

Saturs

Priekšvārds	2
IEVADS	3
Dangole Mikulēniene, Anna Stafecka	
<i>Latviešu un lietuviešu valodas leksikas ģeolingvistiskie pētījumi</i>	4
Rolands Kregždis	
<i>Kopīgā baltu valodu leksika: flora</i>	13
Edmunds Trumpa	
<i>Latviešu izlokšņu fonētiskā transkripcija</i>	35
Asta Leskauskaite, Rima Bakšiene	
<i>Lietuviešu izlokšņu fonētiskā transkripcija</i>	37
KOMENTĀRI UN KARTES	39
<i>Nātres nosaukumi</i>	40
Komentāri. Rima Bakšiene, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	41
Kartes. Laura Geržotaite, Ilona Akmentiņa	46
<i>Pienenes nosaukumi</i>	48
Komentāri. Ilga Jansone, Violeta Meiļūnaite, Sauļus Ambrazs	49
Kartes. Laura Geržotaite, Liene Markus-Narvila	53
<i>Rudzupuķes nosaukumi</i>	55
Komentāri. Asta Leskauskaite, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	56
Kartes. Laura Geržotaite, Ilona Akmentiņa	60
<i>Pelašķa nosaukumi</i>	63
Komentāri. Ilga Jansone, Asta Leskauskaite, Sauļus Ambrazs	64
Karte. Laura Geržotaite, Ilona Akmentiņa	72
<i>Ceļtekas nosaukumi</i>	73
Komentāri. Ilga Jansone, Rima Bakšiene, Sauļus Ambrazs	74
Kartes. Laura Geržotaite, Liene Markus-Narvila	81
<i>Paegļa nosaukumi</i>	83
Komentāri. Rima Bakšiene, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	84
Karte. Edmunds Trumpa, Laura Geržotaite	87
<i>Čiekura nosaukumi</i>	88
Komentāri. Asta Leskauskaite, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs, (parindes) Rolands Kregždis	89
Kartes. Laura Geržotaite, Ilona Akmentiņa	97
<i>Kazenes nosaukumi</i>	99
Komentāri. Ilga Jansone, Asta Leskauskaite, Sauļus Ambrazs, (parindes) Rolands Kregždis	100
Kartes. Laura Geržotaite, Liene Markus-Narvila	103
<i>Sīpola nosaukumi</i>	105
Komentāri. Ilga Jansone, Violeta Meiļūnaite, Sauļus Ambrazs	106
Kartes. Laura Geržotaite, Ilona Akmentiņa	109
<i>Kartupeļa nosaukumi</i>	112
Komentāri. Rima Bakšiene, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	113
Kartes. Laura Geržotaite, Ilona Akmentiņa	119
<i>Kāļa nosaukumi</i>	121
Komentāri. Rima Bakšiene, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	122
Kartes. Edmunds Trumpa, Laura Geržotaite	124
<i>Labības nosaukumi</i>	126
Komentāri. Rima Bakšiene, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	127
Kartes. Laura Geržotaite, Liene Markus-Narvila	131
<i>Ziemas kviešu nosaukumi</i>	133
Komentāri. Asta Leskauskaite, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	134
Karte. Edmunds Trumpa, Laura Geržotaite	136
<i>Lazdas nosaukumi</i>	137
Komentāri. Anna Stafecka, Rima Bakšiene, Sauļus Ambrazs	138
Kartes. Laura Geržotaite, Ilona Akmentiņa	142
<i>Bumbieres nosaukumi</i>	144
Komentāri. Asta Leskauskaite, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	145
Kartes. Laura Geržotaite, Liene Markus-Narvila	148
<i>Galotnes nosaukumi</i>	151
Komentāri. Rima Bakšiene, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs	152
Karte. Edmunds Trumpa, Laura Geržotaite	154
PIELIKUMI	155
<i>LVDA izlokšņu tīkls</i>	156
<i>LKA izlokšņu tīkls</i>	159
<i>Literatūra un avoti</i>	167
<i>Sāsinājumi</i>	177

Priekšvārds

Izdevums *Baltu valodu atlants / Baltų kalbų atlasas / Atlas of the Baltic Languages*¹ ir guvis atzinīgu starptautisku vērtējumu². Tāpēc Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta un Lietuviešu valodas institūta zinātnieki, vadīdamies pēc tiem pašiem zinātniskajiem un metodiskajiem darba principiem, savu projektu turpina.

Šoreiz zinātnes sabiedrībai tiek piedāvāta *Leksikas* pirmā daļa – *Flora*, kura lasītājus plašāk iepazīstina ar šo baltu valodām raksturīgo leksikas grupu. Šajā kompaktdiskā tai veltīts plašs ievadraksts, 16 leksikas ģeolingvistiskās kartes un to komentāri, kā arī 15 mazās jeb atsevišķās kartes, kurās atkarībā no pieejamā izlokšņu materiāla viena vai otra augs nosaukumi detalizētāk parādīti tikai Latvijas vai Lietuvas teritorijā. Lasītāji tāpat tiek iepazīstināti ar abu valstu zinātnieku veikto ģeolingvistisko leksikas pētījumu vēsturi 19. gs. II pusē un 20. gadsimtā.

Tā kā *Baltu valodu atlanta Prospekts* lasītājiem vairs nav viegli pieejams, kompaktdiskā atkārtoti publicētas vairākas kartes ar to komentāriem un citi teksti, bez kuriem šā diska informācija būtu nepilnīga vai grūtāk saprotama. Dažus no šiem tekstiem autori vai šā izdevuma sastādītāji vēl ir papildinājuši vai rediģējuši.

Izdevums *Baltu valodu atlants. Leksika 1: Flora* apspriests Lietuviešu valodas institūta Valodas vēstures un dialektoloģijas nodaļā un institūta Padomē, kā arī Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta Zinātniskās padomes sēdē. Šī izdevuma darba grupa sirsnīgi pateicas visiem, kuri darba tapšanas gaitā un apspriešanā ir izteikuši vērtīgus priekšlikumus: Dr. habil. Alģirdam Sabaļauskam, Dr. habil. Vītautam Ambrazam, Dr. habil. Ojāram Bušam un citiem.

Sevišķi pateicamies mūsu jauniešiem kolēģiem – Veronikai Adamonītei, Paulam Balodim, Daivai Kardelītei-Grinevičienei un Ilonai Akmentiņai par precīzajiem tulkojumiem no latviešu valodas lietuviski un no lietuviešu valodas latviski, kā arī kolēģēm Aldonai Matulaitītei un Zuzanai Šiušaitei par tekstu tulkošanu angļu valodā un to rediģēšanu.

Paldies *Atlanta* māksliniekam Alfonsam Žvilim un kompaktdiska programmētājam un dizaineram Laurīnam Liberim. Sirsnīgi pateicamies Lietuviešu valodas institūta izdevniecības vadītājai Audronei Bielevičienei, maketētājam Sauļum Juozapaitim.

Par finansiālo atbalstu un sapratni paldies Lietuvas Zinātnes padomei, uz kuras atbalstu ceram arī turpmāk.

1 *Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. Prospect.* Ed. A. Stafecka, D. Mikulėnienė, Rīga–Vilnius, 2009, 180 p. ISBN 978-9984-742-49-6.

2 Zigmars Zinkevičius. [Rec.:] *Baltu valodu atlants– Baltų kalbų atlasas– Atlas of the Baltic Languages.* Rīga: Latvijas universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 180 p. – *Gimtoji kalba* 1, 2010, 25; Jožica Škofic. [Rec.:] Anna Stafecka & Danguolė Mikulėnienė, ed. *Baltu valodu atlants– Baltų kalbų atlasas– Atlas of the Baltic Languages.* Rīga / Vilnius, 2009. 184 p. – *Dialectologia et geolinguistica* 19, 2011, 119–121; Dorota Kristina Rembiševska. Par Baltu valodu atlantu. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* A daļa, 2011, 65. (1./2.), 100–102; Dorota Rembiszewska. [Rec.:] Baltu valodu atlants. Prospekts (*Baltų kalbų atlasas. Atlas of the Baltic Languages*), Rīga–Vilnius, 2009, ss. 183. – *Acta Baltico-Slavica* 34, 2010, 301–304; [Inform.] Baltu valodu atlants. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.* A daļa, 2010, 64. (3./4.), 139.

IEVADS

Latviešu un lietuviešu valodas leksikas ģeolingvistiskie pētījumi

Dangole Mikulēniene, Anna Stafecka

Līdz šim gan latviešu, gan lietuviešu valodniecības vēsturē ir dominējis atsevišķu pētnieku savāktā izlokšņu materiāla deskriptīvais apraksts. Autoru izvirzītie atšķirīgie mērķi un dažādās analīzes metodes bieži apgrūtina datu sintēzi, neļauj saskatīt spilgtāku kopainu.

Turpretī attiecīgi sastatīti fakti palīdz labāk izprast baltu valodniecības attīstību, novērtēt to plašākā Eiropas kontekstā (sal. Dini 2000). Šādos gadījumos uzskatāmi iezīmējas ģeolingvistisko pētījumu paralēles Latvijā un Lietuvā, skat. 1. tabulu¹.

LAIKPOSMS	LATVIJA	LIETUVA
19. gs. beigas	1892. g. – E. Volters un citi <i>Programma tautas garāmantu krājējiem</i> (Jelgava)	1886. g. – Э. Вольтеръ. <i>Программа для указания особенностей говоров Литвы и Жмуди</i> (Санкт-Петербургъ)
	1886.–1905. g. – <i>Dienas Lapas</i> pielikumi <i>Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem</i>	1890.–1898. g. – K. Jauņus izlokšņu apraksti kalendārā <i>Памятная книжка Ковенской губернии</i>
20. gs. pirmā puse	1923. g. – P. Šmits. <i>Programma tautas tradīciju krājējiem</i>	1924. g. – K. Būga. <i>Klausīmy lapas</i> (Nr. 1, Nr. 2 un Nr. 3), publicēts kā laikraksta <i>Lietuva</i> pielikums 1924. g. 23.–25. jūlijā
	1940. g. – V. Rūķe. <i>Programma izlokšņu aprakstiem</i>	1940. (1941.?) g. – A. Salys. <i>Apklausas 1</i>
20. gs. otrā puse ²	1954. g. – <i>Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programma</i>	1951. g. – <i>Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa</i> (autori J. Balčikonis, B. Larinas, J. Senkus; otrais laid. – 1956. g.)
	1963.–1992. g. – <i>Palīgs apvidu vārdu vācējiem</i> (16 anketas, skat. tekstā)	
	1967.–1976. g. – <i>Apvidvārdu aptaujas</i> (7 anketas, skat. tekstā)	
	no 1976. g. – <i>Atlas linguarum Europae</i> (36 izloksnes)	no 1976. g. – <i>Atlas linguarum Europae</i> (42 punkti)
	1999. g. – <i>Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika</i> (102 kartes, vad. B. Laumane)	1977. g. – <i>Lietuvių kalbos atlasas 1. Leksika</i> (120 kartes, atb. red. K. Morkūnas)
		1983. g. – <i>Kalbos faktų rinkimo programa</i> (leksikai veltītas 5 anketas) 1995. g. – <i>Lietuvių kalbos tarmių ir jų sveikos tyrimo programa</i>
21. gs.	2009 g. – <i>Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic languages. A Prospect</i> . Sastādītājas un ievada autores / Sudarytojos ir įvado autorės / Editing and introduction by: A. Stafecka, D. Mikulēniene, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas	

1. tabula. Dialektālās leksikas ģeolingvistiskie pētījumi Latvijā un Lietuvā

Lietuviešu un latviešu leksikas ģeolingvistiskie pētījumi saistāmi ar pirmajām aptaujām. Šo pētījumu aizsākumi – 19. gs. otrā puse, kad Krievijas impērijas ziemeļrietumu daļā, tagadējā Lietuvas un Lat-

vijas teritorijā, tiek uzsākta plaša mēroga folkloras, etnogrāfijas un valodas datu vākšana. Šajā nolūkā tika izveidotas pirmās materiālu vākšanas programmas.

- 1 Par pirmo mēģinājumu sniegt latviešu un lietuviešu dialektoloģijas sintētisku ainu laikam jāuzskata XI Starptautiskajā baltistu kongresā „Baltu valodu pagātne, tagadne un nākotne” (Rīga, 27.09.2010.–30.09.2010.) Dangoles Mikulēnienes un Annas Stafeckas nolasītais referāts „Baltu valodu atlants”: latviešu un lietuviešu paralēles” (Mikulēniene, Stafecka 2010: 118sk.). Atsevišķi publicēta šā referāta pirmā daļa par latviešu un lietuviešu izlokšņu pētniecības aizsākumiem (Mikulēniene, Stafecka 2011: 123–133).
- 2 Jāpiezīmē, ka sešdesmitajos gados Latvijā un Lietuvā izdoti nozīmīgi dialektoloģijas darbi – Martas Rudzītes *Latviešu dialektoloģija* (1964) un Zigma Zinkeviča *Lietuvių dialektologija* (ar 75 kartēm, 1966), kas lika pamatus turpmākajām dialektoloģijas studijām abās valstīs.

Pirmās aptaujas un leksikas jautājumi. Eduarda Voltera programmas

Pirmās lietuviešu un latviešu tautas kultūras un valodas mantojuma vākšanas programmas saistāmas ar Sanktpēterburgas universitātes privātdocenta Eduarda Voltera vārdu. Tiesa, tās ir ļoti atšķirīgas: pirmā (Программа 1886) ir veltīta tikai lietuviešu valodas izlokšņu faktu vākšanai, turpretī otrā (Programma 1892) aptver visu latviešu tautas etnogrāfisko un garīgo mantojumu (plašāk skat. Mikulēnienē, Stafecka 2011: 123skk.).

PROGRAMMU VISPĀRĪGĀS IEZĪMES. Pēc E. Voltera iniciatīvas izveidotā programma (1886) uzskatāma par pirmo lietuviešu izlokšņu pētīšanas aptauju. Tā ir neliela formāta, plāna (12 lpp.) grāmatiņa, kurā atrodami vairāk nekā 50 dažādiem valodas līmeņiem veltīti jautājumi (Mikulēnienē, Stafecka 2011: 124). Voltera vadībā sagatavota arī otrā *Programma tautas gara mantu krājējiem* (Jelgava, 1892), kuru sastādījuši daži latviešu studenti³, bet izdevusi Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa. Šī programma ir ievērojami plašāka (80 lpp.) par pirmo: tajā ir apmēram 950 jautājumu, kas iedalīti nodaļās. Tieši vai netieši ar valodu saistītie jautājumi atrodami visās šīs programmas nodaļās.

Lietuviešu valodai veltītajā programmā nav izsmeltošas ievaddaļas. Tikai pirmajos teikumos ir norādīts, ka Imperatoriskā krievu ģeogrāfu biedrība lūdz uz norādīto adresi sūtīt atbildes un piezīmes par minētajiem jautājumiem⁴. Grāmatiņas beigās pie atbildēm tiek lūgts obligāti pievienot pēc iespējas precīzāk pierakstītus izlokšņu tekstus (dziesmas, pasakas vai teikas), kā arī tautas izteicienus par konkrētās vietas valodu, izlokšni un iesaukām. Lai izlokšņu teksts tiktu pierakstīts precīzi, piedāvāts izmantot grāmatiņas beigās ievietotos divus alfabētus: krievu-lietuviešu un latīņu-lietuviešu⁵. Slāviskā alfabēta izmantošanai lietuviešu valodas tekstos kā paraugs tiek minēts Jona Juškas dziesmu krājums (*Литовскія Народныя Пѣсни*, 1867). Lai gan lietuviešu teksti drīkstēja būt pierakstīti krievu burtiem, vārda uzsvāru lūgts norādīt ar akūtu un gravi, bet patskaņu garumu tiek piedāvāts atzīmēt ar svītriņu virs burta (Программа 1886: 12).

Latviešu programmas plašajā ievadā tāpat norādīts, ka folkloras materiāls jāpieraksta tā, kā to sniedz informanti, neko nedrīkst labot vai papildināt. Folkloras materiāls un visas atbildes, piemēram, atbildes uz astotajā nodaļā („Dievu un māņu ticība”) uzdotajiem jautājumiem jāpieraksta informanta izrunā, ievērojot Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas padomus izlokšņu materiāla vācējiem⁶. Arvidvārdus lūgts paskaidrot⁷.

Latviešu programmas ievadā nosaukti visi tās avoti (Programma 1892: 9). Tie ir: 1) Maskavas universitātes Dabas zinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrības izdotā *Программа для собиранія этнографическихъ свѣденій* (1887), 2) Imperatoriskās krievu ģeogrāfu biedrības Etnogrāfijas nodaļas izdotā *Программа для собиранія народныхъ юридическихъ обычаевъ* (1887)⁸, 3) Latviešu draugu biedrības publicētā aptauja (Bīlenšteins, Auniņš, Volters 1888), 4) Voltera savāktais materiāls par latviešu mitoloģiju (Programma 1892: 9)⁹.

Pēdējos divus avotus varētu uzskatīt par pirmajām, tiesa, ļoti neliela apjoma programmām. Latviešu draugu biedrības anketu veido 80 etnogrāfijai un mitoloģijai veltīti jautājumi (uz valodu attiecināms tikai viens: „Kā vēl citādi sauc varavīksni?”), savukārt laikraksta *Dienas Lapa* 1892. g. pielikumos „Etnogrāfiskas ziņas par latviešiem” publicēto Voltera (Voters 1892) programmu par Līgo svētkiem veido 151 jautājums, no kuriem daži saistīti arī ar valodu: par Līgo ēdienu nosaukumiem (VI, 70), jāņuzāļu nosaukumiem (IV, 5, 34; X, 27), vietvārdiem ar *Jānis* un refrēnu *Līgo!* (X, 65).

1892. gadā izdotās latviešu programmas ievada beigās ir poētisks novēlējums: „Uzņem tad, mūsu lolojum, pirmo reiz savu ceļu, iemanto pie līdzšinējiem tautas gara mantu draugiem un cienītājiem jaunus klāt; palīdzi jaunās paaudzes sirdīs iedēstīt mīlestību uz senču mantojumu, jo, viņu pazīdami, mēs visdrīzāki atzīsim, kas mēs bijām, kas mēs esam, kas mums ir un kas mums vēl jāiegūst” (Programma 1892: 10). Taču pēc ievada pēdējā teikuma – „Trūkstošie numuri bija apstākļu dēļ jāizlaiž” – var spriest, ka cenzūra dažus jautājumus tomēr izsvītrojusi. To var redzēt arī pēc iztrūkstošas jautājumu numerācijas (piemēram, pēc 102. jautājuma ir 104. jautājums, pēc 108. – 110. u. tml.).

PROGRAMMU UZBŪVE. Vairums lietuviešu izlokšņiem veltītās programmas jautājumu numurēti pēc kārtas (1–41), turpmākie apzīmēti ar burtiem (A–L). Jautājumi sīkāk pēc valodas līmeņiem vai kā citādi netiek sadalīti, tomēr ikvienam jautājumam seko attiecīgi paskaidrojumi, kuru mērķis – palīdzēt materiāla vācējiem orientēties lietuviešu izlokšņu dažādībā. Pēc lietuviešu izlokšņu vākšanas programmas var secināt, ka sastādītāji bija labi iepazinušies ar pašam izlokšņiem, ar tai laikā jau publicētajiem izlokšņu aprakstiem. Skaidri redzams, ka izmantotas Augusta Šleihera (Schleicher 1856), Jona Juškas (1861), Fridriha Kuršaiša (Kurschat 1876) gramatikas.

Programmas sākumā ir fonētikas jautājumi un samērā izsmeltoši to komentāri. Pirmie jautājumi (1.–18.) veltīti patskaņiem un to izlokšņu variantiem (piemēram, pirmais jautājums: „1) Kā tiek izrunāts uzsvērtais *a*? Austrumaukštāišu izlokšņēs, anīkšciešu un citās tas tiek izrunāts kā *o*. Kad tas nav uzsvērts, tad tiek saglabāts *a*. Piem., *krōš-*

3 Kā atzīst Pēteris Šmits (Šmits 1923), lielākais nopelns ir šīs programmas plašā ievada autoram, jurisprudences studentam, vēlāk advokātam Jānim Ansberģim. Ievada nobeigumā pieminēti visi, kas palīdzējuši programmas izveidošanā: vispirms izteikta pateicība docentam Volteram, Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas darbiniekiem – Kalācim, Stoķetam, Berģim, Kalniņam, Brēdenfeldam.

4 „Императорское Русское Географическое Общество, желая собрать подробныя свѣдѣнія о литовскомъ языкѣ и племени, покорнѣйше просить любителей и знатоковъ литовскаго языка и народности сообщать указанія и замѣтки по прилагаемымъ вопросамъ. Общество съ благодарностью приметъ всѣ такія замѣтки, которыя могутъ быть высланы въ С.-Петербургъ, въ Императорское Русское Географическое Общество, у Чернышева моста, въ домѣ 6-й гимназій” (Программа 1886: 1).

5 „Русско-литовская азбука” (Программа 1886: 11), „Латинско-литовская азбука” (Программа 1886: 12).

6 Šie padomi ar nosaukumu „Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļas lūgums tautas garamantu krājējiem” publicēti žurnālā *Austrums* (1890, 2, 907–909 sleja).

7 Pirmajā latviešu programmas nodaļā arī ir ievietota piezīme, ka pierakstot vārdus, ir jāvērs uzmanība uz izlokšnes īpatnībām, uz lauztām, grūstām un stieptām skaņām un citiem valodas sīkumiem (Programma 1892: 12).

8 Pēc Aizputes un Grobiņas miertiesnešu sapulces priekšsēdētāja pasūtījuma šī programma tika iztulkota latviešu valodā (*Programma tautas juridisku ierašu krāšanai*) un izdota Liepājā 1892. g.

9 Iespējams, ar to domāta aptauja par Jāņu dienas svinēšanu (skat. Voters 1892).

tas, instr. *kraštū*; *golas*, instr. *galū*; *oītoaras*”¹⁰ (Программа 1886: 1), divi jautājumi (19.–20.) veltīti līdzskaņiem, dzūkošanas parādību analīzei, vēl divdesmit jautājumu (21.–41.) – dažādu morfoloģisko formu aprakstam, piemēram, 34. jautājums veltīts darbības vārda vēlējuma izteiksmei: „34) Kā beidzas vēlējuma izteiksmes (optatīva) pirmā persona: *bu’au*, *bu’eu*, *bu’o*, *buč’au*, *buč’a* vai *buče*?” [Программа 1886: 8]¹¹. Pārējie 11 jautājumi veltīti leksikai.

Latviešu programmas sagatavotāji gandrīz tūkstoti jautājumu sadalījuši desmit tematiskās nodaļās. Tie ir jautājumi, kas saistīti ar: 1) ģeogrāfiju un vēsturi (I, 1.–33.), 2) antropoloģiju (II, 1.–23.), 3) ēkām un to daļām (III, 1.–35.), 4) apģērbu (IV, 1.–21.), 5) uzturu – ēdieniem un dzērieniem (V, 1.–33.), 6) cilvēka dzīvesveidu un nodarbošanos (VI, 1.–67.), 7) ģimēni un paražām (VII, 1.–275.), 8) ticību (VIII, 1.–783.), 9) latviešu valodu un rakstniecību (IX, 1.–61.), 10) paražu tiesībām (X, 1.–132.).

Latviešu programmā nereti doti vairāki iespējamo atbilžu varianti, piemēram, uz trešās nodaļas 7. jautājumu – „Ar kādu materiālu apjumj jumtus?” – iespējamās atbildes: „piem., ar salmiem, lubām, dakstiņiem, skaidām utt.” (Programma 1892: 15). Dažreiz iespējamā atbilde ir ietverta jau pašā jautājumā – piemēram, 12. jautājums: „Kā ziņotāja apgabalā nosauc katru ēku (dzīvojamo, piem., par ērbeģi, istabu, kalnu utt.)” (Programma 1892: 15).

LEKSIKAS UN AR LEKSIKU SAISTĪTI JAUTĀJUMI. Leksikas jautājumus un atbildes Volters saista ar lietuviešu tautas etnogrāfiju („для этнографии литовского племени”) (Программа 1886: 9), tādēļ tos numurē atsevišķi, ar burtiem (A–L). Šos jautājumus var apvienot vairākās leksiski semantiskajās grupās. Daži no tiem ir kopīgi gan lietuviešu izlokšņu vākšanas programmai, gan latviešu programmai, tāpēc tie būtu jāaplūko plašāk. Izdalāmas trīs leksiski semantiskās jautājumu grupas.

Vispirms tie ir pašu pētāmo tautību – lietuviešu (un žemaišu), kā arī latviešu un viņu kaimiņtautu (baltkrievu, krievu, kuršu) nosaukumi (jautājumi A–C, skat. Программа 1886: 9). Komentāros tiek norādīts, ka dažās vietās *lietvietis* (*Lētūwis*) sevi tā nesauc, bet gan dēvē par *žemaiti* (*Жемайтисъ*), ka *baltkrievs* (*baltarusis*) vēl tiek saukts arī par *gudu* (*Гудасъ*), *krievs* (*великорусъ*) – par *burlaku*, liet. *bur(i)okas* (*бурлокас*), *maskāli*, liet. *maskolius* (*масколиус*), *staroveru*, liet. *staroveras* (*староверас*). Šie jautājumi radniecīgi latviešu programmas pirmās nodaļas „Jautājumi no ģeogrāfijas un vēstures” jautājumiem: kā latvieši sauc sevi, savu zemi, kaimiņus, kā kaimiņtautas sauc latviešus, piemēram, tiek norādīts, ka Vitebskas guberņā latviešus sauc par *igauņiem* (*около Риги живутъ чухонцы*). Tiek jautāts arī par tautām, kas dzīvo starp latviešiem – krieviņiem¹² pie Bauskas, Iršu kolonistiem Liepkalna draudzē¹³, igauņiem Laicenē, Mazsalacā (Programma 1892: 12). Pēc programmas sastādītāju domām, atbildes uz

dažiem jautājumiem varētu paskaidrot atsevišķu vārdu semantiku, piemēram, vai nosaukums *krievi* tiek lietots, lai apzīmētu krievu tautību, vai arī dienestu armijā (*viņš aizgāja krievos*) (Programma 1892: 11).

Pēc būtības sakrīt arī lietuviešu izlokšņu pētīšanas programmas jautājumi par apdzīvotās vietas (*kaimas*, *kiemas* ‘ciems’, *ulyčia* ‘iela’) vārdiem (D) un mājokļa, viensētas nosaukumiem (E). Vienīgi latviešu programmā tiek lūgts šos nosaukumus aprakstīt daudz sīkāk. Vācēji tiek mudināti pierakstīt teikas par vārdu, uzvārdu, māju, muižu, pagastu, draudžu nosaukumu izcelsmi, paskaidrot, vai ir saikne starp viensētu nosaukumiem un uzvārdiem, vai mājvārdi tiek lietoti vienskaitlī vai daudzskaitlī u. tml. Šajā nodaļā iesaka pievienot biežāk lietojamo vārdu, viensētu nosaukumu sarakstu, mudina vākt mikrotoponīmus (purvu, grāvju, pļavu u.c. nosaukumus).

Te būtu minami arī daži latviešu programmas trešās nodaļas „Par ēkām un to piederumiem” jautājumi par latviešu dzīves veidu (vai viņi dzīvojot viensētās vai ciemos). Jautājumi par dzīvojamās ēkas daļām, par dzīvojamās mājas un saimniecības ēku nosaukumiem u. tml. saistāmi ar lietuviešu izlokšņiem veltītās programmas jautājumu (E): „Kā lietuviešu valodā sauc māju un zemnieka saimniecību? Kādi ir mājas daļu nosaukumi? Vai vecas celtniecības mājai nav cits nosaukums kā no jauna uzceltai?”¹⁴ (Программа 1886: 9).

Lietuviešu izlokšņu programmā ir jautājumi par varavīksnes, ēnas, zalkša un čūskas, stārķa un dzērves nosaukumiem. Tātad uz mitoloģiju var attiecināt sešus jautājumus (F–H, L). Latviešu programmā par tautas tradīcijām un mitoloģiju tiek jautāts gandrīz visās nodaļās, bet atsevišķi šai tematikai veltīta ļoti plaša astotā nodaļa „Dievu un māņu ticība”, kuru veido pat 783 jautājumi.

Starp latviešu programmas ievadjautājumiem ir arī jautājums par varavīksnes nosaukumiem: „Vai kādā apgabalā varavīksni citādi nesauc un kā īpaši?” (Programma 1892: 35). Tiek doti iespējamie atbilžu varianti: *laimes josta*, *garvērde*, *dzelverde*, *gardadze*, *dardadzis*, *garvēle*, *garvelce*, *Dieva josta*, *Dieva kopis* [visticamāk *kopls* (*kuopls*) ‘loks’ – AS], *driksna* un *darva*¹⁵. Lietuviešu izlokšņu vākšanas programmā ir minēti tikai daži varavīksnes nosaukumi – *orārykštē*, *drīgsn’ā*, *smokas* [būtu jābūt *smokas* – DM] (смакъ) (Программа 1886: 9).

Zalkša un čūskas nosaukumi minēti vairāki, tie ir aprakstīti sīkāk: „Prūsijā zalkti sauc *angis*, Suvalku guberņā – *anže* (*angē*); Mēmeles (tag. Klaipēdas) draudzē indīgas čūskas nosaukums ir *kirmens* (червь). Viļņas guberņā tam atbilst *giwate*. Turklāt pasakās lieto vārdu *žaltis*, *želektis*, *žalktis* = змѣй.”¹⁶ (Программа 1886: 9). Latviešu programmā jautājums par zalkti (VIII, 552.) saistīts ar mājlopiem: „Vai un kāda nozīme zaltim priekš lopiem (zaltis – kūts gars?)” (Programma 1892: 58).

Kopumā latviešu programmā daudz jautājumu veltīts dažādām mitoloģiskām būtnēm (mājas, meža un ūdens gariem, velniem, pūķiem, raganām, vilkačiem, to sakariem ar cilvēku u. tml.). Te ievietots arī ļoti sīks svētku un svinamo dienu kalendārs (VIII, 474.–783.): gan

10 „1) Какъ произносится а ударяемое? Въ говорахъ восточнолитовскихъ, оникштскомъ и другихъ оно переходитъ въ о. Когда на немъ нѣтъ ударенія, то остается а. Напр. *króštas* (край), тв. падежъ *kraštū*; *golas* (конецъ), тв. пад. *galū*; *oītoaras* (хлѣбной ужь)”.

11 „34) Какъ оканчивается первое лицо желательнаго наклоненія (оптатива): *bu’au*, *bu’eu*, *bu’o*, *buč’au*, *buč’a* или *buče*?”

12 Tā tika saukti votu (var. vodu) tautas piederīgie, kas 16. gs. kā kara gūstekņi tika noņemti Bauskas apkārtnē.

13 18. gs. dibinātā vācu zemkopju kolonija Iršu novadā ar mērķi izveidot paraugsaimniecības. 1. pasaules kara laikā kolonistus izsūtīja uz Iekškrieviju (1918. gadā viņi atgriezās). 1939. gadā vācieši repatriējās, pagastā palika tikai dažas vācu ģimenes.

14 „Какъ называется по литовски домъ и крестьянскій дворъ? Какія названія существуютъ для отдѣльныхъ частей этого дома? Домъ старинной постройки не имѣеть ли другаго названія, нежели новомодный домъ?”

15 Šie vārdi (izņemot *darva*) 20. gs. fiksēti latviešu augšzemnieku dialektā, galvenokārt Latgalē un atspoguļoti *Latviešu valodas dialektu atlanta Leksikas* daļā 84. kartē (skat. komentāru LVDA 192–195).

16 „Въ Пруссіи ужь называется *angis*, въ Сувалкск. губ. *анже* (*angē*); въ Мемельскомъ приходѣ названіе ядовитой змѣи: *kirmens* (червь). Въ Виленской губерніи соотвѣтствуетъ ему *giwate*. Кромѣ того, въ сказкахъ употребляется слово *žaltis*, *želektis*, *žalktis* = змѣй.”

latviešu senie svētki (Līgo, Meteņi, Veļu laiks u. c.), gan Baznīcas svētki (Zvaigznes diena, Jaunavas Marijas dzimšanas diena, Pelnu diena, Lielā Piektdiena u. c.) (Programma 1892: 54–67).

Šajā latviešu programmas daļā ir daži interesanti jautājumi par valodu: piemēram, kuri vietu nosaukumi un vārdi atsauc atmiņā senos latviešu dievus un citas mitoloģiskās būtnes (175); kā radusies valoda (198), kas iemācīja cilvēkiem runāt (200); kādā valodā pirmie cilvēki runāja savā starpā, ar Dievu un dzīvniekiem (201).

Latviešu programmas izstrādātāji vairāk iedziļinājušies tautas pasaules skatījumā un uztverē, tāpēc tajā ir salīdzinoši maz jautājumu par dabu, piemēram, reljefu, gadalaikiem, dažādām dabas parādībām, augiem un dzīvniekiem. Lietuviešu izlokšņu programmā ir tikai pa vienam jautājumam par zemes reljefa (ielejas) nosaukumiem (*I*) un mājlopu (tostarp vēša, buļļa, teļa) nosaukumiem (*K*), sīkāk skat. Программа 1886: 9–10.

Latviešu izlokšņu pētīšanas vēsturē nozīmīga ir latviešu programmas devītā nodaļa („Valoda un rakstniecība”). Vācēji tiek aicināti iesūtīt vārdus latviešu valodas vārdnīcai, ieteikts izveidot vārdu sarakstus par radniecīgām tēmām – dabas parādībām, augiem, dzīvniekiem, dzīvojamām un citām telpām, saimniecības darbarīkiem, apģērbiem u.c.¹⁷ Ieteicams vākt frazeoloģismus, tēlainus izteicienus, salīdzinājumus, norādīt, kad tos lieto (piemēram, ēdot, spēlējot kārtis u. tml.), pierakstīt aizguvumus no krievu un vācu valodas. Ieteicams pierakstīt kristāmvārdus, māju un vietu nosaukumus, īpašu uzmanību pievērst vārdiem un konstrukcijām, kas parādās tautasdziesmās, bet kas nav dzirdamas sarunvalodā. Jāvāc arī sinonīmi, pie katra vārda dodot teikumu, kas parāda tā nozīmi. Lūgts pievērst uzmanību tautas etimoloģijām, tabu vārdiem: kuru dzīvo vai mītisko būtni (velna, vilka, čūskas u. tml.) vārdus izvairās lietot, ar ko tos aizstāj.

Daži programmas jautājumi ir ar vēlmi noskaidrot, vai, piemēram, ilgi tiek saglabāta izlokšne, ja runātājs pārcēlies uz pastāvīgu dzīvi apvidū, kur runā citā izlokšnē (IX, 18.), kāds ir latviešu skatījums uz cittautiešu runāto latviešu valodu (IX, 18.)¹⁸ u. tml. (Programma 1892: 69). Tādējādi ir skaidrs, ka, lai gan programma netika īpaši izstrādāta, lai vāktu valodas faktus, atbildēs uz etnogrāfijas jautājumiem, bez šaubām, bija jābūt ietvertām arī izlokšņu leksikas (bieži vien arī fonētikas un morfoloģijas) bagātībām.

PROGRAMMU NOZĪME. Kā jau minēts iepriekš, abas programmas bija paredzētas dažādiem mērķiem: valodas programma – lietuviešu izlokšņu faktu vākšanai, latviešu – galvenokārt etnogrāfijas un mitoloģijas materiālu vākšanai.

Latviešu programmu ir pārstrādājis un vēlreiz publicējis Pēteris Šmits (Šmits 1923). Ievadā viņš uzsver, ka vecā, E. Voltera vadībā izstrādātā programma jau ir novecojusi, kļuvusi par bibliogrāfisku retumu, turklāt kā tāda, kas nav izturējusi laika pārbaudījumus, tā ir jāpārstrādā.

Gandrīz pusi no pārstrādātās programmas veido mitoloģijas daļa, jo pats Šmits, pirms tam daudz strādājis pie šīs daļas sagatavošanas, to papildinājis ar jauniem jautājumiem un precizējis vecos. Tā kalendāra nodaļā radies vairāk seno latviešu un kristīgo svētku, kā arī piemiņas dienu, piemēram, Sv. Agatas, Sv. Ījāba, Sv. Vīta, Septiņu brāļu diena, Sv. Barbaras diena u. c. Ar mitoloģijas jautājumiem papildinātas no-

daļas par ēdieniem, dzērieniem, ģimenes paražām. Citās nodaļās papildus tiek jautāts, vai cilvēki atceras seno cilšu nosaukumus, kādi bijuši pagasta daļu un seno baznīcas draudžu nosaukumi u. tml.

Šmits pilnībā ir atmetis otro – antropoloģijas – nodaļu. Nemainīta palikusi tikai pēdējā nodaļa par paražu tiesībām. Ievērojami rediģēta arī iepriekšējās programmas valoda: daži izlokšņu vai sarunvalodas vārdi aizstāti ar literārās valodas vārdiem (piemēram, *tupeņu* vietā rakstīts *kartupeļi*, *vīzes* vietā – *kārtība* u. tml.). Taču Voltera lietotā *uzvārds* vietā Šmits lieto *pavārds*.

Nodaļa par valodu, kas Šmita aptaujā nosaukta „Valoda un tautas dzeja”, salīdzinājumā ar Voltera aptauju, ir saīsināta gandrīz uz pusi. Pēc autora domām, ar valodu saistītie jautājumi arī ir novecojuši, jo „valodas pētīšana un dziesmu krāšana jau ir gājusi tik tālu uz priekšu, ka atkārtot gluži elementārus jautājumus vairs nav vajadzīgs”. Tajā vairs nav iekļauti jautājumi, kas saistīti ar vārdu vākšanu vārdnīcas vajadzībām, tematisko vārdu sarakstu veidošanu, aizguvumiem, frazeoloģiju.

Tātad Voltera latviešu kultūras mantojuma vākšanas programma, tiesa, pārstrādāta un atjaunināta, turpināja pastāvēt. To nevar teikt par krieviski izdoto lietuviešu izlokšnēm paredzēto aptauju. Lai gan jautājumi un to komentāri bija formulēti salīdzinoši precīzi un atspoguļoja tā laika lietuviešu izlokšņu pētīšanas līmeni, lietuviešu ģeolingvistikā Volters palika izolēts un nesagaidīja sekotājus. Šā iemesla dēļ viņa izstrādātā programma līdz šim plašāk nav apskatīta arī lietuviešu valodniecības vēsturē.

Tomēr jau pirmajās latviešu un lietuviešu programmās iezīmējas kopīgas leksikas semantiskās grupas. Savukārt vispusīga šo programmu analīze rada nosacījumus turpmākiem latviešu un lietuviešu izlokšņu pētīšanas paralēlu meklējumiem.

20. gs. pirmās puses izlokšņu leksikas vākšanas programmas Latvijā un Lietuvā

Par otro izlokšņu leksikas programmu izstrādes laikposmu Latvijā un Lietuvā tiek uzskatītas četras pirmās 20. gs. desmitgades (līdz Otrā pasaules kara beigām). Latviešu valodniecības vēsturē tas saistāms ar Jāņa Endzelīna un Veltas Rūķes vārdu, Lietuvā – ar Kazimiera Būgas un Antana Saļa darbību.

Tā kā pirmajā latviešu izlokšņu materiāla vākšanas un izlokšņu apraksta programmā, ko izstrādāja un 1912.–1913. g. žurnālā *Druva* publicēja Jānis Endzelīns, kā arī izlokšņu aprakstos, kas publicēti 1920.–1940. g. izdotajā žurnālā *Filologu biedrības raksti*, uzmanība galvenokārt pievērsta nevis leksikai, bet fonētikai un morfoloģijai, tad baltu izlokšņu leksikas vākšanas programmu vēsturē kā pirmais neapšaubāmi jāmin Kazimiers Būga.

KAZIMIERA BŪGAS JAUTĀJUMU LAPAS (*Klausimų lapai*) (NR. 1, NR. 2, NR. 3). Jaunais lietuviešu valodas programmu laikposms saistāms ar 20. gs. sākuma nacionālās zinātnes atdzimšanu neatkarīgajā Lietuvā¹⁹. Kazimiers Būga, kurš lasīja lietuviešu dialektoloģijas lekcijas Vītauta Dižā universitātes Humanitāro zinātņu fakultātē, aicināja pētīt izlokšnes, vākt izlokšņu datus un šim mērķim izstrādāja četras *Jautājumu lapu* anketas (Pupkis 2010: 315). Tiesa, kā

17 Šeit minēta norāde uz laikraksta *Dienas Lapa* 1891. g. Nr. 61, kur publicēta instrukcija materiālu vācējiem.

18 Tas pats 18. numurs minēts pie diviem programmas jautājumiem.

19 Jāpiebilst, ka sistēmiskas lietuviešu izlokšņu pētīšanas nozīmi pirmais uzsvēra Filipa Fortunatova skolnieks, valodnieks Nikolajs Sokolovs 1912. g. Lietuviešu zinātņu biedrības kopsapulcē (sīkāk sk. Palionis 1975: 47skk.; Sabaliauskas 1979: 131skk.; Mikulēniene 2009: 40).

laikraksta *Lietuva* pielikumi 1924. g. tika publicētas tikai trīs no tām (Nr. 1, Nr. 2, Nr. 3). Spriežot pēc anketu uzbūves un jautājumu veida, redzams, ka Būga nav balstījies uz Voltera programmu.

Anketa, ko Būga pats sauc par fonētikas un vārdu ģeogrāfijas anketu, sākas ar metodiskiem norādījumiem „Par valodas pētniecību” („Kalbos tyrimo reikalu”). Tiek ieteikts materiālu vākt no „tipiskiem” vietējās izloksnes pārstāvjiem, cilvēkiem 30–50 gadu vecumā. Aptauja jāveic aptuveni divās trijās vietās vienā pagastā. Biežāk var jautāt tad, ja pamanāma izlokšņu atšķirība.

ANKETU UZBŪVE. Visu Būgas anketu uzbūve ir vienāda. Anketas augšā lapas kreisajā pusē norādīts prof. K. Būgas uzvārds un adrese (Kauņa, Viļņas iela 2). Anketas labajā pusē lūgts norādīt aptaujas veicēja uzvārdu, vārdu, dzīves vietu un nodarbošanos (profesiju), vietu (t. i., ciemu, pagastu, apriņķi), kur šī „lapa jautāta” („lapas klausinētas”). Tāpat lūgts norādīt aptaujātās personas uzvārdu, vārdu, vecumu un nodarbošanos. Anketas lapa vertikāli sadalīta uz pusēm: kreisajā pusē atrodas numurēti jautājumi, labajā – atstāta vieta atbildēm.

Jautājumu lapu Nr. 1 veido 106 jautājumi, precīzak, – 106 vārdu rindīņas. Pēc tām var secināt, ka Būgu visvairāk interesēja izlokšņu fonētika: kā tiek izrunāta viena vai otra skaņa atšķirīgās vārda pozīcijās: piemēram, uzsvērts un neuzsvērts patskanis [i] vārda sākumā – *yla*, *ylelē* (17.), uzsvērts un neuzsvērts patskanis [i] vārda beigās – *šj*, *akļ* (16.), uzsvērts krītošais (un kāpjošais) [i] – *dygti*, *dyvai* (18.)... Līdzskaņiem atvēlēti vien dažī piemēri, pārsvarā iespējami atšķirīgā afrikātu izruna: *jaučiai*, *žodžiai*, *stačias*, *gaidžio*, *mačiau*, *vedžiau* (89.), *čia*, *čiaudėti* (103.), līdzskaņu asimilācija: *džiaugsmas* (102) vai nelietuvisku līdzskaņu kopu izruna: *ščiūrys* (104)... Daži jautājumi paredzēti morfonoloģijai – piemēram, iespējamiem priedēkļu variantiem izloksnēs: *ant*, *andėti* (96), *ažēiti*, *ažlipti*, *užēiti* (*ušeiti*), *užlipti* (*ušlipti*) (99), *apnešti*, *apineša* (100)...

LEKSIKAS JAUTĀJUMI. Līdzīga uzbūve ir arī izlokšņu leksikas *Jautājumu lapai* Nr. 2 un *Jautājumu lapai* Nr. 3. Pirmajā lapā jautājumi tiek iedalīti vienpadsmit atšķirīgās grupās: 1) *Trobesiai* ‘ēkas’; 2) *Medžiai ir krūmai* ‘koki un krūmi’; 3) *Daržovės* ‘dārzeni’; 4) *Gyvuļiai* ‘dzīvnieki’; 5) *Žuvys* ‘zivis’; 6) *Ropuoliai* ‘rāpuļi’; 7) *Vabzdžiai* ‘kukaiņi’; 8) *Oras* ‘laika apstākļi’; 9) *Paukščiai* ‘putni’; 10) *Metų laikai* ‘gadalaiki’; 11) *Kita (Varia)* ‘dažādi’. Tātad var secināt, ka tie aptver dzīvojamās telpas (1), dabas un tās parādību (8, 10), augu (2, 3) un dzīvnieku (4, 5, 6, 7, 9) leksikas semantiskās grupas.

Katras grupas jautājumi tiek apzīmēti ar burtiem – piemēram, sadaļa *Dārzeni*: a) *bulbės* ‘kartupeļi’, b) *morkos* ‘burkāni’, c) *runkeliai* ‘bietes’, d) *gruškai*, *sėtiniai* ‘kāļi’. Lapas labajā pusē materiāla vācējiem bija jāieraksta attiecīgie dārzeņu nosaukumi izloksnē.

Jāvērš uzmanība uz to, ka ne visas *Jautājumu lapas* Nr. 2 jautājumu grupas ir vienāda apjoma – *Koku un krūmu* grupā ir pat 14 nosaukumi (*a–o* piemēri), bet *Dārzeņu* sadaļā – tikai 4. *Dzīvnieku* grupā iekļauti gan mājdzīvnieki (*avis* ‘aita’, *katė* ‘kaķis’, *šuo* ‘suns’, *kalė* ‘kuce’), gan arī meža dzīvnieki (*kiškis* ‘zaķis’, *ežys* ‘ezis’, *kurmis* ‘kurmis’, *šeškas* ‘sesks’, *ūdra* ‘ūdrs’). Jautājumi, kas saistīti ar mitoloģiju, ticību, paražām, apvienoti *Varia* sadaļā: piemēram, c) *raupai* ‘bakas’, d) *strazdanos* ‘vasaras raibumi’, h) *prietėma* ‘krēsla’, i) *aitvaras* ‘pūķis’, k) *velnias* ‘velns’, p) *bažnyčia* ‘baznīca’... *Jautājumu lapā* Nr. 2 iekļauts vairāk nekā simt jautājumu.

Jautājumu lapa Nr. 3 it kā papildina pirmo anketu. Te minēti pēc kārtas sanumurēti 58 jautājumi, no kuriem tikai divi pirmie iedalīti tematiskajās grupās. Tie ir pirkstu nosaukumi: a) *nykštys* ‘īkšķis’, b) *smi-*

lis ‘rādītājpirksts’, c) *didysis* ‘vidējais pirksts’, d) *bevardis* ‘zeltnesis’, e) *mažasis* ‘mazais’ (1.) un matu krāsas nosaukumi: a) *raudoni* ‘sarkani’, b) *šviesūs* ‘gaiši’, c) *tamsūs* ‘tumši’, d) *rudi* ‘brūni’, e) *žili* ‘sirmi’, f) *balti* ‘balti’ (2.). Papildus lūgts norādīt arī dzīvnieku krāsu, galvenokārt zirgu, liellopu, kaķu krāsas nosaukumus. Citi jautājumi saistīti ar cilvēku, piemēram, *aklas* ‘akls’ (6.), *žvairas* ‘šķielējošs’ (7.), viņa ķermeņa daļām: *akies vokas* ‘acs plakstiņš’ (3.), *antakis* ‘uzacs’ (4.), *blakstiena* ‘skropsta’ (5.) vai ar cilvēka veiktām darbībām: *žiovauti* ‘žāvāties’ (8.), *spjaudyti* ‘spļaudīt’ (10.), *čiaudėti* ‘šķaudīt’ (11.), *mikčioti* ‘stostīties’ (14.)... Papildus iekļauti darbarīku nosaukumi, piemēram, *šieno šakė* ‘siena dakšas’ (26.), *kaponė* ‘gaļas kapājamais dēlītis’ (27.), *pjūklas* ‘zāģis’ (28.), ratu daļu nosaukumi, piemēram, *stebulė* ‘rumba’ (23.), *stipinas* ‘spieķis’ (24.), *geležinis ratlankis* ‘dzelzs riteņa stīpa’ (25.) u.c. Vēl ar dažiem jautājumiem tiek papildināta *Jautājumu lapas* Nr. 2 anketa, piemēram, *žebenkštis* ‘zebiekste’ (31.), *voverė* ‘vāvere’ (30.) papildina *Dzīvnieku* sadaļu, *blusa* ‘blusa’ (32.), *blakė* ‘blakts’ (33.), *utėlė* ‘uts’ (34.) – *Kukaiņu* (?) sadaļu, bet *mėnešu nosaukumi* (55.) – *Gadalaiku* sadaļu.

Atbildēm uz pēdējiem trešās anketas jautājumiem K. Būga atstājis vairāk vietas, jo lūdzis pierakstīt: *ciema (apkaimes) vietu*, *upju*, *ezeru*, *purvu*, *kalnu*, *mežu u. c. vārdus* (56), *sen ciemā (apkaimē) dzīvojošu cilvēku uzvārdus* (57) un *suņu vārdus* (58). No šī viedokļa Būgas izstrādātā anketa neatšķiras no iepriekš aplūkotajām latviešu aptaujām.

VELTAS RŪĶES PROGRAMMA. 20. gs. 30. gados J. Endzelīns izvirzīja latviešu valodas izoglosu atlanta ideju. Viņa iedrošināta, Latvijas Universitātes Filoloģijas un filozofijas fakultātes studentu biedrība *Ramave* izstrādāja izoglosu atlanta projektu, kas netika realizēts (Rūķe 1947: 63). Sal.: „Pēc tam, kad izloksnes būs pamatīgi izpētītas, varēs un vajadzēs nospraust izoglosas (t. i., robežas atsevišķām izlokšņu īpatnībām) un grupēt izloksnes. Tādas izoglosas pie tam jānosprauž ne tikai gramatikas, bet arī leksikas īpatnībām, jo, kā zināms, ne visi vārdi ir sastopami visās izloksnēs. Rezultātā mums tad radīsies latviešu valodas dialektoloģija un lingvistisks atlants. Sekojot A. Bīlensteina paraugam, derētu reizē ievākt ziņas par materiālās kultūras formām (piem., par dažādajām sētu vai žogu formām), kas atšķir apgabalus citu no cita. Šādi dati tad varētu noderēt arī seno cilšu robežu nosprašanai” (Endzelīns 1980 [1933]: 105).

1940. g. iznāca V. Rūķes izveidotā *Programma izlokšņu aprakstiem*, kas faktiski arī bija viens no priekšdarbiem latviešu valodas dialektu atlanta izveidei. Katram dialektam bija paredzēti jautājumi, kuru atbildes parādītu tikai tiem raksturīgās īpatnības. Šajā programmā visvairāk uzmanības pievērsts fonētikai un morfoloģijai; no 118 lappusēm tikai nedaudz vairāk par vienu lappusi veltīts leksikai (91 jautājums).

1941. g. V. Rūķes vadībā *Latviešu valodas dialektu atlanta* sagatavošanas darbi sākti Latviešu valodas krātuvē. 1941. g. tika izveidota 500 jautājumu leksikas aptauja (Rūķe 1947: 95–98), bet līdz 1944. g. sagatavotas arī apmēram 200 izmēģinājuma kartes.

LEKSIKAS JAUTĀJUMI. Šīs programmas leksikas jautājumi netiek iedalīti tematiskās grupās, taču pēc satura var izšķirt šādas galvenās leksikas semantiskās grupas: 1) dabas objekti un dabas parādības (*akmens*, *auksts*, *lietus*, *pērkuons*, *tumšs*, *varavīksne* utt.); 2) augi un ar tiem saistītā leksika: te tiek šķirti savvaļas augi un koki (*alksnis*, *avene*, *bērzs*, *kļava*, *liepa*, *paeglis*, *pīlādzis* u. c.), kā arī kultūraugi (*ābuoliņš*, *ērķšķogas*, *kālis*, *kaņepe*, *kvieši* u. c.); 3) dzīvnieki – pie šīs grupas pieder arī kukaiņi, gliemeži, rāpuļi (*ķirzaka*, *muša*, *varde*, *zalktis*), putni (*stārķis*), plēsēji (*lapsa*), grauzēji (*žurka*), mājdzīvnieki (*aita*); 4) cilvēks un ar to saistītā leksika (*azuote*, *bārda*, *delna*, *kreilīis*, *sauja*, *pierast*, *seja*, *uzvārds*); te iekļauti arī ar apdzīvoto vietu

saistītie nosaukumi: *ciems, pilsēta, kaimiņš* u. tml.; 5) ar materiālo kultūru saistītā leksika: šajā grupā ietilpst lauku darbi (*rudzu stati, linus plūc, sienu grābj*), darbarīki (*rati*), saimniecības priekšmeti (*karuote, pulkstenis*), ēkas un to daļas (*apcinknis, istaba, pagalms, kluons*), žogi, mājlopu novietnes (*aizgalds*), ēdiens un tā gatavošana (*aizdars, kartupelis, paniņas, pienu kāst, putraini, rausis, salds* u. c.), apģērbs (*lakats, piedurkne* u. c.).

Viegli pamanāms, ka dažu reāliju nosaukumi atšķiras tikai fonētiski, piemēram, *alksnis, elksnis* (LVDA 8. karte), vai morfoloģiski, piemēram, *kļava, kļavs* (LVDA 4.A), *liepa, lieps* (LVDA 4.B).

ANTANA SAĻA (*ANTANAS SALYS*) 1. *APTAUJA (APKLAUSAS)*. Būgas nāve (1924. g.) neļāva lietuviešu izlokšņu materiāla vākšanu Lietuvā izvērst plašumā. Tikai 20. gs. 30. gados, pēc filoloģijas studijām Leipcigā atgriezies Lietuvā, Antans Salis, Jurģa Ģeruļa (*Georg Gerullis*) mudināts, vēlreiz ķeras klāt sistemātiskai lietuviešu izlokšņu materiāla vākšanai.

Varētu domāt, ka tā ir bijusi kolektīva iecere – pēc valodnieka Mindauga Šinkūna (*Mindaugas Šinkūnas*) nesen atklātā avota var spriest, ka tā laika Lietuvas valodnieki plānojuši izdot līdz šim mums nezināmu *Lietuviešu valodas izlokšņu apkopojumu (Lietuvių kalbos tarmynas)* (Schrijnen 1933: 77)²⁰.

Iespējams, ka Saļa publicētā leksikas anketa *Aptaujas lapa Nr. 1* ir šīs ieceres daļa, lai gan vairāk ziņu par plānoto izdevumu *Lietuviešu valodas izlokšņu apkopojums* pagaidām nav. Tā kā anketa numurēta ar pirmo numuru, var domāt, ka šādu anketu ir bijis vairāk vai arī tās ir bijušas iecerētas vairākas. Norādīts anketas mērķis – „vārdu ģeogrāfijai”. Spriežot pēc Lietuviešu valodas institūtā saglabājušās atbilžu reģistrācijas grāmatas, visi dati savākti jau kara gados, salīdzinoši īsā laikā – 1942.–1943. g.²¹

Šīs anketas metodiskie norādījumi *Paskaidrojumi aptaujas atbilžu sniedzējiem (Paaiškinimai apklausos atsakytojams)* doti atsevišķā ielikta lapiņā, kurā paskaidrots šā darba mērķis („vārda ģeogrāfija tiek noteikta pēc [...] vārda lietojuma izplatības”)²². Par aptaujājājiem tiek aicināti „izglītības darbinieki un skolu jaunatne”²³ – ģimnāziju un proģimnāziju lietuviešu valodas un dabas zinību skolotāji kopā ar vecāko klašu skolniekiem, sākumskolas skolotāji un augstskolu studenti. Ieteikts izvēlēties „tipisku” izlokšnes pārstāvi, aptaujāt tikai vienu cilvēku, nevis vairākus reizē, lai nesajauktas dažādas izlokšnes. Tātad „uz aptaujām atbild tikai tie, kas prot savu izlokšni”²⁴. Vācot atbildes uz anketas jautājumiem, tiek lūgts: 1) labi izskaidrot pašus jautājumu jēdzienus, tāpēc pie jautājumiem minētas citu valodu atbildes, piemēram: *gegutė* (lat. *Cuculus canorus*, vā. *der Kuckuck*, kr. *кукушка*, po. *kukulka*); 2) pievērst uzmanību tam, ka vienam un tam pašam vārdam izlokšnēs var būt dažādas nozīmes; 3) dažus augus un dzīvniekus var saukt vienā vārdā. Tātad viens un tas pats nosaukums var tikt rakstīts vairākās anketas atbilžu ailēs.

Atbildes lūgts pierakstīt: 1) izlokšnes formā literārās valodas alfabēta burtiem (vajadzības gadījumā ieteikts izmantot *Folkloras vācēja*

rokasgrāmatu (Tautosakos rinkėjo vadovas; 2. izd., Kauņa, 1940); 2) izlokšņu formas literārajā valodā netulkot; 3) vārdiem salikt akcenta zīmes (ja intonācija ir neskaidra, pasvītrot akcentēto zilbi)²⁵.

A. SAĻA 1. *APTAUJAS UZBŪVE*. Anketa sastāv no 12 vienā burtnīcā saspraustām lapām, vienpadsmit burtnīcās doti 92 jautājumi, ar papildjautājumiem – 97 (Geržotaitė 2011: 13sk.). Jautājumi drukāti tikai vienā lapas pusē (otra puse un 12. lapa atstāta tukša – piezīmēm). Anketas augšpusē, kreisajā lapas pusē norādīts: LMA²⁶, Lietuviešu valodas institūts, Dialektoloģijas sekcija.

Pēc anketas nosaukuma tiek lūgts ierakstīt aptaujājamā uzvārdu, vārdu, nodarbošanos, izlokšnes vietu (ciems, pagasts, apriņķis), norādīt adresi un anketas aizpildīšanas datumu. Tāpat jānorāda arī ziņas par anketas pārbaudītāju (vārds, uzvārds, nodarbošanās, adrese).

Tāpat kā Būgas anketas, Saļa 1. *Aptaujas* lapas vertikāli sadalītas uz pusēm: kreisajā pusē doti numurēti jautājumi, labajā – atstāta vieta atbildēm.

LEKSIKAS JAUTĀJUMI. Visi jautājumi sadalīti astoņās lielās grupās: 1) *Dzīvnieki* (1.–7.)²⁷; 2) *Putni* (8.–25.); 3) *Rāpuļi* (26.–29.); 4) *Abinieki* (30.–31.); 5) *Zivis* (32.–41.); 6) *Bezmugurkaulnieki* (42.–58.); 7) *Augi* (59.–83.); 8) *Sēnes* (84.–92.). Tātad 1. *Aptauja* aptver tikai divas – augu un dzīvnieku – leksikas semantiskās grupas. No šā viedokļa Saļa anketa ir šaurāka par Būgas sastādīto, taču ir acīmredzams, ka pārējām leksikas semantiskajām grupām bija paredzētas *Aptaujas* citas burtnīcas.

Tāpat kā Būgas anketā, arī šeit ne visas jautājumu grupas ir vienāda apjoma: *Abinieku* grupā ir tikai divi jautājumi – kurkuļa (30) un krupja (31) nosaukumi, *Rāpuļu* grupā – četri – ķirzakas (26), čūskas (27), glodenes (28) un žalkša (29) nosaukumi. Šajā Saļa anketā vairs netiek ņemts vērā šo dzīvnieku nosaukumu mitoloģiskais traktējums; tiek skats tikai nosaukumu ģeogrāfiskais aspekts.

Grupas, kurās ir vairāk jautājumu, neatšķiras no mazajām grupām: jautājumi netiek papildus grupēti, tie doti alfabēta secībā – piemēram, *Augu* grupas jautājumu secība: *asiūklis* ‘kosa’ (59), *qžuolas* ‘ozols’ (60), *bulvė* ‘kartupelis’ (61), *burokas* ‘biete’ (62), *dilgėlė* ‘nātre’ (63), *durnaropė* ‘velnābols’ (64) u.c. Ja papildus lūgts norādīt dzīvnieka vai auga veidu, piemēram, *burokas* ‘biete’: *cukrinis* ‘cukurbiete’, *cviklas*, *barštinis*, *pašarinis* ‘lopbarības biete’, *sviklas*..., tad arī šī atbilde tiek lūgta pie tā paša jautājuma, to atsevišķi nenumurējot. Jāuzsver, ka A. Saļa *Aptaujā*, tāpat kā V. Rūķes programmā, kopā ar leksiku fiksēti arī visi iespējamie fonētiskie (*cviklas*, *sviklas*...) vai morfoloģiskie (*zuikis*, *zuikys*...) atbilžu varianti.

Tā kā Otrā pasaules kara gados savāktie Saļa 1. *Aptaujas* izlokšņu dati ir tikai sākti pētīt (Pranskūnaitė 1993, 1994, 1997; Geržotaitė 2011), pašlaik vēl ir grūti objektīvi novērtēt A. Saļa nopelnus lietuviešu ģeolingvistikā. Taču viens jau ir skaidrs – Saļa un viņa līdzgaitnieku izveidoto izlokšņu tīklu, kas izveidots uz pirmskara Lietuvas administratīvi teritoriālā iedalījuma pamata, ir izmantojuši gan *Lietuviešu valodas atlanta* veidotāji, gan pētnieki (Mikulēniene 2012).

20 Autores sirsnīgi pateicas Dr. Mindaugam Šinkūnam, kas dalījās ar šo svarīgo informāciju, un Dr. habil. Jolantai Gelumbeckaitei par Vācijas bibliotēkās atrasto avotu.

21 Par to var spriest arī pēc anketas *Aptauja Nr. 1 (Apklausa 1)* izdošanas datuma: pirmās lapas apakšā sīkiem burtiem rakstīts: „izd. „Švyturys“, Viļņa – 1942”.

22 „žodžio geografija nustatoma iš [...] vardo vartojamojo ploto”.

23 „švietimo darbininkai ir mokyklinė jaunuomenė”.

24 „āpklausus atsako tik mokantieji savo tarmę”.

25 Akcentējuma paradigmas noteikšanai lūgts norādīt trīs locījumus: vsk. akuzatīvu, vsk. ģenitīvu, dsk. akuzatīvu, piemēram, *griežlė, griežlės, griežles*.

26 Lietuvos mokslų akademija (Lietuvas Zinātņu akadēmija).

27 Šeit norādīti jautājumu numuri.

20. gs. otras puses ģeolingvistiskie izlokšņu leksikas pētījumi Latvijā un Lietuvā

Kopš 20. gs. 40. gadiem leksikas ģeolingvistiskie pētījumi Latvijā un Lietuvā būtībā ir saistāmi ar nacionālo dialektu atlantu veidošanu. Sagatavošanās posms abās bijušajās padomju republikās ilga vairāk nekā divdesmit gadu (Lietuvā 1951.–1977. g., Latvijā 1954.–1999. g.).

LIETUVIEŠU VALODAS ATLANTS. 1950. g. tika izstrādāta *Lietuviešu valodas atlanta materiāla vākšanas programma (Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa)*, 1. izd. – 1951., 2. izd. – 1956.; autori: Jozs Balčikonis (*Juozas Balčikonis*), Boriss Larins (*Boriss Larinas*), Jozs Senkus (*Juozas Senkus*). 1954. g. izdots arī programmas pielikums – *Lietuviešu valodas atlanta materiāla vākšanas instrukcija (Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija [LKA MRI])* (2. izd. – 1958.), sīkāk skat. Mikulēnienē 2009: 41²⁸. Līdz 1970. g. viss materiāls bija savākts un tika sākts kartografēt, ievērojot 1968. g. pilnībā apstiprināto *Atlanta izstrādes prospektu un instrukciju (Atlaso rengimo prospektas ir instrukcija; autori: Elena Grinaveckiene (Elena Grinaveckienė), Aldona Jonaitīte (Aldona Jonaitytė), Kazis Morkūns (Kazys Morkūnas), Aloīzs Viduģiris (Aloyzas Vidugiris)*)²⁹.

Leksikas sējumu tāpat kā pārējos atlanta sējumus veido karšu komplekts (120 karšu) un karšu komentāru grāmata (1977, autori: E. Grinaveckiene (*E. Grinaveckienė*), A. Jonaitīte (*A. Jonaitytė*), Jonina Lipskiene (*Jonina Lipskienė*), Kazis Morkūns (*Kazys Morkūnas*), Marija Razmukaite (*Marija Razmukaitė*), Birute Vanagiene (*Birutė Vanagienė*), Aloīzs Viduģiris (*Aloyzas Vidugiris*), atb. red. K. Morkūns)³⁰. *Lietuviešu valodas atlanta materiāla vākšanas programmā* lietuviešu izlokšņu leksikai veltīti 114 jautājumi (98 pamatjautājumi un 16 papildjautājumi). Atbildot uz leksikas jautājumiem, tika ieteikts iepazīties ar priekšmetiem un izmantot *Instrukcijā* iekļautos rasējumus, vajadzības gadījumā pašiem pētniekiem zīmēt shematiskus zīmējumus, norādīt priekšmeta vai tā daļu lielumu u. tml., dot vismaz īsus priekšmetu izgatavošanas un lietošanas skaidrojumus un, pats svarīgākais, pierakstīt vārdu (terminu) teikumā, kurā būtu atklāta tā nozīme. Ja viena un tā paša priekšmeta nosaukšanai tiek izmantoti vairāki vārdi, jānorāda to izplatības pakāpe (LKA MRI 71–72).

Visu pirmo leksikas jautājumu formulējums ir vienāds, piemēram: *Kaip vadīnasi pas jus* 'Kā pie jums sauc': 1. *Gyvenami namai?* 'dzīvojamās mājas?' 2. *Gyvenamųjų namų dalys* 'dzīvojamo māju daļas': a) *stogas* 'jumts', b) *pamatas* 'pamati', c) *lubos* 'griesti', d) *grindys* 'grīda' (*lentų* 'dēļi'), e) *asla* 'klons' (*molio* 'māla'), f) *priesienis* 'priekšstelpa' (*priemenė* 'priekšnams', *prieangis* 'lievenis'), g) *priebutis (gonkas)* 'lievenis'? (Programa 1951: 12).

Atsevišķās leksikas semantiskajās grupās leksikas jautājumi netiek sīkāk iedalīti, lai gan ir sakārtoti noteiktā kārtībā, piemēram, dzīvojamā māja un tās daļas, citas ēkas, to daļas (1.–20.); iedzīves priekšmeti, darbarīki un to daļas (21., 23.–34.); ēdienu nosaukumi (22.);

apgērbi nosaukumi (35.–36.) u. tml. Visvairāk jautājumu veltīts dzīvniekiem (19.), nedaudz mazāk – augiem (15.), dabas parādībām (5.) u. tml. Pētniekiem lūgts pierakstīt, kā tiek saukti vai dzīti dažādi dzīvnieki (92.–93.), piemēram, a) zirgi (*kòš-kòš, kùzi-kùzi*), b) govīs (*tprùke-tprùke, prù-prù*), c) aitas (*buř-buř, bùre-bùre, bàs-bàs, bàse-bàse*)..., i) suņi (*ciù-ciù, ciùce-ciùce, na-na*), j) kaķi (*kàc-kàc, kìc-kìc*).

Atlanta leksikas aptaujas otra daļa saistīta ar retāku vārdu izplatību: *Ar žinomi šie žodžiai ir kq jie reiškia?* 'Vai ir zināmi šie vārdi un ko tie nozīmē?': 99. *Geinys* 'dzeinis'. 100. *Drevė* 'dobums'... 114. *Bičiulis* 'kaimiņš, draugs'. Visvairāk jautājumu saistīts ar radniecības terminiem (101. *Avynas* 'mātes brālis'. 102. *Anyta* 'vīramāte'. 103. *Šešuras* 'vīratēvs'. 104. *Moša* 'svaine'. 105. *Dieveris* 'dieveris, vīra brālis'. 108. *Marti* 'vedekla').

Tāda pati kārtība ievērota arī *Atlantā* – gan karšu, gan to komentāru izkārtojumā. Pirmajā *Atlanta* sējumā ir 119 leksikas kartes, pēc satura gandrīz puse no tām (58) atspoguļo tikai vienu reāliju, pārējās rādīti divu vai vairāku reāliju nosaukumi. Pavisam kartografēti 190 reāliju un jēdzienu nosaukumi, komentāros aplūkoto ir vēl vairāk, jo ne visi nosaukumi kartografēti (LKA I 13).

No tematiskā viedokļa *Lietuviešu valodas atlanta* leksikas kartes galvenokārt rāda dažādu tās pašas nozīmes vārdu, t. i., sinonīmu, ģeogrāfiju un ir pilnā tipa kartes, kas atspoguļo nosaukumu dažādību visā lietuviešu valodas teritorijā. Diferencētā tipa kartēs dots tikai konkrētajās izlokšņēs lietotais nosaukums, bet vārdi, kas sakrīt ar literārās valodas normu, parasti netiek kartografēti (LKA I 13). Gan komentāros, gan karšu atslēgās (leģendās) izlokšņu vārdi transponēti literārajā valodā.

Leksikas kartes atšķiras arī no grafiskā viedokļa: nosaukumu izplatība rādīta ar atšķirīgām figūrām, svītrojumiem, atsevišķām līnijām – izoglosām – vai arī jauktā tehnikā (izmantoti vairāki no iepriekš minētajiem apzīmējumu veidiem). Zīmēm, svītrām, izoglosu līnijām ir stingri noteikta kārtība un spilgtums (LKA I 13). Ar pildītām zīmēm tiek rādīti nosaukumi, kas sakrīt ar literārās valodas normu, tukšās zīmes izmantotas dialektālo parādību attēlošanai. Aizgūtai leksikai un hibrīdiem arī ir attiecīgas zīmes (LKA I 13). Būtībā uz šo tradicionālo kartografēšanas kārtību balstīts arī prospekts *Baltu valodu atlants*, lai gan krāsainā poligrāfija sniedz vēl lielākas iespējas, sīkāk skat. Mikulēnienē, Stafecka 2009: 46.

Visi leksikas jautājumu komentāri rakstīti, ievērojot kopīgus principus, tādēļ to struktūra ir vienāda: komentāra ievaddaļā skaidrota kartes tēma, īsi raksturota reālija, sniegta svarīgākā etnogrāfiskā informācija, norādīti augu un sīkaku dzīvnieku nosaukumi latīņu valodā; īpašā komentāru daļa veltīta valodas (un, ja nepieciešams, etnogrāfijas) materiālam, kas aprakstīta, ievērojot kartes leģendas secību. Komentāru beigās minēti svarīgākie bibliogrāfiskie avoti.

Bez leksikas kartēm un to komentāriem pirmajā *Atlanta* sējumā vēl ietilpst lietuviešu izlokšņu karte, apdzīvoto vietu (punktu) saraksts un leksikas karšu leģendās un komentāros minēto lietuviešu valodas vārdu reģistrs. Sējuma saturs dots trijās – lietuviešu, krievu un vācu – valodās.

28 Izlokšņu materiāli tika vākti piecpadsmit gadus saskaņā ar jau iepriekš sastādītu plānu no vairāk nekā 800 apdzīvotajām vietām (oficiāli Lietuvas teritorijā bija paredzēts pētīt 704 apdzīvotās vietas). Vākšanas laikā ierakstīts vairāk nekā 30 000 metru magnetofona lenšu, citi materiāli savākti vairāk nekā 15 000 rokraksta lappusēs. Atlanta materiālus vāca vairāk nekā 600 personu.

29 Balstoties uz savākto materiālu, tika sastādīta *Lietuviešu valodas izlokšņu hrestomātijā (Lietuvių kalbos tarmės)* (1970) un izdoti trīs *Lietuviešu valodas atlanta (Lietuvių kalbos atlasas)* sējumi (*Leksika*, 1977; *Fonētika*, 1982; *Morfoloģija*, 1991).

30 Pavisam Lietuvas valodnieki uzzīmējuši un komentējuši 376 *Atlanta* kartes. Tajās atspoguļots vairāk nekā 560 dažādu lietuviešu valodas parādību. Taču, ja tam pievienotu arī komentāru tekstus, sanāktu vairāk nekā divi tūkstoši visdažādāko valodas faktu. Par šo nozīmīgo valodniecības darbu galvenajiem tā autoriem un sastādītājiem tika piešķirta Lietuvas Republikas zinātnes prēmija (1994).

LATVIEŠU VALODAS DIALEKTU ATLANTS³¹. Latviešu valodas atlanta ideju, kā jau iepriekš minēts, pirmais izvirzīja J. Endzelīns. 1946. gadā viņa vadībā *Latviešu valodas dialektu atlanta* veidošana atsākās Valodas un literatūras institūtā. Praktisko darbu veica galvenokārt Elfrīda Šmite. 1947. gadā tika izstrādāta *Leksikas aptauja* ar 254 jautājumiem, bet 1954. gadā iznāca *Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programma* (Programma 1954), kuras pamatā ir E. Šmites apkopotie jautājumi. *Atlantu* sākotnēji gatavoja E. Šmite un Milda Graudiņa. 1962. gadā darbā iesaistījās Benita Laumane, kura no 1977. gada vadīja šo darbu. *Atlanta Leksikas* daļas galīgo redakciju izstrādājušas Brigita Bušmane, B. Laumane un Anna Stafecka.

Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programmā leksikai veltīti 300 jautājumu (371.–670.). Atšķirībā no *Lietuviešu valodas atlanta* latviešu *Leksikas* daļas programmas visi jautājumi ir formulēti vienādi, un programma sastādīta pēc principa *jēdziens un tā apzīmējumi*. Tumšākiem burtiem dots attiecīgā jēdziena vai reālijas nosaukums latviešu literārajā valodā, līdzās tam ir dažī tajā laikā zināmie varianti izloksnēs, piemēram, 402. jaut.: **pelašķi**, *peļaste*, *aitašķi*...; 416. jaut.: **kālis**, *grieznis*, *sprūte*...; tajā ir maz papildjautājumu vai paskaidrojumu, piemēram, 396. jaut.: **ābuoliņš**, *dābuols*, *amuols*... („*plavā aug ābuoliņš*”), 470. jaut.: **putēt**, *kūpēt*... („*ceļš put*”). Pēc principa *jēdziens un tā apzīmējumi* veidotas arī kartes.

Leksikas daļā iekļautas 102 kartes, no tām leksikai veltītas 100 kartes. No 300 leksikas daļas jautājumiem kartografēti un komentēti 119. Lielākajā daļā karšu atspoguļots tikai viens jēdziena vai reālijas nosaukums, 19 kartēs rādīti 2 jautājumi, bet vienā – trīs. Savukārt pilādža nosaukumiem vien veltītas trīs kartes (5.–7.). Visas *Leksikas* kartes ir krāsainas. Valodas parādības tajās atspoguļotas ar krāsainiem laukumiem un speciālām zīmēm. Kartēs izmantotas arī izoglosas.

Atlanta materiālu vākšanas programmā leksiski semantiskās grupas atsevišķi nav izdalītas, tomēr jautājumi sakārtoti asociatīvā saistībā – vienkopus doti dažādu tematisko grupu jēdzienu un reāliju nosaukumi. Arī kartografētajā materiālā izdalāmas vairākas leksiski semantiskās grupas: 1) dabas parādības (*atkala* (86. karte), *kalva* ‘sala’ (31.B k.), *timss* ‘tumšs’ (83.A k.), *salts* ‘auksts’ (83.B k.), *varavīksne* (84. karte) u.c.); 2) augi un ar tiem saistītā leksika (tajā ietverti savvaļas augi, ogas, augļu koki, kultūraugi u.c.); 3) dzīvnieki (kukaiņi, tārpi, rāpuļi, putni, zivis, plēsēji, grauzēji, mājlopi); 4) ar cilvēku saistītā leksika aptver gan jautājumus, kas saistīti ar cilvēku gan kā fizisku būtni (*kreilīlis* (91. k.), *kūds* ‘vājš’ (87.B k.), *plaušas* (90. k.), *smaganas* (88. k.), *zods* (87. k.) u.c.), gan sabiedrisku būtni (*vuicīt* ‘mācīt’ 87.A k.), *slinks* (93.A k.), *pierast* (97.A k.), *iet raudzībās* (95. k.) u.c.); 5) visplašākā ir ar materiālo kultūru saistītā grupa. Tajā atspoguļoti darbarīki, saimniecības piederumi un ar tiem saistītā leksika (*abra* (77.B k.), *atspole* (82. k.), *grābeklis* (65.A k.), *spīļarkls* (64. k.), *stelles* (81. k.), *malķu zāgēt* (98. k.) u.c.), lauka darbi un ar tiem saistītā leksika (*darbu dzīvot* ‘strādāt’ (97.B k.), *grūds* ‘grauds’ (56.B k.), *papuve* (62. k.), *stirpa* (69. k.), *linus plūkt* (79.A k.) u.c.), ēkas, lopu mītnes un ar tām saistītā leksika (*apcirknis* (56.A k.), *akas grodi* (61. k.), *klons* (59. k.), *ķieģelis* (60. k.), *tvans* (76. k.) u.c.), uzturs, tā gatavošana (*biezpiens* (71. k.), *dradži* (73. k.), *jaunpiens* (70. k.), *sviestu taisīt* (72.k.)), no apģērba rādīti tikai sieviešu svārku nosaukumi (94. k.).

Komentāru struktūra daļēji līdzīga *Lietuviešu valodas atlantam*. Komentāros sniegtas vispārīgas piezīmes par attiecīgā nosaukuma izplatību, etimoloģijas norādes, reģistrējumi rakstu avotos u.c. Atšķirībā no

LKA tālāk seko viss kartē rādītais materiāls, kas atbilstoši intonācijām sadalīts šķirkļos, kuros rādīti izlokšņu numuri, aiz kuriem iekavās dažkārt dots attiecīgās izloksnes ilustratīvais materiāls, kas liecina par vārda lietojumu senāk un tagad, atspoguļo etnogrāfiskas ziņas vai tautas ticējumus. Komentāru šķirkļos un karšu atslēgās (leģendās) izlokšņu vārdi transponēti literārās valodas skaņu sastāvā.

Leksikas sējumā vēl dotas divas kartes, kurās rādīti latviešu valodas dialekti un intonācijas. Komentāru sējumā iekļauti izlokšņu apzīmējumi un izlokšņu rādītājs, komentāros sastopamo vārdu rādītājs, kā arī materiālu vācēju un informantu saraksts.

Atlanta ievaddaļas un komentāru kopsavilkumi doti arī angļu un krievu valodā.

CITAS LEKSIKAS VĀKŠANAS PROGRAMMAS. Latvijā ar mērķi vākt izlokšņu materiālus apvidvārdu vārdnīcai XX gadsimta otrajā pusē (no 1963.–1992. gadam) tiek izstrādāti un atsevišķās brošūrās publicēti 16 *Palīgi apvidu vārdu vācējiem* jeb metodiskie norādījumi ar izvērstiem jautājumiem par dažādām izlokšņu leksikas tematiskajām grupām *Lopkopība* (sast. S. Raģe, 1963); *Zemkopība* (sast. E. Kagaine, 1964); *Zvejniecība* (sast. B. Laumane, 1964); *Vērpšana un aušana* (sast. E. Kagaine, 1965); *Noskaidrojamie vārdi* (1–5, sast. D. Zemzare, 1966); *Apģērbs, tekstilijas, apavi* (sast. E. Kagaine, S. Raģe, 1966); *Apgaismošana* (sast. B. Bušmane, 1968); *Ēdieni* (1–2, sast. B. Bušmane, 1969); *Izsaukmes vārdi* (sast. D. Zemzare, 1971); *Skaņu vārdi* (sast. D. Zemzare, 1971); *Daba. Cilvēks* (sast. B. Bušmane, 1984); *Apdzīvotās vietas. Iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve* (sast. B. Bušmane, 1992).

Savukārt no 1967. gada līdz 1976. gadam publicētas 7 *Apvidvārdu aptaujas*: *Sēnes* (sast. D. Zemzare, 1967); *Zivis* (sast. B. Laumane, 1967), *Noskaidrojamie augu nosaukumi* (sast. I. Ēdelmane, 1969), *Aizguvumi no Baltijas somu valodām* (sast. S. Raģe, 1969); *Zemkopības darbarīki* (sast. Dz. Liepiņa, 1970); *Putni* (sast. L. Smagare, 1971); *Aizguvumi no ģermāņu valodām* (sast. O. Bušs, 1976). Kopumā aptaujās ietvertais jautājumu loks ir visai plašs, taču dažas tematiskās grupas tajās ietvertas fragmentāri, piemēram, amatniecības leksika, ar svētkiem un tradīcijām saistītā leksika.

20. gs. pēdējā desmitgadē Lietuvas dialektologi ir sagatavojuši *Valodas faktu vākšanas programmu* (*Kalbos faktų rinkimo programa* [KFRP], 1983). Tās autori: Antans Balašaitis, Alekss Girdenis, A. Jonaitīte, Vits Labutis, Adele Laigonaite, Vitalija Maciejauskiene, K. Morkūns, Marija Razmukaite, Adele Valeckiene, Aleksandrs Vanags, A. Viduģiris, Vītauts Vitkauskis, Zigmars Zinkevičs. Tajā izlokšņu leksikai veltītas pat piecas dialektoloģijas anketas, kas ietver apmēram 900 jautājumu: 1) *Radniecības termini* (121 jautājums); 2) *Dzīvnieku nosaukumi* (87 jautājumi); 3) *Ķermeņa daļu nosaukumi* (219 jautājumu); 4) *Augu nosaukumi* (173 jautājumi); 5) *Dažādi leksikas jautājumi* (300 jautājumu), plašāk skat. KFRP 57–128.

Otrajā, trešajā un ceturtajā dialektoloģijas anketā jautājumi iedalīti nodaļās – piemēram, *Dzīvnieku nosaukumu* anketā tiek izdalīti: I. *Zīdītāji* (1.–17.); II. *Putni* (18.–43.); III. *Rāpuļi* (44.–47.); IV. *Zivis* (48.–57.); V. *Bezmugurkaulnieki* (58.–87.), plašāk skat. KFRP 71–76. *Augu nosaukumu* anketā jautājumi tiek iedalīti vēl sīkāk, piemēram, I. *Kultūraugi*: a. *Augļu koki un augļu krūmi*; b. *Dārzeni*; c. *Labība, šķiedraugi un lopbarības augi*; d. *Dārza puķes un dekoratīvie krūmi*. e. *Istabas augi* u. tml. (KFRP 92.–116.).

31 Plašāk par *Latviešu valodas dialektu atlanta* tapšanas gaitu skat. Laumane 1999.

Atsevišķi jākomentē piektā dialektoloģijas anketa, kas, pēc autoru domām, ir veidota pēc *Latviešu valodas dialektu atlanta materiāla vākšanas programmas* leksikas nodaļas (KFRP 116). Anketa ar trim simtiem jautājumu uzskatāmi liecina ne tikai par lietuviešu un latviešu valodas atlantu izlokšņu materiāla vākšanas atšķirībām, bet arī par vēlmi nākotnē strādāt kopā. *Baltu valodu atlanta* prospekts šo vēlmi ir īstenojis.

1990. gadā pēc patstāvīga Lietuviešu valodas institūta atjaunošanas sagatavota *Lietuviešu valodas dialektu un to mijiedarbības pētīšanas programma (Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa)*, kas pirmām kārtām bija veltīta perifērajām un zūdošajām lietuviešu izloksnēm

(autori – K. Morkūns, Laima Grumadiene, Dangole Mikulēniene, A. Viduģiris, Valerijs Čekmons, Bonifacs Stundža). Atsevišķās grāmatās ir izdotas sociolingvistikas, leksikas, akcentuācijas un morfoloģijas daļas. Šī programma deva iespēju perifērās izloksnes pētīt kā lielā lietuviešu valodas izplatības areāla turpinājumu, tādēļ arī leksikas programma (Programma 1995, sast. A. Viduģiris) ir izlase. To veidojot, mēģināts neatkārtot iepriekšējo programmu jautājumus (to pavisam ir 415). Jautājumi tiek doti kopā ar iespējamām atbildēm, piemēram: 21. Pasaulio šalis į rytus: *rytai, žaros, saulėtekis* u. c.³² (19).

Abu lietuviešu jaunāko programmu izlokšņu dati tikai sākti datorizēt un kartografēt.

32 Pasaulės debės pusė uz austrumiem: austrumi, blāzma, saullēkts.

Kopīgā baltu valodu leksika: flora

Rolands Kregždis

AUGU NOMENKLATŪRAS BIOLOĢISKĀ KORELĀCIJA. Fitonīmu darināšana parasti atspoguļo augu strukturālās pazīmes (pēc iekšējās un ārējās morfoloģijas), kā arī to biosfēro lokalizāciju (toponīmisko vai endonīmisko resp., ģeogrāfisko izplatības areālu un sinerģētisko resp., augu apvienošanu grupās pēc sugas pazīmēm). Abi šie sistēmiskās analīzes principi, iedalot augus atsevišķās grupās, tiek izmantoti, balstoties uz zviedru botāniķa Karla Linneja (Carl von Linné) izveidoto metodiku (plašāk skat. LE I 400, XVI 245skk.), sal. kannas (*Canna*), kannu (*Cannaceae*) dzimtas daudzgadīgu zāļaugu ģints auga, aprakstu:

CANNA.

Indica.

1. *Canna foliis ovatis utrinque acuminatis nervosis*. Roy. lugdb. 11.

Fl. zeyl. 1. Hort. ups. 1.

Canna spatulis bifloris. Hort. cliff. 1.

Arundo indica latifolia. Bauh. pin. 19.

Habitat inter tropicos Asiae, Africae, Americae. ♁ angustifol.

2. *Canna foliis lanceolatis petiolatis nervosis*.

Canna foliis lanceolatis petiolatis. Hort. cliff. 1.

Arundo indica florida angustifolia. Moris. hist. 3. p. 250. s. 8. t. 14. f. 6.

Habitat inter tropicos Americae: Umbrosis spongiosis. ♁ glauca.

3. *Canna foliis lanceolatis petiolatis enervibus*. Roy. lugdb. 11.

Canna foliis enervibus. Virid. cliff. 104.

Cannoides. Hort. cliff. 488.

Canna Acorus glaucophyllus, ampliore flore, iridis palustris facie.

Dill. elth. 69. t. 59. f. 69.

Habitat in Carolina ? ♁ (plašāk skat. Linnaeus 1753: 10).

FITONĪMU LINGVISTISKĀ ANALĪZE. Augu nosaukumu analīze ir heteroģēniska, jo bez minētā iedalījuma balstās uz vairāku veidu leksiskās diversifikācijas sistēmām. Vispirms baltu valodu vārdi tiek grupēti saskaņā ar temporālo atribūciju. Tā ir: 1) *senā indoeiropiešu leksika*; 2) *kopīgā baltu un slāvu leksika*; 3) *tikai baltu valodām raksturīgā leksika*; 4) *tikai lietuviešu (resp. latviešu, prūšu) valodai raksturīgā leksika*.

Etniskā valodu piederības identifikācija ir cits, īpaši svarīgs leksikas diferenciacijas veids. Balstoties uz to, leksēmas tiek iedalītas

2 grupās: 1) mantotā leksika un 2) aizgūtā leksika (*aizguvumi*). Pēdējie tiek iedalīti grupās vēl pēc aizguvuma piederības: 1) Baltijas jūras somu aizguvumi; 2) slāvismi; 3) ģermānismi; 4) letismi vai lituānismi; 5) aizguvumi no citām valodām.

Fundamentālajā darbā *Lietuviešu valodas leksika (Lietuvių kalbos leksika)* Aļģirds Sabaļausks (1990) fitonīmus iedala atsevišķās grupās pēc minētās lietuviešu valodas vārdu klasifikācijas sistēmas. *Baltu valodu atlantā* (turpmāk BVA) tiek atspoguļoti visi minēto leksikas apakšgrupu piemēri, tomēr neskaidrās cilmes dēļ dažu vārdu iedalījums kādā no nosauktajām sistēmiskajām apakšgrupām ir īpaši complicēts. Tādēļ šajā darbā pēc detalizētas analīzes dažas no leksēmām tiek minētas citā apakšgrupā, nekā līdz šim bija parasts.

Senā indoeiropiešu leksika

Šajā leksikas slānī iekļaujамie vārdi pēc savas cilmes ir vissenākie baltu valodu mantotie vārdi, kas tiek datēti ar ide. pirmvalodas laiku¹. Hronoloģiskais leksēmu iedalījums tiek balstīts uz morfoloģiski (bieži vien arī uz semantiski) atšķirīgu ide. valodu vārda pirmatnējās formas identiskumu. Senajā indoeiropiešu leksikā galvenokārt tiek iekļautas neatvasinātā jeb vienkāršā celma leksēmas, lai gan sastopami arī pirmatnējā celma reprezentanti, kuru sufiksācija bieži tiek attiecināta uz daudz vēlāku laika posmu nekā vārda leksiskā pamatmorfēma – sakne.

Atšķirīgu leksisko celmu sastatījums pēc gramatiskās vārdšķiras ir iespējams, tikai rekonstruējot protosemēmu, nevis izveidojot vienam leksiskajam slānim piederīgo bāzi. Tādēļ šai laikposmā iekļaujamo vārdu derivatīvajam statusam jābūt korelatīvam attiecībā pret visu sastatāmo atšķirīgo ide. valodu piemēru morfoloģisko tipu: nomeniem (*nomina substantiva / adjectiva / numeralia / pronominalia*), verbiem (*nomina verbalia*), adverbjiem (*nomina adverbialia*) u. c.

1. tabulā doti ide. pirmvalodas laika posma leksikas slānī iedalāmo fitonīmu nosaukumi, daži no tiem, kas līdz šim tradicionāli tikuši uzskatīti par itin arhaiskiem, balstoties uz jaunākajiem etimoloģiska-

1 BVA specifikas dēļ šī leksikas slāņa vārdi netiek iedalīti ide. pirmvalodas korelatīvajās apakšgrupās: 1) izveides (t.i., etioloģiskās sākotnes); 2) stabilas lietošanas; 3) sadalīšanās dialektos laika posma. Ar saīsinājumu ide. tiek apzīmēts *indoeiropiešu pirmvalodas* laika posma konverģents jēdziens.

jiem pētījumiem, būtu uzskatāmi par vēlāka laika mantotiem vārdiem, tāpēc BVA tie tiek minēti pie attiecīga laikposma leksiskā mantojuma piemēriem (piem., la. *rieksts*, dial. *riekša* (gen. sg.) / lie. *riēšutas*, dial. *riēšutis*, *riēšas*, *riēšutys*, *ruošutys* kā baltu un slāvu segregāts [skat. 4 tabulu – par to cilmi skat. PKEŽ I 163sk.], nevis ide. laikposma leksikas relikti [sal. Sabaliauskas 1990: 43]). Tiesa, Sabaļausks (1990: 121) šī vārda skaidrojumu min divreiz, resp., ‘riekstu’ apzīmējošās

leksēmas iedala gan ide. laika posmā, gan kopīgajā baltu un slāvu leksikā.

Citu fitonīmu klasifikācija īpašas problēmas nerada, lai gan ne visu vārdu etimoloģiskā attīstība ir pilnīgi skaidra (piem., senīr. *līn* ‘lins (*Linum usitatissimum*)’, senang. *līn* ‘t.p.’ šobrīt tiek interpretēti nevis kā mantoti ide. pirmvalodas vārdi, bet gan kā kultūraizguvumi no latīņu valodas – skat. Matasović 2009: 240).

BALTU VALODU PIEMĒRI			SLĀVU VALODU ATBILSMES	ĢERMĀŅU VALODU ATBILSMES	ITĀLISKO VALODU ATBILSMES	GRIEĶU VALODAS ATBILSMES	INDOIRĀŅU VALODU ATBILSMES	CITU IDE. VALODU ATBILSMES
LATVIEŠU	LIETUVIEŠU	PRŪŠU						
1. <i>āksnis</i> ⁽²⁾ , <i>āksnis</i> ² , <i>alksnis</i> , <i>alksnis</i> , <i>alksnys</i> ; <i>alksnis</i> , <i>aluksnis</i> , <i>ēlksnis</i> , <i>ēlksnys</i> <i>āksis</i> ² ; <i>eliksnis</i> , <i>eliksnis</i> , <i>eleksnis</i> , <i>elekšnis</i> , <i>elēkšnis</i> ² , <i>elēkšnis</i> , <i>ēlksnis</i> ⁽²⁾ , <i>ēlksnis</i> ⁽²⁾ , <i>elksnis</i> , <i>elkšnis</i> ² , <i>elkšnis</i> , <i>elsnis</i> ; <i>ulksnis</i> ; <i>ālkškuōks</i> ² , <i>ālkšņkuōks</i> ²	<i>alīksnis</i> (>), <i>abskande</i> ↔ <i>*alīksnas</i>		senkr. <i>ольха́</i> , dial. <i>ѣлха</i> , po. <i>olcha</i> / <i>olsza</i> , bu. <i>елха́</i> u. c.	sav. <i>elira</i> / <i>erila</i> , jav. <i>Erle</i> , senisl. <i>qlr</i> / <i>alr</i>	lat. <i>alnus</i>			maķ. <i>ألحذا</i>
2. <i>āuza</i>	<i>avižā</i>	<i>wyse</i> ↔ <i>*avizē</i> < <i>*avizā</i>	senkr. <i>овьць</i> , kr. <i>овѣць</i> , ukr. <i>овѣць</i> , po. <i>owies</i> , bu. <i>овѣць</i> u. c.		lat. <i>avēna</i>			
3. <i>bēzrs</i> , <i>bēzra</i> , <i>bērzas</i> , <i>bērže</i> , <i>bērze</i> , <i>bērze</i> , <i>bērzis</i>	<i>bēržas</i> , <i>bērže</i> , <i>beržys</i>	<i>berse</i> ↔ <i>*berzē</i>	kr. <i>берѣза</i> , po. <i>brzoza</i> , bu. <i>брѣза</i> , serb.-horv. <i>brěz(a)</i> u. c.	sav. <i>birihha</i> , senisl. <i>bjprk</i>	lat. <i>fraxinus</i>		skr. <i>bhūrjāḥ</i> , oset. <i>bærz</i> , <i>bærzæ</i>	dāk. top. <i>Bers-ovia</i>
4. <i>apse</i> , <i>apsa</i>	<i>āpušē</i> , <i>ēpušē</i> / <i>āpušis</i> , <i>ēpušis</i> , <i>apušys</i> , <i>lāpušē</i>	<i>abse</i> ↔ <i>*apsē</i>	senkr. <i>осина</i> , kr. <i>осі́на</i> , bu. <i>осі́ка</i> , po. <i>osa</i> / <i>osina</i> , augšluž. <i>wosa</i> / <i>wosyna</i> , lejasluž. <i>wósa</i> u. c.	sav., sensakš. <i>aspa</i> , slv. <i>espe</i> , jav. <i>Wespe</i>				
5. <i>iēva</i>	<i>ievā</i>	<i>iuwis</i> ↔ <i>*ivas</i>	kr., bu. <i>і́ва</i> , po. <i>iwa</i> , serb. <i>iva</i> u.c.	sav. <i>īwa</i> , vav. <i>īwe</i> , senisl. <i>ýr</i>		ῥα, οῖη		senīr. <i>eó</i> , vval. <i>ywen</i> , vbret. <i>ivin</i> , arm. <i>aygi</i>
6.	<i>jāvas</i> , (pl.) <i>javāi</i>					ζεά, ζειάί	skr. <i>yávaḥ</i> , av. <i>yava-</i> , pers., kurd. <i>jaw</i> , oset. <i>jæw</i> , dial. <i>xwar</i>	
7. <i>kļavs</i> , <i>kļava</i> , <i>kļavis</i> , <i>kļavs</i> , <i>kļeva</i>	<i>klēvas</i> , <i>kliāvas</i>		kr. <i>κλέν</i> , bu. <i>клен</i> , serb.-horv. <i>κλέν</i> , po., augšluž. <i>klon</i> u. c.	senisl. <i>hlynr</i>				maķ. <i>κλινό-τροχον</i> , senkorn. <i>kelin</i> , kim. <i>kelyn</i>
8. <i>kvēsis</i> , (pl.) <i>kvieši</i>	<i>kviētis</i> , <i>kviētys</i> , (pl.) <i>kviečiaī</i>			go. <i>hwaiteis</i> , senisland. <i>hveiti</i> , sav. <i>(h)weizi</i> / <i>weiz</i> , vav. <i>weiz(z)e</i> / <i>weiz</i> , vā. <i>Weizen</i> , angl. <i>wheat</i> u. c.				
9. <i>lazds</i> / <i>lazda</i> , <i>lazdā</i> , <i>lazde</i> , <i>lagzds</i> / <i>lagzda</i> , <i>lagzde</i> , <i>lēgzds</i> , <i>lēgzda</i> , <i>lēzds</i> / <i>lēzda</i>		<i>laxde</i> ↔ <i>*lagzdē</i>	sensl. <i>лoзa</i> , bu. <i>лoзa</i> , serb.-horv. <i>lōza</i> , slov. <i>lōza</i> , slovā. dial. <i>lodza</i> , (sen.) po. <i>łoza</i> , (baznsl.) kr. <i>лoзa</i> u. c.					alb. <i>lajthi</i> , <i>lakthi</i>

BALTU VALODU PIEMĒRI			SLĀVU VALODU ATBILSMES	ĢERMĀŅU VALODU ATBILSMES	ITĀLISKO VALODU ATBILSMES	GRIEĶU VALODAS ATBILSMES	INDOIRĀŅU VALODU ATBILSMES	CITU IDE. VALODU ATBILSMES
LATVIEŠU	LIETUVIEŠU	PRŪŠU						
10. <i>lins</i> , (pl.) <i>lini</i>	<i>linas</i> , (pl.) <i>linaī</i>	<i>lino</i> ↔ * <i>linā</i>	bu. <i>лен</i> , serb.-horv. <i>лѣн</i> , po. <i>len</i> , kr. <i>лѣн</i> u. c.	sav. <i>līn</i>	lat. <i>linum</i>	λίνον		senīr. <i>līn</i>
11. <i>ābels</i> / <i>ābele</i> ⁽²⁾ , <i>ābēle</i> ² , <i>ābele</i> , <i>ābēle</i> , <i>ābels</i> , <i>ābēls</i> , <i>ābēls</i> ² , <i>ābēls</i> ² , <i>ābēla</i> , <i>ābuōls</i> / <i>ābuōlis</i> , <i>ābuole</i> , <i>abuls</i> , <i>ābule</i> , <i>ābule</i> , <i>ābulis</i> , <i>ābulis</i> , <i>vābēle</i> ²	<i>obelis</i> / <i>obelē</i> , <i>óbalas</i> / <i>obalýs</i> , <i>óbelas</i> / <i>obelýs</i> , <i>vobelē</i> ; (gen. pl.) <i>obel(i)ŭ</i> , <i>obil(i)ŭ</i>	<i>wobalne</i> ↔ * <i>ābalnis</i>	bu. <i>аблѣн</i> / <i>яблѣн</i> , serb.-horv. <i>јаблан</i> , slov. <i>jablan</i> , senkr. <i>яболонь</i> , kr. <i>яблоня</i> u. c.		lat. <i>Abella</i> (pilsēta Kampānijā, slavēna ar saviem augļiem)			senīr. <i>aball</i>
12. <i>papārde</i> , <i>papardis</i> , <i>pa-pārde</i> , <i>papārde</i> , <i>paperde</i> , <i>paparda</i> , <i>papards</i> , <i>papardis</i> , <i>paports</i> , <i>paparnīte</i> ; <i>paperkstīte</i> , <i>paparkstīna</i> , <i>paparkštēna</i> , <i>paparkši</i> , <i>paparškis</i> , <i>papark(s)ts</i> , <i>paparkste</i> , <i>paparkšne</i>	<i>pāpārtis</i> / <i>pa-pārtis</i> , <i>papartýs</i> , <i>papartē</i> , <i>popartīs</i> , <i>pāpārnikas</i>	top. <i>Paparthen</i> ↔ * <i>Papartjai</i>	serb.-horv. <i>paprat</i> , <i>pāpārāti</i> , <i>pāpārprot</i> , slovā. <i>paprad'</i> , če. <i>paprad</i> / <i>kaprad</i> , slov. <i>paprad</i> (masc.), <i>-de</i> (fem.), po. <i>paproc'</i> , bkr. <i>nāpāraucy</i> , <i>nāpāratnik</i> u. c.	sav. <i>farn</i>		skr. <i>parṇām</i> , Av. <i>parəna</i>		senīr. <i>raith</i> , vbret. <i>raden</i>
13. <i>pūri</i> , <i>pūri</i> , <i>pūri</i> , <i>pūri</i>	<i>pūras</i> , (pl.) <i>pūrai</i> , <i>pūrai</i>	<i>pure</i> ↔ * <i>pūrē</i>	kr. <i>пыреѣ</i> , po. <i>perz</i> , serb.-horv. <i>pūr</i> , slov. <i>pīr</i> , če. <i>pūr</i>	senang. <i>fyr</i>		(σ)πυρός		
14.	<i>pušis</i> , <i>pūšē</i> ; (dat. pl. dial.) <i>pušēm(s)</i> , <i>pūšēm</i>	<i>peuse</i> ↔ * <i>pjausē</i>		sav. <i>fiuhta</i> / <i>fiehta</i> , vav. <i>viehte</i> , sensakš. <i>fiohta</i> / <i>fiuhtia</i>		πεύκη		
15. <i>rācenis</i> , <i>rā-cenis</i> , <i>rācēnis</i> , <i>rācienis</i> , <i>rācins</i> , <i>rācinis</i> , <i>rācinis</i> , <i>rācīnis</i> , <i>rāciņš</i> , <i>rācis</i>	<i>rōpē</i>		bu. <i>рѣпа</i> , (austr.) baznsl. <i>рѣпа</i> , kr. <i>рѣпа</i> , serb.-horv. <i>рѣпа</i> , po. <i>rzepa</i> u. c.	sav. <i>rāba</i> , <i>ruoba</i>	lat. <i>rāpum</i> , <i>rāpa</i>	ράπυς, ράφυς		
16. <i>rudzis</i> , (pl.) <i>rudzi</i>	<i>rūgis</i> , <i>rugýs</i> , (pl.) <i>rugiai</i>	<i>ruggis</i> ↔ * <i>rugis</i>	bu. <i>ръж</i> , senkr. <i>ръжь</i> , kr. <i>рожь</i> , po. <i>reż</i> u. c.	senisl. <i>rugr</i> , senang. <i>ryze</i> , sensakš. <i>roggo</i> , sav. <i>rocko</i>				trāk.-maķ. βούζα
17.	<i>sēmuō</i> , (pl.) <i>sēmenys</i> , <i>sēmen(e)s</i> , <i>sēmenai</i> , <i>sēminiai</i> , <i>sēmenēs</i>	<i>semen</i> ↔ * <i>sēmen</i>	senisl. СѢМА , (gen.pl.) СѢМѢНЬ , bu. <i>семе</i> , serb.-horv. <i>сјеме</i> u. c.	sav., sensakš. <i>samo</i>	lat. <i>sēmen</i>			
18. <i>uōsis</i>	<i>úosis</i> , <i>vuosis</i>	<i>woasis</i> ↔ * <i>āsis</i>	bu. <i>јасен</i> , serb.-horv. <i>јасѣн</i> , slov. <i>jasen</i> , kr. <i>јасень</i> u. c.	sav. <i>asc</i> , senisl. <i>askr</i>	lat. <i>ornus</i>	ὄξυη, ἄχερ-οίς		alb. <i>ah</i> , arm. <i>hac'i</i> , senkorn. <i>onnen</i> , vdir. <i>onn</i>
19. <i>vīksna</i> , <i>vīksna</i> ² , <i>vīksna</i> , <i>vīksne</i> , <i>vīksne</i> ² , <i>vīksnis</i> , <i>vīksņa</i> ² , <i>vīksņis</i> ² , <i>višne</i> / <i>višņa</i> , <i>višne</i> ² / <i>višņa</i> ²	<i>vīnkšnā</i> , <i>vīnkšnas</i> , <i>vīnkšné</i> , <i>vīnkšnis</i>	<i>wimino</i> ↔ * <i>vīnkšnā</i>	senkr. <i>вѣзь</i> , kr. <i>вѣз</i> , serb.-horv. <i>вѣз</i> , slov. <i>vêz</i> u. c.					alb. <i>vidh</i> , (pl.) <i>vidha</i>
20. <i>ziņnis</i> , (pl.) <i>ziņņi</i>	<i>žirnis</i> , (pl.) <i>žirniai</i>	<i>syrne</i> ↔ * <i>zirnē</i>	senisl. ЗРЬНО , bu. <i>зърно</i> , senkr. <i>зърно</i> , kr. <i>зерно</i> , po. <i>ziarno</i> u. c.	go. <i>kaurn</i> , sav. <i>corn</i> / <i>kernel</i> , jav. <i>Korn</i> u. c.	lat. <i>grānum</i>			senīr. <i>grán</i> , vval. <i>gronyn</i> , vbret. <i>greun</i>

1. tabula. Baltu valodu fitonīmi, kas iedalāmi senās indoeiropiešu leksikas slānī

Alkšņa nosaukumi

Pragmatiskie (ģenētiskie) šādu vārdu sakari lielākoties tiek motīvoti ar cilmes caurspīdīgumu, kas nosaka attiecīgā laika posma ide. valodu segregatīvo leksisko vienību piederību kādai apakšgrupai, piem., baltu valodu savvaļas bērzu (*Betulaceae*) dzimtas koku un krūmu ģints auga alkšņa (*Alnus*), kuram Latvijas un Lietuvas teritorijā ir izplatītas divas sugas (*baltalksnis* [*A. incana* Mnch., Willd.], *melnalksnis* [*A. glutinosa* Gaertn.]), nosaukumi (la. *alksnis* 'alksnis', lie. *alksnis* 't.p.', pr. *abskande* 'Erle' E 602) ar citu ide. valodu atbilstēm, pirmām kārtām, saistīti pēc morfoloģiskās struktūras identiskuma principa (skat. 1. tabulu): rietbalt. **aliksna-* ↔ austrbalt. **aliksna-* / **eliksna-* // **aliksni-* / **eliksni-* < balt. **e(a)liksna-* // **e(a)liksni-* < balt. **e(a)lisna* // **e(a)liksni-* (ar epentētisko *-k-* un suf. **-nō-*) < balt. **e(a)lisa-* // **e(a)liši-* ↔ sl. **e(a)lisā* (> pirmsl. **jelbxa* / **olbxa*) // **e(a)lisjā* (> pirmsl. *jelbša* / *olbša*) ↔ sav. *elira* (< **alizō*) (sīkāk skat. PKEŽ I 46).

Fitonīma lietojums latviešu valodas izloksnēs ir sīki aprakstīts (skat. LVDA 45sk.): visplašāk izplatīts la. *alksnis*, kas ir ne tikai latviešu literārās valodas vārds (Llvv I 160), bet arī visbiežāk sastopamais šā auga nosaukums dialektos (citus fonētiskos šā fitonīma nosaukumus skat. 2. tabulā).

Lietuviešu valodas teritorijā, kā arī latviešu valodā, tiek lietoti šā auga fitonīmi ar divējādu sākumburtu: 1) lie. *alksnis* 2 K, Krtn; SD 225, *alksnys* 4 K. Būg (Dv, Lz [ME I 68; Būga Aist. Stud. I 51 – LKŽK]) 'bērzu dzimtas koks (*Alnus*)' J, LBŽ, Dkš, Tt, S. Dauk, LTR (Vlkj), Žg, Sr (LKŽe); 2) lie. *elksnis* 2 'bērzu dzimtas koks (*Alnus*)' K, Nm, Jrb; C I 553, R, Erž, Gs (LKŽe). Tiek uzskatīts, ka šo abu formu cilme ir ļoti arhaiska, resp., tiek rekonstrētas kvalitatīvās pat-skaņu mijas divējādas pakāpes formas ide. **ēl-* / **ōl-* (PKEŽ I 47).

Līdz šim austrumbaltu valodās lieto īpaši senas morfoloģiskās struktūras formas lie. *aliksni* 2 'bērzu dzimtas koks (*Alnus*)' An, Km, Brž, Ut, Kp, Rk, Pn (LKŽe); Aln, Pnm, Ds, Jž, Slm (LKŽK), Žl², la. dial. *eliksni* 't.p.' 427, 479, *eliksni* 491, 501-2, -5, -11 (LVDA 46) (skat. arī 1 un 2 tabulu), tiek rekonstruēta arī pr. **aliskande* / **aliskands* (↔ pr. *abskande* 'alksnis') ↔ pr. **aliskans* < pr. **aliksna* (PKEŽ I 44sk.), no kā izriet rietbalt. **aliksna-* 'alkšņa-', austrbalt. **e/aliksn(i)a-* 't.p.' (< balt. **e/aliksn(i)a-* 't.p.' < balt. **e/alisn(i)a-* 't.p.' < balt. **e/alis(i)a-* 't.p.' < bl.-sl. **e/alis(i)ā-* 't.p.' < ide. dial. **e/*

alis(i)ā- 't.p.' > gal. top. *Alisia*, jav. *Elsenz*; sav. *elira* u. c. [IEW 302; PKEŽ ibd.]).

Atsevišķi būtu jāmin kolektīvā formanta **-ā* atvasinājumi lie. *alksna* 1) Grk, *alksnā*, 4) K. Būg, Š 'vieta, kur aug alkšņi, alkšņiem noaugusi vieta, alksnājs' Skd, Smln, J, Als, Vdk, VŠR, Grg; 'purvs, leja, ieleja' Mžk, BB 1 Mak 9,45 (LKŽe) ↔ la. *alksna* 337 / *alksne* / *alkšņa* 410 'alkšņiem noaugusi vieta, alksnājs', *alksna*², *aluksna* 'staigana, purvainā vieta, īpaši laukos' r. av. (ME I 67), kā arī virkne kopīgas saknes atvasinājumu: 1) lie. adj. *aliksniņis* 1 Ktk; SD1 113 'alkšņa koka' Ds, An, BM 209; 'tādas šķirnes (par ābelēm)' Ds (LKŽe), *alksniņis*, -ē 2 Jnšk, *alksnini* 1 Ut 'alkšņa koka' OG 174, Kp, Grž, J; 'tādas sugas (par ābelēm)' Rm (LKŽe) (*alksnini* 't.p.' K, Tvr, M, Ds [LKŽK]) ↔ la. *alkšņaīns* 'ar alkšņiem aizaudzis' (ME I 68); *elksniņis*, -ē 2 R 'alkšņa-, alkšņu-', K I 366, Gs; 'alksnājā augošs' Gs, *alksnalingas*, -a 1 'ar alkšņiem aizaudzis' P (LKŽe); 2) subst. lie. dial. *aliksniņķas* 2 'alksnītis, niecīgs alksnis' Ds, *aliksniņē* J. Jabl, *alksninas* 2 'neliels, vidēja lieluma alksnis' SD 225, Grg, *alksnini*, -ē 2 Rdm 'tumši brūns cilvēks' Tvr, Ig (LKŽe) ↔ la. *alksnene* / *alksnite* / *alksnitis*, *elksnene* r. av. / *elksnene*² / *elksnene*² 337, 397 / *elksnē*² 426 'alksnene (*Lactarius rufus*)' r. av., 'meža malva' r. av. (ME I 68, 567; EH I 368); *alksnynas* 1 Brsl, 3 Š, SD 225 'alkšņu mežs, alksnājs' Mrs, Grg (LKŽe) / *alksnynas* 't.p.' K (LKŽK) / *elksnynas* 1 't.p.' K; R, Skr (LKŽe) ↔ la. *alksniens* BW 19488,2, 19877,11 (~ la. dial. *alksniens*² 43, r. av. [EH I 68]), *alksnājs* (~ la. *elksnājs* BW 18911 [EH I 364]) / *alksnāja* r. av. / *alksnaīne* r. av., *alksnene*, *elksnaine* 337, *elksniens* / *elksnaīne* / *elksnājs* BW 11623 't.p.' (ME I 68, 567) ~ la. *alksneņinš* BW 19488,2 (EH I 68); *aliksniņē* 2 'ar alkšņiem aizaugusi vieta' Uzp, *alksniņē* 2 J 'alkšņiem aizaugusi vieta' Kp (LKŽe), 'vieta, kur daudz alkšņu' Kp, Do-vidēni, Grž (LKŽK), *alksnýtē* 1 Šd, Rgv, Rs, *alksnýtē* 2 Š, K. Būg 'alkšņu krūmi, alksnājs' Klov, Pg, J. Jabl, J (LKŽe), Rm, Ssk, Iš, Kp (LKŽK) ↔ la. *alksnite*, *alksnite*² 64 'alkšņu mežs, alksnājs' (EH I 68) ~ la. *alksnīši* / *alksnesīši* BW 25950, *elksniši*² 465 'nelieli alkšņi' (ME I 68, 567); *alksnótas* 1 'alkšņu mežs, alksnājs' J I 96^b (LKŽe), Rs (LKŽK) ↔ adj. la. *elksnišots* 'ar alkšņiem aizaudzis' r. av. (ME I 567); *alksnēniņis*, -ē 2 Alk 'no Alksnēniem' Gs, *alksninūkas* 2 T.Ivan '(zool.) žubišu dzimtas putns (*Carduelis spinus*)' Bd (LKŽe), 'mazs putniņš' Bd, Db, 'tumši brūns cilvēks' Ig (LKŽK), *alksnaitē* 'mazu krūmiņu mežs' Pšl, J, *alksnalingas* 'vieta, kur aug alksnīši' P 427, *alksninālis*, -ēlis Grg, Yl, *alksnālē* Grg (LKŽK).

LATVIEŠU VIDUS DIALEKTS			LĪBISKAIS DIALEKTS				AUGŠZEMNIEKU DIALEKTS				
Z	DK	V	KDZLI	KNLI	VLI	LDCAI	DZLI	NLI	DZSI	NSI	LAYAŠ
<i>alksnis</i> 40,-	<i>alksnis</i> 15-39,	<i>alksnis</i> 124-31,-4,-8,-5-8, 53-7,-	<i>alksnis</i> 1-7, 62-7,-9	<i>alksnis</i> 8-13, 68, 70-87, 90, 119-121;	<i>alksnis</i> 170-1,-3-185,-7-191,4-5,-8, 249-255, 260	<i>alksnis</i> 14, 192-3,-6, 222-3,-7, 344,-52	<i>alksnis</i> 384-391,-3,-5, 401, 462-9,-71	<i>alksnis</i> 382-3,-92,-7, 400,-10	<i>alksnis</i> 359-60, 371, 460, 509	<i>alksnis</i> 318,-24,-6,-33-4,-40-1,-7-8,-52,-57-8, 403,-9,-14,-16,-24,-9-30	<i>alksnis</i> 222,-7,-31-2,-40-1,-7, 331,-8
							<i>alkšnis</i> 483, 502,-7				
			<i>alkškuoks</i> 63								
			<i>alksis</i> 63								
							<i>aluksnis</i> 384, 462,-5-8				

2 Lietuviešu valodas institūta Leksikogrāfijas centra pētnieces dr. Ritutes Petrokienes personīgā informācija.

LATVIEŠU VIDUS DIALEKTS			LĪBISKAIS DIALEKTS				AUGŠZEMNIEKU DIALEKTS				
Z	DK	V	KDZLI	KNLI	VLI	LDCAI	DZLI	NLI	DZSI	NSI	LAYAŠ
				<i>alkšņkuoks</i> 8 <i>alkšņkuoks</i> 180							
							<i>elksnis</i> 440,- 52,-89, 502			<i>eleksnis</i> 414	
							<i>elekšnis</i> 481,- 6-8,-92- 500 ,- 2-5				
									<i>ulksnis</i> 368		
							<i>elkšnis</i> 439,- 44-5,-47,-50,- 52,-71,-8,- 87,-91-2, 502 ,-6-7		<i>elkšnis</i> 442- 3,-9		
<i>elksnis</i> 101,-7,-9- 10,-32-3,- 46,-8-9,- 50,-5-6,- 63-65,-7	<i>elksnis</i> 50, 80 ,- 9, 91 ,- 4-5	<i>elksnis</i> 129 -30,-4,-8,- 40-2,-4,-51,-9-60,- 8,-93,-7, 226 ,-33,- 42,-4-8,-66,-73,-7,- 93,-6, 300 -17,-19- 23,-30-1,-8,-44-5,- 74-5,-96	<i>elksnis</i> 79, 80,-4	<i>elksnis</i> 170 - 1,-3,-5,- 83-4,-7,- 94-5,-8, 254	<i>elksnis</i> 193 , 201 ,-22-3,- 7, 344 -5,- 8,-50-1	<i>elksnis</i> 384 ,- 8-9,-93-5, 401 -2,-25- 7,-33-4,-6-9,- 44-7,-50-1,- 65,-70-80,-2- 5,-90,-5,-8, 501 ,-3	<i>elksnis</i> 382 ,-92,- 7, 400 ,- 10	<i>elksnis</i> 356 ,-9- 63,-5-73, 414 ,-21,- 32,-5-6,- 41-3,-8- 9,-54,-8-9	<i>elksnis</i> 318 ,-24- 2-9,-32-7,-9- 43,-6-55,-7-8,- 64,-98-9, 403 - 9,-11-6,-8-20,- 2-4,-8-31	<i>elksnis</i> 222 - 3,-7,-31- 2,-9,-40- 1,-5-7, 323 ,-31,- 8,-44-5	<i>elksnis</i> 332, 346 <i>elksnis</i> 417
							<i>elēkšnis</i> 452, 504				
							<i>eliksnis</i> 427, 479				
							<i>eliksšnis</i> 491, 501-2,-5,-11				

2. tabula. Latviešu fitonīmu, kas nosauc *Alnus*, izplatība dialektos (pēc izloksnēm kartē) [bez norādes] pēc LVDA datiem; ¹ pēc ME datiem, ² pēc EH datiem; Z – Zemgales; DK – Dienvidkurzemes; V – Vidzemes; KDZLI – Kurzemes dziļās lībiskās izloksnes; KNLI – Kurzemes nedziļās lībiskās izloksnes; VLI – Vidzemes lībiskās izloksnes; LDCAI – Citu areālu izloksnes ar lībiskā dialekta iezīmēm

Gadās arī salikteņi: lie. dial. *aliksniabudē* 1 '(bot.) parastās skaldlapītes dzimtas sēne, kas aug uz koku (parasti uz alkšņu) stumbriem (*Schizophyllum commune*)' Ds / *alksniābudē* 1 't.p.' LBŽ (LKŽe), *alksnialenkē* 'alkšņu mizas groziņš' Dglš (LKŽK), *alksniapievē* 1 'alkšņiem aizaugusi pļava' Ds (LKŽe); la. dial. *alšskuôks²*, *alšņkuôks²* (LVDA 46).

Papardes nosaukumi

Papardes nosaukumi: la. *papaârde*, *papardis*, *papaârde*, *papaârde* '*Dryopteris filix-mas*' u. c. ; lie. *papârtis*, *papaârtis*, *papartys*, *pâpartis*, *papartē*, *popartis* 't.p.', pr. top. *Paparthen*.

Salikteņi šai ide. pirmvalodas (vai tās sašķelšanās dialektos) laika posmā ir īpaši reti sastopamas leksikona formas un satura vienotību veidojošas leksiskās vienības. Viens no šāda tipa piemēriem – fitonīma *paparde* nosaukums (balstoties uz jaunu tā cilmes aprakstu [skat. tālāk]).

Lie. *papârtis/papaârtis* 'sporveidīgs, neziedošs augs; Filix', dial. *papartys* (gen. *pâpartio*) 't.p.' (sal. Būga I 473) un dial. *pâpartis*³ cilmes skaidrojums nav plaši analizēts. Ernsts Frenkelis (LEW 538) aprobežojas ar radniecīgu leksēmu apvienojumu vienā leksiskā ligzdā, neminēdams ticamus argumentus, kas atklātu šī vārda cilmi. Vienīgi tiek konstatēts, ka tā ir reduplikatīvā darināšanas tipa refleksija; rekonstruējams nepilnās (daļējās) reduplikācijas tips (par šādiem deri-

vatīvajiem modeļiem sīkāk skat. ИЯ 219skk.). Tā nav Frenkeļa oriģināla doma. Šo hipotēzi jau pirms tam ir izvirzījis Holgers Pedersens (1909: 91), uz to balstījies Reinholds Trautmanis (1923: 206), Kazimiers Būga (I 342), Aleksandrs Briknens (1957: 395) u. c. Tomēr daži fakti, īpaši akcentoloģijas un semantikas interpretācijas nepilnības rada šaubas par šādu cilmes skaidrojumu.

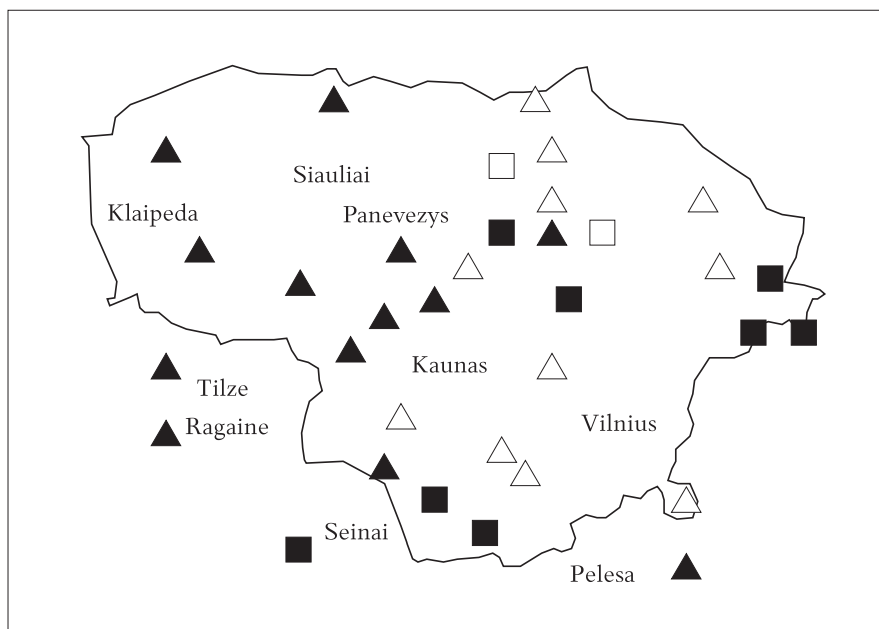
Neziedošs platlapu augs – paparde *Lietuviešu valodas vārdnīcā* (LKŽ) tiek raksturots kā 'sporveidīgs augs ar lielām, plūksnainām lapām (*Dryopteris*)' (IX 349)⁴. Šāda nozīme ir pazīstama no senajiem, kā arī vēlāka laikposma rakstiem (SD 241, Q 173, R, pēc Jurgā Ambrazieja Pabrēžas pētījumiem). Vairāk nozīmju LKŽ netiek norādīts. LKŽ kā pirmā tiek minēta otrās akcentējuma grupas vārda forma lie. *papaârtis* 't.p.', ko lieto Jonišķēļos (LKŽK šādu lietojumu atrast neizdevās, izņemot Jonišķi – iespējams, tā ir korektūras kļūda), Daukšos, Paparčos un Ērišķos (vēl skat. ZnŽ II 330; KlŽ 201), kā otrā tiek minēta pirmās akcentējuma paradigmas forma lie. *papârtis* 't.p.', vēlāka laikposma rakstos to min F. Kuršaitis un Antans Juška, šādu formu lieto arī lietuviešu dialektos (Gs, Tlž, Kv, Klk, Erž, VI). Trešā vārdforma norādīta kā 3^b akcentējuma paradigmas *papartys*, -cio, ko lieto rietumu un austrumu aukštaišu izlokšņu apgabalos (Prgn, Dglš, Tv [*paparčis* – Otrēbski 1934: 226], Klvr)⁵.

Balstoties uz LKŽK datiem, var apgalvot, ka šo formu lieto ievērojami plašākā areālā: [RAU] Ds, Smlv, Lln, [RAK] Kp, Alz, [RAV] Gvk, Dv. Iespējams, no austrumaukštaišu viļniešu teritorijas šāds ak-

3 Pēc dr. Klementīnas Vosīlītes ziņām (personīgā informācija), šāda forma tiek lietota Alizavā.

4 *Sistemātiskajā lietuviešu valodas vārdnīcā* tas tiek iedalīts sporveidīgo augu apakšklasē (SLKŽ 210).

5 Saskaņā ar Zigma Zinkeviča (1966: 217) datiem, šāda forma ir pazīstama Seinū, Leipaliņģes, Subačus, Svēdasu, Dusetu, Dotenēnu, Adutišķu, Tverečus apkārtnē.

1. att. Lie. *papartis* u. c. akcentējuma formu izplatība izloksnēs (△ apzīmē formas *papartis*, ▲ – *papartis*, □ – *pāpartis*, ■ – *papartyš* izplatības areālus)

DIALEKTI, IZLOKSNES, IZLOKŠŅU APAKŠGRUPAS	KRĪTOŠI INTONĒTĀ SAKNE	KĀPJOSI INTONĒTĀ SAKNE
Aukštaiši		
Rietumaukštaiši: kaunieši	+	+
šaulieši	+	
Austrumaukštaiši:		
panevežieši		+
kupiškīeši		+
anīkščieši	+	+
utenieši		+
viļnieši		+
Dienvidaukštaiši		+
Žemaiši:	+	
Ziemeļžemaiši kretīngieši		
Dienvidžemaiši:	+	
varnieši		
raseinieši	+	
Perifērās izloksnes:	+	
Pelēsa		
Tilzīte, Ragaine	+	

3. tabula. Lie. *papartis*/ *papartis* lietojums izloksnēs

centējuma modelis varēja izplatīties arī dienvidaukštaišu izloksnēs, bet vēlāk arī citu izloksņu apgabalos, izņemot žemaišu izloksnes: *papartyš*, *pāparčio* (3^b) Kbl, Mrk, un no turienes arī perifērajās izloksņu grupās – *papartyš*, *-čio* Sn, kā arī Kauņas apgabalā (Nvn).

Lietuviešu valodas vārdnīcā (LKŽ) minēts, ka dialektos sastopami arī sieviešu dzimtes formu lietojuma gadījumi. Pēdējā leksēmas ligzdā iedalāmā lie. dial. forma *papartė* (fem.) 't.p.' tiek minēta bez intonācijas zīmes. Šī forma reģistrēta tikai Ģiedraičos (LKŽ IX 349). Jāpiebilst, ka Pabrēža norāda formu *Papārčiai* 'Felices' (Bot. 17. gs.), bet no nenorādītiem avotiem jāmin vēl arī forma *papartis* (fem.)

(LKŽK [LKŽ (IX 349) netiek norādīts, kur šādu formu lieto vai kādos senākos vai vēlāka laikposma rakstos tā minēta]), *Papartis* (masc.), pl. *Papārtey* 'Felix' (PŽ II 19), kā arī *papartis*/*popartis* (MLLG II 137).

Pirmo divu piemēru darināšana un cilme joprojām ir neskaidra. Tiek diskutēts arī par papardes nosaukumu pirmformas akcentējuma rekonstrukciju. Balstoties uz LKŽ atrodamo materiālu, var apgalvot, ka forma ar kāpjošu zilbes intonāciju ir sastopama biežāk nekā ar krītošu zilbes intonāciju. Citās domās bija Georgs Ģerulis (1922: 237) un Trautmanis (1923: 206), kuri norādīja tikai darinājumu ar krītošo intonāciju. Līdzīgi arī Būga (I 342, 473), kas metatoniski nosauc lie. *papartis* (II 412). Formu ar kāpjošo zilbes intonāciju ir aizmirsis pieminēt arī Prans Skardžus (I 23sk.).

Vispirms vajadzētu precīzi noteikt katra šī varianta lietojuma areāla robežas (dati no LKŽK, LKŽKP). Žemaišu izloksņu apgabalā ir zināma tikai forma ar krītošo zilbes intonāciju *papartis*. To lieto ziemeļžemaiši kretīngieši (Slnt), dienvidžemaiši varnieši (Kv; vēl sal. DūnŽ 238) un raseinieši (Erž). Rietumaukštaiši šo vārdu izrunā pēc 2. un 1. akcentējuma paradigmas: [VAK] *papartis* Dkš, *papartis* Ddv, Vl; [VAŠ] *papartis* Jnš, Bsg, Jsv. Austrumaukštaiši lieto abas formas (dažās izloksņu apakšgrupās sastopami arī paralēli lietojami varianti): utenieši lieto tikai 2. akcentējuma grupas formu: *papartis*, *paparčiuš*, *paparčiams* (2) Sld, Ds, bet anīkščieši šo vārdu izrunā trejādi: *papartis* (2) Sb, *papartis* (1) Sb, *pāpartis*⁶ Sb (LKŽKP). Kupiškīeši, kā arī anīkščieši, lieto otrās akcentējuma paradigmas formu *papartis* (2) Kzl un pirmās akcentējuma grupas formu *pāpartis* Alz. Panevežieši un viļnieši lieto otrās akcentējuma grupas formu *papartis* (2) Slč, Dv. Pēc otrās akcentējuma paradigmas šo vārdu lielākoties izrunā arī dažos dienvidaukštaišu apgabalos: Pv, Ppr, plg. *papartis*, *-čiu* 'dzērāja iesauka' Dvrč.

Perifērajās izloksņu apakšgrupās fiksēta forma tikai ar krītošo zilbes intonāciju *papartis* (1) – Pls, Tlž, Rgn. Te lieto arī vārdu *pāparnikas* 'paparde' Lz, kam ir skaidra slāviska izcelsme ~ bkr. *nānapary* 'paparžu dzimtas augs', *nānaparnik* 't.p.' (ЭСБМ VIII 154). Līdzīgi lietojuma gadījumi ir fiksēti arī Pasvalē un Jurotišķos: *pāparninkas*, *pāparninko* 'paparde' (LKŽK).

Saskaņā ar 3. tabulas un 1. attēla datiem, var apgalvot, ka saknes ar kāpjošo zilbes intonāciju lēkājās paradigmas formu lieto rietumaukštaišu un dienvidaukštaišu, sevišķi bieži austrumaukštaišu areālā. Pirmās akcentējuma paradigmas forma ar krītošo saknes zilbes intonāciju dominē žemaišu izloksnēs, kā arī perifērajās Mazās Lietuvas izloksnēs, šādu formu sastop arī Pelēsā. Sporādiski šī forma sastopama Kauņas un Anīkšču izloksņu grupā. Pirmās akcentējuma grupas formu *pāpartis* vēl joprojām lieto Anīkšču un Kupišķu izloksņu areālā, bet *papartyš* – dienvidaukštaišu un austrumaukštaišu izloksņu apakšgrupās, kā arī perifērajā Seinu izloksņu apakšgrupā. Ticams, ka pēdējo divu formu sakars ir derivatīvs, t.i., formas *papartyš* akuzatīvs varēja būt pastāvīgās akcentējuma paradigmas formas lie. dial. *pāpartis* pamatā, lai gan iespējams, ka tieši šī forma ir visarhaiskākā (prefiksālā uzsvara dēļ, skat. turpmāk).

Analizējot lie. *papartis* un *papartis* atšķirīgās akcentuācijas formas, vispirms jāpieskaras metatonijas fenomenam. To, interpretējams šos piemērus, analizējis arī Būga (II 412), tikai nav skaidrs, kura no šīm formām ir metatoniska.

6 Kartītē, kurā raksturota šī forma, Lietuviešu valodas institūta darbinieku norādīta *pāpartis* → *papartis* korekcija. Kā apgalvo Petrokiene, tā var būt nepareizi pierakstīta lie. dial. *papartyš* forma (personīgā informācija).

Pamatojoties uz Bonifaca Stundžas (1981: 61sk.) konstatēto likumsakarību – „[...] austrumaukštaišu Utenas izlokšņu grupā atvasināto lietvārdu kāpjošās intonācijas metatonija atspoguļo senāku stāvokli nekā analogiska rietumaukštaišu vai žemaišu parādība”⁷ – ir zināms, ka žemaišu un rietumaukštaišu izloksnēs ir tendence vispārināt variantu ar kāpjošo zilbes intonāciju; tas ir saistīts ar pamata vārdu paradigmu, kas lielākoties (salikteņu – otrie komponenti) bija 2., 3., 4. akcentējuma paradigma. Tādēļ, nosakot analizējamās leksēmas seno akcentējuma paradigmu, vispirms ir jāanalizē austrumaukštaišu uteniešu izlokšņu apakšgrupā lietojamie papardes nosaukumi. Lai noteiktu seno modeli, tikpat svarīgi ir arī dienvidaukštaišu dati (Mikulēniene 1994: 126; 1998: 59).

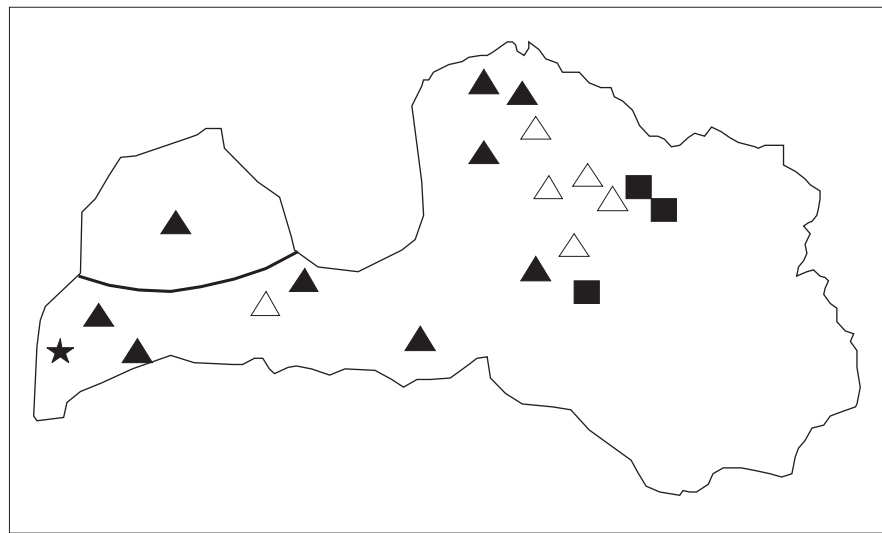
Jau minēts, ka austrumaukštaišu Utenas izloksnēs lieto otrās paradigmas formu *papartis*, *paparčiūs*, *paparčiams* (2) Ds, Sld. Dusetās sastopama arī *jō* celma forma *papartys*, *-čio*. Par pēdējās formas akcentēšanas īpatnībām ir ieminējies Zinkevičs (1966: 217): tās akcentēšana un galotņu izvēle izloksnēs ir diezgan jaukta. Būga (I 437) apgalvo, ka tā ir visnenākā, ide. pirmvalodas forma.

Jāuzsver, ka austrumaukštaišu Utenas, Viļņas un dienvidaukštaišu apgabalos nav fiksētas formas ar krītošo zilbes intonāciju (tikai pēc LKŽK datiem, Dialektu arhīvā vārda lietojuma areālā pētījuma materiālu nav), Dangole Mikulēniene, nosakot temporālo sakaru starp salikteņu formām ar krītošo un kāpjošo intonāciju – „Salikteņi, kas atšķiras ar kāpjošās intonācijas metatoniju, nav tik seni”; „[...] salikteņi, kas atšķiras ar kāpjošās intonācijas metatoniju ir samērā jauni un pārveidoti no lēkājās paradigmas vārdiem [...]”⁸ (1998: 59sk.), balstās uz metatonijas gadījumiem žemaišu un rietumaukštaišu izloksnēs (1997: 99).

Tāpēc ir svarīgi noskaidrot, vai iepriekš izklāstītais minējums par lie. *papartis* krītošās intonācijas cilmi atbilst lietuviešu valodas atvasinājumu ar prefiksu *pa-* akcentējuma likumsakarībām (par prefiksu *pa-* skat. tālāk).

Mikulēniene (1994: 118), izanalizējusi prefiksa *pa-* atvasinājumu akcentēšanu, secina, ka šādiem atvasinājumiem ir raksturīgs lēkājais uzsvars, lai gan sastopami arī pastāvīgā akcentējuma piemēri – visos gadījumos atvasinājumi agrāk tika akcentēti pēc pastāvīgā akcentējuma paradigmas. Viņa izsaka minējumu, ka priedēkļa akcentējums šādos atvasinājumos acīmredzot saistāms ar pamatvārda lēkājā uzsvaru – F. Kuršaitis tā akcentē derivātus, kas atvasināti no lietvārdiem, kam ir kāpjošā saknes zilbes intonācija vai kam ir īsā sakne (Mikulēniene 1994: 122). Balstoties uz Mikulēnienes (1994: 126) izvirzīto hipotēzi, formas ar kāpjošo zilbes intonāciju ģenēzi varētu saistīt ar uzsvara novirzi pa labi: *pāpartis* > *papartis* > *papartys*. Tādēļ šāda forma būtu sekundāra senākās formas ar krītošo zilbes intonāciju *papartis* vietā.

Šāds skaidrojums patiešām būtu pieņemams, ja analizējamā no-mena izplatība sakristu ar areālo kāpjošās intonācijas metatonijas ap-

2. att. La. *papaŕde* un ct. akcentējuma formu izplatība izloksnēs (△ apzīmē formas *papaŕde* lietojuma izplatību triju intonāciju izloksnēs; ▲ – divu intonāciju izloksnēs, kur sakrīt krītošā un lauztā intonācija, ★ – *papaŕde*, ■ – *papaŕde* izlokšņu apakšgrupās, kur kāpjošā intonācija sakrīt ar krītošo)

gabalu un ja vārds būtu semantiski skaidrs, taču tā nav (skat. 1. att.). Lai varētu atrisināt šo problēmu, ir jāiesaista latviešu valodas piemēri, kas visbiežāk tiek akcentēti ar lauzto intonāciju: *papaŕde*⁹ (triju intonāciju apgabalā): Cirgaļos, Drustos, Jaunpiebalgā, Raunā, Valmierā, Vecpiebalgā (ME III 80)¹⁰, Drustos, Raunā (Būga II 412), bet lauztās intonācijas cilme saistāma ar uzsvara atvilkšanu no saīsinātas galotnes uz krītoši akcentētu zilbi lēkājās paradigmas vārdos (Endzelīns 1971: 126skk., 200skk.; Stundžia 1981: 62). Turklāt šī latviešu intonācija nav obligāti saistāma tikai ar krītoši intonētu zilbi – tā var būt sekundāri radusies senās krītošās zilbes vietā tajās izlokšņu apakšgrupās, kur sakrīt lauztā un krītošā intonācija (Endzelīns 1974: 152): *papaŕde*² – Rūjienā, Mazsalacā, Limbažos, Aizpute, Nīgrandē, Dzirciemā, Bauskā; *papaŕde*² – tāmnieku izlokšņu grupā (ME III 80). Būga (II 412) norāda arī kāpjošās intonācijas piemēru: *papaŕde*.

Taču pastāv noteiktas dialektālās īpatnības, kas jāapskata sīkāk. Būtu jāskatās ar latviešu dialektālā materiāla apskatu. Skaidrojot latviešu lauztās intonācijas izveidošanās iemeslus šajā vārdā, jāuzsver, ka drustēniešu izloksne atrodas pie sēlisko un latgalisko izlokšņu saskarsmes robežas (skat. karti Rudzīte 1993: 369; LVDA pirmo karti). Ir zināms, ka augšzemnieku dialektā stieptā intonācija parasti sakrītusi ar krītošo un otrādi. Drustu izloksnei, lai gan tā formāli tiek klasificēta kā vidus dialektam piederīga, raksturīgas latgalisko izlokšņu pazīmes, tāpēc la. dial. *papaŕde* var atspoguļot formu **papārde* augšzemnieku dialekta teritorijā ierastās mijas dēļ (nesēliskajās izloksnēs): krītošā intonācija tiek aizstāta ar lauzto resp. \ → ^ (Андронов 1996: 203).

Riks Derksens (1996: 50) sastata baltu valodu piemērus un klasificē tos kā kāpjoši intonētas metatonijas formas. Pamatojoties uz Būgas savāktu materiālu, viņš min piemērus no Drustu izloksnes

7 „[...] rytų aukštaičių uteniškių šnektose išvestinių daiktavardžių cirkumfleksinė metatonija atspindi senesnę padėtį, negu analogiškas vakarų aukštaičių ar žemaičių reiškiny”.

Kāpjošās intonācijas metatonija vispār ir raksturīgāka rietumaukštaišu un žemaišu izloksnēm (Lyberis 1972: 43skk.).

8 „Cirkumfleksinė metatonija besiskiriantys dūriniai ne tokie seni”; „[...] cirkumfleksine metatonija besiskiriantys dūriniai yra gana vėlyvi ir perdirbti iš kilnojamosios paradigmos žodžių [...]”.

9 Konstantīns Karulis (LEV II 18) min formu *papārde* no divu intonāciju apgabala, taču šīs formas lietojuma areālu nenorāda. Šis piemērs var atspoguļot latviešu izlokšņu īpatnību uzsvaru pārcelt uz tautosillabiskās zilbes pirmo komponentu – latgalisko izlokšņu grupā šī likumsakarība izpaužas vēl arī tā, ka šis komponents tiek pagarināts, sal. la. dial. *bārda*, lai gan par izrunu nav vienota uzskata (Breidaks 1972: 96sk.).

10 Ir jāpildvērs uzmanība faktam, ka la. *papaŕde*, ko ME raksturo kā triju intonāciju apgabala piemēru, jo netiek norādīts intonāciju sakrituma rādītājs (sal. tāmnieku *papaŕde*² [ME III 80]), patiesībā ir no areāla, kur kāpjošā intonācija ir sakrītusi ar krītošo (Sausnējā, Lizumā, Galgauskā) vai krītošā ar lauzto (Nītaurē).

(I. Cīrulis. *Par drustēnīšu izluāksni – Rakstu krājums* XV 51–103), prof. Pētera Šmita (Schmidt [no Raunas]) savāktajiem piemēriem – la. dial. *papaŕde*, Augusta Bīlenšteina (Bielenstein 1863–1864; turpmāk BGr) otrā sējuma – la. dial. *papaŕde*. Tiesa, apskatot la. *papaŕde* kā senās akcentējuma paradigmas atspoguļojumu, Derksens (1996: 263) runā pats sev pretī, jo apgalvo, ka Bīlenšteina minētie piemēri ar kāpjošo intonāciju atbilst latviešu vidus dialekta piemēriem ar krītošo intonāciju, sal. la. *ruōta* (BGr): *rùota*. Tātad tie argumenti, uz kuriem pamatodamies, Derksens nonāk pie secinājuma par baritonā akcentējuma pirmatnējo formu, liecina par vājās saknes pastāvēšanu, nevis otrādi.

Cita risināmā problēma – to iemeslu noteikšana, kuri varēja ietekmēt divējāda akcentējuma formu rašanos austrumbaltu valodās. Piesardzīgi var izteikt minējumu, ka aplūkojamajam papardes nosaukumam agrāk bijusi pavisam cita morfoloģiskā struktūra, cits beigu afikss, kas noveda pie akcentējuma paradigmas vārda modeļa, sal. senla. *paparda*¹¹ ‘paparde’ BW 32984, 32399 (ME III 80), ar kuru acīmredzot saistāma minēto *ē* celma latviešu valodas formu cilme, t. i., austrbalt. **papar(d)tā* > 1) la. *papardā* → la. *papardē* (par la. *-ā* > *-ē* sal. la. *padēga* > *padēge* ‘izdedzināta meža vieta’ [ME III 16]); 2) lie. **papartā* → lie. **papartē* > lie. dial. *papartē*, sal. senlie. *drauga* → lie. *draūgē* (Skardzius I 36), senlie. *garbā* → lie. *garbē*, lie. *tamsā* → lie. dial. *tamsē*, lie. *dainā* → lie. dial. *dainē* (vairāk piemēru skat. Ambrazas 1993: 33skk.). Nevar atmett iespēju, ka *ē*- celma formu izveidi noteica vārda klasificēšana pie atvasinājumiem ar priedekli *pa-*: lie. *vaŕtai*, la. *vārti* ~ lie. *pavartē*, la. *pavārte* (Ambrazas ibd.).

Var pieņemt, ka intonāciju atšķirību starp šiem vārdiem var skaidrot ar atšķirīgu vīriešu un sieviešu dzimtes formu darināšanu, lai gan to pirmatnējā forma ir viena (par to skat. turpmāk).

Risinot šo problēmu, noderīgi būtu balstīties uz leksēmas lietojuma īpatnībām dienvidzemaīšu Raseiņu apvidū – Eržvilkā (LKŽK), kur fiksēts krītoši un kāpjoši intonētu formu lietojums, nomenam atšķiras dzimtes kategorija (fem./masc.): *papārtis* (fem.) (1) / *papaŕtis*, *-čio* (masc.), kas (gen. fem.) acīmredzot ir liels arhaisms. Tie ir iemesli, kas liek izvirzīt šādu derivātu pāri kā senu sastatījumu: tās pašas derivācijas piemēru lietojums kaimiņu slāvu valodās: serb.-horv. *paprat* masc. / fem. (Stuličev), *pāprāti* (fem.) (RHS IX 630); serb.-horv. *prāprot* (Vodice, Istra); toponīmi ar suf. *-j*: *Paprac* (masc.), *Pāpraca* (fem.) (Skok II 602), pēdējās formas cilmi var atvestināt no *nomen collectivum* formas **papartiā* (pirmisl. **tj* > serb.-horv. *ć* – Бейк ван 1957: 109); baltu un slāvu valodās abu pāru nozīme sakrīt.

Pamatojoties uz šiem piemēriem, piesardzīgi var pieņemt, ka baltu un slāvu pirmvalodā pastāvēja visu triju dzimšu darinājumi, kuru nozīme acīmredzot bija viena un tā pati, t. i., ‘paparde’. Pamatot šādu pieņēmumu var arī nekatrās dzimtes formas, kas atspoguļotas dažos serbu un horvātu areāla toponīmos: *Paprata* (fem.) (lauks pie Istras) : *Pāprata*, gen. *Pāprati*; *Paprata* (neutr. pl.) (ciems Krkas salā).

Šis materiāls ir ļoti nozīmīgs, jo ļauj rekonstruēt divējādu analīzējamās leksēmas celmu: sl. **papart-* (masc., neutr.), **paparta* (fem.) (< **papartā* [collect.]) → **paparti-* (fem.), **papartiō-* > **papartiā-* (par *jō* c. → *jā* –c. plašāk skat. PKEŽ II 264).

Ir uzskatāmi redzams, ka atšķirīgu dzimšu substantīvu darināšana atšķiras tikai ar celma izskaņu. Tas ļauj izvirzīt pieņēmumu, kad vismaz slāvu pirmvalodā pastāvējis kolektīvās nozīmes nomens **‘papardes’* → top. **‘vieta, kur ir daudz paparžu’*. Līdzīgs atvasinājums acīmredzot bijis arī baltu valodās: lie. *Papartčiā* (!) upe Kēdaiņu raj. < pirmie. **papartiā* (fem. < *nomen collect.*) (citādi skaidro Trautmanis [1923: 206]), kura cilme saistīta ar *ī* celma formu **paparti-* (par šāda modeļa pastāvēšanu baltu valodās plašāk skat. Szemerényi 1970: 531), t. i., fleksīvais formants *-ā* noteica metatoniskās formas lie. dial. *papārtis* rašanos (kas būtu atvestināma no sieviešu dzimtes pirmatnējās formas; LKŽ norādīts, ka tieši krītoši intonētas formas piemēri ir sieviešu dzimtē).

Blakus **paparti-* (fem.) pastāvēja *ō* celma forma **papartiō-* (masc.), kuru celmu mijas dēļ sāka akcentēt ar kāpjošu intonāciju, jo vārda sakne vēsturiski ir vājā bāze (sal. serbu un horvātu valodu piemērus), sal. top. *Papartčiai* ~ *Papartčius* upe Kēdaiņu raj., kurus Aleksandrs Vanags (1981: 244) piesardzīgi saista ar lie. *papaŕtis*; top. *Papartčiai* cie.; Vdž, Bb, Užl, Brs, *Papartčiai* Kš (LATŽ 225), vēl sal. pr. *Papartthen* 1450 (sembu teritorijās) (sal. Gerullis 1922: 237; PKEŽ III 221sk.; vēl skat. Blažienė 2005: 310sk.).

Jāsecina, ka lietuviešu un latviešu valodā lietotās krītoši intonētās (latviešu – lauztās, t. i., lēkājās paradigmas) formas var būt arī sekundāras, kuru rašanos noteica kolektīva formants **-ā*. Tātad krītoši intonēta forma, ko Būga norādījis kā sākotnēju¹², patiešām ir ļoti sena, bet ne ide. pirmformas reliktis. Var pieņemt, ka pēdējā atspoguļoja vājo bāzi. Tas nozīmē, ka vīriešu dzimtes formas intonācija varētu būt arhaiskāka. To apstiprina tikai otrās akcentējuma paradigmas piemēru (masc.) lietojums arī Utenas austrumu izlokšņu grupā.

No baltu piemēru fonētiskajām neatbilstēm vispirms jāapskata saknes la. *-d-* (la. *papaŕ-d-e*, dial. *papar-d-is* ‘t.p.’, *papar-d-a*, *papar-d-s* [ME III 80]) līdzās lie. *-t-* (lie. *papaŕt-is*) cilmes problēma. Latviešu piemēru ar *-d-* fonētiskās līdzības (pamatojoties uz fonētiskās homonīmijas principiem) dēļ ar slāvu atbilstēm tika apšaubīta la. *papaŕ(âr)de* baltiskā cilme (Brückner 1877: 43), bet tam nepiekrita Jānis Endzelīns (Endzelīns 1971: 89sk.). Briķnera pieņēmums līdz šim apstiprinājumu guvis poļu valodnieku darbos. Jaunākajā poļu valodas etimoloģijas vārdnīcā tiek apgalvots, ka lie. *papaŕtis* ir aizgūts no slāviem (Bańkowski II 496). Lai tiktu atrisināta mantota vai aizgūta papardes nosaukuma problēma baltu valodās, ir detalizēti jāaplūko leksēmas morfoloģiskā analīze¹³.

Vītauts Mažulis (PKEŽ III 221), aprakstot leksēmas etimoloģiju, pieņem, ka bijis kāds tabu, ar mērķi nošķirt ‘papardes zieda augu (*Farnblüte*)’ no parastā ‘papardes’ nosaukuma, sal. la. *paparnīte* (ar

11 Būga (I 440, II 247sk.) pievērsis uzmanību tam, ka formants **-ā* (tiesa, viņš runā par g.masc./fem. apofonisko derivātu variantu rašanos) var sakni ar kāpjošu zilbes intonāciju pārveidot par sakni ar krītošu intonāciju, t. i., no tā izrietošu krītošas zilbes metatoniju: *ā* celma forma lielākoties tiek izrunāta ar krītošo intonāciju, bet *ō* celma –ar kāpjošo, sal. lie. *vaŕnas* – *vārna* (Būga II 395sk.). Lai gan Būga neskaidro šādas intonāciju maiņas iemeslus, piesardzīgi var minēt, ka tieši kolektīva formants **ā* (< **aH* [Дегтярев 1994: 30skk.]), ar laiku sakritis ar sieviešu dzimtes fleksīvo formantu *-a*, varēja noteikt metatonisko formu izveidi, t. i., vājā bāze varēja kļūt par stipro. Pēc tam, kad izzuda laringāļi, šie formanti vēl vairāk satuvinājās un ar laiku sakrita, bet kādu laiku vēl varēja tikt šķirta to derivatīvi semantiskā motivācija. Izveidojoties pēc darināšanas veida analogiskām formām – kad *nomina collectiva* vairs nebija tikai derivatīvā forma – sieviešu dzimtes forma un kolektīvā forma sakrita vienā kategorijā (morfoloģiskā neitralizācija), bet tikai tad, kad vārdu nozīmes nebija raksturotas ar konkrētām (tos nošķirošām) vienotām pazīmēm (sal. Mikulénienė 2005: 15, 19, 34, 38, 80, [īpaši] 155–156, 160, 197, 203).

12 La. *papaŕde* (pl. *paparši*), lie. *papārtis* < **po-porātis* (Būgas kartīte – LKŽK; Būga I 473).

13 Būga uzskatīja, ka lietuviešu vārda aizgūšanu no pirmkrievu **paportb* varētu pierādīt tikai tad, ja būtu fiksēts formas lie. **pōpartis* lietojums (Būgas kartīte [LKŽK]), lai gan šāda forma patiesībā ir zināma: *popartis* (MLLG II 137 [LKŽK]).

iespraudumu *-nī-*)¹⁴. Tomēr viņš nepaskaidro, kāpēc forma ar *-d-* ir kļuvusi dominējoša, bet ar *-t-* izzudusi¹⁵, neatspoguļojoties pat toponīmikā (sal. Blažienē 2005: 310).

Šo problēmu ir mēģinājis risināt arī Karulis (LEV II 18) – *-t/-d-* variēšanu austrumbaltu valodās viņš mēģinājis pamatot ar disimilāciju, taču pieņēmums nav pamatots ar līdzīgu miju piemēriem, tāpēc šādam skaidrojumam ir grūti noticēt.

Šo neatbilstmi varētu skaidrot kā latviešu valodas dialektālo īpatnību noteiktā areālā, kas vēlāk izplatījies arī citās izloksnēs, ja ņemsim vērā diezgan ievērojamas latviešu valodas līdzskaņu pārmaiņas pēc austrumbaltu pirmvalodas sašķelšanās, taču daudz plašāks šīs parādības izplatības lingvistiskais areāls (tas ir raksturīgs ne tikai baltu valodu ‘papardes’ fitonīmiem) ļauj secināt par šādas hipotēzes nepamatotību: slovā. *paprad* ‘paparde’, če. *paprad/kaprad* ‘t. p.’ (Brückner 1957: 395; Eckert 1971: 15), slov. *paprad* (masc.), *-de* (fem.) ‘t.p.’ (SSJ III 24). Vaclavs Maheks (1957: 192; 1971: 241), vēlēdamies pamatot šādu miju čehu valodā, mēģina rekonstruēt abu konsonantu variantu formas, taču piebilst, ka turpmāka to darināšana un cilme nav skaidra: če. *kapradi*, senče. *kapratie*, slov. *paprad* < **por[d/t/n]*. Formu ar saknes konsonantu *-d-* lieto serbu un horvātu dialektos: *paprad* (Mažari), kura *-d* cilmi Petars Skoks saista ar *-t*, neminēdams nekādus argumentus, tikai norādīdams uz če. *kapradi* (Skok II 602).

Grūti noticēt, ka tik ievērojamu saknes konsonantisma neatbilstmi būtu iespējams skaidrot ar asimilāciju vai tabu. Uzmanība būtu jāpievērš arī serb.-horv. dial. formai ar krītošu zilbes intonāciju *paprad*¹⁶, kuras atvilktais uzsvars norāda uz izolētu formas statusu blakus citām tajā pašā areālā lietotajām vājās saknes formām: serb.-horv. *pàpràti* (fem.), po. *paproc* (fem.); serb.-horv. *paprat* masc./fem. (Stulićev); top. *Paprat* (masc., ciemats Dalmācijā), *Pàpràti* (pl.; ciems Melnkalnē) (RHS IX 630)¹⁷. Šī dialektisma interpretācija nerada grūtības pēc noteiktas intonācijas neitralizācijas dažos serbu dialektos, kuros senais cirkumflekss tiek aizstāts ar neoakūtu (Ивић 1994: 28). Tātad šīs formas krītošā intonācija var būt sekundāra.

Jāpiebilst, ka *-t-* pārtapšana par *-d-* citās ide. leksēmās, kas apzīmē papardi, nosaka tikai šīm valodām raksturīga fonētiskā mija: bret. *raden* (*-d-* < **-t-*) (Matasović 2009: 139), t. i., šīs *-d-* nav etimoloģisks. Jāuzsver, ka nevienas ar lie. *papařtis* ‘filix’ saistāmas ide. valodas leksēmas ar nozīmi ‘paparde’ darināšanas analīze nav veikta pilnībā. Diemžēl jaunākajos lietuviešu valodas vārddarināšanas darbos šis vārds vis-

pār netiek analizēts (sal. Ambrazas 1993, 2000, 2011), tāpēc ir grūti izskaidrojams arī baltu valodu atšķirīgie akcentējuma modeļi, no kuriem tikai viens atbilst slāvu valodās sastopamajam kāpjoši intonētās saknes darinājumam. Nav noskaidroti arī atšķirīga saknes konsonantisma iemesli. Tāpat pilnībā nezināma ir šo vārdu semantiskā attīstība, sal. po. formas *paproc* ‘paparde’ tautas etimoloģiju no *poprute lišce* (Bańkowski II 496) ‘sadriskātas vai saplēstas lapas’.

Analīzes sākumā jau minēts, ka lietvārda sākuma *pa-* cilme skaidrojama ar reduplikāciju (sal. Endzelynas 1957: 62; Skardžius I 23sk.): lie. *papārtis* / *papařtis* resp. la. *papařde* / *papāřde* tiek salīdzināts ar lie. *kakarīnē* ‘rīkle, Schlund’ (Būga I 342), t. i., tiek rekonstruēta onomato-poētiskā reduplikācija (lie. *kakarīnē* ← gaiļa dziedāšanu atdarinošas skaņas), taču daudzas salīdzināmo leksēmu hronoloģisko un semantisko faktoru neatbilstes liek šaubīties par šādas salīdzināšanas pamatotību.

Turklāt, pamatojoties uz reduplikācijas hipotēzi, būtu grūti paskaidrot atšķirīgu reduplikanta un reduplicējamās daļas patskaņu kvalitāti, resp., kvantitāti slāvu valodās. Vispirms jau patskaņi atšķiras ar savu kvantitāti: *pa-* < **pō-*, *-prat* < **pōr-* (par šādu miju sīkāk skat. Чекмонас 1988: 158; tas ir pretrunā ar reduplikācijas principu, ka atkārtotās zilbes patskanis ir īss [plašāk skat. ИЯ 219skk.; Smoczyński 2001: 336]): baznsl. *páporotv* ‘paparde’, serb.-horv. *pàpròt* ‘t.p.’, po. *paproc* ‘t.p.’ (ar *-or-* > *-ro* ← pirmsl. **paportv* [Būga I 473]). Par serbu un horvātu krītoši intonētu vārda sākumu šaubīties nevajadzētu, sal. serb.-horv. dial. *páprut* (garā kāpjošā intonācija) (masc.) (Jabrešić) (Skok II 602). Šo garumu varētu saistīt ar serb. *nànpàd*, tādā veidā izsecinot krītošo intonāciju garā saknes patskaņa *-ā-* dēļ, kam, pamatojoties uz šādu loģiku, arī vajadzētu būt krītoši intonētam. Tomēr tādā gadījumā būtu jāpaskaidro serb.-horv. *pàpròt* saknes kāpjošā intonācija, kurai būtu jāatspoguļojas arī reduplikantā. Noliegt šādu pieņēmumu iespējams, pamatojoties uz serb.-horv. formu *pàpràti* (fem.), kam saknē ir kāpjošā intonācija (!). Iespējams, ka šī forma ir daudz arhaiskāka, nekā tas varētu šķist pirmajā brīdī. Nevajadzētu aizmirst, ka slāvu valodās līdzās sieviešu dzimtes papardes nosaukumam tiek lietots arī vīriešu dzimtes ekvivalents: slov. *paprad* (masc.), *-de* (fem.) ‘paparde’ (SSJ III 24) < **pōr[d/t/n]* (Machek 1957: 192).

Slāvu valodās sastopamie abu dzimšu varianti rada pieņēmumu par šo nomenu rašanos no adjektīviem (skat. turpmāk). Tātad saknes variācijas iemesli būtu jāmeklē īpašības vārdu darināšanā. Ir zināms, ka serbu dialektos abu dzimšu īpašības vārdi bieži saplūst vienā mor-

14 Lai gan Mažulis pārliecinoši apgalvo, ka te ir sufikss un celma daļa, tomēr Būga par atvasināto formu darināšanu nav tik drošs: la. *paparkstīte*, *paparkstina*, *paparkstēna*, *paparkši*, *papar-škis* (LD 17634), *papar-kste* < **papar-ste* vai **papar-sk-tē* (LKŽK). Piesardzīgi var pieņemt, ka la. dial. *paparksne* ‘paparde’ jātraktē kā absorbētā forma, kas atvedināma no la. dial. *paparks-tī-ņa* ‘t.p.’, sal. la. dial. *paparšiņa* ‘t.p.’ ← la. dial. *papār-k-šiņa* ‘t. p.’ (par šo latviešu fitonīmu dialektālo formu izplatību skat. Ēdelmane, Ozola 2003: 259sk.; morfoloģisko variantu kopsavilkumu – Ēdelmane, Ozola 2007: 114sk.). Pēdējās formas radiciālā *-k-* rašanās acimredzot saistāma ar kontaminācijas ietekmi, ko noteikusi aplūkojamā auga lapu morfoloģija resp. ar tautas etimoloģijas ietekmi (sal. po. *paproc* ‘paparde’ nozīmes atvedināšanu no sintagmas po. *poprute lišce* ‘saplosītas lapas’ [skat. turpmāk]), t. i., la. *papařde* (pl. *paparši*) ↔ subst. la. *šķīšana* ‘lapu raušana, noņemšana, (no)plēšana; cirsmā, (ražas) novākšana’, *šķīnumš* ‘t. p.’ ← verb. la. *šķīt* ‘(no)šķīt, noplēst, (no)raut’ (ME IV 50). Tas nozīmē, ka la. (pl.) *paparši* + la. *šķīšana* → (partitīvais kompozīts-kontaminants) **papar(š)-šķī-ša-na* > 1. la. dial. *paparški* / *papārški*; 2. (ar *-šk-* > *-kš-* metatēzes dēļ) la. dial. *papārkiņa* → la. dial. *paparšiņa* u. c. Tātad piesardzīgi var pieņemt, ka la. dial. *paparnīte* atspoguļo nevis iestarpināto *nī-*, kā apgalvo Mažulis, bet gan absorbēto formu: la. dial. *paparksne* + suf. (demin.) *-īt-* > **papar-ks-nīte* → 1. la. dial. *paparnīte*; 2. la. dial. *paparkste* (< **paparks-nī-te*). Absorbēto formu pastāvēšanu var pamatot arī ar la. **paparsnis* ‘papartis’ (↔ la. [demin.; pl. acc.] *paparsnišus* [EH II 162]) < **papar-k-snis* ‘t.p.’ (← **paparkstinis*, sal. la. dial. *paparkstiņa* ‘t. p.’), sal. la. dial. *paparksne* ‘t.p.’.

15 Latviešu valodas piemērs ar saknes konsonantu *-t-* fiksēts Būgas kartītē (LKŽK): austr. la. *paports* ‘paparde’, lai gan Adalberts Becenbergers (1885: 403) sliecas to atvedināt no sufiksālā atvasinājuma la. *paparkts*.

16 Līdzskanis *r* tiek pārcelts uz citu zilbi: *paprot* (Melnkalne, Istra) = *páprut* (masc.) (Jabrešić), ar suf. formantu *paprutan* = *praputan*, top. *Praputnik* (ar *-ik-*), *prèput* (Krašić, čakavu). Slov. *prapot* ~ *praport*, zilbe *-pra-* izveidojās likvidās metatēzes ietekmē, sal. po. *paproc* (SJP IV 48sk.: po. *paparcé*, *parpacé*, *parparcé*) un senkr. *paporotv*. Serb.-horv. *pràpròt* (Vodice, Istra) atspoguļo inovatīvo pirmo zilbi. Pēc Skoka domām, divi C *r-r* senslāvu pirmvalodā tika disimilēti, tāpēc tā nav sena parādība. **prapratv* > serb.-horv. *pàprat*. *p-p* > *k-p* (disimilācija): *kapradi* < **papradi* (Skok II 602): **paprat-* > **praprat-*, sal. bu. *nànpm*, serb.-horv. *nànpam*, slov. *praprot* < **paprat*, če. *kaprad* < **paprat*, slovā. *paprad*, augšlūž. *papros* : *papruš* (skat. arī Преображенский II 15sk.; Фасмер III 202; Черных II 4; ЕСУМ IV 285).

17 Šīs saknes toponīmus var atrast daudzās slāvu zemēs, sal. po. top. *Paprotna* (14 gs.) < *pa-portv* (fem.) < **po-por-ti* ‘paparde’, top. *Parpartno* (12.-14. gs.) ar iestarpināto *-r-* *Papartno* < **paportno* vietā (Bańkowski II 496); serb.-horv. top. *Papratni*, *Prapatno*, *Prapatnica*, *Papracé* (masc.), *Pàpraća* (fem.), *Prapašnica* (šn < čn), *Papracani* (Skok II 602).

foloģiski identiskā formā (serb.-horv. *paprat* masc./fem. (Stuličev) [RHS IX 630]), kas saglabā fonoloģisko saknes struktūras statusu: serb.-horv. *млѧд, млѧда, mladō* (Ивић 1994: 28). Tāpēc jāpieņem, ka papardes nosaukuma vieglās bāzes rašanās serbu valodā saistāma ar šo modeli, t. i., serb.-horv. *-prōt-* (masc.), *-prāt-* (fem.). Abu šo formu intonācija ir tāda pati – kāpjošā, jo sieviešu dzimtes smagās bāzes garums ir sekundārs pirmsl. **-ōr-* > **-rā-* dēļ (sal. Хабыраев 1974: 131): *pāprōt* (Vodice, Istra), serb.-horv. *pāprāti* (fem.). Tātad saknes garums nav pārliecinošs arguments, kas ļautu rekonstruēt krītoši intonētu prefiksu (!), sal. pirmsl. pirmatnējās formas rekonstrukcijas mēģinājumus: bl.-sl. **paparti-* ↔ pirmsl. **paporti-/papordi-* (Горячева 1989: 154; Eckert 1971: 15) < **praty-* ‘paparde’, kas ļauj izdarīt secinājumu par krītoši intonētu sakni (pirmsl. *-or-* > *ra* [krītoši intonēts] – skat. Вейк ван 1957: 85), taču to neapstiprina slāvu piemēri, jo slovā. *paprad* ‘paparde’, če. *paprad / kaprad* ‘t. p.’ *-ra-* var būt arī kāpjoši intonēts *-ro-* (sal. Вейк ван 1957: 88), t. i., būtu jārekonstruē kāpjoši intonēta forma **protv*, sal. serb.-horv. *pā-prōt*.

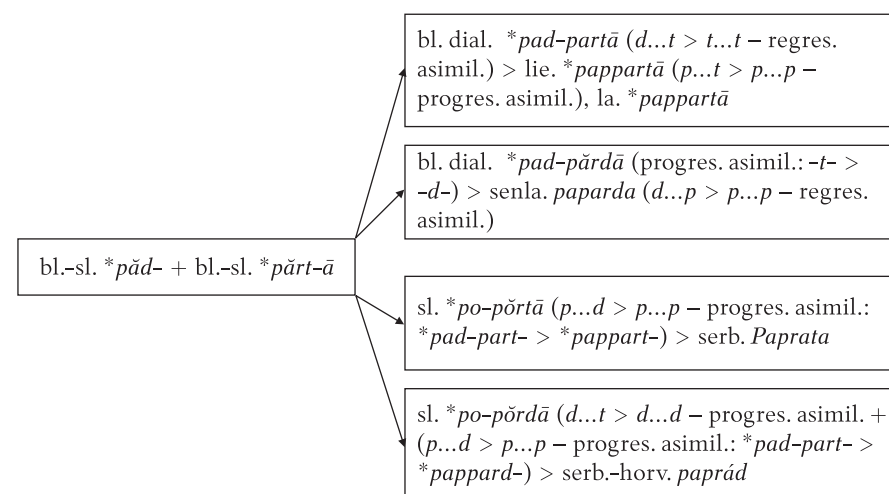
Tāpēc serb.-horv. *pāprōt* ‘paparde’ vārda sākumā esošā akūta dēļ reduplikācijas hipotēze ir ļoti apšaubāma, ja par pamatu tiek ņemta jau minētā morfoloģiskā likumsakarība: reduplikants atkārti reduplicējamā vārda daļu, nemainot tā fonoloģisko statusu (Бенвенист 1955: 44), t. i., kāpjoši intonētā sakne nevar atspoguļot krītoši intonētu reduplikantu. Ir labi zināms fakts, ka slāvu valodās nav raksturīgs neoakūts (krītošā intonācija) vecās kāpjošās intonācijas vietā (mija tajā pašā pozīcijā), t. i., tas nenorāda uz krītošās intonācijas metatoniņu (Stang 1966a: 21), ja vien mēs nepieņemtu, ka vārda sākuma *pa-* ir nevis reduplikants, bet prefikss – tikai tā būtu iespējams paskaidrot krītoši intonēta komponenta pastāvēšanu blakus kāpjoši intonētai saknei (sal. Булатова 1975: 12), taču tādā gadījumā rastos problēmas, skaidrojot šāda darinājuma semantisko attīstību. Lietuviešu valodā piedēklim *pa-* var būt līdzīga nozīme kā prievārdam *po – po kuo* ‘zem kā’. Parasti šāda konotācija ir raksturīga darbības vārdiem, kas apzīmē kustību, bet gadījumos, kad teikuma semantiskā struktūra sastāv no predikāta un trim aktantiem – aģenta, pacienta un direktīva, darbības vārdi ar šo piedēkli nozīmē vāju (vai stipru) intensitāti (Sakalauskiene 1995: 123)¹⁸.

Ticams, ka tas ir saistīts ar minētās leksēmas iedalīšanu prefiksālo atvasinājumu darināšanas modeli. Šādu pieņēmumu var pamatot ar lietuviešu valodas faktiem: *popartis* (MLLG II 137), sal. lie. *povydas* ‘pavydas’ (lie. *po-* ~ pirmsl. *pa-* < *pō-* < ide. **pō* [Skok II 583]). Tā-

tad problēmu var viegli atrisināt, ņemot talkā prefiksa *pa-* < sl. **po-* intonācijas maiņas likumsakarības, kas sastopamas serbu un horvātu valodu dialektālajā zonā, kur lieto adv. serb.-horv. *pā* ‘atkal; no jauna; tālāk; pēc tam; līdz’ ~ pref. *pā* var būt cits fonoloģiskais statuss – horv. *pā* (Skok II 541). Atšķirīgu patskaņu kvalitātes priedēkļu saistījums nav nejaus, jo ir zināms, ka slāvu pref. *pa-* kļuvis par *po-*, kā po. *paproć*, kr. *paprotv* (Skok II 602).

Tātad, neraugoties uz priedēkļa (pamatojoties nevis uz reduplikatīvo, bet gan prefiksālo *pa-* cilmes teoriju) intonācijas cilmi, atšķirīga nomenu komponentu akcentuācija vedina domāt, ka vārdu veido atsevišķi patstāvīgi komponenti. Līdzīgi darinātu, taču citu leksiski semantisku grupu piemēru īpaši daudz ir slāvu valodās (Kregždys 2006: 137): pirmsl. **podv̄gordlica*, *-ača* ‘iejūga apakšējā daļa’ [? < **kakla* apakšā piestiprināms rīks’ – R. K.] > serb.-horv. *pōdgr̄lčaca*, *pōdgr̄lcau*; pirmsl. **po(dv̄)lazv̄nikv̄*, **po(dv̄)lazv̄* ‘pirmais viesis (Ziemassvētkos vai Jaunajā gadā) [? pirmais, kas kāpa uz grīdas – R. K.]; Ziemassvētku vai Jaunā gada rituāli; rituāla objekts (egles zariņš, pīrāgs)’ > serb.-horv. *pōlazv̄nik*, *pōlazv̄j* (Гиндин, Калужская 1991: 31) < (?) **pōd-* + *ložit-* ‘tas, ko liek uz mājas grīdas’; pirmsl. **po(dv̄)progv̄* (bu. *попр̄вг*, slov. *podpr̄og* (!!!) ‘segļu josta’, če. *popruh*, po. *popraq*; pirmsl. **podvolka* u. c. [Варбот 1984: 96]; serb. *pōdbradak* (gen. *-tka*) ‘zoda apakšējā daļa’ < **podv̄brada* un daudz citu salikteņu ar pirmsl. *podv̄* [Skok I 195])¹⁹.

Tāpēc lie. dial. *pāpartis*²⁰ hipotētiski var tikt traktēts kā divu leksēmu atematisks kompozīts²¹:

1. shēma. Fitonīma *paparde* rekonstrukcija

18 Sal. LKŽ (IX 1): I. šī prefiksa darbības vārdu atvasinājumi norāda: 1) darbības virzienu: *po kuo nors pakišti* ‘zem kaut kā pabāzt’; 2) darbības beigas: *padaryti* ‘padarīt’; 3) noteiktu laiku (īsi) ilgstošu darbību: *pakalbēti* ‘parunāt’; 4) darbības mazumu: *padirbēti* ‘pastrādāt’; 5) varēšanu, spējas kaut ko izdarīt: *paieiti* ‘paieit’; 6) sliktu darbības izpildi: *pailginti* ‘pagarināt’; 7) individuālas nozīmes darbību: *pagauti* ‘noķert’, *pakakti* ‘pietikt’; II. šī prefiksa lietvārdu atvasinājumi apzīmē: 1) vietu, kas atrodas zem kaut kā vai blakus kaut kam: *palovis*, *pastogē* ‘pagulte, pajumte’; 2) priekšmetu, kas atrodas zem kaut kā vai blakus kaut kam: *pakojis* ‘kājslauķis’, *pagalvis* ‘spilvens’; 3) aptuvenu laiku: *pavakarys* ‘pievakare’, *parytys* ‘agrs rīts’; III. to lietvārdu atvasinājumus, kas radušies no darbības vārdiem: *padētis* ‘stāvoklis’, *pamatas* ‘pamats’, *pačiūžos* ‘slidas’, *pasēlis* ‘sējums’; IV. īpašības vārdu atvasinājumus: *parankus* ‘parocīgs’; V. to apstākļa vārdu atvasinājumus, kas radušies no darbības vārdiem: *palengva* ‘palēnām’.

Vēl sal. lie. prep. *pō* (LKŽ X 382skk.): I. vietas un virziena apzīmējumi: 1) ar instr., rādot stāvokli vai darbību apakšā, zem kaut kā: *po suolu* ‘zem sola’; 2) ar instr. blakus, līdzās, pie: *po langu* ‘pie loga’; 3) ar instr. lie. pāskui ‘pakaļ, pēc’: *Vinciukas kviečius pjauna, o Levutē po dalge ima* ‘Vincuks kviešus pļauj, bet Levute pēc viņa ņem’ P; 4) ar accus., norādot darbības izplatības vietu: *Nebēginēk po kiemq* ‘neskraidī pa pagalmu’ Grž; 5) ar instr., norādot virzienu: *Atsisēdai man ne po ta ranka* ‘apsēdies man ne pie tās rokas’ Ds; 6) (dial.) ar dat. ‘līdz’: *Žolē po juostai* ‘zāle līdz viduklim’ Sv; 7) (dial.) ar gen. ‘uz’: *Nestovēk mun po tako* ‘nestāvi man uz takas’ Sd; 8) ar gen. ‘bez, izņemot’: *Po tavēs man niekas ne(be)miela* ‘bez tevis man neviens/nekas nav mīļš’ Ndž; II. laika attiecību norādīšana; III. secīguma attiecību norādīšana: *pāskui* ‘pēc, pakaļ’; IV. kvantitātes, veida, iemesla sakaru apzīmējums.

19 Vaclavs Maheks (1966: 93skk.), pamatojoties uz diahroniskās analīzes metodiku, ir izpētījis atvasinājumus ar lie. *pa-*, taču šos piemērus nav aplūkojis.

20 Bonifacs Stundža (1995: 109; turpat skat. lit.) ir pamanījis, ka lietuviešu literārajā valodā pastāvīgā pirmā komponenta uzsvaru parasti iegūst tiešās vai retāk pārnestās metaforiskās nozīmes vārdi, gandrīz bez izņēmuma lietvārdi un lēkājošais otrā komponenta uzsvars (2. akcentējuma paradigma) ir raksturīgas pārnestās metonīmiskās nozīmes salikteņiem.

21 Pēdējā laikā parādās arvien vairāk pētījumu, kuros kritiski tiek vērtēta determinatīvo jeb endocentrisko (= skr. *tatpuruša*) kompozītu periodizācija – tiek apšaubīta šādu darinājumu pastāvēšana ide. pirmvalodā, jo tādi gandrīz nav fiksēti Mikēnu laikposma grieķu valodā, bet saglabājušos piemērus citās ide. valodās bieži var skaidrot vienkārši ar divu vārdu salīdzinājumu [„juxtaposition”] (Clackson 2002: 166 – tāpat skat. lit.; līdzīgas domas par senajiem slāvu valodas salikteņiem skat. Хабыраев 1974: 206sk.; Меѧе 1951: 300skk.).

bl.-sl. **pād-* ‘pamats; tas, kas ir zem kājām (lauks ↔ zeme)’ (< ide. **pōd-* ‘kāja; kājas pēda; pamats’ → lie. *pādas* ‘klons’ Žž (LKA I 53); ‘zeme’ Guostagalis (LKA I 43), ‘nomīdītas ganības’ Ds, Dgl (LKŽK [līdzīgu nozīmi ir minējis Petrs Vileišis: *padas* ‘tūruma zeme’ – *Trys pam. gasp.* 1894: 50 (LKŽK)] u. c.; la. *pads* ‘klons, grīda’²², la. dial. *pads* ~ *poc* ‘māla klons’ ir gandrīz visās latgaliskajās izloksnēs un dažās sēliskajās izloksnēs (Reķēna 1975: 146, 578; vēl skat. LVDA 138); sensl. *pōdv* (= lie. *pādas*) un sensl. *pod*; *podā* (→ serb.-horv. (čak.) *pōd*, *podā* ‘(istabas) grīda; stāvs’, kr. dial. *nōd* [Дыбо, Иллич-Свитыч 1963: 75, 79], serb.-horv. *pōd*, *pōda* [Иллич-Свитыч 1963: 124sk.], augšluž. *pōda* ‘augšne, pamats’, kr. *nod* ‘klons; krāsns apakša; pamats; grīda; dibens; apakša’, bkr. *nod* ‘apakšējā daļa; paugura pakāje’ ~ sensl. *podv* ‘tūruma’ [Мейе 1951: 399]²³ + bl.-sl. **pārt-ā* ‘spārni, spalvas’)²⁴. Šīs formas saknes cilme acīmredzot saistāma ar bl.-sl. *(s)per- ‘kustēties, spraukties, vicināt, lidot’²⁵ < verb. ide. *(s)p(h)er- ‘t.p.’ (sal. PKEŽ III 221sk.), sal. Rainera Ekerta (1971: 15) rekonstruēto sl. **papordb*.

Bl.-sl. **pārt-ā* saknes -t- cilme nav obligāti jāsaista ar verbālā bl.-sl. formanta *-ti- < *-tj- (skat. 23. parindī), bet drīzāk gan ar pirmatnējās formas ide. **pteróm* ‘spalva; spārns’ > gr. πτερόν ‘spalva; spārns’ (Иллич-Свитыч 1963: 121)²⁶ morfoloģiskajām pārmaiņām, t. i., piesardzīgi iespējams apgalvot, ka ir notikusi metatēze un var rekonstruēt formu **pert-óm* (varbūt šādas mijas pēdas sastopamas toh. A *spartu* ‘virsotne’ < **spartw*). Ar laiku šis -t- tika absorbēts (sal. gr. [Kīpras, Arkādijas, Krētas, Tesālijas] πτόλις ‘pilsēta’ un lie. *pīlis*, gr. πτόλεμος [Kīpras, Krētas (reti) – Buck 1928: 57]) (vairāk par absorbēcijas pārmaiņām baltu valodās skat. Крегждис 2009: 281) un izveidota forma **peróm* ‘spalva’ (> pirmisl. **peró*) (sal. Иллич-Свитыч 1963: 121). Tātad var pieņemt, ka šāda ir bijusi ‘papardes’ pirmatnējās formas morfoloģiskā attīstība (sal. Крегждис 2006: 138sk.; 2010a: 225); ide. **pteróm* ‘spalva; spārns’ > bl.-sl. **pteróm* ‘t. p.’ > **pertóm* + bl.-sl. **pād* → bl.-sl. **pād-pet-óm*²⁷ → **pād-pārt-óm* (a...e > a...a –

progresīvā asimilācija) ‘spalva, spārns uz zemes’ → **pād-pārt-ā* (n. collect.) ‘spalvas, spārni uz zemes’²⁸ > *pād-pārt-iā* (ī rašanās acīmredzot jāskaidro ar vārda pāreju no ā- celma uz ī-celmu, bet vēlāk arī uz jō- celma darināšanas grupām) > lie. *Paparčā*, serb. *Pāprača*; la. *papardis* BW 32412, 4311 (ME III 80).

Mažulis (PKEŽ III 221), pētot apskatāmās leksēmas dažādu celmu izveidošanās iemeslus, nemin la. ā-celma formu *paparda*, bet la. *papardis* interpretē kā izlokšņu formu; šī forma fiksēta tautasdziesmā (skat. ME III 80), kuras konkrētā vieta nav norādīta. Šāds valodas faktu traktējums var būt apšaubāmas etimoloģijas iemesls, jo la. *paparda* nevar atvasināt no ī-celma formas (fem.), bet vīriešu dzimtes noteikšana (ME šīs formas dzimte netiek norādīta) la. *papardis* ir Mažuļa hipotētisks apgalvojums, nevis uz lingvistiskiem datiem balstīts fakts. Šo formu var interpretēt kā sieviešu dzimtes ī celma formu (sal. Būgas pierakstītu austrumla. *paports* ‘paparde’ [ī celma fem.] LKŽK), jo ir zināms, ka senajos latviešu tekstos, kā arī dažās izloksnēs vienskaitļa nominatīva formā galotne -i- dažreiz tiek saglabāta, t. i., vokālais elements fleksijas kontrakcijas gadījumā netiek eliminēts (Endzelynas 1957: 21, 118). Tiesa, Endzelīns (1951: 78, 84) apgalvo, ka visos ī-celma trīsziļbju vārdos ir notikusi fleksijas redukcija.

No šā apgalvojuma izriet pilnīgi citas leksēmu celmu izveidošanās likumsakarības: pirmbl. **papart(d)ā* (n. collect.) ‘spārni, spalvas uz zemes’ > 1) pirmļa. **papardā* ‘paparde’ > senla. *paparda* (ā celma fem.) → *papardis* (ī celma fem.) → *paparde* (ē-celma fem.) (par ī-celma > ē-celma vairāk skat. Endzelīns 1951: 425); 2) pirmlie. **papartis* (ī celma fem.) (> žem. *papartis* [ī-celma fem.]) → **papartiō-* (jō-celma masc.) (par ī-celma fem. > jō-celma masc. vairāk skat. Būga II 58). Tātad piesardzīgi var pieņemt, ka latviešu valodā vīriešu dzimtes formu nekad nav bijis.

Ar laiku fonētisko izmaiņu rezultātā, resp., mainoties struktūrelementu formālajām pazīmēm, vārdu sāka uztvert nevis kā salikteni, bet gan kā atvasinājumu. Ir zināms, ka determinatīvo salikteņu se-

1999. g. Kembridžas universitatē rīkotajā denominālu kompozītu problemātikai veltītajā konferencē viens referāts skāra arī baltu valodu salikteņu tematiku (skat. Larsson 2002). Konferencē vēlreiz tika uzsvērts salikteņu analīzes nozīmīgums indoeiropiešu valodu fonoloģisko pārmaiņu noteikšanā – šī problemātika plaši apskatīta Jensa Elmegarda Rasmusena (2002: 331skk.) priekšlasījumā. Iepriecinoši, ka Helena Larssona (2003) savos vēlākajos darbos analizē prūšu valodas salikteņu strukturālās īpatnības un šie pētījumi tiek tālāk attīstīti Lietuvā (skat. Lašinytė 2007).
- 22 Šajā vārdu ligzdā iedalāmi arī la. *pada* ‘zema vieta lauka vidū, kur nevar art’, la. *pade* ‘ar zāli aizaugusi vieta mežā [= ‘meža klajums’ – R. K.]; ganības starp mežiem; neliels diķis; ar lietus ūdeni klāts tūruma (arums)’ (ME III 16), kas nepamatoti tiek klasificēti kā aizguvumi, sal. somugru *padu* ‘zema vieta; zemiene’ (Raģe 1986: 62) – acīmredzamā derivatīvā un semantiskā saistība ar slāvu valodu piemēriem liek šaubīties par aizguvumu esamību latviešu, nevis pretēji – somu valodā.
- 23 Aizguvums no slāvu valodām lieto rumāņu valodā: *pod* ‘tilts; zeme, tūruma; grīda’ ~ lie. *pādas* ‘kāja’ < ide. **ped-* / *pod-* ‘kāja’ (Skok II 693).
- 24 Jāpiebilst, ka ar lie. *papārtis* saistāmajam he. *pār-ta-(a)u-wa-ar* ‘ligzda’ (nom.-acc. sg. neutr.) (< ide. **per-* ‘lidot’) acīmredzot ir tas pats sufiksālais verbālās cilmes formants -t- (< *-ti-), kura izcelsme skaidrota dažādi: a) kā vēlāks darbības vārdu infiks pēc analogijas ar he. verbu *partaizzi* ‘savelt vilnu; būt izplūkātām’ (Kronasser 1966-1987: 283); b) atjaunota forma ar -ā-: *partā(e)-* (*partaizzi*) ‘lidot’, *partāwwar* (instr. *partāuni-*) ‘ligzda, šupošanās’ (Sturtevant 1936: 119), lai gan šo -ta- iespējams interpretēt arī kā suf., kas ir ļoti produktīvs Vēdās (sal. Елизаренкова 1987: 138); sal. vēl toh. A *spartu* ‘virsotne’ < **spartw* (Schulze 1931: 2), droši vien iedalāma šajā leksiskās ligzdā (skat. arī 24. parindī).
- 25 Citādu vārda cilmes interpretāciju piedāvā Mažulis (PKEŽ III 221): bl. **paparti-* (< bl.-sl. **papārti-*) < verb. bl.-sl. *(s)per- ‘kustēties, spraukties, vicināt, lidot’ + suf. *-ti- (par to plašāk skat. Бажоу 1976: 156) ~ kr. *nap* ‘garaņi’ = *‘tas, kas ceļas gaisā, t.i. var lidot’, sal. verb. kr. *napumb* ‘lidot, lidināties, kr. *nepo* ‘spalva’ ← *‘tas, kas var lidot, lido gaisā (nomen abstract.)’. Diemžēl savrup tiek atstātas latviešu ā- celma forma un serbu un horvātu kāpjoši intonētās saknes formas. Ja šāda hipotēze būtu pareiza, būtu zināma forma la. **aparža* (par la. *dj* > *ž* skat. Endzelynas 1957: 38sk.), nevis pierakstītā forma la. *paparda* > *paparde*.
- 26 Par ide. **pteróm* rekonstrukciju un gr. πτερόν sākotnējo cilmi nav vienota viedokļa. Johans Šmidts (1889: 174), Trautmanis (1923: 216) un Vladislavs Illjič-Svitičs (1963: 121) apgalvo, ka tā ir mantota. Daži tur saskata analogijas ietekmi (gr. πτερουξ ‘spalva’) dēļ (IEW 826, 850; Mayrhofer II 204). Vēl citi sliecas rekonstruēt verbālā sufiksa *-er- ietekmi uz substantīvu darināšanu (ИЯ 218, 226), taču šāda hipotēze ir apšaubāma dažu piemēru dēļ, ar kuriem ir mēģināts to pamatot – lat. *penna* ‘spalva’ (ИЯ 537) < pirmital. **pet-nā-* (~ verb. *peto*) (Baldi 1999: 276; Vaan de 2008: 458).
- 27 Iespējams, ka šīs pirmatnējās formas relikti ir la. *paperde* BW 7243, Nt (312) (ME III 80), jo Mažulis (PKEŽ II 262skk.), analizējot asiņu nosaukumu, nerekonstruē la. dial. formā *kreve* ‘sarecējušas asinis, krevele’ fleksijas -e dēļ saknes sekundāro -e-, bet gan traktē to kā ļoti dziļu arhaismu. Šāda forma fiksēta arī Kristofora Firekera vārdnīcā (dati no www.ailab.lv): Fuer 1650: 70, 24: *Paperdes, farrenkraut alij Paparschi*.
- 28 Meirhoferis (II 225) apgalvo, ka lie. *papārtis* būtu jāsaista ar skr. *pārpaṭaḥ* ‘noteikts ārstniecības augs’, *parpaṭi* (fem.) ‘sarkanā oldenlandija’, *parpaṭakaḥ* (masc.), -ī (fem.) < **par-pr-ta*, lai gan šo piemēru darināšanā iespējams saskatīt metatēzi: *pārpaṭaḥ* < **papartaḥ*. Tāpēc tos patiesi var uzskatīt par radniecīgiem. Senindiešu *tatpuruṣa* tipa salikteņiem raksturīga pirmā komponenta gen.sg./pl. locījuma forma (Бажоу 1976: 199). Tiek uzskatīts, ka šāda konstrukcija var atspoguļot ide. pirmvalodas pirmatnīgo atributīvās struktūras sintagmisko secību (Бенвенист 1974: 241skk.; ИЯ 351).

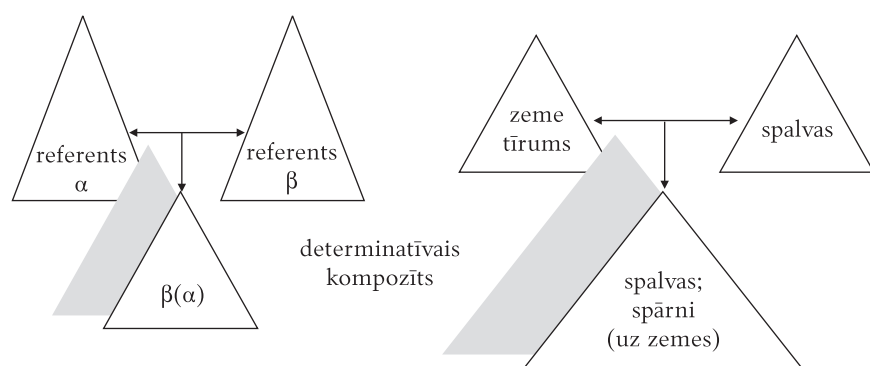
Par lie. *papārtis* salīdzinājumu ar skr. *parṇāt* ‘spalva’, av. *parəna* ‘spalva, spārns’ vairāk skat. Крегждис 2010a: 202.

mantisko konotāciju noteikt ir ļoti sarežģīti, jo abu komponentu denotāti veido patstāvīgas semantiskās vienības, no kurām otrā var iegūt denotatīvo funkciju (Brugmann 1903: 303). Seno indiešu (Vēdu) *tatpuruṣa* tipa saliktheņiem raksturīga pārvaldāmā komponenta sākumpozīcija, bet pārvaldošā – beigu pozīcija (Елизаренкова 1982: 180). Šāda strukturālā sistēma sastopama arī klasiskā sanskrita šāda tipa saliktheņu veidošanā: pirmais saliktheņa komponents (ar konkrētu nozīmi) semantiski nevar tikt nosaukts par denotatīvo, jo otrs komponents var funkcionēt ar kompozīta nozīmi arī bez pirmā komponenta (Кочергина 1990: 147). Tāpēc pēdējā laika pētījumos izskan atziņa, ka determinatīvo saliktheņu referents tiek izteikts ar otro komponentu (Beekes 1995: 172).

Rekonstruējamajam semantiskajam arhetipam 'spārns ↔ spalva uz zemes (pamata)' atbilst slāvu dialektos un senajos rakstos fiksētās semēmas: senkr. *nanopomok* 'putna spārna otrā locītava' (СРЯ XIV 148), *nanopomъ* 'putna spārna kauli starp plecu un plaukstu; ūdensputnu kāju plēve' (СЦРЯ III 330; vēl sal. Даль III 12). Var piesardzīgi pieļaut, ka senie slāvi ūdensputnu kājas (to formu) uztvēra kā 'spārnus, kas ir uz zemes'²⁹, jo, izplestas kājas ar plēvi, ir ļoti līdzīgas maziem spārniņiem.

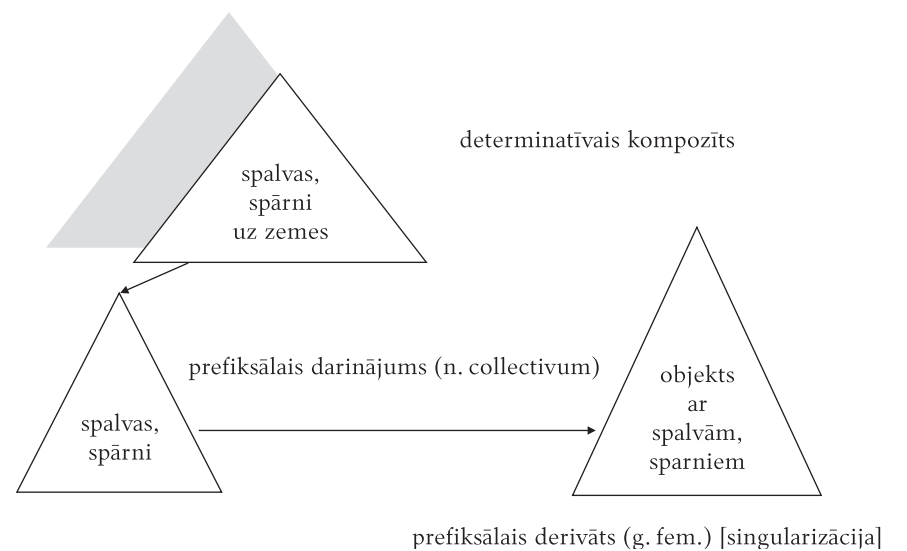
Visas šīs hipotēzes ir ļoti svarīgas, rekonstruējot ide. pirmatnējo formu, jo neskaidra intonācijas statusa dēļ 'papardes' nosaukumos mēģināts rekonstruēt stiprās bāzes sakni: Derksens (1996: 79), pamatojoties uz Pētera Šrijvera (Schrijver 1995: 382) jauno vdir. *raith* 'paparde' < **prHti* etimoloģiju (vārda cilme līdz šim tika skaidrota ar **prati-*, sal. Pedersen ibd.; vēl skat. Matasović 2009: 139), rekonstruē sakni ar laringāli, t. i. (un latviešu lauztās intonācijas dēļ) priekšroku dod lie. *papārtis*. Diezgan apšaubāmu rekonstrukciju ir minējis Jūlijs Pokornijs (IEW 850): lie. *papārtis* < ide. **po-port-ijō-* (vājās bāzes! – R. K.).

Papardes jaunas cilmes hipotēzes pamatotībai ļoti svarīgi ir līdzīgas morfoloģiskās struktūras augu nosaukumi. Šāds darināšanas modelis ir raksturīgs slāvu valodu saulespuķes nosaukumiem: kr. *nođ-cólнух, -ха* 'saulespuķe (*Helianthus annuus*)' (Даль III 205), no kā var secināt designātu 'saulīte uz zemes (pamata)': sl. **pōd-* 'tīrums' + **sulnuko-* 'saulīte'. Tāpēc iespējams rekonstruēt kādreizēju determinatīvo kompozītu darināšanas modeli:

2. shēma. Bl.-sl. **pād-* + bl.-sl. **pārt-ā* determinatīvā kompozīta modelis

Ar laiku, izzūdot morfoloģiskajām kompozīta komponentu formālajām robežām (asimilācijas procesi u. c. – skat. turpmāk), vārds klasificēts kā prefiksālais derivāts.

3. shēma. Bl.-sl. **pād-* + bl.-sl. **pārt-ā* kompozīta derivāta singularizācija

Slāvu valodu saliktheņa akcentējuma paradigma ir a (sal. ukr. *nánopomъ* 'paparde' [Trautmann 1923: 206]). Tās cilme ir jāpaskata sīkāk³⁰: -*prôt* < **prôt* < **prōtjā* (*-*â* < *-*ā* ar krītošo intonāciju [fleksīvā formanta izmaiņas raksturīgas serb.-horv. valodām]) < pirmisl. **pōrtjā* (sal. Дыбо 2000: 34), kas saistāms ar serb.-horv. (senajos rakstos) *pèriti, pèrim* 'lidot, laisties' ~ serb.-horv. *nèpo, nèpa* un serb.-horv. (dial., senajos rakstos) *però*, (pl.) *pèrā, però*, (pl.) *pèra*, (gen. pl.) *pèr* (b akcentējuma paradigma) (plašāk skat. Булатова 1975: 92). Šādu akcentējuma paradigmas modeli varēja noteikt šai valodai raksturīgā uzsvara atvilkšana uz sakni no saīsinātās galotnes (sal. kr. *тповá* 'zāle' ↔ serb.-horv. *tráva* 't. p.' [neoakūta /krītošas intonācijas/ piemērs]) (Stang 1966a: 40) jau minētās semantiskās leksēmas strukturālo izmaiņu dēļ, ko noteica saliktheņa skaidru morfoloģisko robežu izzušana. Tiek pieļauts, ka to varēja ietekmēt arī analogijas faktors, sal. sl. pref. **pā-* (PKEŽ III 221).

Analogam akcentējuma modelim būtu jāpastāv arī lietuviešu valodā. Tādēļ var izteikt minējumu, ka lie. dial. *pāpartis* ir arhaiska forma.

Sīka Vladimira Dibo veikto atvasinājumu ar konfiksi pref. *pa-* un fleksīvā -*i(y)s* (lie. *papařtis* acīmredzot jau agri uztverts kā minētā konfiksa atvasinājums, nevis saliktenis) analīze rāda, ka tajos būtu iespējams iedalīt tikai lie. *papartys* (3.^b akcentējuma grupa [Būga II 412]; 4. akcentējuma grupa [DrskŽ 224], vēl sal. lie. top. *Paparčiai* [Būga I 229]), kas vedina secināt par iedalījumu lēkājāšajā akcentējuma paradigmā (būtu iedalāms kāpjoši intonētā [mobilā akcentējuma paradigma] saliktu sakņu atvasinājumu klasē [Дыбо 1981: 77]). Analizējamā lie. *papařtis* neiekļaušanu šā konfiksa atvasinājumu grupā iespējams pamatot ar to, ka leksēmas akcentējuma grupa (2) nav raksturīga šādiem derivātiem,

29 Bernda Glivas (Gliwa 2009: 82) pieņēmums, ka būtu rekonstruējama 'papardes' protosemēma *'ērgļa spārns', acīmredzot jāvērtē kā šī pētnieka joks vai bagātīgas fantāzijas auglis, jo tas tiek pamatots ar mitoloģisku, kā arī izdomātu un tikai pašam Glivam saprotamu šī auga etimoloģisko atbilstību neizdevušos analīzi, sal. „[...] lit. *spirti* ist nicht auf 'mit dem Fuß stoßen' beschränkt, sondern kommt im Zusammenhang mit dem Blitzschlag *Perkūnas spirė* vor, und wäre auch auf den Flügelschlag zu beziehen" bei „Anzumerken ist, dass lit. *spařnas* leicht aus **spářinas* entstanden sein könnte und damit nicht als Beleg für den Aniř-Charakter der Wurzel taugt". Var konstatēt, ka lie. **spářinas* rekonstrukcija ir neiespējama *svarabhakti* tipa *-*ə*- fonoloģizācijas tendenču dēļ, kā arī lie. *spařnas* 'putnu, kukaiņu lidošanas orgāns' un lie. verba *spirti* 'iesist, spert ar kāju' ģenētiskās saiknes trūkuma dēļ (vairāk skat. Kregždys 2010a: 202, 208).

30 Seno indiešu (vēdu) *tatpuruṣa* veida saliktheņos parasti uzsvērts ir otrais komponents (Елизаренкова 1982: 180; 1987: 149), bet pirmais komponents vienmēr uzsvērts tikai *bahuvrīhi* veida saliktheņos (Баррой 1976: 202).

bet 1. pirmbl. akcentējuma paradigmas šādas struktūras sakņu atvasinājumiem (šādā veidā minētās leksēmas vajadzētu traktēt, pamatojoties uz Derksena pieņēmumu [R + S]) vispār nav raksturīga akcentējuma paradigmas maiņa (Дыбо 1981: 75sk.).

Pamatojoties uz šādu lie. *papařtis* etimoloģiju, iespējams reinterpretēt Mažuļa (sal. PKEŽ III 221sk.) sniegto vārda semantiskās attīstības skaidrojumu: bl.-sl. **paportī*- ‘paparde’ ← *‘tas, kas kustas lidinoties (līdzīgi kā ar spārniem)’ uz *‘spalvas, spārni uz zemes (pamata)’³¹.

Pētījuma sākumā tika minēts, ka LKŽ lie. *papařtis* raksturots monosēmiski. Jāuzsver, ka pētāmās leksēmas denotāts sakrīt ar konotātu ‘augš’. Taču, lai tiktu detalizēta vārda konotatīvā vērtība, atsevišķi jāapskata kopīgās saknes derivāti, kuru arī nav īpaši daudz: lie. dial. *papartēnas*, -ē ‘Paparžu iedzīvotājs’ Ppr, *papartynas*, -no, -nai ‘vieta, kur aug daudz paparžu’ Lš. Līdzīgi jāapraksta arī latviešu valodas atvasinājumi, kuru ir vairāk nekā lietuviešu valodā: la. *paperkstīte*, *paparkstina*, *paparkstena*, *paparkši*, *paparškis* ‘paparde’ u. c. (Būgas kartīte [LKŽK]; Ēdelmane, Ozola 2007: 114sk.). Pamatojoties uz šo piemēru semantiskā ekstensiāla struktūru, var pieļaut apgalvojumu, ka baltu areālajā zonā papardes nosaukums ir monosēmisks. Referents ir auga nosaukums.

Šis apgalvojums ir jāpamato arī ar VDU tekstu korpusā³² savāktiem mūsdienu lietojuma piemēriem, kas apstiprina un precizē LKŽ sniegtās semēmas ‘sporaugs ar lielām robainām lapām (*Dryopteris*)’ konotatīvo vērtību: *Kelminis papartis – daugiametis, papartinių šeimos augalas, turintis trumpq, storq šakniastiebj, sporinis augalas; [...] papartis, kuris augdamas gamtoje užaugina beveik metro ilgio plačius šviesios žalios spalvos lapus su tamsia gysla per vidurį.* ‘Celmū paparde – daudzgadīgs paparžu dzimtas augs ar īsu, resnu zemesstumburu, sporaugs; [...] paparde, kas, augot brīvā dabā, izaudzē gandrīz metru platas gaiši zaļas krāsas lapas ar tumšu dzīslu pa vidu.’

Šī semēma pilnībā atbilst LKŽ norādītajai nozīmei: *Papartis – ypač populiarus kambarinis augalas* ‘Paparde – īpaši populārs istabas augs’. Tā nav jauna nozīme, jo papardes audzē mājās jau kopš seniem laikiem, taču šī nozīme netiek norādīta LKŽ.

Antroponīma lietošanas fakts LKŽ netiek īpaši izcelts: *Mokyklos direktorius Stasys Papartis įsitikinęs, kad šiuolaikiniam mokytojui yra būtina mokėti dirbti kompiuteriu ir mokėti nors vieną užsienio kalbą; Rezultatą sušvelnino Robertas Papartis.* ‘Skolas direktors Stasis Papartis ir pārliecināts, ka mūsdienīgam skolotājam jāprot strādāt ar datoru un jāmāk vismaz viena svešvaloda; Rezultāta starpību samazināja Roberts Papartis.’

Rituālā auga nosaukums LKŽ arī nav izdalīts: *„Pagal padavimą papartis pražysta Joninių naktį lygiai dvyliką valandą“; Paparčio žiedas siejasi ir su požemio pasaulio jėgomis. Atkreiptinas dėmesys į tai, jog papartis pražysta lygiai vidurnaktį, kada suaktyvėja ano pasaulio jėgos; [...] papartis žydi „tik ten, kur žmogaus niekados nėra būta, taigi jį ir surasti, ir paimti labai sunku, nes jį saugojančios nelabos dvasios“.* ‘„Pēc nostāstiem paparde uzzied Jāņu naktī tieši divpadsmitos”’; Papardes zieds saistīts ar pazemes pasaules spēkiem. Jāpievērš uzmanība tam, ka paparde uzzied tieši pusnaktī, kad aktivizējas aizsaules spēki; [...] paparde zied „tikai tur, kur cilvēks nav spēris kāju, tāpēc to atrast un paņemt ir ļoti grūti, jo to sargājo ļaunie gari”’

Vispārinot teikto, var apgalvot, ka lietuviešu valodas papardes ekstensiālo veido šādas semēmas: 1) paparžu dzimtas sporaugs; 2) populārs istabas augs; 3) Jāņu naktī uzziedošs mitoloģisks augs.

Tātad lietuviešu valodā lietojamā jēdziena ‘paparde’ integrālā semēma var tikt noteikta kā ‘sporaugs, ko audzē arī mājās’.

Nosakot latviešu papardes integrālo nozīmi, jāņem talkā folkloras krājumi. Pirmā konotatīvā semēma tāpat kā lietuviešu valodā ir ‘sporaugs *Filix*’ – semēma jānosauc ar hiperonīma terminu, bet tās papildus semantiskā asociācija ir ‘pārtikas produkts bada laikā’, no kā izriet nozīme ‘ēdams augs = tāds, kas nav indīgs’: [psk] *No bada ļaudis dažreiz esot ēduši kaltētas papardes, sūnu, skostas, gobu mizas un citas līdzīgas lietas* (J. Rubenis Ērgļos. *Ļaužu dzīve senos laikos*)³³.

Citas asociatīvās nozīmes rašanās saistāma ar ārstēšanu (cērmju un lenteņu dzišanu no cilvēka organisma): [tic.] 22259. *Jāņa naktī jārok papardes sakne, kuŗu lieto pret cērmēm un īpaši pret bantes tārpu* (P. J., Jaunlaicene). Tā ir saistīta ar melnās papardes konotātu ‘zāles pret čūskas indi’ (skat. turpmāk). Šis nozīmes integrāls atsevišķi jāapskata etnologiem, jo čūskas nāvējošā koduma mitoloģēma acīmredzot saistāma ar htoniskās pasaules būtņu darbību (uzmanība jāpievērš tārpu un čūskas ārēja izskata līdzībai, kas nav nejauša), kuru pārdabisko ietekmi nosaka cilvēka labklājību, bagātību un gudrību nesošais ‘ziedošās papardes (urānistiskās dievības atribūta – spārna; vairāk skat. Kregždis 2008: 99) preparātu” spēks (gaismu izstarojoši ziedi)³⁴: [tic.] 25131. *Jāņu nakti ap pašu pusnakti zied papardes ar spožiem zeltītiem ziediņiem [...]; [psk] [...] pašā Jāņu pusnaktī visas ceru papardes ziedējušas tādiem ziediem, kā uguns dzirksteles* (Papardes, I. Maksims ar skolotāju J. Pelēko Āraišos LP, VII, I, 1275, 2. Augi).

Atsevišķi jāmin ekstralingvistiskā (attālinātā) semēma ‘higiēnas līdzeklis’: 22260. *No papardēm senāk esot ziepes vārījuši* (K. Jansons, Vijciems).

Folkloras krājumos, bez šaubām, bieži tiek lietota hiponīmiskā semēma ‘Jāņu naktī ziedošā paparde’: [t. dz.] *Vysas naktis skaistas naktis, | Jōņu nakte vysskaistoka: | Tad zidēja papardeite | Zelteitimi zideņimi* (14843); [tic.]: 22253. *Jāņa vakarā vajaga iet uz mežu un iegulties papardēs. Pusnaktī papardes sāks ziedēt ar zelta ziediem un tūliņ arī parādīsies visādi zvēri* (F. Brīvzemnieks, 1881. VI, 207).

Balstoties uz dažiem māņticības piemēriem, iespējams izveidot melnās papardes konotātu, kas atbilst asociatīvajai ziedošās papardes nozīmei. Šī semēma var būt viens no argumentiem, lai apšaubītu iepriekš minēto Mažuļa tabu teoriju, jo augam ar brīnumainām spējām tiek piedēvēta hiponīmiska atšķirības pazīme – melns. Šādā veidā parastās papardes nosaukums tiek nošķirts no rituālā, kas var būt tabu vārds: [tic.] 22254. *Teikas stāsta, ka pazīstamās krūmu jeb melnās papardes Jāņa naktī ziedot, bet tikai tās, kas esot jau vairāk gadu no vietas augšas [...]* (Mākonis, Balsis 1893: 31).

Ar šī veida papardi var ārstēt čūskas kodienus: [tic.] 22268. *Melnās papardes lieto pret čūskas kodumu* (J. Isters).

Melnas krāsas semantisko asociāciju atspoguļo citas semantiskās grupas denotāts ‘melns zīds’: [tic.] 22255. *Lai Jāņu naktī dabūtu redzēt papardes ziediņu, tad vajadzīgs apvilkt ar dzelzs nūju trīs riņķus ap papardi un pašam nostāties šo riņķu vidū pie papardes. Pēc tam papard-*

31 Referentu ‘ķermeņa daļas nosaukums’ un vārda ‘paparde’ nozīmju saistību noteica T. Gorjačeva (Горячева 1989: 153), sal. kr. *nanopоть* ‘paparde’, *nanopоток* ‘t. p.’, *nanopотку* ‘t. p. (*plurale tantum*)’, kas krievu valodas dialektos var nozīmēt: ‘mazais spārniņš = spārna otrā daļa; elkonītis, divi kauli starps plecu un plaukstu; plēve starp ūdensspūtnu pirkstiem’; Jaroslavljas dialektālajā zonā subst. *nanopотку* ‘paduses (*plurale tantum*)’.

32 Pieeja internetā: <http://donelaitis.vdu.lt>.

33 Citēto latviešu folkloras un literatūras darbu bibliografiskus norāžu paskaidrojumus sk. www.ailab.lv.

34 Visi šie trīs elementi savā starpā ir saistīti, sal. [psk] *Vietu, kur nauda ir aprakta, var atrast gan ar „melnās grāmatas”, gan ar papardes zieda, gan ar čūsku ķēniņa „kroņa” palīdzību* (2. P. Šmits no P. Dankas Raunā. *Pērkons nospeļ lietuvēnu. Nauda.*).

de jāpārklāj ar melnu zīda drēbi. Kad tuvojas pusnakts, tad ap papardi salasās velni, raganas, pūķi un taisa troksni, gribēdami tikt riņķi vidū un aizdzīt prom nelūgto viesi, lai neviens nedabūtu papardes ziedu. Tomēr uz tiem nav jāgriež vērība, bet cieši jāskatās uz papardi. Taisni plkst. 12 jānoņem drēbe un, skatoties uz papardi, jāmet velniem virsū. Tie nobijušies aizbēg, un tajā pašā laikā parādās brīnišķīgais zieds (Sal. diena; J. Miljons, st. Birze).

Leksēmas la. *paparde* konotatīvās papildus vienības ir 'zelta ziedi', 'sudraba ziedi', 'zelta pogām rotāti lapu galiņi': [t. dz.] *Zied paparde Jāņu nakti | Deviņiem žuburiem; | Devītā žuburā | Zelta poga galiņā.* (14865); [tic.] 22256. *Paparde zied ar zelta ziediem, skatīties jāiet ar vīzēm. Ja ziedi iekrīt vīzēs, tad nekad netrūkst naudas* (Z. Lancmanis, Lejasciems); 22257. *Jāņa naktī pulkstin 12 zied paparde ar sidraba ziediem, bet tikai tādiem cilvēkiem laimējas tos redzēt, kas tai gadā precējas* (Z. Lancmanis, Lejasciems).

Pēdējās pieminētās semēmas saistāmas ar ekstralingvistisko labuma, derīguma nozīmi: [tic.] 22258. *Ja kur Jāņu naktī redz papardi ziedot, tad tai vietā esot aprakta zelta nauda* (V. Līce, Līgatne).

Nozīme 'liellapu paparde' jāuzskata kā integrāla ziedošanas papardes pazīme, no kā izriet diferenciālā semantiskā pazīme, salīdzinot to ar parastu papardi: [t. dz.] *Jānis kļiedza, Jānis brēca, | Jānim bērni pazuduši, | Jānim bērni pazuduši | Lielajāsi papardēsi* (15925); *Liela resna Jāņa māte | Vara stīpu sastīpota, | Ieraudzījse Jāņa bērnus, | Papardēs paslēpās* (16368).

Pretēji – pasaku krājumos sastopamā semēma mazlapu paparde bieži atspoguļo mitoloģisko konotāciju: *Arī tāds zinot apraktu naudu atrast, kas mazās papardes ziedu iemantojis. Mazās papardes aug pļavās, ganībās un ziedot tikai Jāņu naktī.* (10. Emsiņu Gasiņš Susējā. Zin. Kom. kr. LP, VI, 229, 30, 22. *Dažādas teikas par naudu.*)

Tomēr abu šo semēmu funkcionālais uzdevums ir viens un tas pats – nošķirt parasto papardi no mitoloģiskās.

Ar mitoloģisko papardes jēdzienu acīmredzot saistīti ticējumi spriest par ražas bagātību un laika apstākļiem pēc tā, vai paparde rudenī nosals vai nenosals: [tic.] 22267. *Kad pavasarī papardes un apiņi nosalst, tad būs bada gads: labība nosals* (Atbalss k. 1892. J. Kriķis, Starti); 22261. *Ja pavasarī mežā apsalst papardes, tad rudenī agri būs salnas* (Latvis, 1929, VII, 26); 22264 (L. Reiteris, Lubāna) ir 22262 (E. Slāvinskas, Cēsis) ~ 22263. *Ja pavasarī papardes apsalst, tad rudenī ap-*

salst labība (Z. Lāce, Veclaicene); 22265 (P. Atspulgs, Rauna); 22266 (L. Berkholce, Vaive).

Tātad latviešu papardes semantisko ekstensionālu veido šādas nozīmes: 1) 'sporaugs *Filix*'; 2) 'mitoloģisks augs, kas zied zelta un sudraba ziediem'; 3) 'melnā paparde, kas var izglābt no čūskas kodiena'; 4) 'pārtikas produkts = ēdams augs'; 5) 'zāles pret tārpiem (cērmēm, lenteņiem) un čūskas indi'; 6) 'higiēnas līdzeklis'.

Pamatojoties uz šo nozīmju secību, iespējams definēt šādu latviešu valodas vārda paparde referentu 'ēdams, ārstniecisks sporaugs ar lapām; higiēnas līdzeklis', no kā izriet integrālā semēma 'sporaugs'.

Turklāt var apgalvot, ka nekādu semantisko saikni ar iepriekš minēto spārna nosaukumu ne lietuviešu, ne latviešu *papardes* piemēri neatspoguļo.

Daudz vairāk informācijas ietver slāvu valodu atbilstes. Tās skaidri atspoguļo sakaru ar spārna denotātu: kr. *nanoprotok* (masc.) 'putna spārna otrā locītava' ~ *nanoprot* (fem.) 'papardājs; paparde' (СРЯ XIV 148); kr. *nanoprot* (fem.) 'putna spārna kauli starp pleciņu un plaukstu; ūdensputnu kāju plēve'; *nanoprotnikъ* 'paparde' (СЦРЯ III 330; sal. arī Даль III 12; skat. arī 30. parindī). Šie dati ir svarīgi, ne tikai nosakot vārda konotātu un denotātu skaitu, bet arī apstiprinot morfoloģiskās saiknes kopību ar bl. **sparnō-* < ide. **(s)porno-* 'spārns' < verb. ide. **per-* 'lidot, laisties' (IEW 850). Šādu radniecību apšaubā Manfreds Meirhoferis (II 223). Valentīna Merkulova (Меркулова 1967: 118) ir pierādījusi, ka pastāv ciešs semantiskais sakars starp spārnu un papardi, sal. kr. dial. *nánpopotok* 'putna spārns'.

Apkopojot teikto, var secināt, ka vēsturiski lie. *papařtis* var tikt uzskatīts kā determinatīvs kompozīts (saliktenis): bl.-sl. **pāř-* 'tūrums' + bl.-sl. **pāřtā* 'spārni, spalvas' (tāpēc ir jārekonstruē protosemēma 'spalvas, spārni uz zemes [tūruma]'), kura akcentējuma attīstību varēja ietekmēt kolektīva formants *-ā*. Atšķirīgu papardi apzīmējošu leksēmu saknes konsonantisko struktūru ir noteikusi progresīvā resp. regresīvā asimilācija.

Baltu un slāvu valodu kopīgā leksika

Kopīgo baltu un slāvu fitonīmu skaits ir 7 (skat. Sabaliauskas 1990: 120skk.). BVA šai laikposma leksikas slānī tiek minēti vēl arī rieksta nosaukumi (motivāciju skat. nodaļā „Senā indoeiropiešu leksika”):

BALTU VALODU PIEMĒRI			SLĀVU VALODU ATBILSMES
LATVIEŠU	LIETUVIEŠU	PRUŠU	
1. <i>amuols, amulis, amuls, āmuls, āmulis, āmuls; ģmuols</i>	<i>āmalas, emalas</i>	<i>emelno</i> ↔ <i>*emelnā</i>	bu. <i>умел(-а, -о), умала, ёмила</i> , serb.-horv. <i>мела, умела, omela</i> , slov. <i>imela, omela, mela, melje</i> (n. collect.; g. neut.), augšluž. (arch.) <i>jemlina</i> , augšluž. <i>jemjelina</i> , lejasluž. <i>jemjoł, jemelica, jemelina</i> , po. <i>jemioła</i> , dial. <i>jemiel</i> , senkr. <i>омела</i> , kr. <i>омела</i> , ukr. <i>ямеліна</i> u. c.
2. <i>egle, eglis</i>	<i>ēglė, āglė, ēglis, ēglis, ēglis, ēglis, ēglius, āglius; (abl. [loc.] pl., dial.) ēglyse, ēglos(e), ēgliose, eglis</i>	<i>addle</i> ↔ <i>*adlė</i>	bu. <i>елá</i> , serb.-horv. <i>јела, јѐла</i> , slov. <i>jěla</i> , po. <i>jedła / jodła</i> , kr. <i>ель</i> u. c.
3. <i>krāuse², kraūse, kraūsis², kraūšis²</i>	<i>kr(i)āušė, krāušia, kr(i)āušis</i>	<i>crausy,</i> <i>crausios</i> ↔ <i>*krausī,</i> <i>*kraušās</i>	bu. <i>кряша</i> , serb.-horv. <i>кряшка</i> , čak. <i>krùšva</i> , po. dial. <i>krusza</i> , kašb. <i>kreša</i> , augšluž. <i>kruš-wa</i> , lejasluž. <i>kruša, kšuša</i> , baznsl. (kr.) <i>хрыша</i> ; po. <i>grusza</i> , kr. <i>грыша</i> , slov. <i>grúška</i> u. c.
4. <i>liēpa, liepa² / liēps, lieps², liēpe</i>	<i>liėpa / liėpas, liėpė</i>	<i>lipe</i> ↔ <i>*līpė</i>	bu. <i>липá, липа</i> , serb.-horv. <i>лѝпа</i> , slov., če. <i>lípa</i> , po., augšluž., lejasluž. <i>lipa</i> , pol. <i>leipó</i> , kr. <i>ліпа</i> u. c.

LATVIEŠU	LIETUVIEŠU	PRUŠU	SLĀVU VALODU ATBILSMES
5. cēрмаūkša, cēрмаukša ² , cēрмаuška ² , cēрмаušķe ² , cēрмаušķis ² , cēрмаūkšķis ² , cē(r)mauksis, cēрмаuksis ² , cēрмаuoksis, cēрмаuokslis, cēрмаūksis, cēрмаūkse ² , cēрмаūkša, cēрмаūkša ² / cēрмаukša ² , cēрмаuokša ² / cārmūkša, cēрмаūkška ² / cēрмаukška ² , cēрмаūkšķis ² , cēрмаūkslis, cēрмаūkslis, cēрмаūkslis ² , cēрмаūkslis, cēрмаuokstis, cēрмаūška ² / cārmųška, cēрмаūška ² / cēрмаūška ² , cēрмаūška, cēрмаuōška ² / cārmūška / cārmūšk, cēрмаūša ² , cēрмаūška ² ; cēрмаūkšis ² , cēрмаukste, cēрмаukste ² , cēрмаūkša ² , cēрмаukša, cēрмаukts, cēрмаuška ² , cēрмаūģža ² / cārmųģža, cēрмаūksis ² , cēрмаūkslis ² , cēрмаūksta ² , cēрмаukste, cēрмаūkste ² , cēрмаukstis, cēрмаūkstis ² , cēрмаūkša ² , cēрмаūkšķis, cēрмаūkšņa ² , cēрмаūkšs ² , cēрмаuokste, cēрмаuokša ² , cēрмаuokša, cēрмаuška, cēрмаūška ² , cēрмаūška ² , cēрмаušs, cēрмаūšks ² , cēрмаūža ² ; ķēрмаūkste ² , ķēрмаūkša ² , ķēрмаūkšis ² , ķēрмаūkška ² , ķēрмаūška ² ; sēрмаuoksis, sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаūklis / sēрмаūklis, sēрмаuksis, sēрмаūksis, sēрмаūksis ² , sēрмаuksis, sēрмаūkslis ⁽²⁾ , sēрмаūkslis, sēрмаūkslis ² , sēрмаukslis, sēрмаūkša, sēрмаukša ² , sēрмаukša, sēрмаukša, sēрмаukšis ² , sēрмаūkšķis ² , sēрмаūkšs, sēрмаūks ² , sēрмаuslis ² , sēрмаuška ² , sēрмаušķis ² / sāрмаūšk's, sēрмаūklis, sēрмаūklis, sēрмаūklis ² , sē(r)mauksis ⁽²⁾ , sēрмаuksis, sēрмаukslis ² , sēрмаukslis, sēрмаuksis, sēрмаukslis ² , sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаuksnis, sēрмаuksnis, sēрмаukšs, sēрмаukša, sēрмаukste ² , sēрмаukste, sēрмаukstis, sēрмаukša, sēрмаukša, sēрмаukša ² , sēрмаukša, sēрмаukšis ² , sēрмаukšis ² , sēрмаukšķe ² , sēрмаukšķe ² , sēрмаukšķis ² , sēрмаukšķis, sē(r)maukšis / sēрмаukšis, sēрмаukšis ² , sēрмаukšis ² / sēрмаukšis ² , sēрмаukšs, sēрмаukšs, sēрмаukšs, sēрмаukšs ² , sēрмаukšs, sēрмаukšs, sēрмаukšs ² / sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаuklis, sē(r)muoklis, sēрмаuklis ² / sēрмаuklis ² , sēрмаuklis, sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаuksis ² , sēрмаuksis ² , sēрмаuksis, sēрмаuksis / sēрмаuksis, sēрмаuksis, sēрмаuksis ² , sēрмаuksis ² , sēрмаuksis ² , sēрмаuksnis ² , sēрмаuksnis, sēрмаuksta, sēрмаukste ² , sēрмаukša, sēрмаuōška ² , sēрмаukša, sēрмаukšis, sēрмаuōška ² , sēрмаuōkšķis ² , sēрмаuōkšķis ² , sēрмаuōle ² , sēрмаuōška ² , sēрмаuōška ² / sārmūška, sēрмаuōšķis ² , sēрмаūslis ² , sēрмаūste, sēрмаūška ² , sēрмаūška ² , sēрмаūšks ² , sēрмаūšķis ² / sārmūškis, sēрмаūte, sēрмаutņejs ² , sēрмаuška ² , sēрмаuōška ² , sēрмаūška ² / sārmųška; šēрмаūkšle ² , šēрмаuksis ² , šēрмаuksle ² , šēрмаukslis ² , šēрмаuōkšle ² , šēрмаūška ²	šermūkšis, šermūkšnis, šermūkšne, šermūkšlė, šermūkšlis		slov. črēmha / črēmsa, senče. třēmcha, če. střemcha, po. trzemcha, kr. dial. черēmха, kr. черēmуха, ukr. черēmуха, черēmха u. c.
6. uōga / uogs	uōga, uuōga, voga		sensl. агода, bu. ягода, serb.-horv. jagoda, slov. jagoda, če., slovāk. jahoda, po. jagoda, augšluž. jahoda, lejasluž. jagoda, polab. (pl.) jagōdōi, senkr. ягода, kr. ягода u. c.
7. virzs, virzīš, virze, virze, (pl.) virži, viržīš, virži; virsis, virsis ² , (pl.) vireži, irši, virši, virši ² , virži, virši, virži, virži ²	virzīš, viržė, viržis, viržys, (pl.) viržiai		baznsl. (aust.) врьсьнь, serb.-horv. врjjec, врęc, slov. vręc, če. vřes, po. wrzos, augšluž. wrjos, lejasluž. rjos, kr. вѣрес, вѣреск, ukr. вѣресень, bkr. вѣрес u. c.
8. riēksts, dial. rieķša (gen.sg.)	riēšutas, riēšutis, riēšas, riešūtys, ruošūtys	buccareisīs ↔ *bukareisīs (< *-reisas)	bu. орѣх, senkr., baznsl. орѣхъ, kr. орѣх, serb.-horv. ђрах, po. orzech u. c.

4. tabula. Baltu valodu fitonīmi, kas iedalāmi baltu un slāvu kopīgajā leksikas slānī

Āmuļa nosaukumi

No minētajiem kopīgās baltu un slāvu leksikas vārdiem visvairāk diskusiju izraisa fitonīma *āmulis* cilme.

Lie. *āmalas* 3^b 'uz kokiem augošs parazīts, plaši sazarots kā slota; Laumas slota (*Viscum album*)' R 257, K, MŽ 144, Kos 106, KzR, Vvr, Lp, Pn, J, Tl (LKŽ I² 115), lie. *emalas* '*Viscum album*' SD¹ 71, SD 77 (LKŽ II² 1127) un la. *amuols*, *amuls*, *āmuls*, *āmulis*, *āmals* 'āmulis; dāboliņš; daudzgadīgā mārpuķīte (*Bellis perennis*)' (ME I 71) (formas ar sakņu -uo- un -u- kontaminācijas dēļ ar la. *ābuōls* 'ābols, āboliņš', la. *ābuls* 't.p.' [plašāk skat. ME I 72; PKEŽ I 252]); la. *ętuols*

'dābols' BW 21871,2 (ME I 569) un pr. *emelno* 'āmulis, laputs' E 646 (< **emelnā*, t. i., pr. **emel-* + suf. *-nā < **emel-ā* [PKEŽ ibd.])³⁵ pēc to nosaukumu motivācijas tiek iedalīti baltu un slāvu leksikas slānī (Sabaliauskas 1990: 120), jo tiem ir sakars tikai ar kodificētām morfoloģiski semantiskām slāvu valodu atbilstēm: bu. *ímel(-a, -o)*, *ímала*, *émилa* 'parazītaugs *Viscum*, *Loranthus*'³⁶, serb.-horv. *mēla*, *ímела*, *omela* '*Viscum album* L.', slov. *imēla*, *omēla*, *mēla* 't.p.', *melje* (n. collect.; g. neutr.) 't.p.' u. c., augšluž. (arh.) *jemlina*, augšluž. *jem-jelina*, lejasluž. *jemjol* '*Viscum album* L.', *jēmelica*, *jemelina*; po. *jemiola*, dial. *jemiel* '*Viscum*', senkr. *омела* 'ēsma putniem', kr. *oméла* '*Viscum album* = virpuļveida ligzda, putnu līme, ozola ogas' (sal. Даль II 672),

35 Par lie. *āmalas* semantisko ekstensiālu, t. i., 1) 'laputs' Plv, Rk, Lnkv, Č, Ktk; 2) 'salda, lipīga viela, uz lapām ko izdala laputis (parazīti); medus rasa' Up, Vks, Kos 106; 3) 'augu slimība (rūsa), kas it kā rodas pēc zibens bez pērkona' Rk, Ppl, Vb, Jnšk, Ds; 4) 'zibens bez pērkona' Jnšk, Mrj, Žml, Dkk; 5) 'dažādi dunduri, to dūšana; vaboļu sanēšana gaisā' Dglš, Viln (LKŽ I² 115) noteikšanas īpatnībām skat. turpmāk, jo LKŽ vienā leksiskajā ligzdā iekļauti atšķirīgas cilmes homofoni. Būga (viņu atkārtoti arī Frenkelis – LEW 9) gan lie. *āmalas*, gan lie. *āmaras* interpretē kā fonētiskos alternantus, taču, pamatojoties uz turpmāk sniegto vārdu analīzi, par šādu skaidrojumu jāšaubās.

36 Plīnijs Vecākais (G. P. Secundus – HN XVI 31) apgalvo, ka zaļu gatavošanai vislabāk derēja ozola āmulis, kuru Žaks Andrē (1956: 332) nosauca par *Loranthus Europaeus* Joch. (pēc Linneja klasifikācijas – *Viscum album* 'baltais āmulis' [par antikajā pasaulē, viduslaikos un vēlāk izgatavotiem ārstniecības preparātiem plašāk skat. Грошева 2009: 369skk.]).

‘mūžzaļš krūmveida parazītaugs, kas aug uz kokiem’, ukr. *ямеліна* u. c. < pirmsl. **emela* / **emelo* / **emelъ* (ЭССЯ VI 26).

Šo leksēmu cilme līdz šim nav noskaidrota (PKEŽ I 253) un ir gandrīz neiespējama Briknera izvirzītās hipotēzes dēļ. Pēc viņa apgalvojuma, no šī auga mizas un ogām tika gatavota putnu līme, bet pats augs saukts ‘tāds, kas ķer, ņem’ (sal. ЭССЯ VI 26; Brückner 1957: 206), tāpēc to apzīmējošie fitonīmi atvedināmi no pirmsl. **em-* ‘ņemt’ + suf. **-el-*³⁷. Šāds minējums, protams, ir kazuistisks, jo tā autors ne tikai neņem vērā citas leksikogrāfiskos kopsavilkumos minētās šī auga nozīmes, bet arī neanalizē leksēmu morfoloģisko attīstību, piemēram, 1419. g. poļu dokumentā norādīts: *Dambowe gemyolo lignum sanctum* 1419 Rost nr 5173; *Dambowa yamyola viscus* 1437 nr. 2837 (SS 160)³⁸. Briknera hipotēzei nevar noticēt ne tikai semantiskās motivācijas trūkuma dēļ, jo no slāvu valodu piemēriem neizriet nozīme *‘ķeršana, ņemšana, grābšana’, sal. baznsl. *imφ, jęti* ‘ņemt’ (perf.), *jemφ, imati* (imperf.) ‘piederēt’ (< ide. **em-*, **m-* ‘ņemt’) (sal. IEW 310sk.), bet arī auga bioloģiskās morfoloģijas dēļ – neviens āmuļa struktūrelements nav lipīgs, resp. nenorāda uz putnu lamatu semēmu (putni barojas ar āmuļa augļiem, nevis pie tiem pielīp, sal. 1472. g. poļu dokumentos to dēvē par *jemieliucha* [Brückner 1957: 206]). Turklāt semēma ‘putnu līme’ tiek lietota tikai slāvu (serbu un horvātu, poļu un krievu [arī vecajos rakstos]) valodās (sal. arī Linde II 888; Skok I 718)³⁹.

Šāds minējums nav pieņemams arī morfoloģisko ide. verbu **em-* / **m-* ‘ņemt’ baltu un slāvu piemēru ar saknes *a-/o-* pakāpes strukturālo derivātu trūkuma dēļ, jo *guņa* pakāpes saknes *om-* formas atspoguļo tikai toh. A *yomār* ‘ir sasniegts’ u. c., un tās tiek skaidrotas kā vēlinās patskaņu mijas piemēri, kas radušies valodas iekšējās sistēmas pārmaiņu rezultātā (plašāk skat. LIV 210), sal. pirmsl. **jъmovitъ(jъ)*: bu. *умовитъ* adj. ‘bagāts’, maķ. *умовит* ‘t.p.’, serb.-horv. *imòvit* ‘t.p.’, senkr., baznsl. *умовитый* u. c. (ЭССЯ VIII 228sk.).

Mažūļa (PKEŽ I 252sk.) mēģinājums rekonstruēt morfoloģisko secību austrbl. **emela-* / **amela-* / rietbalt. **emelā* ↔ sl. **emelā* / **amelā* / **imelā* (apofoniskās formas) arī nav veiksmīgs – pilnīgi neskaidras ir leksēmu strukturālās robežas, sākumburta pārmaiņu tendences un likumsakarības, jo hipotēzes autors nav veicis slāvu piemēru morfoloģisko analīzi, kas ir izšķiroša, vēloties atklāt ne tikai šo, bet arī baltu valodu *āmuli* apzīmējošo fitonīmu izcelsmi.

Līdz šim neviens nav attīstījis Becenbergera hipotēzi (skat. turpmāk), pamatojoties uz kuru var piesardzīgi minēt, ka rietumslāvu un austrumslāvu lietotie *āmuļa* fitonīmi morfoloģiskās struktūras īpašību dēļ jātraktē kā salikteņi: augšluž. (arh.) *jemlina* (← ? **jem-je-lina* [radiciālā *-je-* absorbcija]), sal. augšluž. *jem-jel-ina* ‘*Viscum album* L.’, *jemelina*; ukr. *ямеліна* (← ? **jem-je-lina* [skat. iepriekš]) ← (1) *jem-* (ar pirmā komponenta *o-* → (j)e/i- regresīvās asimilācijas dēļ, t. i., o...e/i > 1. (j)e...e/i; 2. i...e [skat. turpmāk]) + (2) sl. **edlina* (> po.

jedlina ‘egle; baltegle; skuju koka zars’⁴⁰, ukr. *яліна* ‘egle’ [< pirmsl. **edlv* ‘egle’ + suf. **-ina* (ЭССЯ VI 15)]; sal. arī kr. dial. *омельня* ‘āmulis’ (ПЯ Е–Н 26 – tādu formu esot dzirdējis Vladimirs Toporovs Vladimiras aprīņķī; [↔ kr. *ом-* + kr. dial. *эльня* ‘neliels skuju koku krūms (-i), palicis pēc meža ciršanas; vēja laužti koki eglainē’ (СРНГ VIII 352sk.)). Ja otrā komponenta cilme ir pilnīgi skaidra, tad pirmā komponenta interpretācija ir problemātiska. Šāda salikteņa semantiskā motivācija arī ir diezgan skaidra, jo gan egle, gan āmulis norāda uz jau minēto referentu ‘mūžzaļš augs’ resp. uz veģetatīvo konotāciju. To pašu *egles* referentu atspoguļo arī citādas morfoloģiskās struktūras slāvu valodu vārdi, kas apzīmē āmuli: senpo. *yam-yol-a*, *gem-yol-o* (SS III 160), bu. *умел(-a, -o)*, *умала*, *эмела* ‘parazītaugs *Viscum*, *Loranthus*’, serb.-horv. *мела*, *имела*, *омела* ‘*Viscum album* L.’, slov. *imēla*, *omēla*, *mēla* ‘t.p.’, *melje* (n. collect.; g. neutr.) ‘t.p.’, lejasluž. *jem-jol*, po. *jem-iol-a* u. c. ← (1) (i,-o-)m- + (2) pirmsl. **edla* > bu. *елá* ‘egle (*Abies excelsa*)’, serb.-horv. *јела*, *јѐла* ‘t.p.’, slov. *jēla* ‘t.p.’, po. *jedla* / *jodla* ‘t.p.’ u. c.; augšluž. *jèmelica* ← (1) *jem-* + (2) sl. **edlica* < pirmsl. **edlv* ‘egle’ + suf. **-ica* (ЭССЯ VI 14).

Austrumbaltu valodās fiksēti citas morfoloģiskās struktūras un semantiskās formas (vēsturiski) (?) salikteņi (līdz šim tiek minēts tikai kontaminācijas process – skat. ME I 71; PKEŽ I 252), kas arī darināti no diviem komponentiem: (1) (e,-a-)m- + (2) austrbl. **abel-* / **ābal-* / **ābla-* ‘ābols’ → **am-āb-e(a)l-* → 1) lie. **amal-* / **amel-* (ar otrā komponenta *āb-* absorbciju) > *āmalas*, *emalas* ‘*Viscum album*’ (< **amelas* [a...e > e...a metatēze, nevis arhaisms; sal. Skardžius I 174] ~ lie. dial. *óbalas* / *obalýs* ↔ *óbelas* / *obelýs* ‘ābols’); 2) la. **amal-* / **amel-* (ar otrā komponenta *āb-* absorbciju) > *amuols*, *emuols* (< **āmelas* [ā...e > e...ā metatēze; ar sekundāru *ā-*, sal. la. dial. *āmuls*, *āmulis* ‘āmulis; dābols; daudzgadīga mārpuķīte (*Bellis perennis*)’ (ME I 70)] saistot ar la. **ābuo-ja-* ‘ābols’; šī paša iemesla dēļ la. **amals* / **emals* pārveidojās par *amuols*, *emuols* ar *-uo-* [skat. PKEŽ I 252] ~ la. *ābuōlis* / *ābuōlis* ‘ābols’), acīmredzot atspoguļo protosemēmu *‘auglības / dzīvīguma augs (auglis)’ (sal. slāvu šī augļa un auga simbolisko auglības, ražības, mīlestības, laulību attiecību, veselu pēcnācēju nozīmes konotāciju [skat. CM 497], kas identiska ar āmuļa ‘*Viscum album*’ simboliku [skat. CM 344sk.; СД III 548]), resp. uzuālu konotāciju.

Salikteņa rekonstrukciju iespējams argumentēt ne tikai ar sekundāro (resp. neetimoloģisko) īso sākumburtu la. dial. *abuls* ‘āboliņš, dābols’ BW 21871, *abuliņš* Valmiera (ME I 6), (?), kas atspoguļo komponenta (1) (e,-a-)m- fonoloģisko kvalitāti (sal. ME I 235), la. dial. *āmuls* ‘1. āmulis; 2. āboliņš; 3. daudzgadīgā mārpuķīte (*Bellis perennis*)’ ar polisēmiskumu (pirmā un trešā semēma ir asociatīva pēc šo augu lapu formas – tā ir apgriezti olveidīga resp. lāpstveidīga [LTE X 54; Грошева 2009: 369], otrā – etimoloģiski nošķirošā, kas atspoguļo ne tikai hiponīmisko lokalizācijas referenci [‘ābeles augs’ – skat.

37 Šāds minējums ir ļoti apšaubāms, jo *verbum* + suf. ide. **-el-* atspoguļo īpaši arhaisku darināšanas tipu, kas tajās ide. valodās, kas ir saglabājušās, ir gandrīz iznīcis, resp. ļoti reti sastopams (sīkāk skat. Бенвенист 1955: 68; Барроу 1976: 115).

38 Auga sakrālā nozīme norādīta Samuila Bogumila Lindes vārdnīcā: po. *jemiel*, *jemiola*, *jemiolka*, **jemiolo* ‘parazītaugs, kas aug uz dažādu koku zariem; vislabākais ir ozola āmulis; to izmanto līmes gatavošanai; augļi un sēklas – iecienīta pelēkā strazda barība; tāpat norādīts, ka druīdi mēdza gatavot zāles dažādu slimību ārstēšanai, kā arī dzīvnieku vairošanas veicinošus preparātus’ (pamatojoties uz publikāciju *Dykcyonarz powszechny Medyki, Chirurgii* utt. II, 1788; 668) (Linde II 888). Šī auga īpašā nozīme ķeltu rituālos aplūkota Viktora Henna (1874: 528) darbā.

39 Par šādu nozīmi serbu un horvātu valodā būtu jāšaubās, jo Skoka norādītā faktiskā informācija ir burtisks Briknera minējuma pārstāstījums, sal. serb.-horv. *imela* fem. = *mēla* (ar izzudušo sākumburtu *i-*, kā *mati* blakus *imati* – bl.-sl., austrumsl. un pirmsl. ‘viscum’. Tā mizu jau kopš seniem laikiem izmanto putnu ķeršanai (sal. „i jagody i kora słuźą od niepamiętnych czasów wyrabianiu lepu ptaszego (opis z r. 1584)”), lai gan lipīgā viela ir tikai šī auga ogu mikstumā (!!! – skat. turpmāk). Lieto vēl arī formu *omeli* (Stulić), blakus kurai vajadzētu būt sastopamai *omela*, kā tas ir slov., kr. un po. *jemiola*, kur *je-* < *jъ*, sal. arī serb.-horv. *omelan* (Vrančić), denominatīvus: *omeljiti*, *-im* ‘apsmērēt ar āmuli’, *omeljivati*, *omelivati*.

40 Līdzskaņa *-d-* trūkums augšluž. *jemjelina*, lejasluž. *jemjól* ‘*Viscum album* L.’, *jèmelica*, *jemelina*; po. *jemiola*, dial. *jemiel* ‘*Viscum*’ nav šķērslis šo vārdu saistījumam ar po. *jedlina* ‘egle; baltegle; skuju koka zars’, jo šajā rietumslāvu valodu areālā sastopama *-dl-* un *-l-* mija, sal. po. *jelca* ‘rokturis’ ↔ *jedlca* ‘t.p.’, *jelec* ‘kāda zivs’ ↔ *jedlec* ‘t.p.’, po. *nakowadlnia* ‘lakta’ ↔ *nakowalnia* ‘t.p.’ u. c. (skat. Brückner 1957: 205, 429; Linde III 225).

turpmāk)), bet arī bioloģisko lokalizāciju – āmulis bieži aug uz ābelēm, bumbierēm u. c. augļu kokiem (skat. Грошева 2009: 369).

Pirmais šo leksēmu kā salikteņu strukturālo sistēmu pamanīja Be-
cenbergers (1897: 297), īpašu uzmanību veltot to ģenētiskajām (resp.
vārddarināšanas tipa) saiknēm ar gr. ἄμα-μηλῖς ‘rožu dzimtas krūmu
un koku augš mespils (*Mespilus* L.); pīlādzis’ (LS 71) / ὄμο-μηλῖς
(LS 1051) ↔ gr. μῆλον ‘ābols; augļu koks’ (LS 960) – pirmā kom-
ponenta cilme ir neskaidra, lai gan Hjalmars Frisks (I 85) rekonstruē
*ἄμα-μηλος, t. i., tiek rekonstruēta semēma *‘kopā ar ābeli, resp. tas,
kas ir raksturīgs ābelei’ ~ gr. ἐπι-μηλῖς ‘mespils; bumbiere’ (LS 544)
↔ gr. ἐπί ‘uz; sakaru izpausme u. c.’, sal. gr. αμ-, ομ- ↔ lat. *simul*,
sav. *sama* u. c. (LS 71) –, jo gan āmulis, gan mespils ir mūžzaļš krūms
(koks) (LTE X 611), kā arī pirmsl. **edlv* ‘priežu dzimtas mūžzaļš
skuju koks’ (ЭССЯ VI 15), sal. Pūblija Vergīlja Marona diezgan
precīzu āmuļa etioloģijas raksturojumu: *quale solet silois brumali fri-
gore viscum / fronde verere nova, quod non sua seminat arbos* (V.A. VI
205sk.), t. i., ‘tā ziemas saulgriežu laikā mežos āmulis ar svaigu za-
ļumu plaukst, kuru ne no savas sēklas koks audzē’.

Ja šāda āmuļa nosaukumu cilmes hipotēze ir pareiza, pr. *emelno*
sākumburta un saknes *e-e-* un semantiskās vērtības dēļ (resp. fitonī-
ma, nevis auga lokalizācijas dēļ kā latviešu valodā, kuru nav minējis
Toporovs [ПЯ E–H 27; skat. turpmāk]) varētu būt skaidrojams ne kā
rietumbaltu mantots vārds (sal. PKEŽ I 252sk.), bet gan kā slāvisms
(acīmredzot pārņemts no rietumslāviem, sal. augšluž. *jemelina* ‘*Viscum*
album L.’), t. i., rietumsl. **jemelina* ‘*Viscum album*’ → rietbalt. **eme-
lina* ‘t. p.’ (> pr. **emelnā* ar iespējamu ortogrāfisku kļūdu – izlaistu
sufiksālo *-i-*, sal. pr. *melne* ‘zilums (no sasišanas)’ E 161 ↔ **mēlinē*
‘t.p.’ [tiesa, Mažulis (PKEŽ III 123) apgalvo, ka šīs leksēmas *-i-* ir
izzudis], jo aizguvumos tas tika iestarpināts, nevis sinkopēts, sal. pr.
medinice ‘misiņa bļoda’ E 357 ← le. *miednica* ‘t. p.’ [Levin 1974: 34,
66; PKEŽ III 121], jo austrumbaltu valodās nelieto šī fitonīma atva-
sinājumus ar suf. **-nā*, sal. la. dial. *āmulene* ‘āboliņa pļava’ [ME I 239]
nosaka lokalizācijas [resp. toponīmisko; plašāk skat. Endzelīns 1951:
299], nevis references fitonīmisko konotāciju, lai gan tāda ir iespējama,
ja referents ir augs, sēne vai oga [Endzelīns 1951: 298], bet la. *amo-
liņš* [LLv I 167] – deminutīvs resp. vēlāka laika darinājums).

Tātad piesardzīgi ir iespējams minēt, ka visas šīs formas ir asocia-
tīvie salikteņi, kas atspoguļo īpaši arhaisku sakrālo⁴¹ un uzuālo semē-
mu, kas norāda uz sākotnējo nozīmi ‘augš, kas dod spēku’ ⇕ *‘egles
spēks’ ↔ *‘ābola / ābeles spēks’ (skat. turpmāk).

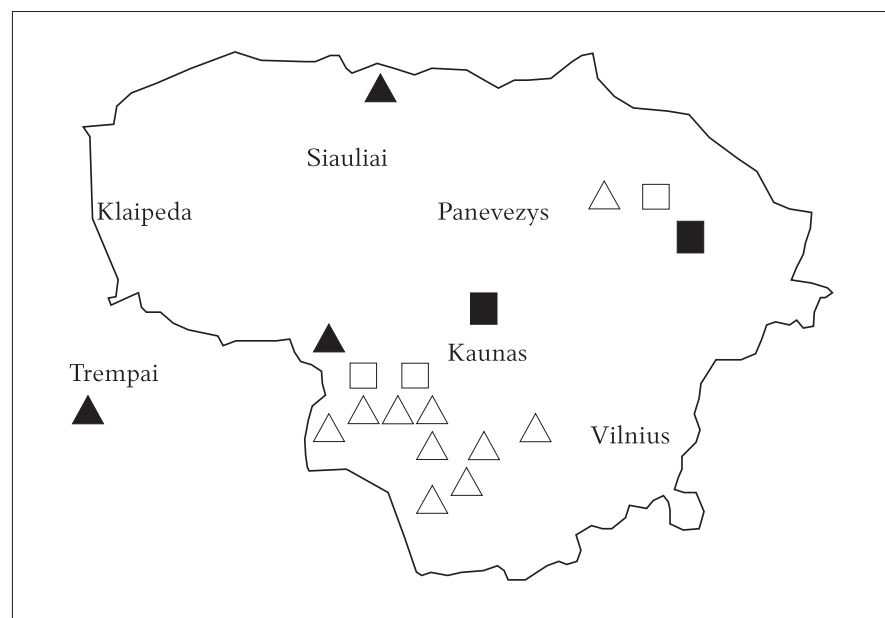
Šāds minējums balstās uz pirmā komponenta cilmes analīzi. Lie-
tuviešu valodas lietvārdam *āmas* *Lietuviešu valodas vārdnīcā* (LKŽ)
dotas šādas nozīmes: 1) ‘runātspēja, balss’ Š, V. Kudirka, M. Šalčius,
Mrj, Gs, Vrb, Brš, Šn, Ss, Bd; 2) ‘suns’ (par. bērnu valodā) Gršk, B,
M. Slančiauskas (Trp) (LKŽ I 96; I² 117; sal. arī ZnŽ 34), lai gan
LKŽK un LKŽKP bez jau minētajām nozīmēm izdalītas ne tikai
atšķirīgas semēmas, bet arī plašāks vārda lietojuma areāls: 1) ‘noska-
ņojums’ Gršk, Vnkš; (pacilātības) sajūta, entuziasms; veids, sakars;
iedvesma’ Jž; 2) ‘spēks, spējas’ (P. Andr. [Gd] I 92 [tas konstatēts
Gaidžu cie. (Tauragnu pag.)]; piemērus skat. Kregždys 2003: 270).

Georgs H. F. Neselmanis un Fridrihs Kuršaitis sniedz viņiem ne-
zināmā vārda lietojuma piemēru no Jokūba Brodovska vārdnīcas, kurā

acīmredzot pirmoreiz minēts šis vārds: [*amas* ? : *amas ama, o pati ama*
wifi βunes loja] (N 5; K I 8; sal. arī LT V 287).

Būga (III 433) teikumus ar pētāmo vārdu iedalījis trijās semantis-
kajās ligzdās, no kurām acīmredzot tikai viena viņam bijusi skaidra,
tāpēc tai norādīta nozīme – ‘valoda, apziņa, runātspēja’ Š, Kdl, Dkš,
Rmš (atbilst LKŽ pirmajai nozīmei). G. H. F. Neselmaņa un F. Kur-
šaiša minēto piemēru viņš sastata ar Mata Slančiauska doto, bet nozī-
mi tā arī nenorāda (LKŽ to izsaka ar semēmu ‘suns’ [lalvorts]).

Aleksandrs Kuršaitis Būgas nenorādīto trešo nozīmi nosauc ar se-
mēmu ‘lādēšana; lamāšanās; strīds’ (KŽ I 34). LKŽ sastādītāji, acīmre-
dzot šauboties par šādu nozīmi, to min pie pirmās, t. i., ‘runātspēja,
balss’, kas būtībā sakrīt ar KŽ izdalīto pirmo semēmu ‘runātspēja; spē-
ja runāt; runa’. Tātad gan LKŽ, gan KŽ tiek izdalītas divas lie. *āmas*
nozīmes: pirmā raksturota identī (vai ļoti līdzīgi), bet otra atšķiras (LKŽ
tā ir ‘suns’, bet KŽ – ‘lādēšana; lamāšanās; strīds’). Visos *Mūsdienu*
lietuviešu valodas vārdnīcas (*Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*) izdevu-
mos pētāmais vārds minēts tikai ar nozīmi ‘runātspēja, balss’, lai gan
vārda lietojuma raksturojums pirmajā un vēlākajos izdevumos atšķiras:
DLKŽ¹ tas ir sarunvalodas vārds, bet DLKŽ²⁻⁴ to skaidro kā plašāk
lietojamu rietumaukštaišu apgabalā, t. i., kā dialektismu.

3. att. Lie. *āmas* izplatības areāls (ar Δ apzīmēti semēmas ‘runātspēja, balss’,
▲ – ‘suns’, □ – ‘noskaņojums’, ■ – ‘spēks, spējas’ lietojuma areāli)

Jāatzīst, ka LKŽ un DLKŽ netiek norādītas visas lie. *āmas* nozī-
mes, sal. ar VDU Datorlingvistikas centra mūsdienu lietuviešu valo-
das korpusa (<http://donelaitis.vdu.lt>) datiem, no kā izriet jau iepriekš
minētās, bet šajos izdevumos neiekļautās semēmas: ‘apziņa (fiziskā
spēja domāt; būt saprātīgam)’, ‘spēks, spējas’⁴² (piemērus skat. Kregždys
2003: 270sk.).

Lie. *āmas* darināšana un izcelsme līdz šim nav plašāk pētīta⁴³ –
Frenkelis šo vārdu pat nepiemin (LEW 8sk.). Būga (III 433) ir mē-
ģinājis to saistīt ar lie. verbu *āmalioti* ‘sarunāties, tērzēt; gvelzt niekus’
resp. *āmelēti* ‘mīlīgi ierunāties, mīļi uzrunāt’ Užp, ‘pieradināt, ieradināt’
Vžns (Būga III 436; sal. arī LKŽ I² 119), lai gan pēdējo cilmi sīkāk
nav analizējis (sal. Būga III 432). Acīmredzami, ka šāds pieņēmums

41 Uzskata, ka dažās Eiropas tautās (īpaši ķeltu) āmuļu vākšana bijusi sakralizēta un saistīta ar vasaras saulgriežu svētkiem, kad tika dedzināti uguns kuri un veikti īpaši rituāli (NEB VIII 191), t. i., ķeltiem šis augs bijis tikpat svarīgs kā baltiem pāpārde.

42 Diezgan bieži gadās dzirdēt un lietot frazeoloģismus ar ‘ūpo ↔ prašanas (spēju)’ nozīmi (Kauņa): *turēti amq* ‘varēt, spēt; būt izveicīgam, atpūtušāms, stipram, varenam; apķērīgam’, *būti be amo* ‘būt izsikušam, nogurušam, novājinātam u. tml.’. Šīs vārdkopas netiek minētas frazeoloģijas vārdnīcā (FrŽ 60).

43 Īsu šā vārda apskatu un iespējamo saikni ar citu ide. valodu atbilstēm skat. Kregždys 2003: 269skk.

ir ļoti ticams gan semantiskās atbilstības dēļ, gan arī vārda lietojuma ģeogrāfijas dēļ – lie. verbu *āmalioti*, *amalióti*, *āmalioti* ‘runāt niekus, īsti nezinot, šauboties, bez pārliecības; muldēt’, lie. dial. *āmaliuoti* ‘pļāpāt’ Pavandenes apkaimes austrumu daļā (Telšu un Kelmies raj.), Užv (DūnŽ 25) kopā ar lie. *āmas* lieto gan dienvidu, gan rietumu, gan austrumu aukštaišu apgabalā, lai gan analizējamais lietvārds žemaišiem un rietumu aukštaišiem šauliešiem nav pazīstams – Slnt, Plt, Gs, J, Kair, lie. *išāmalioti* ‘izpļāpāt’ Slnt, lie. *āmalis* ‘tāds, kas niekus runā’ Brs (LKŽ I² 116), sal. arī lie. *āmalioti* ‘sarunāties’ J, VI, Pšl, Slnt (Būga III 432).

Viena no iespējām, kā sasaistīt šos vārdus, ir ņemt vērā to kopīgo cilmi, t. i., rekonstruēt nomenu cilmes darbības vārdus, resp., denominatīvus, ja lie. *āmas* ar nozīmi ‘suns (Lallwort)’ uzskatītu kā onomatopoētiskas cilmes vārdu, sal. bērnu valodas nelokāmo lietvārdu *ám* (LKŽ I² 115), kas ir cēlies no skaņu atdarinājuma interjekcijas *ám* / *am̃* ‘suņa riešana’, t. i., suņa riešana tiek pielīdzināta nekam nederīgai cilvēku (sa)runai: ‘suņa riešana’ > ‘suns’ > ‘runāšana, kas ir līdzīga riešanai’ (→ lie. *āmalioti*) > ‘ķilda’, kas ļauj skaidrot semēmu ‘balss, runa, runāšana’ rašanos.

Tiesa, var minēt arī pilnīgi citu lie. verbu *āmalioti* ‘runāt niekus; sarunāties’ cilmi. Jans Otremskis norāda, ka Tverečus izloksnē lieto lie. *āmanas* ‘runa, troksnis’, kas ir salīdzināms ar bkr. *зoман*, kr. dial. *зoмон*: lie. *pakélé āmanū* ‘sāka trokšņot’, *amanúic* ‘skaļi runāt’, bkr. *гаманіць* (inf.), kr. *гомонить*, t. i., šos lietuviešu vārdus traktē kā aizguvumus no slāvu valodām (Otrębski 1932: 5), sal. arī kr. dial. *гамэць/гáметь* ‘kliegt, skaļi runāt, riet (par suni), klaigāt (par putniem), runāt(ies)’ (СРНГ VI 130), kr. dial. *гáмкать, гáмнуть* ‘lamāties, nepieklājīgi runāt’ (Немченко, Саница, Мурникова 1963: 64).

Semēmas ‘runāt niekus; runāties’ / ‘mīlīgi ierunāties, mīļi uzrunāt’ ↔ ‘pieradināt, ieradināt’ varētu būt arī slāviskas cilmes⁴⁴. Tādēļ piesardzīgi varētu pieļaut, ka ar lie. *āmas* salīdzināmajiem darbības vārdiem ir onomatopoētiska cilme vai arī tie ir adaptēti aizguvumi no slāvu valodām, kas noteica nozīmju ‘suns’ un ‘valoda, runāšana’ rašanos. Tātad šādu semēmu vajadzētu nodalīt kā svešu un nejaukt ar seno mantoto vārdu lie. *āmas* ‘apziņa (fiziskā spēja domāt; būt saprātīgam [pēdējo nozīmi ir norādījis Būga, taču viņš nav to uzsvē-

ris kā īpašu, nesaistītu ar runāšanas procesu]); spēks, spējas’, kura nozīmes slāvu valodām nav raksturīgas.

Tātad var secināt, ka LKŽ un citās minētajās vārdnīcās, pateicoties fonētiskajai homonīmijai⁴⁵, vienā leksiskajā ligzdā saistīti pavisam atšķirīgas cilmes vārdi, t. i., onomatopoētisks vai slāvu cilmes lie. *āmas* ‘valoda, runāšana; spēks, spēja u. tml.’, ko varētu saistīt ar Ved. *áma-* ‘spēks; norise; smagums; varmācība’, skr. *ámah* (masc.) ‘spiediens; traūkšanās; uzbrukums, uzbrukuma spēks; bailes’ (Monier-Williams 1872: 74), Av. adj. *ama-* (°mā- [fem.]) ‘spēcīgs, stiprs’, subst. *ama-* (masc.) ‘spēks; vīrieša seksuālā potence’ (Y. 8.14); ‘uzbrukuma spēks, uzbrukuma impulss’ (Y. 9.17, 27; Yt. 14.45); ‘spēka (potences) dievība’ (Yt. 14.44) (Reichelt 1909: 420), tālāk ar skr. *ámīti* ‘apspiest; apnikt; (pie-)spiest’ < skr. *am-* ‘kaitēt, sabojāt; aizvainot’ (skat. Macdonnell 1910: 319sk., 437), lat. *amāre* ‘(ie-)mīlēt(ies); būt tieksmei (uz ko); būt labvēlīgam, pateicīgam; būt apmierinātam; būt saistītam; tikties (kaut ko darīt) u. c.’ (Lewis, Short 1958: 107; OLD 119), kura etimoloģiskā attīstība līdz šim ir pilnīgi neskaidra: pierasts to klasificēt kā lalvortu, t. i., saistot ar lat. **ama* ‘bērna mīlīga vēšanās pie mātes’ (Walde 1910: 36, 1938: 40sk.; Ernout, Meillet 2001: 28; IEW 36) un pat ar adv. skr. *amá* ‘mājās’, *amát* ‘no mājām; no šejienes’, subst. *amátya-* ‘padomnieks, ministrs’ (Walde ibd.)⁴⁶, lai gan pēdējā laikā parādās mēģinājumi to salīdzināt ar senīr. *námae* ‘pretinieks’ (skat. Matasović 2009: 283), skr. (prakt.) *amīsi*, *amánti* ‘(pa)ņemt; zvērēt’ u. c. (Vaas de 2008: 39). Acīmredzami, ka šādas vārdu nesaivietojamības dēļ (sal. īpaši apšaubāmu nozīmes attīstības skaidrojumu: ‘pavilkst rokas’ > ‘vērtēt kā draugu’ [Vaas de ibd.]) tādu etimoloģiju nevar uzskatīt par ticamu. Pamatojoties uz salīdzināmo leksēmu semantiskajām atšķirībām, var izvirzīt hipotēzi, ka vārds ir radniecīgs senisl. *ama* ‘mocīt, apnikt’ un varbūt toh. A, B *art/árt* ‘mīlēt, lielīt, godāt’ (Schulze 1931: 422) < (?) **am-rt* (regresīvā asimilācija; *ā* pateicoties kompensācijas pagarinājumam) < ide. **h₃em(ə)-* ‘varēt; būt stipram, spēcīgam; prast’, nevis ide. **h₂emh₃-* ‘pieskarties; ķerties (pie kā); (sa-)ķert, tvert’ → ‘zvērēt, dot zvērestu; uzņemties saistības’ (LIV 237)⁴⁷, jo lat. *amō* ‘mīlu’ < **amā-ō* < **amāō* (pirmais no diviem mantotajiem garajiem patskaņiem ir kļuvis īss – Baldi 1999: 232sk.,

44 Te jāmin arī Jona Klimaviča (1970: 189sk.) minēto verbu sasaiste ar seniem lietuviešu valodas mantotiem vārdiem – lie. *omuō* ‘atmiņa; saprašana, sajēga’, *omenis* ‘prāts, intelekts, apziņa; atmiņa’ u. c. –, par ko var diskutēt nozīmju nesaderības dēļ, sal. lie. *omuō* ‘saprašana, sajēga’ Krs, ‘atmiņa’ Krš, Krs (LKŽ VIII 1004) ~ lie. *aumuō* ‘bēdas, krenči’ Kos 41, ‘saprašana, sajēga’ Rš, ‘intelekts’ FT (LKŽ I² 499); lie. *omē* ‘instinkts’ K. Jaun (Kv, Rt), K. Būg, Vaižg, Vd, FT (LKŽ VIII 1002sk.); lie. *ómena* ‘spēja domāt; prāts, intelekts’ Lz, M. Valanč, lie. *ómenas* ‘atmiņas spēja, atmiņa’ S. Dauk; lie. *ómenē* ‘atmiņas spēja, atmiņa’ S. Dauk, Žem, J. Biliūn, Blv, Plng, Vd, Ms, ‘instinkts’ Vaižg, *omenis* ‘atmiņas spēja, atmiņa’ K. Būg, BsMt I 17, BsV 16, prš, Sb, A 1884, 148, Rd, Gl, Gs, I. Simon, BsMt I 22, BsV 29, ‘spēja domāt; prāts, intelekts’ BsP IV 244; *ómyne*, *óminē* ‘atmiņas spēja, atmiņa’ K. Būg, Brs, Slnt, J, K. Jaun, Žem, ‘omē’ Kv, Rt, K. Jaun, Vd, ‘spēja domāt; prāts, intelekts’ Vaižg; adj. lie. *omingas* ‘kāds, kam piemīt instinkts’ FT (LKŽ VIII 1003sk.), kas neļauj izsecināt runāšanas, bet gan domāšanas integrālo nozīmi (par šo vārdu cilmi plašāk skat. LEW 26).

Atsevišķi vajadzētu aplūkot Klimaviča veikto vārdu fonētisko analīzi (1970: 190). Apgalvojot, ka ir diezgan paliela ticamība formu *āmelēti* uzskatīt par *žadininkiš-košanu*, resp. *a* izrunu *o* vietā, literārajā valodā to vajadzētu rekonstruēt kā *ōmelēti*. Hipotēzes autors nedod vārdu semantisko analīzi. Viņa sniegtās substantīvās atbilstmes neļauj konstruēt semēmu ‘valoda, runāšana’, kas ir analizējamo verbu integrālā daļa, jo neviens no tiem nenozīmē ‘domāt, apspriest’! Tāpēc šādu verbu cilmes skaidrojumu var apšaubīt, jo pilnīgi atšķirīgas cilmes vārdi tiek apvienoti vienā semantiskajā ligzdā. Tādēļ par ticamāku ir uzskatāms Būgas pieņēmums, bet vārda sākumā esošais *o-* ļauj izdarīt vienīgo secinājumu – tā varētu būt aizguvuma (vai onomatopoētiskas cilmes vārda) *āmalioti* dialektālā varianta refleksija.

45 Līdzīgas paralēles, kad homonīmi tiek saistīti ar sinonīmiem, var saskatīt arī indoīraņu valodu grupā: pirmir. **ama-* ‘spēks’ < indiešu un irāņu **ama-* (→ skr. *ámah* ‘spiediens, tiekšanās; straujums, dedzība, kaisle’, av. *amō* ‘spēks’ [Mayrhofer I 43]), kas jāatvedina no indiešu un irāņu verb. **am-* ‘(enerģiski) darboties’. Pēc Veras Rastorgujevas un Džoas Edelmanes (Расторгужева, Эдельман I 151) domām, pēdējā sakne, pateicoties homofonijai, varēja būt saistīta ar pirmir. **am-* ‘ķert, tvert’ < i.-iran. **am-* ‘t.p.’ (→ skr. *am-* ‘ķert’ ~ skr. *ámáy-* ‘sāpināt, padarīt slimu, ciest sāpes’ < ide. **omə-* ‘enerģiski darboties, spiest’ → ‘piestiprināt’ → ‘prasīt; dot zvērestu’ > gr. *ὄμνυμι* ‘zvērēt, uzņemties saistības’) < ide. **om-* : **mē* ‘t.p.’ (IEW 35) vai **em-* : **m-* ‘ņemt’ (→ lat. *ēmō*, lie. *iñti* ‘ņemt, ķert’, pirmsl. **eti*, **jbmō*) (IEW 310; ЭССЯ VI 71), sal. arī skr. *ámīti* ‘apspiest; apnikt; (pie-)spiest’ < skr. *am-* ‘kaitēt, sabojāt; aizskart’ (skat. Macdonnell 1910: 319sk., 437), senisl. *ama* ‘mocīt, apnikt’ < ide. **h₂emh₃-* ‘pieskarties; ķerties (pie kā); (sa-) ķert, tvert’ → ‘zvērēt, dot zvērestu; uzņemties saistības’ (LIV 237).

46 Lat. *amāre* tiek mēģināts saistīt pat ar lat. *amoenus* ‘lielisks, patīkams’. Tiesa, Alojs Walde (1910: 36) piekrit Karlim Brugmanam, ka iepriekšminētais īpašības vārds ir aizgūts no grieķu valodas, sal. gr. *ἀμείνων* ‘labāks’ (< **ἀμεινός*).

47 Tiek apgalvots, ka no šīs ide. pirmatnējās latīņu formas ir atvedināms arī gr. *ὄμνυμι* ‘zvērēt, uzņemties saistības’, *ὄμοσ(σ)α* ‘zvērests’. Pilnīgi netiek ņemts vērā fakts, ka /o/ pēc /m/ ir īss, sal. lat.-ā; tiek apgalvots, ka ir notikusi asimilācija **amo-* > *omo-* (LIV 237), bet *ω* = *ō*, ne vis *ā*. Šie vārdi acīmredzot pieder pavisam citai leksiskajai ligzdai un tos vajadzētu saistīt ar lat. *ōmen*, *-inis* ‘zīme, pazīme, liktenis, svinīgs zvērests’.

258) ļauj rekonstruēt *n. collect.* lat. **ām-ā* ‘tas, kas padara cilvēku spēcīgu (stipru)’ (< ide. **-eh₂*), līdzās kuram vajadzēja pastāvēt *n. abstractum* ide. **āmā-* ‘spēks, vara’, sal. skr. (Ved.) *āma-* ‘t.p.’, gAv. *āma-*, Av. (vēlīn.) *ama-* ‘uzbrukuma spēks; vīrieša spēks’ < pirmide. **h₃em-* ‘enerģiski darboties’ (daudzus šīs saknes atvasinājumus skat. Расторгуева, Эдельман I 152). Acīmredzot nav mērķtiecīgi rekonstruēt formu ar laringālu (IEW 778; PKEŽ I 75), balstoties uz lie. *āmžia* ‘mūžs’ (LKŽ I² 123), kura kritošā intonācija *-ia* dēļ (sal. Stundžia 1995: 94), varētu būt sekundāra.

Acīmredzot ar lielāku ticamību varētu pieļaut, ka lat. *amō, āre* ‘mīlēt’ traktējams kā lat. *am(m)a* ‘pūce’ homonīms (pēc Georga S. Kellera teiktā, šī nozīme ir radusies no zobgalīgas uzrunas ‘vecmamma’ [Walde 1910: 35]) < lalvorta ide. **am(m)a, amī* ‘mamma’ (IEW 36), no kuriem atvedināmi jau iepriekš ar analizējamo lat. *amāre* salīdzinātie radniecības termini lat. **amma* ‘t.p.’, lat. *amita* ‘tēva māsa’ u. c.

To, ka lalvorts un lat. *amāre* nav ģenētiski saistīti, var pamatot ar šā latīņu verba lietojuma īpatnībām, piemēram, Katula dzejā⁴⁸, kur miesīgās mīlestības resp. seksuālās potences, spējas semēma tiek izteikta ar antagonistisko platoniskās mīlestības jēdzienu⁴⁹: 72 [...] *amare magis* (1), *sed bene velle* (2) *minus*, t. i., ‘miesas iekāri (1) vērtē vairāk par garīgo saisti’ (2); 75 *ut iam nec bene velle* (2) *queat tibi, si optuma fias*, || *nec desistere amare* (1), *omnia si facias*, t. i., ‘sajust garīgo saisti (2) tu vairs nevari, lai arī šķīstākā tu būtu, || un iekāri (1) savaldīt nespēj, lai arī ko darītu’.

Katuls platonisko mīlestību stingri nošķir no miesīgās, kas tiek nosaukta lat. *amāre – bene velle* ‘wohlgesinnt sein’; ‘būt labvēlīgam, labas gribas’ (Hamburger 1973: 34), t. i., lat. *bene velle* mākslīgi tiek pretstatīta lat. *amāre*: „*bene velle* kā priekšnoteikumu neapšaubāmi nepieņem miesīgu mīlestību; tādēļ var pieļaut, ka *amare* izsaka seksuālu tieksmi – kaisli. Tāds jēdzienu pretnostatījums nosaka termina *amare* pamata un kopēju nozīmes šķīrumu.”⁵⁰ (Lyne 1996: 28)⁵¹.

Papildu šīm hipotētiskajām atbilstībām lietuviešu valodas nomen varbūt ir salīdzināms ar dažiem anatoliešu valodu piemēriem: he. *hašša-* ‘pēctecis, atvase, mantinieks’; *hašša- hanzašša-* ‘pēctecis; (maz)mazbērns’; nom. sg. *ha-as-sa-as* (sal. Puhvel III 224) ← anatol. verb. *has(s)-* ‘uzsākt dzīvību; dzemdēt’, sal. pirmanat. **hamsa-* < **h₂omso-* ‘pēctecis’ ~ luv. *ham[ma]sa-* ‘mazbērns’ < **am-s* vai **ans* (**ons* vai **ns* > *hassu-*, *assu-*, *dassu-*, *haski-* < **h₂mské-* [Puhvel III 227; Melchert 1994: 163]. Tiesa, citi pētnieki sniedz ļoti apšaubāmus iepriekšminēto hetītu vārdu etimoloģiskos skaidrojumus, piemēram, Johans Tišlers (1983: 195) he. *hašša-* saista ar gr. ἄρτεμις (pl. Ἄρτεμις) ‘Artemīdas pareģotāja Efesā; valdnieks (valdniece = μέλισσα ‘Artemīdas pareģe’)’ (LS 587), kuram laikam ar anatoliešu valodu piemēriem nav nekā kopīga (plašāk par gr. ἄρτεμις cilmi skat. Крегждис 2011a: 282skk.).

Šī fitonīma etimoloģiskajos aprakstos bieži tiek uzsvērtā āmuļa uzulā funkcija – putnu līmes ražošana no šī auga ogām, t. i., līdzeklis

savvaļas putnu ķeršanai (koku zari tika nosmērēti ar lipīgu līdzekli, pie kura mēdza pielipt putni; augu [piemēram, vīnogulāju] kāpuri kaitēkļi), kas bija zināms jau antīkajos laikos: *tum laqueis captare feras et fallere visco inventum* (V.G. 1. 139; sal. arī C.Agr. 95. 2), t. i., „tad tika izgudrots [veids] ķert medījumu ar cilpām un pievilināt ar „putnu līmi”. Pēc Antoninas Groševas (Грошева 2009: 371) domām, šie abi līdzekļi tika izmantoti reizē. Turklāt viņa piebilst, ka jau Plauts *Bakhidās* lipīgumu resp. glaimošanu salīdzina ar lat. *viscum: viscus merus vostra (e)st blanditia* (Pl.Bac. 50), t. i., ‘neatšķaidīts āmulis (g. neutr. → g.masc.) resp. putnu līme ir glaimošana’. Vēlāk par āmulī tika nosauktas līmes, kas iegūtas ne tikai no āmuļa, bet arī no citām ogām, resp., citādā veidā ražota līme (sal. Грошева 2009: 372sk.). Šādu līdzekli putnu ķeršanai tiešām ir izmantojuši slāvi.

Ņemot vērā šī vārda neskaidro etimoloģisko un semantisko attīstību, LKŽ sniegtais šīs leksēmas apraksts acīmredzot būtu jākorrigē. Šajā leksikogrāfijas kopsavilkumā leksēma lie. *āmalas* ir dublēta. Tādējādi izriet nozīmju opozicionālo referentu pastāvēšana: 1) subst. lie. *āmalas* ‘(bot.) aug uz kokiem, ļoti zarains kā slota, Laumas slota (*Viscum album*)’ K, R 257, Vvr, KzR, MŽ 144, Kos 106, Lp, Pn, An, J; ‘lekni’ Tl; 2) subst. lie. *āmalas* ‘(zool.) augu parazīti, laputis (*Aphis*)’ Plv, Rk, Lnkv, Č, Ktk, Plv; ‘saldā lipīga viela uz lapām, ko izdala laputis (parazīti)’ Š, Up, Vks, Kos 106; ‘augu slimība (rūsa), kas it kā rodoties pēc rūsas (zibens bez pērkona)’ Rk, Ppl, Vb, Jnšk, Ds; ‘rūsa’ Jnšk, Kp, Žml, Dkk; ‘dažādi dunduri, to dūkoņa, kukaiņu dūksana gaisā’ Dglš, Viln (LKŽe).

Jāuzsver, ka pirmajā leksiski semantiskajā ligzdā tiek iedalītas otrās ligzdas semantēmas, kas līdz šim vispār nav bijušas šķirtas, sal. *Visas qžuolo liemuo amalaīs apaugēs, iš tolo atrodo, kad žievē pilka* ‘Viss ozola stumbrs apaudzis ar āmuļiem, miza no tālienes izskatās pelēka’ Pn (pēdējais teikums minēts pie lie. *āmalas* ‘(bot.) uz kokiem augošs parazīts, zarains kā slota, Laumas slota (*Viscum album*)’ ekstensionāla ilustratīvajiem piemēriem [!!!]). Diemžēl šāds vārdnīcas veidotāju formulējums nevar būt pareizs, jo āmuļi neaug uz koka stumbra, bet tikai uz zariem (plašāk skat. Грошева 2009: 369), un to krāsa ir nevis pelēka, bet gan zaļa (cauru gadu). Acīmredzams, ka šajā gadījumā ir sajauktas referantīvi atšķirīgas cilmes, bet homofoniski skanošas vārdu grupas, t. i., līdz šim neizšķirta metonīmiski lietota semēma ‘sūnas’ vai ‘ķērpji’ (kas parasti aug uz vecu koku stumbriem, bet ķērpji ir pelēkā krāsā [!!!]), kas saistītas ar LKŽ otrajai leksiski semantiskajai ligzdai piešķirtajām subst. lie. *āmalas* nozīmēm ‘augu slimība (rūsa)’ ⇐ subst. lie. *āmaras* ‘miltrasas (*Erysiphaceae*) dzimtas parazītsēne’ R (LEW 9; par šo parazītu plašāk skat. LE XVIII 480) (diemžēl šī nozīme LKŽ netiek norādīta).

Noteikti jāuzsver, ka šo semantēmu referenti nosaka pejoratīvo konotāciju: subst. lie. *sāmana / samanà* ‘sūna’ blakus pierastajai nozīmei ‘mitro vietu sporaugs ar sakņveida matiņiem sakņu vietā (*Bryo-*

48 Katula dzejas pētnieki apgalvo, ka šīs dzejnieks ir nozīmīgs romiešu dzejā ne tikai tāpēc, ka mīlējis savu Lesbiju un ar spontānu sirsnību apdziedājis savu kaisli vārsnās, bet gan tādēļ, ka pirmais aizdomājies par savu mīlestību un tās nosaukšanai sācis meklēt jaunus precīzus vārdus: sācis rakstīt nevis par sievieti, kuru viņš mīlējis, bet par pašu mīlestību (Гаспаров 1986: 201sk.). Mihails Gasparovs (ibid.) apgalvo, ka jaunu vārdu meklēšana bija sarežģīta, jo vārds *amāre* latīņu valodā nozīmē ‘alkt pēc kaisles’. Tātad, lai nosauktu platonisko mīlestību, vajadzēja radīt jaunus jēdzienus. Šādus verbālos savienojumus Katuls min 72., 73., 75., 76., 87., 109. dzejolī, kurus var atrast arī Cicerona darbos, piem., lat. *benevolentia* ‘lābsirdība’. Pēc Gasparova vārdiem, lat. *benevolentia*, kas saistāms ar lat. *beneficia* ‘labdarība’, nozīmēja cēlākas un svarīgākas jūtas nekā lat. *amor* un *amāre* – tas simbolizēja garīgo saiti starp mīlētājiem.

49 Tiesa, mūsdienu itāļu valodā vārds *amare*, *-ai* ‘mīlēt = jūtas, kad viena persona tiecas pēc citas personas uzmanības, simpātijām’ (Wagner 1960: 77) ~ it. *amàre* ‘just un izteikt kādam īpaši dziļas jūtas’ (Cortelazzo, Zolli 1999: 91).

50 „bene velle seems to cover emphatically unsexual affection; so we may assume amare covers strongly sexual love: passion. Antithesis in short helps to confine the general and vague term amare to a specific function“.

51 Par šīs literatūras norādi pateicos doc. dr. Skirmantei Šarkauskienei (VU).

phyta)' Azr, SD 297, Pb, LKT 388 (Kpč), Šlčn, Ktk, Jrb u. c. vēl var nozīmēt nesaskaņas, ķildu u. tml. – *Nēra namu, kad nebūt samanū (nēra namu be dūmu)* 'Nav tādu māju, kur nebūtu sūnu (nav māju bez dūmiem)' LKT 210 (Dkš); tūļu, ļurbu, lempi Brt; niecīgu, nevērtīgu, mazvērtīgu lietu B.Sruog; sal. arī frazeoloģismus: *sāmanomis apauginti širdj* 'sirdi apaudzēt ar sūnām' – 'kļūt nejūtīgam' P. Vaič; *sāmanomis apaugti (apžēlti)* 'apaugt ar sūnām' – 'kļūt nolaidīgam, vecam, sanīkt' Arm, BM 137 (Klov), A.Gric; subst. lie. *kérpē* 'ķērpis' līdzās semēmai '(bot.) maza, smalks augs, kas iesakņojas uz akmeņiem, kokiem, jumtiem u. c.' P, Mt, LBŽ, Mit II 141, F, P, R, Lex 60, J u. c. vēl ir pejoratīvās nozīmes: 'augļa (ābola, bumbiera) apgrauztā serde' Š, Ds; 'cilvēka ķermeņa sēžamvieta' Pl; 'tievs, sažuvis, novecojis cilvēks vai dzīvnieks' Trš, Žeml, Sd (LKŽe).

Nākamais interpretējamais piemērs, ko LKŽ veidotāji klasificējuši lie. *āmalas* '(bot.) *Viscum album*' kā ekstensiāla ilustratīvo piemēru – *Berže yra āmalo, reikia nugenēti* 'Bērzs ir āmulis, jāpēcērt' KzR. No visām lie. *āmalas* pirmajā leksiski semantiskajā ligzdā piešķirtajām semantēmām šī ir vienīgā, kas atspoguļo pejoratīvo konotāciju, t. i., augu, kas kaitē kokam un ko ir nepieciešams noņemt. Ņemot vērā baltu un citu ide. tautu rituālo tradīciju godāt šo jau sen sakralizēto augu (plašāk skat. LM II 194; MP I 221 [vēl skat. 643], III 109 [= BRMŠ III 111, 231]; BTB XII 624, XIV 124; Frazer 1925: 160, 537, 608sk., 659skk., 700skk.; JBR II 163), var apgalvot, ka iepriekšminētā nozīme traktējama kā inovatīva, resp. sekundāra, jo tās rašanos skaidro ar zinātniskajiem atklājumiem, resp. jauniem etnogrāfiskiem motīviem. Pamatojoties uz ide. tautu šā auga mitoloģiskajiem aprakstiem, kā arī leksēmas etimoloģiju, var secināt, ka vecākā resp. autentiskā šīs leksēmas semantēma bija pozitīva un pozitivistiska, nevis pejoratīva, ko atspoguļo iepriekšminētais lie. *āmalas* pirmās leksiski semantiskās ligzdas vārds '(bot.) uz kokiem augošs parazīts, zarains kā slota, Laumas slota (*Viscum album*)'. Nav šaubu, ka senos laikos cilvēki nezināja, ka pastāv parazītaugi (!!!). Šis augs ir bijis sakralizēts. Tātad šo divu leksēmu sasaiste ir mākslīga un neizdevusies – āmuļa (*Viscum album*) augs neveido pejoratīvo konotāciju, bet no nozīmes 'āmulis (zibens bez pērkona)' izriet attāla zibeņošana bez lietus, resp. bez pērkona. Lietus resp. ūdens neesamība arī bija galvenais iemesls, kādēļ „nodega” augļu koku ziedi un notika citas, it kā no debesīm krītošas ar uguni saistītās nelaimes, tādējādi radās konotatīvās semēmas un to sasaiste ar zibeni, jo parasti pērkona un zibens laikā līst lietus. Tātad pejoratīvā semēma 'zibens bez pērkona' nav sena.

Runājot par lie. *āmalas* '(zool.) augu parazītu, laputi (*Aphis*)' Plv, Rk, Lnk, Č, Ktk, Plv; 'saldā lipīga viela uz lapām, ko izdala laputis (parazīti)' Š: *Šimet kelis kartus āmalas krito* 'Šogad dažas reizes laputis uzbruka' (identisks motīvs tiek norādīts lie. *āmaras* aprakstā [skat. LKŽ

s.v. *āmaras* 1]), *todēl bitēs daug medaus prinešē* 'tādēļ bites daudz medus ienesa' Up, Vks, Kos 106; 'augu slimība (rūsa), kas it kā rodies pēc rūsas ('zibens bez pērkona')' Rk, Ppl, Vb, Jnšk, Ds; 'rūsa' Jnšk, Kp, Žml, Dkk; 'dažādi dunduri, to dūkoņa, kukaiņu dūkoņa gaisā' Dglš, Viln (LKŽe) cilmi un semantisko attīstību, jāakcentē: 1) visas šā vārda nozīmes ir ar pejoratīvu konotāciju; 2) neviena no semēmām nenorāda lie. *āmalas* '(bot.) *Viscum album*' auga nosaukumu – šā iemesla dēļ LKŽ veidotāji arī izdalīja homofonu leksiski semantiskās ligzdas; 3) dažas no šīs leksēmas nozīmēm ir ekstralingvistiskas, t. i., nav saistītas ne ar vārda cilmi, ne arī ar tā semantisko attīstību: 3a) semēma 'dažādi dunduri, to dūkoņa, kukaiņu dūkoņa gaisā' ir radusies daļējas partitīvās fonētiskās homonīmijas dēļ – kontaminējot sākumburtu *a-* (!!!) un celma beigu *-la-* –, kas noteica formālo (fonētisko) identiskumu ar (slāvismu) lie. *ā-las-as* (← po. *halas*, bkr. *голас* [!!!] [par to skat. Būga III 387]) 'balss' JD 606, MŽ, Mrs, K.Donel, JV 180, TŽ I 213; 'troksnis, klieziens, klaigāšana' Ar, Vdžg, Mžk, Pn, LTR (Grk); sal. arī frazeoloģismu *ālasq palēisti* 'skaļi uzdziedāt, sākt kliegt' Gs (LKŽe); 3b) 'augu slimība (rūsa), kas it kā rodies pēc rūsas ('zibens bez pērkona') atspoguļo kontamināciju ar lie. *āmaras* '(zool.) tādi augu parazīti, laputis (*Aphis*)', kas tiek metonīmiski lietoti ar parazīt-sēņu nozīmi kukaiņa nosaukuma vietā, kam ar pirmo leksiski semantisko ligzdu lie. *āmalas* '(bot.) *Viscum album*' nav nekā kopīga, izņemot daļējo homofoniju; 4) semēmas *rūsa* 'zibens bez pērkona' rašanās saistāma ar mitoloģisko motivāciju – šī nozīme ir vēlīna un referentiski sekundāra konotatīvās saistības dēļ ar pirmās leksiski semantiskās ligzdas lie. *āmalas* '*Viscum album*' mitoloģisko signifikātu – Pērkonu, jo, pamatojoties uz kaimiņu slāvu etnogrāfiskajiem materiāliem, minētā auga etioloģija saistāma tieši ar šo mitoloģēmu (tas ir viens no ide. cilšu kultūras arhetipiskiem motīviem, sal. grieķu [Adonija dzimšana] un ziemeļu ģermāņu [Baltra mīts] šī auga etioloģiskās atbilstes), sal. kr. *омéла* '*Viscum album*; viesuļa ligzda'⁵², putnu līme, ozola ogas' (Даль II 672) ↔ kr. dial. *омéльня* 'āmulis' (vēl skat. 52. parindī); 5) vārda mūsdienu morfofonētiskā struktūra ir sekundāra, izveidojusies kontaminācijas rezultātā ar pirmās leksiski semantiskās ligzdas locekli lie. *āmalas* '(bot.) *Viscum album*' jau minētās partitīvās homofonijas dēļ. Šādu pieņēmumu var pamatot ar jau minēto semēmas 'dažādi dunduri, to dūkoņa, kukaiņu sīkšana gaisā' etioloģiju (skat. iepriekš), t. i., lie. subst. *āmalas* '(zool.) parazītaugi, laputis (*Aphis*)' ↔ subst. lie. *āmaras* 't. p.' (ar *-r-* > *-l-*)⁵³, bet pēdējā ir ar dispersīvu kontamināciju (resp., motivētas tikai nejaušas skaņu harmonijas [partitīvā homofonija]) ar lie. *māras* 'ļoti lipīga epidēmiskā slimība (*pestis*)' refleksija (skat. turpmāk), sal. lie. dial. subst. *amariūkas* 'lakacis (*Pulmonaria*)' Všk, Grž semantisko motivāciju, kura etioloģiju minējusi Aurelija Gritēniene (2006: 76sk.). Pamatojoties uz kļūdainu Daivas Vaitkevičienes (2001: 81sk.)⁵⁴ veikto semasioloģisko lie. *āmalas* ana-

52 Par viesuļa un slāvu Pērkona, resp., prūšu vētras dievības saistību sīkāk skat. Крегждис 2010: 225. Ar laiku kristietības ietekmē šī dievība tika identificēta ar velnu, resp., htonisko pasauli, un to sāka iedomāties kā vienu no kr. *дьявол* (nevis par pagāniskā laikposma *Велес* resp. *Волос* [!!!]) reinkarnāciju (vairāk skat. Власова 2008: 86skk.). Tādas pašas mitoloģiskās referenta konotatīvās izmaiņas ir bijušas arī baltu zemēs, kad, Pērkonu identificējot ar velnu, negatīvas konotācijas dēļ radās sekundāri *de sexu* mitoloģiskie tēli – laumas (velnienes), savukārt sasaiste ar tām noteica semēmas 'slota, Laumas slota' rašanos.

53 Šādu sasaisti saskata arī Vojcehs Smočinskis (2007: 13), lai gan konkrēti to nenosauc, jo viņam (tāpat kā iepriekšējiem šī vārda cilmes pētniekiem) leksēmas „pochdzenie nejasne”.

54 Šī pētniece savdabīgi interpretē LKŽ materiālu, t. i., sacer nozīmes, kuru šajā leksikogrāfijas darbā nav. Analizējot uzuālo *bišu barošana ar medus rasu* nozīmi, Vaitkevičiene (2001: 81sk.) nezināmu iemeslu dēļ to vērtē kā mitoloģisku, kaut gan nesniedz nekādus argumentus, lai apstiprinātu šo savu apgalvojumu. Izmantojot Ambrazieja Pranciška Kašarauska (pats parakstījās kā Kossarzewski – vairāk skat. LE XI 144) savāktu folkloras materiālu no Žemaitijas, kurā visskaidrāk atspoguļota fonētiskā kontaminācija (*amalas* ↔ *amaras*), šo faktu saista ar kādu īpaši sakrālu labumu bitēm, lai gan pats Kašarausks tieši ieminas tikai par pašu parastāko uzēmu 'bišu pārtika', un jebkurš bitenieks šādu spriedelējumu noliegtu – lapu medus ir pats sliktākais, ar zemu pārtikas un ārstniecisko vērtību.

līzi (šī pētniece norāda dažas apšaubāmas skarblapju (*Boraginaceae*) dzimtas daudzgadīgo zāļu dzimtas fitonīma etimoloģizācijas iespējas): 1) morfoloģiski semantisko vārda struktūru nosaka saikne ar lie. *āmaras* 'liels daudzums', it kā augs ziedētu ļoti bagātīgi, lai gan tā nav patiesība (skat. auga att. LTE IX 48); 2) leksēma atspoguļo subst. lie. *āmalas* 'salds, lipīga viela uz lapām, ko izdala laputis (parazīti) konotāciju, jo, pēc Gritēnienes (2006: 77) domām, lakacis ir ļoti bagāts ar medu. Otra Gritēnienes izvirzītā hipotēze nav pietiekami pamatota lakača hiperonīmiskā nosaukuma, resp. uzuālās (t. i., terapeitiskās) konotācijas analīzes trūkuma dēļ. Jāuzsver, ka šis augs ir medus bagāts tikai ar ziedu nektāru (BCЭ XV 586), nevis ar lapu virsmas lipīgo vielu, kas ir pamatā medus rāsas nosaukumam (!!!), sal. norādītās slāvu genotipa atbilstes kr. *медуніца* poligēnisma struktūru – ar šo fitonīmu (tāpat arī ar fonētiskajiem variantiem kr. dial. *медуніка*, *медуніха*) tiek nosaukti ne tikai *Pulmonaria mollissima*, bet arī pavisam citu dzimšu zāļaugi: *Trifolium pratense* L., *Trifolium repens* L., *Spiraea ulmaria* L., *Mentha agrestis* Soll., *Melilotus officinalis* L. u. c. (plašāk skat. СPHГ XVIII 73). Tātad lie. dial. *amariūkas* nevar tikt nosaukta kā lie. *āmaras* semantiskā atbilstme, jo 'lipīgā' viela uz augiem nav 'ziedu nektārs', bet gan kā pejoratīvas konotācijas asociatīvs (skat. turpmāk).

Piesardzīgi var pieļaut, ka lie. dial. *amariūkas* 'lakacis (*Pulmonaria*)' atspoguļo uzuālo konotāciju, resp. slimības, pret kuru lieto šī auga preparātus, nosaukumu. Ir zināms, ka *Pulmonaria officinalis* L. augu lietoja ne tikai plaušu slimību (⇒ lie. 'plautē (*Pulmonaria*)') (sal. LE XXIII 115), bet arī skrofulozes ārstēšanai (Анненковъ 1878: 279), kuras simptomātika ir identiska mērim: pietūkst seja un kakla limfmezgli; uz ādas rodas dažādi izsitumi; caur kakla limfmezglu fistulām izdalās strutas; ārstējot uz ādas paliek rētas (plašāk skat. LE XVII 271; XXVIII 96). Tātad var pieņemt, ka šis fitonīms jātraktē kā asociatīvs lie. *āmaras* pejoratīvās dominantes dēļ un lie. *māras* 4 'ļoti lipīga epidēmiska slimība (*pestis*)' SD 285, R, K, I, Kp, Tv u. c.; 'šīs slimības epidēmija' J, Dkš, Žem, LTR (Jnš); 'nāve, miršana' N, J, JD 368, 1081, SP II 168, Tl, Grg (LKŽe) derivatīvā semantiskā partitīvā identiskuma dēļ, sal. lie. dial. *Toks māras apipuolē medžius – lytaus nēr, lapai susukti* 'Tāds mēris uzbruka kokiem – lietus nav, lapas sagriezušās' Kl (skat. LKŽe s.v. *māras*; sal. arī sintagmu *augalu utelēs – amaras* 'augu utis – laputis' [LE I 401]).

Hiperonīma un hiponīma mija, t. i., slimības nosaukuma un tās ārstēšanas līdzekļa nosaukumu identiskums, kas ir raksturīgs ne tikai lie. dial. *amariūkas*, bet arī citu fitonīmu semantiskajai attīstībai, sal. lie. dial. *gēltžolē* 1 '(bot.) ezersmilga, melnā driģene, neaizmirstule (*Myosotis*)' K, Š (LKŽ III 227), *gēlžolē* 1 't. p.' K (LKŽ III 231) ↔ lie. *geltā* 4 'dzeltenums, kļūt dzeltenīgam' K, Alk, KlvrŽ, Gs, Lš, Ds, Skr; 'dzeltenā kaite' SD 458, K, Ds, Tršk, BP I 112, J, Rod; 'daudzgadīgs kurvjziežu dzimtas augs (*Serratula*)' P, Slk; 'dzeltena krāsviela' Lš; 'dzeltena dzija' Rdm, J (LKŽe); lie. *landonēs* LBŽ 227 (LKŽ VII 120), *landonēs žolē* LBŽ 227 (t. i., lie. *landonē* [= *landuonē*] '(bot.) neaizmirstule (*Myosotis*)' LBŽ [LKŽe]) ↔ lie. *landonis* 3^b K, LsB 394 '(med.) augonis pirksta galā (zem naga), panarīcijs, kaula (zobu) audu sabrukums (*Panaritium*)' R 231, MŽ 309, LTR; '(zool.) spaļa lieluma apaļa zarnu cērme baltā krāsā, spalītis (*Enterobius vermicularis*)' rš (LKŽe; vēl skat. Gritēnienē 2006: 101).

Jau minēts, ka Frenkelis (LEW 9) abas šīs formas skaidro kā ģenētiskos alternantus. Nelabodams šo itin lielo kļūdu, Mažulis (PKEŽ I 252) sacer jaunas prūšu pr. *emelno* 'āmulis, laputs' E 646 nozīmes, lai gan vlv. *mispel* (resp. v. *Mispel*)⁵⁵ 'āmulis' nenorāda semēmu 'laputs', t. i., 'Blattlaus' (!!!). Turklāt netiek ņemti vērā ļoti svarīgi formālie šādas hipotēzes lingvistiskie trūkumi, jo, pieņemot, ka lie. subst. *āmalas* un subst. lie. *āmaras* ir ģenētiski saistīti resp. atvedināmi no vienas pirmatnējās formas, lie. *āmaras* vajadzētu nozīmēt arī 'augu – *Viscum album*', bet tas tā nav. Lie. *amaras* '(bot.) parasto bārbeli (*Berberis vulgaris*)' Mt, LBŽ (LKŽe) nevar saistīt ar minēto mitoloģisko augu, jo to ir noteikusi leksiskā metonīmija, kad semantiskās saistības dēļ ar melno labības rūsu (rožu rūsu – *Pucciniaceae*), t. i., parazītsēnēm, kas izraisa rūsu zālaugos un kokos (plašāk skat. LE XXVI 63sk.), auga nosaukums lie. *raugerškis* '*Berberis vulgaris*' – tas ir 'labības melnās rūsas starpnieks' (!!!) (LTE IX 343) – tika nomainīts ar identiskas semantiskās vērtības lie. *āmaras* 'augu parazīti, laputis (*Aphis*)'. Šādu augu sastatījumu varēja ietekmēt arī lie. *raugerškis* '*Berberis vulgaris*' un lie. *amaras* 't. p.' uzuālais konotatīvais identiskums, t. i., *Berberis vulgaris* tiek izmantots krāsvielu izgatavošanai (Анненковъ 1878: 63), t. i., tiek norādīts uz koloristisko konotātu, kas raksturīgs arī lie. *āmaras* 'laputs, rūdas laputs (*Aphis*)' ↔ subst. lie. *rūdys* 'brūna metālu oksidēšanās viela; (biol.) augu slimība, ko izraisa dažādas sēnes, kuru brūnās sporas izplatās savainotajās vietās' (DLKŽ⁵).

LKŽ netiek norādīta arī lie. *āmalas* semēma 'medus rasa', bet lie. *āmaras* '(zool.) augu parazīti, laputis (*Aphis*)' On, Mrs, Lp, J, J.Jabl; 'salds, lipīga viela uz lapām, ko izdala laputis (parazīti)' MŽ, K: *Amaro ar medaus rasos* S.Dauk, Brs, J; 'liels daudzums' Vlkv, Skr, V.Krēv, Plv, Ds (LKŽe), ko Vaitkevičiene (ibid.) nosauc par nektāru, ko savāc un izgatavo no ziedputekšņiem. *Lietuviešu enciklopēdijā* (LE I 137) pretēji, apgalvots, ka laputu izkārnījumi satur 50% cukura (medus rasa). Tātad Vaitkevičiene, it kā analizējot lie. *āmalas* leksēmas semantisko attīstību, patiesībā pēta lie. *āmaras* nozīmju izkļiedi, pati to nesaprazdama, un diemžēl pieļauj vairākas, pat kuriozas kļūdas: 1) apgalvo, ka medus ir āmuļa konditoriska transformācija, lai gan ne auga '*Viscum album*', ne lie. *āmaras* '(zool.) augu parazīti (*Aphis*)' referenti ar medu nav saistīti – to, protams, nosaka objektīvi un visiem labi zināmi iemesli: šis augs nepārklājas ar lipīgu vielu, nav salds, to īpaši neapmeklē bites (tā ziedi ir mazi, zaļgani, divmāju [sal. LE I 137]); 2) vēloties par katru cenu saistīt āmuļa ārstniecisko funkciju ar medus objektu, nepareizi interpretē latviešu ticējumus: *Slimam cilvēkam, kam ir liels karstums, nevar dot medu, jo medus karsē* – dots šāds tulkojums: „Sergančiam žmogui, turinčiam daug karščio, negalima duoti medaus, nes medus kaitina”. Šādai teikuma interpretācijai nekādā ziņā nevar piekrist, jo la. *mędus* nozīmē ne tikai 'medu – bišu produktu', bet arī la. *mędalu* 'medalus (alkoholisks dzēriens)' un la. *mięstiņš* 'misa resp. māju alus; medalus' (plašāk skat. ME III 590sk.; KIV I 747). Tātad Vaitkevičiene, neņemot vērā temporālo faktoru un leksēmas polisēmiju, kļūdaini saista 'medalus' vai '(stipra) mājas alus' nozīmes ar 'medus – bišu produkta' semēmu (medu vēlākajā periodā minētajos dzērienos varēja arī nelikt). Tātad šis latviešu ticējums būtu jātulko šādi: *Sergančiam ir labai karščiuojančiam žogui nevalia duoti misos (resp. naminio alaus), mat ji kaitina* 'Slimam cilvēkam, kam ir liels karstums, nevar dot misu (resp. mājas alu), jo tas karsē'.

55 Jāanalizē semēmas 'Mispel' izdalīšana Elbingas vārdnīcā (skat. Mažiulis 1981: 39), jo vā. *Mispel* nozīmē nevis 'āmuli – *Viscum album*', bet 'sarkano grimoni – *Mespilus L.*', t. i., pilnīgi citu augu, no kura tāpat kā no āmuļa tika izgatavota 'putnu lime' (!!!) (plašāk skat. Грошева 2009: 376).

Tātad var pieņemt, ka šī svarīgā prūšu leksikogrāfiskā avota pārrakstītājs Petrs Holcvešeris, nemaz nav pratis prūšu valodu (plašāk skat. LE V 439), vlv. *mistel* '*Viscum album*' (Lex²⁹1959: 142) vietā ierakstot vlv. *mispel* 'sarkanais grimonis – *Mespilus L.*' (sal. Lex²⁹1959: 141) (ar *-sp-* ← vlv. *wispel* 'sarkanais grimonis' [Грошева 2009: 376]). Jāpievērš uzmanība tam, ka, sagatavojot Prūšu valodas pieminekļu (*Prūsų kalbos paminklai*) otro sējumu, Mažulis (1981: 39) semēmu 'laputs' nenorāda (!!!), tā tiek minēta vēlāk izdotajā šīs valodas etimoloģijas vārdnīcā. Šādu Mažūļa pieļautu misēkli acimredzot radīja Frenkeļa kazuistiskais lie. *āmalas* apraksts.

Tikai baltu valodām raksturīgā leksika

Tikai baltu valodām raksturīgam leksikas slānim pieder tie fitonīmi, kas derivatīvi un semantiski korelējami tikai ar rietumu un aus-

trumu baltu valodu atbilstēm, resp., kas nerada morfoloģiski semantiskās paralēles ar citām ide. valodām. Saskaitītas 28 šādas leksēmas:

BALTU VALODU PIEMĒRI		
LATVIEŠU	LIETUVIEŠU	PRŪŠU
1. <i>apenis, apeins, apeinis, apins, apīns, apinis, apīnis², apīnis², apīnis, apinis, appinis, appiņa, apiens, apienis, apvīnis, (pl.) apeni, apeņi, apēņi, apīņi⁽²⁾, apiņi, apeņi, ap(v)īņi, appiņi</i>	<i>apynys, apvynys, (pl.) ap(v)yniaī</i>	
2. <i>atals, atala, atāls, atāls², atāls², atāla, otūls; attals, attāls</i>	<i>atolas, atolis</i>	<i>attolis ↔ *atālas</i>
3. <i>avieksne, (pl.) avietes, aviētes, aviētes, aviētes², avietes², avieses, avie(k)šas, avieši, avieši, avieši², aviešes, avieški, avēkšas, avītes, aviečas, aviečas², aviečas, avenes, aviežas, avīši, avītes u. c.</i>	<i>aviētė, avėtė, aviečià, (pl.) aviētės, aviēcios, aviečiai</i>	
4. <i>uōzuōls, uōzuols⁽²⁾, uōzuōls², uōzuolis², uōzals, uōzuls, uozuls, uozulus</i>	<i>qžuolas, aižuolas, aužuolas, áržuolas, (pl.) qžuolaī</i>	<i>ansonis ↔ *anzōn'is</i>
5. <i>baluoda, baluōda, baluode, baluōdene, baluodene², baluōdne, baluōdne², balañda, baludne, bala, balata, baluotne</i>	<i>bālándà, balañdē, balándra, balandrė, balandris</i>	
6. <i>brūkle, brūklene, brūklene, brūklinė², brūklinė², brūklinė², brukline, brūklīne, brūklīne²</i>	<i>brūknė, bruknià</i>	
7. <i>dadzis, dadzs, (pl.) dadži, dadzi</i>	<i>dagys, dāgis, dāgis</i>	<i>wobilis ↔ *vābil's</i>
8. <i>dābuols⁽²⁾, dābuls, dabūls, dābūls, ābuōls, ābuls</i>	<i>dóbilas, dóbėlas</i>	
9. <i>dziņa, dzire, dzire</i>	<i>girià, girė</i>	<i>garian ↔ *gařan</i>
10.	<i>gluosna, gluosnė, gluosnis, gluosnys, gluosis, glúoksnis, gluoksnys, glūnsnis; blúoksnis, bluoksnys, bluosnis</i>	<i>glossis ↔ *glōsīs</i>
11. <i>kārklis, kārklis, kārklis</i>	<i>kařklas</i>	
12. <i>krūms, (?) krūma, krūms</i>	<i>krūmas</i>	
13. <i>kūls, kūla, kūla, kūla²</i>	<i>kūlē, kūlē</i>	
14. <i>laiska 'lapa, ziedlapa, pumpurs'</i>	<i>laiřkas, laiřkas, laiřka</i>	<i>laisken ↔ *lāiskan</i>
15. <i>laksts, (pl.) laksti, lakši, lakšji</i>	<i>lākřtas, lākřtas</i>	
16. <i>lapa</i>	<i>lāpas</i>	
17. <i>mežs</i>	<i>mėdis, mėdžias, mėdė, medys</i>	<i>median ↔ *medān</i>
18. <i>mēlda², melde, mēldi, mēldri, mēldri, mēldri²</i>	<i>mėldas, mėlda, meldà, maldas, maldà, máudas, maūdas</i>	
19. <i>mīezis, mīezis², mīezis, (pl.) mīeži, mīeži²</i>	<i>miėžis, miežis, miežys, (pl.) miežiai</i>	<i>moasis ↔ *māzīs</i>
20. <i>niedrs, niēdra, niēdra, niedra, niēdre⁽²⁾, niedris, niēdra, niēdra, niēdre⁽²⁾, niēdre</i>	<i>nėndrė, nindrė, mėndrė, mindrė, lėndrė, éndrė, jėndrė</i>	
21. <i>piene², piēne, piene, pienis, (pl.) piēnes, pienes²</i>	<i>piēnė</i>	
22. <i>pupa, (pl.) pupas</i>	<i>pupà, (pl.) pūpos</i>	<i>top. Pupkaym, Pupekaymen, Pupayn</i>
23.	<i>skīrpstas, skīrpstūs, skīrpstė, skīrpsts, skīrpsta, skīrptas</i>	<i>skerptus ↔ *skīrptūs</i>
24. <i>skābars, skabarda, skabarde, skābarde, skābards, skābardis, skābārdis, skābārdze, skābārdzis, skābārdze², skābārdze</i>	<i>skrōblas, skrobłà, skrobł(i)ūs, skruōblas</i>	<i>stoberwis ↔ *skābervīs</i>
25. <i>sakns, sakne, sakņa, saknis, (pl.) saknes</i>	<i>šāknis, šaknė</i>	<i>sagnis ↔ *saknis</i>
26. <i>vārps², vārpa, vārpis</i>	<i>vārpa, vārpis</i>	
27. <i>zievis 'miza'</i>	<i>žievė, žiebė</i>	
28. <i>zāle</i>	<i>žolė</i>	<i>soalis ↔ *zālīs</i>

5. tabula: Baltu valodu fitonīmi, kas pieskaitāmi pie baltu valodu leksikas slāņa

Tikai lietuviešu (resp. latviešu, prūšu) valodai raksturīgas leksikas fitonīmi BVA specifikas un pētāmā objekta dēļ netiek apskatīti atsevišķi (par tiem plašāk skat. Sabaliauskas 1990: 201skk.). Aizguvumu grupas augu nosaukumiem (tos iedolat pēc etniskās piederības) parasti ir atšķirīga etioloģija (sastopami arī izņēmumi, piemēram, lie. *aguonā* 'Papaver', dial. *māguonē* / *maguona*, la. *maguōne* / *maguona* 'magone', pr. *moke* 't.p.' (↔ **mākē*), sl. **makъ* 't.p.', sav. *mago*, senang. *magosāmo*

u. c., taču to visu cilme ir neskaidra [skat. PKEŽ III 147; Kluge ²⁴2002: 627]) tāpēc tie minēti fragmentāri, apskatot citus fitonīmus (vairāk par baltu valodu aizguvumiem no somugru valodām skat. Sabaliauskas 1990: 226sk.; par lietuviešu valodas aizguvumiem no slāvu valodām skat. Sabaliauskas 1990: 237skk.; no ģermāņu valodām – Sabaliauskas 1990: 261sk.; no latviešu valodas – Sabaliauskas 1990: 271; no citām [ide. un valodām, kas nav ide.] – Sabaliauskas 1990: 278sk.).

Latviešu izlokšņu fonētiskā transkripcija

Edmunds Trumpa¹

Uzsvars un intonācijas

Galvenais princips fonētiskajā transkripcijā ir tas, ka raksta tā, kā dzird (plašāk skat. arī Rudzīte 1964: 47). Gadījumos, kad fonētiskā rakstība nav īsti skaidra, apaļajās iekavās dots morfoloģiskais rakstījums, piem., *gac* (-ds).

Latviešu valodā uzsvaru, kurš parasti ir uz pirmās zilbes, neapzīmē. Gadījumos, kad uzsvars nav vārda pirmajā zilbē, tas apzīmēts ar punktu [·] uzsvērtās zilbes priekšā mazā burta augstumā: *ne·maz*.

Intonācijas apzīmētas garajās zilbēs (kad ir garš patskanis, divskanis vai diftongisks savienojums).

Stieptā intonācija apzīmēta ar cirkumfleksu [˜] virs garā patskaņa (bez garumzīmes): *pūce*, divskaņos un diftongiskajos savienojumos – virs otrā komponenta: *saūle*, *liēpa*, *puņpurs*.

Krītošā intonācija apzīmēta ar gravi [˘] virs garā patskaņa (bez garumzīmes), piem., *kāzas*, *mēle*, divskaņos un diftongiskajos savienojumos – virs pirmā komponenta: *māize*, *gāls*. Ja aiz gara krītoši intonēta patskaņa tai pašā zilbē seko plūdenis vai nāsenis, virs patskaņa liek ne tikai intonācijas zīmi, bet arī garumzīmi: *dārzi*, *lēns*.

Ar gravi apzīmēta arī grūstā intonācija – krītošās intonācijas modificējums nebalsīgu līdzskaņu priekšā – sastopama sēliskajās izlokšnēs: *mū^xsa*.

Lauztā intonācija apzīmēta ar jumtiņu [ˆ] virs garā patskaņa (bez garumzīmes): *ābele*, *dēle*, divskaņos un diftongiskajos savienojumos – parasti virs otrā komponenta: *meīta*, *vaŕde*. Gadījumos, kad divskaņa otrā daļa tiek vāji izrunāta, lauztās intonācijas zīme rakstāma virs pirmā komponenta, piem., *tó^ut* ‘tauta’ lībiskajās izlokšnēs. Dažkārt arī latgaliskajās izlokšnēs jumtiņš divskaņos un diftongiskajos savienojumos likts virs pirmā komponenta, piem., *dôrps* (-bs) Nirzā, *ûobēls* ‘ābols’ Pildā.

Kāpjošā intonācija apzīmēta ar akūtu [´] virs garā patskaņa (bez garumzīmes): *ābele*, *dēle*, divskaņos un diftongiskajos savienojumos – virs otrā komponenta: *meīta*, *vaŕde*. Kāpjošā intonācija sastopama sēliskajās izlokšnēs.

Kāpjoši krītošās intonācijas paveids apzīmēts ar puslociņu [˘] virs garā patskaņa (bez garumzīmes), bet divskaņos un diftongiskajos savienojumos – virs otrā komponenta. Puslociņš lietots

sekundāri pagarināto patskaņu kāpjoši krītošās izrunas apzīmēšanai tāmnieku izlokšnēs, piem., *kâz*, *dâb*, un sēlisko izlokšņu krītošās intonācijas modificējuma apzīmēšanai balsīgo līdzskaņu priekšā, piem., *pînc*.

Patskaņu apzīmējumi

Ar burtiem *a*, *ā*, *e*, *ē*, *i*, *ī*, *o*, *ō*, *u*, *ū* apzīmētas skaņas, kādas runā literārajā valodā.

Patskaņu šaurāka izruna apzīmēta ar punktu zem attiecīgā patskaņa burta (*e*, *ē*), platāka izruna – ar horizontālu vai vertikālu svītriņu zem patskaņa burta (*e*, *ē̄/ē*, *ē̇*). Platais *e*, *ē* apzīmēts ar komatu zem patskaņa burta: *e*, *ē*.

Punkts virs burta norāda uz patskaņa seklāku izrunu (*á*, *ā*, *é*).

Patskaņu nezilbiska izruna apzīmēta ar puslociņu zem burta: *saus*, *sēj*.

Patskaņu pagarinājums rādīts ar kolu aiz attiecīgā burta: *so:ka*.

Patskaņu garums dažkārt apzīmēts ar svītriņu virs tā: *lapā* (lok.).

Pārīss patskanis – vāji izrunāts galazilbes patskanis vai divskaņa elements, kā arī anaptikses un epentēzes patskanis – apzīmēts ar mazu attiecīgā patskaņa burtu, ko raksta augstāk: *mā^e*, *vⁱenc*, *zir^ani*.

Ja reducētas skaņas kvalitāte nav nosakāma, tad tās vietā ir likts apostrofs: *zir'ks*.

â, *ã* – labializēta *a*, *ā* skaņa; sastopama galvenokārt lībiskajās un augšzemnieku izlokšnēs, piem., *gâbana*.

ä, *ã* – priekšēja *a*, *ā* skaņa; izruna tuva platās *e*, *ē* skaņas izrunai, piem., *nâšã*.

e, *ē* – plata *e*, *ē* skaņa, piem., *bēŕns*.

e, *ē* vai *e*, *ē* – pusplata *e*, *ē* skaņa, piem., *peldēt* vai *peldēt*.

e, *ē* – parasta šaura *e*, *ē* skaņa, piem., *dēle*.

e, *ē* – skaņa, kas šaurāka par *e*, *ē*; sastopama sēliskajās izlokšnēs, piem., *paņēm*.

y, *ÿ* – velāra *i*, *ī* skaņa; sastopama augšzemnieku dialektā, galvenokārt latgaliskajās izlokšnēs, piem., *cÿlvàks*.

o, *ō* – patskanis, kas sastopams latviešu literārajā valodā internacionālos vārdos un aizguvumos, bet izlokšnēs (galvenokārt augšzemnieku) arī mantotos vārdos, piem., *kopona*, *lopa*.

1 A. Stafeckas papildināta un rediģēta versija, pirmo variantu skat. BVAP 50–51.

ö, õ – priekšēja o, õ skaņa; sastopama galvenokārt sēliskajās izloksnēs.

ü, ū – priekšēja u, ū skaņa; sastopama galvenokārt sēliskajās izloksnēs, piemēram, *čūpiņa*, retāk to dzird latgaliskajās izloksnēs Latgalē, piem., *sūnč, cūks* ‘ķīpa’.

ə – ar mēles vidu artikulēts vidēja augstuma nespriegts patskanis; sastopams augšzemnieku izloksnēs, piem., *ləts*.

Divskaņu apzīmējumi

uo – divskanis *uo*, piem., *kūoks, sluôta, uôla*.

üo – divskanis ar priekšējās rindas *üo*, piem., *čiuoļs* sastopams galvenokārt augšzemnieku dialektā.

âu, ou – labializēts *au*, piem., *lâuks, loûks, âûnc*.

Līdzskaņu apzīmējumi

Ar burtiem *b, c, č, d, f, g, ģ, h, j, k, ķ, l, ļ, m, n, ņ, p, r, s, š, t, v, z, ž* apzīmēti tie paši līdzskaņi, kādus runā literārajā valodā.

Afrikātas *dz, dž* apzīmētas divējādi – *dz, dž* vai *з, ж*.

Mīkstināta *r* skaņa apzīmēta ar *ŗ*.

Velārās *l* un *n* skaņas apzīmēšanai lietots *ł* un *ŋ*.

Līdzskaņu palatalizāciju norāda akūts virs īsajiem un aizgariem burtiem, piem., *ń, ñ, ʹ, ʹ, ʹ*.

Līdzskaņu garums parasti apzīmēts ar svītriņu virs burta: *laṗ*. Gari līdzskaņi rakstīti ar divkāršu burtu, ja zilbes robeža ir līdzskani: *akka, uppe*.

Pārgarš patskanis apzīmēts ar garumzīmi virs patskaņa burta un kolu aiz tā, piem., *siī*: ‘sita’.

Citi apzīmējumi

Izlokšņu tekstu pierakstos lietota parastā interpunkcija.

Komentāros lietotas vēl šādas papildus zīmes:

> – pārvērties par.

< – radies no.

: vai // – paralēlforma.

Paskaidrojumi un teksta papildinājumi, piem., *neviēna lazda* ‘[nav] nevienas lazdas’, doti kvadrātiekvās.

Vārda nozīme dota vienpēdiņās, piem., *dzelzene* ‘nātre’.

Lietuviešu izlokšņu fonētiskā transkripcija

Asta Leskauskaite, Rima Bakšiene

Avoti, no kuriem ņemti izlokšņu piemēri, sagatavoti dažādos laikos, tāpēc dažas fonētiskās īpatnības var tikt atspoguļotas divējādi.

Transkripcijas zīmes

PATSKAŅI. Patskaņi apzīmēti ar burtiem *a, e, i, u, o, é*. To kvalitāti rāda speciālās zīmes.

- ā – labializēts pakaļējās rindas zema mēles pacēluma patskanis *a*, piem., *lāuk'in'u*, *rāudōno.s*.
- α – reducēts (vairāk priekšējs un mazliet augstāka mēles pacēluma) patskanis *a*, piem., *taī*, *būrna*.
- æ – ļoti atvērts priekšējās rindas zema mēles pacēluma patskanis *e*, piem., *bāñdra*, *nāpastips*.
- ι – pakaļējās rindas virzienā mazliet pavirzīts patskanis *i*, piem., *rūpuži*, *ranži*.
- vi – stipri pavirzīts patskanis *i*, piem., *rvij.kc*.
- ī – nezilbisks patskanis *i*, piem., *gañdruj*, *trj*.
- ə – pakaļējās rindas virzienā pavirzīta patskaņa *e* paveids, piem., *žəbrai*.
- ε – pakaļējās rindas virzienā pavirzīta patskaņa *e* paveids pēc cietājiem līdzskaniem, piem., *kunod'ēε*, *d'irg'ēεs*.
- ę – sapriegts priekšējās rindas vidēja mēles pacēluma patskanis, piem., *turękit*, *acitųræ*.
- ę̄ – nedaudz saspriegts priekšējās rindas vidēja mēles pacēluma patskanis, piem., *n'ę̄.rà*, *klaip'ę̄.do.s**. Ar šo burtu tiek apzīmēts arī paplašināts žemaišu īsais patskanis *i* un saīsināts *e*, piem., *šę̄pīļę̄*, *cīrōlīēlē*.
- ę̇ – pakaļējās rindas virzienā pavirzīta vidēja mēles pacēluma patskaņa *ę̄* paveids, sastopams pēc cietajiem līdzskaniem un vārda sākumā, piem., *rūpu.žę̇.s*, *ę̇gl'o*.
- o – nedaudz saspriegts patskanis, mazliet atvērtāks nekā *o*, piemēram, *kójo.s*. Ar šo burtu tiek apzīmēts arī paplašināts žemaišu patskanis *u*, piem., *čōršk*.
- ō – nedaudz labializēts diezgan atvērts pakaļējās rindas vidēja mēles pacēluma patskanis *o*, piem., *a'ruodō*, *bū.vō*.
- ī u – patskaņi, kas ir atvērtāki par *i, u*, piem., *šāū.kī* 'sauca', *krūpe*.
- u – nezilbisks patskanis *u*, piem., *stóu* 'stāv'.

Ar mazajiem patskaņu burtiem ^{a i u o}, ko raksta augstāk, tiek norādīta kvantitatīvā patskaņu un divskaņu (tautosillabisku savienojumu) komponentu redukcija, piem., *sàk^a*, *pēl^uk^o*, *kř^up^s*.

- – apzīmē garu patskani vai divskaņa (tautosillabiska savienojuma) komponentu, piemēram, *padā ri*, *kír gr*. Dažos gadījumos patskaņa garums apzīmēts svītriņu virs burta, piem., *kāp[~]pašō[~]tōšęs*.
- – apzīmē pusgaru patskani vai divskaņa (tautosillabiska savienojuma) komponentu, piem., *rāudōno.s*, *sa.žīnī.ņgi*.

LĪDZSKAŅI. Līdzskaņi apzīmēti ar tiem pašiem burtiem kā atbilstošas literārās valodas skaņas: *s, z, š, ž, k, g, t, d, p, b, l, m, n, r, j, č, c*. Speciālās zīmes galvenokārt tiek izmantotas tad, ja ir nepieciešams atspoguļot noteiktas fonētiskās pārmaiņas.

Afrikātas *dž, dz* apzīmētas divējādi – *dž, dz* un *ž, ž*, piem., *dž^o.vī.ntu.*, *m'ā^odz'i*, *ranži*.

Atsevišķos piemēros cietā velārā līdzskaņa *l* apzīmēšanai lietots burts *l̄*, piem., *varl̄l'ū*, *parl̄ēgdamas*.

Ar burtiem *w, β* parādīts abām lūpām izrunātā līdzskaņa *v* variants, lietots līdzās labiālam patskaņiem, piem., *wúogōs*, *jāβo*.

p t k š ņ – balsīguma palielināšana, saglabājot stipru saspriegtu artikulāciju, piem., *múr š b^o*.

ŋ – velārs nazāls līdzskanis *n*, piem., *duñ'kčæuz*, *aŋ^okúgo*.

Līdzskaņu palatalizācija apzīmēta divējādi – ar lociņu virs burta (piemēram, *kírgo*, *ōmžō*) un ar apostrofu aiz burta (piem., *ar'tipil'n'ō*, *g'iv'ā^ona*; *vřšn'ōms*, *búlv'u*).

Uzsvars un zilbes intonācijas

Ar gravi (˘) apzīmēts uzsvērtas īsas zilbes patskanis, piem., *lāuk'ì[˘]n'u*, *kalv'ùs*.

Ar akūtu (˙) apzīmēta garās zilbes krītošā zilbes intonācija, piem., *pílti*, *búlvæs*.

Ar cirkumfleksu (˜) apzīmēta garās zilbes kāpjošā (stieptā) zilbes intonācija, piem., *mřga*. Ja zilbes intonācija ir stiepta, t. i., balss spiediens tiek vērsts uz abiem divskaņa (tautosillabiska savienojuma) komponentiem, tiek rakstītas divas cirkumfleksa zīmes, piem., *grāžēi*. Stieptā intonācija raksturīga daļai rietumaukštaišu Kauņas iz-

lokšņu, rietumaukštaišu Šauļu areāla atsevišķām dienvidu izloksnēm un daļai dienvidzemaīšu izlokšņu.

Ar jumtiņu (^) apzīmēts kāpjošās intonācijas paveids, kas izplatīts žemaīšu dialektā – lauztā zilbes intonācija, piem., *pīnīngus*, *bovāu*.

Burta s simbols virs burta (°) apzīmē vidējo zilbes intonāciju, piem., *nū.gara*, *kī.š'ī'*.

Ar simbolu (˘) apzīmēts kāpjošās intonācijas paveids – cirstā zilbes intonācija, piem., *avižū.*, *jāunū.*. Atsevišķās austrumaukštaišu izloksnēs tā ir sastopama ar kāpjošo intonāciju uzsvērtās saīsinātās gala zilbēs.

Gadījumā, ja zilbes intonācija nav skaidra un izrunājot tiek izcelts uzsvērtais komponents, lieto simbolu (˙), piem., *mal'tu'va'j*, *ap'ru'ka.*.

Citas zīmes

| – sintagmas robežu pauze, piem., *mu's_tē'tis tai_vīsku sē'da-vu* | *i_rug'ù[s] sē'davu* | *i_kvieč'ūs, i_miēž'u.* | *dá i_linīr.*

˘ – klītikas (neuzsvērtā vārda) un ortotoniskā (uzsvērtā) vārda savienojums, piem., *ī_jī_pīlti, tai_tī.*

[], () – zudusi skaņa, piem., *bu[s]_sausà, i(r) rùžavo.s.*

KOMENTĀRI
UN KARTES

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Nātres nosaukumi

Nātres nosaukumi

Komentāra autori: Rima Bakšiene, Anna Stafecka, Saulus Ambrazs

Kartes pamatā LKA I 94. karte un komentāri, atbildes uz Antana Saļa 1. *Aptaujas (Apklaudas)* 63. jautājumu, Aurēlijas Gritēnienes pētījums (Gritēnienē 2006), atbildes uz LVDA materiālu vākšanas programmas 401. jautājumu, kā arī vārdnīca *Latviešu valodas augu nosaukumi* (Ēdelmane, Ozola 2003).

Lietuvā un Latvijā sastop nātru dzimtas daudzgadīgo lielo nātri (*Urtica dioica*) un viengadīgo sīko nātri (*Urtica urens*). Kā liecina izlokšņu materiāli, latviešu valodā par *balto nātri* bieži tiek dēvēta *baltā panātre (Lamium album)*, līdzīgi arī lietuviešu valodā – *baltažiedē notrelē*.

Kartē rādītas vispārināta nātres nosaukuma (*Urtica*) izoleksas.

Lietuviešu un latviešu valodas kopīgajiem šī augs nosaukumiem ir sakne *notr-* / *nātr-*.

Nosaukums *nātre* izplatīts visos latviešu valodas dialektos. Tas ir arī latviešu literārās valodas vārds. Izloksnēs sastopami vairāki tā fonētiskie un morfoloģiskie varianti.

Vidus dialekta izloksnēs parasti lieto *nātre* vai *nātr^e*, piem., *tava dzēdra valūdiņa kā nātrīte dzēdīnāja* ‘tava dzedra valūdiņa kā nātrīte dzēla’ Medzē (LVDA); *iekš nātreim vajag sutenātiēs, kad ir rematisms* ‘nātrēs vajag sutināties ‘karsēties’, kad ir reimatisms’ Nītaurē (LVDA); *nātres sažēla tikpat kā zalktis* ‘nātres sadzēla tikpat kā zalktis’ Pampāļos (LVDA).

Lībiskā dialekta areālā izplatītas bezgalotnes formas. Vidzemes lībiskajās izloksnēs (Alojā, Limbažos, Rozēnos, Stienē, Umurgā, Vitrupē u.c.) sastopams variants *nātr^š*, Kurzemes lībiskajās izloksnēs (Ancē, Dundagā, Piltenē, Pūrē, Spārē, Užavā u.c.) pierakstīti vairāki citi varianti, piem., *nātaš*, *nāteš* (Dundagā), *nāter* (Strazdē, Užavā), *nātiš* (Užavā), *nātur* (Zūrās), piem., *nātaš dzilaš* ‘nātres dzeļ’ Dundagā (LVDA); *svētas nātrš stiprak kuož ka tās liēlas* ‘svētās ‘sīkās’ nātres stiprāk dzeļ nekā tās lielās [nātres]’ Ģeros (LVDA); *liēles nātrš un sīkes nātrš* ‘lielās nātres un sīkās nātres’ Popē (LVDA); *es i pērs kājs a nātreim* ‘es esmu pēris kājas ar nātrēm’ Rozēnos (LVDA); *nātur. ta ka nātrēs eskrēi* ‘nātre; tā kā nātrēs ieskrēja’ Zūrās (LVDA).

Augšzemnieku dialektā sastopami fonētiskie varianti *nō^atre*, *nótre*, *nuótrē* (galvenokārt sēliskajās izloksnēs), *nuótrā* (galvenokārt Latgales centrālajās un austrumu izloksnēs), *nuótrē* Latgales ziemeļrietumu iz-

loksnēs), piem., *nuótrīs aūg žēdiņa molā* ‘nātres aug žoga malā’ Bērziņi (LVDA); *nuótres ir divejuōdas – vinas ir dzēlzs nuótres, utras – porastuōs* ‘nātres ir divējādas – vienas ir *dzēlzs¹* nātres, otras – parastās’ Pededzē (LVDA); *nuótrīs ir uōryskūos i prostūos* ‘nātres ir āra ‘sīkās’ un parastās’ Tilžā (LVDA); *ka ài nuótriēm izaperās pì:rtiē, to dak kuō guniē* ‘ja ar nātrēm noperas pirtī, tad deg kā ugunī’ Viļakā (LVDA).

Visos dialektos sastopama arī *ā*-celma forma *nātra*. Kompaktus areālus tā veido vidus dialekta zemgaliskajās izloksnēs (ap Bausku, Eleju, Iecavu, Naudīti, Sesavu, Struteli, Vecsvirlauku, Vilci), Vidzemes vidus izloksnēs (ap Ērgēmi, Krimuldu, Lielvārdi, Smiltēni, Ranku, Rencēniem), tā izplatīta arī Vidzemes lībiskajās izloksnēs (ap Alojū, Limbažiem, Salacu, Svētcieņu, Vainižiem) un augšzemnieku dialekta Vidzemes latgaliskajās izloksnēs ap Alūksni (Alsviķos, Annā, Beļavā, Ilzenē, Jaunlaicenē, Jaunrozē, Kalncempjos, Litenē, Mālpupē u.c.). *ā*-celma forma sastopama arī vietām Kurzemē (Aizupē, Dundagā, Dunalkā, Īvandē, Kalētos, Laidzē, Pērkonē, Piltenē, Sakā, Snēpelē, Stendē, Ulmalē, Užavā), tā reģistrēta arī atsevišķās izloksnēs Latgalē (Aulejā, Ezerniekos, Kārsavā, Kaunatā, Krāslavā, Mērdzenē, Nirzā, Rēznā u.c.), piem., *liēlās nātras sauc par dzēlžu nātrām* ‘lielās nātres sauc par *dzēlžu* nātrēm’ Bruknā (LVDA); *kuš meitas bij mājās, tuš puķes ziēdeja, kuš puši – tuš nātras* ‘kur meitas bija mājās, tur puķes ziedēja, kur puši – tur nātres’ Iecavā (LVDA); *īkrita nuótrās* ‘iekrita nātrēs’ Jaunlaicenē (LVDA); *viņam mēl aš ka nātr^š* ‘viņam mēle asa kā nātre’ Limbažos (LVDA); *pūši ar nuótrām sadzēla maītas* ‘puši ar nātrēm sadzēla meitas’ Mālpupē (LVDA); *tās liēlās i svētās nātr^as, tām nevar pīduūtīēs* ‘tās lielās ir svētās nātres, tām nevar pieskarties’ Pabažos (LVDA); *sēnci vārīš nātr^a zup^a* ‘senči vārījuši nātru zupu’ Valkā (LVDA); *nuótrys dyžan osys* ‘nātres ļoti asas’ Zvirgzdenē (LVDA).

Vidzemes un Kurzemes lībiskajās izloksnēs (Svētcieņā, Tūjā, Ugālē, Upesgrīvā, Usmā, Zūrās) pierakstīta arī vīriešu dzimtes *o*-celma forma *nātrs*, piem., *vis māls a nātrim pīl* ‘visas malas ar nātrēm pilnas’ Ugālē (LVDA); *nātri tok i trīs zoft, dzēlznātri, liēlej nātri un balteļ nātri, kas nekuož; garaš nātrš duōd guōvim pavasari, ta duō pulk piēn un ir biēs (-zs) kreīms* ‘nātres taču ir triju veidu: *dzēlzs* ‘sīkās’ nātres, lielās nātres un baltās panātres, kas nedzeļ; garās nātres dod govīm pavasārī, tad dod daudz piena un ir biezs krējums’ Svētcieņā (LVDA).

1 Piemērā nav skaidrs, kura nātru suga šeit domāta.

Kurzemes dienvidos (Apriķos) reģistrēta vīriešu dzimtes *jo*-celma forma *nātris*.

Plašu kopīgu nepārtrauktu areālu Vidzemes sēliskajās izloksnēs (ap Madonu, Pļaviņām, Krustpili), Zemgales sēliskajās izloksnēs (ap Viesīti, Aknīsti, Ilūkstei), kā arī Latgales dienvidu un dienvidaustrumu daļā (ap Aglonu, Višķiem, Kalupi, Līksnu) veido varianti ar mīksto *ŋ* – *ŋātre* un *ŋātra*. Izplatītāka ir *a*-celma forma *ŋātra*. Zemgales sēliskajās izloksnēs sastopami varianti *ŋātr^a*, *ŋuótrē*, Vidzemes sēliskajās izloksnēs reģistrēti *ŋā^atrē*, *ŋó^atrē* u.c., Vidzemes latgaliskajās izloksnēs – *ŋuotre*, *ŋ^oātra*, *ŋuōtra*, Latgalē – *ŋuōtra*, *ŋuōtrā*, *ŋuōtrē*. Piem., *ē*-celma forma *ŋātre*: *ār ŋuōtrīs trāukus dyžān labⁱ mozguōf* ‘ar nātrēm traukus ļoti labi mazgāt’ Asūnē (LVDA); *ŋuótrēs aúg kártupús* ‘nātres aug kartupeļos’ Bebreņē (LVDA); *ŋótres gálda* ‘nātres dzeļ’ Biržos (LVDA); *vý:’s pogołms o ŋā^atrém aísáucš* ‘viss pagalms ar nātrēm aizaudzis’ Bebros (LVDA); *gēr zedeņiem ŋā^etru lārums* ‘gar žogmali nātru lērums ‘liels daudzums’ Mārcienā (LVDA); *ŋó^etrém sma:gi stý:’pr^a tì škiedr^a* ‘nātrēm smagi stipra ‘ļoti izturīga’ šķiedra’ Mētrienā (LVDA); *cyti ŋuōtrīs va^od* ‘citi nātres vāra’ Višķos (LVDA); *sko:túos, ko:kēni pīerodušies ŋā^etrēs* ‘skatos, kaķēni saradušies ‘piedzimuši’ nātrēs’ Vējavā (LVDA).

Izlokšņu piemēri ar *ā*-celma formu: *ŋātra*: *ŋātr^a*, *tā kuóž, tēic, ka ŋātrāi ā:sⁱ zūobⁱ* ‘nātre, tā dzeļ, saka, ka nātrei asi zobi’ Daudzesē; *va^o ŋuōtrys jam da pīerfāi* ‘vecie nātres ņem uz pirti’ Naujenē; *ŋuōtras sadziēla rúokas* ‘nātres sadzēla rokas’ Stāmerienā (LVDA); *ira lielās ŋ^oātras, zilās, bōltās ŋ^oātras* ‘ir lielās nātres, zilās ‘sīkās’, baltās nātres’ Sinolē (LVDA); *ŋā^atras visās sātmalās* ‘nātres visās žogmalēs’ Vārnāvā.

EH vārds *ŋātra* dots arī no Kurzemes dienvidrietumiem (Bārtas un Dunikas).

Kurzemes izloksnēs reģistrēts variants *nātrēna*: *nātrēn²*; *viš iēskrē nātrēnās* ‘viņš ieskrēja nātrēs’ Jūrkalnē (LVDA) un *nā:trēn¹* Vandzenē. Vārds *nātrēne* pierakstīts Strazdē (Ēdelmane, Ozola 2003: 238).

Senākajos latviešu rakstu avotos fiksētas gan *ē*-celma, gan *ā*-celma formas.

Vārds *nātre* reģistrēts 17.–19. gs. vārdnīcās: Neffel / *Nahtre* Lettus 1638: 132; *Nahtre*, ein Neffel, brenneffel. *Nahtres dfeļl*, die Neffel brennen ‘nātres dzeļ’ Langius 1685: 176; *Nahtra pawašsari atdsehlusi, tudaļ dseļl* ‘nātra, pavasarī atzēlusi ‘sazēlusi’, tūdaļ dzeļ’ Fürecker 1685 I 57; *gann brihscham labbas Šahles eelassahs ir nahtres* ‘gan brīžam labas zāles ielasās, gan nātres’ Fürecker 1685 I 132; *Nahtre: dselsa = Nahtre*. Kleine Nessel. *Nahtru kruhms*. Nesselstrauch ‘nātru krūms’ Depkin 1704 II 211; *nahtres tahs*, Neßeln, *nahtres dzeļl* die Nesseln brennen ‘nātres dzeļ’; *nahtre pafchâ pavasarâ atfehłusi, dfeļl* Vrit mature quod vult vrtica manere ‘nātre, pašā pavasarī atzēlusi ‘sazēlusi’, dzeļ’ Lange 1773: 202; Neffel, *nahtres. Rokas pee nah-trejm fadfelt*. Seine Hände an Neßeln verbrennen ‘rokas ar nātrēm sadzelt’; Brenneffel, *fihkās jeb fwehtas nahtres* ‘sīkās jeb svētās nātres’ Stender 1789 I 434; *Nesseln, nahtre, nahtres dfeļl*, die Nesseln brennen ‘nātres dzeļ’, *fwehtas nahtres* Brenneffel ‘svētās nātres²’ Stender 1789 II 174; Neffel, *nahtra, nahtre. Nahtres feļ* oder *dfeļ* ‘nātres zeļ jeb dzeļ’; *fwehtahs nahtres* die Brenneffel ‘svētās nātres’ Ulmann 1880: 541; *nahtra, -as, nahtre, -es*, die Neffel. *Swehtas* un *fihkās nahtres* ‘svētās un sīkās nātres’, die Brenneffel; *Nahtres kösch, dfeļ*, Stechen ‘nātres kož, dzeļ’ Ulmann 1872: 167.

Vārds *nātre* (*-a*) sastopams arī citos avotos: *Vnd redfi / turr by Nahtres ween wirfsu / vnd ftahweya pills dadfcho / vnd taß Muhris by*

eekrittiß ‘un redzi, tur bij nātres vien virsū, un stāvēja pils dadžo[s], un mūris bij[a] iekritis’ Mancelius 1637 Sal 81; *bett ja tu to nhe kohpsi pareife / tad aux Nahtreß / Dadfchi / Wirrfes / und zitta nhelabba Sahle* ‘bet ja tu to nekopsi pareizi, tad augs nātres, virza un cita nela-ba zāle ‘nezāle’ Mancelius 1654 LP2 402 {382}; *und eeraugha schinny jeb zitta Dohbeh starrp Kahpoftem / Lohkeem / und starrp zittu Deewa Dahwanu / kahdu Nahtru / jeb zittu nicknu Sahl?* ‘un ierauga šinī jeb citā dobē starp kāpostiem, lokiem un citu Dieva dāvanu kādu nātri jeb citu niknu zāli ‘nezāli?’ Mancelius 1654 LP2 166.

Dažos avotos sastopams arī variants ar mīksto saknes līdzskani *ŋ*-: masc. forma *ŋātri* Nessel, (*ŋahtri*, Obl.) Nessel Stender 1789 II 174; Pokrzywa. Virtica. *Niotras* Kurmin 1858: 152.

Rakstu avotos fiksēts arī vārdu savienojums *baltā nātre* (*-a*): *baltas nahtras* taube Neßeln Lange 1773: 101; *baltas nahtres* taube Nessel Stender 1789 II 174 u.c.

Lietuvā nosaukumi ar sakni *notr-* sastopami lietuviešu valodas teritorijas mazākajā daļā. Tie veido divus nošķirtus areālus – pašos Lietuvas austrumos un Žemaitijā.

Austrumlietuviešu izlokšņu *notr-* lietojuma areāls saskaras ar la. *nātre* / *ŋātra* izplatības teritoriju.

Austrumaukštaišu Viļņas izlokšņu areālā, Utenas izlokšņu teritorijas austrumu daļā, kā arī dažās lietuviešu salās Baltkrievijā lieto la. nosaukumam *nātre* atbilstošo *nōtrē* un tā variantus *notrē*, *notrīs*, *nóterē*, *noterē*, *nótarē*, piem., *prikapóju na.fřú. kuřkōkam | apī.beřu kuōm | prirřja i_vá.ikščæ.je gú.řkľus ištiņpi*. ‘saka pāju nātres tītarēniem, apkausu ar kaut ko – pierijas un staigā, vēderus izgāzuši’ Klž 191; *patvory priaugo daug notrių* ‘žogmalē saauga daudz nātru’ Ignalinā (LKŽe); *notrės dalgos rankas* ‘nātres dzeļ rokas’ Apsā (LKŽe); *apsidilgiau notrė* ‘mani sadzēla nātre’ Gervēčos (LKŽe); *verdam notrės ir valgom* ‘vārām nātres un ēdam’ Dieveniškēs (LKŽe).

Dažās izloksnēs sastopamas tikai daudzskaitļa formas: *nōtrės* (Vigutēnos, Kirdeičos, Motiejūnos, Antaliedē, Medeičos, Mielagēnos, Arņonē), *nōtrys* (Kirdeičos).

Austrumlietuvā vietām sastopams arī la. variantam *nātra* atbilstošais *notrā*, to attiecina uz sīko nātri (*Urtica urens*) (LKŽe), piem., *ištu.sáú | išrá.unu nōtrās | pí.lna.s á.žæ.s* ‘izrauju, izravēju nātres – pilnas ežmalas’ Klž 191; *notrų prikapoju, rūgščiū pienu užpilu, tuom žqsiukus ir lesinu* ‘nātres sakapāju, ar rūgušpienu apleju, ar to zoslēnus arī baroju’ Imbradā (LKŽe); *ir mūs patvory pilna notrų* ‘arī mūsu žogmalē pilns ar nātrēm’ Švedriškē (LKŽe); *niekam netinka notra: nei gyvuliai ēda, nei paukščiai lesa* ‘nevienam nepatik ‘nekam neder’ nātre: ne lopi ēd, ne putni knābā’ Daugaiļos (LKŽe).

Par citiem šīs nātru sugas nosaukumiem lietuviešu valodas izloksnēs skat. Gritēnienē 2006: 43sk., 173.

Adalberts Becenbergers (1877: 239 [2. parinde]) min variantu *noterė* no Jona Bretkūna (1536–1602) Bībeles tulkojuma: *Noteres ifchpeshdawa pakrumeis* ‘pie krūmiem mēdza izraut nātres’ BB Job 30,4. 17. gs. beigās Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcā *Clavis Germanico-Lithvana* līdzās citiem nātres nosaukumiem tas minēts pirmajā vietā: Neßel. *Notere*, ēs. F. Dilgine, es F. Dilgele, ēs, F. C II 328. Tiesa, agrāk sastādītajā *Lexicon Lithuanicum* attiecīgajā vietā ir *dilgėlė* (skat. 44 lpp.). Nosaukums *noterė* fiksēts arī vēlāk iespiestajās Filipa Ruiģa, Kristijana G. Milkus vārdnīcās.

Minētie austrumbaltu vārdi ir tās pašas cilmes kā pr. *noatis* ‘nātre’ E 291 un ukr. *натъ*, po. *nać*, slov. *nāt* ‘no zemes augošas auga lapas,

2 Piemērā nav skaidrs, kura nātru suga šeit domāta.

dzinumi (piem., kartupeļu laksti) (Trautmann 1923: 194; ME II 702sk.; LEW 508sk.; Smoczyński 2007: 428).

Šo prūšu un slāvu vārdu darināšana ir diskusiju objekts. Iespējams, ka tas ir piedēkļa *-ti- atvasinājums no ide. dial. darbības vārda *(s)nē- / (s)nā- ar nozīmi 'vērpt, šūt, siet, griezt' (Persson 1912: 813, 815; PKEŽ I 299sk., III 193; Smoczyński 2007: 428), sal. la. *snāt* '(sa)griezt (kopā), vērpt', senind. *snāyati* 'aptin, apģērbj', senir. *snūd* 'griež, sien, moka'; gr. *véω* 'vērpu', lat. *neō* 'vērpu, aužu', sav. *nāu* 'šuju' skk. (IEW 973; ИЯ 704).

Iespējams, ka atvasinājumam *nāti- sākumā bijusi nozīme 'vēršana', bet vēlāk tā tikusi konkretizēta (sal. la. *nātns*) un sākusi apzīmēt nātri kā vienu no senākajiem vērjamiem augiem, sal. vēl līdzīgi darinātos lie. *nýtis*, la. *nīts*, sl. *nitb* 'nīšu diegs' (PKEŽ I 299).

Piedēklis *-ti- kopā ar *-tu- ide. pirmvalodā (sal. Benveniste 1946) un kādu laiku baltu valodās bija darbības nosaukumu darināšanas galvenais līdzeklis, vēlāk tas sāka izzust, dodams vietu galotnēm *-o-, *-ā-. Vēl vēlāk lietuviešu valodā par galveno šai funkcijā kļuva piedēklis -imas / -ymas, latviešu valodā -šana (par šo procesu plašāk skat. Ambrazas 1998).

Daudz neskaidrāka ir lie. *notrē* / la. *nātre* cilme. Ne viens vien pētnieks (īpaši balstoties uz lie. *noterē*) ir mēģinājis rekonstruēt austrumbaltu r-celma atvasinājumu *nāter un saskatīt šeit piedēkli *-ter- (sal. Specht 1935: 235; Skardžius I 306; LEW 508; Smoczyński 2007: 428).

Taču senais darītāju nosaukumu piedēklis *-ter- / -tel- visdrīzāk jau pirms baltu laikā ir pilnīgi izzudis (saglabāties tikai tā apofoniskais variants *-tlo-, ko izmanto darbarīku nosaukumu darināšanai, sal. lie. *árklas* 'arkls, spīlarkls', skat. Ambrazas 1993: 171skk.). To nomainījuši no īpašības vārda afiksa *(i)io- izveidojušies piedēkli *tā-jo-, *-ē-jo-, sal. senind. *dātar*, *dātár*, Av. *dātar*, gr. *δῶτωρ*, *δωτήρ*, sensl. *datel'b* 'devējs' un lie. *davéjas* 'devējs', arī senajos rakstos lietotais *duotojas* 'devējs' (Ambrazas 1989, 1993: 112sk., 2006: 69sk., 2008b: 116sk.).

Tāpēc pamatotāka ir Vītauta Mažuļa (PKEŽ III 193sk.) doma, ka atvasinājums *nāti- austrumbaltu valodās ticis paplašināts ar piedēkli *-er-. Baltu valodās ir arī citi līdzīgi nomenu atvasinājumi ar piedēkļiem, kas radušies no *-ro-, sal. lie. *žābras* 'vica, rīkste', *žābaras* 'vica, stiebrs, krūms; zvirgzdi, šķembas': *žābas*, *koprē* 'paugurs': *kopā* 'smilšu paugurs' u.c. (Ambrazas 2000: 178sk.). Lietuviešu valodas vārdu *noterē* Volfgangs P. Šmids (1993: 430) no vārddarināšana viedokļa salīdzina ar vā. *Nessel* 'nātre'.

Žemaišu dialektā no vārda *notrē* ir daudz atvasinājumu ar īpašības vārda piedēkļiem.

Žemaišu teritorijas dienvidu daļā – visbiežāk dienvidžemaišu Varņu izlokšņu grupā, blakus esošajās Raseiņu un Kretingas izlokšnēs – izplatīts vārds *nōtrēlė*, *notrēlė*, piem., *nūotriēlė kōnt skāūdė* 'nātre dzelī sāpīgi' DūnŽ 219; *ēškapūok nūotriēles ēš pātuotriēn* 'izcērt nātres no sētmalēm' DūnŽ 219; *prižīelė vēšōr nūotriēlėn* 'sazēlušas visur nātres' DūnŽ 219; *pilni patvoriai notriēlīū prižēlė* 'pilnas žogmales ar nātrēm saaugušas' Tveros (LKŽe); *nōtrēlės taip pat skaudžiai kanda kaip i blusos* 'nātres tikpat sāpīgi kož kā blusas' Kvēdarnā (LKŽe).

Vairākās žemaišu izlokšnēs un dažās rietumaukštaišu Kauņas apkaimes izlokšnēs fiksēts variants *notrēlė*, *notrēlė*.

Nosaukums *notrēlė* minēts jau Dioniza Poškas (1765–1830) rokraksta vārdnīcā, Ambrazieja Pranciška Kašarauska (1821–1882) manuskriptā *Litvanica* 91a (Būga II 692).

Vārds *notrēlė* ir atvasināts ar paplašinātu piedēkli -ēlė (radies no *-lo-) un pieder tam pašam vārddarināšanas tipam kā *kirmēlė*: *kirmē*, *musēlė*: *mūsė*, *skru(z)dēlė*: *skrū(z)dė*, *utēlė*: *ūtė* (LKA III 33, 135sk.; 24. karte, 120, 121; Ambrazas 2000: 176).

Variants *notrēlė* radies deminutīva ar -elis (-ė) (par šī piedēkļa cilmi skat. 65) iespaidā.

Petkaičos pierakstīts nosaukums *notruolė*. Īpašības nesēju nosaukumi ar paplašinātu piedēkli *-ō-lijō- (plašāk lietoti Lietuvas rietumu daļā) var būt kopīga lietuviešu un prūšu (sal. lietuviešu vietvārdu *Aukštuōliai* un pr. *Auctol-iten*) inovācija (Ambrazas 2000: 172skk., 2006: 71 un lit.).

Žemaišu rietumu daļā – rietumžemaišu un ziemeļžemaišu Kretingas, tām tuvākajās Telšu un Varņu izlokšnēs – lieto piedēkļa -ynė atvasinājumu *nōtrynė* ar variantiem *nótrynė*, *notrýnė*, piem., *šfōb rėk vērtf ēš nūotriēn's* 'zupa jāvēra no nātrēm' MoŽK; *nūotriēn's tuos ir kūok's pašōtōs's*, *kōnd dēdlė* 'nātres tās ir, kā trakas, ļoti dzelī' MoŽK; *nūotriēn' ī, gālēm ēšvērtf* 'nātres ir, varam izvārit' MoŽK; *rėk trīnktf sō nūotriēnēms gālv's* 'vajag ar nātrēm mazgāt galvu' MoŽK; *o tų nōtrynių daugumas: visas kojas ir rankas nudegiau* 'bet to nātru ir daudz – visas kājas un rokas sadzēlu' Salantos (LKŽe); *į daržą nōtrynės auga* 'dārzā nātres aug' Priekulė (LKŽe); *jei notrynės varva šiltą rudens dieną, sėk rugius* 'ja nātres raso siltā rudens dienā, sēj rudzus' Skaudvilė (LKŽe); *perkūnija dar negrumėjo, ir nōtrynės nedega* 'pērkonis vēl nav nograndis un nātres nedzēl' Gargždos (LKŽe).

Turpat lieto arī variantu *nōtryna*, *nótryna*, *notrynà*, piem., *anos darželėlje] nėko kito nėra, tik vienos notrynos* 'viņas dārziņā nekā cita nav, tikai vienas nātres' Kretingā (LKŽe); *nōtrynose kojas nusitvilkiu* 'nātrēs kājas sadzēlu' Gadūnavā (LKŽe); *daržai nōtrynoms apaugo, sunku ir išravėti* 'dārzi nātrēm aizauga, grūti pat izvāvēt' Rietavā (LKŽe).

Lejaskurzemē (Dunikā) reģistrēts variants *nātrine*: *nātrīnes vārijuši* 'nātres vārijuši', EH tas dots arī no Rucavas. Acīmredzot šis vārds aizgūts no lietuviešu valodas žemaišu izlokšnēm.

Vārds *notrynė* atrodams jau Jurģa Ambrazieja Pabrēžas, Simona Daukanta (1793–1864) rakstos, piem., *Notrynės aug nesėtos, o kviečiai ir pasėti neaug* 'nātres aug nesētas, bet kvieši, pat iesēti, neaug' (LKŽe), lietots arī Austrumprūsijā (Būga II 692).

Ar paplašinātu piedēkli *-ī-nō- sākumā darināti īpašības vārdi (sal. *mėlynas*, skat. 58 lpp.). Taču vairums no tiem baltu valodās ir substantivējušies. Lietuviešu valodā izplatījušies kopuma nosaukumi ar -ynas, -ynė (Ambrazas 2000: 83skk.). Tātad var domāt, ka sākotnēji kopuma apzīmējumi ir arī visi aplūkotie atvasinājumi. Tā *notrýnė* Rokišķos, Dusetās apzīmē nātrāju (LKŽe).

Šeit jāpievērš uzmanība tam, ka latviešu valodā kopuma apzīmējuma nosaukumu darināšanai lieto nevis piedēkli *-ī-nō-, bet tā apofonisko variantu *-ei-nō-, *-ōi-nō-, sal. lie. *eglynas* un la. *egliene*, *egliens*, *eglainis* (Ambrazas 2006: 67sk. un lit.).

Klaipēdas apkaimē pierakstītais *nóterina*: *Muno vištītis, kurs jau toks didis buvo, įbėgo į nóterinas ir pražuvo* 'mans cālītis, kurš jau tāds liels bija, ieskrēja nātrēs un pazuda' (LKŽe), Alsēdžos – *notrinis* ir tieši substantivējušies īpašības vārdi ar piedēkļiem -inas (-a), -inis (-ė) (par abu savstarpējām attieksmēm skat. Ambrazas 2005), sal. *notrinis* (-ė) 'nātru-' Tverēcos, Kaltanēnos (LKŽe).

Ziemeļžemaišu areālā, kurš aptver gandrīz visu ziemeļžemaišu Telšu izlokšņu grupu, izplatīts pārveidojums *nōtnėrė* ar variantiem *nótnėrė*, *notnėrė*; *nōtnėrė*, *notnėrė*, piem., *sų nuótniefių šlurta par nūgara čekšt | čekšt* 'ar nātru slotu pa muguru – čekšt, čekšt! [paralizētajam]' DūnŽ 219; *puo nuótnieres iškūok lė.za* 'nātrēs meklē [vistas] perēkli!' DūnŽ 219; *bāisė kōndōnt's ir tuos nūoñiēn's* 'ļoti dzēlīgas ir tās nātres' MoŽK; *visi patvoriai priaugė nōtnėrių* 'visas žogmales aizaugušas ar nātrēm' Kruopos (LKŽe); *mesk perekšlė į nōtnėres, páreis noras kvaksėti* 'met perētāju nātrēs, pāries vēlme klukstēt' Vieksņos (LKŽe); *nótnėrės, kur didesnės, mažiau dilgina, kaip tos daržo dilgynikės*

'nātres, kuras lielākas, mazāk dzeļ, nekā tās dārza nātrītes' Triškos (LKŽe); *nebrisk ģ nōtnēres* 'nebrien nātrēs' Gadūnavā (LKŽe); *nenudek rankas nu notnērių* 'nesadzel rokas ar nātrēm' Akmenē (LKŽe).

Šis vārds vispirms fiksēts 19. gs. Simona Daukanta lielās poļu-lietuviešu valodas vārdnīcas manuskriptā: pokrzywa, dilgine, dilgie arba *notnerie* DaDLL II 287.

Aplūkotais nosaukums varēja rasties no vārda *notrē* saiknes ar darbības vārdu *nērti* 'siet, adīt' (par tā cilmi skat. 43 lpp.), jo rāda senāko nātres lietojumu vērēšanai un adīšanai. Taču pārliecinošāk būtu tā cilmi atvedināt no lie. dial. **not-ri(e)-nē*, kas notikusi zilbju mijas rezultātā.

Lietuviešu un latviešu valodā darināti jaunāki šā auga nosaukumi jau ar citādu semantiku – saistītu ar dzelšanu.

Diezgan sens nosaukums ir lie. *dilgē*, tas fiksēts rietumaukštāišu Kauņas izlokšņu teritorijas austrumu daļā ap Nemunu, to lieto austrumaukštāiši Utenas apkaimē, Kupišķu un Anīkšču izlokšņu areāla austrumu daļā, piem., *tu. dī.l'g'u. tai ape. namūs priviņsta | kap''l'uoji kap''l'uoji* 'tās nātres tā ap māju savairojas, [kaut] kaplē, kaplē' KpŽ I 414; *tu. dī.l'g'u. pavó.seri. i[š]sivá.rdu | do. ko.l' mažú.ta.s* 'tās nātres pavasarī izvāriju, kamēr vēl mazas' KpŽ I 414; *dī.l'g'æs pařšai labai 'rijæ* 'nātres sivēni ļoti alkatīgi ēd' KpŽ 414; *vaikas inl'iņdo d'il'g'ēsna ir apk'æp'ino kójas* 'bērns ielīda nātrēs un sadzēla kājas' ZtŽ 149; *to-kioj žemėj tik dilgēs ir usnys auga* 'tādā zemē tikai nātres un usnes aug' Utenā (LKŽe).

Atsevišķās izloksnēs pierakstīti akcentuācijas varianti *dilgē* (Gaižūnos, Aleksandravēlē, Stelmužē, Imbradā, Skudutiškē, Pastovēlē) un *dilgē* (Kamajēļos).

19. gs. Antana Juškas vārdnīcā un folkloras krājumos fiksēts arī *dilga*.

Aplūkojamie nosaukumi *dilgē*, *dilga* ir deverbāli galotnes atvasinājumi, sal. *dilgti* 'sāpēt no dzēluma'; *niezēt*, *dilgēti* 'niezēt; rūpēt, gribēt', *dilgyti*, *dilginti* 'sākt sūrstēt; kairināt, uzbudināt', *nudelgti* 'iesāpēties, sākt sāpēt', *dālgyti* 'dzelt'.

Kā rāda lie. *dalģis*, pr. *doalgis* 'izkaps' E 546, darbības vārdam **delg-* agrāk, acīmredzot, piemītusi nozīme 'cirst, griezt'. Tas ir radniecīgs senisl. *telgja* 'apcirst, apgriezt', senīr. *dlongid* 'viņš šķēla' u.c. (sal. Leskien 1884: 323; Trautmann 1923: 44; LEW 81; ПЯ A–D 354skk.; PKEŽ I 213skk.; Smoczyński 2007: 91, 113).

Bet tālāk tas saistīts ar ide. **del-* 'šķelt', no kura veidojušies lie. *dalýti*, *dilti* u.tml. (IEW 194skk.).

Vārdu *dilgēlē*, kas ir arī lietuviešu literārās valodas vārds, kompakti lieto visā rietumaukštāišu Kauņas izlokšņu areālā. Nosaukums izplatīts arī Kauņas areālam kaimiņos: to lieto dienvidaukštāiši ap Alītu, Traķiem, dienvidrietumaukštāišu Šauļu izlokšņu grupā ap Jonavu, Ķēdaiņiem, Raseiņu apkaimes rietumžemaiši ap Ķelmi, Tauragi, piem., *piktóji dilgēlē ita labai kúnda* 'asā nātre, tā ļoti dzeļ' DvŽ I 126; *prie kamārros tai tik vīenos dilgēļes* 'pie pieliekamā tikai vienas nātres' KzRŽ I 148; *šóko kab dilgēļæ po sùbinæ pakišus* 'lēkā kā nātri zem dibena pabāzis' KzRŽ I 148; *mūsu daržely priviso daug dilgēlių* 'mūsu dārziņā saviesās daudz nātru' Leipalingē (LKŽe); *kad pakliuvau, tai pakliuvau, kaip nuogas ģ dilgēles* 'kad iekritu, tad iekritu kā plīks nātrēs' Staķos (LKŽe).

Dažviet Lietuvā vēl fiksēti retāki varianti: *dilgēlē* (ap Anīkščiem), *dilgēlē* (Pagramantē, Nemaķščos, Užusaļos, Alvitā), *dilgēlē* (Trakininkos) kā arī daudzskaitļa forma *dilgēlēs* (Gegužinē).

Vārds *dilgēlē* atrodams jau 17. gs. Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcā *Lexicon Lithuanicum*: Neβel *Dilgele* Lex 64a. Vēlāk *Clavis Ger-*

manico-Lithvana rāda, ka Mazajā Lietuvā lietoti vairāki nātres nosaukumi (skat. 42. lpp.).

Dilgēlē ir tāda paša tipa piedēkļa *-ēlē* atvasinājums kā *notrēlē* (skat. 43. lpp.). Tas darināts no senākā *dilgē*.

Gandrīz visā dienvidaukštāišu teritorijā, lieto nosaukumu *dirgēlē*, *dirgēlē*, *dirgēlē*, piem., *dzi.rg'ē.lē.s tōs no.g nēř.vu. | nok spaudzimo.* 'nātres tās nerviem, asisnsspiedienam' DrskŽ 69; *dzirg'ē.lēsna šóko. | ir āk'es apšóko.* 'tā ieleca nātrēs, ka vai acis izsprāga' DrskŽ 69; *d'irg'ēlēs gri.nái rankái n'eims'i, labai k'æp'inas'i* 'nātres ar plīku roku neņemsi, ļoti dzeļ' ZtŽ 153; *prik'æp'i.su d'irg'ēlai táu rankàs ir kójas* 'sadzelšu ar nātri tev rokas un kājas' ZtŽ 153; *d'irg'ēles saringd'in'ēt'i reik'a* 'nātres vākt vajag' ZtŽ 153; *zīrgelē: tai plá.ukus áugina* 'nātre, tā matus audzē' PpaŽK; *an_zīrgelūr ūšpili | dektinė.s | nuspirkáu | ir_tadū trinū* 'uz nātrēm uzleju degvīnu, nopirku un tad beržu' PpaŽK; *išrauk nor šitas dirgēles: baisu žiūrēt, kokis darželis* 'izrauj kaut šīs nātres, bail skatīties, kāds dārziņš' Rudamina (LKŽe); *merga kap dirgēlē – neprisglausi* 'meita kā nātre – nepieķļausi' Rodūņā (LKŽe).

Retāk fiksēti šādi varianti: *dirgēlēs* (Azierkos), *dirgēlē* (Krosnā, Simnā), *dirgē* (Avižieņos), *dirgiā* (Zietelā), piem., *kō t'eñ n'eb'it: lāpas b'it nug d'irg'os, rūšn'u. ir krū'pu.* 'kā tik tur nebija: bija nātru, skābeņu lapas un putraini' ZtŽ 153. Sal. arī *dingelē* (Varanavā).

Šis vārds visticamāk radies disimilācijas ceļā no *dilgēlē*, *dilgē* (sal. Zinkevičius 1966: 171sk.). Līdzīga *r* un *l*, arī citu sonantu mija (sevišķi piedēkļos) ir ļoti sena parādība, kas iesniedzas ide. pirmvalodas laikos (sal. Benveniste 1935; Specht 1944; Откупщиков 1967; ИЯ 196).

Taču, no otras puses, šeit zināma ietekme varētu būt arī sekundārai saistībai ar darbības vārdu *dirginti* 'kairināt, uzbudināt'. Šim verbam bez nozīmes 'kairināt, uzbudināt, kutināt, ķircināt; palaist vaļā šāvienu, slazdus; lutināt, samaitāt, sabojāt' ir arī nozīme 'dzelt', piem., *Dirgina dirgēlē* 'dzeļ nātre' Pelesā (LKŽe).

Šo darbības vārdu mēģina saistīt ar kr. *děpřamb* 'raut, stiept, plēst', senisl. *draga* 'raut', go. *dragan* 'vilkt, (at)nest, kraut' u.tml. (Trautmann 1923: 55skk.; LEW 96). Taču visticamāk, ka tā pamatā ir ide. **der-* 'lobīt, mizot, plēst, nošķelt, skaldīt', no kā lie. *dirti* 'lobīt', *durti* 'durt', *darýti* 'darīt', *deréti* 'derēt', *dirbti* 'strādāt' u.tml. (IEW 206skk.; Jēgers 1966b: 77skk.; Urbutis 2009: 54skk., 184, 200).

Nosaukuma *dilgēnē* areāls aptver visu Lietuvas centrālo daļu: to lieto rietumaukštāišu Šauļu, austrumaukštāišu Panevėžas izlokšņu grupā, Kupišķu, Anīkšču, Širvintu izlokšņu grupu rietumu daļā, tāpat arī Aukštaitijai tuvākajās žemaišu izloksnēs.

Lietuvas vidienē (atsevišķās rietumaukštāišu Šauļu izloksnēs, Panevėžas izlokšņu grupas dienvidu daļas, austrumaukštāišu Anīkšču izloksnēs) fiksēts variants *dilgīnē*.

Forma *dilgīnē* izplatīta Klaipēdas novada aukštāišu areālā un tam tuvākajās žemaišu izloksnēs ap Tauraģi, Šiluti. LKA I 167 fiksēta daudzskaitļa forma *dilgīnēs* (Sablauskos, Vaiguvā, Ramučos, Plašķos) kā arī variants *dilgīnē* (Paplē, Pakšteļos, Girdiškē, Jodaičos).

Varianti *dilgīnē*, *dilgīnē*, *dilgīnē* fiksēti Dievenišķu apkārtnē un Baltkrievijas lietuviešu izloksnēs. *Dilgīnē* pierakstīts arī atsevišķās žemaišu izloksnēs (Raudēnos, Kuršēnos, Urkuvēnos, Gudmoniškē), piem., *skíñáu dilgīnes | vīnas pūrsles* 'rāvu nātres – vienās tulznās [rokas]' DūnŽ 72; *dī.dž'ó.s.z dil'gīna.s dař ži nēá.uga | tē.p kur pakraš'čēis* 'lielās nātres dārzā neaug, [aug] šur tur gar malām' KpŽ I 414; *'miega kaip un dil'gīn'u.* 'guļ kā uz nātrēm' KpŽ I 414; *dilgīnēs auga patvo-riuos* 'nātres aug žogmalēs' Panevėžā (LKŽe); *neik ģ dilgīnes – išsidilgysi* 'neej nātrēs – sadzelsies' Vabalninkā (LKŽe); *dilgīnelēms takeliai apaugo* 'nātrēm taciņas apauga' Gaurē (LKŽe); *nuv'ējo.m su mo.mù rviņ.kc žo.lē.s | nu ž'í.l'g'i.n'es rviņ.ko.m'e* 'aizgājām ar mammu zālītes

vākt, nu, nātres vācām' DvŽ I 126; *d'í.l'g'in'u' grinà runkà n'epajim's'ì | kú.nda* 'nātres plikā rokā nepaņemsi – dzeļ' DvŽ I 126; *itu. dz'il'g'in'ū dāū.g v'isuř.* 'šo nātru daudz visur' DvŽ I 126; *bundās kēpēm iš žolēs ir dzilginiū* 'klaipus cepām no zāles un nātrēm' LzŽ 59; *dzilginēs runkās dzilgina, kap ráuni jās* 'nātres rokas dzeļ, kad rauj tās' LzŽ 59.

Auga nosaukums *dilgynē* atrodams jau 1599. g. izdotajā Mikolaja Daukšas *Postilā: Nes' kitáip' / iei ta Winiczia apláifimē ir dūfime iei apžēli* || *dilginemis / ne tiektaí vžmokeiimo ne imfime / beř* ir *tatai ka pagadiffime* / || *mokēi atpildit túrime* 'jo citādi, ja to vīnadārsu atstāsim novārtā un ļausim apaupt ar nātrēm, nevien samaksu nedabūsim, bet arī par to, ko sabojāsim, maksāt atlīdzību vajadzēs' DP 96₄₂₋₄₄.

Tas fiksēts arī abās 17. gs. Konstantīna Sirvīda vārdnīcās: pokrzywá / vrtica. *dilgine* SPr 130; pokrzywá / Vrtica. *Dilgine* SD³ 319. Līdzās citiem nātres nosaukumiem lietots arī Mazajā Lietuvā (sal. 42. lpp.).

Nosaukums *dilgynē* ir tāda paša tipa atvasinājums kā *notryne* (skat. 43. lpp.), darināts no *dilgē*. *Dilginē* radies substantivētā īpašības vārda ar piedēkli *-inis* (*-ē*), sal. *dilginis* (*-ē*) 'tāds, kas dzeļ; apaudzis ar nātrēm' (LKŽe).

Naujoji Ūtā pierakstītais variants *dygelē*, šķiet, radies saistījumā ar *dygūs, dyglūs* dēļ. Tie ir piedēkļa **-lo-*, kā arī galotnes *-us* atvasinājumi, darināti no diezgan sena darbības vārda, sal. lie. *dýgti, dięgti*, kā arī la. *dígt* 'dīgt', *dięgt* 'durt, sist; šūt dūrieniem, durstīt, atšūt', pr. *digno* 'zobena spals' E 427, lat. *figere* 'durt, iedurt; pārdurt, apgāzt; apvainot; piespraust sev, piestiprināt; (pa)sludināt; (no)likt; (no)sēdināt; iespiest, iekalt; iedurt; nodurt, novirzīt' (ME I 477; LEW 93; IEW 243sk.; Karaliūnas 1987: 74; PKEŽ I 199sk.; Smoczyński 2007: 109).

Miežaičos pierakstītais variants *dalgynē* cilmes ziņā saistāms ar darbības vārdu *dálgyti* 'dzelt', īpašības vārdu *dalgūs* 'dzeļošs, ass, durstošs'. No tiem veidoti arī citu augu nosaukumi: *dalgūtē* 'parastā grābeklīte (*Erodium cicutarium*)', *dalgūtis* 'kāds ģērāniju dzimtas augs (*Erodium*)', *dalģžolē* 'asais grīslis (*Carex Buekii*)' (LKŽe).

Kompaktā areālā Vidzemes vidienē (Kārļos, Dzērbenē, Gatartā, Rāmuļos, Sērmūkšos, Taurenē, Jaunpiebalgā, Kēčos, Kosā, Vecpiebalgā, Rankā u.c.) sastopams nosaukums *dzeltene*. ME tas dots arī no Bērzaunes. Vairumā gadījumu šo nosaukumu attiecina uz lielajām nātrēm, taču vairāki izlokšņu piemēri liecina, ka arī sīkās nātres tiek sauktas par *dzeltenēm*, piem., *nātr's cits sauc dzēltenes* 'nātres daži sauc par *dzeltenēm*' Dzērbenē (LVDA); *nātras aūg sakņu dārzuōs, zēltenes aūg gar sētmalām, tās ir daūdz lielākas par nātrām* 'nātres aug sakņu dārzos, *dzeltenes* 'lielās nātres' aug žogmalēs, tās ir daudz lielākas par nātrēm' Jaunpiebalgā (LVDA); *nātr's ir tās lielās, un dzēltenes ir tās, kas aūg iekš saknēm dūobēs* 'nātres ir tās lielās un *dzeltenes* 'sīkās nātres' ir tās, kas aug sakņaugu dobēs' Kārļos (LVDA); *dzēltenes ir tās lielās 'dzeltenes* ir tās lielās [nātres]' Kosā (LVDA); *nātres i dzēltenes sāūca* 'par nātrēm un *dzeltenēm* sauca' Rankā (LVDA); *dzēltenē ir pret rematismu* 'nātre ir pret reimatismu' Sērmūkšos (LVDA); *cic sauc pa nātrām, cic pa dzēltenēm, ir sīkās dzēlten's ari* 'cits sauc par nātrēm, cits par *dzeltenēm*. Ir sīkās *dzeltenes* 'nātres' arī' Skujenē (LVDA); *dzēltenes, kas kuōž 'dzeltenes* [ir tās nātres], kas dzeļ' Taurenē; *dzēltenes jāu mīl lābu zemi, ā kātru gādu dzēltenu meš pēliēk lielāks* 'nātres jau mīl labu zemi, nātru mežs ar katru gadu kļūst lielāks' Vecpiebalgā (LVDA).

Šim atvasinājumam ir salikts piedēklis *-tene* (<-t(a)s + -ene), kas savā struktūrā līdzīgs lie. *-tena* (<-tas + -ena, piem., *kūltena* 'nodzīts zirgs, kleperis; nerātnis, palaidnis', skat. Ambrazas 1993: 126), *-tinis* (*-ē*) (<-tas + -inis (*-ē*), piem., *giltinē* 'nāve').

Pamata darbības vārds *dzelt* 'dzelt, cirst (parasti ar dzeloni); badīt, durt (par skujām); dzelt, dedzināt' ir sens, sal. lie. *gēlti, gālinti* 'darīt

galu, nogalināt', *gēlti* 'dzelt, laist dzeloni, kost', la. *galēt, galināt* 'nomoct, darīt ļaunu, nogalināt', pr. *gallan* 'nāve' III 43_{3,15-16, 24}, 61₄, 65₁, *gallintwey* I 5₁₅; II 5₁₅, *galintwei* 'nogalināt' III 31₈, *gulsennin* 'sāpes' III 105₂, kr. *жалитъ* 'dzelt', baznsl. *žēlēti* 'apraudāt', senang. *swēlan* 'mirt', *cwellan* 'nogalināt', sav. *quēlan* 'ciest sāpes', īr. *at-baill* 'mirt', arm. *kelem* 'mocīt', gr. *βελώνη* 'smaile, adata' u. tml. (Trautmann 1923: 83; ME I 541; LEW 145sk.; IEW 470sk.; ПЯ E–H 142skk., 334skk.; PKEŽ I 319skk., 422; Ambrazas 1993: 13, 85; Smoczyński 2007: 153, 168).

Divās Latgales izloksnēs reģistrēti varianti *dzelve* (Izvaltā) un *dzelde* (Kapiņos). Pirmais no tiem ir ar piedēkli *-n-* darināts no iepriekš minētā darbības vārda *dzelt*, bet otrais – no atvasinātā darbības vārda *dzēldēt* 'durt, dzelt' (ME I 540) ar vārddarināšanas galotni *-e*.

Dažās Vidzemes ziemeļaustrumu izloksnēs sastopams nātres nosaukums *dzelzene*. Latviešu literārajā vārds *dzelzene* apzīmē kurvjziežu dzimtas augu *Centaurea*.

Minētās izloksnēs vārdu *dzelzene* parasti lieto ar nozīmi 'sīkā nātre', retāk tas var būt vispārināts nātres apzīmējums, piem., *mozās dzēlzenes kuōž* 'sīkās nātres dzeļ' Jaungulbenē (LVDA); *viēnas ir lielās n'ātras un ūotras dzēlzenes. osākas ir dzēlzenes, f'apēc pār dzēlzenēm sauc* 'vienas ir lielās nātres un otras ir *dzēlzenes* 'sīkās nātres', asākas ir *dzēlzenes*, tāpēc par *dzēlzenēm* sauc' Sinolē (LVDA); *ņūotras ir garākas dzēlzenes ir gāišākas* '[lielās] nātres ir garākas, *dzēlzenes* 'sīkās' ir gāišākas 'gāišākā krāsā' Vecgulbenē (LVDA).

Nosaukums *dzelzene* reģistrēts arī Ziemeļlatgalē – Balvos un Liepnā (Ēdelmane, Ozola 2003: 239). Šis nosaukums laikam radniecīgs arī citās izloksnēs pierakstītajam sīkās nātres nosaukumam *dzelzs nātre*, piem., *maziē i dzēlnātr's* 'sīkās' ir *dzēlnātres*' Nabē, *i divejādi nātri: dzēlnātri un nātri* 'ir divējādas nātres: 'sīkās' nātres un nātres' Salacā (LVDA), *zēl's nātra brīesmīgi kuōdīga* 'sīkā nātre ļoti asa' Trapenē (LVDA).

Nosaukums *dzelza nātre* reģistrēts arī Liborija Depkina vārdnīcā: *dselsa = Nahtre*. Kleine Nessel 'sīkā nātre' Depkin 1704 II 211.

Šie nātres nosaukumi saistīti ar la. *dzēlzs*, kas atbilst lie. *gel(e)žis*, pr. *gelso* E 522, sl. **želzo* 'geležis' (Būga II 681skk.; Trautmann 1923: 83; ME I 543sk.; LEW 144; ПЯ E–H 200skk.; PKEŽ I 346sk.; Sabaliauskas 1990: 123; Smoczyński 2007: 167).

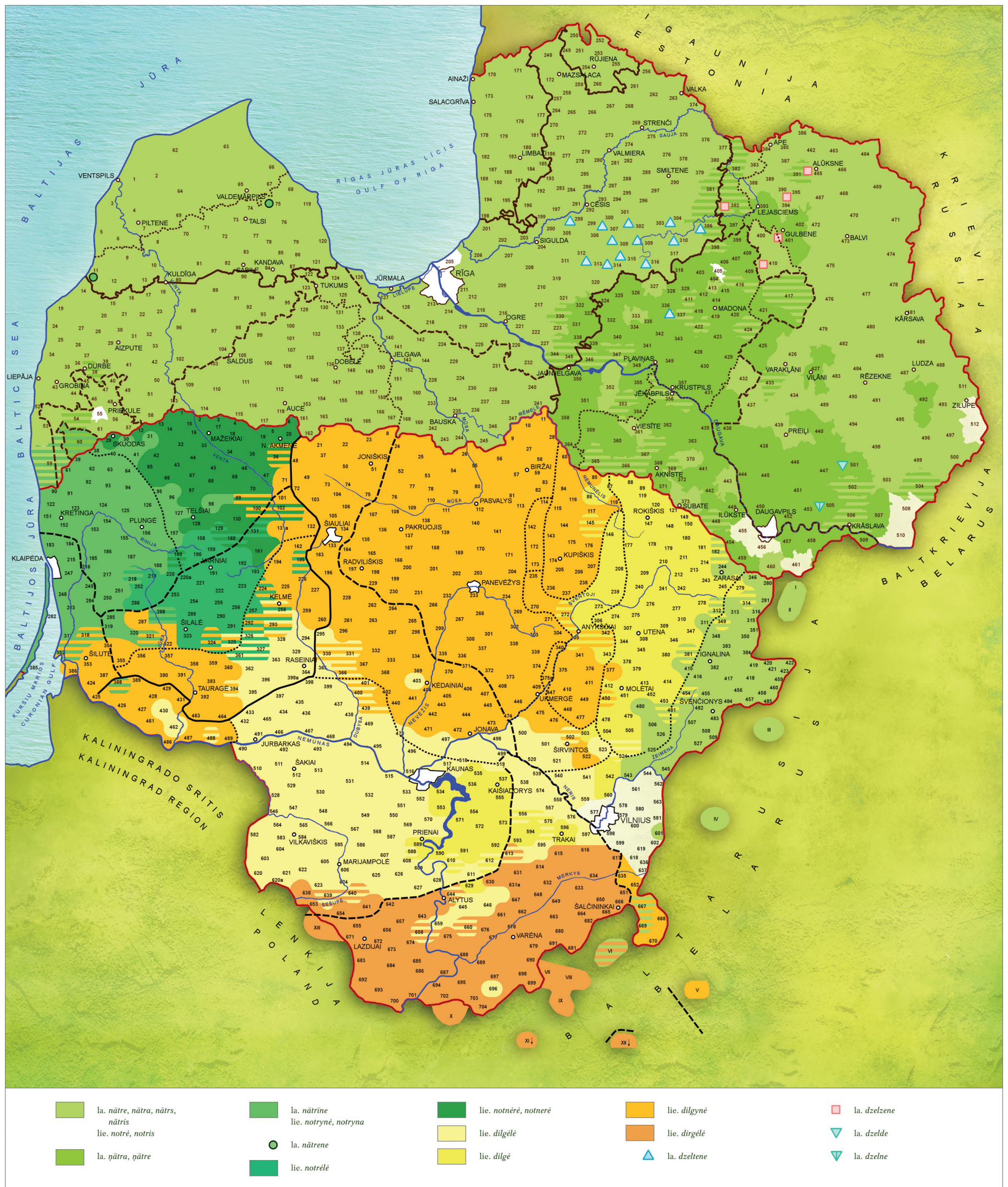
Tas visticamāk kopā ar gr. *χαλκός*, mikēnu *ka-ko* 'bronza', he. *ḥabalki* 'dzelzs māja' ir aizguvums no Mazāzijas, sal. hatu *ḥapalki* (Иванов 1977: 223skk. ir lit.).

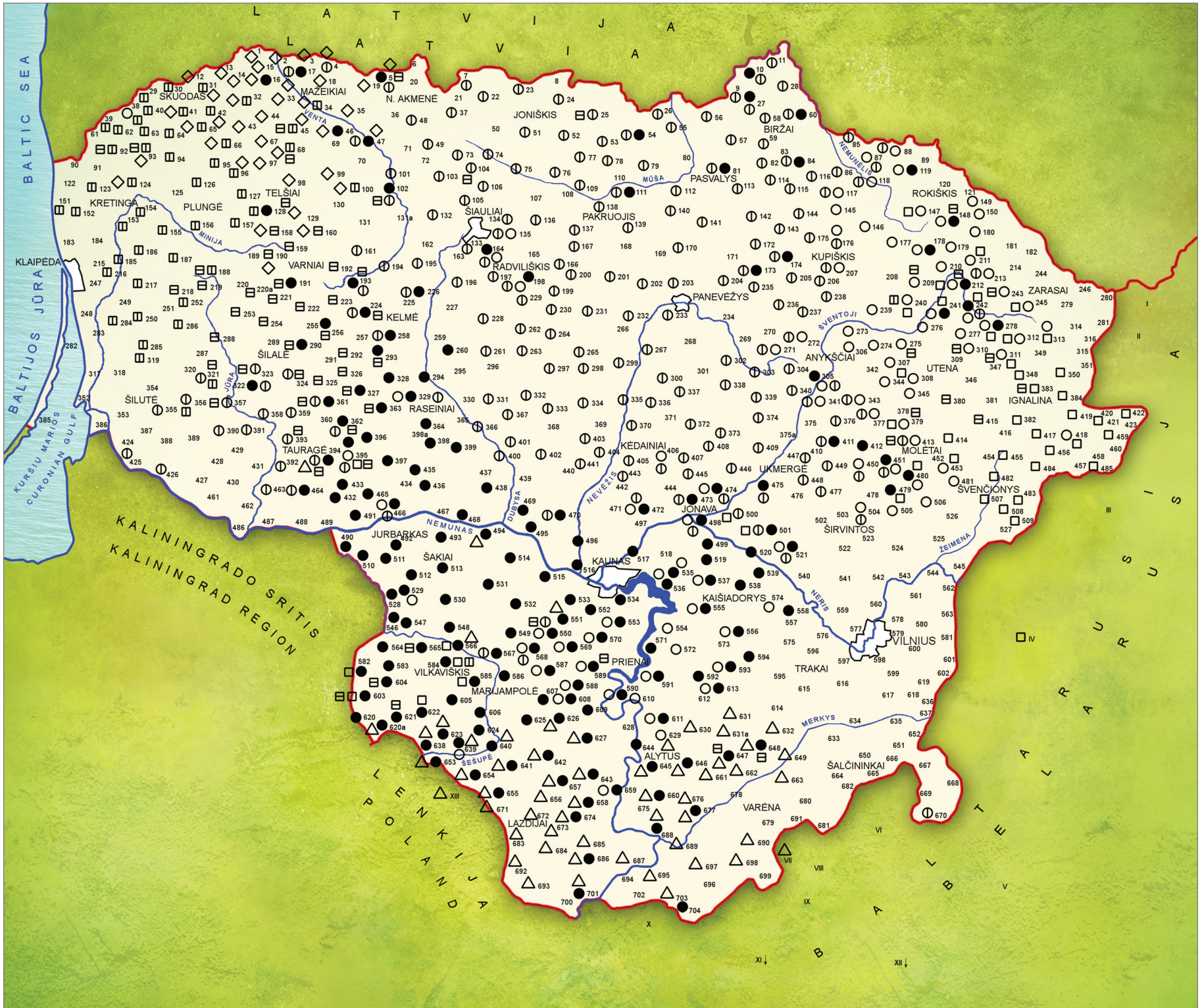
Lietuviešu valodā no vārda *gel(e)žis* 'dzēlzs' darināti daži citi augu nosaukumi, piem., *gelžinis* 'vidējā ceļteka (*Plantago media*)' Žigaičos, *gelžinžolē* 'kāda zāle' Gegrēnos (LKŽe).

Tāpat arī latviešu valodā no vārda *dzēlzs* darināti vēl citu augu nosaukumi – tie ir plaši sastopamie *plavas dzelzene* (*Centaurea jacea*) un *lielā dzelzene* (*Centaurea scabiosa*), arī saliktenis *dzēlsszāle*, kas apzīmē grīšļu dzimtas augu *Carex nigra* (sin. *Carex vulgaris*, *Carex stolonifera*); visi minētie ir arī latviešu literārās valodas vārdi.

Lietuviešu izloksnēs sastopami arī ļoti reti aizguvumi.

Vispirms minami slāvismi *krapýva, chrapýva* (sal. bkr. *кранива*, kr. *кранива*) (Breslaujā, Zietelā), piem., *iš krapīvos itos sku.rōs n'ēmč'us v'irv'ēs v'ijo* 'no nātru šīm šķiedrām vācieši virves vija' ZtŽ 311; *pri-k'āp'inau rankās krap'i.vái* 'sadzēla rokas nātre' ZtŽ 311; *tai tu krap'i.-vái apáuks'i* 'tā tu nātrēs ieaugsi' ZtŽ 311; arī *pokryva* (sal. po. *pokrzywa*) (Troškūnos, Nemenčinē), *žigūlka* (sal. bkr. *жыгучка* 'sīkā nātre') (Breslaujā). Nidā pierakstītais nosaukums *drigīne* varētu būt aizgūts no la. *drigēne* (LKA I 168).

●	<i>dilgėlė / dilgelė</i>	⊙	<i>dilgynė / dilginė</i>	□	<i>no(e)ra / no(e)rė / no(a)rė / notris</i>	⊞	<i>notrėlė / notrelė</i>
○	<i>dilgė / dilga</i>	△	<i>dirgėlė</i>	⊞	<i>notrynė / notrinė / notryna</i>	◇	<i>notnėrė</i>

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Pienenes nosaukumi

Pienenes nosaukumi

Komentāra autori: Ilga Jansone, Violeta Meiļūnaite, Saulus Ambrazs

Kartes un komentāru pamatā atbildes uz ALE leksikas aptaujas 81. jautājumu. Lietuviešu valodā papildus izmantotas atbildes uz KFRP 4. dialektoloģijas anketas II daļas 103. jautājumu, latviešu – Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas augu nosaukumu apkopojums (Ēdelmane, Ozola 2003: 273skk.).

Kartografēti nosaukumi krustziežu dzimtas pieneņu ģints (*Taraxacum*) daudzgadīgam augam, kura pazīme ir pienveida sula. Tādēļ austrumbaltu valodās nosaukums ir saistīts ar lietvārda lie. *pienas*, la. *piēns* atvasinājumiem. Šis lietvārds darināts ar adjektīvisko piedēkli **-no-* (sal. Skardžius I 217; Ambrazas 1993: 94).

Parasti to atvedina no ide. **pej-/pī-* 'būt treknam, pārpilnam/bagātām', sal. senind. *páyah* 'piens, šķidrums, ūdens', Av. *payah* 'piens', *paēman* 'mātes piens' un senind. *pyāyate, pmavati* '(tas) plūst, tūkst', *pīvan-*, gr. *πί(φ)ων* 'trekns', lie. *pýti* 'mirkt, piesātināties (par zemi); dot vai iegūt pienu' u. tml. (Trautmann 1923: 210; ME III 276skk.; Frenkelis 1969: 38; LEW 585; ИЯ 570; Sabaliauskas 1990: 50; IEW 793skk.).

Taču Vojcehs Smočinskis (2007: 455) bez aplūkotās cilmes min arī citu alternatīvu, mēģinādams šo vārdu saistīt ar citu līdzīgu ide. darbības vārdu, no kā izriet sl. **piti* 'dzert', gr. *πίθι* 'dzer' utt. Šeit jāpiebilst, ka no trim prūšu valodas piena terminiem *poadamynan* 'salds piens' (E 695) izriet no īpašības vārda, kas nozīmē 'dzeramais' (PKEŽ III 298sk.).

Lietuviešu un latviešu valodā ir viens kopīgs pieneņu nosaukums lie. *piēnē* (sal. arī variantus *piēnē, piēnē, piēnis, piēnys*) un la. *piene*. Taču tas aptver tikai nelielu daļu lietuviešu un latviešu izlokšņu.

Lietuvā šis nosaukums tiek lietots gandrīz visās aukštaišu izlokšnēs, piem., *tik usnēs ir piēnēs* 'tikai dadži un pieneņu' Daukšos (LKŽe); *piēnē prie žemēs prigulusiaiis lapais, geltonais žiedais ant pliku liaunų rausvų stiebelių* 'pieneņu pie zemes piegūlušām lapām, dzelteniem ziediem un kailiem lokaniem iesārtiem stiebriem' Ukmergē (LKŽe); *šiemet pūdyme daug piēnių, užtat ir avys atsiganē* 'šogad papuvē daudz pieneņu, tāpēc arī aitas atbarojās' Veļonā (LKŽe); *gera ganyt kiaules pūdyme, jei yra daug piēnių prižėlusių* 'labi ganīt cūkas papuvē, ja ir daudz pieneņu saudzis' Pasvalē (LKŽe); *vieni pieniai žydi* 'tikai pieneņu zied' Rimšē (LKŽe); *išrauk piēniūs* 'izrauj pieneņu' Rimšē (LKŽe).

Latviešu valodā leksēma *piene* sastopama atsevišķās Vidzemes, Latgales un Zemgales izlokšnēs, piem., *piņu pūnc sàcovc: zaļtānāi zaļtānc* 'pieneņu pilns viss pagalms: dzeltenī dzeltens' Aknīstē (ALE);

nu piņu lopu cytu rāizi vūorej supu 'no pieneņu lapām reizēm vāra zupu' Kaunatā (ALE); *pienes ziēd agri povasaruōs – viš zaļtāns vīn; viņas nūoziēd, ta ceļās t'ās pūkas – piēņu sāklas* 'pieneņu zied agri pavasaros – viss dzeltens; viņas nozied, tad ceļas tās pūkas – pieneņu sēklas' Sinolē (ALE).

Būtu jāpiekrīt Praņus Skardžus (I 73, 75) domai, ka *piēnē, piēnis* radies no substantivējamies īpašības vārda. Šeit jāņem vērā, ka vēlīnā ide. pirmvalodā ar afiksu **(i)jo-* bieži tika darināti īpašības vārdi ar atributīvu nozīmi. Baltu valodās tie ļoti agri tika substantivizēti, un tiem bija liela ietekme uz lietvārdu darināšanu, daļēji arī uz vārdu formu maiņas sistēmu – tie nosacīja *-(i)jo-* produktivitāti un nepārtrauktu izplatīšanos (sal. Ambrazas 1992: 16sk., 2005: 130sk., 2006: 69sk., 2008b: 116sk. un lit.).

Latviešu valodā *Taraxacum* visbiežāk apzīmē ar vārdu *pieneņu*. Nosaukums *pieneņu*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds un *Taraxacum* terminoloģiskais nosaukums ir pazīstams visā Latvijā. Mazāk tas tiek lietots Kurzemē, kur izplatītāks ir salikto nosaukums *cūkpiene*.

Izlokšņu piemēri: *mūsmājā tak i daū tās piēnēnes, isplaūkušas i tagad, smukas, dzēltānas; drēbes aplipušas a piēneņu pūkām un siena gružim* 'mūsu mājā ir daudz tās pieneņu, izplaukušas ir tagad, smukas, dzeltenas; drēbes aplipušas ar pieneņu pūkām un siena gružiem' Ērgemē (ALE); *piēnen's i n'o piēmim oūgim, kas ziēd; piēnenem i iēkša piēnc sūrs* 'pieneņu ir no pirmajiem augiem, kas zied; pieneņiem ir iekšā piens sūrs' Idū (ALE); *ja tās piēnēnes nebūtu, ta nekas gūovij nebūtu kūo ēst* 'ja tās pieneņu nebūtu, tad nekas nebūtu govīm ko ēst' Kau-guros (ALE); *piēnēnes pa atmataim aūg, tā ka zēltāns viēn, guōves a ēda* 'pieneņu pa atmatām aug, tā ka dzeltens vien, govīs arī ēda' Rendā (ALE); *piēnenim i zēltāni ziēdi, un pēic tam pūki iēt pa gais; cūki ruōk piēnen sakņs, viņim tiē smeķigi* 'pieneņiem ir dzeltenī ziedi, un pēc tam pūkas iet pa gaisu; cūkas rok pieneņu saknes, viņām tās garšīgas' Svētciemā (ALE); *piēnen's nuōziēdējuš's, viņ's ar pūkām apsēj vai vēsēl' laūk'* 'pieneņu noziedējušas, viņas ar pūkām apsēj vai veselu lauku' Zālītē (ALE); *piēnēnes zied majā ar ze:ltēniem ziediem; kad lo:pu vai ziedu nūorāun, ta:k bōtta, rūūgta sula; zemē i:r ra:sna sa:knē* 'pieneņu zied maijā ar dzelteniem ziediem; kad lapu vai ziedu norauj, tek balta rūgta sula; zemē ir resna sakne' Lazdonā (ALE); *piēnēnes ziēd povasaruōs zaļtāniem ziēdiem; nūo piēneņem [govīm] zaļtāns piens tikūot* 'pieneņu zied pavasaros dzelteniem ziediem; no pieneņiem dzeltens

piens tiekot' Sinolē (ALE); *pīnenēi garas lopus; pīnene ir nazuōle; visās molās zīd pīnēnes – zālāns* 'pienēnei garas lopus; pienene ir nezāle; visās malās zied pīnēnes – dzeltens' Stāmerienā (ALE); *kod pīņēnes suōk zīdiēt, tod vuss lāuks zālāns; bites vāc pīņēņu zīdūs madu* 'kad pienēnes sāk ziedēt, tad viss lauks dzeltens; bites vāc pieneņu ziedu medu' Ziemeros (ALE); *sastopamas visur – ceļmalās, laukos, pļavās; saulainā maija dienā, kad atveras pieneņu ziedi, viss lauks pārklāts ar mazām saulītēm; pieneņu uzlējumu lieto ēstgribas veicināšanai; jaunās pieneņu lapas lieto salātiem* '[pienēnes] sastopamas visur – ceļmalās, laukos, pļavās; saulainā maija dienā, kad atveras pieneņu ziedi, viss lauks pārklāts ar mazām saulītēm; pieneņu uzlējumu lieto ēstgribas veicināšanai. jaunās pieneņu lapas lieto salātiem' Aiviekstē (Apv).

Tas ir pazīmes nesēja nosaukums, kas atvasināts ar latviešu valodā produktīvo izskaņu *-ene*, kura plaši izmantota augu nosaukumu darināšanā (skat. Endzelīns 1951: 298).

Atsevišķās Vidzemes un Zemgales izloksnēs pierakstīta arī deminutīva forma *pīnenīte*, piem., *pīnenit priēkš aknām* [lieto] 'pienenīti lieto aknām' Lodē (Apv).

Nosaukumi *pienele* un *pienelis*, kas sastopami kompaktā areālā Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs, varētu būt sākotnējs deminutīvs. Tieši ar piedēkli **-eļio-* (cēlies no determinatīva **-l-*) deminutīvi darināti ne tikai lietuviešu valodā, bet arī dažās latviešu izloksnēs (sal. Rūķe-Draviņa 1959: 245skk.).

Izloksņu piemēri: *gušņs, piēnēls rave loūka. grūt izravet; sakņs ķēburaņ, žuburaņ, ziiļ* 'usnes, pienēnes rāva ārā; saknes ķeburainas, žuburainas, dziļas' Duntē (ALE); *piēnēls ziēž a:gr pavasari uņ vēļ rudenī; kaziņei griēž piēnēls* 'pienēnes zied agri pavasarī un vēl rudenī; kaziņai griēž pienēnes' Vainižos (ALE).

Tikai Vainižos pierakstīts variants *piēndeļe (piēndēļ)*.

Šeit jāpievērš uzmanība, ka **-injo-* īpašības vārdi lietuviešu valodā ļoti bieži pārvēršas par pazīmju nesēju nosaukumiem (sal. Ambrazas 2000: 145skk.), bet latviešu valodā tas notiek daudz retāk un tikai daļā izloksņu (sal. Endzelīns 1951: 312sk.; Reķēna 1995: 96). No līdzīga piedēkļa, kam pamatā *-no-*, atvasināts nosaukums *pienine* Latgalē, kas veidots no substantivizēta adjektīva *pieninis* 'piena-': *pīņiņi kaī pūorlaūž, pīnc istak* 'pienēni kad pārlauž, piens iztek' Asūnē (ALE); *kot nūlaūš pīņiņi, nu kuōta tak bōlc, ryūkc pīnc* 'kad nolauž pieneņi, no kāta tek balts, rūgts piens' Izvaltā (ALE); *ka nāizrāun pīņiņi ar vysu sakni, zān deviņys gōlvys vītā* 'ka neizrauj pieneņi ar visu sakni, dzen deviņas galvas vietā' Līvānos (ALE); *pīņiņis taīdys keī saulēitīs* 'pienēnes tādas kā saulītes' Makašēnos (ALE); *vīes pa fēirumu nosōj pīņiņi saklys* 'vējš pa tīrumu nēsā pieneņu sēklas' Nautrēnos (Apv); *kot pīņiņis zīt, to vysys pļavys kaī ar zāltu nūbārtys* 'kad pienēnes zied, tad visas pļavas kā ar zeltu nobērtas' Višķos (ALE).

Rūjienā pierakstīta ar izskaņu *-ine* darinātā forma *piēnine*. Bērzgalē fiksēta forma *pieniene (pīņiņa zīt zāltoņim zīdēņim* 'pienene zied dzelteniem ziediņiem' ALE), bet Džūkstē – *pienīte (cūkas rakās kādu piēnīti, kādu saknīti* 'cūkas rakās kādu pieneņi, kādu saknīti' Apv).

Citam Latgalē (Pildā) sporādiski sastopamam vārdam *pieninica* ir slāviska izskaņa *-inica* (par to skat. 58 lpp.): *pīņiņeīcu pa diūorzu pīaūcc* 'pieneņu pa dārzu pieaudzis' Pildā (Apv).

Lielu nosaukumu grupu veido salikteņi, kuru pamatā ir dzīvnieka nosaukums *cūka* (lie. *kiaulē*) un šķidruma nosaukums *piens* (lie. *pienas*). Šie nosaukumi veido kompaktu areālu Lietuvas rietumdaļas izloksnēs un Kurzemes izloksnēs.

Lietuviešu valodā no pieneņu nosaukumiem visvairāk izplatītais ir saliktenis *kiaūlpienē* (sal. arī variantus *kiaulpienē, kiaūpienē, kialpienē*),

kas kļuvis par kopvalodas normu. Pirmais tā komponents *kiaūlē* (par tā cilmi skat. 76 lpp.) bez nievājuma nozīmes var daļēji apzīmēt arī auga izmantojamību. Tieši pienēnes ir laba agrīna lopbarība sīklopiem, sal. *gysiu kiaules ant dirvono, tenai tiek daug kiaulpienių* 'dzišu cūkas uz atmatu, tur tik daudz pieneņu' Baisogalā (Gritēnienē 2006: 110).

Izloksņu piemēri: *kiti kiaūlpienes vieto salotų valgo* 'citi pienēnes salātu vietā ēd' Viduklē (LKŽe); *tokias minkštas kiaūpienes ir žqsim gal duoti* 'tādas mīkstas pienēnes arī zosīm var dot' Salantos (LKŽe); *kaūpi ņu pūr kūr prisivōlēi i plā ukus* 'pieneņu pūkas saķērušās matos' Dirvonēnos (DšŽ 134); *kā p kāūpņ ne[s] žņ d / pu kōk k lā ksta* 'kad pienēnes zied, pūciņas lido' Pavandenē apkārtnes rietumu daļā (DšŽ 134).

Bieži starp lietuviešu valodas pienēnes nosaukumiem sastopami arī salikteņi ar locījuma formu pirmajā daļā, piem., *kiaūliapienē, kiauliapienē, kiaulāpienē, kiaulāpienē, kiaūlapienē*. Izloksņu piemēri: *gyvuliai kiaūliapienes mėgsta – nieko, kad karčios* 'mājdzīvniekiem pienēnes patīk, tas nekas, ka rūgtas' Nemunaitē (LKŽe); *kiauliapienēs auga visuose patvoriuose* 'pienēnes aug visās sētmalēs' Linkuvā (LKŽe).

Lietuviešu botānikas vārdnīcā (LBŽ 342) reģistrēts arī atvasinājums *kiaūlpienis*, kas darināts no salikteņa *kiaulpienē* ar derivatīvo galotni *-is*.

Atsevišķās lietuviešu valodas izloksnēs pienēnes apzīmēšanai lieto arī vārdu savienojumus *kiaūlių piēnēs, kiaulīnē piēnē*. Vārdu savienojumu pirmais komponents ir vai nu lietvārda *kiaulē* ģenitīva forma, vai arī atvasinājums ar piedēkli *-in-*, otrs komponents – substantīvs *pienē*.

Līdzīgi darināti nosaukumi ir sastopami arī latviešu valodas izloksnēs: *cūkpiene, cūkpienis* (Kurzemē), *cūkupiene* (Kurzemē, Zemgalē), *cūkupienis* (Nīcā), *cūku piene* (Vidzemes latgaliskajās izloksnēs, Latgalē).

Šo atvasinājumu pirmais komponents ir *cūka*. Tā cilme nav visai skaidra. Taču iespējams salīdzināt ar la. *suķis*, tāpat jaunpersiešu *xūk*, senang. *sugu*, lat. *sucula*, kim. *hucc* (ME I 398). Tie ir transformēti no senā ide. cūkas nosaukuma **sū-*, sal. Av. *hū-*, gr. *σῦς*, lat. *sūs*, senind. *sýr* utt. (sīkāk par to skat. Specht 1944: 123; IEW 1038sk.; Benveniste 1970: 27skk.; ИЯ 393).

Plašā areālā Kurzemē reģistrēta *e*-celma forma *cūkpiene*, piem., *cūkpiēns ziēd zēltenim ziēdim* 'pienēnes zied dzelteniem ziediem' Alsungā (ALE); *tāde māl zeme kādreiz aūg tāz cūkpiēns; lābs jau vīņs nau, tāpat, ka viš nezāl* 'tādā mālu zemē kādreiz aug tās pienēnes; labas jau viņas nav, tāpat, kā visas nezāles' Īvandē (Apv); *miēžuōs saaūgušas cūkpiēnes* 'miežos saaugušas pienēnes' Kalētos (Apv); *cūkām gařšuō cūkpiēnes, viřa, guřnu saknes; pavasarī aka va saraut cūkpiēnes* 'cūkām garšo pienēnes, virza, uřņu saknes; pavasarī atkal var saraut pienēnes' Kursišos (Apv); *cūkpiēnes ēd salatuōs, lapiņs salaūž, sīpuōlluōks klāt, biřķit lēn etiķ ūdēn; cūkpiēnim piēns nejaūki rūkc* 'pienēnes ēd salātos, lapiņas salauž, sīpollokus klāt, nedaudz klāt vāju etiķa ūdeni; pieneņem piens ārkārtīgi rūgts' Rendā (ALE); *cūkpienītes puōgaļiņa bitēm laba; pavasarī nūo lapām tāisa salātus* 'pienēnes pogaliņa labs bitēm; pavasarī no lapām taisa salātus' Lutriņos (Apv). *e*-celma forma *cūkpiene* minēta arī Vidzemē – Krapē.

Zemgalē, Kurzemē un Latgalē sastopams arī variants ar salikteņa pirmās daļas pilno ģenitīva formu, piem., *iēt zemes pa gāisu, kā vepris ruōk cūkupiēnes grāumālē* 'iet zeme pa gaisu, kad vepris rok grāvmalā pienēnes' Džūkstē (ALE); [salātos] *mēs liēkam jaunās cūkupiēņu lapiņs* '[salātos] mēs liekam jaunas pieneņu lapiņas' Nīcā (ALE); *eku mýusu gaņēibā nīkūo cyta nau, b'īdnys cūkupiņiņis* 'lūk, mūsu ganībās nekā cita nav, tikai pienēnes' Varakļānos (ALE).

Plašā areālā Kurzemē reģistrēta *ijō*-celma forma *cūkpienis*, piem., *cūkpiēņ – doūžgadig lakstoūg; reřsnaks sakņs treknē zemē oūgřem; sakņs*

izruok setēmbre, oktōbre; āter nomazge oūkstē ūddne; vitan vēse viete, liz nenāk piens; izliēk plā:n žā:ūt siltē ispe; nožūš, kad lūst; 5 g sakēn diēnē priēkš eišen pret sklerōz un lē izdalēs holasterins; tēj jēm 1 ēdam kart sakēns uz 1 glāz vāreš ūdiņ, 3eļ ½ glāz priēkš eišen pret zēltnē kaīt, žulcakmiņem, tūsk, urīnpūšēļ, niēr vaīn; ārig svaīg sūl pret ac slimeb, kārpam, pinnēm. joūns lapš un sakēns pa sāltem pret mazašneb, noguram; epriēkš 30 minūc lapš nomērcē oūkstē ūd'ne 'pieneses – daudzgadīgs lakstaugs; resnākas saknes treknā zemē augušām; saknes izrok septembri, oktobri; ātri nomazgā aukstā ūdenī; vītina vēsā vietā, līdz nenāk piens; izliek plānā slānī žūt istabā; izžuvušas, kad lūst; 5 g sakņu dienā pirms ēšanas pret sklerozi un, lai izdalās holesterīns; tējai ņem 1 ēdamkaroti sakņu uz vienu glāzi vārīta ūdens, dzer ½ glāzi pirms ēšanas pret dzeltēno slimību, žultsakmeņiem, tūsku, ūrīnpūšļa, nieru slimībām; āriģi svaigu sulu priekš acu slimībām, kārpām, pinnēm; jaunās lapas un saknes salātos pret mazasinību, nogurumu; iepriekš 30 minūtes lapas nomērcē aukstā ūdenī Dundagā (Apv); cūkpiēns pa vāsašs sākuūn uū pavasaš mēs duōd luōpiū; guōys vīns ēd tapat, bet cūkam i jāsakape 'pieneses vasaras sākumā un pavasarī mēs dodam lopiēm; govīs viņas ēd tāpat, bet cūkām ir jāsakapā' Laucienā (Apv).

Bez Kurzemes ijo-celma forma cūkpienis fiksēta Vainižos.

Kurzemes tāmnieku izloksnēs reģistrēts nosaukums ar salikteņa pirmās daļas saknes zilbes saīsinājumu *cukpiene*, *cukpienis*, kas saistīts ar to, ka salikteņu pirmā daļa dziļo tāmnieku izloksnēs bijusi bez uzsvara (Rudzīte 1993: 251).

Vārdu savienojums *cūku piene* (*còuku pīņe*) dzirdēts Susejā, bet *cūku pienis* (nom. pl. *cyuku pīni*) Gaigalavā. Vārdu savienojums *cūku piene* pārsvarā sastopams Zemgalē, piem., *cūku piēnēm lielā ziedēšana ābeļziēdu laikā* 'pienenēm lielā ziedēšana ābeļziēdu laikā' Džūkstē (Apv); *cūku piēnes ār nostām nese nūo tūruma – t'ādas tiēvām, garām lopām bij* 'pieneses nastām nesa no tūruma – [pieneses] tādām tievām, garām lapām bija' Sinolē (ALE).

Atsevišķās izloksnēs pierakstīts nosaukums *cūkpiēnēne*: *cūkpiēnēnes ēd luōpi*; *cūkām duō* 'pieneses ēd lopi; cūkām dod' Nīcā (Apv); *joūns meīts no cūkpiēnēnem nuōpiū vaīnadziū* 'jaunas meitas no pienenēm nopin vainadziņus' Naukšēnos (Apv). Ancē (*cukpiēnēns*) un Panemunē (*cukpiēnēnes*) sastopams variants ar salikteņa pirmās daļas saknes patskaņa saīsinājumu. Atsevišķās Vidzemes un Zemgales izloksnēs, piem., Ļaudonā, Stāmerienā un Gārsenē, sastopams vārdu savienojums *cūku piēnēne*.

Vidzemes latgaliskajās izloksnēs sporādiski reģistrēts nosaukums *lielā piene*, piem., *lielām piēnēm ir stūobri k'ā zīmuļi rasni, sāklas vējš nas pa gāisu* 'lielām piēnēm 'pienenēm' stobri ir resni kā zīmuļi, sēklas vējš nes pa gaisu' Sinolē (ALE). Pirmais tā komponents ir īpašības vārds *liēls*.

Tas, tāpat kā lie. *leīlas* 'tievs, slaiks, plāns' (varbūt te minams arī pr. *lail- īsnan* 'mocišana' III 69₁₁) ir ar piedēkli *-lo- atvasināts īpašības vārds, saistīts ar senu -no- atvasinājumu lie. *leīnas* 'tievs, plāns, lokans, veikls, lunkans' (darināts tāpat kā rietumīru *liān* 'maigs, mīksts', senīslāndiešu *linr* 'maigs, mīksts, vājš') un gr. *χεῖρός* 'vājš, bāls, trausls' ar piedēkli *-ro- (sal. Otrębski 1939: 76; IEW 661sk.; LEW 329sk.; ПЯ L 24skk., 287, 297), kas veidots vai nu no *lē-/lī- 'liet, apmest' (PKEŽ III 23, 341sk.), vai no *lei- 'zust' (IEW 661sk.).

Jāatzīmē, ka šāda piedēkļu *-lo-, *-no-, *-ro- mija ir ļoti sena parādība, kas iesniedz ide. pirmvalodā (sal. Benveniste 1935; Fraenkel 1938: 25skk.; Specht 1944; Burrow 1955: 126skk., 146skk.; Иванов 1965; Bader 1975; Откупщиков 2001: 276skk.; Ambrazas 2008b: 111).

Tiesa, minētajiem īpašības vārdiem radniecīgi arī cita tipa atvasinājumi lie. *liē-sas*, *lāi-bas* (LEW 329skk.).

Lietuviešu izloksnēs var atrast vēl dažus citus retus pieneses nosaukumus.

Dažiem no tiem ir līdzīga semantika kā pienei (sal. Gritēnienē 2006: 135): *píenžolē* (Josvaiņos; par salikteņa otro komponentu *žolē* skat. 56 lpp.), *baltpiēnē* (Linkmenē; par salikteņa otrā komponenta *báltas* cilmi skat. 70 lpp.; vienā no latviešu valodas augšzemnieku dialekta dziļajām izloksnēm – Kalncempjos – pierakstīta analoga vārdkopa *baltā piene*: *bòltù pīneņu lopus iēda paveserī solatūs ār krīejumu* 'balto pieneņu lapas ēda pavasarī salātos ar krējumu' [Apv]), *karvāpienē* (Skirsnemunē; piem., *kai karvāpienēs žydi, karvēs duoda daugiau piēno* 'kad pieneses zied, govīs dod vairāk piena' Ķelmē, skat. Gritēnienē 2006: 135).

17. gs. vēsturiskajos avotos minēta *karvažolē* 'piene' – *Kuhbluhme* ar tulkojumu *karwzoles* (Lex 248).

18. gs. Kristijona G. Milkus un dažās citās vēlāku laiku vārdnīcās *karvažolē* dažkārt minēta ar nozīmi 'purva purene (*Caltha palustris*)' (sal. Gritēnienē 2006: 81). Pēdējo divu salikteņu pirmais komponents ir lietvārds *karvé*. Vispirms tas saistīts ar sl. **korva* 'govs', pr. *carwis* 'vērsis' E 572, varbūt arī alb. *ka* 'kastrēts vērsis, bullis', bet tālāk ar pr. *sirwis* 'stirna', kimru *carw*, lat. *cerwus* 'briedis' un gr. *κερα(φ)ός* 'ragains'. Tas ir sens substantivizējies īpašības vārds ar piedēkli *-uo-, šim vārdam pamatā ide. **k'r-/k'er-* 'spēks; rags' (plašāk skat. Ambrazas 2010b un lit.).

Kompaktā nelielā areālā Ziemeļaustrumvidzemē sastopami pieneņu nosaukumi ar sakni *sviest-*: *svīstēņe* Liepnā, Mālpupē, *sviēstene* Jaunrozē, Mārkalnē, Pededzē, Trikātā, *sviēstenīte* Jaunlaicēnē. Nosaukuma pamatā substantīvs *sviests*.

Pieneses sulas garšu raksturo Antazavē pierakstīts atvasinājums *karčiuškā*. Tas darināts ar slāvisku piedēkli *-(i)uška* (par cilmi skat. Ambrazas 2000: 112 un lit.) no īpašības vārda *kartūs* 'rūgts'. Tas ir atvasinājums ar lietuviešu valodā ļoti izplatītu galotni *-us* (par to skat. Ambrazas 2008b: 108sk. un lit.) no darbības vārda *kiřsti* (*keřta*) (sal. Būga II 246; LEW 258sk.; Smoczyński 2007: 260). Bet šis darbības vārds izveidojies no ļoti sena un sazarota ide. *(s)ker 'griez' (skat. IEW 938skk.; Jēgers 1966a; Откупщиков 1967).

I. Ēdelmanes vākumos no Labraga sastopams pieneses nosaukums *sīvene*, kas ar piedēkli *-en-* atvasināts no īpašības vārda *sīvs* 'rūgts'.

Citā pieneņu nosaukumus vienojošā grupā atspoguļojas tautas medicīna. Izsenis ar pieneņu sakņu novārijumiem ārstētas ekzēmas, suņanaglas (furunkuli), pūtes. Tādēļ nosaukumi radušies no lietvārda *šāšas* (sal. Gritēnienē 2006: 109sk.), kurš iespējams veidots no zuduša darbības vārda **šaš*, sal. la. *sass* 'negatavs', *sasi* 'nelieli augoņi', lie. *šāšti*, *šīšti* 'pārklāties ar krevelēm' (ME III 744sk.; LEW 966; Smoczyński 2007: 625).

Panevėžā, Deltuvā, Joniškōs, Pasvalē, Pumpēnos sastopams nosaukums *šašūkas*, kas darināts ar deminutīva piedēkli *-ukas*: *kai buvom maži, iš šašūku vainikus pynēm, o dabar žqsim raunam* 'kad bijām mazi, no pienenēm pinām vainagus, tagad zosīm raujam [pieneses]' Pasvalē (LKŽe).

Ziemeļaustrumlietuvā un Austrumlietuvā (Biržos, Panevėžā, Viļņas novadā, Kupiškī, Subačū, Vabalninkā, Smalininkos, Joniškōs, Jonikaičos, Medikiņos, Šeduvā) fiksēti pieneses nosaukumi *piktašašis*, *piktšašis*, *piktošašiai*, piem., *nedideli tokie geltonai žydi; vaistai nuo šašų; seniau gi būdavo visokiais spuogais užsikrėtę, būdavo, kaip ir pūliuoja, tai piktašašį nuskina, patepa ir viskas* [pranyksta spuogai] 'nelieli tādi

dzelteni ziedi; zāles pret pūtēm; agrāk jau bija ar visādām pūtēm apmetušies, bija, ka arī strutoja, tad pieneņi norauj, apsmērē un viss [izzūd pūtes] Panemunēlē (Gritēnienē 2006: 110).

Šā salikteņa pirmais komponents ir īpašības vārds *pīktas*, kas atbilst la. *pikts*; tas ir atvasinājums ar piedēkli *-to- no darbības vārda **peik-*, sal. lie. *pýkti*, *peikti*, la. *píkt* 'dusmoties', *peikt* 'izlutināties, izlust', pr. *paikemmai* 'piemānām, pievilinām', gotu *bi-faihon* 'piemānīt', *faih* 'apkrāpšana, apmānīšana' un citus tiem radniecīgus ģermāņu vārdus, varbūt arī senindiešu *písunah* 'apmelotājs' (ME III 213; LEW 563, 589; IEW 795; Stang 1972: 40; Sabaliauskas 1990: 175; PKEŽ III 210 skk.; Smoczyński 2007: 446, 457). Izlokšņu piemēri: *piktašašiu negraibykit: rankos bus karčios* 'pieneses neaiztieciet, rokas būs rūgtas' Subačā (LKŽe); *iš piktašašiu bitēs ima medu* 'no pieneņem bites ņem medu' Ērišķos (LKŽe); *nebēr lietaus, net piktašašiu lapai suglebe* 'jau ilgi nav lietūs, pat pieneņu lapas novītušas' Salamiestē (LKŽe); *nuraškei piktašaši – bēga toks pienas* 'norāvi pieneņi – tek tāds piens' Vabalninkā (LKŽe).

Panevėžā, Miežišķos, Biržos, Saločos, Daujēnos, Subačū, Karsakišķī, Kupišķī sastopams nosaukums *šašavaļkis: dobilai šašavaļkais išėjo – geltona išvien* 'aboliņš pieneņu pilns – dzeltens visur' Miežišķos (LKŽe), *nepink vainiko iš šašavaļkiu: kai ant galvos užsidēsi – piktšašiu atsiras* 'nepin vainagu no pieneņem: kā galvā uzliksi – radīsies pūtes' Biržos (LKŽe).

Otrais salikteņa komponents radies no darbības vārda **uelk-*, sal. lie. *vīlkti* (*vēlka*), la. *vīlkt* (*vēlku*), sl. **velkti* 'vilkt', Av. *varək-* 'vilkt, stiept', gr. ἄ(φ)οχξ, lat. *sulcus* 'vaga', alb. *helk'* 'rauju, izplēšu', arm. *hely* 'lēni nest', (Trautmann 1923: 349sk.; IEW 1145; LEW 1253; Smoczyński 2007: 753sk.); savukārt šis darbības vārds varbūt cēlies no vēl senāka ide. **uel-* 'plēst, ievainot, nosist' (sal. ИЯ 492, 1 par.), no šejienes lie. *vēlē*; turklāt, sal. arī senu ide. vārdu *vīlks*.

Lietuviešu botānikas vārdnīcā, bez šiem, minēts arī atvasinājums ar piedēkli -ūnas – *šašūnas* (LBŽ 342).

Ar pieneņu saknēm mēģina aizdzīt bezmiegu (Gritēnienē 2006: 110). Tas atspoguļojas šīs zāles nosaukumos, kuri veidoti no darbības vārda lie. *snāusti* (*snāudžia*, *snāudē*), kam atbilst la. *snaūst* (*snaūžu*, *snaūdu*) un varbūt ir austrumbaltu valodu inovācija, jo mēģinājums tos saistīt ar gr. νυστάζω 'guļu, esmu iesnaudies; nolaidīgs, nekārtīgs' (sal. Schulze 1966: 376; ME III 973sk.; LEW 852sk. un lit.), ir apšaubāms (Smoczyński 2007: 580sk.).

Dienvidausturlietuvā (Marijampolē, Daukšos, Pauļos) sastopami nosaukumi *snaudālis*, *snaudālē: vaikai snaudaliūs pusto – gražu, kaip pūkai lekia* 'bērni pieneses pūš – skaisti, kad pūkas lido' Daukšos (LKŽe).

Šis ar piedēkli -*alis* (-*é*) (veidojies no īpašības vārda afiksa *-lo-) darinātais atvasinājums parasti ir darbības veicēja nosaukums (sal. Ambrazas 1993: 120), bet dažreiz apzīmē arī citus augus (*snaudālis* – 'dzeltenā salmene (*Helichrysum arenarium*)'; pļavas silpurene (*Pulsatilla pratensis*), 'meža silpurene (*Pulsatilla patens*)'; *snaudālē* – 'cits

kurvjziežu dzimtas pļavas augs (*Leotundas*)'; 'pļavas spulnaglone (*Coronaria flos-cuculi*)'; 'divmāju kaķpēdiņa (*Antennaria dioica*)'; 'pļavas vilkmēle (*Succisa pratensis*)' (LKŽe).

Citos izlokšnēs (Alītā, Marijampolē, Švenčoņos, Trāķos, Birštonā, Jonišķos) sastopami nosaukumi *snaūdē*, *snūdē*, *snūdē: kap išgysi kiaules, tai neskink daug snūdžiu, ba ir snausi per visus metus* 'kad izdzīsi cūkas, tad nerauj daudz pieneņu, jo tad gulēsi visu gadu' Ūdrijā (Gritēnienē 2006: 110); *pievose pas mus daug snaūdžiu* 'pļavās piemums daudz pieneņu' Trāķos (LKŽe).

Šie nosaukumi ar derivatīvo galotni -*é* varētu būt radušies no konkretizējušamies darbības nosaukumiem, sal. *snaudā*, *snaudās*; *snudā*, *snūdas* 'snaudiens' (LKŽe); *snaūdē*, kā arī *snaudālis*, *snaudālē*, kas apzīmē arī citus augus: 'dzeltenā salmene (*Helichrysum arenarium*)', 'divmāju kaķpēdiņa (*Antennaria dioica*)' (LKŽe).

No baltiem gariem matiņiem veidotā pieneses augļa izskata dēļ (sal. Gritēnienē 2006: 110) dažiem šīs zāles nosaukumiem pamatā ir sens slāvisms *pūkas* (sal. senbkr. *nyxъ*). Nosaukumi ar šo slāvismu fiksēti jau 16. gs. rakstos (sal. Būga II 364sk.; Skardžius IV 240; LEW 664; Smoczyński 2007: 487): *pūkēnē* (Alksnēnos, Zarasos; ar piedēkli -*enē*), *pūkūčiai* (Šūlēnos; ar piedēkli -*utis*). *Lietuviešu botānikas vārdnīcā* bez šiem, minēts arī atvasinājums ar derivatīvo galotni -*is* – *pūkis* (LBŽ 342).

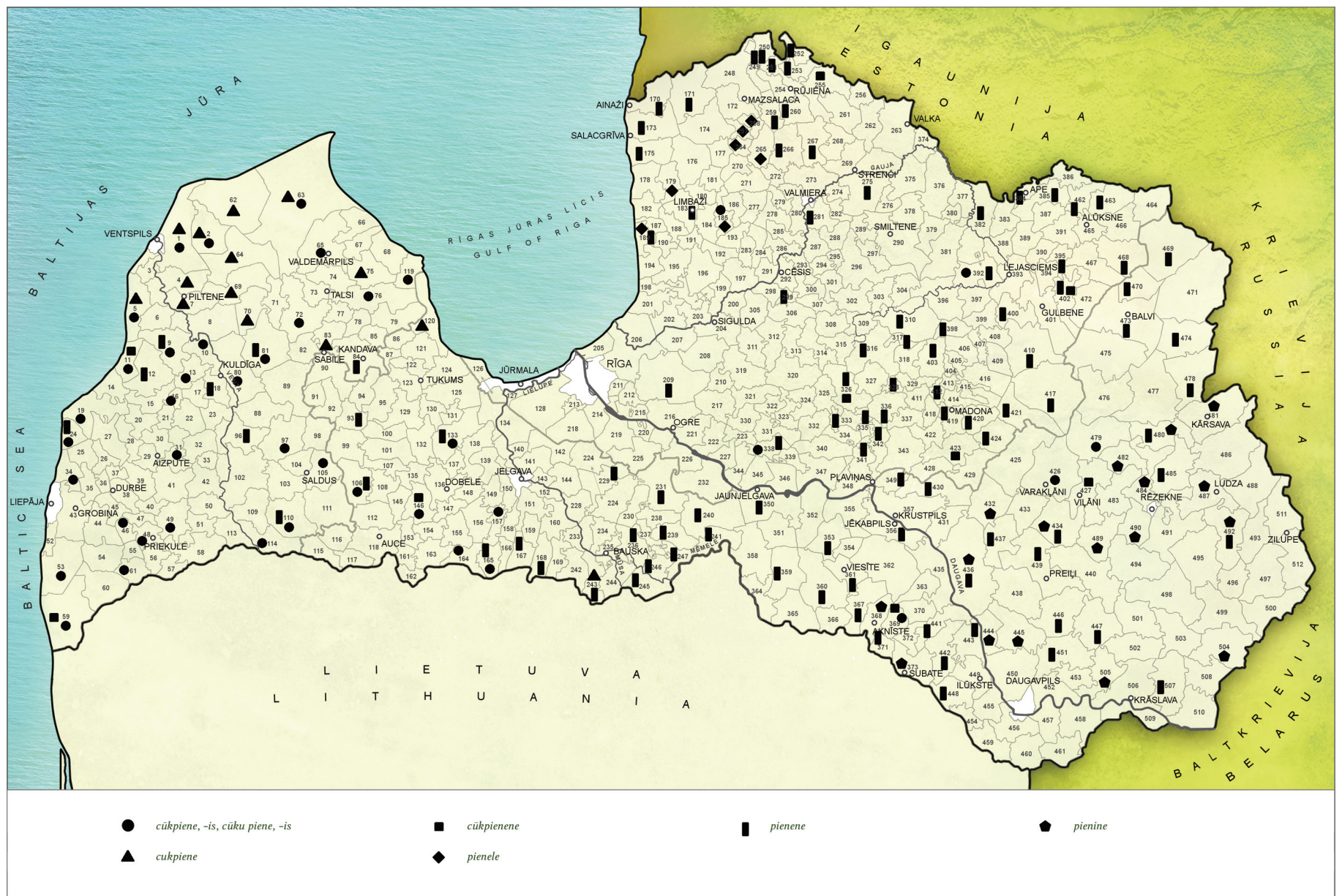
Tauragnos pierakstītais *gegēlas*, tāpat kā līdzīgais un tai pašā izlokšnē lietotais tūruma kosas (*Equisetum arvense*) nosaukums *gegēlis* (LKŽe; Gritēnienē 2006: 38), šķiet, darināts no *gēgē* 'dzeguze' ar piedēkli, kas veidojies no īpašības vārda afiksa *-lo-. Bet šis savukārt ir retrogrādīks atvasinājums (sal. Skardžius I 21sk.) no senāka *gegužē*, kam ir atbilstmes citās baltu (la. *dzeguze*, pr. *geguze* E 731) un varbūt arī slāvu valodās (senkr. *жегъзуля*, po. *gżegzółka* u.c., skat. Trautmann 1923: 81; LEW 142sk.; ПЯ E–H 189sk.; PKEŽ I 337; Sabaliauskas 1990: 117), ja tas slāvu valodās nav baltisms (sal. Prinz 1966).

Pēc Vītauta Mažuļa domām (PKEŽ I 337sk.), atvasinājums ar sufiksu *-*uz-* (sal. arī Ambrazas 2000: 98) lie. *gegužē* un tam radniecīgie vārdi darināti no interjekcijas **ge-gū*.

Mielagēnos pierakstīts nosaukums *dvylikinē*, kas darināts ar īpašības vārda izskaņu -*inis* (-*é*) no skaitļa vārda *dvylika* 'divpadsmit'. Šis savukārt ir saliktenis. Pirmais komponents, šķiet, radies no senāka **dvei-* (sal. senbaznsl. *dvě*, senkrievu *dvē*) un vēlāk pārveidojies *trylika* ietekmē. Bet otrais komponents, kā rāda senajos rakstos lietotā forma *ant-ras liekas* 'divpadsmitais', kādreiz bijis īpašības vārds *liekas* 'lieks', kam atbilst la. *lieks* (plašāk skat. Mažiulis 1957: 40skk.).

Šis īpašības vārds ir atvasinājums ar derivatīvo galotni *-*o-* no ide. darbības vārda *leik-*, sal. lie. *likti* (*liēka*), la. *likt* (*liēku*), pr. *polinka* 'paliek', gotu *leihvan* 'aizdot', lat. *linguo*, gr. χείπω 'atstāju', senindiešu *riṇákti* 'paliek' utt. (Trautmann 1923: 145sk.; LEW 372sk.; IEW 669 sk.; ПЯ L 22 skk.; Sabaliauskas 1990: 92; PKEŽ III 318; Smoczyński 2007: 355sk.).

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Rudzupuķes nosaukumi

Rudzupuķes nosaukumi

Komentāra autori: Asta Leskauskaitē, Anna Stafecka, Saulus Ambrazs

Kartes un komentāra pamatā – atbildes uz ALE *Leksikas aptaujas* 83. jautājumu. Papildus izmantotas atbildes uz Antana Saļa 1. *Aptaujas* (Apklausa) 76. jautājumu un vārdnīca *Latviešu valodas augu nosaukumi* (Ēdelmane, Ozola 2003).

Kurvziežu dzimtas savvaļas auga, ziemāju nezāles (*Centaurea cyanus*) nosaukumi lie. *rūgiagēlē* un la. *rudzupuķe* ir salikteņi. To darināšanas pamatā – kopīgs baltu (sal. lie. *rugys*, la. *rudzis*, pr. *rugis* E 258) un slāvu (sal. senkr. *ръжъ*), kā arī germāņu (sal. senisl. *rugr*, senang. *ryge*) valodu vārds (skat. Trautmann 1923: 246; Būga III 681; ME III 555; Porzig 1954: 143; Sabaliauskas 1958a: 455, 1990: 43; IEW 1183; LEW 745sk.; Чегоданов 1962: 82–83; Stang 1972: 46; ИЯ 419, 658; PKEŽ IV 32sk.; Smoczyński 2007: 523). Šā vārda tālākā cilme visai neskaidra.

Aplūkojamo lietuviešu un latviešu valodas salikteņnosaukumu otrā daļa ir atšķirīga. Lietuviešu valodas (*rūgia-gēlē*) gadījumā tas ir samērā sens vārds *gēlē*, kas varbūt ir darbības vārda galotnes *-ē* atvasinājums, vēl sal. lie. *geltas* ‘dzeltens’, la. *dzelts* ‘dzeltens’, lie. *geltonas* ‘dzeltens’, la. *dzeltāns*, pr. *gelatynan* < **geltaynan* ‘dzeltenī’ E 464, tāpat arī *satem* variantus – lie. *žēlti* ‘zelt’, la. *zēlt*, lie. *žālias* ‘zaļš’, *žolē* ‘zāle’ u.c., tālāk sl. **zelenb* ‘žālias’, **žlto* ‘dzeltens’; sav. *gēlo*, kim. *gell* ‘dzeltens’, senind. *hāri-* ‘gaišs, dzeltens’ utt. (skat. LEW 144).

Nosaukums *rūgiagēlē* izplatīts dienvidzemaīšu Varņu izlokšņu grupā, kā arī dienvidu un rietumaukštaišu izlokšņu dienvidareālā, piem., *šic m'en'k'i rug'ai.* | *vien'i ku.kālai* | *rūg'ag'ē.lē.s* ‘šeit slikti rudzi – vieni kokaļi, rudzupuķes’ DrskŽ 310; *rūgegēļē.s tēb gražai.* *žrzi* ‘rudzupuķes tik skaisti zied’ PpaŽK; *koki čia rugiai* – *vienos rūgiagēlēs* ‘kādi te rudzi – vienas rudzupuķes’ Druskininkos (LKŽe).

Pēc A. Saļa 1. *Aptaujas* savāktie materiāli rāda, ka šis nosaukums (sal. arī tā variantus *rugiāgēlē*, *rugiagēlē*, *rugiagēlē*, *rugiagilē*, *rugigēlē*, *rūgedēlē*, *rūdegēlē*, *rūdagēlē*, *rudagēlē*, *rūdalēlē*) senāk lietots visā aukštaišu dialektā un dienvidzemaīšu izlokšņu grupas areālā, kā arī aiz Lietuvas robežas (ap Punsku).

Lietuviešu valodas normai atbilst variants *rūgiagēlē*. Taču izloksnēs var novērot uzsvāra pārbīdi galotnes virzienā: *rugiāgēlē*, *rugiagēlē*, *rugiagēlē*, *rugiagēlē*. Šeit jāņem vērā, ka salikteņi ar savienotājpatkāni *ia*, ko izrunā ar uzsvāru uz pirmā komponenta, ir it kā izņēmums no vispārīgās tendences uzsvērt savienotājpatkāni, sal. *spygliātvorē* ‘dzeloņstieplu žogs’, *krumpliāratis* ‘zobratis’ u.c. Vispār salikteņu uzsvārs

pie dzīvījojis dažāda rakstura pārmaiņas (sal. Mikulēnienē 2005: 115 skk. un lit.).

Senākajos lietuviešu rakstu avotos nosaukums *rūgiagēlē* vai tā varianti nav reģistrēti.

Aplūkojamās puķes nosaukumiem izloksnēs ir varianti ar savienotājpatkāni *i*: *rūgigēlē*, *rugigēlē*, *rugigēlē*, *rugigēlē*. Jāņem vērā, ka lietuviešu valodā savienotājpatkānis *i* sastopams ne tikai tajos salikteņos, kuru pirmais komponents ir *i*-celma vārds (piem., *akimirksnis* ‘acumirklis’: *akis* ‘acs’, *naktīziedē* ‘plaušķene’: *naktis* ‘nakts’), bet dažreiz – arī vārdos, kas radušies no *ā-*, *ō-*, *iļō-*, (*i*)*ē-* celmu lietvārdiem, piem., *vaikigālis* ‘puika’: *vaikas* ‘bērns’, *basligālis* ‘mieta gals’: *baslīs* ‘miets’, *blauzdīkaulis* ‘liela kauls’: *blauzdā* ‘liels’, *eglišakē* ‘egles zars’: *ēglē* ‘egle’ (sal. Urbutis 1965: 445sk.).

Šāds savienotājpatkāņa *i* lietojums ir sena parādība, sal. personvārdus *Gediminas*, *Minigaila*, *Noributas* un līdzīgus, kam ir paralēles citās radniecīgās valodās (plašāk par to skat. Skardžius I 418sk., IV 665skk. un lit.).

Formu *rūgiadēlē*, *rūdiagēlē*, *rūdagēlē*, *rudagēlē*, *rūdalēlē* rašanās cēlonis ir mīksto līdzskaņu *d* un *g* mija dienvidaukštaišu un atsevišķās austrumaukštaišu izloksnēs (par to skat. Leskauskaitē, Mikulēnienē 1998: 95skk. un lit.), kā arī saistījums ar īpašības vārdu *rūdas* ‘ruds’.

Salikteņa *rugiāžolē* otrajam komponentam – visās baltu valodās lietojamam vārdam *žolē* (sal. la. *zāle*, pr. *soalis* ‘zāle’ E 293, acc. sg. *sālin* III 105₁₃) ir kopīga cilme ar iepriekš aplūkoto *gēlē*, bet variants *rugiakvietkà* darināts, izmantojot jau 16. gs. rakstos fiksēto slāvismu *kvietkà* (sal. senbkr. *квѣтка*, skat. Skardžius IV 175).

Senākajos rakstu avotos un izlokšņu vārdnīcās neviens no šiem salikteņiem nav fiksēts. Nosaukums *rugiāžolē* pazīstams no KFRP – pierakstīts ap Jodupi, kā arī no rakstu valodas, piem., *Ji pareina taku nuo alksnyno, rankose turēdama aibes rugiažolių* ‘viņa pārnāk pa taku no alksnāja, rokās turēdama daudz rudzupuķu’ r.av. (LKŽe).

Pēc atbildēm uz A. Saļa 1. *Aptauju* 1 konstatēts varianta *rugiakvietkà* lietojums ap Mažaičiem.

La. *rudzupuķe* ir plaši izplatīta visā Latvijas teritorijā. Kurzemes un Vidzemes lībisko izlokšņu teritorijā lieto variantu *rudzpuķe*. Retāk sastopama vārdkopa *rudzu puķe*, kas arī reģistrēta visos Latvijas novados.

To atspoguļo arī latviešu izlokšņu piemēri: *smukas jōu tōas rudzupuķēs je, be' i nazoáľēs àr řēizé* 'skaistas jau tās rudzupuķes ir, bet arī nezāles vienlaikus' Aknīstē (ALE); *na'èiri rudzi – kiukūli da rudzu pučis* 'netīri rudzi – vien kokāļi un rudzupuķes' Nautrēnos (ALE); *rudzpuķ' zil' krās' i, tumši zil'* 'rudzupuķe zilā krāsā ir, tumši zila' Idū (ALE); *ziēdēt ziēd rudzu vārpa, bet, kad ziēd rudzupuķe, vārpa viņu neviņņēja* 'ziedēt zied rudzu vārpa, bet, kad zied rudzupuķe, vārpa to neuzveic' Nīcā (ALE); *rudzpuķs ziēd pa rudziņ, smuk, zil' ziēdiņ* 'rudzupuķes zied rudzos, skaisti, zili ziediņi' Vainižos (ALE); *rudzupuķes a' řsuōt nizāľ's, bet maņ viņ's patik* 'rudzupuķes arī esot nezāles, bet man viņas patik' Zālītē (ALE).

Lībiskajās izloksnēs sastopama arī vīriešu dzimtes forma *rudzupuķis*, piem., *rudzupuķi oūg rudzos un ziēd a zilim ziēdim* 'rudzupuķes aug rudzos un zied ziliem ziediem' Svētcimā (ALE).

Visu šo latvisko nosaukumu otrais komponents *puķe* 'puķe' ir aizgūvums no somugru valodām, sal. lib. *putk, puk'k', put't'* 'puķe' (ME III 405sk.; Frenkelis 1969: 67; Sabaliauskas 1963: 134 un lit.).

Nosaukums *rudzu puķe* atrodams 17.–18. gadsimta vārdnīcās: *Rudsu Pukkes* Korn blumen. Fürecker 1685 II 220; *Rudsu=puķķes* Korn=blumen Depkin 1704 III 1227; Kornähre, *rudfu pukke*. Stender 1789 I 363; *Rudfu pukke*. Roggenblume Stender 1789 II 220.

No vārda *rudzupuķe* radies lietuviešu valodā reti sastopamais latvisms *rūdzpūkis*. Šis nosaukums un tā varianti *rūdzpūkis, rudzpuķe* pazīstami tikai Lietuvas rietumu daļā (Klaipēdas apkārtnē), sal. *daug tu rūdzpūkių žyda į rugius, viskas mėlynuo[ja]* 'daudz to rudzupuķu zied rudzos, viss zilgmo' Dovylos (LKŽe).

Tāda pati semantika kā lie. *rūgiagēle* / la. *rudzupuķe*, ir vā. *Kornblume* 'rudzupuķe'. Šis vārds ir pamatā ap Šiluti pierakstītajam ģermānismam *körnblumē*, ko lieto arī Lidoķu apkārtnē.

Lietuviešu un latviešu izloksnēs rudzupuķi apzīmē un vienotu izplatības areālu veido arī vienas un tās pašas cilmes slāvisms *vosilka/vasilka* (sal. senbkr. *βασιλῆς*, gen. sg. *βασιλῆα*, po. *wasilka, wasilek* 'rudzupuķe', skat. Skardžius IV 298; Даль I 167).

Nosaukums *vosilkà* (ar variantiem *vosilka, vōsilka, vosilkas, vosilkas, vōsilkas, vosilkē, vosilkē*) sastopama visos lietuviešu dialektos.

Atbildes uz A. Saļa *Aptaujas* 1 jautājumiem rāda arī vairākus citus variantus: *vasilkà* (ap Pikeļiem, Skļāusti, Leckavu, Klīkoļiem, Židikiem, Tirkšļiem, Vieksņiem, Padvarēļiem, Krjukiem, Žeimeli, Namajūniem u.c.), *vasilka* (ap Dapšiem, Zastaučiem, Tirkšļiem, Krjukiem, Žeimeli, Virškupēniem, Pabirži, Dauķņūniem, Geidžūniem u.c.), *vasilkē* (ap Laižuvu, Tirkšļiem, Vieksņiem, Skodišķiem), *vasilkē* (ap Zastaučiem, Urviķiem), *vōsylka* (ap Klīkoļiem, Urviķiem), *vasilkas* (ap Pikeļiem, Leckavu, Kerviem, Skļāusti, Židikiem, Skodu, Šarki, Īlaķiem, Vabaļiem, Padvarēļiem, Palukni, Mosēdi, Vabaļiem, Poķi, Žemaiču Kalvariju, Sedu, Dameļiem u.c.), *vasilkas* (ap Virškupēniem, Kuršēniem, Šakiņiem, Mižuikiem, Varņiem, Gomaļiem, Karčemu, Vaiguvu, Anikšciem, Kurķiem, Pagiriem u.c.), *vāsilkas* (ap Kuprelišķiem, Šiekštīnīkiem), *visilka* (ap Urviķiem, Naujamiesti), *visilkà* (ap Dikoņiem), *visilkas* (ap Jonišķēli, Naujamiesti), *vusilka* (ap Krakēm), *vusilkà* (ap Survilišķiem, Truskavu, Ilgižiem, Andronišķiem), *vosilkas* (ap Pašušvi), *vasēlka* (ap Švēkšnu, Judrēniem), *vasēlka* (ap Žlibīniem), *vasielka* (ap Vidukli), *vozilkà* (ap Lekēciem), *vozilka* (ap Paupi, Mauručiem), *osilkà* (ap Gražuļiem, Trečūniem, Skrjaudžiem, Pašlavanti, Prieniem, Marijampoli, Iglauku, Ļudvinavu u.c.), *usilkà* (ap Pakruoji), *usilka* (ap Kapčūniem), *usilkas* (ap Rudišķiem, Lūpaičiem, Norušaičiem, Pakruoji, Kapčūniem, Šeduvu, Raginēniem u.c.), *asilkas* (ap Jonišķēli).

Šo nosaukumu dažādību un izplatību ilustrē lietuviešu izlokšņu piemēri: *dažnāi i vosilkàs riņgdavom* 'bieži arī rudzupuķes mēdzām vākt' ZnŽ III 701; *ruģuōs va.silku. net mēlina* 'rudzos rudzupuķu – viss zils' KlŽ 413; *vosilkos rugiuosà áuga, ānos mėlynai žydz'* 'rudzupuķes aug rudzos, tās zied ziliem ziediem' LzŽ 291; *sako, pirmos vasilkos žydzia, tai reikia linai sēt* 'mēdz teikt, kad pirmās rudzupuķes zied, tad jāšēj lini' Biržos (LKŽe); *jauroj auga vosilkos* 'mitrā zemē aug rudzupuķes' Dusetās (LKŽe); *vasilkos – nē kokia kvietka: žolė, i gana* 'rudzupuķes nav puķes, zāle vien ir' Viduklē (LKŽe); *vasilkēs auga rugiūse* 'rudzupuķes aug rudzos' Vieksņos (LKŽe); *iš vosilkių vainikėlis gražiai mėlynuojas* 'rudzupuķu vainadziņš skaisti zilgmo' Valkinīkos (LKŽe); *vosilkaĩ mėlynais teip jau daugiausia žiedeliais, ale bet būdavo ir rausvų* 'rudzupuķes visvairāk ir zilā krāsā, bet mēdz būt arī sārtas' Suvainišķē (LKŽe).

Nosaukums *vosilkà* fiksēts jau 17. gs. abās Konstantīna Sirvīda vārdnīcās: modrak / caliba, calen-||dula, *wofilka* SPr 83; Modrak / modrzeniec. Cyanus. *Wofilka* SD³178; pirmajās Mazās Lietuvas vācu-lietuviešu valodas rokraksta vārdnīcās; piem., Kornbluhm *Wofilka* Lex 55a; Korn=Bluhme. *Wofilka, ôs*, F. C I 1099.

Izloksnēs sastop arī variantu *vasilkà* (resp. *vasilka, vāsilka*) ar patskani *a* saknē. Skaņu *o* un *a* mija lietuviešu slāvismos ir diezgan bieža parādība (sal. Zinkevičius 1997).

Dažviet *a*, *o* vietā runā patskani *i* (*visilkà, visilka*) vai *u* (*vusilkà, vusilka*), *i* mijas ar *e* (*vasēlka*) vai *ie* (*vasielka*), par balsīgu kļūst līdzskanis *s*→*z* (*vozilkà, vozilka*). Pavīnkšņos pierakstīts pārveidojums *valilka*.

Daļā lietuviešu izlokšņu vārda sākumā līdzskanis *v* zūd, piemēram, *vóras*→*óras*, *vokietis* / *vokietys*→*ókietis* / *okietys* u. tml. (skat. Zinkevičius 1966: 177. sk.; LKA II 112sk., 94. k.). Tāpat notiek arī aplūkojamajā slāvismā: *osilkà, usilkà, usilka*.

Atsevišķi minami morfoloģiskie varianti: *vosilkas, vosilkas, vōsilkas, vōsilkas; vosilkē, vosilkē; vasilkas, vasilkas, vāsilkas; vasilkē, vasilkē, vasilkià; vozilkas; vasēlka; asilkas; usilka*.

Tāda celmu variēšanās raksturīga arī lietuviskas cilmes lietvārdiem. Arhaiskas ir *ō* un *ā* celmu paralēlformas, piem., *nāgas*||*nagà* (skat. Stundžia 1978).

Lietuviešu izloksnēs redzamas arī aplūkotā slāvisma lietuviskošanas tendences – tiek lietoti deminutīvi ar piedēkli *-(i)ukas* (kas izveidojies no ide.*-ko-, skat. Ambrazas 2000: 90sk. un lit.): *vosilūkas, vosilūkas; vasilūkas*.

Nosaukums *vasilka* sastopams galvenokārt Latgales austrumu un dienvidu daļā (dažās Latgales izloksnēs reģistrēti arī citi šī nosaukuma varianti – *vuosilka* Kalupē, *vosilka* Izvaltā), piem., *vasilkyš* – *taidys zilys puķētiš pa rudzým žit* 'rudzupuķes – tādas zilās puķītes, rudzos zied' Asūnē (ALE); *agruōk bārnus pužāja ai rusālkōm, lai, lasiēdami vasilkyš, namēidēitu rudzu* 'senāk bērņus baidīja ar nārām, lai, lasīdami rudzupuķes, nemīdītu rudzus' Kaunatā (ALE); *vasilku vaiņuks* 'rudzupuķu vainags' Pildā (ALE); *vasōlkys vysvairuōk rudzūs aūk* 'rudzupuķes visvairāk 'visbiežāk' rudzos aug' Izvaltā (ALE); *rudzu fēirumā aūk vōsilkyš, kiukūli, jì nagōnfi izbāic labēibu* 'rudzu tīrumā aug rudzupuķes, kokāļi, tie neganti 'ļoti' iznīcina labību' Kalupē (KIV II 546).

Latgales vidus izloksnēs kompakto areālu veido nosaukums *naktinica* (*naktīnēica*). Atbildēs uz ALE leksikas jautājumiem tas dots no Ozolaines un Varakļāniem, papildmateriālos atrodams arī no Aizkalnes, Galēniem un Višķiem. Ziemeļlatgalē (Šķilbēnos) reģistrēts variants *naktenica* (*naktēnīca*), bet Dienvidlatgalē (Višķos) – *naktenīdza* (*naktīnēidza*), piem., *naktīnēicys aūg rudzūs* 'rudzupuķes aug rudzos'

Galēnos (ALE); *naklīnēcāi gārs kuōc* ‘rudzupuķei garš kāts’ Ozolainē (ALE); *naklīnēca* (lieto vec. p.) – *kas jāu fī pār puči, a pīļsātuōs is fīerga pīerk* ‘rudzupuķe – kas nu tā par puķi, bet pilsētās tirgū pērk’ Varakļānos (ALE); *naklīnēdzu vainuōcēnu goļvā* ‘rudzupuķu vainadziņu galvā’ Višķos (ALE).

Savukārt *Latviešu valodas augu nosaukumu* vārdnīcā *naktinīca* dota vēl no Aizkalnes, Barkavas, Dignājas, Galēniem, Maltas, Preiļiem, Rudzētiem, Silajāņiem, Varakļāniem, Vārkavas, *naktinīce* – no Ozolaines, *naktenīca* – no Aglonas, Makašēniem, Višķiem, *naktine* – no Gaigalavas, bet *naktenīte* – no Sakstagala un Stirnienes (Ēdelmane, Ozola 2003: 327).

La. *naktinīca* ar variantu *naktenīca* ir hibrīds. Tas veidots no ļoti sena, neapšaubāmi no ide. pirmvalodas nākušā lietvārda *nakts*, sal. lie. *naktis*, pr. acc. sg. *naktin* ‘nakti’, baznsl. *noštъ*, go. *nahts*, alb. *natë*, lat. *nox* (gen. sg. *noctis*), senind. *nák* (acc. sg. *náktam*), gr. *vύξ*, *νυκτός* ‘nakts’, senīr. *in-nocht* ‘šonakt’, toh. A *n[a]ktim* ‘nakts-’, toh. B *nek-ciye* ‘vakarā’, he. *neku-* ‘vakars’ utt. (Trautmann 1923: 193; ME II 690skk.; IEW 762sk.; LEW 482sk.; ИЯ 791sk., 1 par.; Sabaliauskas 1990: 50; PKEŽ III 168sk.; Smoczyński 2007: 415).

Tas var būt deverbāls atvasinājums, sal. he. *neku-* ‘tumst, krēslo’, daļēji varbūt arī lie. *nakvóti* (Иванов 1965: 67sk. un lit.).

Savukārt piedēklis *-inīca* ir slāvisks. Tiesa, tas radies no **-inīko-/ -ineiko-* (sal. Барбот 1969: 119sk.; Vaillant 1974: 349skk.), saplūstot diviem piedēkļiem: īpašības vārda piedēklim **-ino-* un sākotnējam deminutīva piedēklim **-iko-/ -īko-/ -eiko-* (sal. baznsl. *grěšbnikъ* ‘grēciniēks’: *grěšbnъ* ‘grēcīgs’, skat. Vaillant 1974: 306skk.) un atspoguļo ļoti senus baltu un slāvu pirmvalodu kontaktus. Atzīmējams arī tas, ka lietuvieši un prūši lieto vienu piedēkļa **-inīko-/ -ineiko-* apofonisku variantu, bet latvieši – citu, sal. lie. *laukinīkas* ‘zemnieks’, pr. *laukinīkis* ‘zemes īpašnieks, zemturis’ E 407 un la. *laūcinīeks* (plašāk skat. Ambrazas 2000: 118skk., 2006: 68).

Atbilstošais lietuviešu valodas vārds *naktinīčia* apzīmē citus augus: ‘divgadīgo naktssveci (*Oenothera biennis*)’, ‘dārza matioli (*Matthiola bicornis*)’, ‘brūngalvīti (*Prunella*)’ (Gritēnienē 2006: 108, 118, 180).

Kurzemes ziemeļu un vidusdaļas izloksnēs reģistrēti vārdi *zīdene* (Īvandē, Rendā, Ventā) un *žīdene* (Alsungā, Popē), piem., *tūr pulk zīdeņs tuōs rudzuōs* ‘tur daudz rudzupuķu tajos rudzos’ Rendā (ALE); *žīdene i zil ziēd* ‘rudzupuķei ir zili ziedi’ Alsungā (ALE); *uz Jāņem salasij žīdēns un nuopīn jāņkruōn* ‘Jāņos salasīja rudzupuķes un nopīna Jāņu vainagu’ Popē (ALE).

Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas augu nosaukumu vārdnīcā atrodami rudzupuķes nosaukumi *zīdene* un *žīdene* areālu papildina – vārds *zīdene* dots vēl arī no Padures, Piltenes, Rendas, Ugāles, Užavas, Zūrām, *žīdene* – no Ances, Basiem, Ēdoles, Jūrkalnes, Snēpeles, bet salikteņnosaukums *rudzzīdene* – no Ventas (Ēdelmane, Ozola 2003: 329).

Jānis Endzelīns vārdu *zīdene* hipotētiski saista ar vārdu *zīds* ‘Seide’ (tas ir aizguvums, sal. ig. *sīt*, vlv. *sīde*, skat. ME IV 731sk.), balstoties uz šā zieda līdzību ar zīdu. Variants *žīdene* acīmredzot uzskatāms par vārda *zīdene* fonētisko variantu.

La. nosaukumam *zīdene*, *žīdene* semantiski atbilst ap Pakroju pie-rakstītais nosaukums *šīlkas*, sal. tā variantus *šīlkēlis* (ap Mikņūniem, Pašvitini), *šīlkas* (ap Gudaļiem, Žemaiču Kalvariju; sal. LKŽe – ap Kvēdarnu), *šīlkē* (ap Geņoni, Pūčkornēm).

Vārds *šīlkas* – tas ir sens, pirms 12. gs. sākuma aizgūts slāvisms, sal. senkr. *шлькъ* (Būga I 340skk.). Šis vārds vai tā atvasinājumi, kuri

atklāj ziedu īpatnības, lietuviešu izloksnēs apzīmē arī dažas citas puķes (sal. Gritēnienē 2006: 80, 86, 151sk.).

Dažas latviešu izloksnēs reģistrēti nosaukumi, kuru motivācijas pamatā ir zieda zilā krāsa – *zilā puķe* (Nīcā), *zilene* (Šķilbēnos, Tilža), piem., *ružīc aūga maizīteī, zilā puķe – vaīņagaīn* ‘rudzītis auga maizītei, rudzupuķe – vainagam’ Nīcā (ALE); *zylejīm žīdīm – zīlēnis* ‘zilajiem ziediem – rudzupuķes’ Šķilbēnos (ALE).

I. Ēdelmane un Ā. Ozola nosaukumu *zilā puķe* dod vēl arī no Aknīstes un Anneniekiem, *zilene* – no Baltinavas, *zilinīca* – no Istras, bet deminutīva formu nom. pl. *zilenītes* – no Ružinas un Viļāniem (Ēdelmane, Ozola 2003: 328sk.).

Šo nosaukumu pamatā ir īpašības vārds *zils*, atbilstošais lie. *žīlas*, radniecīgs lie. *žēlti, žālias* ‘zelt, zaļš’ (ME IV 720; LEW 1296; Smoczyński 2007: 784skk.) un *gēlē* ‘puķe’ (sal. 56 lpp.).

Ar piedēkli *-enis, -ene* (cēlies no **-no-*) latviešu valodā bieži darināti līdzīgi īpašības nesēja nosaukumi (sal. Endzelīns 1951: 298skk.). Lietuviešu valodā šāda tipa atvasinājumi sastopami daudz retāk, sal. la. *mēllene* un lie. *mēllēne* ‘mellene’ (Ambrazas 2000: 166, 2006: 72).

Šeit vēl var minēt, ka Jurgis Ambraziejs Pabrēža (1771–1849) un vēlāku laiku botāniķi kurvjziežu dzimtas puķes (*Senecio*) apzīmēšanai izmantoja no īpašības vārda *žīlas* ‘sirms’ darināto galotnes *-ē* atvasinājumu *žīlē* ‘sirmums; sirmi mati, sirma galva’ (LKŽe). Tiesa, izloksnēs tiek lietoti citi šīs puķes nosaukumi (Gritēnienē 2006: 107sk.).

Pēc A. Saļa 1. *Aptaujas* pierakstīti arī vairāki citi reti sastopami rudzupuķes nosaukumi.

Ap Perloju ar nozīmi ‘rudzupuķe’ lieto vārdu *mēlynē*. Šim galotnes *-ē* atvasinājumam izloksnēs ir vēl citas nozīmes: ‘viršu dzimtas augs, mellene (*Vaccinium myrtillus*)’; ‘zilene (*Vaccinium uliginosum*)’; ‘zilas šķirnes kartupelis’ (sal. LKŽe).

Šā atvasinājuma pamatā ir īpašības vārds *mēlynas*, kas darināts ar piedēkli *-ynas* (šis piedēklis baltu valodās ir tikai dažiem īpašības vārdam; ar **-ī-no-*, kas attīstījies no **-no-*, parasti darina dažādus lietvārdus) no *mēlas* ‘zils’, kas radniecīgs la. *mēlns*, pr. *melne* ‘zilums (no sasišanas)’ E 161, bet tālāk, domājams, ar gr. *μέλας* ‘melns’, go. *meljan* ‘rakstīt’, senind. *málam* ‘dubļi, netīrumi’ u.c. (skat. IEW 720sk.).

Tie, pēc Vītauta Mažuļa domām (PKEŽ III 123skk.), savukārt radušies no darbības vārda **mel(H)-/ *mol(H)-/ *mī(H)* ‘nosmērēties, kļūt tumšākam’, sal. vēl lie. *mēlmas* ‘bāls, nobālējies’ (Ambrazas 2007: 17).

Ap Virškupēniem, Papili lieto salikteni *mēlinžiedis*. Tā otrais komponents *žīedas*, kas atbilst la. *ziēds*, ir galotnes *-as* atvasinājums no baltu darbības vārda (sal. lie. *žydēti* ‘ziedēt’, la. *ziēdēt*), kuram, iespējams, ir radniecīgi vārdi arī kādā ģermāņu valodā, sal. go. *keinan* ‘dīgt’ (IEW 355sk.; LEW 1305; Stang 1972: 65sk.; Sabaliauskas 1990: 192; Smoczyński 2007: 781).

Ar nozīmi ‘rudzupuķe’ ap Gražišķiem fiksēts vārds *šarkakōjis*. Taču daudz plašākā areālā šo salikteni (biežāk akcentējams kā *šarkākōjis*, *šārkakōjis*) lieto ar nozīmi ‘tīruma zilausis’ (*Consolida regalis*), kura lapas, sašķeltas divās vai trijās šaurās līnijveida šķēpelēs, atgādina putna kāju (Gritēnienē 2006: 147sk.), ‘vālišu staipeknis’ (*Lycopodium clavatum*), ‘kosmeja (*Cosmos*)’ (LKŽe).

Salikteņa pirmā komponenta *šārka* pamatā varbūt ir skaņu atdarinājums (piem., *kar, kar*) tāpat kā dažiem citiem putnu nosaukumiem (sal. Urbutis 1981: 45skk.; PKEŽ IV 64). Šim vārdam atbilst pr. *sarke* E 725, sl. **sorka* ‘žagata’, tiem ir zināmas paralēles arī citās radniecīgās valodās, sal. senind. *sāri-* ‘kāds putns’, *sārikā* ‘Indijas žagata’, alb. *sorrë* ‘vārna’, (Trautmann 1923: 299; LEW 964; IEW 569; Sabaliauskas 1990: 34; PKEŽ IV 63skk.; Smoczyński 2007: 624). Otrais

komponents *kója* ir austrumbaltu jauninājums (sal. la. *kāja*), pagaidām tam nav pārlicinošas etimoloģijas (skat. ME II 186skk.; LEW 280; Sabaliauskas 1990: 144; Smoczyński 2007: 303sk.).

Ap Sudargu ar nozīmi ‘rudzupuķe’ lieto vārdu *mēldas*. Vārds *mēldas* / *mēldas* parasti apzīmē ‘grīšļu dzimtas augu (*Scirpus*)’, dažreiz ‘niedres’, ‘meldrus (*Juncus*)’ (LKŽe).

Tas ir kopīgs lietuviešu un latviešu valodā (sal. *mēldi* ‘meldri’). Visticamāk, šis vārds ir atvasinājums (varbūt substantivējies īpašības vārds) no darbības vārda **meld^(h)*- ‘darīt maigu, mīkstu’, sal. pr. *mal-dai* ‘jauni’ III 97₂, sl. **moldv* ‘jauns’, lat. *mollis* ‘mīksts, lokans’, īr. *meldach* ‘mīksts’, gr. *μέλδομαι* ‘mīkstinu’, senind. *mǫdú-* ‘mīksts, vājš, patīkams’ un citi (Būga II 166, 211; ME II 594 utt.; LEW 431; Sabaliauskas 1990: 157; PKEŽ III 100skk.; Smoczyński 2007: 386).

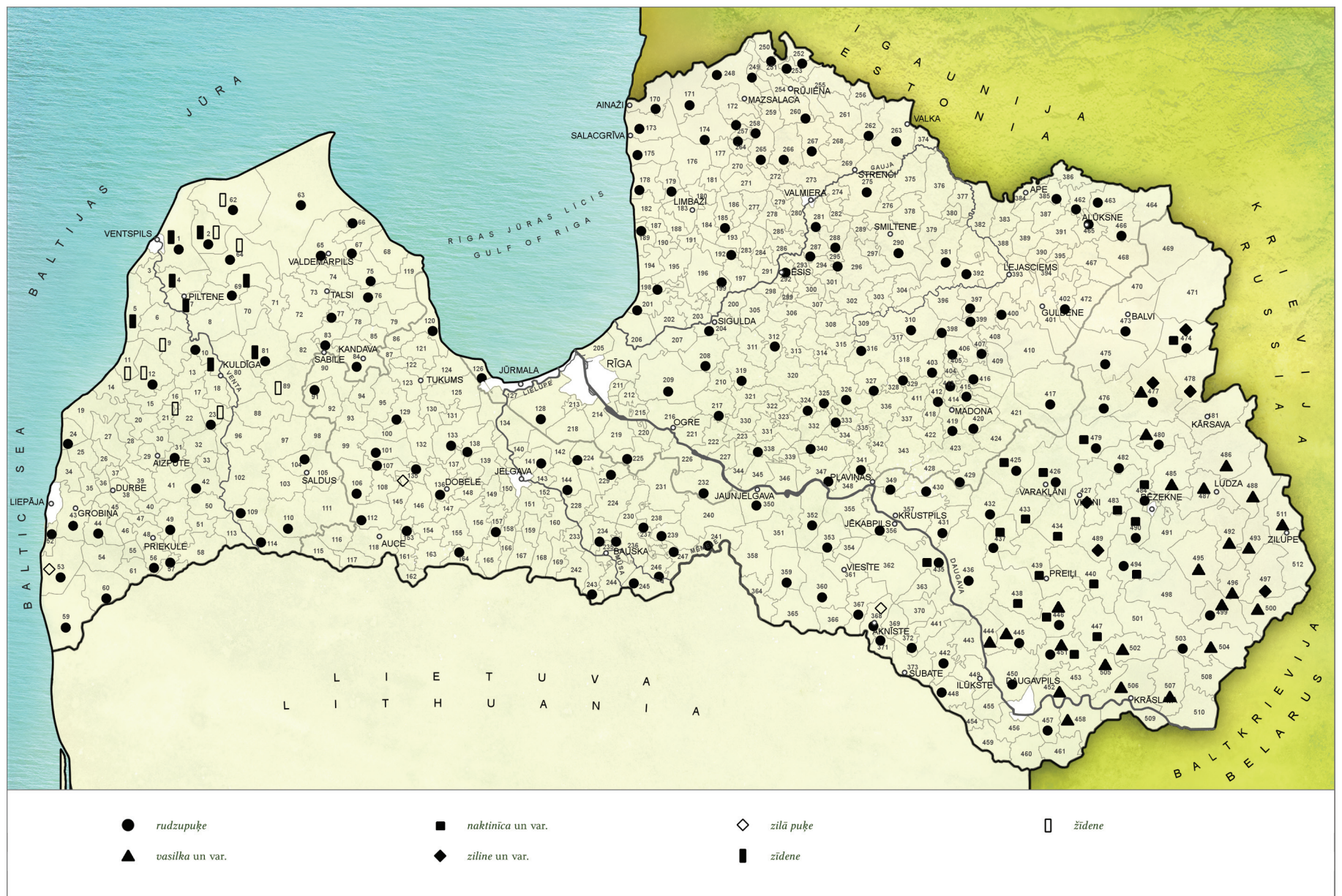
Tas savukārt varbūt varētu būt radies no senākā **(s)mel-* ‘trīt, malt’, no kā radies lie. *mālti* ‘malt’, *smūlkus* ‘smalks’ utt. (skat. IEW 716skk.; PKEŽ III 101, 105).

Ap Stupuriem, Lūpaičiem, Žemīti lietotie rudzupuķes nosaukumi *kukālis*, *kaukulis* varbūt saistāmi ar lie. *kūkti* (jāatzīmē, ka šis vārds

biežāk lietojams saistībā ar gatavās labības noliekšanos, sakrišanu veldrē, piem., *Tokia giedra, kad kasdien matyti, kaip javai kuņka* ‘tāds skaidrs [laiks], ka ar katru dienu redzams, kā labība [vārpa] liecas’ Bartninkos, skat. LKŽe), la. *kukt* ‘liekties, svērties’ (cēlies no determinatīviem *-k-* izvērsta ide. **keu-* ‘liekt’, kas paplašināts ar determinatīvu *-k-*, sal. IEW 588skk.), sal. lie. *kūkis* ‘āķis’ (par to plašāk skat. Mikulskas 2002), *kaūkas* ‘koka āķis vai loks – kāds zvejnieku darbarīks’, *kaūkaras* ‘pau-gurs, kalniņš’, *kúoka*, la. *kùoks*, pr. *queke* ‘zediņš (žogā)’ E 635; serb.-horv. *kūka* ‘āķis’, *kvàka* ‘durvju rokturis, āķis’; go. *hauhs* ‘stāvs, bēniņi’, senskand. *haugr* ‘pakalns’ u.c. (Būga I 368; Trautmann 1923: 121; ME II 302; ПЯ К–Л 380skk.; PKEŽ II 327skk.).

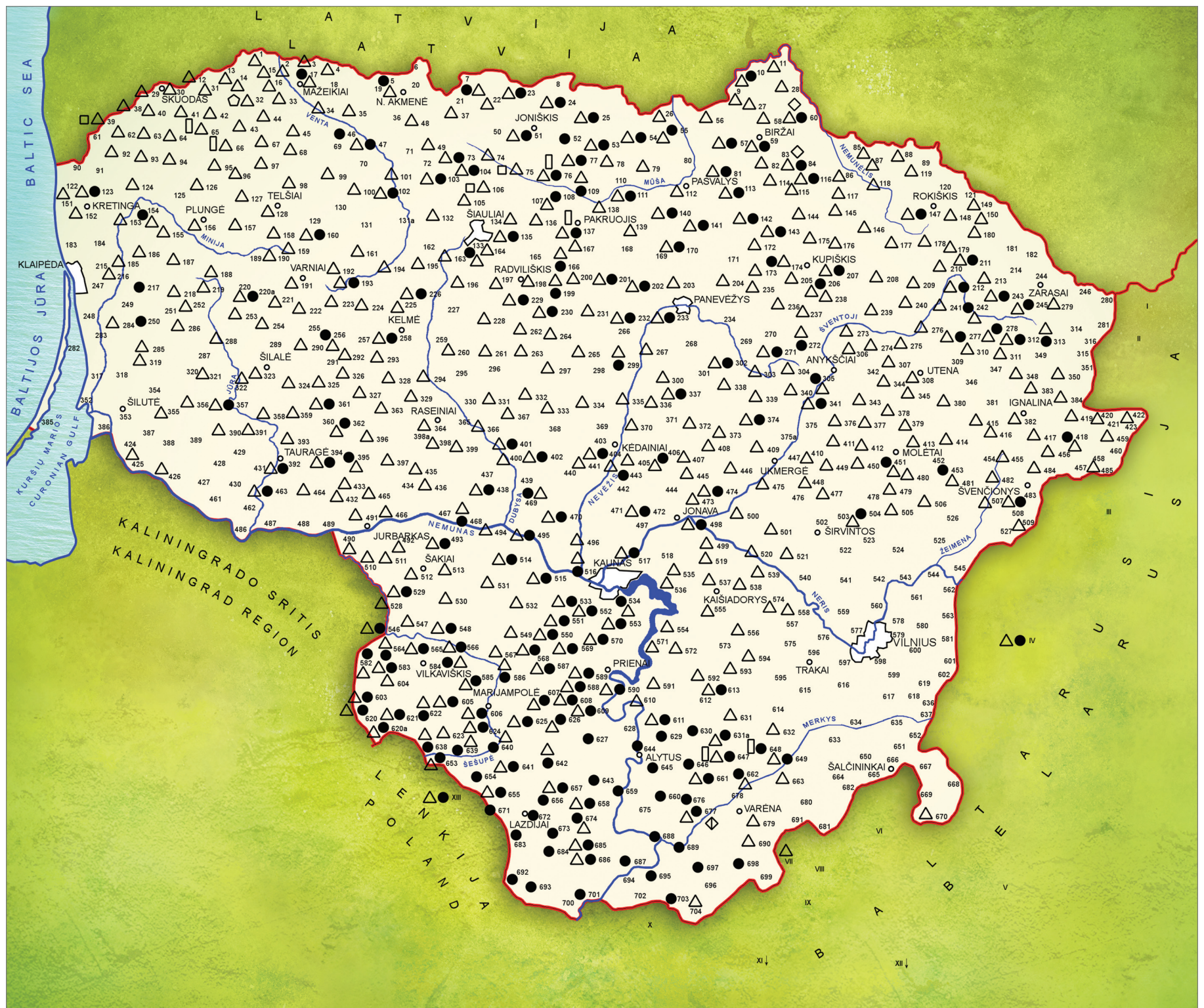
Tātad no darināšanas viedokļa analizētie rudzupuķes nosaukumi varētu būt uzskatāmi par darītāju nosaukumiem ar piedēkli *-alis* (attīstījies no **-lo-*) un *-ulis*, kuri uz darītāju nosaukumu kategoriju pārnākuši no darbības nosaukumiem (sal. Ambrazas 1993: 120, 158sk.).

Taču šis nosaukums var apzīmēt arī citu augu – lie. *kūkālis* ‘lauka kokālis (*Agrostemma githago*)’, sal. la. *kuokalis*, *kaukuolis*, *kūkalis*, *kūkolis*.

● la. rudzpuķe
lie. rudzpuķis	△ lie. vasilkas, vosilkas	◇ lie. kornblumē	◻ la. zilene	○ la. zidene
△ la. vasilka, vasiļka
lie. vasilka, vosilka	△ lie. vosilkē	□ la. naktinīca, naktēnīca	◻ la. zilā puķe	○ la. židene
	■ lie. rugiagēlē			

● rugiagėlė	□ kaukulis / kukalis	◇ mėlynė	◇ rugiakvietka
△ vosil-, vasil- var.	◇ melynžiedis	▭ silk-, šilk- var.	

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Pelašķa nosaukumi

Pelašķa nosaukumi

Komentāra autori: Ilga Jansone, Asta Leskauskaite, Sauļus Ambrāzs

Kartes un komentāra pamats – LKA I 95. karte un tās komentārs un LVDA Leksikas daļas 16. karte un komentārs. Papildus izmantots Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas augu nosaukumu apkopojums (Ēdelmane, Ozola 2003: 262–266), atbildes uz Antana Saļa 1. *Ap-taujas* (*Apklausas*) 68. jautājumu.

Kartē rādīta kurvjziežu dzimtas ārstniecības auga (*Achillea mille-folium* L.) ar smalkām, plūksnotām lapiņām nosaukuma izplatība.

Pelašķu preparātus tautas medicīnā lieto asiņošanas apturēšanai. Tas atspoguļojas lielākajā daļā lietuviešu un dažos latviešu pelašķa nosaukumos (sal. Gritēnienē 2006: 181sk., 187). Vispirms aplūkojami darinājumi, kam pamatā asins apzīmējumi.

Latviešu valoda (vienīgā no baltu valodām) saglabājusi ļoti senu, neapšaubāmi indoeiropisku, asins nosaukumu *asins*, sal. he. *ešhar* (gen. sg. *ešhanaš*), toh. *A ysār*, toh. *B yasar*, senind. *ásrk* (gen. sg. *asnáh*), arm. *ariwn*, gr. poet. *ἄσρ*, senlat. *as(s)er*, assyr ‘asinis’ (ME I 143sk.; LEW 290; IEW 343; ИЯ 816; Sabaliauskas 1990: 12; Smoczyński 2001: 123; Ademollo Gagliano 2007 un lit.).

No vārda *asins* radušies vairāki latvisko pelašķa nosaukumu tipi. Latgalē (Balvos, Kapiņos, Medzē, Skaistā) un Vidzemes ziemeļaustrumu daļā (Kalncempjos, Galgauskā, Litenē) sastopams saliktenis *asinszāle* un vārdu savienojums *asins zāle*, piem., *pār asinszuōli mes saucām pelaški* ‘par *asinszāli* mēs saucam pelaški’ Balvos (LVDA); *ār asins zuōles lopām var aisturēt asinis, sarēivēi, uzlēik, kad esi iēgrīs pirstā* ‘ar pelašķa lapām var apturēt asinis, sarīvē, uzliek, kad ir iegriezis pirstā’ Kalncempjos (LVDA).

Latgalē un Ziemeļaustrumvidzemē pierakstīti arī varianti *ašņa zāle* un *ašņu zāle*, piem., *ašņa zuōļa taídūs čupūs aūk, pār ašņa zuōli sauc, bōlīm žīdīm žīt* ‘pelaški tādos čemuros aug, par *ašņa zāli* sauc, baltiem ziediem zied’ Kārsavā (LVDA); *indykus baroļ ai ašņa zuōlīs* ‘tītarus baro ar pelašķiem’ Mērdzenē (LVDA).

To otrais komponents *zāle* atbilst lie. *žolē* (par tā cilmi skat. 56. lpp.).

Augšzemē un Latgales dienvidu daļā izplatīti nosaukumi *asins dziras*, *ašņa dziras*, *ašņa dzīras* (*ašņadzīras*) ar lielu skaitu variantu.

Samērā kompakta areālā Augšzemē (Ābeļos, Biržos, Elkšņos, Krustpilī, Lašos, Neretā, Prodē, Saukā, Sērenē, Zalvē), Vidzemes dienvidos (Koknesē, Pļaviņās), Latgalē (Medņos) pierakstīti varianti *asīndziras*, *asīnsdziras*, *asīns dzires*, *asīns dziriņas* ar substantīvu *asins*

pirmajā saliktnē vai vārdsavienojuma daļā un substantīvu *dzira* (ar variantiem) otrajā daļā, piem., *‘ašn’zi:r’ zied’ – tie tējai, lopiņš, kād i puš’* ‘pelašķu ziedi – tie tējai, lapiņas – kad ir pušumi’ Aizkrauklē (LVDA); *tūos pelē:ņš pōr ā:sēñc zi:riņām sauc* ‘tos pelašķus par asins dziriņām sauc’ Koknesē (LVDA).

Kompaktā areālā Augšzemē un Latgales dienvidu un dienvidrietumu izloksnēs fiksēti nosaukumi *ašņa dziras*, *ašņadziras*, *ašņa dzires*, *ašņadzires*, piem., *plouce ašņazólys; vyslobó kó’s – ašņadzires; kó drāis skrīnūt iz a:kmiņa acsītu pēstagolu – ó da valá, a:šņi skrīn; pīplouču ašņa dzires – tó’s skuiņas sabéržu, lai tēik sula, izlyku vērsā un apsēju* ‘plūca pelašķus; vislabākie pelašķi; kādreiz skrienot uz akmens atsitu pirkstgalu – āda pušu, asinis tek; saplūcu pelašķus – tās skuiņas ‘lapiņas’ saberžu, lai tek sula, uzliku virsū [brūcei] un apsēju’ Dignājā (Apv). Atsevišķās izloksnēs tai pašā areālā pierakstīti arī varianti *ašņu dziras*, *ašņudzire*, *ašņa dziri*, *ašņa dzirenes*. Bez tam Biržos fiksēts arī variants *ašņu dzire*, Dagdā – *ašņa dzirkas*, bet Aizkrauklē – *ašņu dzirnas*. Minētos nosaukumus var uzlūkot par okazonāliem lietojumiem blakus citiem, izplatītākiem variantiem.

Pierakstīti arī trīs varianti ar otrās daļas saknes komponentu *dzer-*, *dzēr*: *ašņadzēres* Lašos, *ašņadzēre* un *ašņa dzēre* Aknīstē.

Nosaukuma otrais komponents *dzira* ‘dzēriens’ darināts no darbības vārda *dzeft* ‘dzert’ (ME I 557), kura ietekmē radušies minētā pelašķa nosaukuma varianti *ašņadzēres*, *ašņadzēre*, *ašņa dzere*.

Pamata darbības vārds *dzeft*, atbilstošais lie. *gerti*, ir sens indoeiropiešu valodu vārds. Senāk tas nozīmēja ‘rit’ (vēlāk ‘kāri ēst, dzert’), sal. senbaznsl. *požirō* ‘apriju’, senind. *girāti* ‘rij’, Av. *jaraiti* ‘aprija’, lat. *vorō* ‘riju’; gr. *βογά*, senīr. *túarae*, arm. *ker* ‘pārtika’ utt. (Trautmann 1923: 89sk.; ME I 547; LEW 148sk.; IEW 474sk.; ИЯ 702; Sabaliauskas 1990: 85; PKEŽ I 426; Smoczyński 2007: 172sk.).

Medzē pierakstīts saliktenis *asiņšpuķe*, kura otrais komponents ir aizgūvums *puķe* (par tā cilmi skat. 57. lpp.).

Beļavā fiksēts vārdu savienojums *ašņa ziēdi*, kura otrais komponents ir *zieds* (par tā cilmi skat. 58. lpp.).

Ar asins vārdu saistīts arī atvasinājums *asnenes* Šķilbēnos, kas ar piedēkli *-en-* darināts no substantīva *asinis*.

Lie. vārdam *kraūjas*, pr. *crauyo* ‘asinis’ E 160 ir dažas paralēles ar to pašu nozīmi citās radniecīgās valodās (sal. sl. **kry*, vdir. *crú* ‘asinis’, lat. *cruor* ‘no brūces tekošas biezas asinis’, skat. Trautmann 1923:

142sk.; LEW 290; IEW 621sk.; ПЯ К–L 159skk. un lit.). Visdrīzāk *kraūjas* prototipam sākmā bijusi nozīme ‘jēla (asiņaina) gaļa’, sal. senind. *kraví-* ‘jēla gaļa’, gr. κρέας ‘gaļa’ (ИЯ 698sk.; Sabaliauskas 1990: 12; Mayrhofer I 411). Šeit jāmin arī la. *kreve* ‘sakaltušas asinis, krevele’, kas atspoguļo senāku stāvokli nekā lie. *kraūjas*, pr. *crauyo*. Šie varbūt ir seni determinatīvi, līdzīgi senind. *kravyám* ‘jēla gaļa, asinis’: *kraví-* (Mayrhofer I 411; Skardžius I 60).

Vārds *kraūjas* kļūva par pamatu dažādiem pelašķa nosaukumiem lietuviešu valodā. To starpā dominē saliktenis *kraujāžolė* (par tā otrā komponenta *žolė* cilmi skat. 56. lpp.), kas ir arī literārās valodas vārds. Dažās izloksnēs tas sastopams ar atšķirīgu akcentu – *kraūjažolė* (ap Vīgrēļiem, Išlaužu, Leipaliņģi, Markutišķiem un dažās rietumaukštaišu izloksnēs), *kraujāžolė* (ap Gaižūniem), *kraujažolė* (ap Pandēli, Kamajēļiem), pieder pie *ijo* celmiem *kraūjažolis* (ap Medeikšiem). Šie nosaukumi lietoti dažādās aukštaišu un žemaišu izloksnēs, taču raksturīgāki rietumaukštaišiem, dienvidrietumaukštaišiem, austrumaukštaišu Panevėžas, Anikšču un Kupišķu apkaimes izloksnēm, piem., *krāujā.ža.la.s i_na.šfrū.ma.s gerū* ‘pelašķi arī pret palielinātu vairogdziedzeri dzeru’ KlŽ 120; *pridėk kraujažolių, ir nustos kraujas bėges* ‘uzliec pelašķi, un pārstās asinis tecēt’ Svėdasos (LKŽe); *pāškāu ģ kraujāžūol's nū šerdėis* ‘pēc tam ir pelašķi sirdij’ MoŽK.

Variantu *kravāžolė* (ap Jonišķiem), *krāvažolė* (ap Eržvilku), *krėvažolė* (ap Īlaķiem, skat. A. Saļa 1. *Aptaujas* kartotėku) rašanos ietekmējis slāviskais asins nosaukums, sal. kr. *кровь*, baltkr. *кроў*, senbkr. *кров*, po. *krw* (ЭССЯ XIII 67skk.). Tie varētu būt arī saistāmi ar la. *krevele*, la. dial. *kreve*, *krevelis* ‘krevele’ (ME II 274sk.).

Nosaukuma *kraujāžolinis* otrais komponents ir īpašības vārds *žolinis* (-ė) / *žolinis* (-ė) ‘no zāles pagatavots; nepārkoksnējies, tāds kā zāle; tāds, kas ēd zāli; zālēm veltīts; pilns ar zāli’ (LKŽe). Šis nosaukums pierakstīts ap Jonišķiem (Molėtu raj.; sal. A. Saļa 1. *Aptaujas* kartotėku).

Ap Priekuli, Endrejavu, Dargaičiem, Žemaišu Naumiesti, Vainutu, Tauragi, Skirsnemuni, Žagari, Girkalni, Dilbiņiem, Skaistģiri, Mištautiem, Norušaiciem lieto variantus *kraūkžolė*, *kriaūkžolė*, *kr(i)aiūžolė*.

Nosaukums *kruviņžolė* pierakstīts ap Šuķoni, Berklaņņiem, Derveļiem, Meilūniem, Vareikoņiem, Munišķiem, Kalvjiem, Punsku, piem., *kruviņžolės – tokie tankūs lapelīai* ‘pelašķi – tādas lapiņas cieši viena pie otras’ Rozalimā (LKŽe). Tas veidots no *krūvinas*, kas atbilst sl. **крывиѣ* ‘asiņains’ (Trautmann 1923: 143; ЭССЯ XIII 66sk.; PKEŽ II 262skk.; Smoczyński 2007: 320). Tāda tipa nominālo piedēkļu *-ino-/-injo- (cēlušies no *-no-) īpašības vārdi raksturīgi baltu, slāvu, itāļu, grieķu valodām (sal. Ambrazas 2008b: 115sk. un lit.).

LKA (I 168) un A. Saļa 1. *Aptaujas* kartotėkā pelašķis apzīmēts arī ar vārdu savienojumiem *kraūjo žolė* (ap Mosėdi, Ratniču), *kruvinoji žolėlė* (ap Naujoji Ūtu), *kraujinė žolė* (ap Žemīti), sal. līdzīga tipa atbilstmes arī latviešu izloksnēs (skat. 64. lpp.).

Dažos salikteņos kā otrais komponents ir citi vārdi, sal.:

kraujāgėlė (pierakstīts ap Kulvu, Bijutišķiem, Šunkari) – lietuviešu valodā radies lietvārds *gėlė* (par tā cilmi skat. 56. lpp.);

kraujanōsis (dažās austrumaukštaišu Anikšču, Kupišķu un Utenas apkaimes izloksnēs), piem., *kraujanosiāis užkišk nosj, ir nustos kraujas* ‘ar pelašķiem aizbāz degunu, un pārstās asinis [tecēt]’ Dokišķos (LKŽe); *duokš kraujanosio – baisiai bėga kraujas* ‘dod šurp pelašķus – šausmīgi tek asinis’ Utenā (LKŽe); *paime kraujanōsių ir uždėk ant žaizdos* ‘paņem pelašķus un uzliec uz brūces’ Šimonė (LKŽe); *kraujanōsė* (ap Subačiem, Andrjonišķiem, Rubiķiem, Kabeliēm) – ļoti sens lietvārds

nōsis, sal. la. *nāss*, pr. *nozy* E 85, senbaznsl. (kr.) *нось*, sav. *nasa*, lat. *nāris* ‘deguns’, senind. (divskaitlis) *nāsā*, Av. *nāh-* utt. (Trautmann 1923: 193sk.; LEW 508; IEW 755; ИЯ 814; ME II 701; Sabaliauskas 1990: 13 un lit.; Smoczyński 2007: 428);

kraujātekis (ap Medeikšiem) – ide. cilmes darbības vārds lie. *tekėti*, sal. la. *tecēt*, senbaznsl. *tešti* ‘tecēt, kustēties, skriet’, senir. *teichid* ‘aizbēg, aizskrien’, senind. *takti* ‘steidzas, traucas (par upi, zirgu un meža zvēriem)’, av. *tačaiti* ‘skrien, traucas’, alb. *ndjek* ‘dzenas pakal’, toh. B *cake* ‘upe’ u. tml. (Trautmann 1923: 316sk.; LEW 1074sk.; IEW 1059sk.; ИЯ 670; Sabaliauskas 1990: 106; Jakulis 2004; Smoczyński 2007: 666sk.; Matasović 2009: 377).

Vārds *kraūjas* ir pamatā arī šādiem nosaukumiem:

kraujėlė, *kraujūtis* dienvidaukštaišu izloksnēs, piem., *norėdami kraujq sulaikyti, ant žaizdos deda kraujučių* ‘gribėdami asinis apturēt, uz brūces liek pelašķus’ Aukštadvarė (LKŽe); *uždėk kraujūčio, ir nustos kraujas bėges* ‘uzliec pelašķus, un pārstās tecēt asinis’ Alovė (LKŽe) ar deminutīva piedēkļiem *-elė* (piedēklis *-elis* (-ė) lietuviešu valodā kļūvis par svarīgāko deminutīvu darināšanas līdzekli, tas, iespējams, radies no determinanta *-l-, skat. Ambrazas 2000: 93skk., 2006: 64sk. un lit.), *-utis* (šis piedēklis retāks, tas cēlies no determinanta *-t-, skat. Ambrazas 2000: 103sk.);

kraujinỹkas / *kraujiniņkas*, *kraūjininkas* ar piedēkli *-inykas* / *-inin-* *kas* (cēlies no *-iniko-/-ineiko-, kurš baltu, slāvu valodās ir nozīmīgākais īpašību nesēju nosaukumu darināšanas līdzeklis);

kraūjinis, *kraujinė*; no vēsturiskā skatupunkta tie ir substantivējušies īpašības vārdi ar piedēkli *-inis* (-ė); šā tipa īpašības vārdi mūsdienā lietuviešu valodā ir ļoti produktīvi (sal. Kniūkšta 1976), bet tik īpašs tā stāvoklis nav sens (sal. Ambrazas 2004a un lit.): substantivēdamies īpašības vārdi ar *-injo- lietuviešu valodā visbiežāk kļūst par īpašības nesēja nosaukumiem (Ambrazas 2000: 145skk. un lit.); savukārt latviešu valodā no *-injo- veidojies viens no galvenajiem deminutīvu darināšanas līdzekļiem *-inš*, piem., *dėliņš* (Rūķe-Draviņa 1959: 168skk.; Ambrazas 2006: 65sk. un lit.);

kraujė, *kraujės* ar derivatīvo galotni *-ė* (par tās cilmi skat. Ambrazas 2000: 79skk. un lit.).

No *krūvinas* (-ā) radušies nosaukumi *kruvinė*, *kruvinis*, *kruvinius*. No *kraujinis* darināti *kraujiniūkas*, *kraujinūkas*. Tiem ir no *-ko- veidojies piedēklis *-(i)ukas*. Tas ir raksturīgs deminutīviem. Taču ar to dažkārt lietuviešu valodā darināti arī īpašības nesēja nosaukumi. Dažiem no tiem pamatā ir īpašības vārdi (plašāk par to visu skat. Ambrazas 2000: 90sk., 127skk.).

Aplūkotie darinājumi, kuri cēlušies no lietvārda *kraūjas*, saistāmi ar bkr. *крываўка*, *крываўник*, *кривоўник*, kr. dial. *крававник*, po. *krwawnik* ‘pelašķis’. No minētajiem vārdiem radušies slāvismi lietuviešu un latviešu izloksnēs.

Dažās Latgales austrumu izloksnēs lieto slāvismus, piem., *krauņiks* Rundėnos, *kravauņiks* Pildā, Rundėnos, *krivaļņieki*, *kri'vauņiks* Ezerņiekos, *krivovka* Šķaunė, *krovauņiki* Mėrdzenė, Pildā, Skaistā.

Lielā Lietuvas daļā izplatīts slāvisms *krivāunykas* ar variantiem *krivaūnykas*, *krivaunỹkas*, *krivāuninkas*, *krivaūninkas*, *krivauniņkas*; *krivāvnykas*, piem., *krivāunyko privirė ir gėra* ‘pelašķus savāģija un dzėra’ LzŽ 130; *icie krivāunyikai visuŗ auga* ‘tie pelašķi visur augs’ DvŽ I 312; *krivāunykus dėda kap kur vocis yrā* ‘pelašķus liek, kad kaut kur augonis ir’ DvŽ I 312; *kab imp'jāuna p'iršta, prid'ėd'in'ėja krivāun'i.ko* ‘kad sagriež pirkstu, uzliek pelašķus’ ZtŽ 318; *krivāuninku sūplāk i dėiek pri aūgmeņ.c* ‘pelašķi saspied un liec uz augoņa’ DūnŽ 152.

Dažviet sastopami arī vēl šādi to pārveidojumi:

ar patskani *e* saknē (po. *krew* 'asinis' ietekmē, sal. vēl 65. lpp.): *kreváunykas*, *krevaūnykas*; *kreváuninkas*, *krevauniņkas*; *krevāvnykas*, *krevuoninkas*;

ar patskani *a* saknē: *kraváunykas*, *kravaūnykas*, *kravaunỹkas*; *kraváuninkas* (tos ietekmējuši kr. *кровь*, baltkr. *кпой* 'asinis', sal. 65. lpp.);

ar patskani *u* saknē: *kruváunykas*, *kr(i)uváuninkas*, *kurváunykas*, *kurváuninkas* (šeit iespējama saistība ar lie. *krúvīnas*), piem., *křuváuninka žít káura vāsara | i gèrà liēkarsta* 'pelašķi zied cauru vasaru, un ir labas zāles' DūnŽ 152; *krōvāunīnko arbāta gēfāru | prapūlę skāūsmas* 'pelašķu tēju dzēru – pazuda sāpes' DūnŽ 156;

ar saliktu (arī slāviskas cilmes) piedēkli *-al-nykas* / *-al-ninkas*: *kraválnykas*, *kriválninkas*, *kraválninkas*, *kruválninkas*;

saīsinātas formas: *kráunykas*, *kr(i)áuninkas*; *kraválkas*.

Pamanīts arī rets citādi darināts slāvisms *kriváuka* ar variantiem *krivaukà*, *krivúinka*.

Tālāk jāmin līdzīgas semantikas pelašķa nosaukumi, kas saistāmi ar senu darbības vārdu lie. *s(t)ravéti* 'tecēt', sal. la. *stráuja*, *stráume*, *stráva* 'vētra', *straūts*, varbūt arī pr. *stroio* (<**strujā*) 'kakla dzīsla' E 103 (PKEŽ IV 161); tālāk senbaznsl. *struja* 'srauts', *ostrovъ* 'sala', sav. *strom* 'vētra'; senind. *srávati* 'tek', gr. *ῥέω* 'teku', senīr. *sruaimm*, *sruth* 'tecēšana' u.c. (Trautmann 1923: 279sk.; LEW 888sk.; IEW 1003; ИЯ 227; Smoczyński 2007: 593sk.).

Jau 17. gs. Mazās Lietuvas rokrakstu vārdnīcās fiksēts vārdu savienojums *srāvo žolē*, piem., Schaffscheer *Srawo Żole* Lex 73a; Schaff=Scheeren. *Herba Srawo-Żole*, *ês*. F. C II 384.

Mūsdienu izloksnēs tas ir rets (sal. vēl variantu *strāvo žolē*). Tā vietā parasti lietots saliktenis *srāvažolē* ar variantiem *sravažolē*, *sravažolē*; *strāvažolē*, *stravažolē*; *sraūžolē*, *srāužolē*; *sriāužolē*, *sriaūžolē*; *strāužolē*, *striāužolē*; *srāvžolē*; *srēvažolē*, *srēvžolē*; *strēvažolē*, *strevāžolē*, *strēvžolē*; *trēvažolē*; *trēvžolē*, *trivāžolē*. Tie pierakstīti Klaipēdas apkārtnes un rietumaukštaišu Kauņas apkaimes izloksnēs, dienvidžemaišu Raseiņu apkaimes, rietumžemaišu un atsevišķās ziemeļžemaišu Krētingas apkaimes rietumdaļas izloksnēs, piem., *strāvažolēs pīevorse | šičæ gālima rāst* 'pelašķus pļavās, šeit, var atrast' ZnŽ III 194; *srāvažolių syvais patrink žaizdq, ir nustos kraujas bēges* 'ar pelašķu sulu paberzē rētu, un pārstās asinis tecēt' Vadžiģirē (LKŽe); *uždēk srāvažolių ant žaizdos – užgys* 'uzliec pelašķus uz brūces – sadzīs' Skirsnemunē (LKŽe); *kurkos drūčiai lesa srāvažoles* 'tītari labprāt knābā pelašķus' Gelgaudišķos (LKŽe); *srāvžolės dėl kosulio* 'pelašķi ir pret klepu' Šilutē (LKŽe).

Darbības vārda *sravéti* formas *srúti* (sal. Smoczyński 2007: 593) un darbības nosaukuma *sruja* 'straume' ietekmē radušies varianti *sraūjažolē*, *sraujāžolē*; *srujažolē*; *sruvažolē*, *sruvāžolē*; *strujāžolē* (sal. LKŽe).

Variants *srābžolē*, iespējams, saistīts ar īpašības vārdu *srabūs* 'garšīgs (par šķidru ēdienu)' (līdzskanis *v* pārvērties par *b*).

Variantam *sravinžolē* (sal. vēl *sravinē žolē*; *sravinēs žolēs*) pamatā īpašības vārds *sravinis* (-ē) 'saistīts ar straumi, plūsmu'.

Dažās austrumaukštaišu Panevėžas, Kupišķu, Anikšču un Utenas izloksnēs lieto vēl citu salikteni *sravanōsis* (darināšanu sal. ar *kraujanōsis*, skat. 65. lpp.) ar variantiem *stravanōsis*; *sravanōsē*, *stravanōsē*; *srevanōsē*, *srevenōsē*; *srevanōsis*, *strevanōsis*; *srevenōsis*, *strevenōsis*; *srēvanōsis*, piem., *uždēk žaizdq sravanosēm – nustos kraujas bēgt* 'uzliec uz brūces pelašķus – pārstās asinis tecēt' Debeiķos (LKŽe).

Darbības vārds *srúti* un darbības nosaukums *sruja* ietekmējuši arī šos salikteņus, sal. *sraujanōsis*, *sraujanōsē*; *srujanōsis*; *sraujanōsiai*, piem., *sraujanosis sutrinam ir dedam prie žaizdos, kad įsipjaunam* 'pelašķus

saberžam un liekam uz brūces, ja iegriežam' Vabalninkā (LKŽe); *sraujanōsiais ištryniau žaizdq* 'ar pelašķiem noberzēju brūci' Andronišķos (LKŽe); *insipjovęs pirštq, pridėjau sraujanōsių, tai tuoj sugijo* 'kad iegriezu pirkstā, uzliku pelašķi, tā tūlīt sadzija' Dokišķi (LKŽe); *kaip tik ažukiši nosį sraujanōsiais, tuoj nustoja kraujas tekēt* 'tiklīdz aizbāz degunu ar pelašķiem, tūlīt pārstāj asinis tecēt' Utenā (LKŽe).

Variāntā *sraunanōsis* var saskatīt ar piedēkli *-nus* (kas cēlies no *-*no-*, sal. Ambrazas 2008b: 111sk.) darinātu īpašības vārdu *sraunūs* 'straujš (par ūdeni)'.

Pierakstīti arī citādi salikteņa *sravanōsis* pārveidojumi, sal.: *varvanōsis*; *srijanosis*; *sravanōji*.

Dienvidaustrumu un austrumu dienvidaukštaišu, austrumaukštaišu Viļņas un vairumā Utenas izlokšņu, vietumis Širvintu (ap Šauļiem) un Anikšču (ap Ķauķiem) areālā, kā arī Gervēču tuvumā lieto līdzīgu salikteni, kura pirmais komponents ir lietvārds *nōsis*, – *nosravā* ar daudziem variantiem *nōsrava*, *nosravā*, *nosrāvē*; *nostravā*; *nāsrava*, *nasravā*, *nāsravas*, *nāstrova*; *nastravā*, *nāstrava*, *nastravaī*; *nāstvaras*, *nuōsravas*, *nuostravaī*; *nestravā*, *nēsrava*, *nēsravas*, *nēsstravas*; *astravā*, *āstravas*, piem., *nosravq sutrina ir deda, kad kraujq sulaikytų* 'pelašķus saberž un liek, lai apturētu asinis' Giedraičos (LKŽe); *nāsravos gerai ažuturi kraujq* 'pelašķi labi aptur asinis' Švenčoņos (LKŽe); *pirrauk nasravų – pirštq insipjoviau* 'saplūc pelašķus – iegriezu pirkstā' Kuktišķos (LKŽe); *būdavo, insipjauni pirštq, tuoj nasravq sutrynęs pridedi, ir nebēga kraujas* 'ja gadījies, ka iegriez pirkstā, tūlīt pieliec saberztus pelašķus, un asinis netek' Linkmenē (LKŽe); *nasravų sutrina, sutrina i apdeda itq sopulį* 'pelašķus saberza, saberza un aplika ap brūci' Dieveniškēs (LKŽe).

Variants *nasruōtis* ir atvasinājums ar salikto piedēkli *-uotis* (<-*uotas* + *-is*, sal. Ambrazas 2000: 142).

Dažās rietumžemaišu un ziemeļžemaišu Krētingas izloksnēs pelašķi apzīmē galotnes *-as* atvasinājums *srāvas* ar variantiem *srauai*; *strāvas*; *srēvas*, *srevā*; *strēvas*; *srēvē*. Variants *strevā* pazīstams dažās rietumaukštaiču Kauņas apkaimes izloksnēs, piem., *tók'os karbúoto[s] žōļęs | vadídavo strāvovs* 'tādas čemurainas zāles, sauca *strevos* [pelašķi]' ZnŽ III 195.

Tas ir konkretizējies darbības nosaukums, sal. *sravā*, *pāsravas* 'tecēšana'. Tam ir dažas paralēles citās radniecīgās valodās, sal. senind. *srava-* 'iztecēšana, izliešanās', gr. *ῥόος* 'tecēšana, upe, plūdi' (Būga II 508sk.; Trautmann 1923: 279; IEW 1003; Smoczyński 2007: 593).

Baltu (tāpat kā citās ide.) valodās ar galotni darināti darbības nosaukumi (īpaši ar *-*o-* un *-*ā-*) izplatījās tajā laikā, kad sāka zust senie piedēkļi *-*ti-*, *-*tu-* (piem., lie. *būtis*, *lietūs*), kuri kādreiz bija svarīgākie darbības nosaukumu veidošanas līdzekļi (sal. Ambrazas 1993: 36skk. ir lit.).

Starp pelašķa nosaukumiem ir arī ar piedēkļiem veidoti atvasinājumi. No *srāvas* darināts atvasinājums ar piedēkli *-inis* (-ē) *sravinis*, *sravinē* ar variantiem *stravinis*, *stravinē*; *srevinis*, *srevinē*, ko lieto dažās ziemeļrietumu žemaišu un ziemeļžemaišu rietumu izloksnēs, piem., *lēipžēid^ā arbāt^as tēn, kúokēs gripās sērks, nò, tū sreivīn^ā – e prāēis* 'liepziedu tēja tad, kad ar kādu gripu slimo, ne, tos pelašķus – un pāries' MoŽK; *srēvėn^s šētā, vuo tas kraujāžūol^s, sāk^a, diel nērvū* [renka] 'srevinēs šitā, lūk, tos pelašķus, saka, pret nerviem [vāc]' MoŽK.

Ar darbības vārdu *s(t)ravéti* saistīts atvasinājums ar piedēkli *-auninkas* (par tā cilmi skat. Skardžius I 149; Ambrazas 1993: 145sk.) *sraváuninkas*, sal. variantus *straváuninkas*; *sreváuninkas*; *sráuninkas*, *sraūninkas*, *stráuninkas*; *srevalninkas*, kas pierakstīts dažās rietumaukštaišu un žemaišu izloksnēs (pie Vabaļiem, Vindeiķiem, Babrunģēniem, Plunģes, Švėkšnas, Tvaskučiem, Žemaiču Naumiestes, Timsriem);

atvasinājums ar piedēkli *-yla(s)* (par cilmi skat. Ambrazas 1993: 124) *stravýlas* ar variantiem *stravýlas*, *stravýla*, *strevýlas* biežāk sastopams dienvidaukštaišu areāla dienvidu daļā, piem., *strav'ílai g'eraĩ. | kaĩ. ùžg'eda | kaĩ. in's'ip'á.una* ‘pelaški labi, kad uzliek, ja iegriez’ DrskŽ 351; *strav'ílai nuog mót'eriško.s l'igōs* ‘pelaški pret sieviešu slimību’ DrskŽ 351; *strav'ílas | o.dař. kráujážo.lē.* ‘[senāk] *stravýlas*, bet tagad *pelaški*’ PpaŽK;

atvasinājums ar piedēkli *-iklis (-ē)* (cēlies no darbarīku nosaukuma piedēkļa **-tlo-*, ar kuru dažreiz veidoti arī darītāja nosaukumi, sal. Ambrazas 1993: 153skk., 171skk.) *straviklis*, sal. variantus *straviklė*, *streviklė*; tas raksturīgs dienvidrietumu aukštaišiem un tiem kaimiņos esošajām rietumaukštaišu Kauņas apkaimes izloksnēm;

atvasinājums ar piedēkli *-enis (-ē)* (cēlies no īpašības vārda piedēkļa **-no-*, sal. Ambrazas 1993: 126sk.) *sravenis*, sal. variantus *sra-veniai*, *sravenė*, *srevėnė*.

No iepriekš minētā lietvārda *srevėnė* darināts *srevenōkas* (sal. variantus *srevenōkai*, *srevėnōkai*) ar deminutīva piedēkli *-okas* (cēlies no **-ko-*), kas lietojams arī īpašības nesēja nosaukumu veidošanai (sal. Ambrazas 2000: 91sk., 113skk.).

Tās pašas pelaška īpatnības atspoguļojas Mielagēnu, Šauļēnu, Tvereču apkārtnē pierakstītajā nosaukumā *gijūtis*, piem., *pridėk gijūčio, tai netekės kraujas* ‘pieliec pelaški, tad netecēs asinis’ Mielagēni (LKŽe) un ap Nairiem, Vindeikiem lietotajā nosaukumā *gajūtė*, kurš bija zināms jau Jurģim Ambraziejam Pabrēžam, Frīdriham Kuršaitim (skat. A. Saļa 1. aptaujas kartotēku; LKŽe).

Tie ir atvasinājumi ar deminutīva piedēkli *-utis (-ē)* (par to sal. 65. lpp.), kuri cēlušies no ļoti sena darbības vārda *gýti* (precīzāk sakot, no tā pagātnes formas *gijo*, sal. arī īpašības vārdu *gajūs* ‘dzīvotspējīgs’), kuram atbilst la. *dzīt*, po. *goić* ‘ārstēt’, kr. *зажитъ* ‘sadzīt’ (ME I 559).

Tiesa, agrāk šim darbības vārdam bija senāka nozīme ‘dzīvot’, piem., *ir gijo Adomas fzymta ir trifdefzymtis metu, ir pagimde funu* ‘un dzīvoja Ādams simt trīsdesmit gadu, un viņam piedzima dēli’ Ch 1 Moz 5,3, sal. sensl. *žiti* ‘dzīvot’, arm. *keam* ‘dzīvoju’, gr. Hom. βέομαι ‘dzīvošu’ (Trautmann 1923: 75; LEW 154sk.; IEW 467skk.; Smoczyński 2007: 184).

Vēlāk ar šo nozīmi lietuviešu valodā izplatījās nominālie atvasinājumi *gývoti* (sal. la. *dzīvāt* ‘strādāt; dzīvot’ ME I 559) un *gyvėnti*.

Vispār ide. īpašības vārds **g'īyo-* ‘dzīvs’ ļoti agri iekļāvies darbības vārdu paradigmā, sal. pr. *giwassi* (lebest) III 29₁₈, 105₁₂, *gīwasi* (lebest) III 95₁, *giwa* (lebet) III 43₂₄, 49₉, 63₂₀, 97₁₃, *giwammai* (leben) III 33₁, 49₇, pirmla. *dzīvu* ‘dzīvo’, lat. *vīvo* ‘dzīvoju’, senind. *jīvati* ‘dzīvo’, sensl. *živō* ‘dzīvoju’ (Fraenkel 1938: 19; Skardžius I 459sk.; Endzelīns 1951: 742; PKEŽ I 362, 375).

Ar tautas medicīnu saistīts nosaukums *rauklāžolė*, kuru lieto vietumis austrumaukštaišu Panevėžas apkaimes izloksnēs, ap Žeimeli, Steigviļiem, Jonišķiem, Megučoni (sal. Gritėnienė 2006: 186), piem., *žmogus, įsipjovęs pirštą, ieško rauklāžolių* ‘cilvēks, iegriezis pirkstā, meklē pelaški’ Jonišķos (LKŽe); *rauklāžolės užtraukia tą kraują* ‘pelaški aptur tās asinis’ Žeimelē (LKŽe). Lie. *rauklāžolė* ir radies no lie. **trauklažolė* ‘zāle, kura sarecina asinis’ (elements *-la-* ir radies kontaminācijas ceļā ar *traūklapis*).

Ap Saločiem (skat. A. Saļa 1. Aptaujas kartotēku) pierakstītais variants *raukāžolė* rāda sakaru ar darbības vārdu *raukti* ‘raukt, aizraukt caurumu’. Tam atbilst la. *raukt* ‘raukt, kļūt mazākam’ (par formas atšķirību sal. Karaliūnas 1987: 83; Smoczyński 2007: 502sk.). Šo vārdu mēģina saistīt arī ar sav. *rūh*, senind. *rūkšá-* ‘grumbuļains’, lat. *rūga* ‘grumba’; senind. *luncati* ‘plūc’, gr. ὀρούσσω ‘roku, čabinu’, lat.

runcō ‘ravēju’ (LEW 706sk.; IEW 871sk.). Taču *raukāžolė* var būt arī aferēzes forma no *t-ráukti*.

Biežāk nosaukumu *raukāžolė* attiecina uz ceļteku (*Plantago*) (skat. LKŽe).

Užušiļos pierakstīts nosaukums *daktarēlē*. Tas ir no leksiskā internacionālisma *dāktaras* ‘ārsts’ veidots atvasinājums ar deminutīvu piedēkļa *-ēlē (-elis) (-ē)* variantu (sal. Ambrazas 2000: 95).

Ar tautas medicīnu saistīts gandrīz visā Kurzemē lietotais la. nosaukums *mēra puķes* ar variantiem, piem., *mēra puķes ir dikti la:b^as priēkš krūteņ* ‘pelaški ir ļoti labi pret krūšu slimībām’ Dunalkā (LVDA); *maņ māē kādreiz stāstij^a – mērapuķ^es* ‘man māte kādreiz teica – mērapuķes’ Vecpilī (LVDA); *večuōs laīkuōs bi tikaĩ mēř^a puķ^es* ‘senos laikos bija tikai [pelaška nosaukums] mēra puķes’ Kazdangā (LVDA); *mēřpuķ^es priēkš vēđeř^a* ‘pelaški pret vēdera slimībām’ Ulmalē (LVDA); *mēřpuķ^es i lāb zāl* ‘pelaški ir laba zāle’ Kuldīgā (LVDA); *mēs nuō seniēm laīkiēm saūcaĩ mēřpuķītes* ‘mēs no seniem laikiem saucam [pelaškus] par mēřpuķēm’ Skrundā (LVDA). Kādā no šā nosaukuma variantiem pierakstīts arī Mazsalacā un Stalbē.

Šo salikteņu un vārdu savienojumu neatkarīgais komponents ir somugrisms *puķe* (par tā cilmi skat. 57. lpp.).

Atsevišķās Kurzemes izloksnēs (Alsungā un Basos) fiksēts pelašku nosaukums – *mēřa zāle(s)*, *mēřzāles*, *mēřzāles*, kur atkarīgais komponents ir *zāle* (par tā cilmi skat. 57. lpp.).

17.–19. gs. vēsturiskajās vārdnīcās iekļauts pelašku nosaukums *mēra zāle*, piem., *Mehra Sahles* Fürecker 1685 I 190; Fürecker 1685 II 211; *Mehřa Sahles* MLG II 93; *mehřa fahle* Ulmann 1880: 615.

Sakā un Ziemupē sastopams atvasinājums ar **-no-* *mērenes*, piem., *te saūc mēren^s – tās jau zāļu grāmatā priēkš visaĩ kaĩtaĩ* ‘te sauc mērenes – tās jau zāļu grāmatās [paredzētas] priekš visām vainām’ Ziemupē (LVDA).

Atkarīgais jeb pirmais komponents ir substantīvs *mēris*, kas saistīts ar la. *mirt* un *mērdēt*, kas savukārt ir radniecīgi lie. *māras*, sensl. *morb* ‘mēris’, senbaznsl. *mrēti*, lat. *morī* ‘mirt’, go. *maúrþra* ‘nogalināšana’, gr. μορτός, βορτός ‘mirstīgs cilvēks’ (ME II 619, 634sk.; Trautmann 1923: 186).

Ar nosaukumu *mēra puķes* sasaucas arī Nogalē pierakstītais nosaukums *nāves puķes*, kas norāda uz auga spēju izdziedēt nāvējošas slimības. Nosaukuma atkarīgais komponents ir substantīvs *nāve*, kam radniecīgs pr. *nowis* ‘rumpis’, go. *naus* ‘mirušais’, senče. *unaviti* ‘nonāvēt’, kr. *нѣтъ* ‘ilgstoši sāpēt’ (ME II 703sk.; E 151; Trautmann 1923: 201sk.).

Latviešu valodā un dažās lietuviešu izloksnēs Latvijas pierobežā sastopami pelaška nosaukumi ar sakni *pel-*. Tie sastopami praktiski visā Vidzemes teritorijā (kā vienīgais vai viens no *Achillea* nosaukumiem), kompakti Ziemeļkurzemē, Zemgales vidienē, sporādiski pārējā teritorijā. Latgalē tas uzlūkojams par literārismu.

Latviešu literārajā valodā nostiprinājies nosaukums *pelaški*, kam izloksnēs ir daudz variantu: *pelakšas*, *pelakši*, *pelakšņi*, *pelaškas*, *peļaskas*, *pelaški*, *peļaski*, *pelaškes*, *peļaski*, *pelēči*, *pelēčki*, *pelakstes*, *pelekši*, *pelēkši*, *pelekškes*, *peleški*, *pelēkški*, *pelenes*, *peles aste(s)*, *pelestes*, *peleškas*, *peleški*, *peleškes*, *pelieši*, *peliskas*, *pēkši*, *peļuški*, *peluškes*, *peluški*, *peļušks*, *peļuškas*, *peļuškes*, *peļuški*, *peļu astes*.

Literārais nosaukums *pelaški* un tā fonētiskais variants *peļaski* sastopams visā minētajā *pelašku* izplatības areālā, piem., *pelašks liēta prekš gara klep; viņš nuōraū un vār tēj, več: agrak pīpeĩ* ‘pelaškus lieto pret garo klepu; viņus norauj un vāra tēju, veči agrāk pīpēja [pelaškus]’ Salacā (LVDA); *pelaški i grāūmalas a tiēm balteĩm ziēdim; tĩri kuōš balti nau;*

pelaški jōu rūgti bez gal'; *pelašk tēj vāriņ priēkš klep* 'pelaški ir grāvmalās ar tiem baltajiem ziediem; īsti koši balti nav; pelaški jau ļoti rūgti; pelašku tēju vārija pret klepu' Svētcimā (LVDA); *pelašk"s vař piē zup"s ař likt, ta pipar"s neliēk* 'pelaškus var pie zupas arī likt, tad piparus neliēk' Vildogā (LVDA); *pažērdinaj guōvi ař pelašk" tēj* 'padzirdiju govi ar pelašku tēju' Inčukalnā (LVDA); *pelašk āūg katra viēta – ceļmala, pagalmā, tīrumā* 'pelaški aug katrā vietā – ceļmalā, pagalmā, tīrumā' Jeros (LVDA); *pelāškus mēs lāsām teļjai; kā ziemā i kās vai smāgās krūc, pelāšku teļja pēte lābākā zēle* 'pelaškus mēs lasām tējai; kad ziemā ir klepus vai smagums krūtīs, pelašku tēja pati labākā zāle' Vecpiebalgā (LVDA); *pelaškus savācē un krāsuoja kapu vāņagus* 'pelaškus savāca un krāsoja kapu vainagus' Kārzdabā (LVDA); *asiņu tecēšanu aptur ař pelaškiem* 'asins tecēšanu aptur ar pelaškiem' Medzē (LVDA); *pelaški ziēd baltiem ziēdiņiem* 'pelaški zied baltiem ziediņiem' Pēterniekos (LVDA).

Atsevišķās Zemgales (Lēdmanē) un Vidzemes (Dikļos, Raunā, Kārļos, Drabešos, Krapē, Bilskā) izloksnēs sastopams fonētiskais variants *pelaški*, piem., *pelašk" tēja dikti veselīga* 'pelašku tēja ļoti veselīga' Lēdmanē (LVDA); *jaūniē nezin pelašk" labum* 'jaunie nezin pelašku labumu' Dikļos (LVDA).

Variants *pelaškes*, *pelaškas* un *peļāškas* sastopami kompaktā areālā Vidzemes sēliskajās izloksnēs (Bērzaunē, Cescvainē, Jumpravā, Kalšnavā, Krustpīlī, Kusā, Liepkalnē, Liezērē, Lubejā, Mēdzulā, Meirānos, Odzienā, Sarkaņos, Vējāvā, Vestienā, Virānē), bet *pelaškes* – arī Sējā un Panemunē.

Reģistrēti arī nosaukumi ar citu formantu aiz saknes *pel-*, piem., ar formantu *-e-*: *peleški* fiksēti gan atsevišķās Kurzemes (Dundagā), gan Zemgales (Jaunaucē, Engurē, Irlavā, Anneniekos, Dobelē, Ozolniekos, Šķibē, Svētē, Penkulē, Tērvetē, Platonē, Lielvircaivā, Jaunsvirlaukā, Ukros, Augstkalnē, Vilcē, Lielplatonē, Elejā, Sesavā, Svitenē, Iecavā, Zālītē, Mežotnē, Codē, Rundālē, Īslīcē, Ceraukstē, Secē) un Vidzemes (Slokā, Vainižos, Krimuldā, Sidgundā, Stopiņos, Mārupē, Katlakalnā, Salaspilī, Suntažos, Burtniekos, Kūdumā, Baižkalnā, Kārļos, Līgatnē, Taurenē, Kastrānē, Ķeipenē, Plāterē, Lauberē, Mārkalnē, Galgauskā, Madlienā, Iršos, Vestienā, Rankā, Lizumā, Druvienā, Ļaudonā, Saikavā) izloksnēs, piem., *peleškiem baltī ziēd* 'pelaškiem balti ziedi' Salaspilī (LVDA), *pelešku ziēdu tēju zer kr"ušu slimnieki* 'pelašku ziedu tēju dzer krūšu slimnieki' Galgauskā (LVDA). Nelielā areālā Vidzemes dienvidos (Madlienā, Bebros, Aizkrauklē, Sāvienā) sastopamas *peleškas*, bet Cēsu tuvumā (Jaunraunā, Kārļos, Dzērbenē) – *peleški*. Variants *peleškes* pierakstīts tikai Mēdzulā, bet *pelēški* – Krustpīlī, Sinolē, Lejasciemā.

Variants *peļiški* ar formantu *-i-* lielākoties sastopams Zemgales dienvidos, piem., *dik:i laba krūtēm iř pelišku tēja* 'ļoti laba krūtīm ir pelašku tēja' Vecsvirlaukā (LVDA), taču tas fiksēts arī Nītaurē. Arī variants *peļiškas* pierakstīts vienā no Vidzemes sēliskajām izloksnēm – Saikavā.

Sastopami arī vairāki atvasinājumi ar formantu *-u-*, piem., *peļuški* sastopami gan Kurzemē un Zemgalē, gan Vidzemē – lībiskā dialekta, vidus dialekta un augšzemnieku dialekta izloksnēs. Līdzīgs izplatības areāls ir arī variantam *peļuški*, piem., *nūo peļuškiem i lāb tēj* 'no pelaškiem ir laba tēja' Pūrē (LVDA). Variants *peļuškas* pierakstītas vienā Kurzemes un vienā Latgales izloksnē, kā arī Vidzemes vidus dialekta un augšzemnieku dialekta izloksnēs, bet *peļuškas* – vienā Zemgales izloksnē un Vidzemes vidus dialekta un augšzemnieku dialekta atsevišķās izloksnēs. Tikai Vidzemē sastopams variants *peļuški*, piem., *peļuškus vāiguōt griēst, ka vēl puņpuruōs* 'pelašku vajagot griezt, kad [tie] vēl pumpuros' Ērģemē (LVDA); *peļuški dēř pēřt iesnām ūn kās* 'pelaški der pret iesnām un klepu' Drustos (LVDA). Sērmūkšos turklāt fiksēti *peļuški*, bet Jumpravā – *peļuškes*.

Atsevišķās Vidzemes un tikai dažās Zemgales un Latgales izloksnēs fiksēti arī varianti ar skaņu kopas *šk > kš* metatēzi, piem., *pelakšas* Jaunpiebalgā, *peļakšas* Rubenšos, *pelakši* Raiskumā, Jaunpiebalgā, Lejasciemā, Mazzalvē, Lašos, *pelakšņi* Naudītē, *pelekstes* Adulienā, *peleki* Priekuļos, Dzērbenē, Drabešos, Rāmuļos, Taurenē, Viesītē, Lizumā, Lubānā, Annā, Balvos, *pelēki* Sinolē, Lejasciemā, Liepnā, Viļakā, Balvos, *pelekškes* Rugājos, *pelekški* Vaivē, Druvienā, Kraukļos, Adulienā, *pelēški* Bērzpīlī, *pelukši* Druvienā.

Zemgalē, Vidzemē un Latgalē sporādiski fiksēti arī vēl citi pelašku nosaukumi ar sakni *pel-*, no kuriem daži varētu būt saistīti ar krāsas nosaukumu *pelēks* (vai tā variantiem). Nosaukums *pelači* pierakstīts Rāvā, *peļāči* – Ārlavā. Variants *pelēči* dzirdēts Vidzemē vidus dialekta un augšzemnieku dialekta robežizloksnēs, piem., *ežmaļuōs aūg pelēci; viņa vēlēja pielasit pelēču ziēdu* 'ežmalēs aug pelaški; viņa vēlēja salasīt pelašku ziedus' Sinolē (LVDA), bet *pelēčki* – Mārkalnē. Atsevišķās Vidzemes sēliskajās izloksnēs (Viskāļos, Skriķeros, Aizkrauklē, Koknesē, Mētrienā) pierakstīts arī nosaukums *pelenes*, bet dažās Vidzemes sēliskajās izloksnēs (Dzelzavā, Oļos) un Latgales ziemeļrietumu izloksnēs (Barkavā, Varakļānos, Bērzpīlī) – *pelestes*. Tikai Bikstos un Līvānos pierakstīts nosaukums *pelieši* un Launkalnē *pelēki*.

Sporādiski visā Latvijas teritorijā, veidojot nelielus kompakus areālus Ziemeļkurzemē, Zemgales centrālajā daļā, Dienvidvidzemē un Rietumlatgalē, sastopams saliktenis *peļastes*. Analogiskais vārdu savienojums *peļu astes* minēts Viļānos, bet *peles aste(s)* Rēznā.

Ar sakni *peļ-* konstatēti trīs varianti, kas, iespējams, veidojušies iepriekšējo nosaukumu iespaidā; tie sporādiski fiksēti Kurzemē, Vidzemē, Latgalē, piem., *peļāškas* Ogrē, Bebros, *peļāškes* Jumpravā, Līksnā, *peļāški* Popē, Puzē, Bīriņos, Siguldā, Lielvārdē, Zaubē, Jumpravā, Meirānos, Mārcienā, Ļaudonā, Vestienā, Saikavā.

Atsevišķi nosaukuma *pelaški* varianti iekļauti vēsturiskajās 17.–19. gs. vārdnīcās, piem., *Pelli Aschkes* Fürecker 1685 I 189; Fürecker 1685 II 211; *Peļļāschkes* MLG II 14; *peļlašte* Stender 1789 I 192; *peļafchķi* Ulmann 1880: 615.

Par pelašku nosaukumu ar sakni *pel-*, *peļ-* cilmi ir izteikti dažādi viedokļi.

Minētais nosaukums (tāpat kā pr. *poalis* 'balodis' E 761 un gr. *πέλεια, πελείας* 'savvaļas balodis') saistīts ar dažādiem krāsu nosaukumiem, sal. lie. *pilkas, paļšas, paļvas*, la. *pelēks*, tāpat senbaznsl. *pelesb* 'melngans', sl. **palvb*, germ. **falva-* 'iedzeltens', lat. *pallidas* 'bālgans', senind. *palitā-* 'sirms, vecs', Av. *pouraša-* 'pelēks, vecs', gr. *πελιτνός* 'pilkas', *πολιός* 'pelēks, vecs' un līdzīgi (Schulze 1966: 112, 122; LEW 565; IEW 804sk.; Schmid 1970: 474sk.; Smoczyński 2007: 447).

Otrais saliktena komponents la. *aste* salīdzināms ar krievu *ocmb* 'vārpas akots' un saistāms ar la. *ass* 'ass' (ME I 145). Pēdējais ir tādas pašas cilmes vārds kā lie. *ašu-tai*, sl. **osv-tv* 'usne, dadzis, t. i. asa zāle', lat. *acus* 'adata', gr. *ἄχυ-ρον* 'pelavas', jav. *Achel* (< **ak'u-lo-*) 'vārpa' (Būga II 294; IEW 19; Smoczyński 2007: 27), he. *aku-* 'ass akmens' (Ivanov 1965: 44sk.).

Šis *u-celma* īpašības vārds kādreiz bijis saistīts ar atbilstošu piedēkļa **-ro-* atvasinājumu, kura atbilstmes ir lie. *āštras*, sl. **ostrv*, la. *asrs*, lat. *acer* 'ass' (par vārdarināšanu skat. Skardžius I 299; Mažiulis 1959: 178; Smoczyński 2007: 273; par afiksu **-u-* un **-ro-* attiecībām sal. vēl Ambrazas 2008b: 112sk. un lit.).

Minētie un citi saknes **ak-* vārdi (piem., *ak-muō, ak-ūotas*), iespējams, rāda kādreiz bijušo, bet tagad jau pilnībā zudušo darbības vārdu **ak-* 'durt, badīt' (PKEŽ I 64sk.).

Pēc cita uzskata (LVDA 59), nosaukuma pamatā varētu būt sakne *pel-* un piedēklis *-ast-*. iespējams, arī vārdkopa *peles* resp. *pelēkie ašķi*. Par labu šai hipotēzei liecina Dobelē fiksētais pelašķu nosaukums *ašķi*. Leksēma *ašķi* ir iekļauta arī vairākos citos pelašķu nosaukumos, kuru atkarīgais komponents ir kāds dzīvnieka nosaukums (skat. *aitašķi*, *aitu ašķi*).

Aplūkotajam latviešu pelašķa nosaukumam semantiski visā visumā atbilst lie. *pēluodegis* (ar variantiem *pēluodegē*; *pēlvodegis*, *pēlvodegē*), kurš, kā uzskata Vincs Urbutis (2009: 324), varētu būt tulkojums no latviešu valodas. Tas sastopams dažās austrumaukštaišu Panevėžas ziemeļaustrumu izloksnēs – ap Ožusaļiem, Pabirži, Geidžūniem (pēc A. Saļa 1. *Aptaujas* kartotēkas – un ap Nemunēles Radvilišķiem; sal. vēl LKŽe).

Šā salikteņa otrā komponenta lietvārda (*v*)*uodegā* cilme nav skaidra. To mēģina saistīt ar lie. *vedegā* 'laivu vai siļu grebšanai paredzēts cirvis ar liektu asmeni; darbarīks sasalušas zemes vai ledu ciršanai' un ar *úodas* (sal. Endzelīns 1979: 490skk.; LEW 1164sk. un lit.; Smoczyński 2007: 704).

Semantiski tuvi ir dažās latviešu valodas izloksnēs pierakstītie nosaukumi ar leksēmu *aita* pirmajā jeb atkarīgajā komponentā, piem., *aitašķi* 'pelašķi' Valgalē (LVDA); *aitu ašķi* vai *aituašķi* Rubeņos (LVDA); *tūs pelaškus zeltiniši viēl sauc pār aitu ašķim, zīdus lituō tēijā pret kūosi* 'tos pelaškus zeltinieši sauc arī par aitu ašķiem, ziedus lieto tējai pret klepu' Zeltiņos (Apv); *aitu aste* 'aitu aste' Zebrenē (LVDA). Šeit minams arī variants ar dialektālo formu *vuška* 'aita' – *vušku astes* Baltinavā (LVDA).

Atsevišķās 17.–19. gs. vēsturiskajās vārdnīcās iekļauts pelašķu nosaukums *aitu ašķi* vai kāds no variantiem, piem., *awju afchķi* Ulmann 1880: 615.

Pirmais komponents *aita*, *vuška* ir no deminutīva saīsinājumiem radušies aitas nosaukumi (skat. ME I 14, IV 677). Kopumā senā forma *avs* ir reta mūsdienu latviešu valodā (sal. ME I 232; Sabaliauskas 1968: 114). Tai ir atbilstmes daudzās ide. valodās, sal. lie. *avīs*, senind. *ávi-*, gr. *ōis*, lat. *ovis*, sav. *ou*, īr. *óí*, kimr. *ewig* 'aita' u.c. (Trautmann 1923: 20sk.; LEW 28; IEW 784; ИЯ 577; Smoczyński 2007: 38, 39).

Jāatzīmē, ka aitas nosaukums ietverts arī v. *Schafgarbe* 'pelašķis'.

Atsevišķās latviešu valodas izloksnēs ir sastopami pelašķu nosaukumi, kuru pamatā ir aizgūvums no v. *Schaff* 'aita', piemēram, *šāpšērenes* un *šāpšēres* Pērkonē, *šāpšiēri* Rudbāržos. Analogisks nosaukums (*šāpšēr* 'Schafgarbe') bijis zināms arī Kuršu kāpās (Kwauka, Pietsch 1977: 75).

Lai nosauktu pelašķi, latvieši izmantojuši arī mājputna nosaukumu – *tītars*. Gan atvasinājumi, gan salikteņi un vārdu savienojumi ar leksēmu *tītars* sastopami Kurzemē.

Metonīmiskais pārnese no mājputna nosaukuma uz auga nosaukumu *tītari* reģistrēts Zantē un Mērsragā. Mērsragā fiksēta arī paralēlforma *tīteri*.

Kompaktā Kurzemes reģionā, izņemot pašu Ziemeļkurzemi, lieto atvasinājumus ar piedēkļiem, kuri radušies no **-no-*: *tītarenēs*, *tītariņēs*, *tītariņi*, *tītariņi*; *tīterinēs*, *tīteriņi* (par patskani *e a* vietā piedēklī skat. Rudzīte 1964: 167), piem., *tītareņš* – *tik pēdīga laika sauc* 'pelaškus par *tītarenēm* tikai pēdējā laikā sauc' Īvandē (LVDA); *tītarenēs* – *viņas tītariņiem duō, tās lapiņas; tējā a' zēf* 'pelaškus – tos tītariņiem dod, tās lapiņas; tējā arī dzer' Rāvā (LVDA); *tītaren's i te* – *tās gar kāpū var saraut* (LVDA); *tītariņēs* *vel tagad zied. tītari viņš dikti ēd, tālⁿb viņš tā sauc* 'pelašķi vēl tagad zied; tītari tos ļoti labprāt ēd, tāpēc viņus tā sauc [par tītarenēm]' Grobiņā (LVDA); *tītariņ tēj i veselig* 'pelašķu tēja ir veselīga' Zentēnē

(LVDA); *tīterinēs zied balīti; tējas zāle priēkš plaušiem* 'pelašķi zied baltiem ziediem; tēja palīdz pret plaušu slimībām' Bārtā (LVDA); *tas i tītariš, tītariņ tēj, bet viš joū neviža zēft* 'tas ir pelašķis, pelašķu tēja, bet viņš jau nedzer' Mērsragā (LVDA).

Vietumis Kurzemē (Aizputē, Aisterē, Ancē, Ārlavā, Ciecērē, Dundagā, Durbē, Kabilē, Kandavā, Lubezerē, Nogalē, Puzē, Sātiņos, Strazdē, Ugālē, Upesgrīvā, Usmā, Vaiņodē, Valgalē, Vandzenē, Vecpilī, Virbos, Virgā, Zentēnē, Zūrās, Zvārdē) un Zemgalē (Aizupē, Dobelē, Dzirciemā, Engurē, Grenčos, Īlē, Irlavā, Matkulē, Remtē, Rubeņos, Sēmē, Smārdē, Vānē, Vecmokās), kā arī atsevišķās Vidzemes (Drabešos, Duntē, Jaungulbenē, Slokā) un Latgales (Atašienē) izloksnēs atrodami salikteņi vai vārdu savienojumi, kuru otrais komponents ir vārds *zāle* (par cilmi skat. 56. lpp.), piem., *tītařzāl^e* – *kamēr vēl neziēd, tās lapiņas tītariņi šāušmīgi ēd; aūg uz ežām* 'pelašķi – kamēr vēl neziēd, tās lapiņas tītariņi ļoti ēd; augs uz ežām' Aizupē (LVDA).

Atsevišķās Kurzemes (Saldū, Vārmē) un Zemgales (Dzirciemā) izloksnēs pierakstīts arī saliktenis vai vārdu savienojums, kura otrais komponents ir *puķe* (par cilmi skat. 57. lpp.), piem., *tītarpuķes*, *tītaru puķes*.

Usmā fiksēts arī saliktenis, kura otrais komponents ir neregulārais deminutīvs *dillīņš*, piem., *tītařdillīņⁱ* *mazejīm tītariņim labākā tēj, pirmā zāl^e* 'pelašķi mazajiem tītariņiem labākā tēja, pirmās zāles' Usmā (LVDA).

Atsevišķās 17.–19. gs. vēsturiskajās vārdnīcās iekļauts pelašķu nosaukums *tītaru zāle* vai kāds no variantiem, piem., *tīhteru fahles* Ulmann 1880: 615.

Ņemot vērā, ka lie. *tītaras*, ko lieto Latvijas pierobežā, visdrīzāk ir latvisms (Urbutis 1963: 217), la. *tītars* varētu būt radies latviešu valodā. Tas veidots ar piedēkli *-ars* (sal. lietuviešu darītāju nosaukumus ar *-aras*, piem., *plēparas* 'tads, kas daudz plāpā', skat. Ambrazas 1993: 133) no skaņu atdarinājuma darbības vārda *tītīt* 'tiepties, spītēties, kairināt, kaitināt, pārmest; draudēt kaut ko sliktu izdarīt; rādīt savu ietiepību; kaulēties; urbt' (ME IV 206), kurš atbilst lie. *týtyti*, *týtinti* 'izsmiet, ņirgāties; censties uzzināt, noklausīties' (ME IV 208; LEW 1103).

Bērzgalē fiksēts nosaukums *kurkinu zāle*. V. Urbutis (2009: 319sk.) pieļauj iespēju, ka tam pamatā esošais la. dial. *kurkins* varētu būt lietuānisms, kurš cēlies no Austrumlietuvā plaši izpaltītā lie. *kuřkinas* 'tītars', kas veidots no slāvisma *kūrka*, kam atbilst la. dial. *kūrka* 'tītaru mātīte', sal. po. *kurka* 'vista' (LEW 316). Tēviņa nosaukumus ar *-ins* latviešu valodā mūsdienās vairs nedarina, bet atbilstošu atvasinājumu ar *-inas* (par tā cilmi skat. Ambrazas 2000: 85sk.) lietuviešu valodā vēl ir daudz. Taču nepšaubāmi, ka pats aplūkojamais pelašķa nosaukums radies latviešu valodā.

Zemgalē ap Dobeli un Kurzemē ap Saldu diezgan plaši sastopams nosaukums *ežupuķe(s)* ar variantiem *ežpuķes*, *ežu puķe(s)*, *eža puķe(s)*, *ežapuķe(s)*, bet nelielā izlokšņu grupā ap Dobeli – arī *ežu zāle(s)*, piem., *eža puķe*: *e* – *tiē paši pēlašķi* 'eža puķe – tie paši pelašķi' Vānē (LVDA); *jāsaplūc ežapuķes tējai* 'jāsaplūc pelašķi tējai' Sēmē (LVDA); *ežupuķe*: *e aūg uz ežas* 'pelašķi augs uz ežas' Zvārdē (LVDA); *senāk jaū istais vārc bi ežu zāle* 'senāk jau pelašķu īstais vārds bija *ežu zāle*' Džūkstē (LVDA); *ežu zāle aūga pa ežām, tūr viņas neizara* 'pelašķi auga pa ežām, tur viņus neizara' Bērzē (LVDA).

Šiem nosaukumiem pamatā la. *eža* 'eža', kas atbilst lie. *ežā*, pr. *asy* 'eža' E 241, varbūt saistīts ar sl. **ežb* 'dīķis', arm. *azr* 'krasts; robeža'. Nav izslēgta iespēja, ka tie savukārt radniecīgi ar lie. *ežeras*, la. *ezers*, pr. *assaran* E 60, sl. **ezero* / *ezerv* 'ezers', gr. *ἄχαιο* *ἕδατα* *ἑλώδη* 'pārpurvots ūdens', hydr. *Ἀχέρον*, ilīriešu vai trāķiešu cilts vārdu *Ὀσεριάτης* pie Balatona ezera, senang. *ēagor* 'jūra'. Tādā gadī-

jumā tas varētu būt ļoti sens heteroklītisks vārds (Benveniste 1935: 11; LEW 125; ЭССЯ IV 33sk., 59; ПЯ А–D 120sk., 131sk.; PKEŽ I 101, 104 un lit.). Tiesa daži pētnieki izvirza arī citādas alternatīvas (sal. Smoczyński 2007: 150).

Tostarp Vincs Urbutis (2009: 317), balstīdamies uz formām ar *eža* un staipekņa nosaukumu *eža cisas* (ME I 572 ar labotu drukas kļūdu), uzskata, ka aplūkotajiem pelašķa nosaukumiem pamatā la. *ezis*, bet iespējamā saistība ar *eža* ir sekundāra, radusies tautas etimoloģijas dēļ.

La. *ezis* atbilst lie. *ežys* (Vītauts Mažulis PKEŽ I 104sk. izsaka hipotēzi, ka tāds vārds varēja eksistēt prūšu valodā, sal. no tā veidoto atvasinājumu *assegis* ‘asaris’ E 572), baznsl. (serb.) *ežb*, varbūt arī frī. *ēžis* ‘ezis’. Tas var būt atvasinājums ar īpašības vārda afiksu *-jo-.

Līdzīgi *eža* nosaukumi citās radniecīgās valodās ir citādi darināti, sal. sav. *igil*, gr. *ἐχίνοσ*, arm. *ozni* (Trautmann 1923: 73; IEW 292; LEW 1330). Taču to pamats tas pats – senatnīgs čūskas nosaukums, sal. īpaši gr. *ἔχισ* ‘čūska’ (ЭССЯ VI 37; ИЯ 526; Urbutis 1981: 15; Sabaliauskas 1990: 30; Smoczyński 2007: 150). Tāla šā vārda atblāzma var būt arī lie. *angis* ‘čūska’ ar mainītu formu varbūt tabu dēļ (sal. ИЯ 526).

Rets nosaukums *tūkstuošziedi*, kas pierakstīts Vecmokās, semantiski daļēji atbilst kr. *тысячелистник* ‘pelašķis’. Abos salikteņos ir baltiem, slāviem un ģermāņiem kopīgs skaitļa vārds, sal. la. *tūkstuot(i)ns*, lie. *tūkstantis*, pr. *tūsimtons* III 37₁₈; senbaznsl. *tysęšti*, go. *Þúsundi* ‘tūkstotis’. Tas veidots ar piedēkli *-nt- no darbības vārda *tū- ‘piepūsties; palielināties; būt spēcīgam’, kam pievienots no ide. pirmvalodas mantots skaitļa vārds *k’mtom- ‘simts’ (plašāk skat. Blažek 1999: 315sk., 319sk. un tur minēto plašo literatūru).

Pamata darbības vārds *tū- baltu valodās nav saglabājies, bet ir no tā veidotie atvasinājumi, sal. lie. *tūlas* (16.–17. gs. rakstos saglabājušās senas nozīmes ‘biežs; ne viens, liels, lielā skaitā esošs, dažāds’), pr. *tūlan* ‘daudz’ III 55₈₋₉ (par tā cilmi skat. Ambrazas 2008b: 110 un lit.), la. *tūte* ‘spēks, enerģija’ (Petit 2000: 123sk.; Smoczyński 2006: 161).

Jāatzīmē arī tas, ka baltu valodas saglabājušās diezgan daudz senatnīgu atvasinājumu ar piedēkli *-nt-:

1) te, tāpat kā daudzās citās ide. valodās, tiek lietoti no īpašības vārdiem veidojušies darāmās kārtas divdabji ar *-nt- (skat. Ambrazas V. 1979: 29skk. un lit.); īpaši sena cilme ir attālāk no divdabju sistēmas esošajam darbības vārda atvasinājumam lie. *dantīs*, sal. pr. *dantis* E 92, go. *tunÞus*, senīr. *dēt*, lat. *dens*, Av. *dant(an)*, senind. *dá(n)t-*, daļēji arm. *atamn*, gr. *ὀδών* ‘zobs’ utt. (Frenkelis 1969: 97; LEW 82; IEW 289; ПЯ А–D 299sk.; ИЯ 302; Иванов 1981: 96sk.; PKEŽ I 179 un lit.; Smoczyński 2006: 92sk.);

2) Lietuvas teritorijā izplatīti arhaiski darināti hidronīmi ar *-nt-, piem., *Sālantas* (skat. Skardžius IV 879–944);

3) tā pati cilme ir arī rietumlietuviešu izloksnēs jau sen lietotajiem deminutīviem ar *-int-elis* (piem., *mažiņtelis* ‘ļoti mazs’), kam ir arī paralēles dažās citās radniecīgās valodās (skat. Ambrazas 2004b; 2008b: 101 un lit.).

Otrais aplūkojamā salikteņa *tūkstuošziedi* komponents *ziēds* atbilst lie. *žiēdas* (par to skat. 58. lpp.).

Šis vārds pamatā arī lie. *baltažiēdis* ar variantiem *baltažiēdē*, *báltažiedē*, *baltžiēdē*, *balžiēdis*, *balžiēdē*. Tos lieto dažās rietumaukštāišu Šauļu apkaimes ziemeļdaļās (ap Lieporiem, Šapnaģiem, Bridiem, Dargaičiem, Rūdišķiem, Stupuriem, Dameļiem, Vaineķiem, Norjūniem) un austrumaukštāišu Panevėžas apkaimes (ap Ķirbaičiem, Krjukiem, Žei-meliem, Kuldūniem, Užušļiem, Bučūniem, Gaižūniem, Kapčūniem, Joniškaičiem, Pakroji, Norušaičiem, Karčemu) izloksnēs.

No īpašības vārda *báltas* (-à) ar derivatīvo galotni -ē veidots atvasinājums *báltē*.

Īpašības vārds *báltas* (-à) ir sens. Tam atbilst la. *balts*, radniecīgs ir sensl. **blato* ‘peļķe, purvs’, alb. *baltë* ‘dubļi, dūņas’, rum. *baltă* ‘peļķe, purvs, diķis, ezers’ u.c. Vispār **balt-* refleksi rodami lielā teritorijā no Baltijas jūras līdz Balkānu reģionam, Vidusjūras un Adrijas jūras krastiem (Pisani 1968: 18; ПЯ А–D 189sk.; Crevatin 1981: 7; Dini 2008: 18sk. un lit.; Dambe 1972: 125skk.).

Tas ir atvasinājums ar piedēkli *-to-, sal. lie. *bálti* ‘bālēt’, *bálas* ‘balts’, *balà* ‘purvs’, la. *bāls* ‘bāls, blāvs’, senbaznsl. *bēlb*, gr. *φαλιός* ‘balts’, ķe. **belo-* ‘mirdzošs, balts’, arm. *bal* ‘baltums, bālums; bāla krāsa’; pr. *batto* ‘piere’ E 77, senind. *bhāla-* ‘piere; spīdums’, alb. *balë* ‘zirgs ar baltu laukumu pierē, laukis’, *ballë* ‘piere’, bret. *bal* ‘balts laukums dzīvnieka pierē’ un līdzīgi (IEW 118skk.; ПЯ А–D 187sk. un lit.), bet tālāk varbūt arī senind. *bhāti* ‘viņš spīd, mirdz, apspīd’ (Schulze 1966: 111; LEW 32; Karaliūnas I 101skk. un lit.; Smoczyński 2007: 44).

Šeit vēl var pieminēt, ka aplūkojamais īpašības vārds **balt-* iekļaujas arī Užavā pierakstītā retā pelašķa nosaukumā *baltvēdere*. Tā otrais komponents ir *vēders* ‘vēders’, kas atbilst lie. *vēderas*, *vēdaras* ‘iekšas, vēders, zarnas; cepta putraimu un kartupeļu desa’, pr. *weders* ‘vēders’ E 122. Tas varētu būt radies no ide. tesmeņa nosaukuma **uēd^hr/ *ēud^hr/ *ūd^hn-*, sal. senind. *údhar/údhn-* ‘tesmenis’ (Būga II 274sk.; PKEŽ IV 227sk.).

No *vēders* veidots arī cita ārstniecības augs nosaukums *vēderzāle* ‘parastais augstiņš’ (ME IV 549).

Pelašķa lapu formu atspoguļo nosaukumi *karpýtinē*, *karpýtinis*. Tie tiek lietoti rietumaukštāišu Kauņas apkaimes austrumdaļās izloksnēs, ap Kalvjiem, Pašlavanti, Margininkiem, Priņiem, Biržtoni, Nemajūniem, Užugosti.

Šie nosaukumi radušies no īpašības vārda, kas darināts ar salikto piedēkli *-tinis* (-ē) (<-tas+ -inis (-ē), skat. Ambrazas 1993: 65sk., 128sk.) un substantivējies. Retākam atvasinājumam *karpýtē*, kas pierakstīts ap Mauručiem, ir piedēklis *-tē* (par tā cilmi skat. Ambrazas 1993: 42skk.).

Aplūkojamo atvasinājumu pamatā darbības vārds *karpýti* (atbilst la. *kārpīt* ME II 198), kas apzīmē atkārtotu darbību, ir atvasināts ar piedēkli *-yti* (par to skat. Skardžius I 529skk.; Stang 1942: 147skk., 1966b: 326skk.; Jakaitienē 1994: 396sk.) no *kīrpti*.

Šim vārdam ir diezgan daudz atbilstmju citās ide. valodās, sal. la. *cīrpt*, lat. *carpere* ‘šķīt, plūkt; plūkāt, plūkt; baudīt, jūsmot; iet, doties; plēst, sadalīt, skaldīt; meklēt; mocīt; uzbrukt, nomelnot, nopelt, nosodīt’, sav. *scarbōn* ‘mazās daļās sagraizīt’, *herbist* ‘rudens’, gr. *καρπός* ‘auglis’, *καρπίων*, la. *cīrpe*, senīr. *corrán* ‘sirpis’, senind. *krpāna-* ‘zobens, rituāla nazis’, alb. *karpë* ‘klints’, he. *karp-* ‘pacelt, aiznesti, ņemt, savākt’; pr. *kerpetis* ‘galvaskauss’ E 72, sensl. *чрпнь* ‘lauska, dakstiņš’, sav. *scirbi*, senind. *karpara-* ‘lauska’ un līdzīgi (Trautmann 1923: 129; LEW 257sk.; IEW 944sk.; ПЯ I–K 332skk. ir lit.; ИЯ 691sk.; PKEŽ II 171skk.; Smoczyński 2007: 289).

Tālāk tas saistīts ar vēl senāku darbības vārdu *(s)ker- ‘griezt’, no kura veidojušies lie. *kīrsti*, *skeřsti*, *skīrti* un līdzīgi (LEW 258; IEW 938skk.; Sabaliauskas 1990: 90).

Līdzīga motivācija ir arī saliktenim *mōrklapis*, kas pierakstīts ap Rūgaļiem (sal. variantu *morklapēlis*). To (un variantu *mōrklapis*) lieto arī ap Vabalininku, Utenu, Sapieģišķiem (skat. A. Saļa *Aptaujas* 1 kartotēku).

Pirmais šī salikteņa komponents ir slāvisms *morkà* ‘burkāns’, kas radies no *morkvà* (kas savukārt aizgūts no bkr. *μόρква*, skat. Skardžius IV 193). No tā izveidoti arī uz pelašķiem attiecināti deminutīvi *mor-*

kūtē, morkvėlē, kas pierakstīti ap Čeķišķiem, Vilkiju, Pravienišķiem (skat. A. Saļa 1. *Aptaujas* kartotēku).

Otrais komponents *lāpas* 'lapa' atbilst la. *lapa*. Tāds vārds varēja eksistēt arī prūšu valodā, sal. *lapinis* 'karote' E 359. Tas varētu būt darbības vārda atvasinājums, sal. lie. *ātlapas* 'atloks', *lēpti* 'atlobīties, atlūpt', *lēpti* 'nokarāties, noliekties', gr. λέπω 'lobu, skuju' (LEW 339sk.; PKEŽ III 41skk.; Smoczyński 2007: 336sk.).

Aso pelašķa smaržu atspoguļo *smirduōklē*, piem., *Šiomet linuosa labai daug smirduōkliu buvo* 'šogad linos bija ļoti daudz pelašķu' Dubičos (LKŽe). Tas ir atvasinājums ar piedēkli *-uoklē* (kas cēlies no **-tlo-*), kas veidots no darbības vārda *smirdēti*.

Tas atbilst la. *smirdēt*, senbaznsl. *smrōdēti* 'smirdēt'; mēģināts to saistīt arī ar lat. *merda* 'mēsli', gr. σμῶρδωνες 'intrigants, kūdītājs' (Trautmann 1923: 271; IEW 970; LEW 847sk.; Sabaliauskas 1990: 103; Smoczyński 2007: 578sk.).

Tālāk tas varbūt cēlies no senāka darbības vārda **(s)mer-* '(sa)berzt', sal. gr. μαράινω 'sattrinu, apēdu, novārdzināju', senbulg. *izmrōmbrati* 'raut, izrakt'; senind. *mārdati* 'saberza, sašķaidīja'; gr. σμερδῶνός 'briesmīgs', v. *schmerzen* 'sāpēt' utt. (IEW 735skk., 970).

Dažās latviešu izloksnēs pelašķis salīdzināts ar čemerīņiem, ķimeņiem, pipariem.

Kurzemes dienvidrietumos (Nīcā, Rucavā, Asītē) pierakstīti nosaukumi *čemerīčas, čemerīčas, čemerīņi, čemerijas*, piem., *īpaši liēpājnieki sauc par čemerīņiem* 'īpaši liēpājnieki sauc pelašķus par čemerīņiem' Asītē (LVDA).

Nosaukums *čemerīņi* saistāms ar la. dial. *cemerīņš* 'cembra sakne (*Helleborus*)' (sal. ME I 372), bet *čemerīčas* atbilst lie. *čemerýčia* 'liliju dzimtas daudzgadīgs indīgs ārstniecības augs (*Veratrum album*)', *čemerýčios* 'cemeru saknes, no tām gatavotas zāles (*Rhiroma veratri*)'. Tie ir slāvismi, sal. bkr. *чeмеруца*, kr. *чeмеруца*, senpo. *cziemerzyca* (Skardžius IV 111).

Atsevišķās latviešu valodas izloksnēs fiksēti pelašķa nosaukumi, kas saistīti ar leksēmu *ķimenes* vai tās dialektālo variantu *ķiemeles*. Puzē un Ugālē Kurzemes ziemeļu daļā pierakstīts nosaukums *aitķiemele*. Paraleli Ugālē fiksēts arī variants *aitkriēmele*, kas, iespējams, ir okazonāls lietojums.

Savukārt atsevišķās augšzemnieku dialekta izloksnēs ir reģistrēti vārdu savienojumi ar leksēmu *ķimenes* (arī *ķimini*). Vārdu savienojums *cūku ķimenes* pierakstīts Vīksnā, *guovju ķimenes* – Meirānos, bet *vilka ķimini* – Mērdzenē.

Nosaukumiem *aitķiemeles; cūku ķimenes, guovju ķimenes; vilku ķimini* pamatā ir ģermānismi *ķimele* (sal. lie. *ķimeliai*, vav. *kūmel* 'ķimene', skat. Čepienē 2006: 211), *ķimene*, kas saistāmi ar vav. *cimin* 'ķimene' (ME II 381); lie. *kmīnas* ir slāvisms, sal. senbkr. *κμινъ*, po. *kmin* (Skardžius IV 162). Vārdu savienojumu un salikteņu pirmie komponenti ir dzīvnieku nosaukumi *aita* (par cilmi skat. 69. lpp.), *cūka* (par cilmi skat. 50. lpp.), *guovs, vilks*, kas norāda uz auga neatbilstību īstajai jeb pļavas ķimenei (*Carum carvi*).

Nelielā kompaktā areālā pašos Kurzemes ziemeļos sastopams pelašķu nosaukums *laukpipari, lauka* (arī *lauku*) *pipari*, piem., *lauku piparus liek, svaigu gaļu vāruot* 'pelašķus liek, svaigu gaļu vārot' Dundagā (ME).

Nosaukumu *lauka pipari(ņi), laukpipari(ni)* otrais komponents ir *pipars* 'pipars'. Tas, domājams, ir ģermānisms (ME III 221). Savukārt lie. *pipīras* pirms 12. gs. aizgūts no senkr. *пѣпѣръ* (Būga I 340).

Pirmais aplūkojamo nosaukumu komponents – sens lietvārds *lauks*, kurš atbilst lie. *laukas*, pr. *laucks* 'lauks, tīrums' III 105₁₀. Visticamāk ide. pirmvalodā no darbības vārda **leuk-* 'spīdēt' (sal. senind. *rócate* 'spīd', skat. IEW 687skk.) ar derivatīvo galotni **-o-* tika darināts abstraktas nozīmes vārds **leukos-* 'gaišums, spīdēšana', kurš vēlāk sāka apzīmēt izcirstu gaišu meža vietu, sal. senind. *uloká-, loká-* 'atbrīvota gaiša vieta; klajums, pasaule', lat. *lūcus* 'birztala', senang. *léah* 'lauks, pļava, mežs, atklāta vieta' (Schulze 1966: 121sk.; Trautmann 1923: 151; ME II 426, 427; LEW 343, 344; ПЯ L 147skk.; PKEŽ III 49sk.).

Pelašķi vai dažas tā pasugas lietuviešu izloksnēs, iespējams, apzīmē no slāvisma *pipīras* veidots atvasinājums ar piedēkli *-(i)nykas pipirnykas*, kas izplatīts ap Vilkavišķi, Ieļūniem, Mielaģēniem (skat. A. Saļa 1. *Aptaujas* kartotēku; sal. LKŽe).

Taču lietuvieši visbiežāk piparu salīdzina ar citiem augiem, sal.: *pipirēlis, pipirūkas, pipīrlapē, pipīrlapis* 'aristolohiju dzimtas augs – parastā kumelīpēda (*Asmum europaeum*)', *pipīrmētē* 'ārstniecības piparmētra (*Menta piperita*)', *pipīrnē* 'krustziežu dzimtas augs (*Lepidium*)' (LKŽe).

Iespējams, ar pelašķu tējas rūgtumu saistāmi atsevišķi Latgalē reģistrētie pelašķu nosaukumi, piemēram, *sūrines* Ciblā, Ezerniekos. Nosaukumi, iespējams, ir atvasinājumi ar **-no-* no adjektīva *sūrs* 'rūgts', kas radniecīgs lie. *sūras* 'sāļš', sl. *syръ* 'jēls, neapstrādāts; mitrs', senrietskand. *súrr* 'skābs' un saistīts ar senpr. *suris* 'siers' (ME III 1134; Trautmann 1923: 293sk.; E 688; PKEŽ IV 169). Varbūt arī Šķilbēnos, Rugājos, Baltinavā pierakstītā izlokšņu forma *sīreņes* ir saistīta ar adjektīva *sūrs* dialektālo variantu *syurs*.

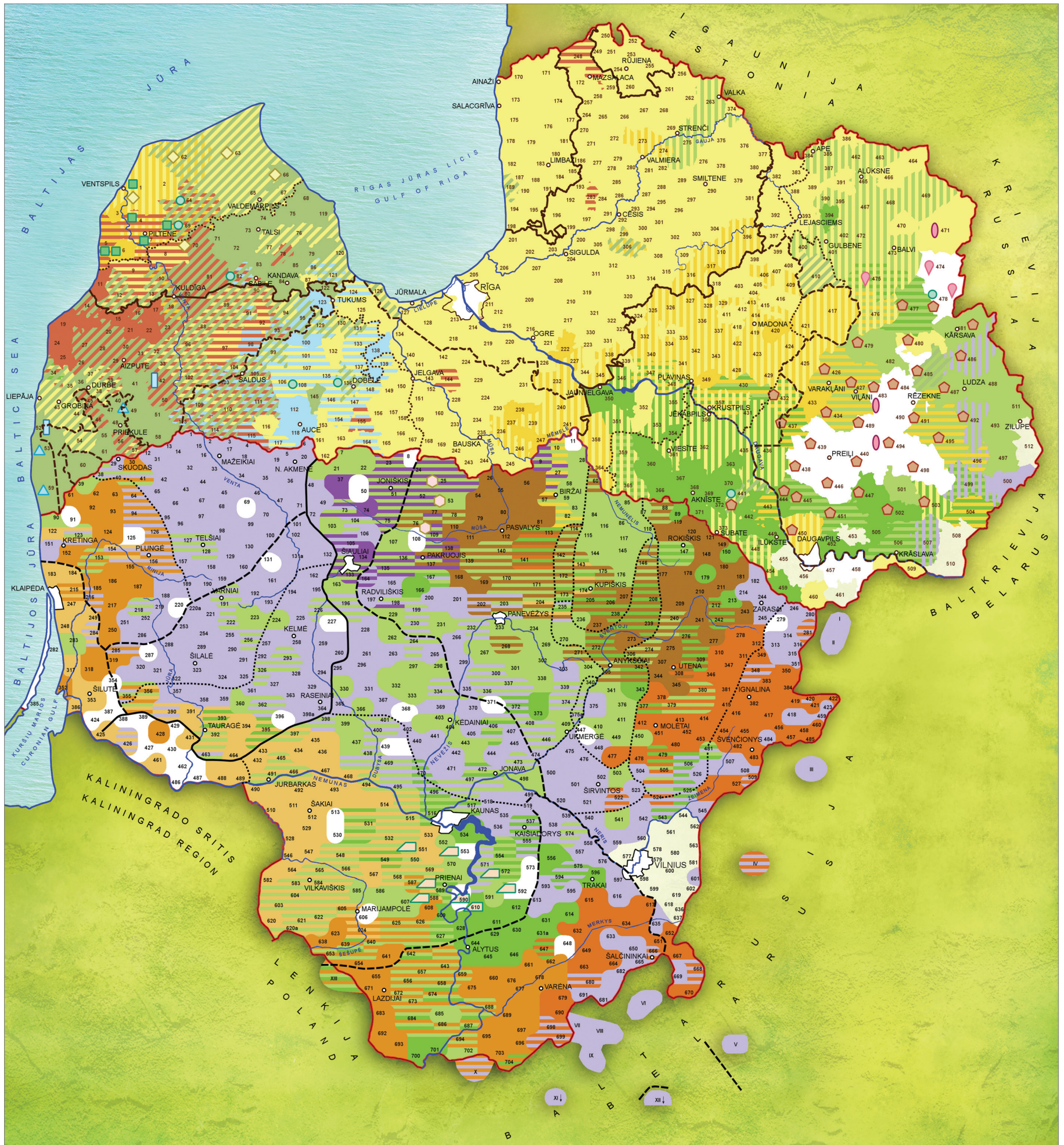
Pelašķu nosaukumi ar sakni *žūž-* (*žūžaines, žūžaiņi, žūžāji, žūžāni, žūžaunas, žūžaunes, žūžēnes, žūžēni, žūžērnēs, žūžērni, žūžēveni, žūžēni, žūžīnes, žūžuoni*) sastopami kompaktā areālā Latgalē, taču atsevišķi varianti savstarpēji krustojas, piem., *žyuzāiņa – bōlīm žīdēnīm žīf, tuōc kuō vāinacēnēc* 'pelašķi – baltiem ziediņiem zied, tāds kā vainadziņš' Nīcgalē (LVDA); *palasēišu žyuzāiņu* 'salasīšu pelašķus' Sakstagalā (LVDA); *ka iğrīš pīerstā, vajak satreif ar žēužūonu sulu* 'ka iegriež pirkstā, vajag ierīvēt ar pelašķu sulu' Vārkavā (LVDA); *ar žyuzūonym indykus i borōi* 'ar pelašķiem arī tītarus baro' Silajāņos (LVDA); *žyuzārniis kuřkyņi at* 'pelašķus tītari ēd' Nautrēnos (LVDA).

Latgalē sastopamie nosaukumi *žūžaines, žūžāji, žūžēni, žūžērnēs*, iespējams, ir onomatopoētiskas cilmes vārdi, sal. *žūžēt, žūžināt, žūžuot* 'čabēt, čaukstēt' (ME IV 838), bet tie var būt arī saistīti ar lie. *apžūžiti* 'apaugt', sal. kr. *волосяная трава, волосеуъ* (Анненковъ 1878: 4); *Apžūžēs plaukais kaip šuva* 'apaudzis ar matiem kā suns' Valkininkos (LKŽe).

Pelašķa ziedēšanas laiku atspoguļo nosaukums *indricenes* (ar variantiem), kurš cēlies no personvārda *Indriķis*; Indriķa diena senāk svinēta 15. jūlijā.

Nosaukumi *indricenes* un *incenes* veido nelielu kompaktu areālu Kurzemes ziemeļrietumos. Variants *iņdricenes* pierakstīts Ventā, Zūrās, Zirās un Ugālē, bet *iņdricenes* – Piltenē. Saīsinātais variants *iņcenes* fiksēts tikai Užavā.

Iespējams, pelašķu ziedēšanas laiku atspoguļo arī nosaukumi *sīrpenes* (Viļakā) un *sīrpines* (Sakstagalā, Maltā). Nosaukums varētu būt aizgūvums no poļu valodas, tam pamatā augusta mēneša nosaukums *sierpień*, kas savukārt saistīts ar po. *sierp* 'sīrpis', kas radniecīgs ar la. *sīrpis*, serb. *sīp* un kr. *сeрп* 'sīrpis' un tālāk saistāms ar gr. ᾠρη 'sīrpis' (ME III 847).

	la. <i>asins</i> / <i>ašņa</i> zāle un var. lie. <i>kraujažolē</i> , <i>kr(i)au(k)žolē</i>		la. <i>kravaņņiks</i> un var. lie. <i>kravaņņinikas</i> un var. (ar saknēm <i>kriv-</i> , <i>krav-</i> , <i>kruv-</i> , <i>kurv-</i>)		lie. <i>s(t)rev-</i> , <i>s(t)rav-</i> , <i>srauj-</i> + <i>nosis</i> , <i>-ē</i>		la. atvasinājumi ar <i>ež-</i>		la. atvasinājumi ar <i>žūž-</i>
	la. citi atvasinājumi ar <i>asins-</i> / <i>ašņa-</i> lie. citi darinājumi ar saknēm <i>krau-</i> , <i>krauj-</i> , <i>kruv-</i>		lie. salikteni ar <i>s(t)rav-</i> , <i>s(t)rev-</i> + <i>žolē</i> , <i>strepo</i> / <i>stravo žolē</i>		lie. <i>nastrava</i> un var.		la. atvasinājumi ar <i>ait-</i>		la. <i>sirpenes</i> , <i>-ines</i>
	la. <i>pelaššis</i> un var.		lie. <i>s(t)rev-</i> , <i>s(t)rav-</i> atvasinājumi		lie. <i>baltažiedis</i> , <i>baltažiedē</i>		la. atvasinājumi ar <i>čemer-</i>		la. <i>sierenes</i>
	la. <i>peļaste</i> un var. lie. <i>peļuodegē</i> , <i>peļuodegis</i>				la. atvasinājumi ar <i>titar-</i>		la. <i>indricene</i> , <i>incene</i>		lie. <i>karpytinē</i> , <i>karpytinis</i>
					la. atvasinājumi ar <i>mēr-</i>		la. <i>lauka pipirī(ņi)</i> un var.		lie. <i>rauklāžolē</i>
							la. atvasinājumi ar <i>šāp-</i>		

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Ceļtekas nosaukumi

Ceļtekas nosaukumi

Komentāra autori: Ilga Jansone, Rima Bakšiene, Saulus Ambrazs

Kartes pamatā ir atbildes uz ALE leksikas aptaujas 82. jautājumu, atbildes uz KFRP 4. dialektoloģijas anketas 65. jautājumu, kā arī Aurelijas Gritēnienes (Gritēnienē, 2006) un Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas (2003) pētījums.

Kartē atspoguļoti ceļteku (*Plantaginaceae*) dzimtas augu vispārīgākie nosaukumi un to semantika.

Šim pret augstu temperatūru un citām slimībām izmantotajam augam baltu valodās ir nosaukumi, kas iedalāmi vairākās grupās.

Pirmās grupas nosaukumos, kurus lieto Lietuvas austrumdaļā un dažās latviešu izloksnēs, atspoguļojas norāde uz stiprām dzīslām izvogotām šā auga lapām (sal. Gritēnienē 2006: 154).

Šo nosaukumu darināšanas pamats – lie. *gýsla* / la. *dzīsla*. Šis vārds eksistējis arī prūšu valodā, sal. *pettegislo* ‘pleca cīpsla’ E 108. Tam ir paralēles arī citās radniecīgās valodās, sal. sensl. *žila* ‘asinsvads’, arm. *յիլ* ‘cīpsla; virve’, lat. *filum* ‘diegs, dziļa’ (Trautmann 1923: 90; ME I 557sk.; LEW 150; IEW 489; Sabaliauskas 1990: 10; PKEŽ III 276sk.).

Nosaukums *gyslōtis*, *gyslōtys*, kas ir arī lietuviešu literārās valodas vārds, fiksēts ziemeļaustrumu aukštaišu Panevėžas, Kupiškų, Utenas apkārtnes izloksnēs (ap Pakroju, Kupiškkiem, Zarasim), piem., *nutrīntu*. ‘*krju. nō.kčei gi.s'lrčeis ab'dėk | tó.j nutraúks karš'ti*. ‘noberztu kāju pa nakti ar ceļtekām apliec, tas noņems karstumu’ KpŽ I 678; *prie šulinio daug gyslōčių priaugo* ‘pie akas daudz ceļteku saauga’ Obeļos (LKŽe); *dabar gyslōčių jau gal niekas nevalgo* ‘tagad ceļtekas jau laikam neviens neēd’ Obeļos (LKŽe).

Šo vārdu tāpat lieto dienvidaustrumu lietuviešu valodas areāla nomalē – dienvidaukštaišu un austrumaukštaišu Viļņas apkārtnes izloksnēs (ap Leipaliņģi, Varēnu, Šaļčininkiem, Dieveniškēm, Gervēciem u. c.), piem.: *uždėk pirštą gyslōčiais, ir nesuks* ‘apliec pirkstu ar ceļtekām, un nesāpēs’ Miroslavā (LKŽe).

Biežāk sastopamie šā nosaukuma varianti ir *gyslōčius* (Nairos, Anikščos, Deguļos, Skraudžos, Žaļojā, Alksnēnos, Krosnā, Leipaliņģē, Puskā u. c.), piem., *gyslōčius labai tinka dėti ant žaizdos* ‘ceļteka labi noder likt uz brūces’ Budviečos (LKŽe); *gyslōčius mačija nuo prietvaro* ‘ceļteka palīdz pret vēdera aizcietējumu’ Tverečos (LKŽe); kā arī *gysluōtis* (Jodaičos, Daugēlišķos u. c.), piem., *g'i.sluōcai ciej placai.s lāpais | g'ėra juōs* ‘ceļtekas tās ar platām lapām, dzer tās’ DrskŽ 103; *g'i.sluōcai labai. gerai.* | *kap sūsmuši | ab'd'edzi tai.s lāpais* ‘ceļtekas ļoti labas, kad sasities, apliec ar tām lapām’ DrskŽ 103; *gi.sluōcej | tai_nuok_skrañ.žp.* ‘ceļtekas tās no kuņģa [slimībām dziedina]’ PpaŽK;

má n tai_žvi.likapiř.štę.n žaizdà | tai_àš visa_lai.ka gerù | vīsu. žiēmu. | *gi.sluōčius* ‘man divpadsmitpirkstu zarnā čūla, tāpēc es visu laiku dzeru, visu ziemu, ceļtekas’ PpaŽK; *geros žolės ten nēr – vieni gysluōčiai* ‘labas zāles tur nav – vienas ceļtekas’ Nemunaitē (LKŽe).

Retāk fiksēti *gyslōčis* (Medininkos), *gysluōčius* (Gervēčos), *gysliuōtis* (Kučūnos, Kapčamiestā).

Vārdam *gyslōtis* ir salikts piedēklis *-otis* (< suff. *-ot-* + galotne *-is*), kas var būt kopīga lietuviešu un prūšu valodu inovācija, sal. pr. *nagotis* ‘vara pods ar kājām’ E 349 : *nage* ‘kājas pēda’ E 145 (Ambrazas 2000: 140sk.; 2006: 72 un lit.).

Gyslōčius, *gyslōčis* ir jaunāki šā vārda varianti. 17. gs. Konstantīna Sirvīda otrajā vārdnīcā rodami varianti *gyslōčia*: Bábka žiele. *Plantago. Giflocia* SD³ 4. Tas fiksēts arī vēlākajās Pilīpa Ruiģa, Georga H. F. Neselmaņa vārdnīcās, Jurģa Ambrazieja Pabrėžas rakstos. Taču mūsdienu lietuviešu izloksnēs tā, šķiet, nav.

Gysluōtis (un varianti *gysliuōtis*, *gysluōčius*) veidots ar citu līdzīgu piedēkli *-uotis* (< suff. *-ot-* + galotne *-is*, sal. Ambrazas 2000: 142).

Visi šeit aplūkoti atvasinājumi cēlušies no īpašības vārdiem *gyslōtas* (*-a*), *gyslúotas* (*-a*) (jāatzīmē, ka *gyslōtas* Rukos apzīmē pašu ceļteku).

Piedēkli *-(i)otas* (*-a*), *-(i)uotas* (*-a*) lietuviešu valodā ir ļoti produktīvi. Parasti īpašības vārdus ar *-(i)otas* (*-a*) darina no *ā*-celma, bet ar *-(i)uotas* (*-a*) – *ō*-celma lietvārdiem. Taču izloksnēs šie piedēkļi sajaukušies savstarpēji un arī ar citiem tādas pašas izcelsmes piedēkļiem *-ėtas* (*-a*), *-ytas* (*-a*), kuri tāpat ir cēlušies no **-to*. Tādēļ izloksnēs radies daudz *gyslōtas* (*-a*), *gyslúotas* (*-a*) tipa dubletu (sal. Skardžius I 348skk.; LKA III 143skk., karte 130–134; Akelaitienē 1999). Tiem ir paralēles citās radniecīgās valodās (Brugmann 1906: 405skk.), sal. lie. *barzdótas* un sensl. *bradatb*, lat. *barbatus* ‘bārdains’ (Ambrazas 2008b: 114 un lit.). Tiesa, latviešu valodā tāda tipa īpašības vārdi daudz retāki nekā lietuviešu valodā (sal. Endzelīns 1951: 383sk.). Savukārt latviešu valodā izplatījušies atbilstoši atvasinājumi ar piedēkli *-ains*, kurš cēlies no **-no-*, piem., *ceļmains* ‘celmains’ (Endzelīns 1951: 325skk.; Blinkena 2002: 205skk. un lit.); tiem ir ļoti maz paralēļu lietuviešu valodā, piem., *piloáinas* ‘resnvēderains’ (Ambrazas 2005: 123sk.).

Nosaukums *gyslōnas* (ar variantiem *gyslōnė*, *gyslōnis*) sastopams pašā Lietuvas austrumu daļā – austrumaukštaišu Viļņas, Utenas, dažās Anikšču apkārtnes izloksnēs, piem., *gyslōnas gerai pridėti prie tvinkšančios vietas* ‘ceļteku labi pielikt pie uztūkušas vietas’ Dusetās (LKŽe); *gyslōnai daugiausia papieviais auga* ‘ceļtekas visvairāk pļavmalās aug’

Tauragnos (LKŽe); *visas atšlaimas gyslōnais apaugo* 'viss pagalms ar ceļtekām aizauga' Molētos (LKŽe); *gyslonis perka aptiekon* 'ceļtekas pērk aptiekā' Švenčonos (LKŽe); *gyslōniai auga patakēm, pakelēm* 'ceļtekas aug takas malās, ceļmalās' Dusetās (LKŽe).

Šie nosaukumi veidoti ar piedēkļiem, kuri cēlušies no *-no-. Šie īpašības nesēju nosaukumi ar atvasinātu piedēkli *-ā-no- – tā ir baltu, slāvu, romāņu valodu kopīgā pazīme, sal. la. *dirvāns* 'atmata', baznsl. *bratanb* 'brāļa dēls', lat. *insulānus* 'salas iedzīvotājs' (Ambrazas 2000: 162sk. un lit.).

Maišagalā fiksētais saliktenis *gyslūnalapis* (*tenai gyslūnalapiai auga* 'tur ceļtekas aug' [LKŽe]) rāda senāko atvasinājumu **gyslūnas*. Lai arī īpašības nesēju nosaukumi ar atvasināto piedēkli *-ū-no- kā patstāvīgs darināšanas tips, visticamāk, noformējies baltu valodās un plašāk izplatījies tikai lietuviešu valodas rakstu tradīcijas laika posmā (Ambrazas 2000: 158skk. un lit.), taču arī tiem ir dziļas vēsturiskas saknes.

Iespējams vēlās ide. pirmvalodas laikos sākusies nosliece ar īpašības vārda piedēkli *-no- veidot sociālus terminus ar 'saimnieka, vadoņa' nozīmi, sal. lat. *dominus* 'valdnieks, kungs', go. *þiudans* 'karalis', gr. *κοίρανος* 'karavīru vadonis' utt. (Saussure 1963: 309sk.; Meid 1957: 95sk.; Watkins 1966: 45sk.; Benveniste 1970: 301sk.).

Dažiem no šiem nosaukumiem ir atvasināts piedēklis *-ū-no- (piem.: lat. *tribūnus* 'apgabala vadonis', senind. *dāmūnas*- 'mājām piederošs; māju sargātājs'), un tie zināmā mērā atbilst baltu atvasinājumiem ar *-ū-no- (sal. Brugmann 1906: 280; Specht 1932: 215sk. u. c.).

Antalieptē sastapts nosaukums *gysluōnis: gysluoniais, arba pabaliais, gydo iššutimus tarp kojų pirštų* 'ar ceļtekām ārstē izsutumus starp kāju pirkstiem' Antalieptē (LKŽe), bet Kavarskā – tā variants *gysluōnas*.

Atvasinājumi ar piedēkli -*onis* radušies no līdzskaņu celma nomeniem (sal. Skardžius I 293skk.; Endzelīns 1951: 328sk.; Kazlauskas 1968: 273skk.; Ambrazas 1993: 150skk.; 2000: 167sk. un lit.), sal. senus vārdus: lie. *žmuō*, pr. *smoy* E 187, go. *guma*, lat. **hemō* 'cilvēks', osk. *humuns* 'cilvēki, ļaudis', umbr. *homonus* 'cilvēkiem', toh. B *šau-mo* 'cilvēks'. To sākotnējā nozīme varēja būt 'ar zemi saistīts' (sal. Brugmann 1906: 295; Trautmann 1923: 369sk.; Skardžius I 296sk.; LEW 1320; IEW 415; Stang 1966b: 225sk.; ИЯ 821; PKEŽ IV 132skk.; Smoczyński 2007: 790sk.).

Reti sastopami saknes *gysl-* atvasinājumi *gyslōtas* (ap Anīkšciem), *gyslenis* (Obelōs, Krauņos), *gyslutis*.

Saliktenis *gýslalapis, gýslalapys, gyslalāpis, gyslālapis* visvairāk izplatījies Lietuvas vidus izloksnēs: austrumaukštāišu Panevėžas, Širvintu, Kupiškų apkārtnes izloksnēs, rietumaukštāišu Kauņas apkārtnes izloksņu austrumdaļā, fiksēts dienvidaukštāišu areālā ap Šaļčininkiem, piem.: '*gýslalapi.š' čæ | ugn'ó.ž.č.la.s pakraš'čēi[s] sus.ó.dí.nt.ó.s* 'ceļteka šeit, strutenes malā sastādītas' KpŽ I 678; *labai gærai' gýslalap'ó. dē.l' í.ŋkstu. lig.ó.s* 'loti labi ceļteka [der] nieru slimībām' KpŽ I 678; '*gýslalap'u. burb.ó.ú. | tai kai ví.dur'us palá.idžæ* 'ceļteku vāļites [dzert vajag], kad ir caureja' KpŽ I 678; *gýslalapj dedu, karštj traukia* 'ceļteku lieku, karstumu izvelk' Ērišķos (LKŽe).

Retāk sastopami varianti *gýslapis, gýslapys, gyslapas* (Užušiļos, Daukņūnos, Saločos, Kalvarijā u.c.), piem., '*mčæku. | gýslap'u. prisí.ræŋka* 'māllēpju, ceļteku pielasīja' KpŽ I 678; *nuvařgusæš' kxjæs ab'de[k]' gýslapeis | tó.í acigá.usi* 'nogurušas kājas apliec ar ceļtekām, tā atspirsī' KpŽ I 678; *nuskink gýslapj iš patvorio uždėti ant piršto* 'noplūc ceļteku sētmalē, [ko] uzlikt uz pirksta' Ļudvinavā (LKŽe).

Pasvalē, Medikoņos sastopams ē-celma saliktenis *gýslalapé, gyslalāpé*, piem., *dék gýslalapę prie žaizdos – kraujas nebetekēs* 'liec ceļteku pie brūces – asinis vairs netecēs' Pasvalē (LKŽe).

Šiem nosaukumiem ekvivalents ir la. *dzisllapa* 'ceļteka' (par otrā saliktena komponenta lie. *lāpas* / la. *lapa* cilmi skat. 71 lpp.).

Panevėžas un Sedas apkārtnē pierakstīts nosaukums *gyslāžolē* (par otrā saliktena komponenta *žolē* cilmi skat. 56. lpp.).

Nosaukumi ar sakni *dzisl-* sastopami Latgalē (Latgales austrumu, dienvidu un dienvidrietumu daļā) un Zemgalē ap Bausku. Nosaukumi ir semantiski motivēti un norāda uz auga lapu dzīslājumu.

Atsevišķās augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs (Aizkalnē, Balvos, Liepnā, Nīcgalē, Šķilbēnos) un vidus dialekta zemgaliskajā izloksnē Skaistkalnē sastopams variants *dzislēne*, kas atvasināts ar izskaņu -*ene*, piem., *žēišlēnes so iz rānu lík ūiersā, lai krušuōk žēist* 'ceļtekas vis uz brūces liek virsū, lai labāk dzīst' Šķilbēnos (ALE).

Šis atvasinājums no Zemgales iekļauts arī vārdnīcās: *dzislēne* 'der Wegerich' Bārbelē, Vecumniekos, Stelpē (EH I 362).

Augšzemnieku dialekta latgaliskajās izloksnēs gan izplatītāks ir variants *dzislīne*, kas atvasināts ar izskaņu -*ine*, piem., *žēišlīnīs pi rānys lík, pi aūgūņa* 'ceļtekas pie brūces liek, pie augoņa' Ciblā (ALE); *vajak izlík žēislīni is sōpuma* 'vajaga uzlikt ceļteku uz sāpošās vietas' Līvānos (ALE).

Skaistā pierakstīts arī variants *dzislēņa* (*žēišlēņa*), bet Ezerniekos – *dzisliene* (*žisliņe*). Atvasinājums ar izskaņu -*iene* iekļauts arī Kārļa Mīlenbaha un Jāņa Endzelīna vārdnīcā: *dzisliene* Eversmūižā (Ciblā) (EH I 362).

Vārdu savienojums *dzisliņu lapiņas* pierakstīts Ludzā, bet saliktenis *dzisllapa* fiksēts gan augšzemnieku dialekta dziļajās latgaliskajās izloksnēs (Kalupē, Višķos), gan vidus dialekta zemgaliskajās izloksnēs (Bārbelē, Jaunsaulē, Panemunē, Skaistkalnē), piem., *žēišlopys daļk pi kuōdys rānys; žēišlopys tuōdys žēišluōtys, pār tū jūos tuō sauc; žēišlopys aūk pogolmā i pa čelamolys; ka kūoja pūordūrta, to vajak dalíkt žēišlopu ar taukīm; tauki izvālk nafeirūms, a žēišlopa atjām kořtumu* 'ceļtekas pieliek pie kādas brūces; *dzisllapas* tādās dzīslošas, tāpēc tās tā sauc; ceļtekas aug pagalmā un pa ceļmalām; ka kāja pārdurta, vajaga pielikt ceļteku ar taukiem; tauki izvelk netīrumus, bet ceļteka noņem karstumu' Kalupē (ALE); *pakryta i sadaužā čēli, a paturā viersā soľtu žēišlopu i vāļ jau varā skrīt* 'pakrita un sasita ceļgalu, bet paturēja virsū aukstu ceļteku un atkal jau varēja skriet' Višķos (ALE).

Vārdnīcās iekļauta ē-celma forma: *dzisllape* Bārbelē, Vecumniekos, Stelpē (EH I 362).

Saliktenis *dzislēņlapa* reģistrēts Skaistkalnē (*žislēņlapas*).

Otro ceļtekas (tāpat kā pelašķu, sal. 64. lpp.) nosaukumu grupu lietuviešu valodā ietekmēja tautas medicīna – ceļtekas lapas liekamas uz sasitumiem, brūcēm, kukaiņu iedzeltajām vietām (sal. Gritēnienē 2006: 182sk.).

Lielāko daļu no tiem veido nosaukumi ar sakni *trauk-*, kas sastopami Lietuvas rietumu daļā, aptverot žemaišu un rietumaukštāišu Kauņas apkārtnes izloksņu areālus.

Tie saistīti ar darbības vārdu *tráukti*. Tam atbilst la. *traukt* 'skriet, ātri skriet; plēst, raut', pr. *per-traūki* 'uzrāva, uzvilka' III 101₁₄, varbūt radniecīgs sav. *drucken* 'spiest', kim. *trychu* 'griezt' (IEW 1074; LEW 1113sk.; Stang 1972: 9; Sabaliauskas 1990: 191; PKEŽ III 273sk.; Smoczyński 2007: 682sk.).

No šīs grupas nosaukumiem pirmām kārtām minami salikteni.

Salikteni ar otro komponentu *lap-* (*traūklapis, tráuklapis, traūkā-lapis*) tiek lietoti ziemeļ- un rietumžemaišu kā arī Klaipēdas puses aukštāišu areālā, piem., *traū.klapū lāpa dīdelī | uo anī nežīd* 'ceļteku lapas lielas, bet tās nezied' DūnŽ 403; *traū.klapūs ar pri_ruonuōž dēd | alē anī prāstī vāi.sta* 'ceļtekas arī pie brūces liek, bet tās ir sliktas zāles' DūnŽ 403; *jēg° vēdōřōuj, pērmās's vāists i tráuklap's* 'ja slimo ar caureju, pirmās zāles ir ceļteka' MoŽK; *ka kārtās mōn skrōnd's skāud, šošēvēřēn° tráuklap''* 'kad dažreiz man kuņģis sāp, savāru ceļtekas'

MožK; *pajieškók švāru. traūklapi.* ‘pameklē tīru ceļteku’ ZnŽ III 453; *traukālapiai pri kelio auga* ‘ceļtekas pie ceļa aug’ Plaškos (LKŽe); *traūklapiai labai karštj trauka* ‘ceļtekas ļoti labi karstumu noņem’ Klaipeņā (LKŽe); *a parsipjovei, a koja suputo – dēk traūklapi, ir ištrauks* ‘vai pārgriezi, vai kāja sapampa – liec ceļteku, izvilks’ Barstičos (LKŽe); *traūklapiai nu pilvo skaudėjimo* ‘ceļtekas pret vēdera sāpēm’ Akmenā (LKŽe); *traūklapius ant augliu deda, i tada pratrauka* ‘ceļtekas uz augoņiem liek, un tad izvelk’ Kražos (LKŽe); *trauklapis valo gleives iš plaučių* ‘ceļteka tīra gļotas no plaušām’ Smalininkos (LKŽe).

Užpeļos (Tveros) fiksēts variants *traūlapis*.

Dienvidžemaišu izloksnēs izplatīti salikteni ar otro komponentu žol-: *traūkāžolē, traukāžolē, traūkžolē, traukžolē, traukžolē*, piem., *išsikēlē pik[vo]otē, reik pridēt traukāžolēs, kad pratrūktj* ‘parādījās augonis, vajag pielikt ceļteku, lai pārplīstu’ Pocūneļos (LKŽe); *ten prasti laukai, ten auga tik traūkāžolēs ir šuncibuliai* ‘tur slikti lauki, tur aug tikai ceļtekas un savvaļas sīpoli’ Ķeturvalaškos (LKŽe); *traukžolēs platus lapas su gyslom* ‘ceļtekas platām lapām ar dzīslām’ Šauļēnos (LKŽe); *uždēk traūkžolēs lapq, ir nebēgs kraujas* ‘uzliec ceļtekas lapu, un netecēs asinis’ Raseiņos (LKŽe).

Dažās Rietumlietuvas (galvenokārt žemaišu) izloksnēs lieto *traūkas*, piem., *iš trauko – žolē prasta, bet vaistas* ‘no ceļtekas zāle slihta, bet zāles [labas]’ Kropjos (LKŽe); *še, užsidēk ant voties traūkq, kad karštj sumažytj* ‘še, uzliec uz augoņa ceļteku, lai karstumu samazinātu’ Vilka-viškos (LKŽe). Viduklē pierakstīts *traūkis*, Žaiginā – *traūkē*.

Tie ir konkrētu nozīmi ieguvuši ar derivatīvo galotni darināti darbības nosaukumi, sal. *traukā, traūkas* ‘pievilksana, iespēja pievilkt’ (LKŽe). Tāda tipa paralēli atvasinājumi kā *traūkas, traūkis, traūkē* sastopami diezgan bieži, fiksēti jau 16.–17. gs. rakstos.

Jāatzīmē, ka darbības nosaukumi ar *-is, -ys, -ē* plašāk izplatījās krietni vēlāk nekā atbilstoši atvasinājumi ar *-as, -a* (sal. Ambrazas 1993: 28sk.).

Daļā rietum- un austrumaukštaišu izloksņu sastopami no deminutīviem veidojušies nosaukumi ar piedēkli *-utis*: *traukūtis* (par to skat. 65 lpp.), piem., *traukūčei | žināū | ka no skrāndž'o uždegimur gērāi* ‘ceļtekas, zinu, ka pret kuņģa iekaisumu labas’ ZnŽ III 462; *mēz gīsloč'ūs vadīnamæ traukūčēis* ‘mēs [lietuvieši] ceļtekas saucam *traukūčiai*’ ZnŽ III 462; *žoliums, traukūčiais gydydavo kitqsyk* ‘ar zālēm, ceļtekām dziedināja kādreiz’ Žemoji Panemunē (LKŽe); *tie traukūčiai labai gerai, kai suka, tep ištraukia, visi pūliai išeina* ‘tās ceļtekas ļoti labas, kad pampst, tā izvelk, [ka] visas strutas iziet’ Kazlu Rūdā (LKŽe); *užsilipyk traukūtj, vis ne teip bēgs kraujas* ‘uzlipini ceļteku, vairs tik ļoti netecēs asinis’ Šaškos (LKŽe); *užsidēk ant prisūko traukūtj ir per naktj pratrauks* ‘uzliec uz augoņa ceļteku un pa nakti izvilks [strutas]’ Garļavā (LKŽe); *traukūčiūs tik ant žaizdu dedam* ‘ceļtekas tikai uz brūcēm liekam’ Ilgūvā (LKŽe); *duok vaikui traukūčių arbatos – nustos viduriuot* ‘dod bērnam ceļteku tēju – pārstās slimot ar caureju’ Lukšos (LKŽe); *traukūčiai, kap nuskini, tai tokios gysliukēs traukiasi* ‘ceļtekas – kad noplūc, tad tādas dzīslīņas stiepjas’ Pilvišķos (LKŽe).

Atsevišķas vietās sastopamas arī vārdkopas *traūko lāpas* (Medinģēnos arī *traūko lāpai*), *traūko žolē*, piem., *traū.ka lāpa vaī.sta nu kraū.je spá.udīma* ‘ceļtekas – zāles pret asinsspiedienu’ DūnŽ 403; *če ī trauk' lāpā* ‘te ir ceļtekas’ MožK; *kad gīvuolē trēid, tūs tātā trauk' žūol's, trauklap's [suvirina]* ‘kad mājdzīvniekiem ir caureja, tad lūk tās ceļtekas [savāra]’ MožK; *traūko lāpai nū šlapinimos tie, nū pūslēs* ‘ceļtekas pret slapināšanu [gultā], pret pūšļa slimībām’ Judrēnos (LKŽe); *traūko lāpas i čia auga* ‘ceļtekas arī te aug’ Pagramantē (LKŽe).

Līdzīga izcelsme varbūt ir vārdkopai *straūko lāpai*; sal. arī salikteņus *straūklapis, striaūklapis*, piem., *striaūklapio plati lapai, kraujq*

sulaiko ‘ceļtekām platas lapas, asinis aptur’ Pluņģē (LKŽe). Par miksto *r* salikteni *striaūklapis* skat. Zinkevičius 1966: 153sk.; par „mobilo“ s skat. Fraenkel 1922: 1949; vēl sal. verbu *sutráukti* ‘savilkt’.

Gegrēnos pierakstīts nosaukums *traūko kiaulēlē*: *traūko kiaulēlēš užtrauka vidurius kiaulēms ir žmonims* ‘ar ceļtekām izārstē caureju cūkām un cilvēkiem’ Gegrēnos (LKŽe).

Vārds *kiaulēlē* – piedēkļa *-elē* (par to skat. 65. lpp.) deminutīvs, veidots no neskaidras cilmes lietvārda *kiaulē* (sal. LEW 249; Sabaliauskas 1968: 175sk.; 1990: 200; Smoczyński 2007: 281sk.).

Vitauts Mažulis (PKŽ IV 120sk.) mēģinājis to reizē ar pr. *skewre* ‘cūka’ E 685 atvedināt no baltu un slāvu darbības vārda *(s)keu- ‘(no)griezt, (no)lobīt’, no kura radies lie. *skūsti*, la. *skait* ‘sist, belzt’, *kāusa* ‘skausts; kalna, uzkalna kore’ u. c. (sal. IEW 954; Urbutis 1981: 83sk.). Tādā veidā *kiaulē* būtu substantīvējies īpašības vārds ar piedēkli **-lo-*, kas nozīmējis ‘tas, tā, kurš nogriezts, nolobīts’. Citiem vārdiem sakot, šis mājdzīvnieks tā nosaukts tā atlupušo ausu dēļ.

Ar vārdu *kiaulē* saistāmi arī daži citi augu nosaukumi (sal. Gritēnienē 2006: 72, 74, 94, 99, 110sk., 131, 134sk., 169, 175sk.).

17. gs. Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcā *Clavis Germanico-Lithvana* atrodam vārdkopu *raūko žolē*: Weg Blatt. f. Wegerich. *Rauko Zole C II* 921.

Tā sastopama arī dažos vēlākā laika rakstos. Tur ceļteku reizēm apzīmē arī ar vienu vārdu *raūkas*, kurš parasti nozīmē ‘grumba; [tas], kas vienmēr viebjas; saitīte, ar ko postalām galus aizsiet, savilkt; krokojums, kroka; siera resnais gals; dibens; virsmas nelīdzenumš’ (LKŽe).

Taču mūsdienu izloksnēs tā vietā lieto salikteni *raukāžolē* (rakstos fiksēts no 18. gs.) ar variantiem *raukāžolē, raūkžolē*, piem., *mūsy patvorius labai daug yra raukāžolių* ‘mūsu sētmalēs ir ļoti daudz ceļteku’ Pasvalē (LKŽe); *uždēk sutryņēs raukāžolių ant sumuštos vietas* ‘uzliec saberztas ceļtekas uz sasistās vietas’ Vaškos (LKŽe); *raukāžolēs vartojamos nuo rožēs ir galvos skaudėjimo* ‘ceļtekas lieto pret rozi un galvassāpēm’ LTR Židikos (LKŽe); *raūkžolių pumpurai vidurius sustabdo, o lapelius deda an piršto, kai įsipjauja* ‘ceļteku ziedkopas caureju aptur, bet lapiņas liek uz pirksta, kad iegriež’ Jurbarkā (LKŽe); *dēk raūkžolių, tuoj kraujq užrauks* ‘liec ceļtekas [pie brūces], tūlīt asinis pārstās tecēt’ Gelgaudišķos (LKŽe).

Smalininkos pierakstīts arī *raūklapis*: *raūklapis žaizdas gydo* ‘ceļteka brūces dziedē’ (LKŽe).

Neskaidra ir visu šo ceļtekas nosaukumu ar sakni *rauk-* cilme. Daži ceļtekas nosaukumi radušies no darbības vārda *raukti* (par tā cilmi skat. 67. lpp.), bet varētu būt uzskatāmi arī par *t-raukti* aferēzes variantu.

Visticamāk, ka šai grupai piekļaujas Aulejā sastopamais ceļtekas nosaukums *rautine* (EH II 359; Edelmane, Ozola 2003: 61). Iespējams, nosaukums saistīts ar verbu *raut* un norāda uz ceļtekas ārstnieciskajām spējām – izvilkt strutas. Nosaukums darināts ar izskaņu *-ine*.

Lietuviešu valodā pierakstīti tikai daži ceļtekas nosaukumi ar vārdu *kēlias* ‘ceļš’. Ceļa tēls ir skaidri izteikts dažu citu valodu ceļteku nosaukumos, sal. kr. *подорожник, дорожник, попутник*, bkr. *дарожник*, horv. *trputac*, vā. *Wegerich*, taču lietuviešu valodā tas ļoti rets (sal. Gritēnienē 2006: 155).

Lidoķos pierakstīti nosaukumi *kēlio lāpas* (atbilstošu la. *ceļa lapa*, sal. 77 lpp.), *kēlio lētena*. Pēdējā vārdkopa vēl sastopama Antakmenē, tā lietota arī dažos Austrumprūsijas rakstos (LKŽe).

Jurģis Ambraziejs Pabrēža lietoja vārdkopu *kelio retina*. 1938. g. izdotajā *Lietuviešu botānikas vārdnīcā* ar atsauci uz Šiluti atrodam salikteni *kelretinis* (LKŽe).

Jāatzīmē, ka J. A. Pabrēža un vēlāka laika botāniķi ar [lietuviešu] vārdu *retina* apzīmēja dipsaku dzimtas augu pļavas vilkmēli (*Succisa*) (LKŽe).

Latviešu valodā, darīnot ceļtekas nosaukumus, svarīga loma ir bijusi šā auga augšanas vietai.

Latviešu valodas izloksnēs visizplatītākie ir ceļtekas nosaukumi ar lietvārdu *ceļš* (lie. *kelias*) salikteņa vai vārdu savienojuma pirmajā daļā.

Visbiežāk sastopams nosaukums *ceļmallapa*, tas reģistrēts visā Latvijas teritorijā (Latgalē sporādiski kā literārisms). Latviešu valodas izloksnēs vērojamas vārda *ceļmallapa* atšķirīgas intonācijas; izplatītākie intonatīvie varianti ir *ceļmallapa* un *ceļmāllapa*, piem., *ceļmāllaps lik uz oūgoniņm, us pušumiņm, ar biēspiēn; nuōvēlk karstum* ‘ceļtekas lika uz augoņiem, uz pušumiem, ar biežpienu; noņem karstumu’ Duntē (ALE); *ceļmallapa, ceļa lapa, ceļteka – tā i laba zāle; ka pušums pārgriests, liek virsū; ar, ka caurejai, savāra un iēzeļ, ta aptuē ceļmallapa, ceļa lapa, ceļteka – tā ir laba zāle; ka pušums pārgriezts, liek virsū; arī, kad caureja, savāra un iedzer, tad pāriet [caureja]’ Kursišos (ALE); *ceļmāllapi gēld priēkš karstum; ja uzliēk, kur uspaņps, viņč nuōvēlk karstum* ‘ceļtekas der priekš karstuma; ja uzliēk, kur uzpampis, tās novelk karstumu’ Svētciemā (ALE); *kad apoužs bi* [radies augonis], *ta sēļ ceļmāllaps virsa; viņ nuōņēm karstum dikt* ‘kad apaudzis bija ‘radies augonis’, tad sēja ceļtekas virsū; tās ļoti [labi] noņēma karstumu’ Vainižos (ALE); *ceļmāllaps mums jau milzig aūg te* ‘ceļtekas mums jau ļoti aug te’ Ancē (Apv); *tās ceļmāllapas agrāk saukuši pa dzelbežlapām* ‘tās ceļtekas senāk saukuši pa dzelbežlapām’ Ērgēmē (ALE); *ceļmāllapas aūg citās grāvu un ceļu molās; lik uz sasitumim svaigas lopas; nu ceļmāllapiņām vūorija zupu; ceļmāllapas sagrīza, nūplāuceja un vūorija ar putraimim, gaļu vai taukum ceļmāllapu zupu; ko skuōbeņu moz vareja salasīt, to vūorija ceļmāllapu zupu* ‘ceļtekas aug cietās grāvju un ceļu malās; no ceļtekām vārīja zupu; ceļtekas sagrieza, noplaucēja, un vārīja ar putraimim, gaļu vai taukiem ceļteku zupu; kad skābenes maz varēja salasīt, tad vārīja ceļteku zupu’ Kalncempjos (Apv); *ceļmāllaps i:skēltē un vāēriņ teju* ‘ceļtekas izkaltēja un vārīja tēju’ Kalnnavā (Apv); *aūg pie celiņiem, ku:r dāudz stāigā, mālnā zemē; ja pārskrāpē cylvāka ādu, tad var ly:kt klāt sabārātū ceļmāllapu, lei ātrāk zīust* ‘ceļtekas] aug pie celiņiem, kur daudz staigā, melnzemē; ja pārskrāpē cilvēks ādu, tad var likt klāt saberztu ceļteku, lai ātrāk dzīst’ Lazdonā (ALE); *ceļmāllapa ir pa daūz laba zāle; priēkš klepus dēr; ja aūg pirksc, uzliēk, tad rauj ārā* ‘ceļteka ir pa daudz ‘priekš daudz kā’ laba zāle; priekš klepus der; ja aug pirksts, uzliēk [ceļteku], tad rauj [strutas] ārā’ Lutriņos (Apv); *ceļmāllapas izārstē nuō aūguōņiem* ‘ceļtekas izārstē no augoņiem’ Rūjienā (Apv); *ceļmāllapas nūdēr ārstnicībāi; nūplūcu plotu ceļmāllapu* ‘ceļtekas noder ārstniecībā; noplūcu platu ceļteku’ Stāmerienā (ALE); *ceļmāllaps: pas senoāk iz visām celētēm un lauku ceļiem aūga* ‘ceļtekas agrāk uz visiem celiņiem un lauku ceļiem auga’ Sunākstē (ALE); *ceļmāllaps: p tejs jāžēr y:r, kād dažān mōgā* ‘ceļteku tēja jādzer, kad dedzina kuņģi’ Virānē (Apv); *ceļmallapas i labas, ka acces sāp un kājas sāp* ‘ceļtekas ir labas, kad acis sāp un kājas sāp’ Medzē (Apv); *ceļmāllaps: pās i jāiskēltē, un tet tik vāēriņ* [tēju] ‘ceļtekas ir jāizkaltē un tad tikai vārīja [tēju]’ Praulienā (Apv); *ceļmallaps esot labaks ka ziv’ eļļ; visādim nikuļim bērim vaj g’ot diot* ‘ceļtekas esot labākas par zivju eļļu; visādiem nikuļīgiem bērniem vajagot dot’ Idū (Apv); *ceļmallaps priēkš plaušām, priēkš kuņģa* ‘ceļtekas [derīgas] priekš plaušām, priekš kuņģa’ Lodē (Apv).*

Atsevišķās Vidzemes un Zemgales izloksnēs (Augstkalnē, Druvienā, Duntē, Ipiķos, Jaungulbenē, Liepupē, Lībagos, Liepkalnē, Līvberzē, Mazsalacā, Mētrienā, Nauksēnos, Odzienā, Rūjienā, Sēlpilī, Skaistkalnē, Vējavā) fiksēta regulārā deminutīva forma *ceļmallapiņa*, piem., *ceļmallapiņas lika virsu visur uz sasitumiem, visvairāk tūcum lai*

ņemtu ārā ‘ceļtekas lika virsū visur uz sasitumiem, visvairāk, lai noņemtu pietūkumu’ Mazsalacā (Apv).

Tikai vienā izloksnē (Oļos) pierakstīta deminutīva forma *ceļmallapīte* (*ceļmāllapīte*).

Atsevišķās Zemgales izloksnēs (Bauskā, Mežotnē, Platonē) fiksēti varianti ar salikteņa otrā komponenta *mala* saknes patskaņa pagarinājumu *ceļmāllapa*, piem., *ceļmāllapas palīz pret pamprumu* ‘ceļtekas palīdz pret pampumu’ Bauskā (Apv); *labas zāles ir pelašķi, ceļmāllapas* ‘labas zāles ir pelašķi, ceļtekas’ Mežotnē (Apv).

Vēsturiskajās vārdnīcās iekļauti analogi vārdu savienojumi, piem. *zeļmallu lappas* Wegerich Lange 1773: 399; Wegerich Plantago *zeļmallu lappas, zēlines* Ulmann 1880: 757; *zeļmallu lappas* Wegerich Stender 1789 I 367.

Tikai vienā Ziemeļrietumvidzemes izloksnē (Idū) pierakstīts ceļtekas nosaukums *ceļmallapa*, piem., *ceļmallapa:m sēkl’s i tāda: ruļžina:; ceļmallaps oūg tāda: ciēta:; samīdita: zeme:* ‘ceļteku sēkla ir tāda rundziņa; ceļtekas aug tādā cietā, samīdītā zemē’ Idū (ALE). Iespējams, nosaukumā atspoguļojas sena *l : j* mija.

Nosaukuma *ceļmallapa* (ar variantu *ceļmallapa*) pirmais komponents *ceļmala* arī ir saliktenis. Tam pamatā ir *ceļš*, atbilstošais lie. *kelias* ‘ceļš’, varbūt saistīts ar gr. κέλευθος ‘ceļš, taka’ (ME I 371; LEW 236).

Tas ir atvasinājums ar sufiksu *-io- no ide. darbības vārda *kel-, no kura radies lie. *kēlti*, la. *celt*, sal. arī lat. *ex-cellere* ‘izcelties, būt pacelšamies pāri’, *prae-cellere* ‘būt pārākam’; gr. κολωνός, lat. *collis*, ang. *hill* ‘paugurs’; sensl. *čelo* ‘piere’ u. c. (ME I 369sk.; IEW 544sk.; LEW 236skk.; Sabaliauskas 1990: 184sk.; Smoczyński 2007: 271sk., 274).

Otrais komponents *mala* saistāms ar lie. *lýmālas* ‘līdz krastam, ļoti pilns’, daļēji ar rum. *mal* ‘krastmala’, alb. *mal* ‘kalns’, senisl. *mōl* ‘no sīkiem akmeņiem samūrēta siena gar krastu’, arm. *mala* ‘uzacs’ u. c. (ME II 555sk.; LEW 400sk.). Tas varētu būt arī atvasinājums no darbības vārda, sal. baznsl. *iz-molēti* ‘izspiesties’, gr. μολεῖν ‘aiziet, atnākt’ (IEW 721sk.).

No *ceļmala* atvasināts deminutīvs *ceļmalīte*. Jāatzīmē, ka latviešu valodā izskaņa -ītis (-e) ir viens no diviem (otrs -iņš, -iņa) nozīmīgākajiem deminutīvu darināšanas līdzekļiem (Rūķe-Draviņa 1959: 168skk., 232skk.). Lietuviešu valodā ar izskaņu -ytis (-ē) atvasina mazāk. Šeit vairāk deminutīvu atvasināti ar citu šo izskaņu apofonisko variantu -aitis (-ē). Tam nav atbilstību latviešu valodā.

Vispār saliktās izskaņas *-it-jo-, -oit-jo-, -eit-jo- (ar pēdējo lietuviešu valodā plaši tiek darināti īpašības nesēju nosaukumi) pēc būtības ir vienu un to pašu izskaņu varianti, sal. lie. *vókiētis*, la. *vācietis* un lie. *vókytis*, la. *vācītis* ‘vācietis’, lie. *gimināitis* un *giminiētis* ‘radnieks’.

Ar šo izskaņu baltu, slāvu (sal. dienvidsl. *brātīb* ‘brāļa dēls’, skat. Sławski 1976: 55skk.), varbūt arī ģermāņu (sal. sav. *jungīdi* ‘dzīvnieku mazulis’, skat. Mezger 1953) valodās sākumā tika darināti īpašības nesēju nosaukumi. Vēlāk šī izskaņa pārgāja deminutīvu darināšanas kategorijā. Viens tās apofoniskais variants vairāk izplatījās latviešu, bet cits – lietuviešu valodā (plašāk skat. Ambrazas 2000: 108sk., 135skk.; 2006: 66sk. un lit.).

Nosaukums *ceļmale* (parasti deminutīva formā – *ceļmalīte*, ļoti reti – *ceļmalīņa*) pierakstīts kompaktā areālā Vidzemes sēliskajās izloksnēs, taču atsevišķi reģistrējumi ir arī no citām Latvijas vietām (piem., no Rietumkurzemes un Latgales).

Atvasinājums *ceļmala* ar fonētiskajiem variantiem fiksēts Liezērē, Mārcienā, Preiļos, Saikavā, piem., *ceļmēļm i tādas zoļas stīziņas, ka nuōroūn lēpiņu, ceļmēļm ziec i tāk kā vāēriņa* ‘ceļtekām ir tādas zaļas stīdziņas; kad norauj lapiņu, ceļtekām zieds ir tāds kā vārpiņa’ Saikavā (Apv).

Saliktenis *ceļmala* (*a*-celma un *e*-celma formā) iekļauts vēsturiskajās vārdnīcās: Wegebletter *Zellmales* Phras 1638: 331; *Zellmales* Wegblätter MLG II 369; *ceļmala* der Wegerich (Lubānā) EH I 264; *ceļmale* ‘plantago major’ Bārbelē, Liepkalnē, Lubānā, Vecumniekos; ‘plantago media’ (Rankā) EH I 264.

Deminutīva forma *ceļmalīte* sporādiski sastopama visā Latvijas teritorijā, piem., *tagad saka cēļmalītes; aūg grañc zemē, ceļu malās* ‘tagad saka cēļmalītes; aug grants zemē, ceļmalās’ Blīdenē (Apv); *es tās cēļmalītas nūoskoluōi un tā stiņgri pīesiēn pīe tā vāig^a* ‘es tās ceļtekas noskalēju un tā stingri piesien pie vaiga’ Kraukļos (ALE); *cēļmeļiš lo:pās samāļ un teļ tuo zu:pu zēr priēxš ēššēn^as* ‘ceļteku lapas samāļ un tad to sulu dzer pirms ēšanas’ Lazdonā (Apv); *cēļmālišu čā:mī te viēnc pīe ūotra, so:plū^c, cik voīg!* ‘ceļteku čemuri te viens pie otra, saplūc, cik vajaga’ Liepkalnē (Apv).

Deminutīvs *ceļmalīte* atspoguļots arī K. Milēnbaha un J. Endzelīna vārdnīcā: *ceļmalīte, ceļmalu lapa* od. *ceļmallapa* od. *ceļlapiņa* ‘Wegerich (plantago)’ ME I 371.

Variants ar salikteņa otrās daļas *mala* saknes patskaņa pagarinājumu sastopams Augstkalnē (*ceļmāļite*).

Deminutīvs *ceļmaliņa* pierakstīts Kusā, Lazdonā, Višķos.

Kurzemē un Ziemeļrietumvidzemē sastopams nosaukums *ceļlapa* (arī formālie deminutīvi *ceļlapiņa* un *ceļlapīte*).

Dienvidrietumkurzemē izplatītāks ir salikteņa variants ar pirmās daļas pilno ģenitīva formu, piem., *ceļalapas vaļ uzlikt uz nuōbeļzumiēm, tās nuōjeñ sāpes* ‘ceļtekas var uzlikt uz noberzumjiem, tās noņem sāpes’ Kalētos (Apv); *pušumañ uslika ceļalapu, skābu kreīmu* ‘pušumam uzlika ceļteku, skābu krējumu’ Kursišos (ALE); *ceļalapas aug uz tādiem lauku ceļiem; tās labas uzlikt, kad asiņi tek, citādi lielāku pāpu jau grūti apturēt* ‘ceļtekas aug uz tādiem lauku ceļiem; tās [ir] labas uzlikt, kad asins tek, citādi lielāku brūci jau grūti apturēt’ Rucavā (ALE).

Kursišos paralēli saliktenim *ceļalapa* minēts arī vārdu savienojums *ceļa lapa*.

Saliktenis *ceļlapa* fiksēts gan Kurzemē, gan arī Ziemeļrietumvidzemē, piem., *ceļlaps a guōys neēd, viņim nesmeķe, tāds sīksc un ciēc* ‘ceļtekas arī govīs neēd, viņam negaršo, tādas sīkstas un cietas’ Ģeros (ALE); *ceļlaps i dikt lābs; ceļlaps svaīks samaļ gāļs mašīne, ta ispiēž suliņ, liēk a mēd kuōpe; ka apaūkstejiēs, ta i lāb klepumu* ‘ceļtekas ir ļoti labas; svaigas ceļtekas samaļ gaļas mašīnā, tad izspiež suliņu, liek ‘samaisa’ ar medu kopā; ka apaukstējies, tad ir labas klepum’ Rendā (ALE).

Deminutīva forma *ceļlapiņa* pierakstīta Ainažos, Ķoņos, Rendā, Ternejā, Virgā, bet deminutīva forma *ceļlapīte* – Engurē. Deminutīva forma fiksēta arī Izvaltā (Latgalē) – *cēļlapēitis lap kořstumu atvalk* ‘ceļteka labi karstumu noņem’ (ALE).

Senākajos rakstu avotos vārdu savienojums *ceļa lapa* minēts kopš 17. gs.: wegerich *ceļla=lappa* Lettus 1638: 204; *Zēļa lapas, z. tekas, zēļiņas* Wegerich, Plantago major Ulmann 1872: 345sk.; *zēļla lappas* Wegtritt, ein Kraut Stender 1789 I 367; kā arī saliktenis kopā ar vārdu savienojumu – *ceļlapa* od. *ceļa lapa* Wegerich (plantago major) ME I 370 un deminutīva forma – *ceļmalīte, ceļmalu lapa* od. *ceļmal-lapa* od. *ceļlapiņa* Wegerich (plantago) ME I 371.

Tikai Dvietē pierakstīts atvasinājums *ceļīniece* (*ceļīnīca*). Tas darināts no substantīva *ceļš* (par tā cilmi skat. 77. lpp.) ar sieviešu dzimtes izskaņu *-nīca* (plašāk skat. 58. lpp.).

Latviešu valodas izloksnēs sastopami salikteņi, kuru otrais komponents ir cits lietvārds.

Tikai dažās izloksnēs ir sastopams saliktenis *ceļalēpe*, piem., *ceļalēpes aūg grañc zemē, ceļu malās, apaļām lapām* ‘ceļtekas aug grants zemē, ceļu malās, [tās ir ar] apaļām lapām’ Blīdenē (ALE).

Nosaukuma otrā daļa – lietvārds *lēpe* ‘parastā mālēpe (*Tussilago farfara*)’ ir radniecīga lie. *lépé* ‘ūdensroze (*Nymphaea*); lēpe (*Nuphar*)’ (ME II 461). Šis, kā arī lie. *lāpas* / la. *lapa* (skat. 71 lpp.), varētu būt atvasinājums no darbības vārda, sal. īpaši lie. *lēpti, lépti* ‘apvīst, vīst; liekties, liekties uz zemi; sakristies; ģībt’ (LKŽe).

Kompaktā areālā Ziemeļkurzemē sastopami nosaukumi *ceļvārpa* un *ceļvārplapa*.

Variants *ceļvārpa* sastopams Ancē, Dundagā, Kolkā. Saliktenis *ceļvārplapa* pierakstīts Dundagā, Kolkā, Lubezerē, Mazirbē, Nevejā, Nogalē, Pitragā, Rojā, Slīterē. Deminutīva forma *ceļvārplapiņa* fiksēta Mazirbē.

No Ances saliktenis *ceļvārplapa* iekļauts arī K. Milēnbaha un J. Endzelīna vārdnīcas papildinājumos – *ceļvārplapa* ‘Wegerich’ EH I 265.

Atsevišķās Ziemeļrietumvidzemes izloksnēs sastopami varianti *celmežlapa, celmežu lapa, celbežlapa, dzelbežlapa*.

Tikai Ērgemes izloksnē reģistrēts ceļtekas nosaukums *celbežlapa*, piem., *viņas i divējādas – lielās celbežlapas un mazās, abas divas labas ēsuōt; tās celbežlapas, tās gān i gāuži labas, ka aūguōni* ‘viņas ir divējādas – lielās ceļtekas un mazās, abas divas labas esot; tās ceļtekas, tās gan ir ļoti labas, ka augoņi’ (ALE).

Turpat Ērgemē fiksēts arī variants *dzelbežlapa*, piem., *viņa sacīsi, lai liek tās dzelbežlapas virsū tam pušainumam* ‘viņa sacījusi, lai liek tās ceļtekas virsū tam pušumam’ (ALE).

Salikteņa *celbedes* (ar variantiem *celbeži, celbežlapa, dzelbežlapa*) cilme neskaidra, kā samērā nedrošu var minēt iespējamo saistījumu ar senu darbības vārdu *best*, sal. lie *bēsti*, pr. *boadis* ‘dūriens’ E 164, *embaddusisi* ‘viņi atrodas nekustīgā stāvoklī’ III 113₁₅, senbaznsl. *bosti* ‘badīt; bakstīt’, ģerm. **badja-* ‘zemē izrakta mīga, guļvieta’, lat. *fadio* ‘roku’, kimr. *bedd* ‘kaps’, toh. A *pat, pāt* ‘art’, het. *pid-dai* ‘rakt bedri’ (Trautmann 1923: 29; Būga II 588; Stang 1942: 39sk., 1966b: 133; LEW 41; IEW 113sk.; ПЯ А–D 238sk., E–H 25sk.; Sabaliauskas 1990: 81; PKEŽ I 150, 249skk.).

Šai grupai piekļaujas arī aizgūvums no krievu valodas *padarožņiks*, kas sastopams tikai atsevišķās Latgales izloksnēs, piem., *pi rānu līk padarožņiku* ‘pie brūces liek ceļteku’ Kaunatā (ALE). Nosaukums ir aizgūts no kr. *подорожник* ‘ceļmallapa’, kur tas ir semantiski motivēts un sastāv no diviem komponentiem priedēkļa kr. *no* ‘pa’ un substantīva kr. *дорога* ‘ceļš’. Kr. *дорога* ‘ceļš’ līdz ar ukr. *дорога* un po. *droga* ‘ceļš’ saistāms ar ide. **dorgh-* (Фасмер I 530). Slāvu *no* ‘pa’ un baltu *pa-* saistāms ar ide. **pas-* (Фасмер III 293).

Nākošo ceļtekas nosaukumu grupu veido darinājumi no semantiski tuviem substantīviem *ceļš* un *taka* (arī *teka*).

Lai gan nosaukums *ceļteka* ir latviešu literārās valodas vārds, tas sastopams ļoti kompaktā areālā Kurzemē, piem., *ceļteks las priēkš zālēm* ‘ceļtekas lasa priekš zālēm’ Alsungā (ALE); *ceļteka – tuō liētuō priēkš vaīnām. viņ(a)s jau aūg^a tik pa sētu* ‘ceļteka – to lieto priekš vainām. viņas jau aug tikai pa pagalmu’ Nīcā (ALE).

Ārpus areāla nosaukums *ceļteka* pierakstīts Kauguros (Vidzemē), kur tas varētu būt zināms kā literārisms.

Variants *ceļteka* (bieži kopā ar citiem variantiem) sastopams arī vēsturiskajās vārdnīcās: *ceļteka* od. *ceļa teka* ‘Wegerich (plantago major)’ ME I 371, *ceļteka* Kuldīgā, *ceļteku lapa* Snēpelē (EH I 265).

Izplatītāks ir trīskomponentu saliktenis. Variants *ceļtaklapa* pierakstīts Ancē (*ceļtaklaps*), Užavā (*ceļtaklāp*), bet variants *ceļteklapa* – Ancē, Ēdolē, Īvandē, Laucienē, Lielirbē, Piltenē, Planicā, Popē, Puzē, Rendā, Ugālē, Ventā, Zūrās, piem., *ceļteklāps nojēñ kārstum, ka piēliēk piē pušum va aūgoñ* ‘ceļtekas noņem karstumu, kad pieliek pie brūces vai augoņa’ Laucienā (Apv); *ceļteklāp katra ceļmale aūg, pastāvig brada pa vīrs* ‘ceļteka katrā sētmalē aug, pastāvīgi bradā pa vīrsu’ Rendā (ALE).

Vārdu savienojums *ceļtaku lapa* pierakstīts Nīcā un Puzē, piem., *taūku saknes, ceļtaku laņas bi aūguōniēm, ceļtakas lapas liēk uz ievainuōjumu* 'tauksaknes, ceļtekas labas bija augoņiem, ceļtekas liek uz ievainojumu' Nīcā (ALE); *kad sâpę gâ:l, tad siēvišķ sē pe gâ:l klât ceļtak lâps ûn dâž lâps âr* 'kad sâpēja galva, tad sievietes sēja pie galvas ceļtekas un dadžu lapas' Puzē (ALE).

Variants *ceļteku lapa* fiksēts Popē, piem., *ta .pieliēk tūos liēles dâž lâps klât, un .ceļ tēk lâps a kal, ka kâc âu geņis .uz met:ēs, kas .netrūkst âukša* 'tad pieliek tās lielās dadža lapas klāt, un ceļtekas atkal, kad kāds augonis uzmetās, kas neplīsa pušu' (ALE).

Šis variants no Popes un Puzes iekļauts arī vēsturiskajās vārdnīcās – *ceļteklapa* EH I 265.

Variants bez salikteņa pirmā komponenta mikstinājuma iekļauts vēsturiskajās vārdnīcās no Nīcas – *celtaka* EH I 264. Mūsdienās Nīcā šāds variants nav fiksēts.

Rakstītajos avotos no Stendes iekļauta *ceļtekas* nosaukuma forma *ceļsteklu lapa* – *ceļstękl lâp* Mund. Stende I 52; *ceļsteklu lapa* Wegerich EH I 264.

Nīcā fiksēts arī nosaukumi *teka lapa* un *teku lapa*, piem., *tęku lapas – tās tag âr liēk* [uz vainām] 'ceļtekas – tās arī tagad liek [uz vainām]' (ALE).

Visu šo minēto nosaukumu komponenti *taka*, *tęka* saistās ar la. *taks* 't.p.', lie. *tākas*; bet šis ir sens konkrētu nozīmi ieguvis darbības nosaukums, sal. sl. **tokъ* 'tecējums, skrējiens', Av. *taka-* 'skrējiens' (Trautmann 1923: 316sk.; LEW 1051sk.; IEW 1059sk.; Ambrazas 1993: 110; Smoczyński 2007: 257sk.); tas atvasināts ar vārddarināšanas galotni **-o-* no ide. darbības vārda **tek-*, no kura cēlies la. *tecēt*, lie. *tekėti* (plašāk par to skat. 65. lpp.).

Ceļtekas nosaukumi *celmine* un *celmene* sastopami divos kompakto savstarpēji attālos areālos – Latgalē (īpaši Latgales austrumu, dienvidu un dienvidrietumu daļā) un Zemgalē (izloksnēs ap Bausku un Jelgavu).

Izplatītāks ir variants *celmine*, piem., *čēlmiņiis aūg cītâ žēmē* 'ceļtekas aug cietā zemē' Galēnos (ALE); *čēlmiņiis aūk stygu moluōs, taīduōs ūtuōs, kūr zāmâ cīta, kūr dâuc stâigoi* 'ceļtekas aug stigu malās, tādās vietās, kur zeme cieta, kur daudz staigā' Nautrēnos (ALE); *pūordjuru kūoju, līkšu čēlmiņiis pi rānys* 'pārdūru kāju, likšu ceļtekas uz brūces' Varakļānos (ALE); *čēlmiņai lōlys, iopolys, žēislāinys lopys. žic taīda keī zaļa vūorpeņa* 'ceļtecai lielas, ieapaļas, dzīslainas lapas. zieds tāda kā zaļa vārpiņa' Makašēnos (ALE); *čēlmiņiis pi rānys līk* 'ceļtekas liek uz brūces' Varakļānos (ALE).

Variants *celmine* iekļauts arī vēsturiskajās vārdnīcās – *celmine* Aknīstē, Varakļānos (EH I 263).

Latgalē pierakstīts arī variants *celmine*, piem., *čēlmiņiis sasytuma ūtâ atoalk kořstumu* 'ceļtekas sasituma vietā noņem karstumu' Ozolainē (ALE).

Variants *celmene*, kas varētu būt nosaukuma *celmine* tālākas attīstības rezultāts, pierakstīts gan Latgalē un Zemgalē, gan arī Austrumvidzemē, piem., *celmenes ružu rugājuōs bi tâ nuō viēnas viētas; citi celmenes plūc, duō guōvīm, ēsuōt laps krēms, guōvis viņas řd* 'ceļtekas rudzu rugājos bija no vienas vietas; citi celmenes plūc, dod govīm; esot labs krējums, govīs viņas [ceļtekas] ēd' Džūkstē (Apv); *nū celmenēm vūorija lopu kūopustus âr gaļu* 'no ceļtekām vārīja lapu kāpostus (= zupu) ar gaļu' Kalncempjos (Apv); *celmenes aūg uz sâusâm, ciētâm vietâm, uz celiņiem, kur samīdīc; celmeņu ziēc ir l'âda k'â v'âlīte; luopi labi âd l'âs; kozas ir varēn pęc celmenēm* 'ceļtekas aug uz sausām, cietām vietām, uz celiņiem, kur samīdīts; ceļteku zieds ir tāda kā vālīte; lopi labi ēd tās [ceļtekas]; kazām ir ļoti patīk ceļtekas' Sinolē (ALE); *celmenes aūg iz pogālmīm; celmenes dēr pret toušskumu; piēc acu operācijas liku celmenes*

uz acīm 'ceļtekas aug pagalmā; ceļtekas der pret tūkumu; pēc acu operācijas liku ceļtekas uz acīm' Stāmerienā (ALE); *ja esi iğrīzs pierstâ, lēic brōucēi viērsâ celmeņes lopu, asins vâirs nateciēs* 'ja esi iegriezis pirkstā, liec brūcei ceļteku virsū, asinis vairs netecēs' Ziemeirī (ALE).

Nosaukums iekļauts arī vēsturiskajās vārdnīcās – *celmene* 'plantažo major' Biržos, Jaunsvirlaukā, Rundālē, Gulbenē (ME I 369); *celmene* Džūkstē, Sunākstē (EH I 263).

Atsevišķās izloksnēs (Adulienā, Balvos, Codē, Jaunlaicenē, Liepnā, Vecgulbenē, Viesītē, Vīksnā, Vilcē) pierakstīta arī deminutīva forma *celmenīte*.

Dažās izloksnēs sastopams variants *celmene* (ar atbilstošu deminutīva formu), piem., *celmenes* Jēkabniekos (Apv), *celmene* Sesavā (Apv), *celmenīte* un *celmeņeīte* Elkšņos (ALE).

Ievērojot semantiskās motivācijas modeli un analogus darinājumus (*ceļteka*, *ceļtaka*), nosaukuma pamatā varētu būt substantīvs *ceļš* un verbs *mīt* 'mīdīt', resp. tā tagadnes celma forma *min*.

Par substantīva *ceļš* cilmi skat. 77 lpp.

Verbs la. *mīt*, liet. *minti*, *mindyti* saistāms ar bznīsl. *męti* 'saspiest', kr. *mjaty* 'mīcīt, mīdīt, lauzīt; burzīt, gumzīt', kas tālāk atvedināms uz gr. *μάτεσαι* 'iemīdīts', (LEW 454sk.; Trautmann 1923: 185).

Mūsdienu latviešu valodā šim saliktenim ir izveidojušās homoforamas ar atvasinājumu *celmene* (no substantīva *celms* ar izskaņu *-ene*), kas latviešu literārajā valodā ir sēnes (*Armillaria*) apzīmējums.

Pēc cita uzskata (J. Endzelīns, S. Ambrazas) daži ceļtekas nosaukumi latviešu valodā saistāmi ar vārdu *celms*. Tas atbilst lie. *kēlmas*, pr. *kalmus* 'kelmas' E 633, radniecīgs senang. *helma* 'aira kāts', sav. *scalm* 'kuģis', gr. *σκαλμός* 'kociņi, kuros ielikt airus, dullis', *σκάλμη* 'nazis, zobens, duramais', kas atvasināti no ide. darbības vārda **(s)kel-* 'cirst', no kura radies lie. *skēlti*, *kālti*, *kūlti* u. c. (IEW 923sk.; LEW 237; Откупщиков 1967: 249sk.; ПЯ I–K 171skk.; PKEŽ II 90 un lit.).

Tas pieder pie izskaņas **-mo-* nomeniem, kuri kādreiz tika lietoti gan kā īpašības vārdi (lielākā daļa no tiem baltu, slāvu, albāņu valodās kļuvuši par ciešamās kārtas divdabjiem), gan kā abstraktu jēdzienu nosaukumi, sal. visai produktīvos lietuviešu darbības nosaukumus ar atvasināto izskaņu *-i-mas*, *-y-mas* (plašāk skat. Ambrazas 2007 un lit.).

Minētais atvasinājums *celmene* savukārt ir salikteņa *celmeņlapa* (ar variantiem) pamatā.

Atvasinājumi *celmiņlapa* un *celmeņlapa*, kā arī vārdu savienojumi *celmiņu lapa* un *celmeņu lapa* sastopami tai pašā izplatības areālā kā *celmene*, *celmine*, piem., *čēlmiņēš lōpas līk yz rānoâm; gūvīn dūd, ka buļu namēklējē; čēlmiņēišu teja dēr skrūpuļam* 'ceļtekas liek uz brūcēm; govīm dod, kad nemeklējas (= nemeklē bulļus); ceļteku tēja der skrofulozei' Aknīstē (Apv); *čēlmiņu lopys lītōi diēl ūorsēišonys* 'ceļtekas lietoja ārstēšanai' Dricēnos (ALE).

Citi ceļteku nosaukumi ir reti, sastopami tikai vienā vai dažās lietuviešu vai latviešu valodas izloksnēs.

Dubičos pierakstīts nosaukums *gailūotis*. Tas ir piedēkļa *-uotis* atvasinājums, veidots no īpašības vārda *gailūs* (senajos rakstos rodām tā senāko formu *gailas*) 'ass, gļotains; rūgts, sīvs; auksts; dūsmīgs, bargs; ar velēnām apaudzis, sazēlis, sakrities, neirdināts; žēlsirdīgs; pažēlošanas vērts, žēls, raudulīgs, skumjš' (LKŽe).

Pēc Vītauta Mažuļa domām (PKEŽ I 312skk.), tas ir radniecīgs ar pr. *gaylis* 'balts' E 459, senče. *zielo* 'ļoti', sav. *geil* 'palaidnīgs' un ir atvasinājums ar piedēkli **-lō-* no ide. darbības vārda **g^hei-* 'spīdēt', no kura radies arī sens atvasinājums lie. *žiemā* (PKEŽ IV 97sk.). No tās pašas saknes, tikai paplašinātas ar determinatīvu **-d^h-*, atvedināms arī īpašības vārds ar piedēkli **-rō-* lie. *giēdras*, la. *dziēdras* (PKEŽ I 340skk.).

No *gailūs* veidots arī cita auga nosaukums *gāilis* ‘purva vaivariņš; purva viršu dzimtas augš ar spēcīgu smaržu (*Ledum palustre*)’ (LKŽe), sal. vēl *gailiarūgštē* ‘ūdens pipars (*Polygonum hydropiper*)’ (Gritēnienē 2006: 99).

Plūpos ar nozīmi ‘ceļteka’ sastopams saliktenis *kaulāžolē*. Taču parasti tas apzīmē citu augu – ārstniecisko tauksakni (*Symphytum officiale*) (sal. Gritēnienē 2006: 180sk.).

Šī saliktena pamats – vārds *kāulas*. Tas atbilst la. *kaūls*, pr. *caulan* ‘kauls’ E 155. Tālāk tas parasti saistāms ar gr. *καυλός* ‘stiebrs, stumbrs, dzīvnieka ķermeņa stobrveida daļa u. c.’, lat. *caulis* ‘auga stiebrs’, īr. *cuaille* ‘miets’ u. c., uzskatot, ka tā sākotnējā nozīme bijusi ‘ar tukšu vidu/dobs’ (Trautmann 1923: 122; IEW 537; LEW 230; ПЯ I–K 375skk.; Sabaliauskas 1990: 144; PKEŽ II 142sk.; Smoczyński 2007: 266).

Benjamiņš Jēgers (1970) aplūkojamo baltisko vārdu tiecās uzskatīt par atvasinājumu no darbības vārda lie. *kāuti*, la. *kaūt* ‘sist’, kurš ir sens, sal. pr. *cugis* (< baltu **kūjas*) ‘veseris’ E 518, sensl. *kovati* ‘kalt, apkalt’, sav. *houwan* ‘cirst, sist’, toh. B *kau* ‘nosist’ utt. (Būga I 447; Trautmann 1923: 123; IEW 535; LEW 232; ИЯ 715; ПЯ I–K 238skk.; Sabaliauskas 1990: 89; PKEŽ II 292skk.; Smoczyński 2007: 267sk.).

Vairākās lietuviešu izloksnēs, lielākoties aiz Lietuvas robežas esošajos Lazūnos un Zietelā un vietumis Lietuvas vidienē (Labūnava, Ērišķi) lieto nosaukumus *bóba*, *bobēlē*, *bobkēlē*, piem., *bopkēlēs un atšlaīmo áuga* ‘ceļtekas pagalmā aug’ LzŽ 38; *ítuoj bopkei àždemam ronàs, kap unsipjáunam* ‘ar šito ceļteku apliekam brūces, kad iegriežam’ LzŽ 38; *prisiskynę vaikai bóboom muša* ‘saplūkuši ceļtekas bērni ar tām sita’ Ērišķos (LKŽe); *bob'āles tok'ōs áuga an k'iēmo* ‘ceļtekas tādas aug pagalmā’ ZtŽ 89; *kazōkai an bob'ālu. b'l'īnūs k'āpa* ‘kazaki uz ceļtekām pankūkas cep’ ZtŽ 89; *bobūt'ēs an k'iēmo v'īsa háuga* ‘ceļtekas pagalmā visur aug’ ZtŽ 89.

Šo nosaukumu cilmi acīmredzot var saistīt ar poļu *babka* lietojumu (sal. SP XVI w. I 259; Linde I 39sk.; SJPD I 283). Turklāt, slāvisms *bóba* un no tā darinātie atvasinājumi lietuviešu izloksnēs dažreiz apzīmē arī citus augus, balstoties uz to izskatu (sal. Gritēnienē 2006: 73, 77, 153sk.).

Sesavā fiksēts ceļtekas nosaukums *baltvēdere*. Parasti ar nosaukumu *baltvēdere* (ar variantiem) tiek apzīmēti citi augi – parastā māllepē (*Tussilago farfara*) un maura retējs (*Potentilla anserina*). Nosaukums ir semantiski motivēts un norāda uz auga lapu gaišāku apakšpusi.

Nosaukuma pamatā ir adjektīvs *balts* (par tā cilmi skat. 70. lpp.) un substantīvs *vēders*. La. *vēders*, līdz ar li. *vēdaras* ‘kuņģis’, pr. *weders* ‘vēders’ E 122, saistāms ar lat. *uterus*, *venter* ‘vēders; mātes klēpis’ (ME IV 548; LEV II 498; LEW 1210sk.; PKEŽ I 218). Tiek uzskatīts, ka morfēma *vēd-* radusies no **uēd-*, bet tālākie sakari nav droši (Smoczyński 2007: 727).

Liepnā fiksēts nosaukums *slīdzene*, kura autentiskums nav īsti drošs. Nosaukums varētu būt semantiski motivēts un norādīt uz auga lapu zemo novietojumu.

Stirnienē fiksēts ceļtekas nosaukums *cūkaustiņa* (Ēdelmane, Ozola 2003: 60), tas varētu būt veidots uz ārējās līdzības pamata ar cūkas ausi. Saliktena *cūkaustiņa* pamatā substantīvs *cūka* (par tā cilmi skat. 50. lpp.) un substantīva *auss* deminutīva forma, kas darināta ar deminutīvpiedēkli *-iņ-*. La. *auss* līdz ar lie. *ausis*, pr. *ausins* E 83 (pl. acc.) saistāms ar sl. *ucho*, gotu *ausō*, lat. *auris*, gr. *oūs* (ME I 227sk.; PKEŽ I 123; LEV I 90sk.; LEW 26).

Liepnā reģistrēts ceļtekas nosaukums *stīdzene* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61), bet Skaistā *stīdzēnīte* un *stīdzēņa* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61). Nosaukuma pamatā ir augšanas vieta *stiga*. Nosaukums darināts no substantīva *stiga* ar piedēkļiem *-en-*, un *-īt-*. Substantīvs la. *stiga*

radniecīgs senbaznsl. *stōdza* ‘taka; celiņš’ un tālāk cilmes ziņā ar verbu *steigt* (arī ar iteratīvo verbu *staigāt*), kas līdz ar lie. *steigti* saistīts ar gr. *στειχω* ‘eju’, go. *steiga* ‘kāpju’, alb. *šte* ‘ceļš’, lat. *vestīgium* ‘pēda; zole’ (ME III 1058sk., 1065sk.; Trautmann 1923: 285; LEW 899; Smoczyński 2007: 599sk.).

Šķilbēnos pierakstīts ceļtekas nosaukums *vālītes* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61). Tā pamatā ir vienas auga daļas – ziedkopas – apzīmējums. Nosaukums saistāms ar substantīvu *vāle*, tas darināts ar deminutīvpiedēkli *-īt-*. Substantīvs la. *vāle* saistāms ar verbu *velt* (ME IV 497; Trautmann 1923: 349), savukārt la. *velt* līdz ar lie. *velti* – ar senbaznsl. *βαπ* ‘veltnis’, gr. *ειλὲω* ‘veļu’, lat. *volvere* ‘velt’ (ME IV 533; Trautmann 1923: 349; LEW 1221; Smoczyński 2007: 732).

Latviešu valodas izloksnēs, iespējams, reģistrēts arī atsevišķs vidējās ceļtekas (*Plantago media*) nosaukums *saldati*, *zaldāti*. Variants *saldati* fiksēts Mērdzenē, Nirzā, Pildā, Rundēnos, Zvirgzdenē (Ēdelmane, Ozola 2003: 63), bet *zaldāti* Rēzeknē un *zaldāteņš* Skaistā (Ēdelmane, Ozola 2003: 63).

Nosaukuma pamatā substantīvs *saldāts* (ar variantu *zaldāts*), kas Skaistā atvasināts ar deminutīvpiedēkli *-en-*. La. *saldāts* resp. *zaldāts* ir aizgūvums no vā. *Soldat* ‘karavīrs’ vai kr. *солдат* ‘kareivis’; pēdējais savukārt ir aizgūvums no vā. *Soldat*, hol. *soldaat* vai fr. *soldat*, kuru pamatā it. *soldato*, kas radies no it. verba *soldare* ‘nolīgt’ (Фасмер III 709).

Nosaukuma pamatā Latgalē agrāk izplatītā bērnu rotaļa – kaušanās ar vidējo ceļteku ziediem.

Ozolainē fiksēts nosaukums *baicele*: *šeņuōk sauce muna mūote bāicēlīs* ‘senāk sauca mana māte [ceļtekas par] bāicēlīs’, tas minēts arī no Naujenes (Ēdelmane, Ozola 2003: 58). Cits variants *boicovys* (Ēdelmane, Ozola 2003: 58) pierakstīts Ružinā.

Lai gan visi šie nosaukumi norādīti kā vispārīnāti ceļtekas apzīmējumi, šķiet, ka arī tie varētu būt attiecināmi uz vidējās ceļtekas (*Plantago media*) nosaukumiem.

Tādējādi nosaukumi sasauktos ar nosaukumiem *saldati* un *zaldāti* un būtu saistāmi ar kr. *боū* ‘kauja’, kam pamatā kr. verbs *бумь* ‘sist’.

Iespējams arī cits cilmes skaidrojums. Saliktena *baicele* pirmais komponents, iespējams, saistāms ar *baice* ‘īsa, resna pātaga’, atvedināts no vā. *Peitsche* ‘pātaga’ (ME I 249).

Vilcē fiksēts ceļtekas nosaukums *puolis* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61). Nosaukuma pamatā etnonīms *puolis*. Iespējams, apzīmējums attiecināms uz vidējās ceļtekas (*Plantago media*) nosaukumu un saistīts ar minēto spēli.

Etnonīms *puolis* ir atvasināts no po. *pole* ‘lauks, tīrums’, kā pamatā, iespējams, ir ide. **pel-* ‘gaišs, pelēks’, no kā arī la. *palss*, *pelēks*. Vārds sākumā attiecināts uz lauku ļaudīm pretstatā mežiniekiem. Vēsturiski ar šo vārdu vispirms saistījies poļu cilts (pie Vartas upes). Vārds po. *pole* radniecīgs lat. *palam* ‘atklāti, skaidri’ (Фасмер III 307sk., 321sk.; LEV II 73; Rozenbergs 2005: 65).

Šķilbēnos pierakstīts ceļtekas nosaukums *turki* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61). Nosaukuma pamatā etnonīms *turks*. Iespējams, apzīmējums attiecināms uz vidējās ceļtekas (*Plantago media*) nosaukumu un saistīts ar minēto spēli.

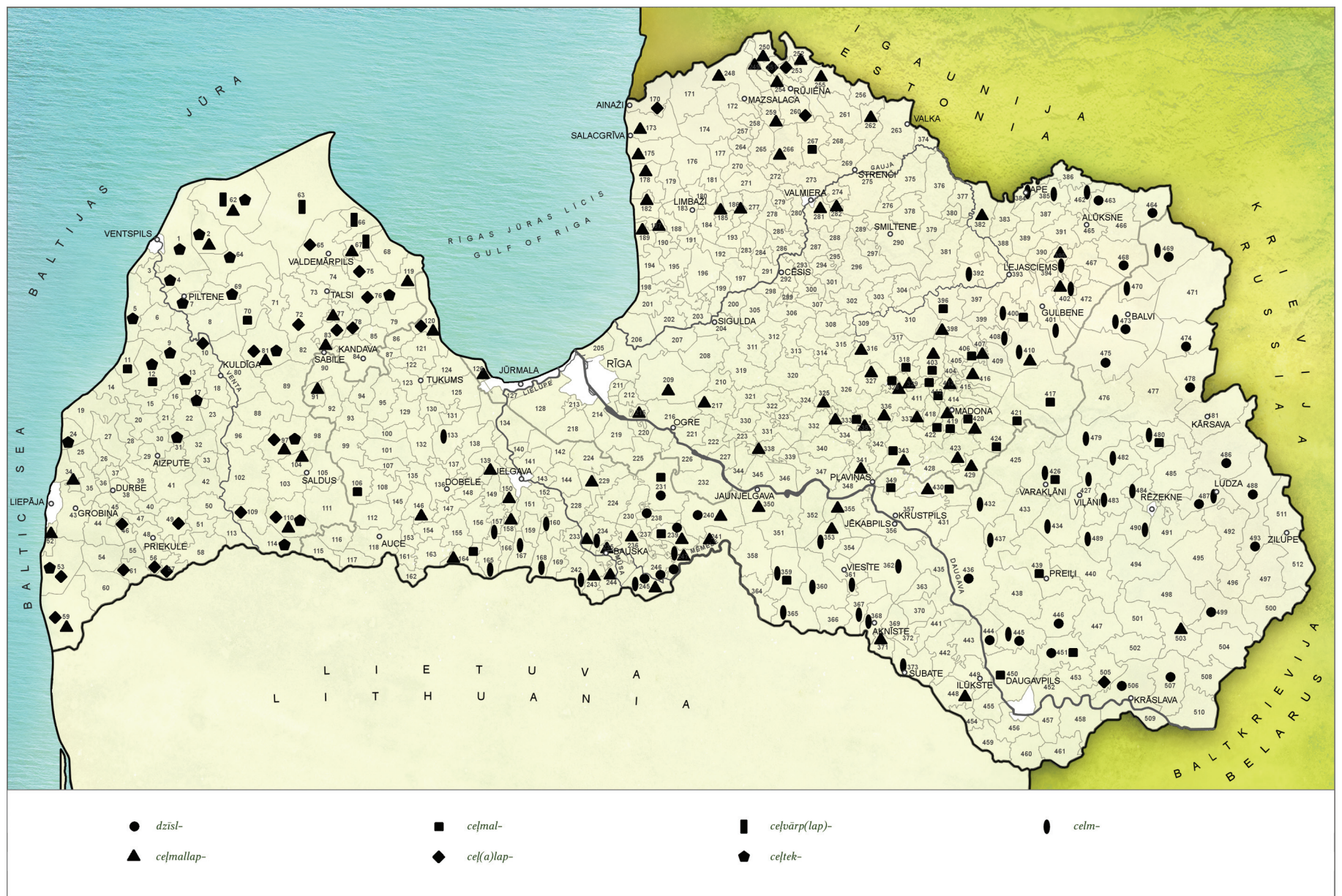
La. etnonīms *turks* līdz ar lie. *turkas* un kr. *mypok* ir aizgūvums no sentjurk. un tjurk. *türk* ‘dinastija, kuru ķīnieši dēvēja par *tu-kiu*; tai pakļautā tauta’ (Фасмер IV 125).

Aglonā pierakstīts ceļtekas nosaukums *tripatnieks* (Ēdelmane, Ozola 2003: 61), kura cilme un semantiskā motivācija nav skaidra.

Rendā kā okazionāls lietojums pierakstīts ceļtekas nosaukums – saliktenis *zeltiklapa*, kura otrais komponents ir substantīvs *lapa* (par tā cilmi skat. 71. lpp.). Pirmā komponenta cilme nav skaidra.

● la. ceļmallapa, ceļmallapa	□ la. ceļalēpe	▭ la. ceļteklapa	○ la. dzīslapa
lie. gyslapis	▭ lie. traukas, traukūtis
○ la. ceļmalīte	◇ la. celmene, celmine	▭ la. ceļbežlapa, dzeļbežlapa	▽ la. taka lapa, teka lapa	▭ lie. raukžolē
○ la. ceļa lapa, ceļalapa, ceļapa
lie. kelio lapas	◇ la. celmeņlapa	● la. dzīslene
lie. gyslōtis, gyslōtis,
gyslōnas	▭ lie. trauklapis, traukalapis	○ la. baicele
△ lie. kelio letena	■ la. ceļteka		▭ lie. traukžolē, traukažolē	□ lie. bobkele

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Paegļa nosaukumi

Paegļa nosaukumi

Komentāra autori: Rima Bakšiene, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Sauļus Ambrāzs

Kartes un komentāra pamatā LKA I 91. un LVDA 9. karte un komentārs un atbildes uz ALE leksikas aptaujas 61. jautājumu.

Ciprešu dzimtas skujveidīgam krūmam ar melnām ogām parastajam kadiķim (*Juniperus communis*) abās valodās ir kopīgi nosaukumi ar sakni *-egl-*, kā arī lie. *kadagys* ar variantiem un la. *kadiķis* un varianti.

Izplatītākie nosaukumi ir lie. *ēgli(u)s* / la. *paeglis*.

Lie. *ēgli(u)s* (biežāk kāpjoši intonēts, retāk – ar krītošu intonāciju) kompakti izplatīts Lietuvas austrumu daļā, gandrīz visās aukštaišu izloksnēs (izņemot Kauņas rietumaukštaišu izloksnes, kur lieto nosaukumu *kadugys*), žemaišu teritorijā tas nav sastopams, piem., *iz v'erb(u)ōs | iz ē'gl'o. scip'inaī.* 'no paegļa riteņa spieķi' DrskŽ 84; *vā | jīēgl'u wūogors* 'lūk, paegļa ogas' DvŽ I 141; *vā ēglīs vērbai* 'lūk, paeglis slotiņai [svētišanai Pūpolu svētdienā]' Lz 69; *ēglius āuga gražūs* 'paeglis aug skaists' Lz 69; *'ēgli.s lab'jæú p're. s'me.li.nú. á.uga* 'paeglis labāk smiltājā aug' KpŽ I 524; *par varbu.* nusi.nēši 'ēgl'ɔ. baž'nič'ɔ.n | paš'ví.n'tina* 'Pūpolu svētdienā aiznesa paegli uz baznīcu nosvētīt' KpŽ I 524; *pavó.-seri. žu.s'ukūs p[a]augi.ntus ap'rukɔ. su apí.š'vi.stu 'ēgl'u* 'pavasārī paauģušus zoslēņus apkūpina ar (pasvētītiem) paegļiem' KpŽ I 524; *ēglū. prisraškau mēšai vēndzi.í* 'paegļus saplūcu gaļas žāvēšanai' KlŽ 60; *reikia išvirt ēglio uogų – sako, geras vaistas* 'jāizvāra paegļu ogas, saka, esot labas zāles' Nemunaitē (LKŽe); *ažeik ažeik – ēglio uogom pamylėsiu* 'ienāc, ienāc, ar paegļu ogām pamieļošu' Lēļūnos (LKŽe); *iš ēglio verbas taiso* 'no paegļa taisa slotiņas [svētišanai Pūpolu svētdienā]' Jonišķēlē (LKŽe); *mėsq rūkina su ēgliais* 'gaļu žāvē ar paegļiem' Merkinē (LKŽe); *radau zuikį po ēgliu tupint* 'atrađu zaķi, zem paegļa tupam' Rudaminā (LKŽe); *ēglius visada žalias* 'paeglis vienmēr zaļš' Punē (LKŽe); *man negaila nei ēgliaus grėblelio, nei lankos dobilėlio* 'man nav žēl ne paegļa grābekliša, ne pļavas āboliņa' Onušķos (LKŽe).

Pierobežas austrumu izloksnēs (austrumaukštaišu Viļņas izloksnēs) sastopami varianti *ēgli(u)s*, *āgli(u)s* un *egliukas*, *agliukas*, piem., *aglū.ku. verbōn dedū* 'paegļus *verbā* 'pūpolu un paegļu pušķī' lieku' KlŽ 60.

Nosaukums *ēgli(u)s* atrodams Kristijona Milkus, Jurģa Šlapeļa vārdnīcās, Daniela Kleina dziesmu grāmatā un citos vēlāka laikposma rakstos, Antana Baranauska *Aniķšcu silā* (Anyķščiū šilelis) un citur (Lipskienē 1964: 64).

Nosaukums *paeglis* un tā varianti raksturīgi galvenokārt Latvijas austrumu daļai. Retāk tos sastop Latvijas rietumos.

Nosaukums *paeglis*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds, sastopams visā Vidzemē, tas pierakstīts arī dažviet Kurzemē (Aizupē, Kabilē, Laucienē, Pampāļos, Rendā, Zemītē u.c.; ME dots vēl arī no Lubezeres, Bikstiem, Ezeres, Kursišiem, bet EH – arī no Īvandes un Sātiņiem), Zemgalē (Auros, Bēnē, Praviņos, Sēmē, Valgundē u.c.; ME dots no Bukaišiem, Elejas, Jaunsvirlaukas, Lielauces, Līvberzes, Tērvetes, Vilces, Vircavas, bet EH – vēl arī no Rundāles), arī Augšzemē (Aknīstē, Biržos, Elkšņos, Lašos, Rubeņos, Saukā, Sēlpilī [ME], Sērenē, Viesītē, Zalvē), kā arī atsevišķās Latgales izloksnēs, piem., Baltinavā, Balvos, Dagdā, Gaigalavā, Kārsavā, Liksnā (ME), Nautrēnos, Tilzā, Viļakā.

Austrumlatvijā bieži lieto arī sieviešu dzimtes formu *paegle*. Varianti *paēglis*, *paēgle* sastopami Vidzemē galvenokārt ap Cēsīm un Valmieru, tie pierakstīti, piem., Bauņos, Burtniekos, Braslavā, Kārķos, Kauguros, Mārsnēnos, Raiskumā, Vaivē, Vecpiebalgā, bet ME reģistrēti vēl arī no Brenguļiem, Ēveles, Jērcēniem, Krimuldas un Pāles.

Šajā areālā dažkārt lieto arī variantu ar *r* iespraudumu – *paērglis* (nav arī izslēgts, ka tas varētu būt radies, kontaminējoties vārdiem *paeglis* un *ē-r-ķšķis*). Augšzemnieku izloksnēm raksturīgas formas ar *j* iespraudumu: *pajegle* reģistrēta galvenokārt Latgalē – Aizkalnē, Barkavā (FBR XIII 26), Kalupē, Nautrēnos, Nicgalē, Ozolainē, Rugājos, Rundēnos, Ružinā, Tilzā, Sakstagalā, Vārkavā, Višķos, Zvirgzdenē, u.c., *pajeglis* – galvenokārt izloksnēs ap Alūksni (Alsviķos, Bejā, Beļavā, Jaunrozē, Karvā, Mārkalnē, Veclaicēnē, Ziemerī). Tas pierakstīts arī Lazdonā un Sarkaņos, ME dots vēl arī no Nauķšēniem, bet EH – no Susējas.

Sastopami arī varianti *paiglis*, *paigle* – *paigle* raksturīgs galvenokārt Vidzemes lībiskajām izloksnēm, bet *paiglis* veido nelielus izplatības areālus Kurzemes lībiskajās izloksnēs (ap Nogali, Vandzeni) un sēlskajās izloksnēs (ap Sarkaņiem, Lazdonu, Cesvaini), *pēgle*, *pēglis* reģistrēts Austrumlatgales izloksnēs (Andrupenē, Asūnē, Ciblā, Istrā, Kaunatā, Pildā u.c.), *pāglis* – Vidzemē (vidus izloksnēs ap Jaunpiebalgu, sēlskajās izloksnēs, piem., Adulienā, Cesvainē, Grašos, Lubejā, Tirzā, arī dažās Vidzemes latgaliskajās izloksnēs, piem., Lizumā), *pāgle* – dažās Latgales izloksnēs (Šķaunē, Bērzgalē, Mērdzenē, Ružinā). Vietvārdu materiāls uzrāda vēl plašāku leksēmas *paeglis* fonētisko variantu izplatību (skat. Bušs 2003: 109skk.).

Izlokšņu piemēri: *mān bij kuŗū, no tīram paeglēm pīt* 'man bija grozs, no tīriem paegļiem pīts' Jeros (LVDA); *paeglam traki asi skuji*

'paeglim ļoti asas skujas' Svēciemā (ALE); *paegl'es uogas pie cepešiem liek* 'paegļu ogas pie cepešiem liek' Krapē (ALE); *pa-egļu ūgas gēldūt zoālēm* 'paegļu ogas derot zālēm' Aknīstē (ALE); *pa kanovas mohu paegles pīaūgušš* 'pa grāvja malu saauguši paegli' Šķilbēnos (LVDA); *paegļām ir zaļas uogas, bet, ka gotavas, tod ir mallas* 'paeglim ir zaļas ogas, bet kad gatavas, tad ir melnas' Sinolē (LVDA); *pajagļu pī myūsu moz jira* 'paegļu pie mums ir maz' Nīcgalē (LVDA); *pāglīš ūgys dyžān ryūgtys* 'paegļa ogas ļoti rūgtas' Pildā (LVDA); *pāglīš saknīš spīrtā labi nu raka* 'vēža' 'paegļa saknes spirtā labas pret vēzi' Šķaunē (LVDA).

La. *paeglis*, *paegle* sastopams senajos rakstu avotos. Tas reģistrēts 17.–19. gs. vārdnīcās: Wacholder / *Pa-eggles* Lettus 1638: 198; Wacholder / *Pa-eggles*, Wacholderbaum / *Pa-eggles* Phras 1638: 333; *Pa=egle* Ein Wachholder strauch, baum Fürecker 1685 I 71, II 90; *Paegles* Holunder oder Wacholder baum MLG II 130; *Pa-eggles* Holder oder Wachholderbaum Langius 1685: 67; *Paehgle* Wacholder Lange 1773: 221; Jadłowiec. Juniperus *Piegli kuks* 'paegļa koks' v. *paeglis* Kurmin 1858: 40; *pa-egle*, -es der Wachholder Ulmann 1872: 181.

Daži piemēri no citiem 17. gs. avotiem: *kad tu gulley appeške~wene paegles koke / tas Dewe Engels py tōw natcze* 'kad tu gulēji apakš 'zem' paegļa koka, Dieva eņģelis pie tevis nāca' Ps 1615: 173; *kad tu gulleja appakfch weena Pa-Egli / Deewa Englis pee tew nahze / Atneffe tew ehft in dfert* 'kad tu gulēji apakš 'zem' paegļa, Dieva eņģelis pie tevis nāca, atnesa tev ēst in 'un' dzert' LGL 1685 K1 130.

Uzskatāms, ka nosaukumi ar sakni *-egl-* ir atvasinājumi no cita skujkoku nosaukuma la. *egle* / lie. *ēglē*, kas radniecīgs pr. *addle*, sensl. *edla* 'eglē'. Tam pamatā ide. **ed^h*- 'smails', **ed^h-lo-s* 'durstīgs' (sal. (plg. LEW 118; PKEŽ I 48; ПЯ A–D 56sk.; Smoczyński 2007: 141sk.; LEV I 261).

Lietuviešu valodā plaši sastopams atvasinājums ar saknes patskaņa miju *ēglē* → *ēgli(u)s*, retāk – bez patskaņu mijas – *ēgli(u)s* (LKA I 165).

Lie. *ēgli(u)s* vēl saistāms ar po. *ja(d)łowiec* un bkr. *jelenec* (LEW 118).

Abās valodās izplatīts arī nosaukums lie. *kadagys* / la. *kadiķis*.

Lie. *kadagys*, *kadagis* izplatīts žemaišu izloksnēs, retāk tas reģistrēts Žemaitijas pierobežas aukštaišu apgabalā. Pierobežas rietumu izloksnēs sastopami varianti *kadegys*, *kadegis*, *kadekis*. Gandrīz visā rietumaukštaišu Kauņas izlokšņu areālā lieto *kadugys*, *kadugis*. Dažās Panevėžas izloksnēs lieto formas *kadagys*, *kadagis*; *kadugys*, *kadugis*, dienvidaukštaišu izloksnēs – *kadugys*, *kadugis*, piem., [griaudziant] *kādug'o dēgina* | *labāi tīnka švāntōs agōtos* vandū* '[pērkona laikā] dzina paegli, ļoti noder svētās Agatas ūdens 'Agatas dienā [5. februārī] svētais ūdens' ZnŽ I 587; *kai kā.rves izgīdavom, kadugēis rukīdavu* 'kad govīs izdzinām, [ganos] mēdza ar paegļiem apkvēpināt' ZnŽ I 587; *kadug's va gērai labāi no-plauč'u* 'paeglis, lūk, ļoti labi [der] plaušām 'plaušu slimībām'' KzRŽ I 303; *kādug'o šakūtē ūškiši uš_pavé.ikslo* | *i_stōvi kelīs mētūs* 'paegļa zariņu aizbāz aiz svētbildes, un stāv vairākus gadus' KzRŽ I 303; *kādag' ūg's dīes i mēs'* 'paegļu ogas lika klāt gaļas ēdieniem' MoŽK; *mēiž'ūs rēk siet', ka kādagē žīd* 'miežus vajag sēt, kad paegli zied' MoŽK; *kādag's nusīnēsi i bažnīč'* 'paegļus aiznesu uz baznīcu [svētīt]' MoŽK; *geras botagas iš kadugiū* 'no paegļiem laba pātaga' Skirsnemunē (LKŽe); *kur kadagiai, ten ir erkēs* 'kur paegli, tur arī ērces' Telšos (LKŽe); *atnešk kadagiū, reik rūkyti mēsq* 'atnes paegļus, jākūpina gaļa' Raseiņos (LKŽe).

Nosaukums *kadagys*, *kadugys* lietots 17. gs. Mazās Lietuvas rok-raksta vārdnīcā (Wachholde *kadegis* 'kadiķis'; Wachholderbeer *kadagiū ūgos* 'paegļu ogas' Lex 102r), Fridriha Kuršaiša, Antana Juškas, Mīkola Miežiņa, Kristijona Milkus, Georga Neselmaņa vārdnīcās, Jurģa Ambrazieja Pabrēžas rakstos, Augusta Leskina un Karļa Brugmaņa lietuviešu tautasdziesmu un pasaku krājumā, Viļa Kalvaiša savāktajās

Austrumprūsijas lietuviešu dziesmās, A. Juškas dziesmās un citur (Sabaliauskas 1990: 226).

Nosaukumu *kadiķis*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds, un tā variantus lieto Kurzemē, Zemgalē, Augšzemē, retāk Vidzemē. Vārds *kadiķis* reģistrēts arī Kuršu kāpās (EH I 573).

Variants *kadeķis* sastopams galvenokārt Zemgalē (piem., Bukaišos [ME], Dobelē, Mežotnē, Ozolniekos, Rundalē, Salgalē [ME], Svētē) un Kurzemes dienvidos (Aizputē, Ezerē, Kalvenē, Kazdangā, Kursišos (ME), Pampāļos, Strazdē u.c.). Kurzemē raksturīgi arī citi varianti *kadegs* – (Dunalkā, Grobiņā, Nīcā, Pērkonē, Rucavā, Sakā, Ulmalē, Ziemupē, u.c.), gandrīz tajā pašā areālā reģistrēts arī *kadēģis* un *kadiģis*. Savukārt *kadiķe* reģistrēts Zemgalē (Augstkalnē [EH], Bruknā, Bukaišos [FBR XII 16], Vilcē).

Sporādiski fiksēti arī daži citi varianti: *kadags* un *kadaģis* Rucavā, *kadaks* Naukšēnos (ME), *kadega* Dunalkā.

Izlokšņu piemēri: *ka bi rešni kadiķi, tad nuō kadiķiēm liēca ziŕga luōkus* 'ja bija resni paegli, tad no kadiķiem lieca zirga lokus' Džūkstē (ALE); *ka nebi krāsu, ta zaļu pēvōja aŕ kadegu* 'kad nebija krāsu, tad zaļu krāsoja ar paegļiem' Rucavā (LVDA); *kadeķiši aūg smiļšaiņās viētās* 'paegli aug smilšainās vietās' Nīcā (ALE); *kadiķām aš: adats* 'paeglim asas adatas' Laidzē (LVDA); *a kadiķ zariēm tīr trāūk's* 'ar paegļu zariem tīra traukus' Kandavā (LVDA); *a kadiķ iskvēpin istab* 'ar paegli izkvēpina istabu' Valgalē (LVDA); *a kadiķi kūpināja gaļu* 'ar paegli kūpināja gaļu' Mežotnē (LVDA); *nuō kadiģiēm pātagas kātus drāž* 'no paegļiem pātagas nātus drāž (gatavo)' Rucavā (LVDA).

Vārds ir sens t. s. kultūras vārds, kas izplatījies daudzās valodās un kā cilme grūti noskaidrojama. Jau tālā senatnē tas bijis pazīstams ne tikai baltu, bet arī Baltijas jūras somu valodās.

La. *kadiķis* reģistrēts 19. gs. vārdnīcā: *kadiķis*, -a (Lth. *kadagys*) der Wachholder Ulmann 1872: 96.

Par lie. *kadagys* / la. *kadiķis*, radniecīgo ar pr. *kadegis* 'paeglis', cilmi baltu valodās ir izteikti dažādi viedokļi. Daži valodnieki to uzskata par aizguvumu no somugru valodām, sal. so. *kataja*, ig. *kadak*, lib. *kadāg*, *gadāg*, veps. *kadag*; citi – par iespējamu aizguvumu no lv. valodas, sal. *Kaddig*, *kaddik* (skat. LEV I 366; Sabaliauskas 1990: 226skk.; PKEŽ II 65skk.). Vēl citi to uzskata par baltu vārdu un mēģina saistīt ar gr. κέδρος 'kadiķis', sensl. *kaditi*, *kadilo* 'kvēpināt, vīraks' (LEW 201sk.; ПЯ I–K 111skk.). Jānis Endzelīns Kurzemē reģistrētās formas *kadegs* un *kadēģis* uzskata par iespējamiem lituānismiem (ME II 131).

Latvijā Kurzemes ziemeļrietumos izplatīts nosaukums *ērcis vai ēcis*. Šim nosaukumam ir tāda pati cilme kā substantīvam *ērķšķis* (-k- > -c-, t.i., afrikatizācija priekšējās rindas patskaņu priekšā [skat. Endzelīns 1951: 181]) 'asa lapas pielape vai vasas pārveidne' Llvv II 507.

Sastopami arī citi varianti: *ēdzis* (Ēdole), *ērķsis* (Ulmale), *ērķšķis* (Laža, Kuldīga), *ērķis* (Dundaga).

Varianti *ērcetis*, *ērcietis*, *ērcēja* un *ērcaša*, pēc *Latvju dainu* dotumiem, sastopami Dienvidkurzemē.

Nosaukumi ar *ērc-*, *ēc-* sava izplatības areāla dēļ tiek uzskatīti par kursismiem. Šajā areālā izplatīti arī toponīmi ar *Ērc-*, *Ērc-* (plašāk skat. Hirša 1987: 76sk.).

Izlokšņu piemēri: *atnes ērc, kuō krāsn isslaūcīt!* 'atnes paegli, ar ko krāsni izslaucīt!' Alsungā (LVDA); *n'o ēč lūķem pin vī:zs*. 'no paegļu lūkiem pina vīzes' Popē (LVDA); *kas nu ēcs pa kuōk, tāt krūms* 'kas nu paeglis par koku, tāds krūms [vien ir]' Ventā (ALE); *ēč bīrzes pa to pakaln'* 'paegļu birzis pa to pakalnu' Rendā (LVDA).

Lietuvas vidus daļā (jo sevišķi Šauļu apkaimes rietumaukštaišu izloksnēs) lieto nosaukumu *verbā*, piem., *palaužiau verbōs pušinei*

'salauzu paegļus krāsns slotai' Kuktiškēs (LKŽe); *parnešk verbōs bent vienā gražesnē šakelē* 'atnes kaut vienu skaistu paegļa zariņu' Debeiķos (LKŽe); *ir žiemq, ir vasarq verbā žaliuoja* 'gan ziemā, gan vasarā paeglis zaļo' Balninkos (LKŽe).

Acīmredzot šis nosaukums radies vēlāk, un tā izcelsme varētu būt saistīta ar ieradumu Pūpolu svētdienā nest svētīt paegļa zariņus. Sais-tāms ar kr. un bkr. *verba, verbnaja nedelja* (LEW 1225; LKA I 165).

Atsevišķās vietās Lietuvā, galvenokārt pierobežas izloksnēs pierakstīti aizguvumi *jalaūčis; jelaūčius, jēlaučius; jedlaučius; jeláuka, veláuka,*

veláuka (sal. po. *ja(d)łowiec*), piem., *jēlaučius žiēmų vāsary žaliuoja* 'paeglis ziemu un vasaru zaļoja' LzŽ 97; *jelaūčius áuga, vúogos nug jō yrà* 'paeglis aug, ogas tam ir' LzŽ 97; *jelaūcių medzỹ cià yrà: itai gūdziškai jelaūčius* 'paegli mežā te ir: baltkrieviski – *jelauči*' DvŽ I 215; *kap kōši-ka padāro iš jeláuku., tai m'etūs bústa* 'ja nopin groziņu no paegliem, gadiem ir' ZtŽ 247; *v'eláuka ir bazn'ič'oj šv'ánt'ina* 'paegli arī baznīcā svētī' ZtŽ 751; *miško slény auga visas jalaūčių miškelis* 'meža ielejā aug vesels paegļu mežiņš' Kučūnos (LKŽe); *jo kolonijoj vieni jalaučiūkai auga* 'viņa viensētā vienīgi paegli aug' Lazdijos (LKŽe).

la. kadiķis / kadeķis
lie. kadagys / kadugys /
kadeķis un var. | <ul style="list-style-type: none"> la. paeģlis / paeģle /
pāģlis un var. lie. eģlis / eģlius /
eģlis un var. | <ul style="list-style-type: none"> la. ērcis / ēcis /
ērcietis un var. | <ul style="list-style-type: none"> lie. verba | <ul style="list-style-type: none"> lie. jalaučis / jedlaučis /
velauke un var. |
|---|--|--|---|--|

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Čiekura nosaukumi

Čiekura nosaukumi

Komentāra autori: Asta Leskauskaite, Anna Stafecka, Saulus Ambrazs,
(parindes) Rolands Kregždis

Kartes un komentāra pamatā LKA I 93., LVDA 10. karte un komentārs, kā arī atbildes uz ALE leksikas aptaujas 49. jautājumu.

Kartē un komentārā rādīti nosaukumi skuju koku (egles, priedes) ieapaļam vai garenam auglim, kurā nogatavojas sēklas.

Kopīgu nepārtrauktu areālu Lietuvas ziemeļaustrumu daļā un Latvijas austrumu daļā veido lie. un la. nosaukumi ar sakni *kirk-/cirk-*.

Nosaukumus *kirkuzē, kirkuzē, kirkuzis, kirkuzys, kiřkužiai; kirkuzas; kerkuzis* lieto austrumuaukštaišu Kupišķu un Utenas apkaimes ziemeļdaļas izloksnēs (ap Suvainišķiem, Užubaļiem, Onušķiem, Jodupi, Aukštadvari, Šiekštinkiem, Paliepi, Sodeļiem, Lukštie, Bučiuņiem, Svobišķiem, Kuprelišķiem, Pandēli un citur).

Te šie nosaukumi sastopami bieži, piem., *kirkuzēs auga ant pušų ir eglų* 'čiekuri auga priedēs un eglēs' Panemunēlē (LKŽe); *voverys pušų ir eglų sėklom mintā, iš kirkuzių jas išgliaudydamos* 'vāveres ar priežu un eglu sēklām barojas, no čiekuriem tās izlobīdamas' Panemunē (LKŽe); *voverys tai mėgsta kirkuzų sėklas* 'vāverēm tā garšo čiekuru sēklas' Šimonē (LKŽe); *prie miško gyvenę žmonės kurui dažnai vartoja kirkuzius* 'pie meža dzīvojošie cilvēki kurināmajam bieži lieto čiekurus' Užpaļos (LKŽe); *kirkuziai suskloję rudenį išsikečia* 'sakļāvušies čiekuri rudenī izplešas' Zarasos (LKŽe); *egļės kirkuziai dideliai, drūti* 'egļu čiekuri lieli, resni' Rokišķos (LKŽe).

Latvijas austrumu daļā (galvenokārt Augšzemē un Latgalē, izņemot tās ziemeļu un austrumu izloksnes) – izplatīti nosaukumi *cirkuzis, cirkūzis, cirkuzs, cirkūzs*, retāk *cirkucis*.

La. nosaukumiem ar *cirk-* ir vairāki fonētiski un morfoloģiski varianti. Izplatītākais no tiem ir *cirkuzis*, kas veido plašu kompaktu areālu Augšzemē ap Dignāju, Pilskalni, Dvieti un Latgales rietumu un centrālajā daļā ap Līvāniem, Vārkavu, Aglonu, Preiļiem, Viļāniem.

Izloksnēs sastopami fonētiskie varianti: *čierkušs (-zis)* un *cyrkušs* vai *cyřkušs (-zis)* Latgalē, retāk Augšzemē, piem., *pylna aģla ar čierkužim* 'pilna egle čiekuru' Aglonā (LVDA); *čierkužu pylna zeme, pilni kuki* 'čiekuru pilna zeme, pilni koki' Aknīstē (ALE); *přidom i aģlom dauć čierkužu* 'priedēm un eglēm daudz čiekuru' Bērzgalē (LVDA); *přizu i aģlu sāklys auk čierkužus* 'priežu un eglu sēklas aug čiekuros' Bērzpīlī (LVDA); *ar čierkužim krūsuo dzeji* 'ar čiekuriem krāsoja dziju' Galēnos (LVDA); *přizu sāklys daboį nu čierkužu* 'priežu

sēklas dabū 'iegūst' no čiekuriem' Izvaltā (ALE); *přilasejom čierkužu pylnu kērzi* 'salasijām čiekuru pilnu grozu' Kalupē (ALE); *pylna aģlā cyřkužu* 'pilna egle čiekuru' Maltā (LVDA); *přuka sāt kaį cyřkušs (-zis)* 'zēns sēž kā čiekurs' Sakstagalā (LVDA).

Zemgales sēliskajā apgabalā dominē variants ar *-ier->-ēr-*, piem., *vovėreite nūmetę zemę cęřkuzi* 'vāverīte nometa zemē čiekuru' Dignājā (LVDA), tas reģistrēts arī Latgales sēliskajā izloksnē – Līvānos: *ka nabēja moľkys, gòjom zoru i cęřkužu lašeif* 'ja nebija malkas, gājām zarus un čiekurus lasīt' Līvānos (ALE).

Vairākās Latgales izloksnēs (Baltinavā, Balvos, Mērdzenē, Naujenē, Tilzā, Šķilbēnos u.c.) reģistrēts variants *cirkūzis (čierkiūšs)*, piem., *čierkiūšs vovėrai lobuokais jėdėinc* 'čiekurs vāverei [ir] labākais ēdiens' Aulejā (LVDA); *čierkiūży auk iz přyžu i aģlu* 'čiekuri aug priedēs un eglēs' Kārsavā (LVDA); *vyssmukoiki ir aģlu čierkiūži* 'visskaistākie ir eglu čiekuri' Makašēnos (ALE); *ka aģlis pavasarį pylnys čierrikiūžu, byūs uľbiku goc (-ds)* 'ja egles pavasarī pilnas čiekuru, būs [labs] kartupeļu gads' Nautrēnos (ALE).

Pildā reģistrēts variants *cirkūžs (cierkiūžs)* (FBR XIII 46).

Galvenokārt Latgalē (Aglonā, Bērzpīlī, Galēnos, Kapiņos, Maltā, Sakstagalā, Skaistā, Šķaunē, Šķilbēnos, Tilzā, Vārkavā, Viķsnā, Viļakā, Višķos u.c.) sastopams variants *cirkuožis*, tas reģistrēts arī Augšzemē (Dvietē, Slatē) un Vidzemes ziemeļaustrumos (Beļavā), piem., *vovėrai grauš čierkiūžus* 'vāvere grauž čiekurus' Aulejā (LVDA); *egļei apkrytuši čierkiūži* 'eglei nobiruši čiekuri' Dvietē (LVDA); *přizu čierkiūži* 'priežu čiekuri' Nautrēnos (LVDA).

Atsevišķās Latgales izloksnēs sastopams variants *cirkuzs (cyrkužs)* – Aizkalnē, Naujenē, Rugājos, Pildā, Vārkļānos, piem., *vovėrai losa cyřkužus* 'vāvere lasa čiekurus' Naujenē (LVDA).

EH I 273 reģistrēts variants *cirkučs* no Aizkalnes, Preiļiem, Viļāniem, Zvirgzdenes.

Latgales ziemeļos (Šķilbēnos) konstatēts variants *cęřkuzis (cārkiūšs)*.

Kazimiers Būga (III 693) uzskata, ka lie. *kirkuzē* un tam atbilstošais la. *cirkuzis* (ME I 386) ir sēļu valodas mantojums.

Šo nosaukumu mēģināts saistīt ar la. *karāties*, lie. *karóti* (sal. ME I 393; LEW 216). Šie verbi ir atvasināti ar piedēkli **-āti* (par to skat. Stang 1942: 155skk., 1966b: 360skk.; Skardžius I 504skk.; Endzelīns 1951: 816skk.) no lie. *kārti*, la. *kārt*.

Tie savukārt ir attīstījušies no ide. *(s)ker-; tikai nav vienota viedokļa – vai pamatā bijusi nozīme ‘griezt, zāgēt’ (sal. LEW 224sk.; Jēgers 1966a: 22sk.), vai ‘liekt, griezt, vīt’ (sal. PKEŽ II 133sk.). Taču šeit nav principiālas atšķirības, nozīme ‘liekt, griezt, vīt,’ visdrīzāk, cēlusies no senākas ‘griezt, zāgēt’ (Трубачев 1966: 246skk.).

Pieņemot iepriekš minēto hipotēzi, rodas sarežģījumi, skaidrojot minēto čiekura nosaukumu un to iespējamā pamatvārda formu atšķirības. Ne velti Jānis Endzelīns (ME I 393) pie šī sastatījuma līcis jautājuma zīmi.

Šeit jāņem vērā, ka diezgan liela daļa lietuviešu valodas čiekuru nosaukumu varētu būt onomatopoētiskās cilmes vārdi (sal. Ambrazas 2010a).

Tā atsevišķās ziemeļaustrumu aukštaišu Panevėžas un Kupiškų grupas izloksnēs līdzās aplūkojamajam *kirkuzė* lieto nosaukumu *gurgūtis* (un variantu *gurgūtė*)¹, piem., *gurgū.tas nud'rimba n. ē.g' u. ir pušū.* čiekuri nokrīt no eglēm un priedēm' KpŽ I 777; *parnē.š'kit šakū. su gurgū.ta.m* 'pārnēsiet zarus ar čiekuriem' KpŽ I 777; *miške daug eglīų ir pušų gurgūčių* 'mežā daudz eglu un priežu čiekuru' Papilē (LKŽe); *eglių gurgūčių išgliaudė voverys* 'egļu čiekurus izlobīja vāveres' Biržos (LKŽe); *šiemet ant eglīų labai daug yra gurgūčių* 'šogad eglēs ir ļoti daudz čiekuru' Raseišos (LKŽe).

Tas var būt veidots no darbības vārda *guṛgti* 'burbuļot; ņurdēt, rūkt' (LKŽe). Turklāt atvasinājums *kirkuzė* arī no darināšanas viedokļa ir diezgan līdzīgs *gurgūčio* variantam *gurgūzās* (Kuldūnos).

Citam *gurgūtis* variantam *gurgūckas*, kas pierakstīts ap Subaču, ir piedēklis *-uckas*. Tas, liekas, radies no lietuviskā piedēkļa *-utis (-ė)*, ko divvalodības vai vairākvalodības rezultātā ietekmējuši no *-ko-izveidojušies slāvu valodu piedēkļi. Līdzīgā veidā radušies arī īpašības

vārdu piedēkļi *-itkas, -ickas*, kas raksturīgi dienvidu un dienvidaustrumu lietuviešu izloksnēm (par tām skat. Vidugiris 1997).

Piedēklis *-utis* (cēlies no determinatīva *-t-, raksturīgs deminutīviem, bet dažkārt to izmanto arī darbības veicēju jeb darītāju nosaukumu darināšanā, skat. Ambrazas 1993: 142sk., 2000: 103sk.) pārstāvēts arī blakus esošajā austrumaukštaišu Panevėžas izloksņu areālā atrodamajā formā *burkūtis*, sal. *ant šios eglės nėra nė vieno burkūčio* 'šai eglē nav neviena čiekura' Antašavā (LKŽe).

Šis vārds saistāms² ar lie. *buṛkti* 'burkšķēt, murkšķēt', *burkūoti*, interj. *būrkūt, burkū / buṛkū* (LKŽe), bet tālāk daļēji ar lie. *buṛkšti* 'spēlēt dūdas', *burkšnóti* 'klaudzināt, grabināt', la. *burškēt* 'tarkšķēt; velties; čikstēt; neskaidri runāt, pļāpāt', po. *burczec, burknąc* 'murmīnāt, ņurdēt, sīkt, dīkt, dūkt', če. *burčeti* 'žvadzēt, šķindēt, klaudzināt, sīkt, dīkt' u.c. (ME I 353; LEW 66 un lit.).

Pie tā paša darināšanas tipa pieder vairākās ziemeļrietumu aukštaišu Šauļu apkaimes izloksnēs (ap Žagari, Dilbiniem, Vaineiķiem, Skaistģiri, Dameļiem, Kīburiem, Šakīnu) ar nozīmi 'čiekurs' lietotais *kukūtis*. Parasti ar šo atvasinājumu apzīmē dzegužu dzimtas putnu pupuķi jeb badadzeguzi (*Upupa epops*).

Tas darināts³ no sena, varbūt pat vēlīnājā ide. pirmvalodā atrodamā darbības vārda, sal. lie. *kūkti* 'ieklieties', *kaūkti*, la. *kaukt*, kr. *кыкам* 'ņurdēt', senpo. *kukac* 'kliegt, brēkt', vav. *hiulen* 'kaukt, gaudot', senind. *kauti* 'k dziedz', gr. *κωκύω* 'k dziedz' utt. (Trautmann 1923: 122; IEW 535sk.; LEW 230; Sabaliauskas 1990: 89; Smoczyński 2007: 267sk.).

Atsevišķās dienvidaukštaišu, austrumaukštaišu Utenas un Viļņas apkaimes izloksnēs atrodami vēl citi čiekuru nosaukumi, kas darināti no onomatopoētiskiem darbības vārdiem.

- 1 Piesardzīgi var pieņemt, ka lie. dial. *gurgūtis, -ė* 2. 'čiekurs' DŽ, Š, Vb, Slm, Pp, Ppl, Brž, Rs, 'ēdiens no mīklas gabaliņiem, kuru formu iegūst ar rīves palīdzību' Pmp, 'metālliešanā – lējuma formā ievietojams nedegoša materiāla ieliktnis' (LKŽe) nav onomatopoētiskas cilmes vārds. Balstoties uz lie. *kankorėžis* 1. 'egles vai priedes auglis; čiekurs' R, S, Dauk, J, Jabl, K, Būg, P, K, Kv, Žgč, Klvrž, Lkv, LT II 436, Škn, J, Sr, Lnk, '(anat.) epifīze jeb čiekurveida ķermenis (*corpus pineale*), virsnieru dziedzeri' r. av., 'kukurūzas vāļīte' Jms (LKŽe) referenta semēmu konotācija, t. i., (I) skuju un cikadeju koku čiekuru ziedi, skuju sēklinieku, kā arī putekšņlapu koncentrējums, (II) (pēc savas formas) konusveida-, retāk olveida-, kamolveida- (LE X 444), leksēma salīdzināma ar lie. *spūrgas* 3. 'apiņa auglis' SD¹ 32, R 210, MŽ 279, N, Kos 59, J, Rtž, L, Rtr, Š, DŽ, Ndž, KŽ, Sml, Pn, Vb, Pšl, Slm, Sdk u.c., 'koka pumpurs' R, N, [K], Rtr, L VIII 1030, Ndž, KŽ, Erž, Jnš, Švnč, Knv, DŽ, MŽ, Grv, Sv, Gdž, Črp, 'neizplaucis zieds, pumpurs' L, Rtr, Ndž, Ar, 's p u r d z e' Pnd, 'lāse' P. Cvir, '(parasti daudzskaitlī) bārkst, spura' SD1 32, Kos 59, LL 36, 71, BŽ 15, Rtr, Š, DŽ, Pkr, Grž, Šmn, Ob, Km, Pnd, Pl, Pnd, LTR (Rk), Ndž, 'apaļš kareklis (rotaslieta)' MLTE II 259, Šd, KŽ, 'kaut kāda bumbiņa' r. av., 'pūte, punkts, neliels traips' Prk, Gs, KzR (LKŽe) resp. lie. dial. subst. *spurgūtis* 'burbulītis', sal. *Sukrešėjusio kraujo spurgūtis* [sarecējušu asiņu gabaliņš] Dkš u.c. (sk. lie. *spūrgas* – LKŽe), kas sākotnējās kontaminācijas dēļ ar lie. subst. *burbuolė* 3.^{ab} 'resnāks gals, rokturis' Ds, Kp, Ob, Tvr, 'pumpurs' Š, LTR (Pnd), Tvr, 'čiekurs' Sl, Km, Š, 'kukurūzas ziedkopa ar ziediem vai gaudiem' Pn, 'gaisa pūslis, kas veidojas vai ceļas šķidrumā' B, SD 8, Mrs, '(bot.) ūdensroze (*Nymphaea*)' Tvr (LKŽe [sīkāk par semēmām 'resnāks gals, rokturis' un 'čiekurs' (tiesa, citas cilmes vārdiem) plašāk skat. Трубачев II 155]) → lie. dial. subst. **burgutis* 'koka pumpurs; čiekurs' → subst. lie. dial. *gurgūtis* (ar *b- > g-* [1] sekundārās kontaminācijas dēļ [par šādām pārmaiņām skat. Zinkevičius 2011: 86] ar subst. lie. *gūrguolė* 1 'virtene, kaudze, bars' Rt, Kv, Pln, Grg, 'organizēta pajūgu rinda kaut kā vešanai (karaspēka, graudu u. tml.)' BŽ 171, LTR, A. Vencl., 'burbulis' Drs (LKŽe) ↔ lie. subst. *buṛbulas* 3^b K, *būrbulas* 3^a Sb, Užp; SD 8 'gaisa pūslis, kas veidojas vai ceļas šķidrumā' Gs, Grž, Lnk, Dbk, Všk, Kp, J, Krkl, S, Dauk, K I 244, 'mazsvarīga lieta, sīkums, nieki' Krkl, Sl, Ds, 'vāļīte, rokturis' S, Dauk, J, Jabl, J, 'bumbuļains koks' Alk, 'vikšķis, gabals' Gl, Skr, Rs u.c. [LKŽe; sal. arī lie. subst. *gaṛgalas* 'virves mezgls, bumbulis, burbulis' J (par to skat. LEW 134)]; [2] par regresīvo asimilāciju, t. i., *b...g > g...g* [skat. arī Kregždys 2010a: 67sk., 2011: 65]).
- 2 Pamatojoties uz 1. parindē norādītajām referenta *čiekurs* konotatīvajām semēmām (forma) konusveida-, retāk olveida-, bumbveida-, šis vārds acīmredzot saistāms ar lie. verbu *buṛkti* 'pampt, tūkt, briest' Skdv, J, Gr (LKŽe), sal. arī prefiksālos atvasinājumus: lie. verbu *išbuṛkti* 'izpurt, pietūkt, piepampt' Rm, Šlv, Šll, Užv, Skr; lie. verbu *abuṛkti* 'nedaudz uzpampt, uztūkt' C I 1117, Vdk, Bru, J; lie. verbu *subuṛkti* 'sapampt, pietūkt' Bt, Rs; lie. verbu *užbuṛkti* 'aizpampt, aiztūkt' Skdv, Skr (LKŽe), t. i., var izveidot integrālo nozīmi 'uzpampis / pietūcis / ieapaļš objekts' resp. 'čiekurs' (šāda nozīme tiek atspoguļota arī austrumslāvu valodās, sal. senkr. *uuuuka* 'skuju koku auglis ar sēklām; lode, grozīklis [rotaļlieta resp. vilciņš]' [sk. Срезневский III 1596], kr. *uuuuka* 'priekšmeta virsmas pietūkums, pacēlums; dažu koku konusveida auglis, kas sastāv no zvīnām, kuras pārklāj sēklas, kas atrodas tā vidū pie serdes stiebra' [CAP VI 891] – par referenta *čiekurs* semantisko sasaisti ar nozīmēm 'piepūsties, būt uzpūtušāms, pietūkušāms' vairāk skat. Toporov 1974: 29).
- 3 Iespējams, ka šis vārds atspoguļo regresīvās asimilācijas noteiktu miju *k...k < b...k* (sk. 1. parindi), t. i., lie. dial. *kukūtis* ← lie. dial. subst. *bukūtis* 2 'čiekurs' Dglš, OG 121 u.c. (LKŽe) < lie. adj. *būkas, -ā* 4 'neass, truls' Ēr, Kp, Dkš, Plv (↔ lie. dial. adv. *bukāi* 'ar apaļu galu' Kp, 'plikgalvis, bezragu' Vrn, Pbs u.c. [LKŽe]) + suff. *-ut-* (par to skat. Skardžius I 363); sal. arī iespējamo „nelīdzenuma, izspūruma” konotatīvo refleksiju: *striukas bukas ponaičiukas po karklynq šoka* (burt. īss kundziņš pa kārkļaju lec) (KpŽ I 245) = šepetyš plaukams šukuoti (s u k a matus ķemmēt), sal. lie. dial. *budūkas* 2. 'čiekurs' Slk, S I 260 ← lie. dial. *bubūkas* 't. p.' (saknes *-b- > -d-* kontaminācijas dēļ ar līdzīgiem vārdiem lie. dial. subst. *badūkas* 'ērķšķis, skuja, badīklis' Dkš resp. lie. dial. subst. *badīklis* 2 'smaila nūja vai rīks badišanai, duršanai' Sv, Vlkv, Rk, Mš, 'ērķšķis, skuja, badīklis' Smn, Ob, lie. dial. subst. *badīklis, -ė* 2 'dzīvnieks, kas daudz badās' J, Grv, Rm vai verb. lie. *badyti* 'sist, durt ar ragiem' R, J, Šl, Lš, Škn, 'durt, durstīt, bakstīt', Jnš, Jnšk, M. Valanč, Šts, SD 102, Vrnv, Ēr, PPr 167, KrvP, Jnš, Varn u.c., sal. arī lie. dial. adj. *badytinis, -ė* 1 'sadurstitis, sašūts no atgriezumiem' Šts, 'paveikts durot' r. av. (LKŽe).

Ap Kiemjoni, Tolimēniem, Kazitišķiem, Kirdeikiem, Linkmeni, Motiejūniem pierakstīti atvasinājumi *baubūkas*, *baubēlis*; *bubūkas*. Tie saistāmi⁴ ar lie. *baūbti*, *būbti*, *bubėti* ‘baurot’, la. *baubt*; lat. *būbō* ‘lielais ūpis’ (LEW 37 un lit.), piem., *šiais metais ant pušų ir eglīų yra daug baūbelių* ‘šogad priedēm un eglēm daudz čiekuru’ Linkmenē (LKŽe); *rudenį labai daug baubukų miške* ‘rudeni ļoti daudz čiekuru mežā’ Salakā (LKŽe).

Ap Berčūniem, Gaidi, Vigutēniem, Lodziem, Biržinišķi, Rimši, Kazitišķiem, Medeišiem, Antakmeni, Kačergīšķi, Linkmeni, Šulēniem, Ceikinēliem, Mielagēniem, Švenčoņiem, Gervēčiem lieto variantus *būkas*, *būkēlis*, *būkēlys*, *būkēlē*, *būkūtis*; *būkas*, *bukēlis*, *bukūtis*, *būkšis*, piem., *mum būkaī labai kojas sudurstē* ‘mums čiekuri ļoti kājas sadurstīja’ Linkmenē (LKŽe); *šandie važiuosme girion būkū rinkt, ba iš jų geros pakuros* ‘šodien brauksim uz mežu čiekurus vākt, jo no tiem labs iekurs’ Mielagēnos (LKŽe); *pušų būkēlēs jau krinta* ‘priežu čiekuri jau krīt’ Ceikinos (LKŽe); *nueik miškan ir atnešk būkēliū vaikam* ‘aizej uz mežu un atnes čiekurus bērniem’ Daugēlišķos (LKŽe); *mažai šiemet būkēliū – nebus kuom sēt miško* ‘maz šogad čiekuru – nebūs ar ko mežu sēt’ Pariņģē (LKŽe); *mažutis kai būkēlis, ē jau bernauna* ‘maziņš kā čiekurs, bet jau kalpo’ Mielagēnos (LKŽe).

Šie varianti saistāmi ar *baūkti* ‘baurot, bļaut; kliegt’, *būkti* ‘bļaut, baurot’, *būkas* ‘kāds purva putns, dumpis; la. *bucēt* ‘skanēt’, *būkšēt*,

interj. *būkš*; sl. **bučati*, **bukati* ‘saukt, baurot, raudāt, trokšņot’, **bykɔ* ‘vērsis’, senind. *bukkati* ‘rej’, gr. βύκτης ‘baurojošs’ un citi (Endzelīns 1980: 411; LEW 37; Sabaliauskas 1968: 135; ЭССЯ III 74, 88, 147sk. un lit.).

Ap Šklēriem, Tiltiem, Akmeni, Čebatoriem, Varēnu, Vēžoni, Vīdeņiem sastopami arī *bumborūs*, *bumburūs*, *bamborūs*, *bamburūs*, *bambuorūs*; *bumbuorūs*; *kvajų būmbuoras*, *bumburūs*, *buūmburas*⁵, piem., *bā.mbuorus n'ēša ir sēklas lugždzīna* ‘čiekurus nes un sēklas loba’ DrskŽ 29; *g'enūkai lāsa buū.burus* ‘dzeniši knābā čiekurus’ DrskŽ 46; *kvajū bambuoraī. prikriti. an tāko*. ‘priežu čiekuri sakrituši uz takas’ DrskŽ 29; *eglē bambuorūs ilgas, o kvajos trumpesnis* ‘egles čiekurs garš, bet priedes – īsāks’ Azierkos (LKŽe); *pilna pušēle būmbuoriū* ‘pilna priede čiekuru’ Leipaliņģē (LKŽe).

Šie vārdi saistāmi ar lie. *bambėti*, *bumbėti*, interj. *bāmbt*, *būmbt*, *buūmbt*; la. *bumbât*, *bumbêt* ‘sist, kludzināt’; po. *bęben*, kr. *бубен* ‘bungas’, gr. βουβειν ‘neskanīgi, dobjji skanēt’ u.c. (ME I 261; LEW 33sk. un lit.).

Līdzīga semantika ir arī dažiem samērā retiem čiekuru nosaukumiem, kas zināmi tikai no atsevišķām vietām:

bibūkas (no Druskininkiem), *biūbe*⁶ (no Valkininkiem, sal. *perka tepgi ir eglīų būmbes* ‘pērk tāpat arī eglīu čiekurus’ [LKŽe]); šim vārdam lietuviešu valodā ir arī nozīmes: ‘vilkvālite; kāds augs pie zemes gu-

- 4 Var piesardzīgi pieņemt, ka lie. dial. subst. *baūbukas* 1 ‘skuja, čiekurs’ Lkm, Slk, lie. dial. subst. *baūbelis* 1 ‘skuja, čiekurs’ Lkm, ‘gurķa vai vāles veida augu auglis’ Dgl (LKŽe) referenta denotatīvās vērtības dēļ (sk. 1. parindi) skaidrojami kā defektīvas formas, t. i., var rekonstruēt formu **baubu-riu-kas* (ar absorbētu *-riu-*) < lie. dial. subst. *buūmburas* 3.^b ‘pumpurs, čiekurs, bumbulis’ J. Jabl, J, Lš, Ds, Kt, A 1885, 128, Kt, J V 968, ‘pārziēdējis auga zieds’ Skr, ‘auga locījuma vieta’ J, ‘resnākais gals, bumbulis, vāle’ Lp, Vv, V. Kudir, ‘diega nelīdzenums, pārsninājums’ Kp, ‘aizsietais desas gals’ Vrn (LKŽe) (saknes *-au-* < *-am-* kontaminācijas dēļ ar lie. *kauburys* 3.^b ‘neliels izcilnis’ J, LV II 172, Kv, Kp, Pl, Mrk, J. Balt, V. Myk-Put, ‘kalna, pakalna kore, virsotne’ J. Jabl, Žem, Pžrl, ‘cinis, paaugstinājums’ Rš, Sv, Vvr, Pč, J. Dov, Škn, ‘[anat.] uzpūšanās, paaugstinājums’ rakstu f., Nt [LKŽe] resp. [dem.] *kaubu-riu-kas* ‘neliels uztūkums, izcilnis’), resp., tiek atspoguļots kā ‘tas, kas ir piepūties, resp., ieapaļš u. tml.’ (sk. 3. parindi). Forma lie. dial. *bubūkas* atspoguļo iepriekš minētā lie. dial. subst. *buūmburas* deminutīvās formas variantu ar saknes *-u-* *-um-* vietā, sal. lie. dial. subst. *buburai* ‘izsitumi; zosādas pumpiņas’ ↔ lie. dial. subst. *buburai* ‘pūtes; izsitumi’ (Būga I 323), sal. arī lie. dial. subst. *būburas* 3.^b, 1 ‘pumpa’ Dov ↔ lie. dial. *būbaras* 3.^b ‘pūte, pumpa’ GGA 1885, 936, Klp (LKŽe) (šāda mija / variantums sastopams arī latviešu valodā, sal. [ar alternantīvu suf. *-ul-* (par to plašāk skat. Skardžius I 186)] la. *bumbul(i)s* ‘neliels uztūkums; čiekurs u.c.’ [ME I 349] ↔ la. dial. *bubulis* ‘diegu mezgls; auduma pika’ [ME I 243–244; skat. arī EH I 248] – skat. arī LEW 64).
- 5 Var pieņemt, ka šo leksēmu cilmi vajadzētu saistīt ar 2. parindē minēto lie. dial. *buūmburas* 3.^b ‘pumpurs, čiekurs, bumbulis’ J. Jabl, J, Lš, Ds, Kt, A 1885, 128, Kt, JV 968, ‘pārziēdējis auga zieds’ Skr, ‘auga posms’ J, ‘resnākais gals, bumbulis, vāle’ Lp, Vv, V. Kudir, ‘diega nelīdzenums, pārsninājums’ Kp, ‘aizsietais desas gals’ Vrn (LKŽe; skat. vēl KpŽ I 149), bet lie. dial. *bamborūs*, *bamburūs*, *bambuorūs* saknes *-um-* > *-am-* mija acīmredzot skaidrojama ar kontamināciju ar lie. dial. *bāmbti* ‘kļūt resnākam, piepūsties, pamp’ J, ‘tūkt’ Ut u.c. (LKŽe), sal. arī lie. dial. verbu *apibaūbti* ‘kļūt nedaudz resnākam’ J, *išbaūbti* ‘kļūt resnākam, piepamp’ J, Ds u.c., *nubaūbti* ‘piepamp, kļūt resnākam’ Ll, Up u.c., *pabaūbti* ‘kļūt resnākam’, Km u.c., *užbaūbti* ‘pietūkt’ Ktk, Slk u.c. (LKŽe), resp., lie. *bāmba* 1. J, Klov, *bambā* 4 Vlkš ‘(anat.) naba (*umbilicus*)’ SD 245, Gs, M. Valanč, Šts, Trgn, Slm, Krkl, Pn, ‘ābola gals, kur bijis zieds’ P, ‘pēdējais kūlis vai vāls’ Vlkj, ‘uztūkums, bumbulis’ Ss, Trgn, Km, Ggr, Lp, Lzd, ‘sēņu augļu ķermeņa augšējās daļas pacēlums vidū, pie kātiņa’ P, ‘no kāposta galvas izaugusi otra galviņa’ Lzd, ‘tabakas vēl neuzziēdējis pumpurs’ Lzd u.c. (LKŽe), t. i., to pamatformu (sal. LEW 33), lai gan Vītauts Mažulis (PKEŽ I 129) sniedz citādu (ļoti apšaubāmu) lie. dial. *bāmbti* cilmes aprakstu.
- 6 Piesardzīgi var pieņemt, ka lie. dial. subst. *bibūkas* ‘čiekurs’, lie. dial. subst. *biūbe* 1 ‘vilkvālite’ Lp, ‘zāle ar dzelteniem ziediem, kas aug neauglīgā zemē, ar zemē guļošām lapām’ Vlk, ‘kartupeļu ziedu auglis’ Pl, ‘čiekurs’ Vlk, ‘aste’ Lp (LKŽe) čiekura nosaukumu ģenēze saistāma ar egles augļa (sākotnējā denotāta, sal. la. *eglēj tōdi lēlōki un garōki čikuri, pridēj mozōki, tōdi opolōki* ‘egles čiekuri tādi lielāki un garāki, priedei – mazāki, tādi apaļāki’) un *membrum virile* ārejo līdzību (šāda referentu identificēšana raksturīga slāvu nupciālajam rituālam – kāzu pīrāgs [kr. *коровай*] tika dekorēts, resp., [no apakšas] *aplipināts* ar čiekura formas miklas veidojumiem, kas saistāmi ar fallisko simboliku [plašāk skat. Иванов, Топоров 1974: 245; skat. arī Сумцов 1996: 110, 196; Топоров 2000: 215] – par tā atspulgiem (aizgūtiem no slāviem) Lietuvas pierobežā ar slāviem plašāk skat. Baldžius 2005: 75) (šāds kultūras motīvs raksturīgs arī citām ide. tautām, t. i. [seno indiešu un (īpaši) grieķu] ceremoniālās simbolikas atribūtikai [plašāk skat. (indiešu) Dowson 1888: 177; (grieķu) Lurker 2005: 49, 51; Скржинская 2009: 119], kas itāliskajās [РИС 132 (tiesa, var būt, ka romieši šo dekora un kara simbolu pārņēmuši no ķeltiem, kuri izgatavoja arī bronzas ieroču piederumus čiekura formā – skat. Диллон, Чедвик 2006: 362, 396, 399, 401; Роллестон 2004: 47, 66, 85; Широкова 2005: 140)], bet vēlāk arī ģermāņu tautās [acīmredzot romiešu kultūras aizgūvums] ieguva militārā lietojuma konotāciju, tāpēc čiekurs [kā vīrišķības simbols], izgatavots no koka vai dzelzs, tika piestiprināts vairoga vidū [skat. Тодд 2005: 38; Симпсон 2005: 151, 229]). Šāda leksiskā minēto referentu saistība īpaši raksturīga slāvu (*visu grupu*) valodām (skat. Плудер–Сарно I 42, 44, II 238), t. i., lie. subst. *būbis* 2 K, Dkš, Grg, Vks, Sut, *bybūs* (4) Š; Kv, Ds ‘*membrum virile, penis*’ kontaminācijas dēļ (pieņemts, ka tas ir suff. *-ikō-* atvasinājums, ir riskanti, jo tādu lietuviešu valodas izloksnēs ir ļoti maz [Skardžius I 131]) ar lie. dial. subst. *rūkas* ‘trauks; rīks; pirksts bez naga resp. *membrum virile*’ (žr. Būga II 86) ~ ‘penis’ J, E, Mrj, Lkš, Gl, Jrb, JV 747, Tv, Sch 64, 192, Sim, Plv, ‘cunnus’ Bsp III 219, N (LKŽe) → **bybykas* **priekšmets*, kas līdzīgs *membrum virile* → *bibūkas* ‘t. p.’ (ar *-i-* etimoloģiskā [skat. LEW 43] *-y-* vietā fonētiskās [acīmredzot to ir noteikusi otrās morfēmas akcentuācija (šādas mijas baltu valodām raksturīgas kopš senatnes, sal. neuzsvērto galotņu saīsināšanu, bet vēlāk redukciju, kā arī citās pozīcijās bijušo garo neuzsvērto patskaņu pārmaiņas (vairāk skat. [un lit.] Mikulēniene 2005: 40, 172, 175, 200–201]), nevis morfoloģiskās kodifikācijas dēļ), bet lie. dial. subst. *biūbē* ← lie. dial. subst. *pūmpis* 2 ‘neliela sāpīga pumpa’ Uzv, Krš, Mžk, Varn, ‘(eif. hum.) penis’ Ms, Slnt, Jnš, Grž, ‘lamas’ Kl, Varn, Brs, Skd (LKŽe) (ar sākuma *b-* < *p-* kontaminācijas dēļ ar jau minēto lie. subst. *būbis*, *bybūs* ‘*membrum virile, penis*’ [kura fleksīvais *-ē* pēc analogijas ar subst. lie. dial. *kulē* (kr. *куль*) 4, *kūlē* 2 M, Kos 36, ‘maisīņš tabakai, naudai’ Krš, JD 547, Jnk, Ndž, ‘(anat.) *scrotum* resp. sēklinieku maisīņš [jo izloksnēs vīrieša dzimumlocekli sauc par kuli (resp. lie. dial. *kulys* – skat. LE XVI 294), sal. vēl arī lie. dial. subst. *kūlis* 2 ‘*scrotum*’ J, Š, Bsp II 37, Skd, Uzv, Kp, Pnd, Lž, Slnt, Šts, Vks, Dr (LKŽe) ⇒ lie. dial. subst. *pūmpē* 1 ‘sievietes dzimumorgāns’ Ds (LKŽe)]’ J, Rmš, Kv u.c. (LKŽe)]. Šādu pieņēmumu var pamatot ar semēmas ‘aste’ eksistēšanu, jo lietuviešu izloksnēs šis, tabu leksikai piešķiramais, cilvēka ķermeņa daļas nosaukums tiek minēts kā aizgūvums no vā. *Schwanz* ‘zirga aste; *membrum virile*’: lie. dial. subst. *švāncas* 1, *švāncas* 2 Plv ‘(vlg.) *penis*’ Skr, ‘tāds lamuvārds’ Kri (LKŽe).

lošām lapām un dzelteniem ziediem, kas aug sliktā augsnē; kartupeļu ziedu auglis; aste', sal. *bībyti* 'šaudīt', *bīm̃bti*, interj. *bibýmpt*, *bibim̃t*, *bimb̃t* un līdzīgi (LKŽe);

borškē (Ventē, Kintos, sal. LKŽe); varbūt saistāms⁷ ar *barškēti*, interj. *bárkš(t)*; la. *brakstēt*, *brakšēt* 'dunēt, brakšķēt', interj. *braks*; tālāk daļēji sal. vlv. *brāskēn* 'brakšķēšana', vav. *brastōn* 'sprakšķēt', senisl. *braka* 'čirkstēt, čīkstēt', īr. *brosc* 'troksnis, pērkona negaiss', lat. *fragor* 'brakšķēšana' u.c. (ME I 322skk.; Stang 1942: 136; LEW 35 un lit.);

*budūkas*⁸ (Lodžos, Salakā), sal. interj. *budūks* (LKŽe); *voverys mēgsta budukūs* 'vāverēm patīk čiekuri' Salakā (LKŽe); *budūkai auga tik ant pušy; ant eglīy auga šiškos* 'čiekuri aug tikai priedēs, eglēs aug šiškos (čiekuri)' Salakā (LKŽe).

Lietuvas ziemeļos, netālu no Latvijas pierobežas (Daukņūnos, Jurgēnos, Berklaiņos, Vabalninkā, Daržišķos, Stumbrišķos, Šalteņos, Piņavā, Karsakišķos, Subačū, Miežišķos, Navikos, Viešintās) lieto arī nosaukumu *brēkis* (ar variantiem *brekys*, *brēké*), piem., *ka[d] dō.va gal'vxn b'rek'ū* 'kā deva pa galvu ar čiekuru' KpŽ I 228; *vaikai renka brekiūs ir kūrina* 'bērni vāc čiekurus un kurina' Paistrē (LKŽe); *žiemq voverys mintā eglīy ir pušy brēkiais* 'ziemu vāveres pārtiek no eglu un priežu čiekuriem' Vabalninkā (LKŽe).

Šis nosaukums radies⁹ no la. *brēkis* 'raudošs bērns, brēkulis, bļauris,' kas darināts no darbības vārda *brēkt* 'kliegt, raudāt' (pēdējo mēģina saistīt ar sl. **brechati* 'kliegt, riet, šņākt', sav. *pracht* 'troksnis', īru *bressen* 'k dziedziens', skat. ME I 330sk.).

Ar nosaukumu *brēkis* cieši saistīts netālu tajā pašā areāla šur tur (ap Saločiem, Užušļiem, Geidžūniem, Šuķoni, Gataučiem, Berklaiņiem, Vabalninku, Alizavu, Salamiesti, Daržišķiem, Karsakišķiem, Panevėžu, Jotainiem, Ramīgalu) lietotais *vėjavaikis* (ar variantiem *vējāvaikis*, *vėjavaikis*, *vėjo vaikas*, *vėjo vaikai*)¹⁰, piem., *pilna eglē vėjavaikiy, lyg ant obelēs obuoliy* 'pilna egle čiekuru kā ābele ābolu' Klovaiņos (LKŽe); *mes vaikai žiemq eidavom vėjavaikiy rinkt* 'mēs, bērni, ziemā mēdzām iet čiekurus vākt' Karsakišķos (LKŽe); *Petras parnešē iš girios vaikum vėjavaikiy* 'Petrs atnesa no meža bērniem čiekurus' Ramīgalā (LKŽe); *Jonai, parvežk mums šiandie iš miško vėjo vaiky* 'Jon, atved mums šodien no meža čiekurus' Biržos (LKŽe).

Šis ir saliktenis, kurš parasti apzīmē nemierīgu, nenopietnu cilvēku (LKŽe). Pirmais tā komponents ir lietvārds *vėjas*, kam atbilstošais la. *vėjš*. *Vėjas* pamatvārds *vėti* 'pūst; vētīt, pērt' lietuviešu valodā ir jau

kļuvis ļoti rets (skat. LKŽe), bet tam ir ļoti dziļas saknes, sal. sensl. *vėjati* 'pūst', he. *huuai-* 'bēgt, lekt', senind. *vāyati* 'pūš', arm. *hovem* 'pūšu' utt. No tā ide. valodās darināts daudz dažādu vēju nosaukumu, no tiem īpaši arhaisks ir **uent-*, sal. he. *huuant-*, toh. *A want*, lat. *ventus*, go. *winds* (Trautmann 1923: 345sk.; LEW 1216sk.; IEW 81skk.; Иванов 1965: 91skk., 1981: 166sk.; ИЯ 677; Smoczyński 2007: 745).

Otrais komponents – *vaikas*, radniecīgs pr. *waix* 'kalps (puisis)' III 67₄, *waiklis* 'dēls' E 190, arī darināts no visai sena darbības vārda **ueik-*, sal. lie. *veikti* (tāpat arī *veiklūs*, *vikrūs*, *viēkas* 'spēks, dzīve'), la. *veikt*, sensl. **vėkv* 'spēks, mūžs, gadsimts', go. *weihan* 'karot', īr. *fichim* 'karo', lat. *vincere* 'uzveikt, uzvarēt ienaidnieku' u.c. (Būga I 43; Trautmann 1923: 339; LEW 1180sk., 1213sk.; IEW 1128sk.; Sabaliauskas 1990: 148; PKEŽ IV 213; Smoczyński 2007: 712, 728).

Mazliet vairāk uz dienvidaustrumiem, galvenokārt austrumuaukštaišu Kupišķu, Anīkšču, Utenas un Viļņas izlokšņu ziemeļaustrumu daļā plešas diezgan liels areāls, kuram raksturīgi nosaukumi *žebelys*, *žebelis*, *žebēlis*; *žēvelis*, *žēvelys*; *šebežis*, *šebežys*¹¹.

Minētajās izloksnēs šos nosaukumus lieto plaši, piem., *sako mat, kai pavasarij daug žebeliū in eglīy, tai ir bulbū bus* 'saka, redz, ja pavasarī daudz čiekuru eglēs, tad arī kartupeļu būs [daudz]' Suginčos (LKŽe); *šakq nuskyniau eglēlēs su šešiais žebeliais* 'nolauzu eglītes zaru ar sešiem čiekuriem' Kamajos (LKŽe); *pilna žemē žebeliū – vovercyiū pričekšlinta* 'pilna zeme čiekuru – vāverišu piemētāta' Kuktišķēs (LKŽe); *šiemet žebeliū ant eglīy tai kaip žvakiy prikarta* 'šogad čiekuru eglēs kā sveču sakārts' Vižonās (LKŽe); *kad pliekia geniai žebeliūs, net miškas skamba* 'kad kaļ dzeņi čiekurus, pat mežs skan' Užpaļos (LKŽe); *vaziuotumēm miškan žēveliy rinkty, tik greit vakaras, sutems* 'brauktu uz mežu čiekurus vākt, tikai drīz jau vakars, satumsīs' Skapišķos (LKŽe); *žēveliais pečiū kūrina* '[ar] čiekuriem krāsni kurina' Kupišķos (LKŽe); *kartais ir šēbežj vadina skuja* 'dažreiz arī čiekuru sauc par skuju' Leļūnos (LKŽe); *nuo bulbū kasimo kad pasidarē rankos kaip šebežis* 'no kartupeļu rakšanas rokas kļuva kā čiekurs Anīkščos (LKŽe); *tu ko čia paspūtes kaip šebežys* 'ko tu te piepūties kā čiekurs' Utenā (LKŽe).

Nosaukumu *žebelys*, *žebelis*, *žebēlis*; *žēvelis*, *žēvelys*; *šebežis*, *šebežys* pamatā varbūt ir skaņu atdarinājuma vārds *žebel*, ko attiecina ar nievājuma niansi uz runu, sal. vēl *žebelē* 'pasaka; spoks; neveiksminieks, tūļa, lempis; aklais', *žebelis* / *žebelis* 'pasaka; plāpa, niekcalbis'; *ževelioti*, *ževernóti*, *ževégoti* 'niekus runāt', *ževóti* 'skaļi kliegt, kliegt';

7 Acīmredzot tas ir ģermānisms, kas atvasināts no vā. *Borste* 'sari; sars resp. ciets mats; pumpa (uz kakla)' (Pawlowsky 1911: 260) ar sporādisku *-t- > -k-* miju, kas reizēm sastopama lietuviešu izloksnēs, sal. lie. *sterblē* ↔ *skerblē*.

8 Var piesardzīgi pieņemt, ka lie. dial. *budūkas* atspoguļo regresīvās asimilācijas miju (par šādu deverbālu substantīvu darināšanas veidu vairāk skat. Skardžius I 136sk.).

9 Šāds pieņēmums būtu pārliecinošs, ja la. *brēkis* 'brēkulis, raudošs bērns' (ME I 331) tiktu lietots ar nozīmi 'čiekurs', taču tā nav (sal. ME ibd.; EH I 241). Var piesardzīgi pieņemt, ka lie. dial. *brēkis* 2. 'čiekurs' Antš, Paļ, Vb (LKŽe) (*brekys*, *brēké*) rāda vokālo sinharmonismu, t. i., asimilācijas procesu atkarībā no patskaņu rindas: la. *bruka* 'plisums, trūce' (skat. ĒIV I 189 [vēl sal. la. dial. adj. *brukaiņš* / *brukains* 'tāds, kam ir trūce' (ĒIV ibd.)]); trūkis (la. *hernia*, *ruptura*) resp. bruka '[...] ārēji izskatās pēc miksta uztūkuma, kas izspiests no iekšpuses uz āru' (LE XXXI 531), t. i., čiekurs un bruka varēja būt saistīti identiska referenciālā denotāta dēļ 'izspiests uz āru / pacelts no iekšpuses resp. uztūkums' (sk. 2. parindi) ↔ la. *trūce* 't. p.' → la. dial. **bruke* 't. p.' (fleksīvā *-a > -e-* analogijas dēļ ar la. *trūce*) → la. dial. **breke* 't. p.' (jau minētā vokālā sinharmonisma dēļ vai regresīvās asimilācijas dēļ, sal. la. *meitainīte* 'meitenīte' ↔ la. *meitanīte* 't. p.' BW 12060, 13010 [ME II 593]) ⇒ (aizg.; leticisms) *ē-* celma lie. dial. *brēké* 'čiekurs' → *iō* celma lie. dial. *brēkis* 't. p.' (ar fleksīvā *-e > -is* kontaminācijas dēļ ar lie. *kankorėž-is* 't. p.') → lie. dial. *brekys* 't. p.' (pēc analogijas ar lie. dial. *žebēlys* 't. p.').

10 Varētu pieļaut, ka čiekura nosaukumu noteikusi mitoloģiskā motivācija, jo lietuvieši egli ir saistījuši ar htonisko auglību (čiekurs – v e l n a cigārs [Vēlius 1983: 120]); tā dzemdēja bērnus no rokām, galvas, kājām (LM I 213); Dieva dēli (vēji – LM I 409) to apdāvināja ar zelta gredzeniem; tas var būt arī eifēmisks *membrum virile* nosaukums (skat. 5. parindi), sal. lie. sintagmu *vėjo pāmušalas* 'nenopietns cilvēks, vējgrāblis, blandonis' Gs, Plv, Auk, A. Vencl, LzP, Kt, Krok, Mrj (LKŽe), sal. arī la. *vēja zaķis* 'palaidnis' (ME IV 554); cilvēki tā dēvējuši čiekurus, šo nosaukumu ģenēzi saistot ar vēja darbību, it kā „[...] tos vējš aizpūš, nodauza nost” (Dulaitienē 1958: 431).

11 Var pieļaut, ka lie. dial. subst. *žebēlys* 3^b K. Būg, Š, DŽ, NdŽ, KŽ, LKA I 166 (Rk), Ds, Krns, Jž, Sv, Antz, Kp, *žebelis* 1 LKA I 166, Ukm, Adm, Blnk, Rk, *žebēlis* 2 LKA I 166 (Dgl); S. Dauk, Rtr, Blv, E 'čiekurs' Sug, Ut, Km, Ob, Ktk, Skp, Vžns, Užp, Sv, 'miltu klimpa, ko gatavo, uzspiežot uz rīves otrās puses' Dbk (LKŽe) būtu jāuzskata par vokālās sinharmonijas refleksijām (par šādām vokālām izmaiņām lietuviešu un latviešu valodā [kā arī lit.] plašāk skat. Breidaks I 337; skat. arī 7. parindi), t. i., lie. dial. **žibelys* 'tas, kuram pavērtā vaļā mute' (← lie. verb. *žībauti* 'žāvāties' Trgn, Ktk, Aln, Blnk, Klt, Sv, Ant, Slk, Lkm, Ldk, 'plātīt muti' Dgč, A. Rūt, '[pa jokam] ēst, bāzt iekšā' Švnč, 'ēst (par dzīvniekiem)' Slk, 'kvernēt, būt izklaidīgam, neuzmanīgam' NdŽ [LKŽe] + suff. **-eljō-* [par šādu darināšanas veidu plašāk skat. Skardžius I 175skk.] – čiekuri žūstot „paver vaļā mutes”, t. i., paveras resp. „žāvājas” [skat. LE X 444], sal. lie. dial. verbu *žibūoti* 'plātīt muti' [KIŽ 428]) > lie. dial. *žebēlys* > *žēvelys*.

šebaldēle 'niekkalbis', šēbeldoti 'kairināt, kaitināt, aizāķēt; skarbi, izaicinoši pielabināties' (LKŽe).

Nosaukumu *čiūtē* lieto gandrīz visi rietumžemaiši un ziemeļžemaišu Kretingas izlokšņu grupas runātāji, piem., *tuos ģ čirt's* 'tie ir čiekuri' MoŽK; *čirt's lōb vadint'* '[par] čiekuriem sauca' MoŽK; *ant egliu auga čiūtēs* 'egļes aug čiekuri' Dovilos (LKŽe); *pušų čiūtēs kojas bado, o egliu ne* 'priežu čiekuri kājas dur, bet egļu – nē' Palangā (LKŽe); *žiūrēk, kaip gražiai eglēje* *čiūtēs atrodo* 'skaties, cik skaisti eglē čiekuri izskatās' Kretingā (LKŽe); *kūrēme ugnį su čiūtēms* 'kūrām uguni ar čiekuriem' Klaipēdā (LKŽe).

Aļģirds Sabaļausks (1972: 167sk.), iepazīdamies vēl tikai ar *Lietuviešu valodas atlanta* melnraksta karti (sal. LKA I karte 93), konstatējis, ka vārda *čiūtē* 'čiekurs' pamatā nevis slāvisma šyškā varianti *čēčkā, čyčkā* (par to skat. 96. lpp.), kā domā Ernsts Frenkelis (LEW 72, 77), bet gan no skaņu atdarinājuma veidotais cūkas nosaukums¹², sal. lie. *čiūotē, čiūotis; čiūkā, čiūkas*, la. *čūcis* 'sivēns' (plašāk skat. Sabaliauskas 1968: 172skk.)¹³.

Atsevišķās ziemeļžemaišu Telšu izloksnēs (ap Kaloti, Serapiniem, Salantiem, Grūšlauķi, Mosēdi, Gudaļiem, Mažaičiem, Gadūnavu), kas ir daļēji tajā pašā areālā, kur lieto minēto vārdu *čiūtē*, čiekuru

apzīmē vārdi *kiaulē* (par tā cilmi skat. 76. lpp.)¹⁴, *kiaulēle, kiaulēkē*, piem., *vūoverēis māists – ēgl's kaulēl's* 'vāveres barība – egļu čiekuri' MoŽK; *vadēn kētejē kōnkūoriežēs, be(t) dāugāu kaulēlūoms* 'sauc citi *kankorēžiais*, bet vairāk par *ķaulēlem* (cūciņām)' MoŽK; *egļes šakos su kiaulēms yr diktai smagios* 'egļu zari ar čiekuriem ir ļoti smagi' Gargždos (LKŽe); *bēkiam kiaulēlių pasirinkti* 'skriesim čiekurus salasīt' Žemaiču Kalvarijā (LKŽe).

Pie paša *čiūtēs* areāla – Klaipēdas novada aukštaišu un tiem blakus esošajās atsevišķās dienvidžemaišu izloksnēs – lieto nosaukumus *būrē, būris, burikē, buriūkas, buriūkē, burýtis, buriūlis*, piem., *kiti eina buriūs rinkti kūrenti* 'citi iet čiekurus vākt kurināšanai' Paģēģos (LKŽe); *egļes ir pušies vaisius yra būrēs* 'egļu un priežu augļi ir čiekuri' Paģēģos (LKŽe); *voverē burēs yra išaižiūsi* 'vāvere čiekurus ir izlobījusi' Klaipēdā (LKŽe); *prisirinkim būrių ir užkurkim, jos gerai dega* 'savāksim čiekurus un iekursim, tie labi deg' Tauraģē (LKŽe); *ot gražūs burkūliai, prisirinkim* 're, skaisti čiekuri, savāksim' Krinčinā (LKŽe); *ant šios eglēs nėra nė vieno burkūčio* 'šajā eglē nav nevien čiekura' Antašavā (LKŽe).

Šie čiekuru nosaukumi visdrīzāk saistītāmi ar skaņu atdarināšanas cilmes aitas nosaukumiem *būrē, burēlē, burūtē* un līdzīgi (par tiem skat. Sabaliauskas 1968: 116; Откупщиков 1993 un lit.)¹⁵.

12 Var piesardzīgi pieļaut, ka lie. dial. subst. *čiūtē* 2 'čiekurs' Kal, Prk, Krg, Dov, Plng, Krtn, Klp, 'dzeloņains šķērskoks, ko sien starp zirgiem, kad tos jūdž pāri' Dr (LKŽe) būtu atvedināms no lie. dial. **džiūtē* *'tas, kas ir izžuvis / sauss' ar sporādisko miju č- < dž-, sal. lie. dial. adj. *džiūtis* 2 'kaut kas kalsns, izkaltis' Šts (LKŽe) ↔ lie. dial. subst. *džiūtis* 4 'kaltešana, žāvēšana; kalšana' Ktk, Grl, 'kalšana, nīkšana' DŽ, Mž 288, Ch5Moz 28, 22, 'plaušu slimība, dilonis' SD 356, [K], Vvr, M. Valanč, LC 1887, 9, Rod (LKŽe), lie. dial. subst. *džiūtē* 4, *džiūtē* 1 'plaušu slimība, dilonis' Bdr, Srij, Krok (LKŽe), sal. arī patskaņu mijas citas pakāpes lie. dial. subst. *džiūtas* 'groziņš siera žāvēšanai' Jz (skat. Skardžius I 320), *džiūtas* 1 'vieta rijā starp diviem ārdiem, rijas gulta; rijas gultā kaltējamo linu vai labības daudzums' Sd, KlvrŽ, 'groziņš siera žāvēšanai' Tv ↔ *džiūta* 1 'vieta rijā starp diviem ārdiem, rijas gulta' Žd, 'uz ārdiem kaltējamo linu vai labības daudzums' Skd, Šts, 'groziņš siera žāvēšanai' Lkv, Varn, J, Krkl (LKŽe) ← lie. verb. *džiūti* 'kļūt sausam, žūt' K, Kp, N, Ds, Lp, A. Baran, Lg, Prl, Šl, Pn, 'sacietēt, zaudējot sulu' J, Ēr, Lp, Q 508, M. Valanč, B, 'izzust tvaikojošot' JD 466, B. Sruog, KrvP (Vlkv), 'vist, kļūt ļenganam, nīkt, iet bojā (par augiem)' LTR (Lbv, Mrk), Dbč, D 3, JD 903, KrvD 20, LT III 414 (Sln), 'kalst, novājet' Lz, Užp, OG 339, K, Ēr, M. Valanč, K I 36, A. Baran, DP 7, BP I 14, K II 39, R¹ 72, 'slimot ar diloni' SD 356, K I 36, Ds (LKŽe) / lie. verb. *džiūti* 'kārt, likt, lai žūst, žaut' J, Rz, Všk, Plv, D 110, OG 321, LTR (Šll), 'žāvēt' Bsg u.c. (LKŽe) (par šādu darināšanas veidu plašāk skat. Skardžius I 320skk.).

13 Pieļaujams, ka lie. dial. *čiūotē* 1 'cūka, ruksis' Ssk, Ds, Užp (LKŽe), *čiūotis* 't. p.' nav vis skaņas vārds, jo, saucot cūkas, nelieto verbu *čiūčiūoti* (sal. lie. dial. verbu *čiūčiūoti, čiūčiūoti* 'saukt suni' Kp vai lie. verbu *čiūčiūoti, čiūčiūoti* 'ajāt, žūžot, šūpot, midzināt' Tvr, Slk, LTR (Smn), J, JV 220, Žvr, 'gulēt' J, OG 313, LTR (Tvr), 'būt viņu šūpojāmajam, šūpoties virs ūdens' LTR (Mrj), FM 31, 'ilgi gatavoties, darboties (pie kaut kā), aizņemt laiku' Šmk, Ds, 'mocieties, velti tērēt laiku sargājot, lutinot' J, Rdm, 'biezi apsiet, vilkt' Gs [LKŽe]), bet gan *kriuksēti*. Tādēļ šie dialektismi acīmredzot būtu skaidrojami kā absorbcijas ceļā radušās formas no lie. dial. **čiuo-p-tē(-is)*, kuras cilmi būtu jāsaista ar dial. lie. verbālo sakņu *čiuop-* ↔ *čiaup-* ↔ *čiop-* ↔ *čep-* dialektālo diversifikāciju, t. i., šī onomatopoētiskas cilmes lietvārda ģenēze būtu saistāma ar lie. dial. verbu *čiópteli* 'iečāpstināties' J. Balt (LKŽe), kas atvedināms no lie. verba *čepsēti* 'ar lūpām čāpstināt, šmaukstināt' Š, Vaižg, Pn, Alv, 'ēst, čāpstinot ar lūpām' Grž, Dkš, Vv, Št, 'būt apmierinātam čāpstinot (ēdot)' Dglš, Vaižg, 'neveikli iet, velkot kājas pa zemi' Pl, Gs (LKŽe): (1) saknes *-io-* < *-e-* mija jāskaidro ar atšķirīga vokālisma un atšķirīgas cilmes darbības vārdu dialektālu sastatījumu (resp., ar morfoloģisku kontamināciju) lietuviešu izloksnēs, sal. lie. verbu *čepsēti* semēmu 'čāpstināt, šmakstināt' ↔ lie. verbu *čiaūpti, čiaūpti* 'pavērt (lūpas, muti)' K, Pn, Nmn, Gs, 'saķert' J, 'čāpstināt' J, 'runāt, pļāpāt' Arm (LKŽe); (2) turklāt jāpiebilst, ka lietuviešu izloksnēs sastopams lie. verba *čiopti* (ar saknes *-io-*) un lie. verba *čiūopti*, dial. *čiūopti* Rdm 'skart, taustīt, grābstīt, čamdīt' R 151, C II 577, 'ķert, grābt' J, 'zagt' Jz (LKŽe) identiska lietojuma gadījumi (par **čiuo-p-tē(-is)* derivatīvo tipu skat. 8. parindī), t. i., būtu jārekonstruē semēma *'tā, kas never muti ciet, resp., pastāvīgi (čāpstinādama) ēd ↔ ir ēdelīga'.

Jāuzsver, ka la. dial. *čūcis, čūča, čūcele, čūčuks* 'cūka (cūciņa, sivēntiņš)' (ME I 244; EH I 298) acīmredzot būtu uzskatāmi par aizguvumiem no krievu valodas, sal. kr. *чүшка* 'cūka', kr. *чүха* 'cūkas šņukurs; cūka' (Даль IV 616sk.; Ожеро, Шведова V 575; CAP VI 835), tāpēc lietuviešu un latviešu minēto cūkas nosaukumu saistījums acīmredzot nav iespējams.

14 Čiekura nosaukšana ar cūkas denotātu ir saistīta ar 4. parindē izklāstītiem subst. lie. dial. *borškē* 'čiekurs' cilmes skaidrojuma argumentiem, t. i., lie. dial. *borškē* (ģerm.) < vācu *Borste* 'sari; sars resp. ciets mats; pūte (uz kakla)' (Pawlowsky 1911: 260) ↔ vācu *Borstenvieh* 'cūka', t. i., būtu jākonstruē asociatīvā semēma 'objekts tāds, kāda ir cūka ↔ sarains / ar saceltām spalvām dzīvnieks'. Tādēļ var izvirzīt hipotēzi, ka zoonimiskā fitonīma konotācija nav vis baltiskas, bet gan ģermānis-kas cilmes, bet tādas nozīmes leksēma *kiaulē* 'cūka' acīmredzot būtu jāiedala semantisko kalku leksiskajā grupā.

15 Subst. *būris* 2 'čiekurs' Pgg ~ *būrē* 2 'aita' Krž, Skr, J, Grš, Grž, Vlkv, 'čiekurs' Pgg, Klp, Trg, '(alkšņa, bērza, lazdas) spurdze' K, Bru, '(bot.) *Vexillum*' P (LKŽe) cilme tiek skaidrota divējādi: I. šīs formas atspoguļo absorbcijas ceļā radušos formu **bur-buol-ē* (ar absorbētu *-buol-*; par šādām izmaiņām plašāk skat. 9. parindē), sal. lie. subst. *burbuolē* 'čiekurs' Sl, Km, Š (LKŽe; skat. arī 1. parindī); *jō* celma forma varēja rasties pēc analogijas ar lie. *kankorēžis*; II. vārdi būtu uzskatāmi par baltu un slāvu pimvalodas izolekta vārdiem, sal. lie. subst. *gūras* '(kalna) rags ('paugurs, kalna virotne' [LKŽ III 741])' J I 715 ↔ kr. *гуля* 'čiekurs; tulzna (zem ādas); audžējs' (Būga I 330, 441 [jāpiebilst, ka par šādu K. Būgas saistījumu šaubas izteica Olegs Trubačovs (skat. Фасмер I 473), lai gan pats (Трубачев I 279, II 155) konstatē semēmu 'gabals (akmens) / kaut kas saspiests' un 'čiekurs' ģenētiskās saiknes esamību un izsaka kazuistisku varbūtību, it kā kr. *гуля* < pirmsl. **gulja* 'čiekurs' ← 'trīt, (no) laupīt, (no)driskāt, (no)plēst' (ЭССЯ VII 170) – nav skaidrs, kas ar tiem čiekuriem ko trin vai mizo, ja tās ir uzuālo konotāciju atspoguļojošās nozīmes]), po. *gula* 'puns (sasituma)', *gulka* 'čiekurs' (Linde I 801) u.c. (vairāk piemēru skat. ЭССЯ ibd.), kuru sufiksālo *-r-* un *-l-* neatbilstme būtu skaidrojama ar sonantu derivatīvo elementu biežu disimilācijas miju jau ide. pirmvalodā (plašāk skat. Benveniste 1984: 40) < bl.-sl. adj. **gūr(l)a-* 'salicis, saliekts' (> bl.-sl. verb. **gūr(l)-* *'kļūt salikušam') < ide. adj. **gūr(l)o-* 't. p.' (ar ide. determinatīvu **-r-* un **-l-* miju) < ide. verb. **gūr-* 'liekt(ies), likt' (sal. Urbutis 1981: 33; PKEŽ I 331, 425), kas atspoguļo sākumlīdzskaņa miju *g-* > *b-*, ko var skaidrot divējādi: (1) kā sporādisku, ko ir noteikusi tautas etimoloģija (skat. LEW 65; Kabašinskaitē 1998: 83); (2) vācu valodas identiskā lietojuma alternantu (vārdi tiek lietoti Klaipēdas apgabalā) ietekmē, sal. vācu *Borke* 'miza, tāss, sakaltuša koka sveķaina brūce' / vā. adj. *borkig* 'ar biezu mizu, sakaltis' – sal., t. i., asociatīvi, jo čiekuri tika lietoti kā iekurs (sal. subst. lie. *prākuras* 3^b Kl 'iekurs' Pln, Kal, Užv, Trg (LKŽe) ~ (pl.) *prakurai* 'ar ko tiek iekurts' Dkš, Pln, Dovydai (Biržu raj.), Sb (Skardžius I 444) ↔ 'skali, skaidas, tāss uguns iekuram' (DLKŽ⁵), sal. arī. la. *salas čičēks, pakūr uģen a tiem*; lie. *prisirinkim būrių ir užkurkim, jos gerai dega* 'salasisim čiekurus un iekursim, tie labi deg'. Tātad var secināt, ka LKŽ sastādītāji kļūdaini vienā leksiski semantiskajā ligzdā apvienojuši lie. dial. *būrē* 'čiekurs' (< **gūrē* 't. p.') ar pilnīgi citas (onomatopoētiskas – par to skat. LEW 65) cilmes lie. dial. *būrē* 'aita'.

Minētajiem vārdiem līdzīgi ir ar govju vai teļu nosaukumiem saistītie nosaukumi *buziōkas*, *buziūkas*, *buziūlis*, *būzulas*, *buziūlas*; *buzžys*, *buzžēlis*, *buziūkas*, *buzūkas*, *buzūlis*; *būžys*, *būžēlis*, *būžiūkas*, *būžūkas*, sal. *būžē*, *būžē* 'govs', *buziūkas*, *buziūlis* 'telēns'; *bučiūkas*, *bučūkas*, *būčius*, *būčiai*, sal. *bučiūlis* 'telēns', *būčkē* 'govs'.

Šie nosaukumi raksturīgi dienvidaukštaišu un dažām tiem tuvām rietumaukštaišu izloksnēm, piem., *āglē.s bu.žai. í.lgus* 'egles čiekuri gari' DrskŽ 48; *v'isó'k'u. bužūr dař. | ir kvājo.s tūri bu.žūr* 'visādi čiekuri tagad, arī priedēm' DrskŽ 48; *antā buzūku. āgl'u. suprañ.ta* [ora] 'pēc egļu čiekuriem noteica [laiku]' DrskŽ 48; *prisirinkom nuo pušelaičių būžių* 'salasijām no priedītēm čiekurus' Marcinkonē (LKŽe); *nuo aņkslio puola bambuoriai, nuo eglēs būžiai* 'no alksņa krīt bambuori, no egles būži' Leipaliņģē (LKŽe); *po eglēm pilna būžių prikritę* 'zem eglēm pilns čiekuru [sakritis]' Lišķavā (LKŽe); *pilna žemē prikrito bužiūku* 'pilna zeme sakritusi čiekuru' Daukšos (LKŽe); *neturi kuo kūrenti, tai eglīų bužiūku prisirinko* '[kad] nebija ko kurināt, tad egļu čiekurus savāca' Alitā (LKŽe); *ant eglīų tiek daug bužiūlių* 'eglē tik daudz čiekuru' Seinos (LKŽe); *parink eglīų bučiūku, bus pakurom* 'palasi egļu čiekuru, būs iekuram' Valkininkos (LKŽe); *šimet ant eglēs daug bučiūku* 'šogad eglē daudz čiekuru' Kroķalauķē (LKŽe).

Vēl šeit var pievērst uzmanību Jodpēnos pierakstītam nosaukumam *kakaraitas*, kas visdrīzāk saistīts ar gaiļa dziedāšanas atdarinājumu *kakarīeku*, sal. vēl *kakarīnē*, *kakarīnē* (LKŽe)¹⁶.

Latviešu izloksnēs, bez jau minētā (sal. 89. lpp.) *circuzis* (ar variantiem *circuozis*, *circūzis*), kas raksturīgs bijušajai sēļu apdzīvotajai teritorijai (Augšzemei) un Latgalei, lieto vēl vairākus līdzīga skanējuma čiekura nosaukumus.

Visos dialektos sastopams nosaukums *čiekurs*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds un kam izloksnēs ir fonētiski pārveidojumi un morfoloģiski varianti. Izplatītāka ir *o*-celma forma, piem., *ka sakalst, ta vīņ aš – durēs kājēs tie priēž čiekār* 'kad sakalst, tad viņi asi – duras kājās tie priežu čiekuri' Ancē (LVDA); *egleī tādi pagarāki čiekurīši* 'eglei tādi garāki čiekuriņi' Asītē (LVDA); *čiekuruōs sēklas iēkšā* 'čiekuros sēklas iekšā' Augstkalnē (LVDA); *vūovere ād čikurus* 'vāvere ēd čiekurus' Bejā (LVDA); *paēglīm nau čiekurī, priēdeī i čiekurī* 'paeglim nav čiekuru, priedei ir čiekuri' Dauguļos (LVDA); *bi atnesis viēnu zaru a visim čiekurim* 'bija atnesis vienu zaru ar visiem čiekuriem' Ērgemē (ĒIV I 234); *a's kápāi pa kūokiēm, čiekur's lā:ē:si:ij* 'es kāpelēju pa kokiem, čiekurus lasiju' Grašos (LVDA); *priežu čiekurus cilvēki lasa maīsiēm* 'priežu čiekurus cilvēki lasa maisiem' Inčukalnā (LVDA); *čiekurim i karsts uguņš* '[no] čiekuriem ir karsta uguns' Ūņos (LVDA); *egleī tōdi telōki un garōki čikuri, priēdeī mozōki, tōdi opolōki* 'eglei tādi lielāki un garāki čiekuri, priedei – mazāki, tādi apaļāki' Līvānos (LVDA); *ār čikuřim kurynōi kruōsni* 'ar čiekuriem kurina krāsni' Naujenē (LVDA); *lasija priežu čiekurus un krāsoja tajā čiekuru novārijumā puisenam bikses* 'lasija priežu čiekurus un krāsoja tajā čiekuru novārijumā puisenam bikses' Sinolē (LVDA); *vāverī čiekuriņš graūž* 'vāveres čiekuriņus grauž' Skultē (LVDA); *ka doūdž egl čiekari, ta labi karīņi* 'ja daudz priežu čiekuru, tad labi kartupeļi' Svētcimā (LVDA); *priež čiekurš muiža pārdeu* 'priežu čiekurus muižā pārdeva' Vainižos (ALE); *priež čiekars* 'priežu čiekurs' Ventā (ALE); *salas čiekars, pakur ugen a tiem* 'salasi čiekurus un iekur uguni ar tiem' Zlēkās (LVDA).

16 Piesardzīgi var pieļaut, ka lie. dial. subst. *kakaraitas* 'čiekurs' ← lie. subst. *kaūkaras* 'kalniņš, kalva, paugurs' B, R, MŽ² 118 u.c.; 'kalna virsotne' M, S. Dauk, RB 4 Moz 23,9; 'zemes paugurs, cinis, uzbērums' B, J; 'piere, pakausis' Kair (LKŽe) (sal. arī lie. *kaūkoras, ō* 'Mandragora officinarum (kartupeļu dzimtas augs)' C I 75; t. i., ko reflektē auglības semēma [LE XVII 225; plašāk skat. Kregždys 2010b: 66] + suf. -ait- [par šādu derivatīvo tipu skat. Skardžius I 358skk.] – ar *au...a* > *a...a* vokālā sinharmonisma dēļ [par šādu maiņu skat. 7., 9. parindī]), t. i., atšķirīgas konotācijas uzēmas: (1) 'izvirzījies uz priekšu (kā piere); pietūcis (kā cinis)', sal. arī lie. dial. subst. *kaukorikas* 2 'bērns ar lielu galvu' Šmn (LKŽe; skat. arī KpŽ I 228); (2) 'auglīgs, resp., pilns ar sēklām (kā mandragora).

ijo-celma forma *čiekuris* reģistrēta Kurzemes dienvidu daļā (Apriķos, Bunkā, Kuldīgā, Nīcā, Rudbāržos, Snēpelē, Valtaiķos u.c.), Zemgalē (Lestenē, Sēmē, Valgundē u.c.) un visai bieži arī Vidzemē – tās ziemeļu daļā (Dikļos, Ipiķos, Jeros, Mazsalacā, Pālē, Umurgā u.c.) un dienvidaustrumos (Kalsnavā, Praulienā, Vējāvā), dažviet Augšzemē (Salienā, Saukā, Zasā) un vairākās Latgales izloksnēs (Aglonā, Andrupenē, Bērzpilī, Dagdā, Kaunatā, Ozolainē, Rugājos, Tilžā, Višķos u.c.), piemēri: *jāvâķ čiekuri* 'jāvāc čiekuri' Asītē (LVDA); *atradu viēnu čiekuri* 'atradu vienu čiekuru' Kabilē (LVDA); *čiekuruōs ir sēklas* 'čiekuros ir sēklas' Kalētos (LVDA); *priēdeī i tādi mazāki čiekuriši* 'priedēm ir tādi mazāki čiekuriņi' Pālē (LVDA); *egļu čiekuri i lielāki* 'egļu čiekuri ir lielāki' Praulienā (LVDA).

Tomēr daļā izloksņu nepietiekamā materiāla dēļ ne vienmēr iespējams noteikt vārda *čiekur(i)s* celmu.

Vārds *čiekurs* minēts 18. gs. vārdnīcā: *tfcheekurs* Tann=oder Fihten=zapfen Stender 1789 I 329.

Visai plašā areālā Kurzemē uz dienvidiem no Alsungas, Kuldīgas, Matkules, Zentenas līdz pat Lietuvas robežai, Zemgalē uz rietumiem no Bārbeles, Iecavas, Misas, kā arī vietām Vidzemē ap Aloju, Mazsalacu, Vecati, arī Dzērbenē, Jaunrozē, Līgatnē, Lubānā, Mēdzulā, Rozulā, Smiltēnē, Vecpiebalgā u.c., kā arī Augšzemē izplatīts nosaukums *čiekurs* (gan *o*-celma forma *čiekurs*, gan arī *ijo*-celma forma *čiekuris*).

o-celma forma *čiekurs* sastopama Kurzemē, tā reģistrēta Asītē, Dzirciemā, Īvandē, Kalētos, Lažā, Medzē, Pūrē, Purmsātos, Usmā, Zemgalē (Blīdenē, Garozā, Iecavā, Jaunpili, Neretā, Penkulē, Platonē, Sātiņos, Sēmē, Smārdē, Svētē, Vircavā, Zasā u.c.), Vidzemē (Burtņiekos, Daugmalē, Idū, Ipiķos, Līgatnē, Lubānā, Mazsalacā, Patkulē, Puikulē, Rankā, Sarkaņos, Skultē, Vecpiebalgā, Krapē u.c.), retāk Latgalē – Medņos, Šķilbēnos), piem., *ja i eglem doūdž čiekurī, ta i laps kār্তুpeļ gac* (-ds) 'ja eglēm ir daudz čiekuru, tad ir labs kartupeļu gads' Idū (ALE).

ijo-celma forma *čiekuris* fiksēta galvenokārt Kurzemē (Asītē, Dūnikā, Gaiķos, Grobiņā, Nīkrācē, Rudbāržos, Vecpilī, Ziemupē u.c.), retāk Zemgalē (Auros, Ezerē, Kursišos, Nīgrandē, Sātiņos, Vilcē) un Vidzemē (Ipiķos, Lubejā, Pālē u.c.), piem., *taga priēd's čiekur's salas^a, beř bedrē – zivis kūpin^a* 'tagad priedes čiekurus salasa, ber bedrē, – zivis kūpina' Nīcā (ALE).

Dažkārt nepietiekamā materiāla dēļ nav iespējams noteikt vārda *čiekur(i)s* celmu.

Vārds *čiekuris* minēts 17.–18. gs. vārdnīcās: Dannapfel / *zeekuris* Lettus 1638: 22; *Zeekuris*, ein dann apfel Fürecker 1685 I 316; *Zeekuris*, ein dann=apfel. *Zeekuři*, pl. Depkin 1704 IV 216; *Zeekuris* Langius 1685: 351; Tannapffel, *Zeekuris*, pl. *Zeekuri* Phras 1638: 325.

Variants *čiekurzis* sastopams dažās Kurzemes un Zemgales izloksnēs (Gaviezē, Embūtē, Nīcā, Pampāļos, Lielplatonē, Iecavā u.c.), bet plašāku kompakto areālu tas veido Vidzemes dienvidaustrumu daļā (ap Iršiem, Kalsnavu, Kraukļiem, Ļaudonu, Mētrienu, Vestienu). Nosaukums *čiekurzis* pierakstīts arī dažās izloksnēs Vidzemes ziemeļaustrumos, piem., Beļavā, Galgauskā, Gaujienā, Sinolē, u.c., piem., *vā'ce tiōs čiekurīzūs, pō'rd'ū' vā'lsēi tās sākļs* 'vāca tos čiekurus, pārdeva valstij tās sēklas' Cesvainē (LVDA); *vāvere sēd eglē un grauž čiekurīzūs* 'vāvere sēž

eglē un grauž čiekurus' Galgauskā (LVDA); *čiekūrzi* – *va:cs vārds* 'čiekurži – sens vārds' Grašos (LVDA); *skāi'sti, so:rkāni eglu čiekūrzi* 'skaisiti, sarkani egļu čiekuri' Kraukļos (LVDA); *čiekūrziem i:r zvīņas, storpā zvīņām auk sākļas* 'čiekuriem ir zvīņas, starp zvīņām aug sēklas' Lazdonā (ALE); *mēs – čiekūrži* 'mēs [sakām] – čiekurži' Nīcā (ALE); *kod eglēm i:r dōuč čiekūrži*, *bu:s lo:bā zir:η rōž^a* 'ja eglēm ir daudz čiekuru, būs bagāta zirņu raža' Odzienā (LVDA); *čiekurzis – eglēm aūg čiekūrzi* '[saka] čiekurzis – eglēm aug čiekuri' Sinolē (ALE).

Dažās izloksnēs reģistrēts variants *čiekurzis*, piem., *zām kotras čiekūrža lapiņas ir sēkliņa ar spārniņu* 'zem katras čiekura zvīņas ir sēkliņa ar spārniņu' Sinolē (ALE); *egles čiekūrzis, priēdes čiekūrzis* 'egles čiekurs, priēdes čiekurs' Kauguros (ALE); *kūpinā^a siļķel's čiekūrži^a dūmuōs* 'kūpināja siļķītes čiekuru dūmos' Nīcā (ALE); *soīdu ar čiekūrzi* 'metu ar čiekuru' Stāmerienā (ALE); *prīdiēm un eglēm ir čiekūrži, kurūs nūgatavejās itū kūku sākļas* 'priedēm un eglēm ir čiekuri, kuros nogatavoja šo koku sēklas' Ziemeirī (ALE); arī Kursišos, Sunākstē.

EH dots variants *čiekuzis* no Skaistas.

Atsevišķās izloksnēs (Aiviekstē, Ozolniekos, Taurenē, Jaunpiebalgā, Valkā, Vecpiebalgā, Vējāvā, Veļķos, Sēlpilī, Susējā) reģistrēts variants *čiekurznis*: *šugad eglēm daūdz čiekūržu* 'šogad eglēm daudz čiekuru' Vecpiebalgā (ALE) un *čiekurznis* (Vecpiebalgā).

Retāk reģistrēti daži citi varianti: *čiekurzis* Liepnā; *čiekuzis* (*čikušs*) Līvānos; *čikuzis* Atašienē; *čirkuzs* Sakstagalā; *čirkuzis* (*čyrkūšs*) Rēznā, Elkšņos, Ritē, Susejā, piem., *prīžu čērkužim vīnc gāls tīviņč, ūtrs rēsnāks* 'priežu čiekuriem viens gals tievs, otrs resnāks' Elkšņos (LVDA); *činkurs* Barkavā, Dzelzavā, Varakļānos; *cinkurs* (*cyņkūrs*) Varakļānos; *čuo-kurs* – Limbažos (ME), Salacā; *čēncere* Vecgulbenē; *čenkurs* Trikātā.

Dažās Kurzemes izloksnēs pierakstīti vēl citi varianti: *čiekauzis* Dundagā (ME); *čiekauzis* (*čiekaūzs*, dat. -žam): *priēde šugad daūdz čiekaūž* 'priedē šogad daudz čiekuru' Alsungā (ALE); *čiekaūsis*, piem., *eglei ir čiekaūš* 'eglei ir čiekuri' Īvandē (LVDA), Alsungā; *čiekaūšam i sēķļs* 'čiekuram ir sēklas' Padurē (LVDA), arī Kurmālē; *čiekaūzis* (*čiekaūžuos tās sēķļs* 'čiekuros tās sēklas') Planīcā (LVDA); *čiekuozis* Ziemeupe (ALE), Kazdanga, Skaistā (EH); *čiekuož* Valgalē.

Atsevišķās izloksnēs pierakstīti nosaukumi ar *ķ* vārda sākumā: *ķiekurs* Ābeļos, Koknesē, Secē, Sērenē, Sunākstē, *ķiekuris* Koknesē, Mārcienā, arī Kurzemē (Vaiņodē), piem., *saka ar – ķieķur's* 'saka arī – ķieķur's' čiekurs' (LVDA); *ķiekurs* Sunākstē; *ķiekurzis* Aizvīķos; *zām eglēm ir sabirušs skujas un ķieķurži* 'zem eglēm ir sabirušas skujas un čiekuri' Bejā (LVDA), Daudzesē, Gramzdā; *mū:s tē so:k: ķieķūrži* '[pie] mums te saka ķieķurži' čiekuri' Iršos (LVDA), Kalētos, Koknesē, Pededzē, Pļaviņās, Sēlpilī, Sunākstē, Vaiņodē, Vietalvā, *ķiekuzis* Krustpilī, *ķiekuozis* Maltā.

Lejaskurzemē reģistrēti nosaukumi ar *ķēk-*: *ķēkurzis*, piem., *priēdēs aūg ķēķurži* 'priedēs aug čiekuri' Dunikā (ALE); *ķēķuržus gan nelasi-ju* 'čiekurus gan nelasiju' Rucavā (ALE); *ķēķuzis* (*ķēķuzis*) Dunikā, Rucavā; *ķēķuzis* (*ķēķuzis*) Rucavā.

Dažās Latgales izloksnēs (Asūnē, Dagdā, Ezerniekos, Skaistā) reģistrēts variants *ķikurs*, piem., *prīdāi moži ķikuēiši, a aļļai lēli ķikuī, garī* 'priedei mazi čiekuriņi, bet eglei lieli čiekuri, garī' Asūnē (LVDA), bet Andrupenē, Asūnē, Dagdā, Ezerniekos – *ķikuris*.

Pierakstīti arī vēl citi varianti – *ķirkurs* un *ķirkurzis* Sunākstē; *ķirkusis* un *ķirkuozis* Krāslavā; *ķirkuzis* Aknīstē (Ancītis 1977: 119), Skaistā, Sunākstē, Višķos; *ķiekuzis* Krustpilī; *ķikūzis* (*ķikūšs* (-zis) Maltā.

No la. *čiekurs* un tā variantiem (sal. 94. lpp.) aizgūti vienā Latvijas pierobežas lietuviešu izloksnē sastopamie latvismi *čiekuras*, *čiekužē*, *čiekūžē*, *kiekužis*.

Kā radušies aplūkotie latviešu valodas čiekuru nosaukumi, nav pilnīgi skaidrs. Taču iespējams, ka sēļiem, pārceļoties no savām apdzīvotajām vietām uz citām mūsdienas Latvijas vietām, līdzī *ceļoja* arī čiekura nosaukums un, pārtrūkstot saiknei ar pamatvārdu, šeit radās jauni nosaukuma varianti.

Turklāt, balstoties uz vārdu *čiekurs* un kuronismu *cinkuris*, liekas, ka līdzās **kerk-* eksistējis arī tā senākais variants **kenk-*. Ar pēdējo mēģināts saistīt arī lie. *kankorēzis* (ME I 393; LEW 216). Taču šeit atkal rodas problēma, kā skaidrot formu atšķirības.

Mūsdienās *kankorēzis* (sal. vēl tā variantus *kankorēzis*, *kankoraižis*, *kankarōžis*, *kankōžēris*, *kankurēžis*, *kunkorēžis*, *kunkurēžis*; *kankōrai*) sevišķi raksturīgs lietuviešu rietumu dialekta žemaišu izloksnēm, piem., *ķonkūoriēžī jē tūrⁱ – gērā, er iki.sⁱ i* [besmegenio] *nūosⁱ* 'čiekurs ja tev ir – labi, arī iebāz [sniegavīram] kā degunu' MoŽK; *ķonkūoriežēlē vēs tēik er ōn pōšē ir* 'čiekuri tomēr arī priedēs ir' MoŽK; *jēig^o kārtās kārv^s nuoriēdav^a ešēmēš^l, jāu, nō, sōvērīndav^a kunkūoriež^o* 'ja dažreiz govīs gribēja priekšlaikus atnesties, jau, nu, izvārija čiekurus' MoŽK; *surinkom eglēs kankorēžiu ir susikūrēm ugnī* 'savācām egļu čiekurus un sakūrām uguni' Barstīčos (LKŽe); *kankorēžiu daug, kitq metq būs rugiu geru* 'čiekuru daudz, citugad būs labi rudzi' Šatēs (LKŽe); *ir lakstys paskuo kaip kunkorēžis, ar neisi numie* 'tā arī lēkāsi pakaļ kā čiekurs, vai neiesi mājās' Veiviržēnos (LKŽe).

17. gs. šis nosaukums fiksēts ne vien uz rietumaukštaišu dialektu balstītajā Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcā *Clavis Germanico-Lithvana* (Dann=Aepffel. *Skujos, ū* Pl. M. *Kankoreczei* || *Czyzka, os.* F C I 443), bet arī austrumaukštaišu Konstantina Sirvīda otrajā vārdnīcā (*βyβka/Conus, Kun=||karežis/skuia* SD³ 440).

Tālāk meklējot šī salikteņa avotu, jāpievērš uzmanība sena skaņu vārda reduplikācijas (par šo parādību skat. Brugmann 1906: 46skk.; Skardžius I 22skk.; ИЯ 219skk. un lit.) darinājumam *kaņkalas* (fiksēts kopš pirmajiem rakstu avotiem), ar kuru parasti apzīmē govīm ap kaklu sienamu zvaniņu.

Tas darināts līdzīgi kā sl. **kolkolb* 'zvans', senind. *karkari-* 'flauta', *kalakala* – 'nesakarīgs kļiedziens, troksnis', sal. vēl la. *kaļūot* 'pļāpāt', gr. *καλειν* 'kliegt', sav. *hellan* 'ieskanēties' un līdzīgi (Skardžius I 23; LEW 215; ЭССЯ X 137skk. un lit.).

Jāatzīmē, ka Kazimiera Jauņus rakstos *kaņkalas* lietots čiekura nozīmē, bet atsevišķās izloksnēs tam ir nozīme 'gabals, pika, kušķis', arī 'augš ar zvanveida ziediem, apaļlapu pulkstenīte' (*Campanula rotundifolia*) (LKŽe). Tādējādi varbūt arī vārds *kankorēžis* darināts čiekura formas līdzības dēļ ar to, ko sauc *kaņkalas*.

Otrais aplūkojamā salikteņa *kankorēžis* komponents ir skaidrs – tas ir darbības vārds *rēžti* (Smoczyński 2007: 253), radniecīgs sl. **rēzati* 'griezt, sist' un varbūt cēlies no ide. **urēg-* 'lauzt, lauzīt', sal. gr. *ῥήγνμι* 'laužu' (Trautmann 1923: 245sk.; LEW 245; IEW 1181sk.; Sabaliauskas 1990: 139; Smoczyński 2007: 212).

Savukārt varianta *kankoraižis* pamatā ir darbības vārdi *rāižyti / raižyti*, kas saistāmi ar la. *riēzt* 'griezt, griezt riku' un varbūt radušies no citas ide. saknes **rei-* 'griezt', tāpat kā lie. *riē-k-ti* (Karaliūnas 1982).

Asociatīvs (radies uz ārējās līdzības pamata) ir nosaukums *aguŗkas* (tas ir sens slāvisms, sal. sbkr. *огурокъ*, senpo. *ogurek*, skat. Būga III 322; Skardžius IV 84; Sabaliauskas 1960: 262skk.).

Šo nosaukumu lieto ap Gostagaļiem, Podžiem, Jonišķēli, Pasvali, Dikoņiem, Jurgēniem, Medikoņiem, Sereikoņiem, Pandēli, Jutkoni, Kupišķiem, Norūniem, piem., *ant eglēs auga aguŗkai* 'eglē aug čiekuri' Kupišķos (LKŽe); *šitoj eglēj šimet daug aguŗku* 'šajā eglē šogad daudz čiekuru' Pandēlē (LKŽe).

Dažviet kā čiekura apzīmējumu lieto slāvismu *bóba*, sal. *bobùkas* (Daugelišķos), *bóbeliai* (Linkmenē). Jāatzīmē, ka šo slāviskās cilmes vārdu nereti izmanto, tautas valodā darinot augu nosaukumus (sal. Gritēnienē 2006: 77, 153sk.).

Vietumis čiekurs salīdzināts vēl ar burbuli, vāli, sukām: *burbūliai* (Timsros, sal. auga nosaukumu *burbūlis* (*Trollius*), kas radies no *burbūlis* ‘burbulis’, sal. Gritēnienē 2006: 64sk.), *buřbuolēs* (Rībokos, piem., *prisraškiau eglēs burbuolių* ‘sarāvu egļu čiekurus’ Kamajos, skat. LKŽe), *buožukė* (Ūdrija), *šepetėlis* (Namajūnos).

Atvasinājumi *buřbuolēs*, *burbūlis*, kā arī *buřbulas* ir darbības rezultāta nosaukumi, kas darināti no darbības vārda *buřbti* ar piedēkliem, kuri radušies no īpašības vārda piedēkļa *-lo- (sal. Ambrazas 1993: 92). Pārējie divi ir deminutīva rakstura nosaukumi – *buožukė* saistāms ar lietvārdu *búožė* (atbilstošu la. *buōze*; tālāk šī vārda cilme nav skaidra, sal. LEW 37; Smoczyński 2007: 81), bet *šepetėlis* – ar *šepetys* ‘suka’.

Pēdējais ir atvasināts ar piedēkli -etys, kas izveidojies no īpašības vārda piedēkļa *-to- no *šēpti* (*šēmpa*, *šēpo*) ‘neglīti, nekārtīgi augt (par matiem, bārdū)’ (par to plašāk skat. LEW 963; Smoczyński 2007: 629sk.), sal. piemēru no Antana Juškas vārdnīcas: *Šēmpa tavo barzda, t. y. želia skeberėfja] kaip šepetys* ‘noaugusi tava bārda, t.i., aug ka suka’ (LKŽe). Tātad vārda *šepetys* motivācijas pamatā varēja būt sukas līdzība ar neglītu, nekoptu bārdū, un acīmredzot *šepetys* pieder tam pašam darināšanas tipam, kā *meketys* ‘tas, kas stostās’, arī *klebėtis* ‘izlodzījies priekšmets, lieta; nekrietnelis, nevīža’, *plepėtis* ‘pļāpa’, *raukėtis* ‘īgņa’ (sal. Ambrazas 1993: 130sk.).

Nosaukumu *skujā* (sal. variantus *skujė*, *skūjas*, *skūjis*, *skujys*, *skūjus*, *skujūkas*) plašāk lieto rietumaukštaišu un dienvidžemaišu areālā, kā arī atsevišķās tam tuvākajās izloksnēs.

Tā izplatību apliecina arī izlokšņu piemēri: *nà | kuriz didesnæ. skujæ. ræs* ‘nu, kurš lielāku čiekuru atradīs’ ZnŽ III 95; *skujė saũ.sĩ saũ.sĩ | riņ.kuom i láuža kúriem* ‘čiekuri sausi, sausi, lasījām un uguns-kuru kūrām’ DūnŽ 332; *skojočkâ bõ.va váikūn zabūõvas* ‘čiekuri bija bērnu rotaļlieta’ DūnŽ 332; *kišeniķie skūjis | mañáu | ka uóbulīs* ‘kabatā čiekurs, domāju, ka ābols’ DūnŽ 332; *seneliuk, numušk man skūjq* ‘večukiņ, nosit ‘notrauc’ man čiekuru’ Linkuvā (LKŽe); *pušies skujūtės irgi yr, mažesnės kaip eglės* ‘priedēs čiekuri arī ir, mazāki nekā egles’ Klovaiņos (LKŽe); *terp tų skūjų yra eglės sėklės* ‘tajos čiekuros ir egles sēklas’ Žeimeļos (LKŽe); *eglių skujūs voverės aižo* ‘egļu čiekurus vāveres loba’ Laukuvā (LKŽe); *einant par mišką, skujūkai kojas bado* ‘ejot caur mežu, čiekuri kājas dursta’ Betīgalā (LKŽe).

Nosaukumu *skujā* atrodam jau senākajā no saglabātajām Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcām *Lexicon Lithuanicum*:

Dannenapfel	<i>Skujos</i> , <i>C3yzkas</i> Lex 22a;
Thannapfel	} <i>C3yzka</i> , <i>Skuja</i> Lex 87.
Thannzapff	

Vēlākajā, taču ar iepriekšējo saistītajā vārdnīcā *Clavis Germanico-Lithvana* vienā rindā ar *skujos* atrodas arī *kankorėžis* (Dann=Aepffel. *Skujos*, ū Pl. M. *Kankoreczi* || *C3yzka*, os. F C I 443), bet K. Sirvīda otrajā vārdnīcā *skuja* seko pēc *kankorėžio* (*βyβka/Conus*, *Kun*||*karežis/fkuua* SD³ 440).

Vārdam *skujā* lietuviešu valodā ir ne tikai nozīme ‘čiekurs’, bet diezgan bieži arī – ‘skuja’ (LKŽe). Tieši šī nozīme parasti ir atbilstošajam latviešu valodas vārdam *skuja* (ME III 902). Tālāk vārdu *skujā*

mēģināts salīdzināt ar kr. *ხოყ* un citiem līdzīgi skanošiem vārdiem dažās citās ide. valodās, piem., vdīr. *scē* ‘vilkābele’ (sal. Būga I 599, II 315, 618, III 877; Trautmann 1923: 268; LEW 821; IEW 938).

Taču diez vai *skujā* ir tik sens vārds. Tas, tāpat kā citi minētie čiekuru nosaukumi, varēja rasties no skaņu atdarinājuma vārdiem baltu valodās. Kazimiers Būga (I 297), runādams par divskani *ui*, kurš ir jauns, ir minējis vārda *skuja* saikni ar līdzīgas semantikas lietuviešu vārdiem *skuīstas* ‘krūms, cers; priežu mežs’, *skuīstis* ‘biezs egļu mežs’, *kuīstas* ‘krūms, cers’, *kuītas*, *kuītis* ‘bieza skujkoku jaunaudze; biezi krūmi’.

Tiem var pievienot arī lietuviešu darbības vārdus *kuīsti*, *skuīsti* ‘palaidņoties, trakot, draiskoties’ (LKŽe) un īpaši la. *skuit*, *skuju* ‘skūt, cirpt, tīrīt’ (ME III 902).

No bkr. *ubiuuka*, kr. *uuuuka* vai po. *szyszka* ‘čiekurs’ (sal. Skardžius IV 115) radies lietuviešu un latviešu izloksnēm kopīgs slāvisms.

Visai plašā teritorijā Austrumlatgalē (Ciblā, Istrā, Kaunatā, Nirzā, Pildā, Zvirgzdenē u.c.) un vietām arī Dienvidlatgalē (Kapiņos, Naujenē, Skaistā, Višķos) sastopams nosaukums *šiška* vai *šišks*, piem., *ai agļu šyškòm var krašât vylnys džeji* ‘ar egļu čiekuriem var krāsot vilnas dziju’ Kaunatā (ALE); *šiška, prýžu i agļu šyškys* ‘čiekurs, priežu un egļu čiekuri’ Pildā (ALE).

Nosaukuma *šyška* (ar variantiem *šyška*, *šyškēlē*, *šyškūtē*; *šiškā*; *šyškas*, *šiškās*; *šyškas*) areāls plašāks, tas aptver palielu aukštaišu (īpaši austrumu) dialekta daļu, piem., *šiškàs saringd'inėjom* ‘čiekurus vācām’ ZtŽ 665; *jī'l ni.kas b'id n'emāžas, āgles sa šiškomi* ‘egļu mežs bija liels, egles ar čiekuriem’ ZtŽ 247; *šiškòs kvajinēs māskickos, krūglickos* ‘priežu čiekuri mazi, apaļi’ LzŽ 257; *šyškàs itai riņkom ir kūrinom* ‘čiekurus tā vācām un kurinājām’ LzŽ 257; *po kvajū pılna šiškėlių* ‘zem priedēm pilns čiekuru’ LzŽ 257; *šiškàs žiemq ēda žvēriukai* ‘čiekurus ziemā ēd zvēriņi’ Paberžē (LKŽe).

Lietuviešu dialektos ir vēl divi attālāki fonētiskie varianti:

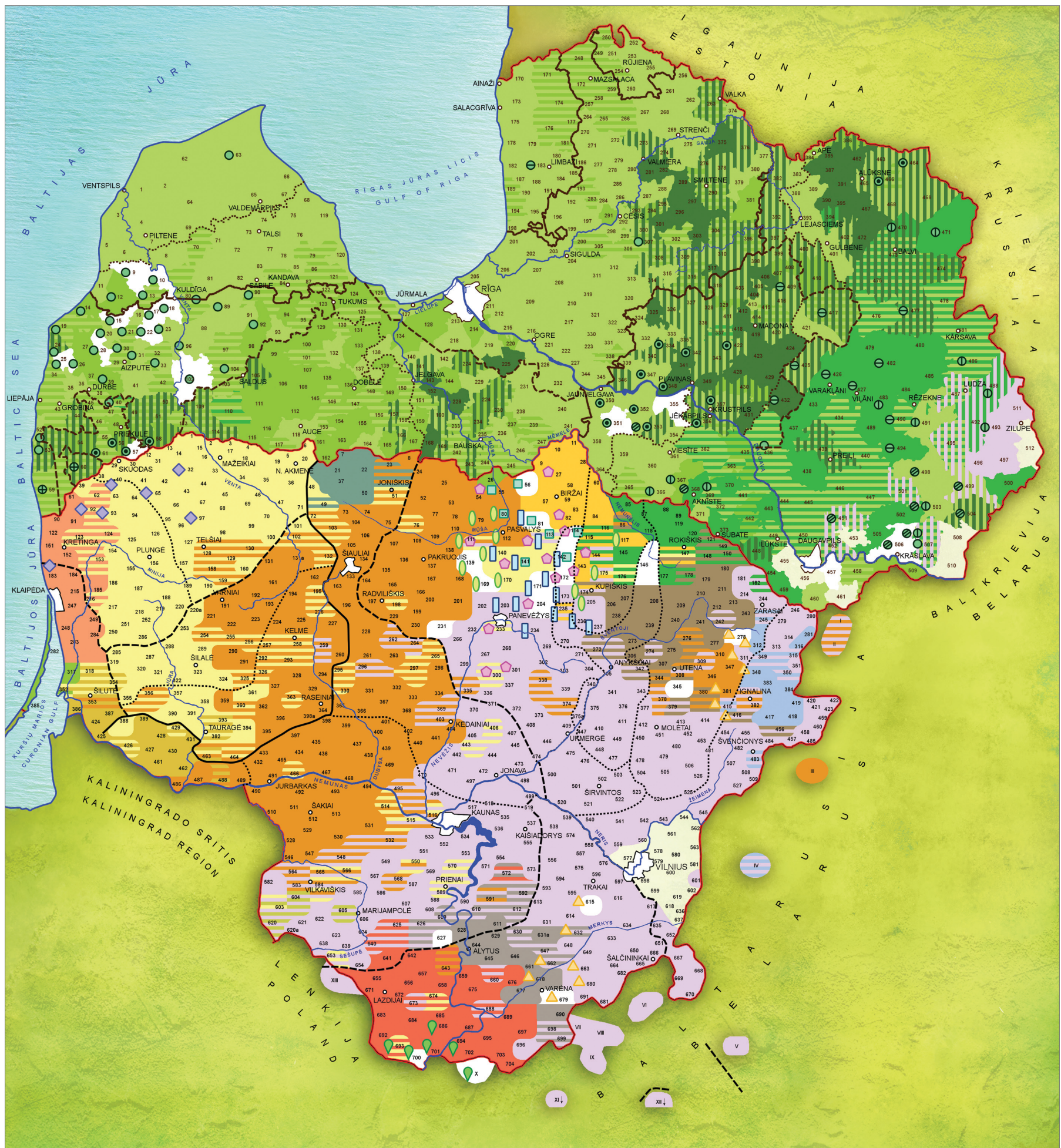
šyčkā, *šyčka*, *šyčka*; *šičkā*, ko sastop atsevišķās austrumaukštaišu Viļņas izloksnēs, rietumaukštaišu Kauņas izlokšņu areālā un dienvidaukštaišu izloksnēs, piem., *po egle nerasi grūšiq, bet šyčkq* ‘zem egles neatradīsi bumbierus, bet čiekurus’ Daukšos (LKŽe); *šyčkūtės tai eglīų, didesnės, o pušų mažesnės* ‘čiekuri, tie egļu, lielāki, bet priežu mazāki’ Prienos (LKŽe);

čyčkā, *čyčka*; *čičkā*; *čyška*; *čyškas* raksturīgi rietumaukštaišu Kauņas areālam, piem., *tētę iš miško paņnešę čičku ragāžæ* ‘tētis no meža pārnesa čiekuru grozu’ KzRŽ I 108; *čičkiuč u pılnoš rankūtęš | nęř kur dėt [kitų]* ‘čiekuru pilnas rociņas, nav kur likt [citus]’ KzRŽ I 108; *voverės labai mėgsta čyčkàs* ‘vāverēm ļoti garšo čiekuri’ Veiveros (LKŽe).

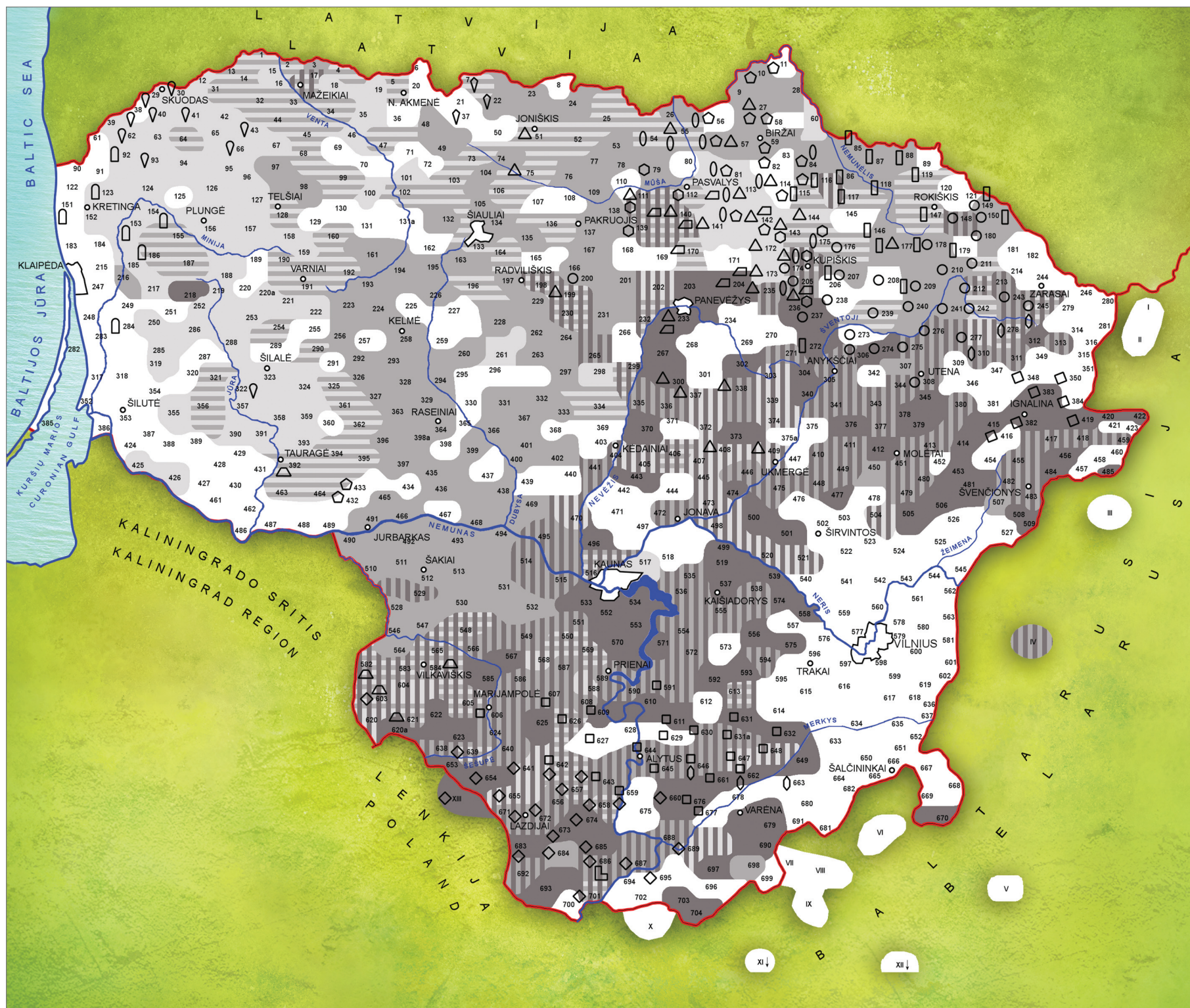
Pēdējais variants *čyčka* līdzās lietuviskas cilmes čiekuru nosaukumiem fiksēts jau 17. gs. Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcās. Vēlākajās iespējām šī novada vārdnīcās minēts arī variants *čečka* (skat. Schulze 1966: 626; LEW 72; LKŽe).

Punskā pierakstītais nosaukums *kvajūké* ‘priežu čiekurs’, darināts ar deminutīva piedēkli -ukas (-ė) (radies no *-ko-, skat. Ambrazas 2000: 87skk. un lit.) no slāvisma *kvajā* ‘priede’ (sal. bkr., kr. *ხოყ*), ko lieto atsevišķās dienvidu un dienvidaustrumu lietuviešu izloksnēs, sal. vēl variantu *kvajė*, kas fiksēts 18.–19. gs. Mazās Lietuvas vārdnīcās (LKŽe).

Latvijā reģistrēti vēl daži citi nosaukumi: *aitiņa* ‘priedes čiekurs’ Rudbāržos; *bullītis* ‘jauns, gluds čiekurs’ Zantē; *kukuodzis* Mērdzenē.

la. <i>čiekurs, -is</i>	la. var. ar <i>čik-, čirk-</i>	la. <i>šiška, -s</i>	lie. <i>bučukas</i>	lie. <i>burkūtis</i>
la. <i>ciekurs, -is</i> un var.
lie. <i>ciekurs</i> un var.	la. var. ar <i>cik-, cink-, čink-</i>	lie. <i>šiška / šička / čička /</i>
<i>šyška / šyčka / čyčka /</i>
<i>šiškas / šyškas</i>	lie. <i>čūtē</i> un var.	lie. <i>kiaulelē</i>
la. var. ar <i>cirk-</i>
lie. var. ar <i>kirk-</i>	la. var. ar <i>kķk-</i>	lie. <i>skuļ-</i> var.	lie. <i>gurgūtis / -ē</i>	lie. <i>brekis / brekys / brekē</i>
la. <i>cīrkūzis, ciekurzis / čiekurzis,</i>
<i>ciekurznis / čiekurznis, čiekurzis</i>	la. var. ar <i>ķiek-</i>	lie. <i>būžys, būž- / buž- / buz-</i>
atvasinājumi	lie. <i>būkas, bukas / -elis / -utis</i>	lie. <i>vējavaikis / vējo vaikas</i>
la. var. ar <i>ciek-, čiek-</i>	la. var. ar <i>ķik-, ķirk-</i>	lie. <i>žebelys / žebelis / žvelis</i>	lie. <i>kukūtis</i>	lie. <i>agurkas</i>
	lie. <i>kankorēzis</i> un var.	lie. <i>burē / -ikē / -iukas, -ē</i>	lie. <i>baubukas / baubelis /</i>
<i>bubukas</i>	lie. <i>bamborys / bambuorys</i>
un var.

kankorėžis un var.	vėjavaišis / vėjavaišas / vėjo vaikas	burkutis	būkas, bukas, būk- / buk- atvasinājumi
skuj- var.	bučius, bučis, buč- atvasinājumi	kiaušė, kiaušelis	baubelis, bubukas
šišk-, žyšk-, šičk-, žyčk-, čyčk-, cyčk-, sičk-, čyšk-, sišk- var.	būžys, būž- / buž- / buz- atvasinājumi	brekis / brekys / brekė	burė / -ikė / -iukas
žebelys / žibelio vaikas, ževelis / ževelys, ševelys / ševelio vaikas	kirkužė / -is, kirkušė	agurkas, agurkėlis	kukutis
	gurgutis / -ė	čiūtė	bumbuoras

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Kazenes nosaukumi

Kazenes nosaukumi

Komentāra autori: Ilga Jansone, Asta Leskauskaite, Sauļus Ambrazs,
(parindes) Rolands Kregždis

Kartes un komentāru pamatā ir atbildes uz ALE leksikas daļas 64. jautājumu. Papildinājumi balstīti uz KFRP 4. dialektoloģijas anketas 154. jautājuma atbildēm, kā arī Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas augu nosaukumu apkopojumu (Ēdelmane, Ozola 2003).

Kartē rādīti rožu dzimtas ērkšķaina augļu krūma ar avenei līdzīgiem tumši ziliem, sarkaniem vai melniem skābiem augļiem (*Rubus caesius*) un tā ogām nosaukumu izplatība.

Latviešu un lietuviešu valodā kazeņu nosaukumus saista tikai dažās izloksnēs pamanītā kazeņu līdzība ar avenēm.

Žemaišu un dažās austrumu un dienvidu aukštaišu izloksnēs lieto vārdkopu *juodā aviētē* ‘melnā avenē’ ar variantiem *júodoji avietē*, *juodóji avétē*, *juodóji avéčia*, *juodóji avéčia* (sal. vēl Gervēčos pierakstīto *juodā malinā*, kur vārdu *aviētē* nomaina atbilstošs slāvisms, sal. sl. **malina* ‘avenē’, skat. ЭСРСЯ XVII 158sk.), tāpat salikteņi *júodavéčia*, *júodavétē*.

Saskaņā ar KFRP 4. dialektoloģijas anketu *juodóji avietē* pierakstīta ap Padvarējiem, *júodoji avietē* ap Plašķiem, *júodas avietys* ap Anīkščiem, *juodíeji aviečiaí* ap Vižonu, Sudeiķiem, Tauragniem, *júodavietis* ap Biržinišķi, *júodavétē* ap Rusni, *júodavietē* ap Pluņģi, Medingēniem, Rietavu, Užpeļiem, Stirbišķi, Straguti un citur.

Varianti *juodā avétē* / *avétē*, *juodóji avétē* / *avétē* zināmi ap Mosēdi, piem., *gripoujēnt jōud's aviet's lābā gērā* ‘slimojot ar gripu kazenes ļoti labas [zāles]’ MoŽK; *aviet's nu kūosolē jōudūosēs* ‘kazenes pret klepu’ MoŽK.

Daļā latviešu izlokšņu (augšzemnieku dialektā) sastop ekvivalentus kazeņu nosaukumus ar vārdu savienojumu, kura komponenti ir adjektīvs *melns* un substantīvs *avenē* (dažādās dialektālās formās). Variants *melnā avieša* pierakstīts Dricēnos un Makašēnos, piem., *mālnuōs avīšys ir mālnā krūsā* ‘kazenes ir melnā krāsā’ Dricēnos (ALE); *ka gotova, mālnuō avīša tymši zyla* ‘kad gatava, kazene ir tumši zila’ Makašēnos (ALE).

Variants *melnā avieška* ar piedēkļa *-k-* iespraudumu reģistrēts Šķilbēnos, piem., *mālnuōs avīškas ir ošejuōm lōpuōm* ‘kazenes ir [ar] asajām lapām’ (ALE).

Variants *melnaís avietis* sastopams Nautrēnos un Viļānos, piem., *mālnī avīši lōbi prēt kūosu; mālnī avīši irā tāidys mālnys ūgys, vālu žif, na tai kei avīši* ‘kazenes labas pret klepu; kazenes ir tādas melnas ogas, vēlu zied, ne tā kā avenēs’ Nautrēnos (ALE).

Turpat Latgalē sastopami arī nosaukumi ar vārdu savienojuma otro komponentu *avenē*, *avine*.

Variants *melnā avenē* sastopams Skaistā un Sinolē, piem., *malnuōs avenē lopas* ‘kazeņu lapas’ Skaistā (Apv); *māllās avenēs ir zilšanas, t'ās vār ēst, pa grāviem aūga* ‘kazenes ir zilšanas, tās var ēst, pa grāvjiem auga’ Sinolē (Apv).

Sinolē sastopams arī variants *melnās aviekstenes: kazenājus sauce pār māllajām aviekstenēm* ‘kazenes sauca par melnajām aviekstenēm’ (Apv).

Cits variants *melnā avine* pierakstīts Višķos, piem., *mýusu pušī mālnū avīņu nau* ‘mūsu pusē kazeņu nav’ (ALE).

Otrais minēto nosaukumu komponents lie. *aviētēs* ‘avenēs’ (šis vārds fiksēts jau 17. gs. vārdnīcās) un la. *aviešas* ‘avenēs’ – ir austrumbaltu inovācija (sal. LEW 28; Sabaliauskas 1990: 154). Tā radusies no ide. **avi-* (sal. lie. *avīs* / la. *avs*, skat. 69. lpp.), atvasināta ar piedēkli **-eitjo-*, kas ir piedēkļa **-it-jo-* (<**-ī-to* + **-jo-*) apofonisks variants (plg. Ambrazas 2000: 135sk.).

Pirmais komponents ir atšķirīgs. Ja la. *melns* radniecīgs lie. *mēlynas* (sal. Lutkišķos fiksēto kazenes nosaukumu *mēlyna aviētē*) un tam ir sena ide. sakne (sal. 58. lpp.), tad lie. *júodas* ‘melns’ cilme ir neskaidra.

Balninkos pierakstīts nosaukums *bráizanti avéčia*. Pēc KFRP 4. dialektoloģijas anketas datiem pie Plašķiem saka *bráizanti avietē*. Šo nosaukumu pirmajam komponentam jau ir pavisam cita semantika. Tas ir darbības vārda *bráizyti* darāmās kārtas tagadnes divdabis, kas savukārt ar piedēkli *-yti* atvasināts no liet. *bréžti*, kurš vispirms saistāms ar liet. *brúožti* ‘skrāpēt, svītrot, berzēt, plēst (apavus); ātri iet’, *bróžti* ‘svītrot’, *bróžyti* ‘dzīt, trenkt’, la. *brāzt* ‘aurot, sist, trokšņot; steigties, ātri braukt, bēgt; strīdēties; mest, sviest, trāpīt, dauzīt’ (Būga II 366; Karaliūnas 1987: 175; Smoczyński 2007: 72, 76), tālāk – varbūt ar senisl. *brīke* ‘dēlis’ un la. *berzt* ‘trīt, berzēt’ (LEW 56sk.; IEW 167).

Latviešu valodas izloksnēs visai izplatīts nosaukums *kazene*, kas ir latviešu literārās valodas vārds un augs *Rubus caesius* L. botāniskais nosaukums.

Nosaukums *kazene* ir sastopams dažādās latviešu valodas izloksnēs (tikai kā literārisms tas ienācis Latgales izloksnēs), piem., *kazen's ir meļl's, tās te ir lērušs mežā* ‘kazenes ir melnas, to te ir lērumš ‘daudz’ mežā’ Augstkalnē (ALE); *kazene isskatās kā aviēte, bet viņa ir meļla* ‘kazene izskatās kā avenē, bet viņa ir melna’ Bauskā (Apv); *kazenes*

mēllas; viņas i mežā; aūg zemākā, mitrākā mežā; vakar kazenes trāpīju lasīt 'kazenes melnas; viņas ir mežā; aug zemākā, mitrākā mežā; vakar kazenes uzgāju [kur] lasīt' Blīdenē (ALE); *dzērvēns, brūklen's, aviēsen's; viēnas bi tādas zilas – kazen's, tādas pašas kā aven's* 'dzērvenes, brūklenes, avenes; vienas bija tādas zilas – kazenes, tādas pašas kā avenes' Burtniekos (Apv); *avenes saldākas, kazenes nau tik saldās, bet labā zemē lielas kā ikšķa gals; kazenēm mēlla krāsa un tāda kā zilgana migliņa* 'avenes saldākas, kazenes nav tik saldās, bet labā zemē lielas kā ikšķa gals; kazenēm melna krāsa un tāda kā zilgana migliņa' Džūkstē (ALE); *es jau nau tās kazenes lasiš* 'es jau neesmu tās kazenes lasījis' Ērģemē (ĒIV II 80); *kazenes ir tādas mēllas, tumšas – gārdas ēst* 'kazenes ir tādas melnas, tumšas – garšīgas ēst' Ezerē (Apv); *kāzenē i: r tāda pā: tē uoga kā āvivēkstenē, tikai mālna* 'kazene ir tāda pati oga kā avene, tikai melna' Lazdonā (ALE); *kazenes – mēllas uogas viņām, garšīgas; te pat mežā viņ's viētu viētām aūg; badīgas dikti, ērkšķainas* 'kazenes – melnas ogas viņām, garšīgas; tepat mežā viņas vietu vietām aug; ļoti durstīgas, ērkšķainas' Nīcā (ALE); *kazēns ir mēlls, tumšs, tā: ds ka avēns* 'kazenes ir melnas, tumšas, tādas kā avenes' Popē (ALE); *kazene tāt krūmliš bi, baltī ziēdēļ; tūr jau nevār ne āre tikt, stīgs piēķērs, plēš liēls, a dusmām skriēn kazenēm gāgām; kazenes nelasām, neņemām* 'kazene tād krūmiņš bija, balti ziediņi; tur jau nevar ne ārā tikt, stīgas pieķērušās, plēšana liela, ar dusmām skrien kazenēm garām; kazenes nelasām, neņemam' Rendā (ALE); *kazenes ar ābuōliēm savāra* 'kazenes ar āboliem savāra' Sesavā (ALE); *kazenes tūmsi, tūmsi brūnas, tik pat kuō māllas ūgas, sōldas, sulāinas; osi zori, grōutas lasīt* 'kazenes tumši, tumši brūnas ogas, tikpat kā melnas ogas, saldās, sulīgas; asi zari, grūti lasīt' Stāmerienā (ALE); *ka:zenēm mālnas uogas; te vi: ņu mo: z beja* 'kazenēm melnas ogas; te viņu maz bija' Sunākstē (ALE); *nuō kazenēm laps vīns* 'no kazenēm labs vīns' Vilcē (ALE); *lasa kazen's, tāis' vīn'; viētām i' daūz kazen'* 'lasa kazenes, taisa vīnu; vietām ir daudz kazeņu' Zālītē (ALE).

Nosaukums iekļauts arī vēsturiskajās vārdnīcās, piem., Brombeern *Kafenes* Phras 1638: 325; *kaffenes* (arī *kaffu ohgas*) Brombeern Lange 1773: 145.

Latviešu literārajā valodā un izloksnēs dominējošais nosaukums *kazenes* atvasināts no slāvisma *kaza* 'ožka' (sal. sl. **koza*; kas radniecīgs liet. *ožka*, skat. ЭССЯ XII 197sk.), ar piedēkli *-ene* (par to skat. Endzelīns 1951: 298).

Atsevišķās latviešu valodas izloksnēs sastopami arī varianti *kazines*, *kaziņi* ar piedēkli **-injo-*, piem., *l'ās kaziņēs j' k'ā āvīksfīņēs, tikai mālnas* 'tās kazenes ir kā avenes, tikai melnas' Biržos (Apv); *iēs lašt kaziņš* 'ies lasīt kazenes' Dundagā (ALE); *nuō tuō kaziņu gaņ ne'kā nau, zaptej bišķi vār sašivākt* 'no tām kazenēm gan nekā nav, ievārijumam nedaudz var savākt' Rucavā (ALE); *kazine ir [...] uoga* 'kazene ir [...] oga' Sinolē (ALE). Pēc I. Ēdelmanes vākumiem nosaukums *kazine* sastopams arī Gaigalavā.

Atsevišķās Kurzemes izloksnēs sastopams variants *kazlene*, piem., *kazlenes i tās mēllās* 'kazenes ir tās melnās' Kandavā (ALE); *kazlēns jo nelaš* 'kazenes jau nelasa' Ventā (ALE).

Šur tur lietotais nosaukums *kazlenes* varētu būt saistāms vai ar la. *kazlēns*, vai arī pamatoties uz retu *kaza* variantu *kazla*, kas, iespējams, radies krievu *козёл* (< sl. **kozьlъ*, skat. ЭССЯ XII 32sk.) 'āzis' ietekmē (EH I 597).

Tikai vienā Latvijas pierobežas izloksnē fiksēts kazenes nosaukums *kazļipe*, piem., *kazļipēs ērški koā ēršku ūgoām; kazļipu ūgas ta mozoākas*

in mālnas 'kazenes ērkšķi kā ērkšķu krūmam; kazeņu ogas mazākas un melnas' Aknīstē (ALE).

To otrais komponents *ļipa* (ar variantu *ļipe*) 'īsa astīte' aizgūts no ig. *lippu* 'aste' (ME II 540sk.; SKES II 298; SSA II 81; Zeps 1962: 150). Pēc cita uzskata (LEV I 553) pamatā ide. **lei-* 'liekt'.

Nīcas izloksnē Kurzemē kā apšaubāms pierakstīts saliktenis *kazemenīte* (arī *kazuzemenīte*) (Ēdelmane, Ozola 2003: 147). Nosaukuma otrais komponents *zemene*, kas ir gan meža, gan dārza ogas apzīmējums, neatbilst ne kazenes augšanas veidam, ne ārējam veidolam.

Līdzīgi la. *kazene* darināts arī nosaukums *cūcene*, kurš saistāms ar cūkas nosaukumu (par tā cilmi skat. 50. lpp.)¹.

Latviešu valodā *cūcene* ir vienas *Rubus* ģints sugas *Rubus nessesis* (lie. *stačioji gervuogē*) terminoloģiskais apzīmējums, taču izloksnēs šis abas sugas netiek šķirtas.

Apzīmējums *cūcene* sastopams Vidzemes lībiskajās izloksnēs, piem., *cūceņš ar ūg grāvas, tād kā aveseņš, bet mēll ūg; noj tik smeķig* 'kazenes arī aug grāvjos, tādas kā avenes, bet melnas ogas; nav tik garšīgas' Duntē (ALE); *kazeni sauc arī par cūceni* 'kazeni sauc arī par cūceni' Kauguros (ALE); *cūceni tādi mēlli, zilgani, negatajx tas ūg i sařkanc; cūcens ne'kuō nelas* 'kazenes tādas melnas, zilganas, negatavas tās ogas ir sarkanās; kazenes neko [daudz] nelasa' Svētciemā (ALE); *cūceņš i' tād ūglei, tād kā aveseņš, tikei ūogs i' tād mēll, kad nuogatavejas* 'kazenes ir tādi ogulāji, tādi kā avenāji, tikai ogas ir tādas melnas, kad nogatavojas' Vainīžos (ALE). Ārpus areāla nosaukums *cūcene* sastopams Krapē, kas šķiet apšaubāmi.

Nosaukums iekļauts arī vēsturiskajās vārdnīcās: *zuhzenes* Brombeeren Ulmann 1872: 350.

Nedaudzās latviešu valodas izloksnēs gar Igaunijas pierobežu sastopams arī kazenes nosaukums *lācene*, piem., *lācenes ir tūmsas, brūnas; asi kārti; tā jau nāk vēlāk pec avenēm; tad, kad miežus pļāun, viņas ir gatavas; aūg uz kalliņiem; pacēlām krūmiņu āukša un ta lasijam* 'kazenes ir tumšas, brūnas; asi kāti; tās jau nāk vēlāk pēc avenēm; tad, kad miežus pļauj viņas ir gatavas; aug uz kalniņiem; pacēlām krūmiņu augšā un tad lasijām' Ilzenē (Apv); *luōcanas aūg mežūs* 'kazenes aug mežos' Jaunrozē (Apv); *luōcanas ir kuō avenas, tikai brūnas, lillā, sořkanas un zilas* 'kazenes ir kā avenes, tikai brūnas, lillā, sarkanās un zilas' Karvā (Apv).

Šo *lācenes* areālu papildina arī materiāli no dažām sēliskajām izloksnēm un izloksnēm ap Bausku (galvenokārt pēc I. Ēdelmanes vākumiem), kur vērojama somugriskā ietekme. Jāpiebilst, ka latviešu literārajā valodā ar vārdu *lācene* apzīmē citu *Rubus* ģints augu – *Rubus* ģints augu *Rubus chamaemorus*. Kazenes nosaukuma *lācene* rašanos varēja ietekmēt vairāki apstākļi: pirmkārt, igauņu valoda, kurā šiem augiem ir līdzīgi nosaukumi (*Rubus caesius* – *pōldmurakas*, *Rubus nessesis* – *kitsemurakas*, *Rubus chamaemorus* – *rabamurakas*), otrkārt, tas, ka vairākās Igaunijas pierobežas izloksnēs (īpaši Ziemeļaustrumvidzemē) ir brīvs nosaukums *lācene* (t. i., tas netiek lietots ar nozīmi *Rubus chamaemorus*), jo tur *lācenes* (*Rubus chamaemorus*) apzīmēšanai lieto somugrismu *muraka*, *mureka*, *murika*.

Lietuviešu valodā dominē nosaukums *gervuogē*. Tas ir kopvalodas vārds. Lie. *gervuogē* 'kazene', iespējams, radniecīgs la. *dzērvone* (sal. la. *dzērove*), kas ir citas ogas (*Oxycoccus*) apzīmējums.

Šim atvasinājumam izloksnēs ir daudz variantu:

akcentējuma, piem., *gervuogē* (tāds akcents ir jau 19. gs. Frīdriha Kuršaiša vārdnīcā), *gervuogē*, *gervuogē*, piem.: *riētenos āštr'os | gā.r-*

1 Taču iespējams arī cits hipotētisks cilmes skaidrojums: *cūcene* ← **kūcene* – asociācija ar kazenes krūma fitomorfoloģisko struktūru, t.i., 'saudzis, kaudzē savēlies krūms', ~ la. dial. *kūcens*, *kūcene* ↔ la. *kūce* 'labības kaudze' ← la. dial. *kūķis* 'slapja, gubā saaugusi labība' (plašāk skat. ME II 332sk.).

vuogem vadīna ‘uz augšu stīgojošie augi asi, par kazenēm (liet. *ger-vuogēmis*) sauc’ ZnŽ I 442; *i_aviēč'u | i_gá.rvuog'u te_pilna* ‘gan aveņu, gan kazeņu te pilns’ KzRŽ I 227; *a ne gērvuogēms vadēn kaškūokes aviētes* ‘vai ne par kazenēm sauc kaut kādas avenes’ MoŽK; *parnešē pilnā uzbonā gervuogijū* ‘pārnesa pilnu krūzi kazeņu’ Linkuvā (LKŽe); *net burnoj nuo gervuogijū kartu* ‘no kazenēm pat mutē rūgtums jūtams’ Šunskos (LKŽe); *gērvuogēs išsīrpsta šienpjūtē[je]* ‘kazes ienākas ap siena pļauju’ Barstičos (LKŽe);

īsinājuma *gēruogē* (LKŽe);

ar savienotājpatiskani *-a-*, piem., *gēva(v)uogē, gervā(v)uogē; gerā-uogē, gērvavagē; -ia-*: *gērviauogē*, piem., *palei upē radau gērvauogijū* ‘gar upi atradu kazes’ Kupiškos (LKŽe); *ar daug parsinešei gērviauogijū* ‘vai daudz pārnesi kazeņu’ Būdvičos (LKŽe); *mergaitēs renka gērviauogēs* ‘meitenes lasa kazes’ Miroslavā (LKŽe).

Nosaukums *gērvuogē* atrodams jau pašā senākajā Mazās Lietuvas vārdnīcā *Lexicon Lithuanicum: Krazelbeeren Gerwūges* Lex 55a.

Pirmajam salikteņa komponentam *gērvē* (fiksēts jau 17. gs. vārdnīcās) ir atbilstmes baltu (la. *dzērve*, pr. *gerwe* E 715), daļēji sl. (sal. senkr. *жеpавъ*) valodās. Tālāk tas saistāms ar sav. *kranuh*, arm. *krunk*, gr. γέρον, γέρονος ‘dzērve’ u.c. (Trautmann 1923: 87; LEW 137; IEW 383sk.; ИЯ 540; ПЯ E–H 223sk.; Smoczyński 2007: 174; par darināšanu sal. Ambrazas 1993: 134 ir lit.)².

Otrais komponents *uoga* (izplatīts jau 16.–17. gs. rakstos) ir kopīgs baltu (la. *uōga*) un slāvu (**ag-oda*) valodās. Tālākā cilme ir neskaidra (skat. Trautmann 1923: 202; LEW 1165; IEW 773; ЭССЯ I 57sk.; Sabaliauskas 1990: 121, 122; Smoczyński 2007: 704).

Kunigišķos pierakstītais *gervīnē* ‘kazene’ radies no substantivējušamies īpašības vārda ar izskaņu *-inis (-ē)*.

Ap Bubljiem kazeni sauc *várnuogē* un *varnāuogē* ar savienotājpatiskani. KFRP 4. dialektoloģijas anketas materiālu vācēji pirmo variantu vēl pierakstījuši no Šaķīnas, Skaistģīres un Salantiem, bet otro – no Šaķīnas. Variants *várnuogē* zināms arī no Rodūņas, piem., *nuejo medžian várnuogijū* ‘aizgāja uz mežu pēc kazenēm’ (LKŽe).

Šo salikteņu pirmais komponents *várna* (sastopams jau 16.–17. gs. rakstos), tāpat kā *uoga*, ir kopīgs baltu (la. *vārna*, pr. *warne* E 722) un slāvu (sal. senbaznsl. *vrana*) valodās (Trautmann 1923: 343; LEW 1201;

Smoczyński 2007: 723). Līdzīgi darinātais toch. B *wrauņa* (< **urn-*) ‘vārna’ pēc savas formas no iepriekšējiem stipri atšķiras (Windekens 1976: 121, 583). Parasti tie atvedināmi no ide. **uer* ‘degt, apjozt’ (plg. IEW 1166; Sabaliauskas 1990: 120). Taču tas varētu būt arī onomato-topoētiskas cilmes darinājums (ИЯ 540; PKEŽ IV 225).

Atsevišķi aplūkoti divi reti kazes nosaukuma varianti, kas pierakstīti, vācot materiālus pēc KFRP 4. dialektoloģijas anketas.

Grībēnos sastapts nosaukums *krūmuogē*. Šo salikteni lietojis Vīdūns (1868–1953), piem., *Panašiai veikiančios ir krūmuogēs. Jos išvaro diegus, kurie žarnų darbą gadina* ‘Līdzīgi iedarbojas arī kazes. Tās izdzen parazītus, kuri traucē zarnu darbību’ (LKŽe). Tas iekļauts arī 1938. g. *Lietuviešu botānikas vārdnīcā*.

Kazes bieži aug pie ezera vai upes krasta. Tas atspoguļojas nosaukumā *krañtuogē* (LKŽe).

Šā salikteņa pirmais komponents ir *krañtas*. Tas atbilst latviešu kursismam *krañts* ‘krasts’ (ME II 259) un visticamāk saistāms ar lie. *krīsti* tagadnes laika formu *kreñta* (sal. ПЯ K–L 218; ЭССЯ XIII 35; Smoczyński 2007: 307). Šis darbības vārds atbilst la. *krist*. Tālāk tas salīdzināms ar lie. *krēsti, kratyti*, la. *krèst, kratīt* un iespējams meklēt atbilstmes ar vidusīr. *crothaim* ‘kratu’, sav. *reden* ‘sijāt’ u.c. (sal. Būga II 464; LEW 295; IEW 620; Sabaliauskas 1990: 185; Smoczyński 2007: 308, 316).

Te var minēt, ka tādas pašas semantikas ir arī latviešu valodas krasta nosaukums *krāuja, krāujš*. Tam radniecīgs lie. *kriaūšis*, varbūt arī kuršu *Croye* (sal. hidronīmus la. *Kruōja*, lie. *Krūoja*), lie. *pa-kruoja* ‘pakalne’; lie. hidr. *Kraūjaupē, Kraujāupis, Kraujinis; Krūvandā* (Karaliūnas 1987: 199, sal. arī Ademollo Gagliano 2007: 14sk.). Tālāk tas acīmredzot saistāms ar pr. *krūt* III 101₁₂[63²⁰], senisl. *hrynja* ‘krist’ utt. (ПЯ K–L 216sk.; PKEŽ II 288, 289 un lit.).

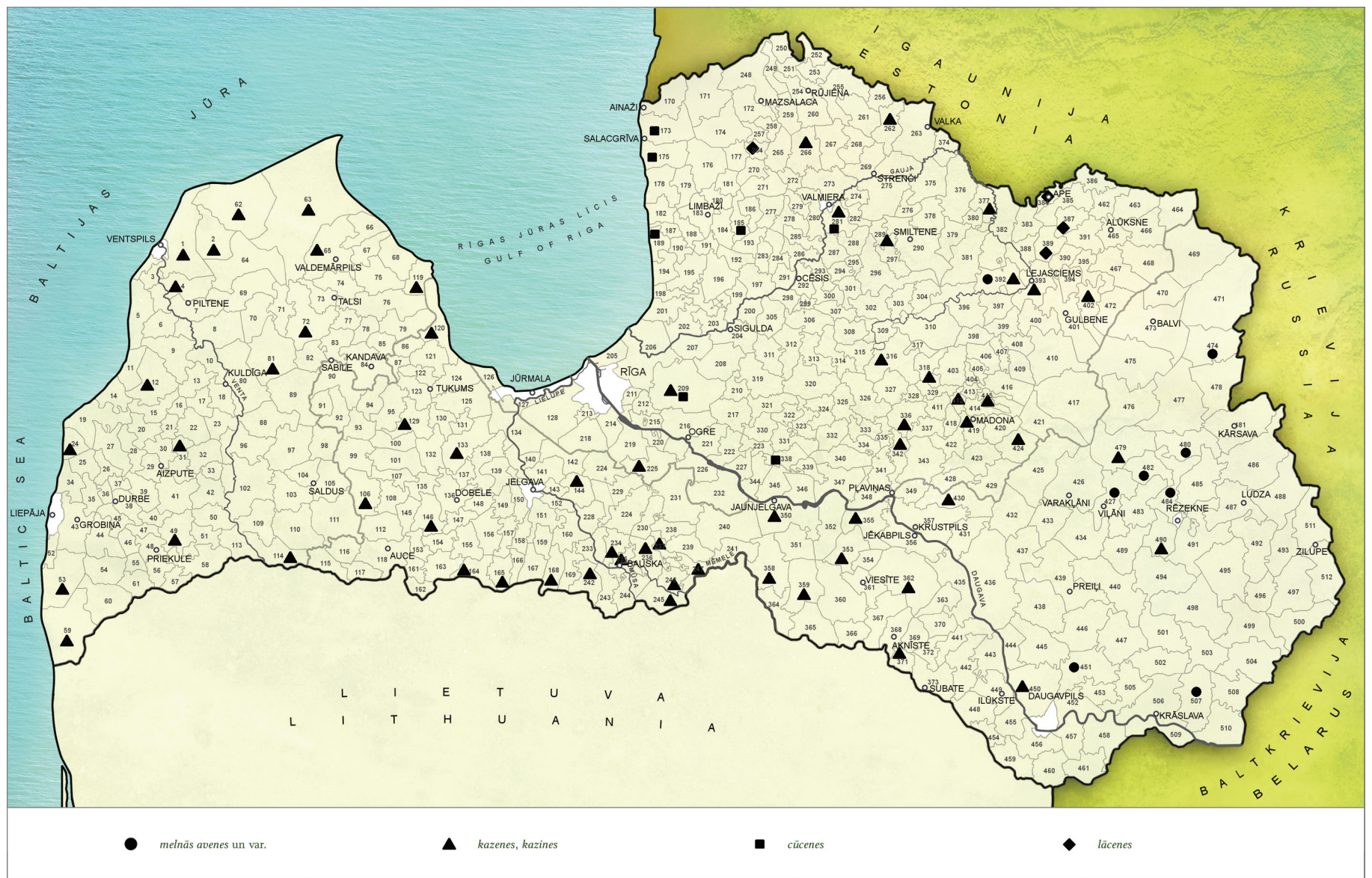
Tikai Zvārtavas izloksnē Igaunijas pierobežā reģistrēts kazes nosaukums *ķepene*, piem., *Gaijas malā atruōd avenes, bet mēļlas, tās sauc pār ķepenēm* ‘Gaujas malā atrod avenes, bet melnas, tās sauc par ķepenēm’ (ALE).

Tas ir atvasinājums ar izskaņu *-ene*, kura pirmā daļa, iespējams, ir uzlūkojama par aizguvumu no somugru valodām un varbūt saistāma ar ig. *kābi* (dsk. *kāpad*) ‘pūpols, čiekurs’ Wied. 238.

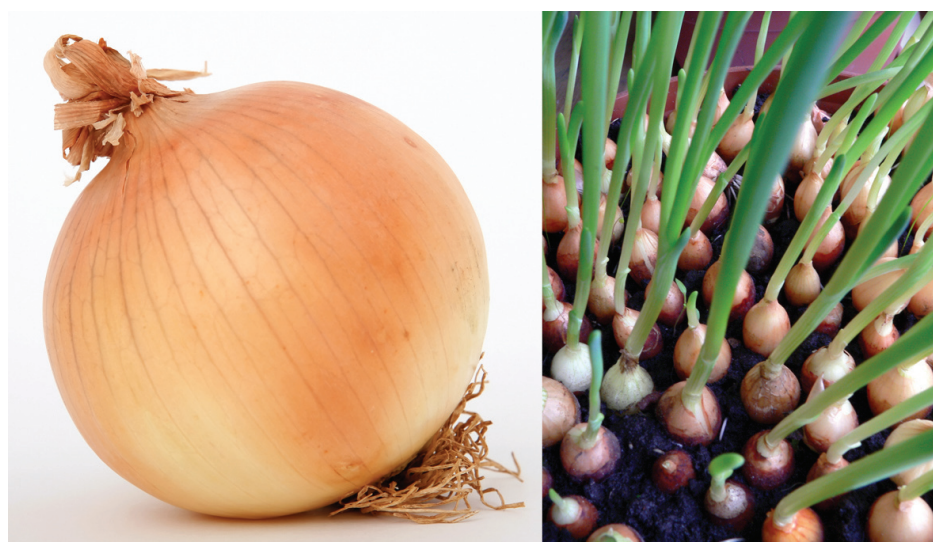
2 Pārlicenošāka ir auga nosaukuma fitonīmiskā motivācija. Lie. *gērvuogē* varētu būt skaidrojama kā *karmadhāraya* tipa saliktenis: lie. subst. *kēras* ‘krūms (arī aveņu)’ (sal. lie. adj. *kervas* ‘gauss, lācīgs’ ← *‘zarains, sazarojies, sacerojis, izlocījies’ [Vanagas 1981: 154]) + lie. subst. *uoga* (ar *k-...g-* > *g-g-* regresīvās asimilācijas rezultātā), sal. lie. dial. *krūmuogē*. Šī salikteņa *-v-* ir neetimoloģisks, radies, lai izvairītos no hiāta, t.i., **kera-uog-* > **ker(a)-v-uog-* > **kervuog-* > **gervuog-*, ieviesies tautas etimoloģijas resp. fonētiskās homonīmijas ceļā ar lie. *gervē* ‘dzērve’ (sal. Kabašinskaitē 1998: 18).

● la. kazene un var.	□ la. cūcene	□ lie. meškos avietē	◇ lie. gervinē	◇ lie. braižanti avēča
○ la. kazīpe, kazīpe	□ lie. kiau(ia)avietē	○ lie. geruogē, geruogē, geru(ī)auogē	○ lie. varnuogē, varnuogē	△ lie. draskē
△ la. melnā avieš(k)a un var.
lie. juoda avietē, juodavētē
juodoji avēča un var.	◇ la. lācene			

Sīpola nosaukumi

Sīpola nosaukumi

Komentāra autori: Ilga Jansone, Violeta Meilūnaite, Saulus Ambrāzs

Kartes un komentāra pamatā – atbildes uz ALE leksikas aptaujas 79. jautājumu. Papildinājumi balstīti uz atbildēm uz Antana Saļa 1. Aptaujas (*Apklaudas*) 80. jautājumu, KFRP 4. dialektoloģijas anketas I.b.11. jautājumu un Ineses Ēdelmanes un Ārijas Ozolas augu nosaukumu apkopojumu (Ēdelmane, Ozola 2003: 351sk.).

Garšas dārzena (*Allium Cepa*), kam ir ēdami loki un viss apakšzemes bumbuļveida sīpols, nosaukumi lietuviešu un latviešu valodā ir aizguvumi (sal. Sabaliauskas 1958b; Urbutis 1981: 192sk.).

Visizplatītākais un abām valodām kopīgs ir lie. *cibūlis* / la. *cibulis*.

ALE un KFRP materiāli rāda, ka lie. *cibūlis* lieto visos lietuviešu dialektos, piem., *šimet ir mūs menki cibūliai* ‘šogad arī mums nepadevušies sīpoli’ Ūdrijā (LKŽe); *jdēk cibulio, kvēpēs labiau* ‘ieliec sīpolu, smaržos vairāk’ Alītā (LKŽe); *viralas be cibūliū negardus* ‘zupa bez sīpoliem nav garšīga’ Kropjos (LKŽe); *po mę nul'ū so dinaī | uštāi tavo to kī cibūlei* ‘pēc mēness [fāzes] stādīji, tāpēc tev tādi sīpoli’ KzRŽ I 102; *prisipjé ustai lašin'ūr su cibūleis | i skanū* ‘sagriez speķi ar sīpoliem, un [būs] garšīgi’ KzRŽ I 102; *jis teip išpūr [s] savor pōlitika kaip cibūli bē kvā po* ‘viņi tā uzpūš savu politiku kā sīpolus bez smaržas’ KzRŽ I 102; *cibul'ū patrini | i nejištī s [bitei igēlus]* ‘ar sīpolu paberzē, un neuzpamps [kad bite iedzēlusi]’ ZnŽ I 205; *pasiso dīņom cibul'ū. gī vī bei palaikī t* ‘iestādījam sīpolus, lai dzīvību uzturētu’ ZnŽ I 205; *maž'ūlis kaip cibul'ūkas ritinē jesi pā zemē* ‘mazulis kā sīpols veļas pa zemi’ ZnŽ I 205; *liko jis toks cibūlis (neūžauga)* ‘palika viņš tāds sīpols (neizauga)’ Geistaros (LKŽe); *akys išlindē kai cibūliai* ‘acis izbolījušās kā sīpoli’ Tauragnos (LKŽe); *cibū.ļei ži.duōļeis išē | be cibū.ļu. šiēmet* ‘sīpoli sagāja ziedos/izziedēja, bez sīpoliem šogad’ KlŽ 30; *atā cibū.ļu. priri.ji.s | smī.rda vī.sas* ‘atnāca sīpolus sarijies, viss smird’ KlŽ 30; *šitū. kviētku. šā.kni.s kai cibū.ļei* ‘šim puķēm saknes kā sīpoli’ KlŽ 30; *vaikas kai cibū.lis* ‘bērns kā sīpols’ KlŽ 30; *nekrimsk cibūlio – nē nesmirdēs* ‘negrauz sīpolu – nesmirdēs’ Daukšos (LKŽe); *cibul'o n'egalėjau jést* ‘sīpolus nevarēju ēst’ ZtŽ 110; *va ir cibul'is kok'is ir morkvā* ‘lūk, arī sīpols kāds, arī burkāns’ ZtŽ 110.

Tiek lietoti arī citi aizguvuma *cibūlis* varianti: *cibūlē* un *čibūlis* (par č līdzskani *c* vietā sal. Urbutis 1981: 193), piem., *cibulēs der ir ašaroms bēginti* ‘sīpoli der arī, lai izraisītu asaras’ Šatēs (LKŽe); *pasodinau cibulēs* ‘iestādīju sīpolus’ Dieveniškēs (LKŽe); *kāp cibulēs sūpina, sāko – cibūliū vainikas* ‘kad sīpolus sapin, sāka – sīpolu vainags’ DvŽ I 85; *pasodzinaū visās cibulēs* ‘iestādīju visus sīpolus’ DvŽ I 85.

Citi varianti sastopami reti: *cybūlis* (Ceikinēļos, Greičūnos), *ciubūlis* (Barzdos, Žaļojos); *cibuliūkai* (‘sīpola galviņa’, Balčos); *cybūlē* (Pēžaičos), *cibulē* (Kelmē), *cibūlē* (Telšos); *cibuliā* (Ruģēnos, Josvainos, Labūnavā, Užpeļos, Lazūnos, Dieveniškēs), *cibuliā*, *cybulia* (Gervēčos), piem., *nuv'ē jo c'būl'o s stumbuōsna* ‘sagāja sīpoli lakstos’ DvŽ I 85; *reikia cebulēs apravēti, par žoles nē matyt nebesimato* ‘jāizravē sīpoli, caur zāli ne redzēt neredz’ Vieksņos (LKŽe); *aš ankstie pasisvadīnu cēbuliū* ‘es agri iestādu sīpolus’ Švēkšnā (LKŽe); *ta obelis kitq metq turi obulū kaip cēbuliū* ‘tai ābelei dažū gadu ābolu kā sīpolu’ Gargždos (LKŽe).

Latviešu valodas izloksnēs aizguvums *cibulis* sastopams reti, taču tas veido kompaktu areālu Latgales dienvidu izloksnēs, piem., *zāmī, kur aūk vūrza, lap pasadūt cibul'i* ‘zemē, kur aug virza, labi padodas sīpoli’ Izvaltā (ALE); *čibuļu loksty* ‘sīpolu laksti’ Kapiņos (LVDA); *čibuļu loksty* ‘sīpolu laksti’ Krāslavā (LVDA).

Vienā no Zemgales sēliskajām izloksnēm Ritē pierakstīts sīpola nosaukums *čibulis*. ME I 412 arī no Bērzaunes iekļauts sīpola nosaukums *čibuļi* (ar piebildi – žargonā).

Nosaukums lie. *cibūlis* / la. *cibulis* – aizguvums no senpo. *cybula*. Šis senpoļu valodas vārds ir hibrīdģermānisms, kas aizgūts no vlat. *Zibolle*, *Zebulle* (Brückner ³1974: 56), kurš savukārt veidojies no vlat. *caepola*, *cipolla* (sal. it. *Cipolla*), kas ir lat. *cēpa* ‘sīpols’ deminutīva forma (Kluge ²⁴2002: 1021). Līdzīgi varētu skaidrot arī nosaukumus *cibulis* (Agurkiškē, Kazlu Rūdā), *cibulē* (Rusnē, Plaškos, Žemaiču Kalvarijā, Lidoķos); *cypuolē* (Kunigiškēs), *ceīpulis* (Užubaļos); *sibulis* (Pakrojā), *sibūlis* (Bitēnos, Sukaičos, Viešvilē, Smalininkos, Sudargā, Jurbarkā, Vilenčūnos, Jotijā, Kulvā, Markutiškēs, Vepros, Pabaiskā, Krikštēnos, Kaukļos, Šaudžos, Bijutiškēs, Inturkē, Medeiķos, Švenčonēļos, Švenčonē, Trešūnos, Adučiškē); *zibūlis* (Barzdos). Līdzskaņu *s*, *c*, *z* maiņa pamanīta arī citos lietuviešu valodas ģermānismos (sal. Čepienē 2006: 292skk.). Par ģermānismiem uzskatāmi arī no Pliķiem zināmie lie. *cypule*, sal. Austrumprūsijas vā. *Zippel* un F. Kuršaiša *cibūlē*, sal. lv. *Zibbel* (Urbutis 1981: 192).

Variants *cibulia* fiksēts 1690. gadā rakstīt pabeigtajā Motieja Pretorija rokrakstā *Deliciae Prussicae* (sal. Skardžius IV 109).

Variants lie. *cebūlē*, *cēbulē* fiksēts 19. gs. Jurģa Ambrazieja Pabrēžas rakstos un tagad tiek lietots dažās žemaišu (Švēkšnā, Vieksņos, Veiviržēnos, Gargždos) un rietumaukštaišu (Lenčos) izloksnēs, tas aizgūts no mūsdienu po. *cebula* (Urbutis 1981: 192).

Lietuviešu literārajā valodā nostiprinājies *svogūnas* izloksnēs izplatīts šaurākā areālā nekā aplūkotais *cibūlis*. Galvenokārt šo vārdu lieto Kauņas apkārtnes rietumaukštaišu, dienvidrietumaukštaišu rietumdaļas, Širvintas apkārtnes austrumaukštaišu, Panevėžas apkārtnes austrumaukštaišu dienviddaļas izloksnēs, piem., *einam svogūnu sodyt, ravēt* 'ejam sīpolus stādīt, ravēt' Druskininkos (LKŽe); *sako, svogūnūs reik sodyt pryš vyšnių žydėjimą* 'saka, sīpolus vajag stādīt pirms ķiršu ziedēšanas' Eržvilkā (LKŽe); *ir seniau mes svogūnais vadēm* 'arī senāk *svogūnais* 'par sīpoliem' saucām' (LKŽe); *kopūstai su svogūnais tai gardu* 'kāposti ar sīpoliem – tas ir garšīgi' Žirmūnos (LKŽe); *įdedi svogūnu py padažo* 'pieliec sīpolus pie mērces' Priekulē (LKŽe); *užsiēmė pūt svogūnai* 'iesāka pūt sīpoli' Pivašūnos (LKŽe); *didesnei kasai svogūnu trijų rublių prašo* 'par lielu sīpolu pīni prasa trīs rubļus' Kuktiškēs (LKŽe); *ir valgė, kas papuolė: ridikas – ridikas, svogūnas – svogūnas* 'un ēda, kas pagadās: [ja] rutks – rutku, [ja] sīpols – sīpolu' Daugos (LKŽe); *svogūnas dešims ligų invaro, česnakas dešims išvaro* 'sīpols desmit slimības iedzen, ķiploks desmit izdzen' Vidiškēs (LKŽe); *kad tau Dievas duot sveikatą gražią ir svogūnu ežią* 'kaut tev Dievs dotu skaistu veselību un sīpolu dobi' Krokalaukē (LKŽe).

Šeit tam ir vairāki varianti: *svogūnas* (Kaldūnos, Nemunēļa Radviliškē, Suvainiškē, Totorkalnē, Kervjos, Skļaustē, Židikos, Dapšos, Zastaučos, Urviņos, Purvēnos, Kiviļos, Gēpaičos, Dilbinos, Skaistgirē, Vareičos, Krjukos, Žeimelē, Nemaļūnos, Užušīļos), *svagūnas* (Sodeļos, Antazavē, Ribokos, Roķišķos, Kreščonē, Lidoķos, Labanorā, Čulos, Tverečā, Birštonā), *svagūnas* (Sodeļos, Anikščos), *cvagūnas* (Čekonā), *svigūnas*, *svogūnis* (Užušiļos), *svagunas* (Dusetā, Skiemonā).

Neraugoties uz šaurāku izplatību nekā *cibūlis*, nosaukums *svogūnas* ir pietiekami sens. Tas atrodams jau Konstantina Sirvīda otrajā vārdnīcā (Cebulā. Cepe, cepa || *Swogunas* SD³27; *pioro* ābo piezre v cy||bule. Stylus, thallus cae||parū. Įay|žkas *fwagunu* SD³ 296) un Mazās Lietuvas 17. gs. rokrakstu vārdnīcās (Zwiebel *Swogunas* Lex 113; Zwiebeljaamm *Swokuno* Sekla Lex 113a; Zwiebel. *Swogūnas*, ó. M C II 1111).

Par šī vārda cilmi vēl joprojām diskutē. Ensts Frenkelis (LEW 956) leksēmas aprakstā tikai piemin tās reģistrāciju senākajos un vēlākā laika tekstos (papildus viņa minētajiem piemēriem no K. Sirvīda un Georga H. F. Neselmaņa vārdnīcām, augu fitosegregācijas aprakstam ļoti būtiski ir lie. dial. *Swogunātis*, -*czio* Ragainē 'maurloki (*Allium schoenoprasum*); puravi (*Allium porrum*)', ko minējis G. H. F. Neselmanis [1851: 510]), dažas dialektālas formas un secina, ka lie. *svogūnas* etimoloģija nav skaidra.

Vienīgo ticamo, bet neizvērsto šā auga nosaukumu cilmes aprakstu sniedz Aļģirds Sabaļausks (1990: 278sk.; vēl skat. 1958a: 171sk.), acīmredzot, visai pamatoti salīdzinot lie. *svogūnas* un karaīm. *sogán* 'Allium Ceba', tat. *sugan* 't.p.'. A. Sabaļauska minējumu atkārto Vojcehs Smočinskis (2007: 621), taču nez kādēļ nenorāda tā autoru.

Latviešu valodā *Allium Ceba* pamatnosaukums ir *sīpuols* [literārajā rakstībā *sīpols*]. Tas un izlokšņu varianti *sīpuolis*, *sīpuls*, *sīpals*, *sīpols* aizgūti no vlv. *sipolle* (ME III 855; Sehwers 1953: 305; LEV II 184), bet Jura Plāķa (1927: 52) kursenieku valodā pierakstītais *cīpūolis* – no vav. *Zipolle* (Urbutis 1981: 193). Lietuviešu izloksnēs atbilstošu *cīpuolē* rāda tikai ALE Klaipēdā.

Latviešu valodas izloksnēs nosaukums *sīpols* [sīpuols] pazīstams visā Latvijas teritorijā (mazāk šis nosaukums sastopams Latgalē, Ziemeļrietumvidzemē un Ziemeļkurzemē, kur lieto citus nosaukuma *sīpuols* variantus), piem., *kad mizā sīpuolus, jāraud; uōlas vār krāsuōt*

ār sīpuōla mizām 'kad mizo sīpolus, jāraud; olas var krāsot ar sīpola mizām' Blidenē (ALE); *sīpuōlus aūzē sakņu dārzuōs piē mājām; sīpuōls i vėcu vėcais aūks; vasarā ēdām luōkus, ziemā pašus sīpuōlus* 'sīpolus audzē sakņu dārzos pie mājām; sīpols ir vecu vecais augs; vasarā ēdām lokus, ziemā pašus sīpolus' Džūkstē (ALE); *luōki sīpuōlim un ķipluōķim* 'loki [ir] sīpoliem un ķiplokiem' Jaunraunā (LVDA); *sīpuōli kuōž acīs* 'sīpoli kož acīs' Kauguros (ALE); *sīpuōlam kupl luōk* 'sīpolam kupli loki' Nabē (LVDA); *sīpuōlus, dillītes liekām* [pie salātiem] 'sīpolus, dillītes liekam [pie salātiem]' Panemunē (ALE); *griēz viē tuōs sīpuōlus ar visim luōķim* 'griez vien tos sīpolus ar visiem lokiem' Raunā (LVDA); *rež, kādi muōms sīpuōlu luōki: liēli, tūmši zaļi* 'redzi, kādi mums sīpolu loki: lieli, tumši zaļi' Trikātā (LVDA); *vāsārā sīpuōlu luōkus sėcepe, kā tāisijā zuōsti* 'vasarā sīpolu lokus sacēpa, kad taisīja mērci' Vecpiebalgā (LVDA); *sīpuōl i piēcs viērķņs* 'sīpolu ir piecas virknes' Alsungā (ALE); *tu stādi tuōs sīpuōlus divdesmit piēktā maija vakarā bes saūles, ta, ka neviēnc nerēdz ūn a tevi nerunā, ta neaūg dubūlti tiē sīpuōli* 'tu stādi tos sīpolus divdesmit piēktā maija vakarā bez saules, tad, kad neviens tevi neredz un ar tevi nerunā, tad neaug dubulti tie sīpoli' Ērgēmē (ALE); *sīpuōliēm paūsarī aūg luōki* 'sīpoliem pavasarī aug loki' Grobiņā (LVDA); *sīpuōlu luōkus šķinaām, likaām piē mērcēm, biēspiēna; [pīrāģiem] iēķšā lika sagriēztu speķi ūn sīpuōlus* 'sīpolu lokus šķinām, likām pie mērcēm, biežpiena; [pīrāģiem] iekšā lika sagriestu speķi un sīpolus' Iecavā (LVDA); *sīpuōl' jāu nūoņēmti, viņņs aūgusta vāc nuōst* 'sīpoli jau noņemtī, viņus augustā vāc nost' Kandavā (ALE); *sīpuōl', pipar's nevar' ēst* 'sīpolu, piparus nevaru ēst' Kazdangā (ALE); *ka aūg pīrksc, ta pīrmā zāle bij knipluōks, vai maīze a sālī, sīpuōlu, pārstāja aūgt* 'kad aug pirksts, tad pirmās zāles bija ķiploks, vai maīze ar sāli, sīpolu, pārstāja augt' Kursišos (Apv); *ustaīsīs salat's ar sīpuōl' luōkiēm* 'sataisīsim salātus ar sīpolu lokiem' Matkulē (LVDA); *paūsaruōs nuō sīpuōliēm izdīkst luōki* 'pavasaros no sīpoliem izdīgst loki' Medzē (LVDA); *sacēp uz pañnu taūkus a sīpuōliēm; maīs dēļs dikti grib sīpuōlus; us pañnu sacēpa gaļu – kumāsīnus a sīpuōliēm* 'sacēp uz pannas taukus ar sīpoliem; mans dēļs ļoti grib sīpolus; uz pannas sacēpa gaļu – gabaliņus ar sīpoliem' Nīcā (ALE); *sīpuōli šogad tād videj aūguš, viņ tād pusgataų bi jaisraū, saļs nāc vīrse; ja dabū sāl, sīpuōl zied* 'sīpoli šogad tādi vidēji izauguši, viņi tādi pusgatavi bija jāizrauj, sals nāca virsū; ja dabū salu, sīpoli zied' Rendā (ALE); *sīpuōlus mēs tūr taj stūrēnā* [stādām] 'sīpolus mēs tai stūrītī [stādām]' Rucavā (ALE); *piē zuļ labak likt sīpuōl luōks nekā pašs sīpuōls* 'pie zupas labāk likt sīpolu lokus, nekā pašus sīpolus' Svētcieņā (LVDA); *sīpuōlu luōki jāu zeltē* 'sīpolu loki jau dzeltē' Vānē (LVDA); *sīpuōlu luōki garšīgi uz sviēstmaīzes* 'sīpolu loki garšīgi uz sviestmaīzes' Vecaucē (LVDA); *sīpuōlu luōki vis'garšīgāki iļ paūsari uz maīzes vaī karf' feļiēm* 'sīpolu loki visgaršīgākie ir pavasarī uz maīzes vai kartupeļiem' Vecsvirlaukā (LVDA); *sīpuōl' luōk'; [jāēd] pa viēnaām sīpuōlaām katr' diēn'* 'sīpolu loki; jāēd pa vienam sīpolam katru dienu' Zālītē (ALE); *sēipūlu ļaūpeidama, nēf apsaraūdavū* 'sīpolu mizodama, gandrīz apraudājos' Aknīstē (ALE); *sēipūla lokstus at i pošus sēipūlus* 'sīpola lokus ēd un pašus sīpolus' Asūnē (ALE); *tāvām garšūo sēipūlu lūki* 'tēvam garšo sīpolu loki' Mā-lupē (LVDA); *lūoki ir smālki ziemas sīpūoliēm* 'loki ir tievi ziemas sīpoliem' Meirānos (LVDA); *sīpūoļlo:ksti:ņi ōr krēju:m' ūn vāl gurķ' klō't* 'sīpollociņi ar krējumu un vēl gurķi klāt' Odzienā (Apv); *pašķin sīpūolu lakstus, kūo piēgriēst piē salātiem* 'sarauj sīpolu lokus, ko piēgriez pie salātiem' Oļos (LVDA); *sīpūolu lokstus mēs ādām t'āpot viēnus pošus, i sagriēžām piē biežpiēna* 'sīpolu lokus mēs ēdam tāpat vienus pašus, un sagriēžām pie biežpiena' Sinolē (LVDA); *nūojām tūos sēipūolus la:bi iskāl'tēja* 'noņemtus sīpolus labi izžāvēja' Sunākstē (ALE); *sīpūolu lokstus liek piē mērcēs, tiē pa zīēmu ar aūg* 'sīpolu lokus liek

pie mērces, tie pa ziemu arī aug' Trapenē (LVDA); *tiem sīpūēliem, kas izzied, nekādu lāga ló:kstu nav* 'tiem sīpoliem, kas izzied, nekādu lāga loku nav' Mārcienā (Apv); *seīpūls ir lops un veselīks; nūlāupi seīpulu sienīm kù pigrīst* 'sīpols ir labs un veselīgs; nomizo sīpolu sēnēm ko piegriezt' Stāmerienā (ALE); *seīpūli kūs acuôs; sasaŕlcs kaī seīpūls* 'sīpoli kodīs acīs; saģērbies kā sīpols' Višķos (ALE); *seīpūls nūdēr vusūr pì cepēšīm ūn zupuôm* 'sīpols derīgs visur pie cepešiem un zupām' Ziemeros (ALE).

Nosaukums *sīpols* [*sīpuols*] iekļauts lielākajā daļā 17.–19. gs. latviešu valodas vārdnīcu: Zwiebel – *Siepohts* Lettus 1638: 222; Zwiebeln – *Siepoli* Phras 1638: 330; *Sihpols*, pl. *Sihpoli* – Zwiebeln Langius 1685: 253; *Sihpoli tee* – Zwiebeln Lange 1773: 296; Zwiebel – *fihpols* Stender 1789 II 742; *fihpols* – Zwiebel Stender 1789 I 262; *fihpols* – die Zwiebel Ulmann 1872: 256; Zwiebel *fihpols* Ulmann 1880: 795.

Atsevišķās izloksnēs (lielākoties sēliskajās) fiksēta arī *ījo*-celma forma *sīpuolis*, piem., *pe salatām vaīg sīpuôļ luôk* 'pie salātiem vajag sīpolu lokus' Laidzē (LVDA); *sīpuôlim laksti nuôžēltēši* 'sīpolam laksti nodzeltējuši' Skaņkalnē (LVDA); *sīpūoļām virs zemes lo:ksti, poc zemē; sīpūoļus nūovālk ūn sā:pīn riņkūos zīemāi; kat sīpūeli mizuo, viņč kūož ā:cies* 'sīpolam virs zemes laksti, pats zemē; sīpolus novāc un sapin riņķos ziemai; kad sīpolu mizo, viņš kož acīs' Lazdonā (ALE); *lūokā'vi i:r zīemas sīpūoļiem* 'loki ir ziemas sīpoliem' Vējavā (LVDA); *sīpūoļu ló:kstus piēgriēž pie zú:pas* 'sīpolu lokus piegriež pie zupas' Kalsnavā (LVDA).

Variants *sīpolis* [*sīpuolis*] sastopams arī 18. gs. sākuma četrvalodu (vācu-zviedru-poļu-latviešu) vārdnīcā: Die Zwibel/Zipolle – Rôlôók – Cybulá – *Tee Sihpoli* Wörterbüchlein 1705: 76–77.

Latvijas austrumdaļā kompakta areālā sastopams variants *sīpuls*, resp. *seīpuls*, kas acīmredzot radies divskanīm *uo* kļūstot par monofonģu, piem., *naskot seīpulus cepēm plīta i âdēm bēz mairīs* 'kādreiz sīpolus cepām plīti un ēdām bez maizes' Bērzgalē (ALE); *seīpulām ir izāltana myza; seīpulus âšī ir ūesēlēģi* 'sīpolam ir iedzeltena miza; sīpolus ēst ir veselīgi' Dricēnos (ALE); *seīpūli kūs acīs* 'sīpoli kož acīs' Kalupē (ALE); *seīpuly lab'i aūk pār tū, ka tē b'iejuš būlbys* 'sīpoli labi aug tāpēc, ka te bijuši kartupeļi' Kārsavā (ALE); *seīpulus sapyn ūeītiā i pār zīmu tūr is cepļa; seīpulym ir saknīs i loksī* 'sīpolus sapin virtenē un pa ziemu tur uz krāsns; sīpoliem ir saknes un laksti' Makašēnos (ALE); *zīmā sasola seīpulu sākta, sagūo vusi seīpuly strēļčūs* 'ziemā sasala sīpolu sēkla, sagāja visi sīpoli ziedos' Nautrēnos (ALE); *zyni, taic tūorps seīpulā; kaic gars seīpula laksc; seīpulām deveņiis ūodys* 'zini, tāds tārps sīpolā; kāds garš sīpola laksts; sīpolam deviņas ādas' Ozolainē (ALE); *seīpulu lokstus pì bīspina sagrīž* 'sīpolu lokus pie biezie-

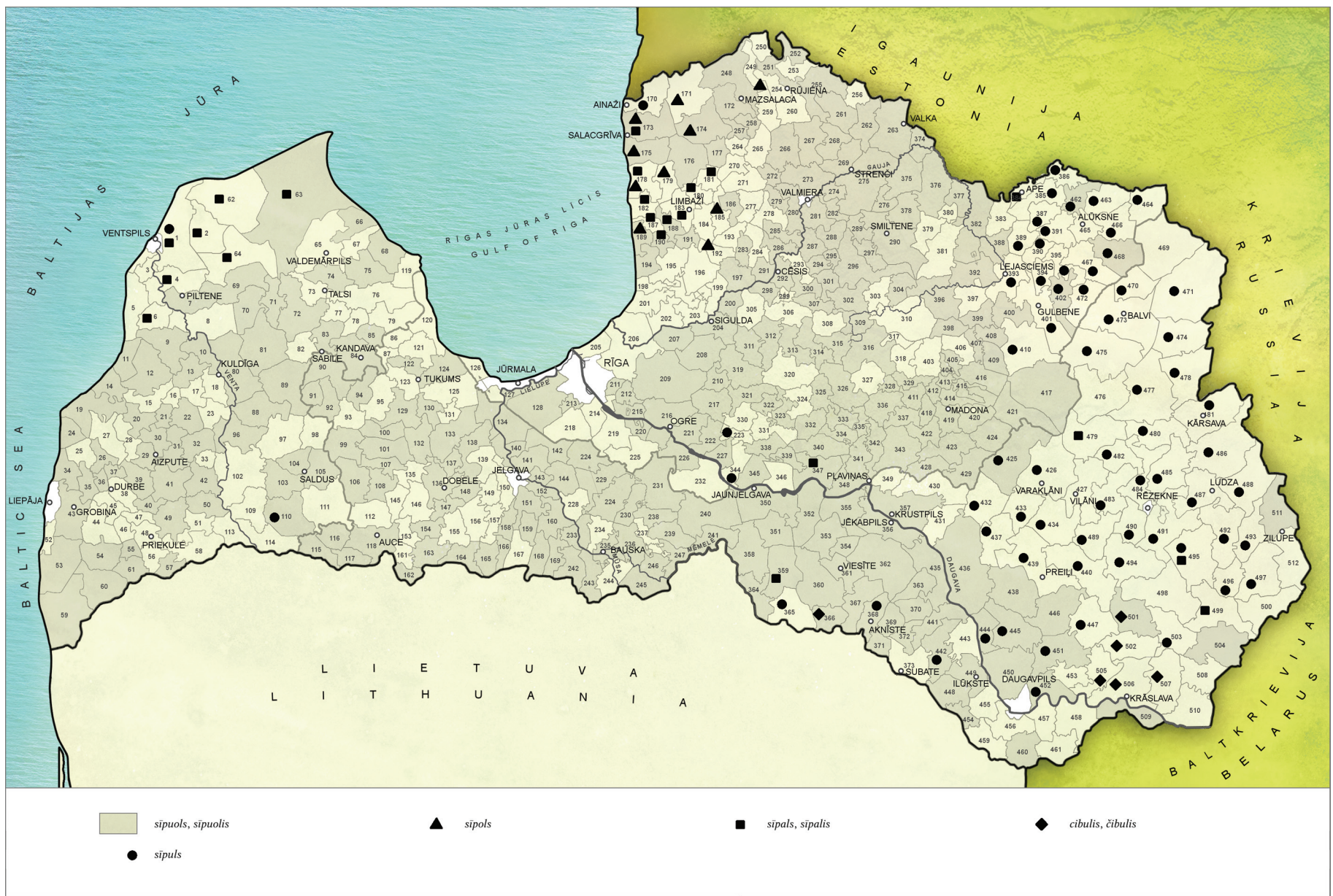
na sagriež' Pededzē (LVDA); *itaic sausūms suôc žāļāt seīpulu loksī* 'tāds sausums, sāk dzeltēt sīpolu laksti' Sakstagalā; *itēi muna seīpulu dūb'ē* 'ši mana sīpolu dobe' Šķilbēnos (ALE); *aižaj atnes seīpulu lokstus, kù pì zūstes pilikt* 'aizej atnes sīpolu lokus, ko pie mērces pielikt' Stāmerienā (LVDA); *seīpulu lokstūs dāuz vitaminu* 'sīpolu lokos daudz vitamīnu' Ziemeros (LVDA).

Variants *sīpuls* resp. *seīpuls* iekļauts arī 19. gs. Jana Kurmina trīsvalodu (poļu-latīņu-latviešu [augšzemnieku tradīcijā]) vārdnīcā: Cebula – Cēpa, cepe – *Sejpułs*, pl. *Sejpuły* (Kurmin 1858: 13).

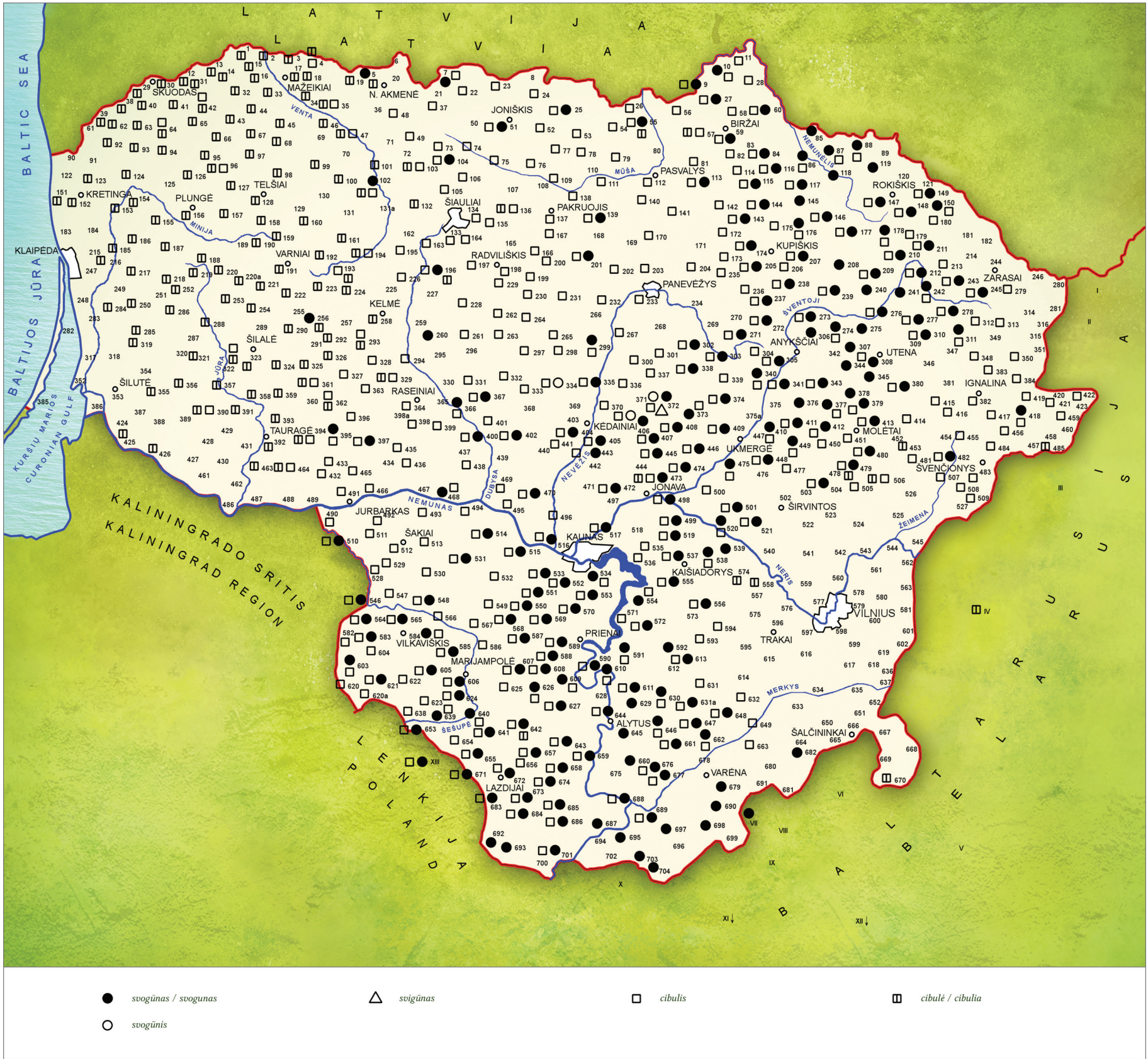
Variants *sīpols* sastopams nelielā kompakta areālā Vidzemes libiskajās izloksnēs, kur tas radies neuzsvērtajā zilbē sāsinot divskanī *uo* (skat. Rudzīte 1993: 144) tad, kad aizguvumu *sīpuols* sāka uzskatīt par mantotu vārdu. Izlokšņu piemēri: *sīpol's jôū stādij, bet mušs tu' sīpuôļ lāg negribej ôukt* 'sīpolus jau stādīja, bet mums tur sīpoli īsti negribēja augt' Duntē (ALE); *sīpol's vār stādīt a sēklam un a sīpolim; ka sīpol' i dabuš ôuktum', ta zied vasara* 'sīpolus var stādīt ar sēklām un ar sīpoliem; kad sīpoli ir dabūjuši aukstumu, tad zied vasarā' Idū (ALE); *sīpol' luôks pe mērc' liēk* 'sīpolu lokus pie mērces liek' Mazstraupē (LVDA); *sīpol' luôks, ka salats taīs, liēk klā; es ta liēk pa kriētnaī* 'sīpolu lokus, kad salātus taisa, liek klāt; es tad lieku krietni [daudz]' Rozēnos (LVDA); *sīpoli jāstād pīlla mēnesi, ta viņi neouģ struôbas; ka sīpol mizo, viņč kūož acis* 'sīpoli jāstāda pilnā mēnesī, tad viņi neaug stobros; kad sīpolu mizo, viņš kož acīs' Svētcimā (ALE); *es viēn gabaliņ sīpol' nuôēid; es uzgriēz tād ma:z sīpaliņ uz maiz* 'es vienu gabaliņu sīpola noēdu; es uzgriezu tādu mazu sīpoliņu uz maizes' Vainižos (ALE).

Variants *sīpols* resp. *seīpols* sastopams atsevišķās augšzemnieku dialekta izloksnēs, piem., *jul'ī agreīnūs seīpulus jūoizlasa i jūošiej ražisku* 'jūlijā agros sīpolu jānolasa un jāsēj redīsi' Kaunatā (ALE); *ūn se:ūškyn sīpôlló:ksti:ŋ – t'ē mū:n gā:žuo* 'un sevišķi sīpollocīni man te garšo' Koknesē (LVDA).

Variants *sīpals*, *sīpalis* sastopami arī kompakta areālā Ziemeļrietumvidzemes libiskajās izloksnēs un dziļajās tāmnieku izloksnēs: *sīpals – tuôs es slēņger ēd, pat pie piēnzup vel šaiū klāt* 'sīpolus – tos es ļoti ēdu, pat pie piena zupas vēl lieku klāt' Popē (ALE); *ka luôk nokalst, ta sīpāl ne'ouģ* 'kad loki nokalst, tad sīpoli neaug' Zūrās (LVDA); *sīplēm uzmetēs slimēb* 'sīpoliem uzmetās slimība' Dundagā (ALE); *puļk sīpaļ izôg, būs jāiet us tiērg* 'daudzi sīpoli izauga, būs jāiet uz tirgu' Ventā (ALE); *sīpaļem luôk savīst* 'sīpoliem loki savīst' Zirās (LVDA); *viņč i saldes sīpaļ luôks* 'tas ir saldā sīpola loks' Stienē (LVDA); *sīpalim jôū nuôgāš lakst* 'sīpolam jau nokrituši laksti' Vainižos (LVDA); *sīpalaī papriēkš i' luôk, bet kad sazēlte, tad i' lakst* 'sīpolam vispirms ir loki, bet kad sadzeltē, tad ir laksti' Vitrupē (LVDA).

Kartupeļa nosaukumi

Kartupeļa nosaukumi

Komentāra autori: Rima Bakšiene, Anna Stafecka, Saulus Ambrazs

Kartē rādīti nakteņu dzimtas lauksaimniecības kultūrauga *kartupeļa* (*Solanum tuberosum*) nosaukumi.

Kartes pamatā LKA I 87. karte un komentārs, atbildes uz KFRP 5. dialektoloģijas anketas 42. jautājumu, LVDA 44. karte un komentārs, atbildes uz ALE 340. jautājumu.

Kartupeļus Latvijā un Lietuvā sāka audzēt tikai 17. gs. beigās, taču plašāk tos sāka stādīt 18.–19. gs. (skat. Niedermann 1923; Strods 1958; Zinkevičius 1990: 82).

Matejs Valančus apcerējumā *Terciārieša Antana stāsts (Pasakojimas Antano tretininko; uzrakstīts 1872. g., izdots pēc autora nāves 1890–1891. g. ASV)* attēlojis šā dārzena ienākšanu Žemaitijā:

Pilipas Brazdauskis Saļantu parakwijes, Nasrienu sodos pasituris ukinikas, metusi 1806 pavasari iz Kļajpiedas parwažiawes tare szejminaj sawa „Szitaj pirkau Kļajpiedoj septines kartopeles, wokitej saka esqnt jes iz Amerikos parwežtas, labaj naudingas ir skanes; mergajte torielkq jemusi sugrajzik, wienq paragausma ir suprasma ar tijsq wokitej saka? Mergajte tujaus sugrajze wienq žalę kartopelę. Pilipas ir wisa szejmyna su drusku apsudidama, kqnda, bet prariti negaleje. Petris sunus dar tare „et negut wokitej gal jes walgiti ne žmones.“ Pilipas lijpe duoti [bulvę] kiaulej: ta beregięnt wienq sucziaupioje. Pilipas atsilijpe, pęnkies likusioses idigkiet darzy, kad patis negalesma walgiti bęn kiaules paszersma. Mergajte tujaus darzi pas numq ir sudjigie. Iszdigus stebiejos lapams ir lajszkams naujos žoles. Tqņ pat meta rudinop atwažiawa iz Lijpojes wokitis linu pirkti, tam Brazdauskis tare „pirkau kiele kartopeles, bet nežinau kajp su juomis apsiejti? pamokik mani. Wokitis apsakie: jogiej wielaj rudini rejk jes rauti, noręnt walgiti, rejk jes wirti ar kiepti, par žijma lajkiti arba rusie arba kamaroj it batwinius. pavasari ankstij sieti bet retaj. Pilipas gawes rudeni iz pęnkiu bulwiu tris deszimtis tris; kielęq izwirina ir wisi ragawa o likusioses sieklaj uzłajkie.

O jogiej bulwes ira apwales kajp ropes; dielto ir pramine roputiemis. Kitur jes wadęn bulwiemis dar kitur dulemis. Uzrasziau taj kad butu žinoma kajp nesenej tas wajsius žiames iwejstu palika Zemajcziu kraszti.

‘Filips Brazdauskis no Salantu draudzes Nasrienu ciema, turīgs zemnieks, 1806. gada pavasarī no Klaipēdas atbraucis, teica savai ģimenei: „Redz, nopirku Klaipēdā septiņus kartupeļus, vācieši saka, tie esot no Amerikas atvesti, ļoti vērtīgi un garšīgi; meit, paņem šķīvi, sagriez vienu, pagaršosim un redzēsim, vai taisnību vācieši saka.” Meitene tūlīt pat sagrieza vienu zaļu kartupeli. Filips un visa ģimene, to

ar sāli apkaisījuši, nokoda, bet norīt nevarēja. Dēls Petris vēl noteica: „Eh, tikai vācieši var tos ēst, ne cilvēki”. Filips lika atdot [kartupeli] cūkai: tā uzreiz šmakstinādama to apēda. Atlikušos piecus Filips lika iestādīt dārzā, sak, ja paši nevarēsim ēst, vismaz cūkas pabarosim. Meitene tūlīt pat dārzā pie mājas tos iedēstīja. Vēroja, dīgstam jauno zāli ar lapām un lakstiem. Tā paša gada rudenī no Liepājas atbrauca vācietis linus pirkt, viņam Brazdauskis stāstīja: „Nopirku dažus kartupeļus, bet nezinu, ko ar tiem darīt. Pamāci mani!” Vācietis pastāstīja, ka vēl rudenī tie jāizrok, ja grib ēst, tos vajag vārīt vai cept, pa ziemu glabāt pagrabā vai pieliekamajā tāpat kā bietes. Pavasarī agri, bet reti jāiestāda. Filips, ieguvis rudenī no pieciem kartupeļiem trīsdesmit trīs, dažus izvārīja, un visiem garšoja, bet atlikušos sēklai paturēja.

Bet tā kā kartupeļi ir apaļi kā rāceņi, tos iesauca par *roputēm* ‘rācenīšiem’. Citur tos sauc par *bulvēm* ‘kartupeļiem’, vēl citur – par *dūlēm* ‘bumbieriem’. Uzrakstīju to, lai [jūs] zinātu, cik nesen tas zemes auglis ieviests tika žemaišu novadā’ (ValančR I 574–576).

Lietuviešu un latviešu valodā vairums kartupeļa nosaukumu ir aizguvumi – ģermānismi vai slāvismi.

Plašu kopīgu areālu lietuviešu un latviešu valodas izloksnēs veido aizguvumi no slāvu valodām.

M. Valančus stāsta fragmentā minētais, bet vēlāk lietuviešu literārajā valodā nostiprinājies nosaukums *būlvē* (reti varianti – *bulvė*, *bulvė*) lietuviešu izloksnēs ir izplatījies trijos nesaistītos areālos.

Tas raksturīgs rietumaukštaišu Kauņas izloksnei, bet fiksēts arī pierobežā un dienvidaukštaišu izloksnēs ap Alītu, Lazdijiem, kā arī dienvidrietumaukštaišu Šauļu izloksnēs ap Kēdaiņiem, piem., *māno būlvęs kai rūtā | žīdi jęu* ‘mani kartupeļi kā rūta, zied jau’ ZnŽ I 187; *būlv’u. sodīnimu lāiks | kai žīdi alīvoš aba žīdint vīšn’oms* ‘kartupeļu stādāmais laiks – kad zied ceriņi vai ķirši’ ZnŽ I 188; *niēko mēs nētūrim | čē nę būlvę ā.uga | nę kās* ‘nekā mums nav, te ne kartupeļi aug, ne kas [cits]’ KzRŽ I 91; *sudīgor būlvęs | jęu reik[s] skabīt* ‘sadīga kartupeļi, jau vajadzēs lauzt [asnus]’ KzRŽ I 91; *patūši.davo būlōu. | sugrūzdavo. taš būlvęs* ‘sasautē kartupeļus, samīca tos kartupeļus’ PpaŽK; *kur kokis | laukę lis mā.žas | tai raikę i žu.ręc | kat ne inlī st būlvę.sna | a(r) ruģuosna* ‘kur kāds lauciņš mazs, tad vajadzēja skatīties, lai neielistu kartupeļos vai rudzos [lopi]’ PpaŽK; *dygsta būlvęs kamaroj, diegus reikia skabyt* ‘dīgst kartupeļi pieliekamajā, asnus vajag lauzt’ Veiveros (LKŽe); *jau trečia eile bulves kaupiu, matosi ir bulovýų*

'jau trešo reizi kartupeļus ravēju, var redzēt jau kartupelišus' Kudirkas Naumiestē (LKŽe); *susileido kaip šutinta bûlvė* 'atmieksķējās [kļuva mīksts] kā sautēts kartupelis' Vilkavišķos (LKŽe).

Šo nosaukumu lieto arī ziemeļaustrumaukštaišu Panevėžas izloksnēs ap Panevėžu, Pakroji, Pasvali, kā arī ziemeļžemaišu Kretingas izloksnes variantā un ziemeļrietumu Telšu izloksnes daļā ap Skodu, piem., *kāp ta jōd^o, ka bōlō^o nēkasatāu?* 'ko tad jūs tā abi divi, ka kartupeļus nerokat?' MoŽK; *mōn^a bōlv^os vēs^as jau kāsam^s ī* 'mani kartupeļi visi jau ir rokami' MoŽK; *pēit^us vērd^o sō bōlōūoms* 'vārīju pusdienās kartupeļus' MoŽK; *bûlvės apdygo, gali vagoti* 'kartupeļi sadīga, var vagot' Skodā (LKŽe); *nukaišiau pietams bulves* 'notīrīju pusdienām kartupeļus' Skodā (LKŽe); *šiandien po pavakarēs bûlves sēsīm* 'šodien pievakarē kartupeļus stādīsīm' Skodā (LKŽe).

Variants *bûlva* (ļoti reti – *buļva*) rodams dažās austrumaukštaišu Utenas apkaimes izloksnēs ap Utenu, Zarasiem, Rokišķiem, piem., *bûl'vos duonai užūmaina* 'kartupeļi – otrā maize' Dusetās (LKŽe); *ar druskos dējai bulvos?* 'vai sāli pieliki kartupeļiem?' Obeļos (LKŽe); *apskritus kaip bûl'va* 'apaļa kā kartupelis' Dusetās (LKŽe).

Cits variants – *būliava* – formas ziņā nedaudz atgādina lietuviskus atvasinājumus ar piedēkli *-(i)ava*, piem., *brol(i)ava* 'brāļi un māsas', *velniava* 'velna būšana, arī: elle' (sal. Ambrazas 2000: 50), pierakstīts Panevėžas ziemeļu izloksnē, piem., *būliava ir duonq užvaduoja* 'kartupelis pat maizi aizstāj' Jonišķēlē (LKŽe); *šjmet būliavų daug prikasēm* 'šogad kartupeļu daudz sarakām' Klovaiņos (LKŽe). Taču, kā rāda 19. gs. Antana Juškas vārdnīca, tas agrāk varēja būt pazīstams arī dažās Rietumlietuvās izloksnēs.

Lielāko lietuviešu valodas areāla daļu aizņem nosaukumi *būlbė*, *būlba*.

Pirmo no tiem – *būlbė* (retāk *bulbė*, *bulbė*) lieto vairums žemaišu: visi Telšu, Kretingas, Varņu un Raseiņu austrumu daļas izloksņu runātāji, piem., *on tū būlb^u ušpjaustūom krāp^u* 'uz tiem kartupeļiem uzgriezām dilles' MoŽK; *šētā pasēsīejēm cīela dārža bōlbu* 'lūk, iestādījām visu dārzu ar kartupeļiem' KrŽ 55; *je neožāuks bōlbe* | *būs blūogā* 'ja neizaugs kartupeļi, būs slikti' DūnŽ 55; *bōlbe* | *ānā ožāug* 'kartupelis, tas izauga' DūnŽ 55; *tāva nūosi kā[p] būlbi* 'tavs deguns kā kartupelis' DūnŽ 55; *muno boba dabar būlbes skuta* 'mana sieva tagad kartupeļus tīra' Šaukēnos (LKŽe); *šiemet daug būlbių užderėjo* 'šogad kartupeļi labi padevušies' Raseiņos (LKŽe).

Turklāt, tas rodams gandrīz visā rietumaukštaišu Šauļu areālā, dienvidrietumu austrumaukštaišu Panevėžas izloksnēs ap Pakroji, Radvilišķiem, Panevėžu, piem., *būlbė* – *duonos užvadas* 'kartupelis – maizes aizstājējs' Ramīgalā (LKŽe); *tos būlbės ankstivos, greit užauga* 'tie kartupeļi agrīnie, ātri izaug' Ramīgalā (LKŽe); *būlbės didelės kaip kamuoliai* 'kartupeļi lieli kā kamoli' Linkuvā (LKŽe); *šiemet būlbės verdamos sukrinta, miltingos* 'šogad kartupeļi vārīdamies sašķīst, miltaini' Ērišķos (LKŽe); *nusipirksiu greituju bulbių ir pasisodinsiu* 'nopirkšu agrīnos kartupeļus un iestādīšu' Linkuvā (LKŽe); *kiaulines būlbes gyvuliams supenėsiu* 'cūku kartupeļus lopiem izbarošu' Ērišķos (LKŽe); *nuvažiavo su būlbēm į malūnq!* 'aizbrauca ar kartupeļiem uz dzirnavām (aizrunājās šķērsām)' Panevėžā (LKŽe).

Šis nosaukums raksturīgs arī pašos dienvidaukštaišu areāla dienvidos ap Varēnu, Druskininkiem, paretam dzirdēts arī citās atsevišķās dienvidu, kā arī rietumaukštaišu Kauņas apkaimes izloksnēs, piem., *bū.lb^u kōšē.s pūodu. privé.rzi* 'kartupeļu putras podu izvārīji' PpaŽK; *cik bū.lbi. išvīrus* 'tikko kartupelis izvārījies' PpaŽK; *kē pam bū.lbes kap.kā.sam* 'cepam kartupeļus, kad rokam' PpaŽK; *prabā.ltq. šitūoi grē.tini [sriubq]* | *ir.vā.lgq. su.bū.lbē.m* 'aizdara ar krējumu [zupu] un ēd ar kartupeļiem' PpaŽK; *kas m'ētai bū.l'bė.s* | *tai jau n'elabaī. ā.ugo.*

'katru gadu kartupeļus [stādīja tajā pašā vietā], tie jau ne visai auga' DrskŽ 45; *bū.l'b'u. já.m dúodu* | *rug'ūr tá.m m'ė.istru* 'kartupeļus tam dodu, rudzus, tam meistaram' DrskŽ 45; *kepa iš grikių, būlbių* 'cepa no griķiem, kartupeļiem' DvŽ I 75.

Nosaukums *būlba* (retāk *buļba*) izplatīts visā aukštaišu areālā, austrumaukštaišu Viļņas, Utenas, Anīkšču, Kupišķu, Širvintu izloksnēs, austrumu un centrālajās Panevėžas izloksnēs, kā arī dienvidrietumaukštaišu Šauļu areālā ap Jonavu, Kedaiņiem, piem., *karalá.dai* | *bū.lbas ė da* | *žmó.nę.s lá.isto lá.ist^o* 'kolorado [vaboles] kartupeļus ēd, cilvēki laista, laista' PpaŽK; *pritarčiuoji bū.lbu.* | *skarvā du. prispí rgai lašīnūr* | *ař. ten tūr pacūr tūkūr* 'sarīvēji kartupeļus, pannā sacēp spēķi ar tiem pašiem taukiem' PpaŽK; *pavá.lga.m bū.lbu. i.geraī mú.m* | *dai.núojēm* | *net.lāukaī žvā.gā* 'paēdam kartupeļus, un labi mums, dziedam, pat lauki skan' KlŽ 27; *bū.lba.s ka.purštūs apgāžēje*. 'kartupeļi kāpostus nomākuši' KlŽ 27; *grūdō. [vištoms]raiķē* | *bū.l'ba tai nēlabaiī* 'graudus [vistām] vajag, kartupeļus tās ne visai [ēd]' KpŽ I 246; *bū.l'bā.[s] sō.dī.n't' [reikia] sanaga'li* | *sanañ'mēnesi. daugá.usē* 'kartupeļus stādīt [vajag] dilstošā mēnesī, vecā mēnesī vairāk' KpŽ I 246; *bū.l'bō.z buz grō.ž.č.s* | *kaip abō.leī* 'kartupeļi būs skaisti kā āboli' KpŽ I 246.

Šis nosaukums sastopams Dievenišķos un daudzās Baltkrievijas lietuviešu izloksnēs: ap Breslauju, Apsu, Kamoju, Lazūniem, Gervēčiem, piem., *jāū prazd'ēdz'inēja žvid'éc' bū.l'bos* 'jau sāka ziedēt kartupeļi' DvŽ I 75; *má.no. sp'ēško.s bū.l'bo.s* | *skāū.ž'ej'ž'ūs* | *aš anks'c'ī jir kas'ū* 'mani agrīnie kartupeļi drīz nokaltīs, es agri arī rakšu' DvŽ I 75; *á.nas v'ē.k'a* | *sodz'ino. bū.l'bu jir sá.u* | *jir má.n* 'viņš patiešām stādīja kartupeļus gan sev, gan man' DvŽ I 75; *ká.r'v'ē. b'ēga tai būl'bósna* | *tai rug'úosna* 'govs skrien te kartupeļos, te rudzos' DvŽ I 75; *vog'aū būl'bas, àl'e n'ē kařto n'esagáu* 'zagu kartupeļus, bet ne reizi nenokēra' ZtŽ 99; *ir būl'by daūg sodzīnam* 'arī kartupeļus daudz stādām' LzŽ 42; *òt, kokiā bul'bā dzidelē* 're, kāds kartupelis liels' LzŽ 42; *aīsim krēsc trušās ir sodzýsim bul'bās* 'iesim ārdīt mēslus un stādīsīm kartupeļus' LzŽ 42.

Ziemeļžemaišu Kretingas areālā ap Pluņģi, Kretingu sastopams nosaukums *būilė* (ļoti reti – *builė*), piem., *šiemet daug būilių prikasiau* 'šogad daudz kartupeļu saraku' Tveros (LKŽe); *lapė būiles kasė ir kurmj užprašė* 'lapsa kartupeļus raka un kurmi ielūdza' Nevarēnos (LKŽe).

Nosaukums *būlvė* (ar variantiem) cēlies no po. *bulwa*, bet *būlbė* (tas, tāpat kā arī *būlvė*, zināms jau no 19. gs. vidus, to lietojis Simons Daukants, piem., *diegimas bulbių, sietinių stiprina žemę* 'kartupeļus, kāļus iestādot, uzlabo zemi' [LKŽe]), *būl'ba* – no bkr. *бълба*, retāk sastopamais *būilė* – no bkr. *быль* (sal. Niedermann 1923; LEW 63; Smoczyński 2007: 80sk.). Šie savukārt ir ģermānismi, sal. vā. *Bolle* 'bumbulis, sīpols' (Фасмер I 240; Sabaliauskas 1990: 238).

Ļoti līdzīgi slāvismi ar saknēm *bulb-* un *buļv-* ir arī Austrumlatvijas izloksnēs, īpaši Latgalē un vietām Augšzemē.

Visbiežāk sastopami ir tādas pašas cilmes nosaukumi ar *buļb-*: *buļba*, *buļbe*, *buļbis* un *buļbs*.

a-celma forma *buļba* (*būļba*) reģistrēta Zemgales sēliskajās izloksnēs (Aknīstē, Lašos, Pilskalnē u.c.) un lielā daļā Latgales izloksņu (Asūnē, Aulejā, Baltinavā, Balvos, Ciblā, Stirnienē, Varakļānos, Kārsavā, Krāslavā, Makašēnos, Maltā, Mērdzenē, Nirzā, Rēznā, Sakstagalā, Skaistā, Zvirgzdenē u.c.), piem., *pīsādēšējōam būlbu, boús i pošīm, i lūpīm* 'sastādījām kartupeļus, būs pašiem un lopiem' Aknīstē (ALE); *drēizūos būlbys vāk staīāī agrý* 'agrie kartupeļi jāstāda agri' Bērzgalē.

Šajā areālā sastopama arī *ē*-celma forma *buļbe* (*būļbā vai būļbē*), tā reģistrēta Bērenē, Bērzgalē, Brigos, Istrā, Naujenē, Nirzā, Pildā, Rēznā, Skaistā, Višķos, Zvirgzdenē u.c., piem., *būļbā keī ūtrūo mairā*

'kartupelis [tikpat] kā otrā maize' Bērzgalē (Apv); *mās salosòm tòlku i pa svàðini bũlbiš nũkašam* 'mēs sapulcinām talkā [palīgus] un pa svētdienu kartupeļus norokam' Višķos (LVDA).

Reģistrēta arī *o*-celma forma *buļbs* (*bũlbs*) – Dagdā (sal. *bulbs* Niedermann 1923: 70), Kaunatā, Nirzā, arī Lašos un Pilskalnē, piem., *pũlna voga – bũlbs pi bũlba* 'pilna vaga – kartupelis pie kartupeļa' Kaunatā (Apv).

Galvenokārt Ziemeļlatgales izloksnēs (Liepnā, Šķilbēnos, Rugājos, Tilzā, Viļakā) fiksēta *ij*-celma forma *buļbis* (*bũlbs*), piem., *bũlbus jau dzonoj* 'kartupeļus jau vago' Šķilbēnos (ALE).

Nosaukums *buļbs* vai *buļbis* fiksēts vēl arī Aizkalnē, Bērzgalē, Maltā, Rundēnos, Viļānos, Višķos (nepietiekamā ilustratīvā materiāla dēļ nav iespējams noteikt vārda celmu, arī ME I 347 dotajai nom. pl. formai *buļbi* no Alūksnes, Lāudonas un Stāmerienas).

19. gs. rakstu avotos atrodama nom. pl. forma: *bulbes*, *-u*, *Kartoffeln* (no *Bebrenes*) Ulmann 1872: 39; *bulbes* Ulmann 1880: 439.

No saknes *buļb-* visdrīzāk cēlies arī *uļbiks* un *ulbikis*.

Nosaukums *uļbiks* reģistrēts Nautrēnos un dažās kaimiņizloksnēs (Bērzgalē, Bērzpīlī, Makašēnos, Tilzā), piem., *saušņoji šugod uļbiki; uļbikus stota, ka žid uobēlnēicys* 'miltaini šogad kartupeļi; kartupeļus stāda, kad zied ābeles' Nautrēnos (LVDA); *ka nau uļbiku goc* (-ds), *napijaug itymā fēirumā* 'ja nav kartupeļu gads, neizaug šajā tīrumā [kartupeļi]' Makašēnos (Apv).

Variants *ulbikis* ME IV 297 dots no Domopoles (Bērzpils) un Zaļmuižas (Nautrēniem), bet EH II 712 – no Bērzgales. Citos vāku mos tas nav reģistrēts.

Otru plašāku areālu veido nosaukumi ar *buļv-*: *buļva*, *buļve*, *buļvis* un *buļvs*. Tie arī izplatīti augšzemnieku dialekta teritorijā – Latgalē, retāk Augšzemē.

ā-celma forma *buļva* reģistrēta Bērzpīlī, Dricēnos, Gaigalavā, Kalupē, Līvānos, Rugājos, Sakstagalā, Tilzā, Varakļānos, piem., *bũlvys cylvākām ir ūtruo mairzā* 'kartupeļi cilvēkam ir [tikpat kā] otrā maize' Dricēnos (LVDA); *kaī mēilām bārnām daudzī vūordu, taī i bũlvai* '[tikpat] kā mīlam bērnam, arī kartupelim daudz vārdu 'nosaukumu'' Gaigalavā (LVDA).

ē-celma forma *buļve* fiksēta Aizkalnē, Bebreņē, Dricēnos, Dvietē, Kaunatā, Maltā, Pilskalnē, Rēznā, Rubeņos, Viļānos, Višķos, piem., *bũlvīs stota maja ūtrējā pusā, a losa šēntēbrī* 'kartupeļus stāda maija otrajā pusē, bet novāc septembrī' Dricēnos (LVDA); *lāi lālys izaūktu bũlvīs, jūos dūu rāizīs jūtār* 'lai kartupeļi izaugtu lieli, tie divas reizes jāizvago' Kaunatā (LVDA); *sāusā vosorā izaūg lālys bũlvīs* 'sausā vasarā izaug lieli kartupeļi' Ozolainē (LVDA).

Dažās Zemgales sēliskajās izloksnēs (Pilskalnē, Rubeņos) reģistrēta *o*-celma forma *buļvs* (*bũlvs*).

ij-celma forma *buļvis* (*bũlvis*) sastopama dažās Latgales ziemeļu izloksnēs (Balvos, Rugājos, Šķilbēnos), Latgales dienvidrietumu izloksnēs (Kalupē, Liksnā, Līvānos, Vārkavā), kā arī atsevišķās Zemgales sēliskajās izloksnēs (Bebrenē, Susējā), piem., *ār bũlvi vīn napūordzēivūosi* 'ar kartupeli vien nepārdzīvosi 'neiztiksi'' Kalupē (LVDA); *vōi, cik skāists fēirums, ka bũlvi žī, bũlvim jira bōlī i ružovī žīdi* 'vai, cik skaists tīrums, kad kartupeļi zied, kartupeļiem ir balti un sārti ziedi' Kalupē (KIV I 197).

Variants *buļvs* vai *buļvis* (nav skaidra celma forma) fiksēts vēl arī Istrā, Maltā, Preiļos, Varakļānos.

Divās Ziemeļlatgales izloksnēs (Šķilbēnos un Viļakā) fiksēts variants *bullis* (*bũllis*), (laikam no *bũlvis* > *bũllis*?), piem., *Andru Zosē sačeja: bũllī, na bũlbi* 'Andru Zose [saīsinājums no vārda *Sofija*] teica

buļli 'kartupeļi', nevis *buļbi*' Šķilbēnos (ALE); *joūnūs bũlļus napatīk lōupiēt – zīžās pī:rsti* 'jaunos kartupeļus nepatīk mizot – smērējas pirksti' Viļakā.

Nosaukums *bullis* fiksēts arī Ziemeļaustrumvidzemē – Alūksnē (Niedermann 1923: 69).

No tā ar deminutīva piedēkli *-itis* darināts atvasinājums *bullitis*, kas reģistrēts atsevišķās Ziemeļkurzemes izloksnēs (Ēdolē, Piltenē, Usmā, Zirās), ME tas dots no Kalupes Latgalē.

Nom. pl. *buļvas* fiksēts 19. gs. avotā: *buļvas*, *Kartoffeln*. Ulmann 1872: 40.

Latgales izloksnēs izplatīti arī nosaukumi ar *guļb-*: *guļba*, *guļbe*, *guļbis*, *guļbs*; sal. *gulbiši* Ventā (ME), kuri visdrīzāk aizgūti no bkr. *губба* (Niedermann 1923).

Biežāk sastopama *ā*-celma forma *guļba* (*gũlba*), tā reģistrēta izloksnēs ap Aglonu, Preiļiem, Viļāniem, kā arī Kaunatā, Maltā, Pildā, Ružinā, Skaistā, Šķaunē u.c., piem., *mudri varāšim rakf gũlbys* 'drīz varēsim rakt kartupeļus' Galēnos (LVDA); *saguluši gũlbu mūotrūoji* 'sagūlušī kartupeļu laksti' Sakstagalā (LVDA); *gũlbu daudz šie, ar gũlbys cāukys barōi, i pošy ādām* 'kartupeļu daudz stāda, ar kartupeļiem cūkas baro, arī paši ēdam' Vārkavā (LVDA).

Galvenokārt Latgales dienvidu izloksnēs (Aglonā, Dagdā, Izvaltā, Kapiņos, Krāslavā, Maltā, Višķos) sastopama *ē*-celma forma *guļbe* (*gũlbā*), piem., *mozūos gũlbis lūpym barojām* 'mazos kartupeļus lopiem [iz]barojām' Izvaltā (LVDA); *suōka gũlbis kaš* 'sāka rakt kartupeļus' Krāslavā (Apv).

Dagdā un Kaunatā reģistrēta *o*-celma forma *guļbs* (*gũlbs*), piem., *kot šnūks pa daļai nūkust, jūpōrlosa gũlby* 'kad sniegs daļēji nokūst, jāpārslasa kartupeļi' Kaunatā (ALE), bet Aizkalnē, Andrupenē, Kapiņos, Kaunatā, Maltā, Rundēnos – *ij*-celma forma *guļbis* (*gũlbs*).

Lielākajā Latvijas teritorijas daļā lieto vāciskas cilmes nosaukumu *kartupelis* (< lv. *kartuffel*, skat. Sehwers 1953: 47; sal. vēl ar mūsdienu vidusaugšvācu *Kartoffel*; kas aizgūts no it. *tartuficolo*, skat. Kluge 242002: 473sk.).

Kartupelis ir arī latviešu literārās valodas vārds un izloksnēs bieži sastopams līdzās kādam citam senākam nosaukumam.

Izlokšņu piemēri: *pisadēšfejōam kartupeļu: boūs i pošim, i lūpim* 'sastādījām kartupeļus, būs pašiem un lopiem' Aknīstē (LVDA); *kuōka ecēs^a bi kādreiz priēkš kartupeļiem* 'koka ecēšas bija kādreiz kartupeļiem 'kartupeļu ecēšanai'' Grobiņā (LVDA); *kaŕtupeļus cepa ar visām mizām kruōs priškā vōi koštās ūglēs* 'kartupeļus cepa ar visām mizām krāsns priekšā vai karstās oglēs' Kalncempjos (LVDA); *ka jau grib tā smalkāk runāt, tā glaunāk, ta teic – kaŕtupeļ* 'ja jau grib tā smalkāk, modernāk runāt, tad saka – kartupeļi' Planīcā (LVDA); *mušs pulk izaūg, tik briē:smik kaŕtupeļ aūg* 'mums daudz izauga, tik briesmīgi 'loti labi' kartupeļi auga' Popē (LVDA); *ka kaŕtupeļus apstādija un nūoraka, tanī dienā vārija kaŕtupeļu biezputru* 'kad kartupeļus iestādīja vai noraka, tajā dienā vārija kartupeļu biezputru' Rencēnos (LVDA); *kārtupēlīs – tys pa jaunām 'kartupelis* – tas ir jauns [nosaukums] Sakstagalā (LVDA); *kārtupeļi vacā j'ast'āda, ta tik lieli loksti naaūgūt* 'kartupeļi vecā [mēnesī] jāstāda, tad tik lieli laksti neaugot' Sinolē (ALE); *gūs iēda kaŕtupeļu lokstus* 'govs ēda kartupeļu lakstus' Stāmerienā (LVDA); *kaŕtupeļs stād abuliņ zeme, agrak stādij rudz rugaja* 'kartupeļus stāda āboliņa zemē [tur, kur iepriekš audzis āboliņš], senāk stādīja rudzu rugainē' Svētcimā (LVDA); *bet nu sāk saūkt pa kaŕtupeļiem ar* 'nu 'tagad' sāk saukt par kartupeļiem arī' Zantē (LVDA).

18. un 19. gs. vārdnīcās reģistrēts *kartupelis* un nom. pl. *kartupeles*: *Kartoffeln*, *kartuppeles* Stender 1789 II 762; *kartupelis*, *-la*, pl. *-i*, die

Kartoffel. *Kartupeļus rakt* un *vilkt*, kartoffeln ausnehmen 'kartupeļus rakt' Ulmann 1872: 103; *Kartóffel, kàrtupelis* Ulmann 1880: 439.

Izloksnēs šim vārdam ir daudz fonētisku un morfoloģisku variantu.

Nosaukums *kartufelis* sastopams galvenokārt Kurzemē un Zemgalē, retāk Vidzemes dienvidaustrumos un Augšzemē, piem., *pa kařtufeļim àr pasouč, bet paš sova stàrpa pa rāceņim runa* 'par *kartufeļiem* arī [dažreiz] sauc, bet paši savā starpā par rāceņiem runā 'sauc' Stendē (LVDA).

Nosaukums *kartupulis* reģistrēts galvenokārt sēliskajās izloksnēs (Ābeļos, Elkšņos, Zasā), arī Druvienā un Rudzētos (Latgalē), piem., *kàrtupulī cīti sàuc i guļba* 'kartupeli citi sauc arī *guļba*' Rudzētos (LVDA). Nosaukums arī reģistrēts Ābeļos, Druvienā, Krustpilī, Rudzētos, Zasā.

Nosaukums *kartopelis* fiksēts galvenokārt Kurzemes lībiskajās izloksnēs, jaunākās paaudzes runā fiksēts arī vairākās Latgales izloksnēs, piem., *pa Jāņ nedēļ muņs ju bij izvā:rc kařtpeļ zuř* 'Jāņu nedēļā mums jau bija izvārīta kartupeļu zupa' Popē (LVDA); *es ēd kartopaļs* 'es ēdu kartupeļus' Ventā (LVDA).

Nosaukums *kartup(i)s* izplatīts Vidzemē (ap Cēsīm, Smiltēni, fiksēts arī Augšzemē), piem., *šūodie izvārīju kařtupus* 'šodien izvārīju kartupeļus' Kauguros (ALE); *kařtupus smilc (-ts) zemē viē vairāk stāda* 'kartupeļus smilšainā augsnē vien vairāk stāda' Smiltēnē (LVDA).

Nosaukums *katupelis* sastopams dažās Zemgales izloksnēs (Augstkalnē [EH], Bēnē, Bikstos, Sņķerē, Ukros, Vecaucē, Zaļeniekos), piem., *vagas katupeļiem dzēn a mazuō ařkli* 'vagas kartupeļiem dzen ar spļarklu' Zaļeniekos (LVDA).

Kurzemē, vietām Zemgalē, arī Vidzemē (Burtņiekos, Grundzālē, Nītaurē, Raiskumā, Rencēnos, Valmierā u.c.) lieto variantu *kartpelis*, piem., *kařtpeļu tūcis* 'kartupeļu biezenis' Burtņiekos (LVDA); *kařtpeļus nuōtīra un vāra* 'kartupeļus nomizo un vāra' Iecavā (LVDA); *kařtpeļus nuōkāsa, sapēncēja a drēbu mazgājamuo vāli* 'kartupeļus nokāsa, samīcīja ar drēbju mazgājamo 'velējamo' vāli' Kārķos (LVDA); *duņgava i tāda biēsputra – kařtpeļs nuovār^a, sabakā, pieļej piēnu* 'dungava ir tāda biezputra – kartupeļus novāra, samīca, pieļej pienu' Virgā (LVDA).

Kurzemē un Zemgalē sastopams variants *kartfelis*, piem., *viēnā ruōkā siļķe, viēnā kařtfelis* 'vienā rokā siļķe, vienā kartupelis' Nīcā (LVDA); *kařtfeļiem ir rōzā ziēdi* 'kartupeļiem ir sārta ziedi' Vecsvirlaukā (LVDA).

Variants *karpelis* izplatīts Vidzemē, retāk sastopams Augšzemē (te arī *karpalis* – Secē, Sērenē, sporādiski tas reģistrēts Kurzemē – Dunalkā, Kalvenē), piem., *kařpeļ^a kluč^s vārija* 'kartupeļu klimpas vārija' Burtņiekos (LVDA); *kařpeļi agrāk vairāk nebi kā maziē ziliē* 'kartupeļu agrāk vairāk 'citu' nebija kā [tikai] mazie zilie' Ērgēmē (LVDA); *kařpeļs stād liēlus lāuks* 'stāda lielus laukus kartupeļu' Jeros (LVDA); *kařpeļiem šuōgad miļzīgi laksti* 'kartupeļiem šogad ļoti lieli laksti' Kūdumā (LVDA); *iēsīm kařpeļus ņēmtu!* 'iesim ņemt 'novākt' kartupeļus!' Skaņkalnē (LVDA).

Nosaukums *kartins*, *kartiņš* (arī *kartīns*) sastopams galvenokārt Vidzemes lībiskajās izloksnēs, piem., *iēs kařtinu stādītu* 'ies kartupeļus stādīt' Braslavā (LVDA); *kařtins a vis miz vāri* 'kartupeļus ar visu mizu vārija' Kārķos (LVDA); *kařtiņš stādīj diēzgaņ doūdž* 'kartupeļu stādīja diezgan daudz' Duntē (LVDA); *smaga zeme stādīt kařtiņ noņ miļtan* 'smagā zemē stādīti kartupeļi nav miltaini' Pociemā (LVDA); *joūna mēnesa stādīti kařtiņi izoūg lakstas* 'jaunā mēnesī stādīti kartupeļi izaug lakstos' Svētcieņā (LVDA).

19. gs. avotā fiksēta nom. pl. forma *kartiņi*, *-u*, Kartoffeln Ulmann 1872: 102.

Variants *karpāns* reģistrēts Vecpiebalgā un kaimiņizloksnēs, *karpans* Grostonā, Jaunpiebalgā, Jumurdā, Vecpiebalgā, piem., *kāřpānus vāgā vismāz diureiř* 'kartupeļus vago vismaz divas reizes' Vecpiebalgā (LVDA).

Retāk reģistrēti citi varianti: *karpulis* – ar iespējamu distanto regresīvo asimilāciju (*-upe-* > *-upu-*) un vēlāku *-tu-* zudumu vai ar pielāgošanos izskaņai *-ulis*, tas pilrakstīts Skujenē, Sunākstē, piem., *es na:zīnu, koā bes kařpuļiem cīlvāks varātu dzeivūot* 'es nezīnu, kā bez kartupeļiem cilvēks varētu dzīvot' Sunākstē (ALE); *kartapelis* Neretā (Niedermann 1923: 41), *kartapulis* Ābeļos (Niedermann 1923: 41), Biržos.

Aizguvums *tupulis* (< lv. *tuffel* EH II 704) izplatīts galvenokārt Vidzemes dienvidaustrumu un dažās Rietumlatgales izloksnēs, piem., *tupuļus st^oādīja tad, kad t^oāds gobolāins debess – àr mozākīem m^oākūonīšiem; ka bij skaidris, ta tukšš (-šš) tīrums, ta tupuļi na-izaūgūot* 'kartupeļus stādīja tad, kad tāda *gabalaina* debess – ar mazākiem mākonīšiem; ja bija skaidrs [laiks], tad tukšš tīrums, tad kartupeļi neizaugot' Sinolē (Sgr 304).

Variants *tupelis* (ar aferēzi *tupelis* < **kar-tupelis*) sastopams izloksnēs ap Jumpravu, arī Ziemeļkurzemē (Dundagā, Popē), piem., *vē:cīe po tuppēļiem* 'vecie par *tupeļiem* [sauc kartupeļus]' Meņģelē (LVDA).

Vidzemes dienviddaļā, retāk Rietumlatgalē izplatīts nosaukums *tupenis*, tas fiksēts arī Talsos, Duntē, Kursišos, Džūkstē u.c., piem., *adbrāuc is tupēn rakšonys tōtk* 'atbrauc uz kartupeļu rakšanas talku' Galēnos (LVDA); *iscep uōglēs tupenīti un ēd* 'izcep oglēs kartupelīti un ēd' Kursišos (ALE).

Dažviet sastopami arī varianti *tupene*, *tupine*, *tupinis* (Dagdā), *tupiņš*, piem., *muna tānte sīkus tupiņus saskrūotēja, sagriēze sākļai – sořkanie spīrta brūža tupiņi toāpot aūga* 'mana tante mazus kartupeļus notīrīja, daļēji noberžot mizu, sagrieza sēklai – sarkanie spīrta brūzim [domātie] kartupeļi tāpat auga' Sinolē (ALE).

Lietuviešu valodas areālā Kibartos pierakstīti lie. *kartupelis* (Mazajā Lietuvā lietots jau 18. gs., piem., *Sēkītē Kopuřtūs, Mōrkūs fu diddēlē Sāuje*; || *Rōpju, Pařtarnōkū Swiklū beygī Rēpukkū*; || *Taip ir Szalkiū, fū gardžeis Kartuppēliū Walgeis* 'stādiet kāpostus, burkānus ar lielu sauju; rāceņus, pasternakus, bietes arī kartupeļus; tāpat kāpostus, ar garšīgiem kartupeļu ēdieniem...' DonelR 126), *kardūpelis* arī cēlies no iepriekšminētā lv. *kartuffel* (sal. Alminauskis 1934: 63sk.; Smoczyński 2007: 260).

Zietalas *kurdūplis* varēja ienākt caur bkr. dial. *картофля*.

Baltkrievisks ir arī cits Zietelā reģistrēts kartupeļa nosaukums *kunodā*, *kunōdas*, sal. bkr. dial. *кунада* (LKA I 161), piem., *drāmnos kunōdos* 'sīkie kartupeļi' ZtŽ 331; *kunōdu. ar dūot pōnu?* 'vai kartupeļus dot kungam?' ZtŽ 331; *žmōn'ēs ēm'ē kunodās sod'īnt'i* 'cilvēki ņēmās kartupeļus stādīt' ZtŽ 331; *t'egū jēs p'īno sa kunōdom* 'lai ēd pienu ar kartupeļiem' ZtŽ 331; *graži kunod'ēle* 'skaists kartupelītis' ZtŽ 331; *dū'k'it nōr po kunod'ēla* 'dodiet kaut pa kartupelītim' ZtŽ 331; *kap m'ēnūkas māc'itkas, tai ir kunodīkos māc'itkos* 'kad mēness mazs, tad arī kartupeļi mazi' ZtŽ 331; *kunodās kasēm* 'kartupeļus rakām' Zietelā (LKŽe); *prapuolē kunōdos čionai* 'pazuda kartupeļi te' Zietelā (LKŽe).

Sokaiču *ēčiūkas* un Smalininku *īcūkas* varbūt radies no v. dial. *Erdschocke* (plašāk skat. Kluge ²⁴2002: 63, 253).

Pārējie lietuviešu un latviešu kartupeļa nosaukumu saistīti ar kartupeļa bumbuļa līdzību ar cita veida dārzeniņiem vai augļiem.

Rietumžemaišu un dažas tuvumā esošās ziemeļžemaišu Kretingas, dienvidžemaišu Varņu kā arī Raseiņu izloksnēs (ap Šilali, Tauragi), Klaipēdas puses aukštaiši (19. gs. un Austrumprūsijā dzīvojošie lietuvieši) kartupeļa nozīmē lieto vecu vārdu *rōpē* vai tā deminutīva

variantu *ropùtē* (reti – *rapùtē*, *rupùtē*), piem., *šimēta ropōtēs āug kāp pasōtōšes* ‘šogad kartupeļi aug kā traki’ KrŽ 349; *palīndošs pō stāla sōrīnk tas ropōtēs* ‘palīdusi zem galda, salasi tos kartupeļus’ KrŽ 349; *pēitāms ēšsevēršō sāusū ropōfu* ‘pusdienām vārīšu sausus kartupeļus’ KrŽ 349; *ropiū cielq pūrā priroviau* ‘kartupeļu veselu pūru salasiņu’ Palangā (LKŽe); *aš eisu ī kelnerī sēklai rōpes pjaustyt* ‘es iešu uz pagrabu sēklai kartupeļus griezt’ Ramučos (LKŽe); *ankstybes roputēs mes jau nukasēm* ‘agrīnos kartupeļus mēs jau norakām’ Skirsnemunē (LKŽe); *ropūciū neskustū išvirs gaspadinē, kanapiū vėl sutrins* ‘kartupeļus nemizotus izvārīs saimniece, kaņepes vėl sagrūdīs’ Judrēnos (LKŽe); *atnešk krestj dideliū ropūciū – kugelj kepsim* ‘atnes grozu lielo kartupeļu – kuģeli cepsim’ Tauragē (LKŽe); *pietums išvirsiu ropūciū su lupenom* ‘pusdienām izvārīšu kartupeļus ar mizu’ Kartenā (LKŽe); *mes turējom tū ropūtiķiū, buvo skanios, miltingos* ‘mums bija tie kartupeļi, bija garšīgi, miltaini’ Šilutē (LKŽe) (sal. ar agrāk minēto M. Valančus stāsta izrakstu, skat. 113 lpp.).

Citā Klaipēdas areāla pusē, kā arī Nemunas dienvidu pusē esošās rietumaukštaišu Kauņas izloksnēs zināms tādas pašas cilmes kartupeļa nosaukums *rapūkas* (šur tur arī *ropūkas*), kuram ir cits deminutīva piedēklis *-ukas*, kā arī dažreiz atšķirīgs saknes vokālisms.

Aplūkotais nosaukums nav gluži jauns, tas fiksēts no Griškabūdas apkārtnes (Rīgišķu ciema) nākušā Antana Tatares (1805–1889) rakstos (par viņa valodu skat. Zinkevičius 1981): *darbū kuo daugiausia: miežius, avižas, žirnius, rapukus iš lauko namo pargabenti* ‘darbu visvairāk: miežus, auzas, zirņus, kartupeļus no lauka mājās pārvest’ (LKŽe), piemēram, *pirmā niēgz būlv’u neminavójo | sakídavo | rapūkai* ‘sākumā neviens kartupeļus neminēja, teica *rapuka*’ ZnŽ II 523; *rapūkai šēis mētais prastāi užderēju* ‘kartupeļi šajos gados slikti izauga’ ZnŽ II 523; *māx laukuosē rīņkomā rapukūs* ‘mēs laukos vācām kartupeļus’ ZnŽ II 523; *tīnka kaip soīestas su rapūkais* ‘sader kā sviests ar kartupeļiem’ ZnŽ II 523; *ka rapūku. turēsi | bādu nēmatīsi* ‘ja kartupeļi būs, badu neredzēsi’ ZnŽ II 523; *apie mus senieji žmonēs visi tik rapūkais bulves vadina* ‘pie mums vecie cilvēki visi tikai par *rapukiem* kartupeļus sauca’ Kiduļos (LKŽe); *jau rapūku mažai sklepe, reiks iš kaupo atsinešt* ‘jau kartupeļu maz pagrabā, vajag no kaudzes atnest’ Sudargā (LKŽe); *kad tie rapūkai šjmet ir visai neužderējo* ‘kad tie kartupeļi šogad pavisam neizauga’ Ragainē (LKŽe); *dažylq valgydavo su rapūkais* ‘mērci ēda ar kartupeļiem’ Smalininkos (LKŽe); *išovirk man ropukū* ‘izvāri man kartupeļus’ Girkalnē (LKŽe).

Vārda *rōpē* nozīmi ‘krustziežu dzimtas zāles augs (*Brassica rapa*)’ rodām kā pirmajā (rзepá / rapa. *Rope* SPr 161), tā otrajā (Rзepa okraglá / Rapa, æ. Rapum, *Rope* SD³ 395) Konstantīna Sirvīda vārdnīcā, tāpat 17. gs. Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcā *Clavis Germanico-Lithvana* (Rūbe. *Rópe*, ēs. F. C II 355).

Tam ir atbilstmes citās ide. valodās, sal. baznsl. *rēpa*, sav. *ruoba*, lat. *rāpum*, *rāpa*, gr. ῥάπυς ‘rācenis’. Tas ir neskaidras cilmes „ceļojošs” vārds (sal. Trautmann 1923: 237; LEW 743; IEW 852; Sabaliauskas 1959a, 1990: 43 un lit.; Smoczyński 2007: 520).

Semantiski analogs ir Kurzemē un Rietumzemgalē kompaktā plašā areālā sastopamais nosaukums *rācenis* (sal. *rācenis* – *Brassica rapa*), piem., *kad sērmiōkšļiēm pulk uōg^as, tad rāceņⁱ la:bⁱ paduōdās* ‘kad pīlādžiem daudz ogu, tad kartupeļi labi padodas ‘izaug’” Asītē (LVDA); *mañ cūk^u rācen^s vėl tagad iēt* ‘man [nosaukums] *cūku rācenis* ‘cūku kartupelis’ vėl tagad iet [es to lietoju]’ Dzirciemā (LVDA); *ka jau i rācenis, ta badā nuōmīrt nevar* ‘ja jau ir kartupelis, tad badā nomirt nevar’ Kursišos (ALE); *mēs jau parastⁱ turim^{tuō} var^adu – rāceņⁱ* ‘mums jau parasti ir tas vārds – rāceņi’ Kursišos (LVDA).

Dažviet Kurzemes dienvidos reģistrēts variants *rācinis* (Bārtā, Dūnikā, Kursišos, Nīcā, Rucavā, Saldū, Sātiņos), bet atsevišķās izloksnēs arī *rāciņš* – Dundagā (FBR V 132), Pūrē (FBR XIV 46), *rācēnis* (Blīdenē, Džūkstē, Garozā), piem., *rācēņus ka stāda, a cacīti izdzeņ^u vagas* ‘kad stāda kartupeļus, ar spīlarklu izdzen vagas’ Džūkstē (ALE); *rācīnis – rācīnis jau grib, ka ga^r viņu rušinās. rācīņus iēraūsa pēlnuōs, icepa, senāk bi sa^r kaniē, ziliē, liēliē baltiē rācīņi* ‘kartupelis jau grib, lai ap viņu rušinās; kartupeļus ierausa pelnos, izcepa, senāk bija sarkanie, zilie, lielie baltie kartupeļi’ Džūkstē (ALE). *Rācis* Blīdenē. Kuršu kāpu latviešu runā fiksēts nosaukums *rāpucis* (EH II 361).

19. gs. avotos ar nozīmi ‘kartupelis’ atrodams arī nosaukums *rācens*: in Kurland hier und da auch ‘šur tur Kurzemē’ *rahcens* Ulmann 1880: 439; kā arī nom. pl. *zemes rāciņi: femes rahciņi*, Kartoffeln Ulmann 1872: 234.

Jānis Endzelīns (ME III 494) uzskata, ka la. *rācenis* varēja rasties kontaminācijas ceļā no saknes *rāp-* (sal. lie. *rōpē*) un *rac-*, sal. la. *rakt*. Šis darbības vārds radniecīgs lie. *rākti* ‘bakstīt, durt, rakt’ (Būga I 276, II 195, 258, 534sk.; ME III 475, 699; Smoczyński 2007: 498sk.).

Latvieši kartupeļus salīdzina arī ar pupām.

Galēnos un Varakļānos pierakstīts nosaukums *pupa* (sal. *pupa* – *Vicia faba*), bet ME IV 712 reģistrēts nosaukums *zempupa* no Nere-tas un Saukas.

La. *pupa* (*Faba vulgaris*) atbilst lie. *pupā* (ME III 414). Vietvārdi *Pupayn*, *Pupekaymen* un līdzīgi (Gerulis 1922: 137; Endzelīns 1943: 237) rāda, ka šis vārds eksistē arī prūšu valodā.

Augusts Leskīns (1891: 225) *pūpq* salīdzina ar *putā*, *pūsti*. Tiešām *pupā*, tāpat kā citi šeit minētie vārdi, var būt cēlies no tā paša ide. darbības vārda **peu-* / **pou-* / **pū-* ‘pūst’, tikai paplašināts ar citu determinatīvu *-p-*, sal. īpaši la. *paupt* ‘pampt’ (tas radniecīgs arī lie. *paūpti* ‘sprāgt, (no)sprāgt’, skat. Urbutis 2009: 100), la. *pups* ‘sievietes krūts’, lat. *pūpus* ‘mazs bērns’, alb. *pupë* ‘krūts, pups, pumpurs’ (Cabaljuskas 1959: 232sk.; Sabaliauskas 1990: 158; LEW 670sk.; IEW 847sk.; Smoczyński 2007: 489sk.).

Tiesa, Vitauts Mažulis (PKEŽ I 129sk.) izvīrziņis domu, ka tāpat kā lie. *pupā*, arī pr. *babo* ‘pupas’ E 263 ir bērnu vārdi.

Semantiskā skatījumā ar iepriekšējiem saistīts arī Kurzemē – īpaši tās dienvidrietumos – sastopamais nosaukums *pampālis*, piem., *apa^ls paṃpa^ls izvārīja* ‘apaļus ‘veselus, nesagrieztus’ kartupeļus izvārīja’ Asītē (LVDA); *paṃpa^li biē senāk, tagad kaṃtfe^li* [nosaukums] *pampa^li* bija senāk, tagad [ir] *kartfe^li*’ Ziemupē (ALE).

Kurmenē un Taurkalnē reģistrēts nosaukums *pimpulis*. Dažās Kurzemes izloksnēs pierakstīti nosaukumi *pēntupelis* (Priekulē) un *pēntups* (Asītē (EH), Bunkā (EH), Gramzdā (ME), Priekulē).

19. gs. avotos reģistrēts vārds *pampa^li*: *pampa^li, -u*, Kartoffeln Ulmann 1872: 188; locale Benennung ‘toponīms’, *pampa^li* Ulmann 1880: 439; *pimpu^li* kartoffeln (no Taurkalnes) Ulmann 1872: 201.

Arī vārds *pēntups* atrodams 19. gs. avotā: *pēntups, -a*, die Kartoffel Ulmann 1872: 199.

Tiem tuvs ir lie. *paṃpalas*, kura raksturīgākā nozīme ir ‘bumbulis’ (LKŽe).

Tas veidots ar īpašības vārda piedēkli (tas radies no **-lo-*, sal. Ambrazas 1993: 98sk.) no bērnu valodas darbības vārda, sal. lie. *paṃpti*, la. *pāmp^t*, tāpat pr. *papinipis* (< **papimpis*) ‘segļu sēdeklis’ E 444, sl. **pup^o* ‘naba’, senisl. *fimbul* ‘spēcīgs, liels’, lat. *pampinus* ‘vīnkoka lapas, stīga’, *papula* ‘pūte’, gr. πομφός ‘sastrutojums, augonis, apdeguma pūslis’, arm. *ṃampūšt* ‘urīnpūslis’ (Trautmann 1923: 205; ME III 73; LEW 535sk.; PKEŽ III 222sk.).

ME ar nozīmi 'kartupelis' dots vārds *ābuols* no Alūksnes, bet EH *ābals* no Ventas. Reģistrēti vēl arī citi nosaukumi: *zemes ābuols* Balvos (Niedermann 1923: 75); *zemes ābulis* Sinolē, piem., *tupuļus sauce gòn pàr zemes °ābuliem*, bet reši 'kartupeļus sauca gan par *zemesāboliem*, bet reti'; *zemābuols* Vainižos, *zem(e)sābuols* (pl. *zemsābuł*) Duntē (FBR VIII 69).

Šādu nosaukumu rašanos visdrīzāk veicināja vecs vāciešu kartupeļa nosaukums *Erdapfel*, kurš ir tulkojums no lat. *mālam terrae*. Tas sākuma apzīmēja ciklamenes, melones, ķirbjus, gurķus, bet vēlāk Eiropā plaši sāks lietot kartupeļu apzīmēšanai (Kluge 2002: 253).

Savukārt aplūkojamais latviešu saliktenis (resp. vārdu savienojums) darināts no diviem seniem vārdiem. Īpaši arhaisks ir pirmais – *zeme*, sal. lie. *žēmē*, pr. *same* E 24, *semmē* III 105₁₇, baznsl. *zemlja*, lat. *humus*, senind. *kšam-*, Av. *zqm* (acc. sg.), gr. *χθών*, he. *tegan* (gen. sg. *tákna(a)š*), toh. A *tkam* (gen. sg. *tkanis*) utt. (Trautmann 1923: 369; ME IV 708sk.; Benveniste 1935: 147skk.; LEW 1299; IEW 414skk.; Иванов 1965: 25skk.; ИЯ 821; Sabaliauskas 1990: 53sk.; PKEŽ IV 58skk.; Smoczyński 2007: 777sk.).

Otrs komponents *ābuōls* arī diezgan sens, tas kādreiz bijis *l*-celma lietvārds, sal. lie. *obuolys*, pr. *woble* E 616, sl. * *āblu-*, * *ablōko*, sav. *aphol*, -ul, senīr. *ubúll* u. c. (Būga I 433; Trautmann 1923: 2; ME I 234sk.; Fraenkel 1936: 108; LEW 515; IEW 1sk.; Kazlauskas 1968: 286; ЭССЯ I 44skk.; ИЯ 637sk.; Sabaliauskas 1990: 41sk.; PKEŽ IV 259skk.; Smoczyński 2007: 432).

Dažās Lietuvas izloksnēs kartupeļus salīdzina ar citu līdzīgu augli – bumbieri. Ziemeļzemaišu Telšu izloksnē ap Mažeikiem, Akmeni lieto

nosaukumu *dūlē* (ar variantiem *dūlis*, *dūlē*, *dūlis*), piem., *kad aš buvau maža, kitaip nevadino kaip dūlēs* 'kad es biju maza, citādi nesauca, kā *dūles*' Akmenē (LKŽe); *eisiam dūlių kasti* 'iesim kartupeļus rakt' Akmenē (LKŽe); *nulupk dūlēs, virsiam šutinio* 'nomizo kartupeļus, vārisim sautējumu' Papilē (LKŽe); *šiemet miltingi dūliai* 'šogad miltaini kartupeļi' Klikoļos (LKŽe) (plašāk par slāvismu *dūliā* 'bumbieris' skat. 146. lpp.), sal. vēl ar minēto M. Valanča stāsta fragmentu (113. lpp.).

Reti sastopami vairāki citi nosaukumi: *kaņķis* – dažās Kurzemes izloksnēs – Alsungā, Jūrkalnē, Ulmalē (Niedermann 1923: 90), Užavā, Ventā (pl. *kaņķi* ME), *kaņķēns* (Alsungā, Jūrkalnē, Užavā), *kaņķēns* Ventā (pl. *kaņķēni* ME), piem., *kaņķi – maziņi, sīki* 'kaņķi – mazi, sīki [kartupeļi]' Blīdenē (LVDA).

19. gs. avotā fiksēts nosaukums *kanken* Kartoffeln Ulmann 1872: 102.

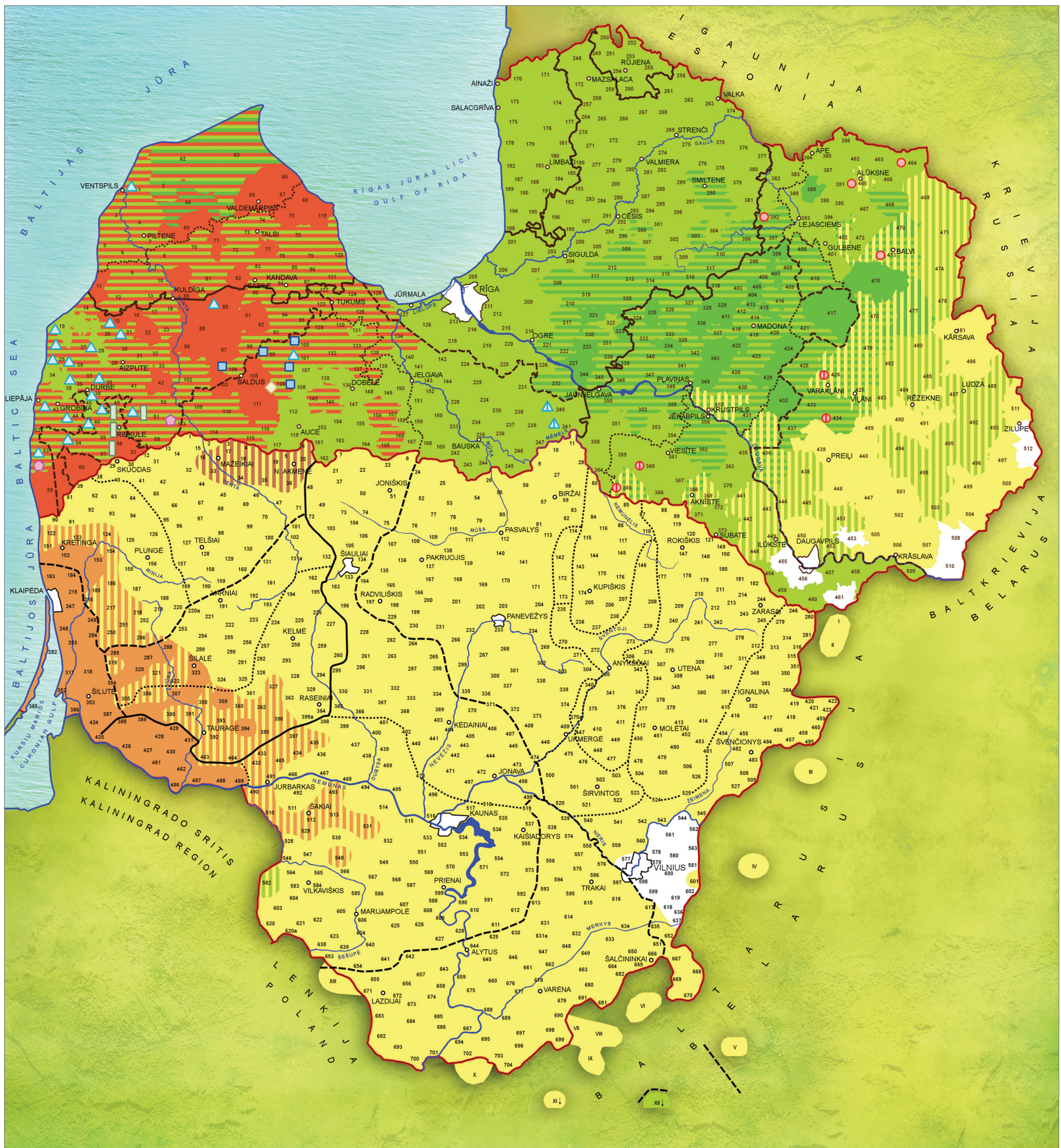
Nosaukums *ķepulis* reģistrēts Baižkalnā (nom. pl. *ķepuļi* ME), *ķēpulis* – Remtē, Strutelē, Zebrenē, nom. pl. *ķēpuļi* ME dota no Remtes, Struteles, kā arī no Jelgavas un Tukuma apkārtnes.

Nom. pl. *ķēpuļi* atrodams 19. gs. avotā: *ķehpuļi* Kartoffeln Ulmann 1872: 106.

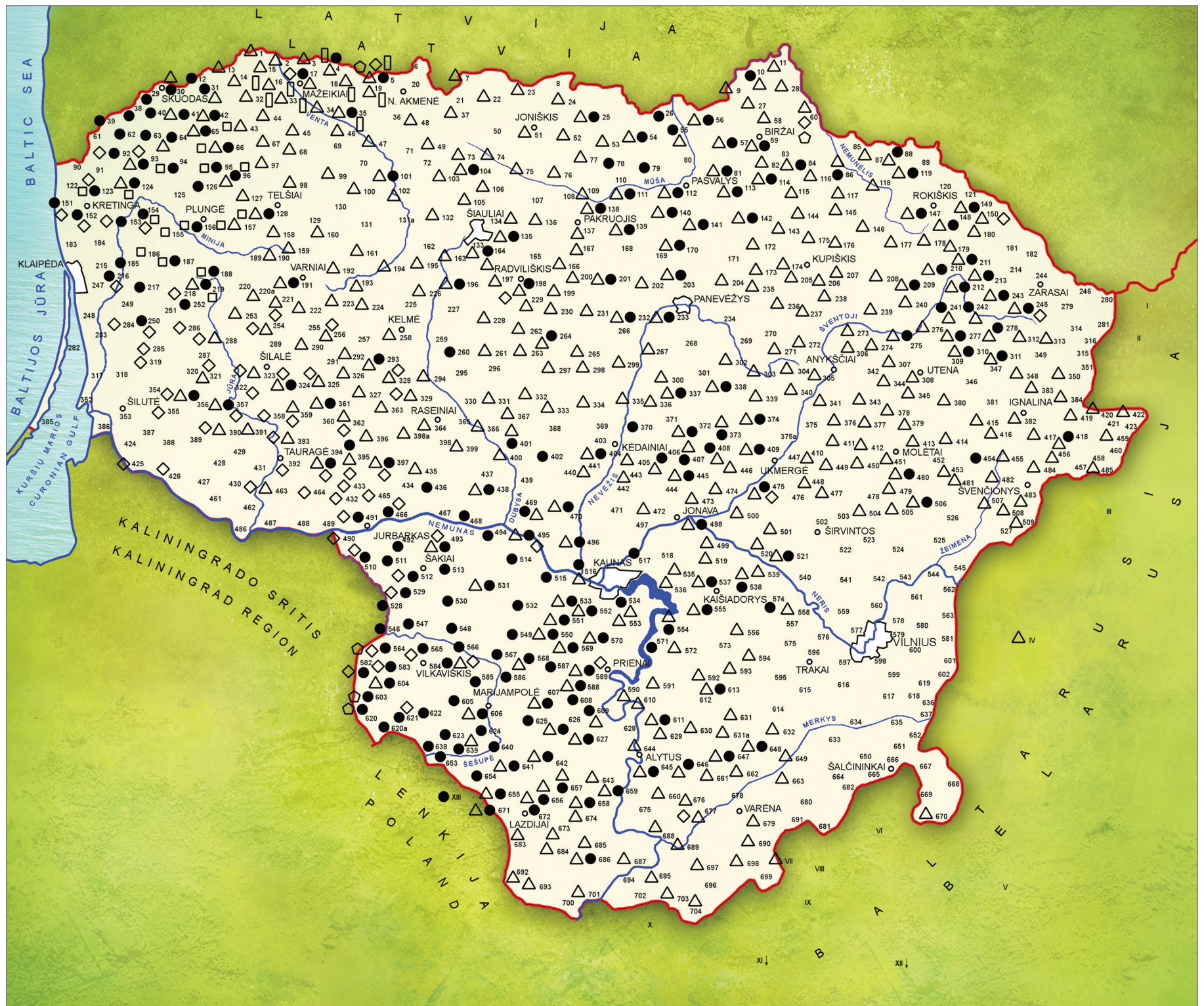
Sporādiski reģistrēti arī vēl vairāki citi nosaukumi: *kaftelis* Bīriņos, Vecumniekos, nom. pl. *bimbaži* Dzirciemā (ME); *kankumi* (Ulmann 1872: 102); *kaņtuļi* Valmierā (ME), *papučis* Alūksnē (ME), *pāpulis* (Biržos, Zasā) u.c.

No aktīvā lietojuma izzudis vārds *čāčis* Nīcā un Nīgrandē.

Izloksnēs nav reģistrēti dažādos avotos minētie nosaukumi kā, piem., *bambuļi*, *bumbēži*, *bumburs*, *gartupeļi* u.c.

la. kartupelis, karpelis, kartiņš un var.
lie. kartupelis, karpupelis, kurduplis	lie. ropē, roputē, rapukas	la. (zemes) ābuls un var.	la. pimpulis	la. pēntupelis un var.
la. tupenis, tupelis, topiņš un var.	la. buļba, buļļa, guļba un var.
lie. buloē, bulba, builē un var.	la. (zem)pupa un var.	la. ķēpulis	la. cāčis, čāčis
la. rācenis, rācis un var.	lie. dūlē, dūlis, dulis	la. pampalis, pampālis	la. kaņķēns, kaņķis un var.	

●	<i>bulvė</i> un var.	□	<i>buil-</i> var.	▭	<i>dūl-, dul-</i> var.	◊	<i>kartupelė, kurdupelis</i>
△	<i>bul(i)b-</i> var.	◇	<i>rop-, rap-, rup-</i> var.				

Kāļa nosaukumi

Kāļa nosaukumi

Komentāra autori: Rima Bakšiene, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Sauļus Ambrāzs

Kartes un komentāra pamatā LKA I 89. karte un LVDA 47. karte un komentārs.

Kartē rādīta kāļa (*Brassica napus* L. var. *rapifera*) nosaukumu izplatība.

Kā latviešu, tā lietuviešu valodas izloksnēs sastopami vairāki nosaukumu varianti ar sakni *griez-* / *griež-*. Lie. *griežtis* un la. *grieznis*, *griezīnis* veido plašu kopīgu areālu Latvijas un Lietuvas austrumu daļā.

Variants *grieznis* izplatīts Vidzemes dienvidaustrumos – latviešu valodas sēliskajās izloksnēs, bet *griezīnis* kompakti sastopams lielākajā Latgales daļā. Sporādiski reģistrēti arī *griezīnis*, *griežņa*, *griezenis*, *griezēnis*, *griezienis*, *griezine*, *grieznis*, piem., *vōirāk gòn kāļi*, *griežņi sāk aizmirsties* ‘vairāk gan [lieto vārdu] *kāļi*, [vārds] *griežņi* sāk aizmirsties’ Ērgļos (LVDA); *griežņus togad moš ku.r rač* ‘kāļus tagad maz kur redz’ Sausnējā (LVDA); *grīziņus šeņuoč čiš ļauds ad ä* Asūnē ‘kāļus senāk ļaudis ļoti ēda’ (LVDA); *vasalus grīziņus čāpā čepļi, i grīziņus lyka kluot pi mairis* ‘veselus kāļus cepa krāsni, un kāļus lika klāt pie maizes [mīklas]’ Nautrēnos (LVDA).

Variants *grieznis*, *griežīnis*, *grieznis* sastopams 18.–19. gs. latviešu rakstu avotos: *greesni* Schnittkohl Lange 1773: 122; *greeschini* (*greesni*) Schnittkohl Stender 1789 II 520; *greesņi* Schnittkohl Ulmann 1872: 79.

Lietuvas teritorijā nosaukums *griežtis*, *grīēžtis* un tā varianti *griežtys*, *griežtīnis* izplatīti ziemeļaustrumu daļā: austrumaukštaišu Viļņas, Utenas, Anikšču, Kupišķu izloksnēs, Panevėžas izlokšņu austrumu daļā, piem., *i[š]si'rvæu 'grieš'ti*. | *muñ'drei vó.ikš'č'ju ir vó.lgau* ‘izrāvu sev kāļi, lepni staigāju un ēdu’ KpŽ I 740; *'grieš'čei burdavo. d'væ'jopi | gæl'trni ir bal'ti* ‘kāļi mēdza būt divu veidu – dzeltenie un balti’ KpŽ I 740; *'mursu. 'niekas nævó.lg.* *'grieš'č'u*. | *kæūla.m ata'duodam* ‘no mums neviens neēd kāļus, cūkām atdodam’ KpŽ I 740; *grīēš'ti. bīrdava. nusi. lupu | pakī atainū iz'darža. i_suvá.lgāu* ‘bija tā, kamēr atnāku no dārza, kāļi nomizoju un apēdu’ KlŽ 81; *grīēšč'u. nesa.dī.na dabar* ‘tagad kāļus nestāda’ KlŽ 81; *nulupk man griežtj* ‘nomizo man kāļi’ Kupišķos (LKŽe); *kopūstai griežčiais išvirto* ‘kāposti par kāļiem pārvērtās’ Skapišķos (LKŽe); *kai motulē griežčius sēs, ant rytojaus raut galēs, tai tada gi, motinėle, aš pas tave sugrīšiu* ‘kad māmiņa kāļus sēs un jau otrā dienā izraut varēs, tad gan, māmiņ, es pie tevis atgriezīšos’ Pandēlē (LKŽe); *mūsy šiais metais tik balti griežtīniai užaugo, geltonų visai nėra* ‘mums šogad tikai baltie kāļi izauga, dzelteno pavisam nav’ Ragainē (LKŽe).

Variantu ar kāpjošo intonāciju *griežtis* lieto arī lietuviešu literārajā valodā.

Visi minētie nosaukumi ir atvasinājumi no verbiem, sal. la. *griezt* / lie. *griežti* (EH I 409; LEW 169).

Vārds *kālis*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds, kompakti izplatīts Kurzemes ziemeļaustrumos, Zemgalē un Vidzemes rietumdaļā, piem., *kāļs var pa Jāņim iēsēt, ātr isaūg* ‘kāļus var pa Jāņiem iesēt, ātri izaug’ Aizputē (LVDA); *kāļu laņas guōvei duōd* ‘kāļu lakstus govij dod’ Nītaurē; *kāļus cepa rijā, bērim liēlais prieks* ‘kāļus cepa rijā, bērniem lielais prieks’ Omuļos (LVDA); *luōpu kāļi bal'ti, dzēltāniē i suluōti* ‘lopu kāļi balti, dzeltenie ir suloti’ Rucavā (LVDA). Tas veido nepārtrauktu izplatības areālu ar Lietuvas ziemeļos izplatīto *kolis*.

Kurzemē ap Saldu nelielā kompaktā areālā sastopami nosaukumi *kūle* un *kūlis* (< vā. *Kohl*), piem., *kūl's senāk tikaī saūca* ‘[kāļus] senāk sauca tikai *kūles*’ Ciecērē (LVDA); *mañ vėl tagad aūg kūļi* ‘man vēl tagad aug kāļi’ Gaiķos (LVDA).

La. *kālis* reģistrēts 17.–19. gs. vārdnīcās: *Kahli* Schnittkohl Fürecker 1685 I 107; *kahls, kahli* Wurzelwerk in Gärten Lange 1773: 138; *kahli* Schnittkohl Stender 1789 II 93; *kāhļi, -u* Schnittkohl Ulmann 1872: 96.

La. *kālis* līdz ar ig. *kaal* < aizgūts no zviedru vai vlv. *kāl* ME II 191 (sal. *kōl* ‘Kohl, Gemüse’ Schiller II 516) vai arī no lv. *kāl* (LEV I 371; sal. LEW 281; Urbutis 1981: 210).

Atbilstošais lietuviešu valodas vārds *kōlis* un tā varianti *kolys*, *kolinis* tiek lietoti austrumaukštaišu Panevėžas izlokšņu ziemeļu daļā, kā arī rietumaukštaišu Šauļu izlokšņu ziemeļu daļas pašā austrumu nomalē, piem.: *eik čia, duosiu kolio pagrauzt* ‘nāc šurp, došu kāļi pagrauzt’ Paīstrē (LKŽe); *neleisk karvių į kolius* ‘nelaid govīs kāļos’ Pakrojā (LKŽe); *galva kaip kolis* ‘galva kā kālis (plika)’ Grūžos (LKŽe).

Šis vārds visdrīzāk ir ienācis no latviešu valodas, kaut arī nevar atmett iespēju, ka atsevišķās lietuviešu rietumu izloksnēs tas varēja būt aizgūts tieši no vācu valodas (Sabaliauskas 1990: 271).

Latgales dienvidu un dienvidrietumu daļā izplatīts kāļa nosaukums *sakne*. Šis vārds raksturīgs visām baltu valodām, sal. la. *sakne*, lie. *šaknis*, pr. *sagnis* ‘sakne’ (ME III 652; Sabaliauskas 1990: 158; LEW 958).

Nosaukums *sprūte* (< vlv. *sprute* ME III 1026; sal. vlv. *sprote, sprute* ‘Sproß, Sproßling’ Schiller IV 348) un tā varianti *sprūta*, *sprūtis*, *šprūte* sastopami Kurzemē, piem., *sēsīm biētes, sēsīm sprūtas; nuō*

sprūtām vāra cimi – biēsputru taūkuōs ‘sēsīm bietes, sēsīm kāļus; no kāļiem vāra cimi – biezputru taukos’ Bārtā (LVDA); *sprūt’s maz aūdžē, te zeme pa stipru, vaig smīlc zemi* ‘kāļus maz audzē, te zeme par stipru, vajag smilts zemi’ Valtaiķos (LVDA); *sprūt’s ir balt’s, – tās luōpiēm, tās aūg lielākas, viēn’s ir dzēltenas – cilvēkiēm* ‘kāļi ir balti – tie lopiēm, tie aug lielāki, vieni ir dzeltenī – cilvēkiem’ Vecpilī (LVDA).

Kurzemes dienvidrietumos reģistrēts nosaukums *cimenis* (Aisterē, Grobiņā [ME], Tāšos), piem., *cimenis* (senāk), *bet maz tuō tēc^a* ‘*cimenis* (senāk), bet maz to teica’ Aisterē (LVDA). Ziemeļos (Dundagā) – *struņķis*.

Lietuviešu valodas rietumizloksnēs plašu areālu veido nosaukums *sētīnys* un tā varianti *sētīnis*, *sētīnis*. Šis vārds tiek lietots visās žemaišu izloksnēs, arī rietumaukštaišu Šauļu izlokšņu ziemeļdaļā, kā arī bijušā Klaipēdas novada izloksnēs, piem., *šomāla vēšō[s] sīetēņōs ē sošīere bādīrn mētāts* ‘samala visus kāļus un izbaroja bada gados’ DūnŽ 321; *sīetēnīr pasēsīeļo ažē.ke* ‘kāļus iesēja ežā’ DūnŽ 321; *kām sīetīnē lābā pātīn.k* | *ir i bulbīnī dēd* ‘tie, kam ļoti patīk kāļi, tos liek arī kartupeļu zupā’ DūnŽ 321; [nudegus] *pērmējē vāistā i sīetīn’s* [apdegumiem] pirmās zāles ir kāļi’ MoŽK; *sīetēnē vālgūom’s i* ‘kāļi ir ēdami’ MoŽK; *bālt’ i givōlēnē sīetēnē* ‘lopu kāļi ir balti’ MoŽK; *sīetīn^u šosētarkavuoļiem vālguomū^u* ‘kāļus sarīvējam, ēdamos’ MoŽK; *ē dōun^a ēš sīetīn^u lōbām kēpt^e* ‘arī maizi no kāļiem cepām’ MoŽK; *vaikas sētīnī grauža* ‘bērns grauž kāļi’ Šilalē (LKŽe); *sētīnīāi dideli kaip kepurēs* ‘kāļi lieli kā cepures’ Kringalē (LKŽe); *tēvai, eisiam sētīnīū diegti* ‘tēvs, iesim kāļus sēt’ Mažeīķos (LKŽe); *mūso sētīnīām visus lapus spragēs nuēdē* ‘mūsu kālim visas lapas spradži nograuzā’ Kropos (LKŽe); *sētīnīai išeita i kūlas* ‘kāļi izauga lapās’ Šatēs (LKŽe); *sētīnīāičiai sultīngi, skani* ‘kāļi ir sulīgi, garšīgi’ Laukuvā (LKŽe); *dailūs tokie sētīnūkai, nedideli* ‘skaisti tādi kāļi, nelieli’ Kražos (LKŽe).

Nosaukuma variants *sētīnys* (3a akcentējuma grupa) ir arī lietuviešu literārās valodas vārds.

Vārds *sētīnis*, *sētīnys* ir ar adjektīva piedēkli *-tinis*, *-tinys* atvasināts no darbības vārda *sėti*. Tas ir radies no ide. saknes **sē(i)*-, kam ir atbilstmes daudzās radniecīgajās valodās: kr. *сѣтъ*, po. *siac*, skr. *šijati*, lat. *sero*, go. *saian* u.c. (LEW 778; IEW 840; Sabaliauskas 1990: 101; Smoczyński 2007: 545).

Plašā areālā Lietuvas dienvidos, kas aptver dienvidaukštaišu un rietumaukštaišu Kauņas izlokšņu teritoriju, kā arī rietumaukštaišu Šauļu izlokšņu dienviddaļu, lieto nosaukumus *krūčkas*, *grūčkas*.

Mēdz būt dažādi šā nosaukuma varianti: lielā daļā dienvidaukštaišu izlokšņu lieto formu *krūčkas*, pašā dienvidrietumu stūrī ap Varēnu – *kručkā*, *krūčkē*; Šauļu un ziemeļrietumaukštaišu izloksnēs ap

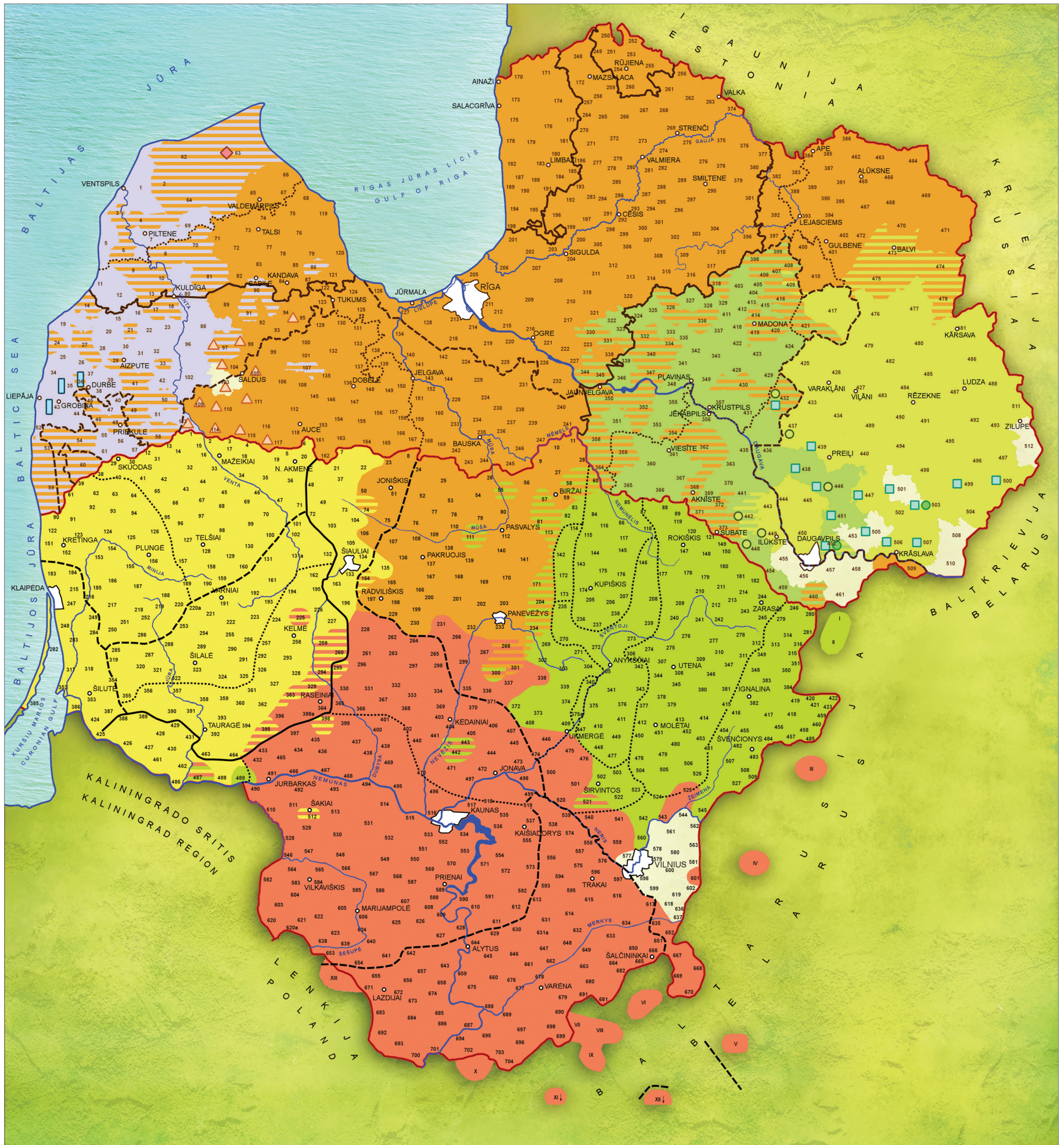
Raseiņiem, Jurbarku lieto formas *kriūčkas*, *kriūčkā*, *kriūčkē*, piem., *i_rūnkel’u* | *i_kr’ūčku. dēdavom i_dūona*. ‘gan bietes, gan kāļus likām klāt maizei [mīklai]’ ZnŽ I 777; *būlvæ[s] skūta* | *kručkūs lūpa* | *vakārīēnæ. kãičæ* ‘kartupeļus mizo, kāļus mizo, vakariņas silda’ ZnŽ I 782; *a_žīnot* | *kas_krūčkas* | *kap_ká.ime gīvæ’nus* ‘vai zināt, kas ir kālis, ja laukos dzīvojat’ KzRŽ I 397; *kap kuř. so.dzīna daū.g’i. tu. krūčku*. ‘kaut kur stāda daudz to kāļu’ DrskŽ 171; *šīemet kriūčkai dideli užaugo* ‘šogad kāļi lieli izauga’ Kroķalaukē (LKŽe); *tuoj jau možnēs ir krūčkū iššīvirt* ‘tūlīt jau varēs arī kāļus vārit’ Lišķavā (LKŽe); *krūčkai geriau auga susodinti ant kitos vietas* ‘kāļi labāk aug, ja tos [katru reizi] stāda citā vietā’ Marijampolē; *aš kručkas mėgstu – jos saldžios* ‘man kāļi patīk – tie ir saldi’ Šauļos (LKŽe).

Rietumaukštaišu Kauņas izlokšņu areālā ap Šaķiem, Vilkavišķiem, Marijampoli izplatītas formas *grūčkas*, *griūčkas*, piem., *bīrdavu* | *užā.u-ga grūčkai bačkōs didūmu* ‘gadījās, ka izauga kāļi mucas lielumā’ ZnŽ I 514; *dūona bīrdavu su gr’ūčkais* ‘maize mēdza būt ar kāļiem’ ZnŽ I 509; *jæu grūčkas vā.rda* | *tai_taiņ kiemē kvēpæ* ‘jau kāļi vārās, tā tajā pagalmā smaržo’ KzRŽ I 258; *i_daržai reikējo ravēt* | *i_rūnkelei* | *i_grūčkai* | *i_mōrkos te_vīsōk’os* ‘arī dārzus vajadzēja ravēt, arī runkuļus, kāļus un burkānus, tur visu kaut ko’ KzRŽ I 258; *nuaīs’u i_būlvīnæ grūčku* ‘aiziešu uz pagrabu pēc kāļiem’ KzRŽ I 258; *ar jūs šīmet gerai užaugo grūčkai?* ‘vai jums šogad kāļi labi izauga?’ Ļubavā (LKŽe).

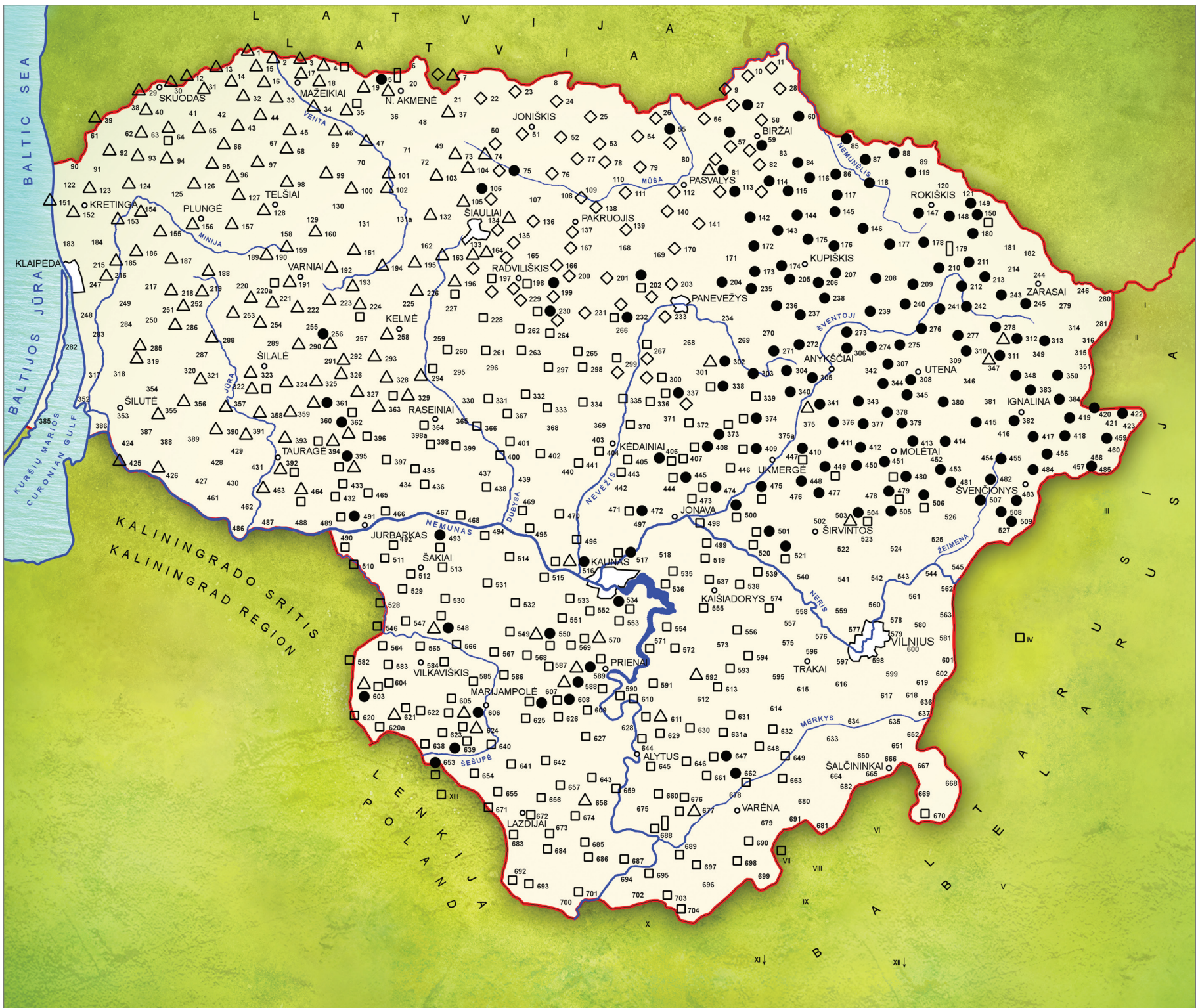
Dievenišķu izloksnē, kā arī Baltkrievijā ap Varanavu, Noču, Rodūņu izplatīti varianti *bručkā*, *bruškā*, piem., *c’ā v’isaipō vadž’ina* | *ir kručkā* | *ir bruškā* ‘te visādi sauc – gan *kručka*, gan *bruška*’ DvŽ I 313; *brūškur kap kadū bīrna labaī.dz’id’el’ir* ‘kāļi dažkārt mēdz būt ļoti lieli’ DvŽ I 73; *sāko, bruškās sveīka vālgyc* ‘saka, kāļus esot veselīgi ēst’ DvŽ I 73; *brūškos būsta bāltos ir geltōnos* ‘kāļi mēdz būt balti un dzeltenī’ LzŽ 41; *nā, iņ pagraūš bruškēļi* ‘še, ņem pagrauz kāļi’ LzŽ 41.

Variants *gručkas* fiksēts kopš 17. gs. vairākās senākajās Mazās Lietuvas vārdnīcās, piem., *Rappuck: Žemlindei, dzū M.* || *Rappukai, kū [M.]* || *Gruczka, ū. M. C II 262* (III 270); *Rappucken Žemlindei Rep-pukai, Gruczka B 994; Gruczka, ko, m. eine harte Rūbe, Rēpukē* (font *Rappukas, ko R I 43* (Urbutis 1981: 207).

Sākotnēji tika uzskatīts, ka šie nosaukumi ir aizguvumi no slāvu valodām, sal. bkr. *бручка, бручка*, bkr. dial. *крукча*, po. *gruszki* ‘kāda kartupeļu šķirne’ (skat. LEW 302; Skardžius IV 137). Tomēr Vincs Urbutis (1981: 205skk.) ir pierādījis, kad tie ir ģermānismi, sal. vā. dial. *Brūke, Brucke, Wrūke, Wru(c)ke* < lv. *Wruuk* ‘baļķa gals, blūķis’, *Wrūck* ‘sakne’, bet bkr. dial. *крукча* uzskatāms par lituānismu (ЭСБМ V 127). Perifērajās izloksnēs sastopamie baltkrievismi *bručkā*, *bruškā* ir daudz jaunākas cilmes vārdi.

 lie. griežītis / griežītys / griežītīnis	 la. griežītis	 lie. sētīns / sētīnis	 lie. kručkas / kriučka / gručkas / bručka un var.	 la. struņķis
 la. griežnis	 la. griežņa	 la. sprūte / sprūtis / sprūta / šprūte	 la. sakne	 la. cimenis
 la. griežinis / griezenis / griežienis / griezine	 la. kālis lie. kolis / kolys / kolinis		 la. kūle / kūlis	

- griežtis / griežtys / griežtinis
- kr(i)učk-, gr(i)učk-, brušk-, dručk- var.
- ◇ kolis / kolys / kolinis / kolynys
- ▭ ropė / ropukas / roputis
- △ sėtinis / sėtinys

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Labības nosaukumi

Labības nosaukumi

Komentāra autori: Rima Bakšiene, Anna Stafecka, Saulus Ambrazs

Kartes pamatā atbildes uz ALE leksikas aptaujas 68. jautājumu, kā arī atbildes uz LVDA 46. jautājumu.

Kartē rādīta jēdziena 'labība' apzīmējumu izplatība. Gan lietuviešu, gan latviešu valodā lieto kopīgas nozīmes vārdus – lie. *duona* 'maize', la. *maize*. Abās baltu valodās šim vārdam ir pamatnozīme 'pārtikas produkts, ko parasti no raudzētas mīklas cep krāsni un kam ir klaipa forma'. Šī nozīme izplatīta visā latviešu un lietuviešu valodas teritorijā un arī abās literārajās valodās.

Taču izloksnēs sastop lie. *duona* un la. *maize* lietojumu arī ar nozīmi 'labība' jeb 'graudzāļu, tauriņziežu, sūreņu dzimtas kultūraugi, ko audzē graudu ieguvei'; arī: 'šo augu graudi'. La. *maize* 'labība' literārās valodas vārdnīcā dots ar norādi *poētisms* (Llv V 52).

Nosaukums *maize* 'labība' raksturīgs galvenokārt augšzemnieku dialektam, samērā kompakti tas sastopams Latgalē, bieži to lieto deminutīva formā, piem., *jūonūjām' mairēitā, koļām lops laiks* 'jānovāc labība, kamēr labs laiks' Dricēnos (ALE); *a lyka vysaku gi, mairēiti lyka – rīžus, auzys* 'visu lika, labību lika – miežus, auzas' Izvaltā (Adt 35); *a kulā gi mairi pīkrāun i kuļ* 'bet piedarbā labību sakrauj un kuļ' Izvaltā (Adt 36); *šūgot skāista mairi aūk* 'šogad skaista labība aug' Kalupē (KIV I 589); *beja taīdi godi, ka bārā gryūdus ai vusom palovom, ka mairēiti nanūjauga* 'bija tādi gadi, ka[d] bēra [apcirknī] graudus ar visām pelavām, kad labība neizauga' Nautrēnos (LVDA); *plāun mairi, lik mairi pyūn* 'plauj labību, liek labību šķūnī' Pildā (ALE); *mairis feirums; tymā feirumā šajā mairi* 'labības tīrums; tajā tīrumā sēja labību' Viļānos (Apv); *šūgot mairi labi pa-aūguš* 'šogad labība labi padevusies' Šķilbēnos (ALE). *Maize* ar nozīmi 'labība' EH dots vēl arī no Aulejas, Līvāniem, Višķiem.

Šai nozīmē vārds *maize* sastopams arī Zemgales sēlisko izlokšņu teritorijā. Tas pierakstīts Bebreņē: *niaug ni zāle, ni maize* 'neaug ne zāle, ne labība' (EH) un Dignājā, bet tautasdziesmā – arī no Sēlpils: *tīrumā maize auga / gar malām ganibiņas* 'tīrumā labība auga, gar [tīruma malām] – ganības' (LD 25941).

Šī nozīme fiksēta arī augšzemnieku dialekta teritorijā Vidzemē (Dzelzavā, Galgauskā, Kalncempjos, Mārcienā, Patkulē, Sinolē), piem., *pār labību ar soka: nu gōn šūgod ir loba mairi* 'par labību arī saka: nu gan šogad laba maize 'labība'' Kalncempjos (Apv); *as skātuos lauciņā, vai m'airi tīrumā* 'es skatos lauciņā, vai labība tīrumā' Kalsnavā (FBR IV 74); *pāldies Dievām, nu jōu mairi pī-aūdzis!* 'pāldies Dievam, nu jau labība labi padevusies' Sinolē (Apv).

Retumis vārds *maize* 'labība' reģistrēts arī vidusdialekta teritorijā – Zemgalē (Džūkstē, Ukros, Skaistkalnē), piem., *ta jau ar bi priekš Jēkaūpu jaūna maize nuōplaūta* 'tad jau arī bija pirms Jēkaba dienas (25. jūlija) jauna labība nopļauta' Džūkstē (ALE); *mairi nebij vēl izkulta* 'labība nebija vēl nokulta' Skaistkalnē (Apv).

Tas atrodams arī tautasdziesmā no Zālītes: *tira maize tīrumā / bitī' meža maliņā* 'tira labība tīrumā, bitītes 'drava' mežmalā'.

Šī nozīme konstatēta arī Vidzemes lībiskajā izloksnē Vainižos: *mairis noū lāg pa-oūdzs, vairak jā-ēd kaītiņš* 'maize nav labi padevusies, vairāk jāēd kartupeļi' (ALE), bet tautasdziesmā – arī no Vecates: *to vietīņu vien lūkoju/kur aug maize tīrumā* 'to vietīņu vien meklēju, kur aug labība tīrumā' (LD 25911-2).

Vārdam *maize* ir arī nozīme 'labības graudi', piem., *aizdod maizes, bāleliņ, deviņām nedēļām* 'aizdod labību 'labības graudus', bāleliņ, [uz] deviņām nedēļām' Dzelzavā (LD 27958-1); *ka es bēns aūgu, saimnieki vē mairi samala mājās* 'kad es vēl bērns augu 'biju', saimnieki vēl labību 'labības graudus' samala mājās' Džūkstē (Apv); *šeņuōk mairi biera orūdūs* 'agrāk labību 'labības graudus' bēra apcirkņos' Kalupē (KIV I 589); *vira māte mani rāja, ka nevaru maizes malt* 'vīra māte mani rāja, [tāpēc], ka nevaru labību 'labības graudus' malt' Patkulē (LD 22579-0); *grūti malti pūru maize / viegli nesti padusē* 'grūti malt kviešu graudus, viegli nest padusē' Turlavā (LD 1784-0); *klēfī ūēl orodi jiraīdeņa, mairēiti bēfēm* 'klētī vēl apcirkņi ir, labību 'labības graudus' bērām' Varakļānos (ALE).

Tautasdziesmās (arī ārpus aplūkotā areāla) sastopama vārdkopa *maizes zeme* 'laba, auglīga aramzeme, kurā sēj labību', piem., *ļaudis teica maizes zemi, Laima gaužas asariņas* 'ļaudis slavēja maizes zemi 'labu aramzemi', Laima [lēma] gaužas asariņas' Ļaudonā (LD 10042-1); Mēdzulā (LD 10042-6); *še būt laba maizes zeme, kad būt gudris arājīņš* 'šeit būtu laba aramzeme, ja būtu gudrs arājīņš' Raņķos (LD 10893-1).

Vārdkopa *maizes zeme* 'laba aramzeme' reģistrēta arī 18.–19. gs. vārdnīcās: *maifes femme* gut Ackerland 'laba aramzeme' Lange 1773: 184; Stender 1789 I 152; *maifes feme* gut ackerland 'laba aramzeme' Ulmann 1872: 150.

Kurzemē, kur nav reģistrēts vārds *maize* ar nozīmi 'labība' (izņemot pāris tautasdziesmas), izplatīta vārdkopa *maizes arājs* ar nozīmi 'zemkopis': *mairis arājs – zemkopis; mairis arājiem jau mairiem, mairiem*

jāstrādā ‘maizes arājs – zemkopis; zemkopjiem jau ļoti maziem jāstrādā’ Saldū (Apv).

Kurzemē pierakstītajās tautasdziesmās vārdkopa *maizes arājs*, arī deminutīva forma *maizes arājiņš* plaši izplatīta, parasti šeit pārklājas nozīme ‘zemes arājs, zemkopis’ un ‘ģimenes galva, vīrs, kas apstrādā zemi un sēj labību’. Vārdkopa *maizes arājs* veido plašu areālu Kurzemes vidus un dienvidu daļā, tautasdziesmās tā dota no Aizputes, Dzērves, Dunalkas, Ēdoles, Ezeres, Gaviezes, Grobiņas, Kuldīgas, Kursiņiem, Lutriņiem, Padures, Rāvas, Raņķiem u.c. Retāk šī vārdkopa sastopama Kurzemes ziemeļu daļā – tā fiksēta Dundagā, Vandzenē, Ventspilī, piem., *tēvs tureja, māte kūla / manu maizes arājiņu, / kam viņš art nemāceja, / kam kumeļu nelocija* ‘tēvs turēja, māte pēra manu maizes arājiņu, [tāpēc] ka viņš art nemācēja, [tāpēc] ka zirgu nevaldīja’ Kabilē (LD 22661-0); *sēd’, sēd’, māsiņa / te tava vietiņa / te tavs galdiņš, / te maizes arājs* ‘sēdi, sēdi, māsiņa, / te tava vieta / te tavs galdiņš, / te maizes arājs’ Kuldīgā (LD 18918-2); *Dievs aizliedza bititei / sarkanaju āboliņu; / tā aizliedza man ļautiņi / labu maizes arājiņu* ‘Dievs aizliedza bititei / sarkano āboliņu; / tā aizliedza man ļaudis / labu maizes arājiņu’ Nīkrācē (LD 9458-0).

Citos novados šī vārdkopa sastopama reti, tautasdziesmās tā pierakstīta no Vaives Vidzemē: *mazai manim tēvs nomira / pusaugušai māmūlite/pusmūžiņu dzīvojot / nomirst maizes arājiņš* ‘mazai ‘kad biju maza’ man tēvs nomira, pusaugušai māmūlite; pusmūžiņu dzīvojot, nomirst maizes arājiņš’ (LD 3975-0) un no Seces Augšzemē: *dzīvo gudri, man’ māsiņa / tautiņās aizgājusi / pacel krēslu, noaun kājas / savam maizes arājam* ‘dzīvo gudri, mana māsiņa, tautiņās aizgājusi: pacel krēslu, noauj kājas savam maizes arājam’ (LD 17730-0).

Vārds *māize* radniecīgs la. *mīezis*, lie. *miēžis, miežys, mīezis* (par uzsvāru sal. Karaliūnas 1987: 154, 157), pr. *moasis* (< **maizis*) ‘miezis’ E 261 (Endzelīns 1943: 30, 212; LEW 451; Frenkelis 1969: 37; Stang 1966b: 8; PKEŽ III 146; Smoczyński 2007: 398sk.).

Tālāk to ir mēģināts saistīt ar irāņu *maiz-* ‘sēt’ (sal. Топоров, Трыбачев 1962: 231; Sabaliauskas 1990: 157; Karaliūnas I 77).

Atsevišķās lietuviešu izloksnēs ar nozīmi ‘labība (parasti maizes labība, rudzi)’ pierakstīts arī *dúona*.

Skaidru tā lietojuma areālu lietuviešu valodā nav iespējams noteikt. ALE tas fiksēts rietumaukštaišu Šauļu izloksņu grupas Labūnavas izloksnē, taču vārdnīcu materiāls uzrāda šīs nozīmes izplatību arī citur, kā rietumu, tā austrumu lietuviešu valodas izloksnēs, piem., *šrmet vīskas vglāū ēina | da_šlta. dúona. pirmāū pjēūs* ‘šogad viss vēlāk ienākas, šo labību vēl pirmo pļaus’ ZnŽ I 332; *paskūi ruoždavu dīrva. dúonai* ‘pēc tam sagatavoja augsni labības [sēšanai]’ ZnŽ I 332; *kai_tā dúona. pasikīrtom i_pasikūlēm | tai_būvu labāi skani dúona* ‘kad to labību nopļāvām un izkūlām, tad bija ļoti garšīga maize’ ZnŽ I 332; *ir dúonos, ir kunōdu. būs* ‘būs gan labība, gan kartupeļi’ ZtŽ 163; *nūv'ežē dū'na māl't art'i N'āmano* ‘aizveda labību malt [dzirnavās] pie Nemunas’ ZtŽ 163; *vākar an dū'nos pagān'ē, tai jau kār'v'ē namóp ir t'āsas'i* ‘vakar kā labībā paganīja, tā jau govs mājup vien raujas’ ZtŽ 163; *paaugo duonos šiemet par visus* ‘izauga šogad visiem labība’ Kuktišķēs (LKŽe); *šiemet duonos neužaugo* ‘šogad labība neizauga’ Ērišķos (LKŽe); *šiemet geri metai, daug duonos prikūlē* ‘šogad labs gads, daudz labības izkūla’ Jonišķēlē (LKŽe).

Lie. vārds *dúona* radniecīgs la. *duōna* ‘maizes šķēle, garoza’, senind. *dhānā-* ‘labības graudi, labība’, vpers. *dān-* ‘graudi’ (LEW 111; Frenkelis 1969: 37; IEW 242; Sabaliauskas 1990: 56; Smoczyński 2007: 134).

Tē vēl var pievērst uzmanību tam, ka prūšiem bija cits maizes nosaukums, sal. *geitye* (< **geityes*) E 339, *geits* III 53₉.

Tas saistāms ar sl. **žito*, kas apzīmē dažādu labību šķirnes (miežus, rudzus, kviešus u.c.) un maizi un radies no ide. **g^hei-* / *g^hi-* ‘tapt dzīvam’ (ПЯ E–H 194skk.; PKEŽ I 343sk.; Trautmann 1923: 58), no kā izrietējis lie. *gýti* ‘dzīt, atveseļoties’, kam agrāk bijusi nozīme ‘dzīvot’ (sal. 67. lpp.).

Visā lietuviešu izloksņu teritorijā, tāpat kā literārajā valodā, plaši izplatīts nosaukums *javai*. Tas apzīmē maizes vai lopbarības graudzāles vai šo augu graudus, piem., *par švēnt^a *vūon^a javā nu laukū bōv^a vēžam's* ‘no sv. Annas (26. jūlija) dienas labība jau bija no tūrumiem vedama’ MoŽK; *kor jav^us sīej^e, te(p) pāt bōv^a riežēl^e* ‘kur labību sēja, tāpat bija šņores’ MoŽK; *kētūs javūs nīe dīrs^u, tik rūgūs* ‘citā labībā nav lāčauzu, tik rudzos’ MoŽK; *ka_diēvaz* dúotu. | javūs lēdāi nēsukūltu. | āūdroš nēužēitū*. ‘lai Dievs dotu – labību krusa nesisistu, vētra neuznāktu’ ZnŽ I 567; *jāvāi šrmed gerī | ir_žieminei | ir_vasarinei* ‘labība šogad laba – gan ziemas, gan vasaras’ ZnŽ I 567; *kur_gēro[s] žēmēs | tai_tiesó[g] gražuōlei tie_javai* ‘kur laba zeme, tā īsta skaistule tā labība’ KzRŽ I 288; *jāvūr nesējēu | tig_búlo'v pasodinaū* ‘labību nesēju, tik kartupeļus iestādīju’ KzRŽ I 288; *ka(b)_būrna_īau | darbīmetē. | īau_túos javus imam* ‘kad ir jau darba laiks, jau to labību ņemam ‘vācam’ PpaŽK; *taī. ir pabēga [karvės] | ir_kuř. inbēga ir_daržúosa | javúosa | kur_īškā.du. padā.ro.* ‘tā arī aizmūk [govis], kur ieskrien dārzos un labībā, kur kaitējumu nodara’ PpaŽK; *sv'iriēpkō.s javusā | vijōkl'ai bú.l'bōsa ir l'inusā* ‘pērkonas labībā, tīteņi kartupeļos un līnos’ DvŽ I 214; *mūs javai iškūlta* ‘mūsu labība nokulta’ DvŽ I 214; *javai mac'itki – n'ē p'jaut* ‘labība maza – ne pļaut [nevar]’ ZtŽ 246; *itus javūs žu.rēt ir jau burokūs rav'éd reik'a* ‘šo labību uzmanīt un jau bietes ravēt vajag’ ZtŽ 246; *klētj užvertē javais* ‘klēti piebēra pilnu ar labību’ Linkuvā (LKŽe); *kol dar javai (grūdai) šiauduose, atsiimkit, kas prigul* ‘kamēr vēl labība (graudi) salmos, paņemiet, kas pienākas’ Skirsnemunē (LKŽe); *dviese ganē ir javūs išganē* ‘divatā ganija un labību noganīja’ Daukšos (LKŽe).

Diezgan lielā lietuviešu izloksņu daļā lieto vienskaitļa formu *javas*, piem., *bi kūoks jāus gēřāu ōnksšāu* [sētas] ‘jebkura labība labāk [aug], agrāk [sēta]’ MoŽK; *jé.igu gēřas jēvas | tai_tiek nualsídavo [kertant]* ‘ja laba labība, tā tik ļoti nogurdina [pļaujot]’ ZnŽ I 567; *kūř ta_jēva nupjōvez dēsi* ‘kur to nopļauto labību liksi?’ ZnŽ I 567; *pjā.utuvais nu-imžinējom visōki. jēvu.* ‘ar sirpjēm pļāvām dažādu labību’ PpaŽK; *kiek_tī sūdera užmo.kēc pinigāi.s ar_ko.kū javū* ‘cik tur vienojas samaksāt naudā vai ar kādu labību’ PpaŽK; *āt'v'ežē. jāvō. t'el'is maišūs* ‘atveda dažus maisus labības’ DrskŽ 125; *jājuo.n jāvū. krā.una | búlo. | t'i kùl'a* ‘rijā labību mēdza salikt, tad kuļ’ DrskŽ 125; *jiē ir bú.l'bas addúos ir jāvō dūs* ‘viņi gan kartupeļus atdos, gan labību dos’ DvŽ I 214; *pērstovēj jau jāvvas, grūdaī býra* ‘pārauga jau labība, graudi birst’ DvŽ I 214; *veizdējom arklīū ir radom net svetiman jave* ‘meklējam zirgu un atradām pat svešā labībā’ DvŽ I 214; *labai daūg jau jāvō dāvē* ‘ļoti daudz jau labības deva’ LzŽ 97; *matai, koks javas – kur nebuvēs, geriau ir auga* ‘skat, kāda labība – kur nebija [pērn nekas sēts], labāk arī aug’ Pocūnēļos (LKŽe); *kvietyš – gležnas javas, bijo šalčiū* ‘kviesis – vārīga labība, baidās aukstuma’ Salamiestē (LKŽe); *koks javas, toks grūdas* ‘kāda labība, tādi graudi’ Marijampolē (LKŽe); *sijotas jāvvas kitoniškas* ‘sijāta labība citāda’ Panevėžā (LKŽe).

Šis vārds bieži sastopams arī 16.–17. gs. rakstos, piem., *Dievs prikel debēffis dangaus / Teikdams zemei Litaus / Szoles įjavus βmogui augin / kořna kuna fotin* ‘Dievs uzceļ mākoņus debesīs, dodams zemei lietu, zāles un labību cilvēkam audzē, ikvienai miesai dod sātu’ Mž 241₁₀₋₁₃; *kaip ifch seklos ifch drysta ir ufzauga javai / ifch kuriu fzmones paffipen / || Schiteipo ir ifch Diewo fžodβio / penama ira dufche || fzmogaus*

ant amfzino ifchganimo 'kā no sēklas uzdīgst un izaug labība, no kuras cilvēki pārtiek, tā arī no Dieva vārda pārtiek dvēsele, lai cilvēks būtu mūžīgi glābts' BP I 245₁₆₋₂₀; *tada wīsa mumis pafsiwede, a palaiminga bua*, || *teip iawofa kaip ir kittofu daiktofu* 'tad viss mums veicās un svētīts bija – kā labība, tā arī citas lietas' WP 108r₃₄–108v₃; *Nes' ioḡ nu rugia-pūtis / kád žmōnes iawús izḡ lāuko kūpia* 'jo jau no rudzu pļaujas, kad cilvēki labību no lauka vāc' DP 297₂₂₋₂₃; *Tegul kiti tur iawáys kleti pri-pildita* 'lai citiem ir klēts piepildīta ar labību' SG₂ 3₄; *Ir bus tey jumis pryfkytyta and afieros jufu: kaypo jewey ifz aslos, ir kaypo || pūnumas ifz profos-kubiła* 'un lai jums būtu ieskaitīta jūsu upurī gan labība no klona, gan viss izspiestais vīns' Ch Sk 18,27.

Tas ir ļoti sens, no ide. pirmvalodas mantots vārds. Sevišķi daudz tuvu atbilstmju vārdam *javai* ir indoirāņu valodās, sal. senind. *yáva-* 'labība, graudi, mieži', Av. *yava-* 'labība' (Porzig 1954: 169). Tālāk var minēt gr. ζειαί 'kāda labības šķirne (Spelta jeb *plekšņu kvieši*)', ζείδωρος 'tas, kas dod labību'; īr. *éorna*, he. *eḡan* 'miezis' u.c. (Trautmann 1923: 107; LEW 192; Sabaliauskas 1959b, 1990: 40; IEW 512; ИЯ 655sk.; Smoczyński 2007: 232).

Citās baltu valodās šī vārda vietā ienākuši jaundarinājumi. Tā, piemēram, prūšiem bija *arrien* 'labība' III 89₂, kuru var saistīt ar lie. *arúodas*, la. *aruods* (sal. BVAP 118sk. un lit.).

Latviešu valodā ir nostiprinājies nosaukums *labība*, kas izplatīts visā Latvijā, tas ir arī latviešu literārās valodas vārds. Nosaukumam *labība* ir nozīme 'graudzāļu, tauriņziežu, sūreņu dzimtas kultūraugi, ko audzē graudu ieguvei'; arī: 'šo augu graudi'. Izloksnēs sastopami dažī fonētiski (retāk morfoloģiski) varianti.

Vārdu *labība* lieto Kurzemē un Zemgalē, arī Vidzemē, piem., *šuō-gad labīb lab padēvusēs* 'šogad labība labi padevusies' Alsungā (ALE); *labīb" nuō pēlavām sijāj" nuōst* 'labību no pelavām sijāja nost' Asītē ALE; *labibas laiks* 'labības [pļaujama] laiks' Augstkalnē (FBR XII 13); *rudzi, kvieši, mieži, auzas – tā visa ir labība; nekad tagad labībai tāda raža nau kā senāk, ritīgi leca iskaptis apakaļ, kādi rudzi bi, zirņi ari ir labība, pļaujami tāpat kā cita labība* 'rudzi, kvieši, mieži, auzas – tā visa ir labība; nekad tagad labībai tāda raža nav kā senāk, riktīgi 'pamatīgi' leca izkaptis atpakaļ, kādi rudzi bija; zirņi arī ir labība, pļaujami tāpat kā cita labība' Džūkstē (ALE); *auzas, miežus – vasarāja labību, tūo tāpat iz àdīm sameta* 'auzas, miežus – vasarāja labību, to tāpat [rijā] uz ārdiem sameta [žāvēšanai]' Ērgēmē (ALE); *a ka pļāun labību, toḡ ir iksā kuōtā* 'bet kad pļauj labību, tad ir īsā kātā [izkaptis]' Mārkalnē (LVDA); *pērkūōni aūg labībā* 'pērkones aug labībā' Morē (LVDA); *lācaūza aūg iēkš labības, labība – graūdu labība, kas i vārpu augi* 'lācauzas aug labībā, labība – graudu labība, kas ir vārpu augi' Nīcā (ALE); *kā, vai vār lūop"s labībā laist?* 'kā, vai [tad] var lopus labībā laist?' Panemunē (ALE); *kruša, tā ir vēl juō bļāūra, viša labība pēc tam sakritusi veldrē* 'krusa, tā ir vēl nejaukāka 'bīstamāka', visa labība pēc tam sakritusi veldrē' Rucavā (ALE); *labības pļāve viēl nau pabāikta* 'labības pļauja vēl nav pabeigta' Stāmerienā (ALE).

Dažās izloksnēs pierakstīti varianti ar saīsinātu piedēkļa patskani *labiba* (Augstkalnē, Jaunsaulē, Kazdangā, Krapē, Rāvā, Rendā, Rucavā, u.c.), piem., *tā i labib, kuō nūokūl* 'tā ir labība, ko nokul' Kandavā (ALE).

Galvenokārt Kurzemes lībiskajās izloksnēs (Jūrkalnē, Kandavā, Kazdangā, Laidzē, Laucienā, Pastendē, Pūrē u.c.), Vidzemes lībiskajās izloksnēs (Duntē, Liepupē, Limbažos, Pabažos, Puikulē, Rūjienā, Rozēnos, Salacā u.c.) lieto bezgalotnes formu *labib*, piem., *rudzi i ziem's labib* 'rudzi ir ziemas labība' Idū (ALE); *veca mēnesi sēt labib birst* 'vecā mēnesī

sētai labībai [graudi] birst laukā' Ģeros (Apv); *labib – katram labibeī ir soḡ salm* 'labība – katrai labībai ir savi salmi' Vainižos (ALE).

Kurzemes lībiskajās izloksnēs (Dundagā, Zūrās u.c.) lieto variantu *labēb*, piem., *braūc uz muīž pēc labēb, sabē:r un vēd uz mājēm* 'brauca uz muižu pēc labības, sabēra un veda mājās' Popē (ALE); *sē labēb, pōsaf, piērmes sē ziērnīš, ta ō"zs, miēžz – citt labēb* 'sēja labību pavasarī, pirmos sēja zirņus, tad auzas, miežus – citu labību' Ventā (ALE).

Vīriešu dzimtes forma ar galotnes patskaņa zudumu *labībs* (*la-bip*) fiksēta Mērsragā: *labib smuk nuō-ōūdzs* 'labība skaisti noaugusi' (LVDA); Svētciemā: *labibam jālaiž nuōgatavotes* 'labībai jāļauj nogatavoties' (ALE).

Variants *labeiba* raksturīgs Zemgales sēliskajām izloksnēm, piem., *fēi eistōa labeiba je rudzi, mīži, kōiši, àuzas, bēf iz rata pār labeību sauc i zīerņus, i vyku, i cyta kù, kas kuļāms* 'tā īstā labība ir rudzi, kvieši, mieži, auzas, bet retumis par labību sauc arī zirņus un vīķus, un ko citu, kas kuļāms' Aknīstē (ALE); *kat tra:kna labeiba un iznoāk vēji, leiti – sakrēt vēldē* 'kad trekna 'labi padevusies' labība un uznāk vēji, lieti – sakrīt veldrē' Sunākstē (ALE); *labeibas gubas* 'labības kaudzes' Sēlpilī (FBR XX 73).

Šajā areālā sastop arī *labieba*: *labieba* Dvietē; *slapnā vosorā švoka lab'ēba izaug* 'slapjā vasarā sliktā labība izaug' Bebreņē (Apv) u.c.

Vidzemes sēliskajās izloksnēs reģistrēti dažādi fonētiskie varianti: *lēbība* Lazdonā, Lubejā, *lābība* Lazdonā, Praulienā, Sarkaņos, *lā"bib* Pļaviņās, *lābība* Praulienā, *lēbība* Saikavā u.c.

Latgales (īpaši tās austrumu) izloksnēs vārds *labība* (*labeiba*) nostiprinājies literārās valodas ietekmē, piem., *labeību dīeļ māizīs isājōm* 'labību maizei iesējam' Asūnē (ALE); *klēit stūoūējē labeiba* 'klētī glābājās labība' Galēnos (ALE); *labeiba jau pļāunoma* 'labība jau pļaujama' Kalupē (ALE); *bēidzās šina pļūoā, jau labeiba brīdā* 'beidzās siena pļauja, jau labība nogatavojusies' Nautrēnos (ALE); *labeiba stajānkuōs iskōlta* 'labība statos izžuva' Zvirgzdenē (Apv).

Vārds *labiba* plaši pārstāvēts senākajos rakstu avotos. Tas reģistrēts vairākās vārdnīcās: *Labiba* Getreide, Korn Langius 1685: 129; *labbiba tik sausa*, das getrejde raßelt gantz Fürecker 1685 I 311; *labbiba* Depkin 1704 II 102; *labbiba ta* das Getreide Lange 1773: 184; *labbi-ba* Getreide, Korn Stender 1789 I 127; *labiba* das Getreide, das Korn Ulmann 1872: 130; getreide, *labiba* Ulmann 1880: 342.

Vārds *labiba* lietots arī citos 17. gs. avotos: *Ta tirum labbibe vnd wuffes czittes augles wurfon to femme dod vnde passargat* 'to tīrumu labību un visus citus augļus virs zemes dod un pasargāt 'pasargāt' Ps 1615: 51; *Tu eepreezini mannu Sīrri / Jebſche winjeems ghann dauds Wiēna vnd Labbibas gir* 'tu iepriecini manu sirdi, jebšu 'jo' viņiem gan daudz vīna un labības ir' LGL 1631: 424; *Weens Puhrs labbibas gir dauds gulldinņus maxayis* 'viens pūrs labības ir daudz guldeņus maksājis' Mancelius 1631 LVM 229; *Kad nu ta Labbiba auge/un auglojāhs/ tad atraddahs arri ta nikna Sahle* 'kad nu tā labība auga un zēla, atradās arī tā nikna zāle 'nezāle' JT 1685 Mt 13,26; *Laizighas Leetas gir / Ehſchana / Dferrſchana / Drahnas / Labbiba / Lohpi / Weſſeliba / Meers / und tahdas Leetas warram mehß arridfan no Deewu luhkt* 'laicīgas lietas ir ēšana, dzeršana, drānas, labība, lopi, veselība, miers, un tādas lietas mēs varam arīdzan no Dieva lūgt' Mancelius 1654 LP1 496; *Aiſto ta Labbiba us Lauku nhe augh no šōw pafſchu / no nheaufchu / nhe tadehļ ween / ka ta kļuhft labbe ee=ſtrahdata; bett taß fchehligs Deews audfena to...* 'jo tā labība uz lauka neaug no sevis pašas, nejauši, ne tādēļ vien, ka tā kļūst labi iestrādāta, bet tas žēlīgs Dievs audzē to' Mancelius 1654 LP2 124.

Dažās izloksnēs pierakstīta vārdkopa *maizes labība* vai saliktenis *maiz[e]slabība*, ar to apzīmējot graudaugus, no kuriem cep maizi, piemēram, *māizes labība – tikai rudzi, mieži, kvieši* ‘maizes labība – tikai rudzi, mieži, kvieši’ Nītaurē (Apv); *maīzs labib / maīzslabib – ispalīdz nu maī aī maīzs labib – piētrūkst kâc (-ds) pūrs* ‘maizes labība / maizeslabība – izpalīdz nu man ar maizes labību – pietrūkst kāds pūrs’ Vainižos (Apv); *kâdreīz runā pâr mâizes labību* ‘kādreiz runā[ja] par maizes labību’ Blīdenē (ALE).

Labība – tas ir konkretizēts īpašības nosaukums. Sākumā tam bija nozīme ‘labums, vērtība’ (sal. ME II 396).

Piedēklis **-ibā*, ar kuru veidots aplūkojamais atvasinājums, baltu valodās kādreiz ir bijis nozīmīgākais īpašību nosaukumu darināšanas līdzeklis. Latvieši vislabāk ir saglabājuši tā formu. Vairumā lietuviešu izlokšņu (sal. LKA III 137, 123. k.) sen ieviesusies jaunāka – *ē*-celma forma **-ibē*. Šī inovācija var būt kopīga lietuviešu un prūšu valodai, sal. lie. *pagonybē* un pr. *pogonbe* ‘pagānisms’ E 795.

Tiesa, ar **-ibā* lietuviešu (tāpat kā latviešu) valodā tagad nereti darina darbības nosaukumus, piem., *daryba* ‘darināšana’. Taču tā ir visai nesena inovācija.

Baltu **-ibā* tikai ar celma izskaņu atšķiras no sl. **-b-bā*, sal. lie. dial. *lygyba* (la. *lidzība*): *lygus / lygus* ‘līdzens’ un sensl. *borьba : borь* ‘cīņa, kauja’.

Tālāk šos piedēkļus parasti saista ar ide. **bhā*-‘spīdēt, vizēt, parādīties’ (varbūt attāls šī darbības vārda atspulgs ir lie. *bālti* ‘kļūt baltam’, sal. 70 lpp.) vai *bhū*-‘augt, būt, tapt’, sal. lie. *būti* ‘būt’ (plašāk par to skat. Ambrazas 1993: 76sk., 2000: 8sk., 2006: 70 un lit.).

Aplūkojamā atvasinājuma la. *labība* darināšanas pamats – visām baltu valodām kopīgais īpašības vārds, sal. la. *labs*, lie. *lābas* ‘labs’, pr. *labs* ‘labs’ III 51₂₀.

Parasti uzskata, ka *labs* savukārt attīstījies no ide. **lab^h* ‘ķert, grābt’, sal. senind. *lábhatē* ‘ņem, ķer, sasniedz, iegūst’, gr. *λάφῦρον* ‘laupījums’, *ἀμφι-λαφής* ‘plats, liels, bagāts’ u.c. (Būga I 156sk.; Trautmann 1923: 148; ME II 397sk.; LEW 327; IEW 652; ПЯ K–L 401sk.; PKEŽ III 14sk.).

Taču tas nav īsti skaidrs (sal. Smoczyński 2007: 331).

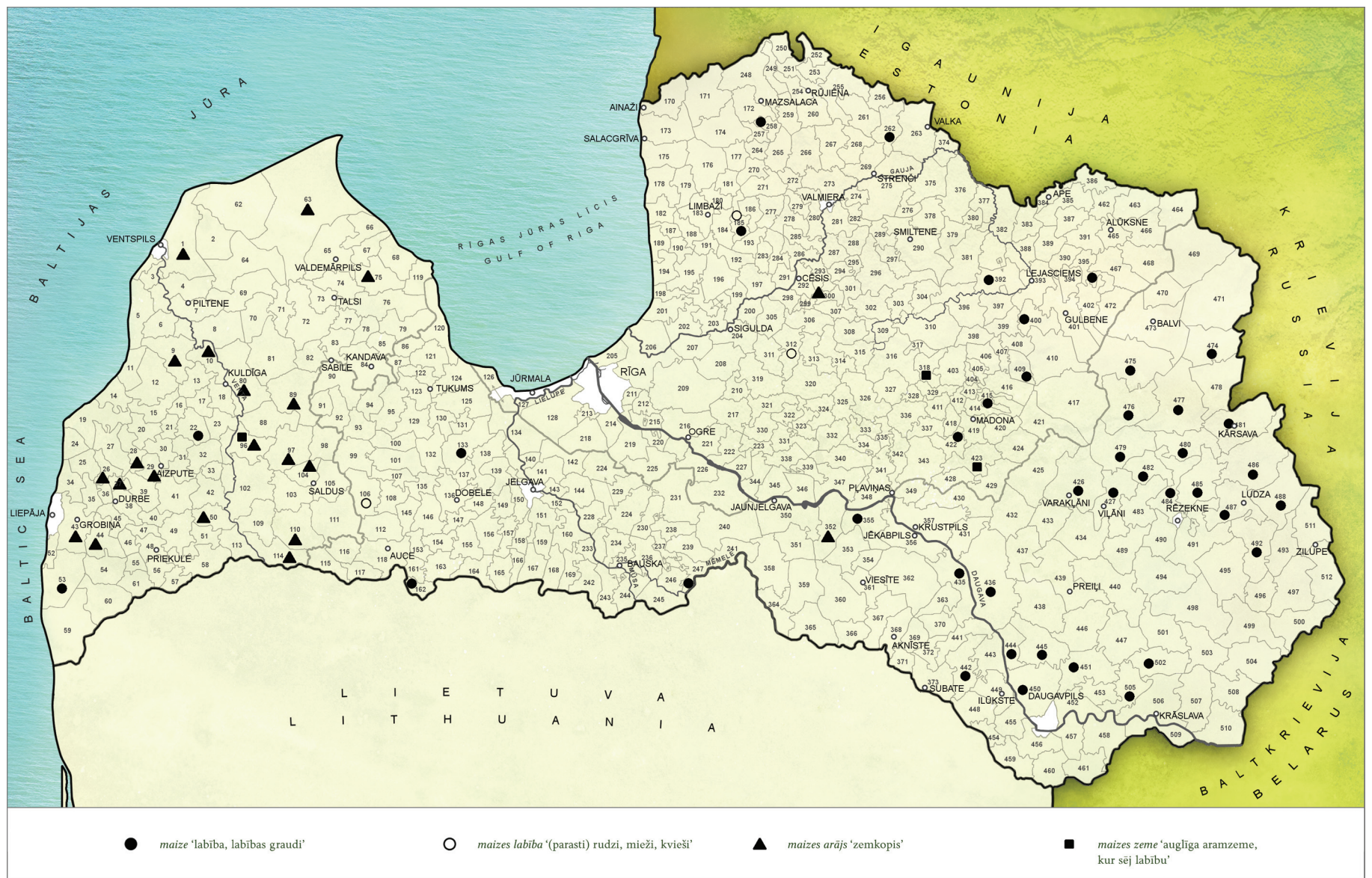
No semantiskā viedokļa la. *labība* daļēji varētu būt saistāms ar po. *zboże* ‘labība’ (par tā cilmi skat. Brückner ³1974: 647), kas darināts no tās pašas saknes kā *bogaty* ‘bagāts’ (sal. Frenkelis 1969: 38).

Dažās lietuviešu valodas izloksnēs labības apzīmēšanai lieto arī nosaukumu *naudà*. ALE tas fiksēts Klaipēdas novada aukštaišu izlokšņu teritorijā ap Trakininkiem, Lauksargiem, bet LKŽe piemēri rāda šī vārda izplatību arī austrumaukštaišu izloksnēs, piem., *pripyliau pilnus aruodus naudôs* ‘piebēru pilnus apcirkņus labības’ Pariņģē (LKŽe); *aruodai náudai pilt* ‘apcirkņi, [kur] labību bērt’ Rimšē (LKŽe); *kultuve kuliām visokiq naūdq* ‘ar spriguli kuļam dažādu labību’ Apsā (LKŽe); *nedygsta naudà* ‘nedīgst labība’ Apsā (LKŽe); *jaujy džiovinom naūdq ir linus mynēm* ‘rijā žāvējām labību un linus mīstījām’ Breslauja (LKŽe); *kuom mokēsit – náuda ar pinigais?* ‘kā maksāsit – ar labību vai naudā?’ Pariņģē (LKŽe); *seniau žmonēs patys žinodavo, kada kokia naudà sētie* ‘senāk cilvēki paši zināja, kad kādu labību sēt’ Tverečos (LKŽe); *šjmet nauda neužaugo – bloga vasara buvo* ‘šogad labība neizauga – slikta vasara bija’ Salakā (LKŽe); *klaimas su visa náuda sudegē* ‘pie darbs ar visu labību nodega’ Dusetās (LKŽe); *karvė naudōj, eikit – išvarysit!* ‘govs labībā, ejiet, – izdzīsiet!’ Dusetās (LKŽe); *kai prireikia pinigo, insipiliu naudôs maišelj ir nuvežu turgun* ‘kad ievajadzējās naudas, iebēru labības maišeli un aizvedu uz tirgu’ Daugaiļos (LKŽe); *nelygu malimas, nelygu naudà* ‘nav vienāda maluma, nav vienādas labības’ Dīsnā (LKŽe).

Vārds *naudà* (arī bieži sastopams jau 16.–18. gs. rakstos) atbilst la. *naūda*. Rietumbaltu onīmi (toponīmi *Nauden, Naudithen, Naudisken* u.tml.) un personvārdi *Naudyn, Naudicz, Naudiocz* rāda, ka tāds vārds ir bijis arī prūšu valodā. Tālāk minamas ģermāņu atbilstmes, piemēram, sav. *nuz* ‘labums’, senisl. *naut* ‘mājlopi’, go. *niutan* ‘sasniegt, būt, piederēt’ u.c. (LEW 487; IEW 768; Stang 1972: 42; Sabaliauskas 1990: 73; Smoczyński 2007: 418).

Varētu apsvērt arī to varbūtējo saikni ar vēl senāku ide. darbības vārdu **neu-* ‘pamudināt, pavirzīt’ bez determinatīva *-d-*, sal. senind. *návatē, nāuti* ‘pagriežas, sakustas’, *nudāti* ‘pastumj’, gr. *νεύω* ‘palokos’, lat. *ab-nuo* ‘dodu aizlieguma zīmi, nepiekrītu, noliedzu, nepaklausu, neatļauju’ u.c. (IEW 767).

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Ziemas kviešu nosaukumi

Ziemas kviešu nosaukumi

Komentāra autori: Asta Leskauskaite, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Saulus Ambrasz

Kartes un komentāra pamatā LKA I 94. un LVDA 39. B karte un komentārs, atbildes uz ALE leksikas aptaujas 70. jautājumu.

Graudaugu dzimtas vārpaugiem (*Triticum hiemales*), no kuru miltiem cep baltmaizi vai pīrāgus, abās baltu valodās ir kopīgi nosaukumi, kuri veido plašus nepārtrauktus areālus Latvijas un Lietuvas teritorijā: lie. *kviečiaiā* / la. *kvieši* un lie. *pūrai* / la. *pūri*.

Nosaukums *kviečiaiā* izplatīts visā Lietuvas teritorijā, izņemot ziemeļrietumu daļu. Tas ir arī lietuviešu literārās valodas vārds, piem., *murs_tētis tai_vīsku sēdavu | i_rug'ūs] sēdavu | i_kvieč'ūs, i_miēž'u. | dá i_linūr* 'mūsu tētis visu kaut ko mēdza sēt: gan rudzus sēja, gan kviešus, gan miežus un vēl arī linus' ZnŽ I 828; *jis_acilīgi.s pasmērt kviečēis* 'viņš atlīdzinās pēc nāves ar kviešiem' ZnŽ I 828; *kviečēi. | tai_mūrš bū-φ. | be_ūr su.* 'mūsu kvieši bija bez akotiem' PpaŽK; *kap kviečiū būs, tai ir pyrāgu būs* 'ja kvieši būs, tad arī pīrāgi būs' DvŽ I 331; *t'eñ b'it pas'éta āv'izos, kvieč'ēi, l'inaĩ* 'tur bija iesētas auzas, kvieši, lini' ZtŽ 337; *v'ienā išk'ep'ē iš kv'ieč'ū dūonos, tai ōt gard'i* 'viena [saimniece] izcepa no kviešiem pīrāgu, ak, cik garšīgs' ZtŽ 337; *iš kvieciū grāžūs pyrāgai* 'no kviešiem skaisti pīrāgi' LzŽ 138; *bu.tinaĩ jæu raĩkæ nup'jæ.ut' p're.š lau'rīnu.* kvē.čēi žē.mi.nei* 'ziemas kvieši jānopļauj pirms Laura dienas' KpŽ II 554; *zaci.rkai va arba 'b'l'no.m tai i'rgi mó.ldavo.m 'kvieč'us* 'klimpu zupai vai pankūkām arī maļam kviešus' KpŽ II 554.

Vārds *kvieši*, kas ir arī latviešu literārās valodas vārds, izplatīts visā Latvijas teritorijā, izņemot Kurzemi. Latgalē lieto fonētisko variantu *kvīši*. Šķirņu diferencēšanai tiek lietots vārdkopnosaukums *ziemas kvieši*.

Par nosaukuma lie. *kviečiaiā* / la. *kvieši* cilmi izteikti dažādi viedokļi. Kazimiers Būga (II 85, 230sk.), Ernsts Frenkelis (LEW 326), Vojceks Smočiņskis (2007: 331) un daži citi valodnieki apgalvo, ka šis nosaukums aizgūts no ziemeļģermāņu valodām un saistīts ar ide. **k^hei-* 'spīdēt; gaišs, balts'.

Pēc Alģirda Sabaļauska domām (Сабаляускас 1959: 219skk.; Sabaļauskas 1990: 41), abiem minētajiem austrumbaltu vārdiem varētu būt baltiska cilme, jo baltu un slāvu valodās (sal. la. *kvītēt* 'mirgot, spīdēt', *kvitināt* 'izstarot spīdumu', kr. *увем* 'zieds', *увечму* 'ziedēt') saknei **k^hei-* ir ne tikai satem, bet arī centum refleksi. Tiem ir semantiskas paralēles ar pr. *gaydis* 'kvieši' un *gaylis* 'balts' (PKEŽ I 311skk.).

Nosaukums *kviečiaiā* bieži minēts Jona Rikoviņa dziesmu grāmatā, Daniela Kleina gramatikā (PLKG 166), Mikaloja Daukšas *Postilā*,

Jona Bretkūna *Postilā*, vācu-lietuviešu vārdnīcā *Clavis Germanico-Lithvana*, 1647, 1674, 1690 un 1705 g. Jona Jaknaviča *Evanģēlijos*, Samuela Hilinska *Bībelē*, Sapūna un Šulca gramatikā *Compendium Grammaticae Lithvanicae*, Konstantina Sirvīda vārdnīcas pirmajā izdevumā, dažādās 20. gs. vārdnīcās: *nēviens Kwietys nenēšz waišaus / Net žémen' tur ypulti* 'neviens kviesis (grauds) nedod augļus, kamēr neiekrīt zemē' RG 483,13; *a tu Pone Diewe gelbek / idant mes cziftu grudeliu kwieczu geru / iffilaikitumbim / Ieib ing Diewo klūna butumbi* 'bet, tu Kungs Dievs, atpestī, lai mēs saglabātos kā tīri, labi kviešu graudi, lai Dieva rijā nokļūtu' BP I 216,10; *kwietei czifti atškirami ira nūg kukaliu / alba kitu piktū fžoli* 'tīri kvieši ir nošķirami no kokaļiem vai citām nezālēm' BP I 210,23; *idant raudami kukalus / ne ifzrautumet fu ieys draugie ir kwieciū* 'lai, raudami kokaļus, neizrautu ar tiem arī kviešus' JE5, 30, 8–9; *surinkite iuos peduofn vnt fudeginimo, o kwieciūs fukraukite kluonan mano* 'savāciet tos kūļos, lai sadedzinātu, bet kviešus sakraujiet manā rijā' PS I 281,17; *kwēcziū grud's žémēna fētas / Gul kaip mirres ir bepuwas* 'kviešu grauds, zemē iesēts, guļ kā miris un pūst' KING 448,13.

Vārds *kvieši* fiksēts 17.–19. gs. vārdnīcās: Weitzen-Mehl / *Queefcho-millt* 'kviešu milti' Lettus 1638: 120; Semelmäl / *Queefcho-millti / ballto Mais-millti* 'kviešu milti / balti maizes milti' Lettus 1638: 167; Weitzen / *Queefchi* Lettus 1638: 209; *Kweeschi* pl. Weitzen Fürecker 1685 I 116, II 157; *Qweeschis* weitzen Fürecker 1685 I 196, II 234; *Qveeschis* Weitzen. *Qweeschi* Kweeschi Depkin 1704 I 291; *Kweeschi* Weizen; *breedušchi kweeši*; *Apseemes kweešchi* winter weizen, *Zeemes = Kweeschi* Depkin 1704 II 93; *Queefchi* Sommerweizen Langius 1685: 208; *Kweefchi* Weizen Lange 1773: 164; *Kweefchi* Weizen Stender 1789 II 126; Pszenica. *Triticum. Kwiszy* Kurmin 1858: 177; *kweefchi* der Waizen Ulmann 1872: 130.

Nosaukums *kvieši* bieži lietots arī citos senākajos latviešu rakstu avotos: *ne kahdu Wahrpu tas Kweefchagrauds nefš / Ja tas neekriht Semmē* 'nekādu 'nevienu' vārpu tas kviešagrauds nes[ī]s 'nenesis', ja tas neiekrīt zemē' LGL 1685 K1 180; *bet teem Laudim gulloht nah-ze winna Eenaidneeks / un fehje niknas Sahles starp Kweefcheem / un gahje nohst* 'bet tiem ļaudīm guļot, nāca viņa ienaidnieks un sēja niknas zāles 'nezāles' starp kviešiem' JT 1685, Mt 13,25; *un tas / ko tu fehji / ne irrtaš pats / kas augams irr / bet tik-kai Grauds / jeb Kweefcho jeb kahds no teem zitteem* 'un tas, ko tu sēj, nav tas pats, ko

audzē, bet tikai grauds jeb kviešu, jeb kāds no tiem citiem' JT 1685, 1 Kor 15,37; *weens Mehrrs Kweefcho par weenu Graffi* 'viens mērs kviešu par vienu grasi' JT 1685, Atk 6,6; *jo ta Semme no fewispafchas nefs augļus / papreekfchu Sahli / pehz Wahrpu / pehz pillus Kweefchs eekfch Wahrpas* 'jo tā zeme no sevis pašas 'pati no sevis' nesīs augļus, papriekšu 'vispirms' zāli, pēc [tam] pilnus kviešus iekš vārpas' pilnas vārpas kviešu' JT 1685, Mk 4,28; *ne / ka juhs to nikno Sahli israwedami ir tohs Kweefchus ne-ispluhzaht* 'ne kā jūs, to nikno zāli izravēdami, arī tos kviešus neizplūcat' JT 1685, Mt 13,29; *atgoja inaydniks jo, und ayzseja kyukalus storp kwiszim, und nugoja* 'atnāca viņa ienaidnieks un iesēja kokaļus starp kviešiem un aizgāja' EvTA 1753: 19.

Otru nepārtrauktu kopīgā nosaukuma areālu veido lie. *pūrai* / la. *pūri*.

Nosaukums *pūrai* sastopams Lietuvas ziemeļrietumos – rietumžemaišu, ziemeļžemaišu un dažviet dienvidžemaišu runā, piem., *žėimėnė kvėitė ģ vārdò pūrā* 'ziemas kviešus sauc par pūriem' MoŽK; *pūrā stòmbesnė ģ, kvėitīs ģ smòlkėsnis* 'ziemas kvieši ir lielāki, kvieši – sīkāki' MoŽK; *ā, pūrā ģ rūdini sėjamis* 'ā, kviešus rudenī sēj' MoŽK; *pūrai yr stambesni, iš pūrų skanesnis pyragas, baltėsnis* 'ziemas kvieši ir lielāki, no tiem garšīgāks pīrāgs, baltāks' Kuļos (LKŽe); *šiemet geri pūrai: būs pyrago* 'šogad labi ziemas kvieši, būs pīrāgi' Veiviržēnos (LKŽe); *kartais mažai tekrimta pūrų* 'dažkārt maz ēda ziemas kviešus' Mosēdē (LKŽe); *pūrams pryš paaugant, perinsiu vištq, būs kuo lesinti* 'pirms paaugsies kvieši, likšu vistu perēt, būs ar ko barot' Gegrēnos (LKŽe). Retāk sastopami akcentuācijas varianti *pūrai* (Pikeļos, Leckavā, Guđaļos, Kalgraužos, Darbēnos u.c.), *pūrai* (Pikeļos, Skļāustē, Židikos, Puokē, Gadūnavā u.c.).

Ziemas kviešu apzīmēšanai nosaukumu *pūri* vai *pūri* lieto visā Kurzemē, tas reģistrēts arī vietumis Zemgalē, kā arī Vidzemes dienvidaustrumos (Ērgļos, Vējāvā, Ļaudonā, Saikavā u. c.), piem., *pūrs a sēj rudiņas* 'ziemas kviešus arī sēj rudenī' Popē (LVDA); *kviešs sēj pausar, bet pūrs – ruden* 'kviešus sēj pavasarī, bet ziemas kviešus – rudenī' Īvandē (LVDA); *senāk pūrs sēj māl zemē* 'agrāk ziemas kviešus sēja māla zemē' Ēdolē (LVDA); *ziēmas kvieši – pūri – i brūnāki, sīkāki* 'ziemas kvieši ir brūnāki, sīkāki' Bārtā (LVDA); *vasaras pūrus sāka sēt tikai pēc kara* 'vasaras kviešus sāka sēt tikai pēc kara' Lutriņos (LVDA). Kurzemē šo nosaukumu dažkārt lieto arī vasaras kviešu apzīmēšanai (*vasaras pūri*).

Nosaukuma *pūrai* / la. *pūri* cilme nav skaidra. Iespējams, šis nosaukums ir sens mantots vārds, kam ir atbilstība citās valodās, sal. pr. *pure* 'lačauzas', kr. *пшпей* 'vārpata', po. *perz*, gr. *πυρός* 'kviesis, kviešu grauds', serb.-horv. *nūp* 'spelta jeb *plēkšņu kvieši* (*Triticum aestivum*)', slov. *pír*, če. *pýr* (Skardžius I 31; Vasmer 1950: 474; IEW 850; LEW 671; Сабалаяускас 1959: 221skk.; Sabaliauskas 1990: 42; PKEŽ III 363skk.; Smoczyński 2007: 490).

Vārds *pūri* atrodams 17.–19. gs. vārdnīcās: *puhri* winter weizen Langius 1685: 202; *puhri* winter weitzen Fürecker 1685 II 181; *puhritee* Winterweizen Lange 1773: 242; *puhri* Winterweizen Stender 1789 II 209; *puhri* (*kweefchi* in Weft-Kurland Sommerwaizen den *puhri* gegenüber) Ulmann 1872: 130.

Senākajos lietuviešu rakstos nosaukums *pūrai* nav minēts. Tas sastopams Simona Daukanta, Jurģa Ambrazieja Pabrēžas darbos, piem., *Iš ragu gerdamys, pūru duona užkandos* 'no ragiem dzerdami, kviešu maizi piekzdam' S. Dauk (LKŽe).

Lazdas nosaukumi

Lazdas nosaukumi

Komentāra autori: Rima Bakšiene, Anna Stafecka, Saulus Ambrazs

Kartes pamatā ir atbildes uz ALE leksikas aptaujas 62. jautājumu. Komentāros izmantotas arī atbildes uz KFRP 4. dialektoloģijas anketas 140. jautājumu un uz *Lietuvių valodas izlokšņu un to mijiedarbības pētījumu programmas (Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa)* 64. jautājumu, kā arī atbildes uz LVDA 382. jautājumu.

Kartē atspoguļota lazdu dzimtas (*Corylaceae*) krūma, kurā aug rieksti – parastās lazdas (*Corylus avellana*) – nosaukumu izplatība.

Nosaukums *lazda*, kas ir arī literārās valodas vārds, ir sens baltu vārds, izplatīts visā Latvijas teritorijā. To sastop visos vēsturiskajos novados, augšzemnieku dialektā izplatīts fonētiskais variants *lozda*, piem., *šūgod rīkstu goc* (-ds): *pylnas lozdas* ‘šogad riekstu gads: pilnas lazdas’ Aknīstē (ALE); *mežā bi daūdz lazdu, un citu gadu bi traki daūdz rīkstu* ‘mežā bija daudz lazdu, un dažu gadu bija ļoti daudz riekstu’ Ērģemē (ALE); *lazda:m i ciēti rīksti* ‘lazdām ir cieti rieksti’ Idū (ALE); *kuru god lozdòm jūr dāuc rīkstu* ‘dažu gadu lazdām ir daudz riekstu’ Kalupē (ALE); *pèickài kuòtu nu lozdys grīzā* ‘pātagai kātu no lazdas grieza’ Nautrēnos (LVDA); *šis i lazdeles* [zars] ‘šis ir lazdiņas zars’ Nīcā (ALE); *lozdu līču, rīkstu rāvu* ‘lazdu liecu, riekstus rāvu ‘plūcu’ Šķilbēnos (ALE); *kuṛ rīkstu dabūsi, ja lazda nau* ‘kur riekstus dabūsi, ja lazdu nav’ Zālītē (ALE); *kūr ir lozdas, tūr pūikas un vūoņeres mēkliē rīkstu* ‘kur ir lazdas, tur zēni un vāveres meklē riekstus’ Ziemerī (ALE).

Variants *lazds* lieto Vidzemes vidus izloksnēs ap Bilsku, Jumurdu, Kauguriem, Sēļiem, Trikātu, Vaivi, Vecpiebalgu, piem., *lazds, tas jau mums tepat ir* ‘lazda, tā jau mums tepat ir’ Dzērbenē (LVDA); *pār lazdim sauc; lazda rīksti* ‘par lazdām sauc; lazdas rieksti’ Jaunraunā (LVDA); *neviēna lazda* ‘[nav] nevienas lazdas’ Raunā (LVDA); *lazdi dikti agri ziēd* ‘lazdas ļoti agri zied’ Smiltēnē (LVDA).

Tas sastopams arī dažās augšzemnieku dialekta izloksnēs Vidzemē (Galgauskā, Jaunrozē, Lejasciemā, Tirzā u.c.), piem., *mājas dārzā lozdu sastādija* ‘mājas dārzā lazdas sastādija’ Lizumā (LVDA); *lozdi ziēd gavieniē ar soṛkaniem, moziem ziēdiņiem* ‘lazdas zied gavēnī sarkaniem, maziem ziediņiem’ Sinolē (ALE).

Retāk variants *lazds* reģistrēts Kurzemē – Dunikā, Kandavā, Laidzē u.c., kā arī Zemgalē – Salgalē, piem., *lazdām i rīksti* ‘lazdai ir rieksti’ Zūrās (LVDA); *lazduos aūg rīksti* ‘lazdās aug rieksti’ Vecmokās (LVDA).

Variants *lēzda* izplatīts Vidzemes vidus izloksnēs (ap Ērģemi, Omuļiem, Krimuldu) un Vidzemes lībiskajās izloksnēs (Ainažos, Alojā, Lēdurgā, Puikulē, Idū, Rozulā, Svētcimā u.c.), piem., *lēzd aūg krūmos* ‘lazda aug krūmos ‘krūmveidīgi’ Alojā (LVDA); *divos lēzdos tūrumā malā* ‘divas lazdas tūruma malā’ Plāņos (LVDA); *lēzdās aūg rīksti čēmuriem* ‘lazdās aug rieksti čemuriem’ Skaņkalnē (LVDA).

Gandrīz tai pašā areālā sastopams o-celma vārds *lēzds*, piem., *lēzdu stīpas bi mucām* ‘lazdu stīpas bija mucām’ Ērģemē (ALE); *lēzdi, lēzdim rīksti aūg* ‘lazdām rieksti aug’ Kauguros (ALE); *pavasari muṛs patik lēzd bārbaliṅs, ka lēzd ziēdē* ‘pavasārī mums patika lazdu spurdzes, kad lazdas ziedēja’ Ozolos (LVDA); *agrāk jau pina kuṛvus, krēslus taīsija, ta jau briēsmīgi izmañtuōja tuos lēzduos, lēzdi labi liēcās* ‘agrāk jau pina grozus, krēslus gatavoja, tad jau ļoti izmantoja tās lazdas, lazdas labi liecās’ Vilzēnos (LVDA).

Variants *lagzda* plaši izplatīts Kurzemē (Kurzemes lībiskajās izloksnēs sastop fonētiskos variantus *lāgzd* Zlēkās, Zūrās (FBR VII 41), *lāgzd* Ēdolē, Īvandē, Padurē, Zūrās, *lāgzd* Engurē), piem., *lagzda miza, lagzda rīksti* ‘lazdas miza, lazdai rieksti’ Asītē (ALE); *šūogad lagzdam daūdz rīksti* ‘šogad lazdām daudz riekstu’ Alsungā (ALE); *lagzde pulk rīksti* ‘lazdā daudz riekstu’ Jūrkalnē (LVDA); *lagzdu krūms* ‘lazdu krūms’ Rendā (ALE).

Tas sastopams arī Zemgalē, piem., *tepat aūg lagzdas* ‘tepat aug lazdas’ Jaunaucē (LVDA); *lagzdām tie ziēdi tādi maziņi* ‘lazdām tie ziedi tādi maziņi’ Līvberzē (LVDA); retumis fiksēts arī Vidzemē (Ādažos, Biriņos, Dauguļos u.c.), piem., *lagzdas bi pils a rīkstiṁ* ‘lazdas bija pilnas ar riekstiem’ Skultē (LVDA).

Vārdu *lagzds* lieto galvenokārt Kurzemes ziemeļu un vidusdaļā, piem., *lāgzds aūg mežē* ‘lazda aug mežā’ Laucienē (LVDA); *te gār ežermāl i lagzdi* ‘te gar ezermalu ir lazdas’ Rendā (ALE); *lagzduos aūg rīksti* ‘lazdās aug rieksti’ Stendē (LVDA); šis variants fiksēts arī Zemgalē, piem., *tuṛ, tai mežā vešēlas cirsmas pīllas lagzdiem, kad nāk rīksti, maīsiem var nest* ‘tur, tajā mežā veselās cirsmas pilnas lazdu, kad ienākas rieksti, maisiem var nest’ Zemītē (LVDA).

Variants *lēgzda* plašāk sastopams Zemgalē (Bukaišos, Dobelē, Džūkstē, Naudītē, Sņikerē, Tērvetē, Vilcē u.c.), piem., *lēgzdas – agrāki tautas mutē* ‘lēgzdas ‘lazdas’ – agrāk tautas mutē’ Bērzē (LVDA); *lēgzda ziēd gavēni saṛkaniem ziēdiņiem* ‘lazda zied gavēnī sarkaniem ziediņiem’ Džūkstē (ALE). Tas izplatīts arī Vidzemes lībiskajās izloksnēs, reģis-

trēts Ainažos, Duntē, Lādē, Liepupē, Limbažos, Nabē, Rūjienā, Sa-lacā u.c., piem., *legzd ziedt gavēņ laikā* 'lazdas zied gavēņa laikā' Lādē (LVDA); *pūiki legzda šķiņ riēksts* 'zēni lazda plūc riēksts' Svētciemā (LVDA).

EH vārds *legzda* dots vēl no dažām Vidzemes vidus izloksnēm – Ērgemes un Lugažiem.

o-celma forma *legzds* sastopama galvenokārt Vidzemes lībiskajās izloksnēs, piem., *legzdi – tiē āūg tā krūmos* 'lazdas – tās aug tā krūmos' 'krūmveidīgi' Lēdurgā (LVDA); *gan puik nuōlaūzs legzdam gal* 'ganu zēns nolauzis lazdaī galu 'galotni'' Umurgā (LVDA); *legzd šuōgad pīll a riēkstiņ* 'lazdas šogad pilnas riēkstu' Vainižos (ALE).

Senākajās latviešu vārdnīcās minēti vairāki šā krūma nosaukuma varianti: *Lafdi* Lettus 1636: 85; *lagsdi* hasel strauch 'riēkstu koki' Fürecker 1685 I 131, 1685 II 196; *Lagsdi*, haselstrauch Depkin 1704 II 105; *lafda* Ulmann 1872: 135; *legfds*, *legfda* Ulmann 1872: 139; *lagfda* Ulmann 1872: 135; Leszczyna, *Corylus. lozda* Kurmin 1858: 67.

Atbilstošajam lietuviešu valodas vārdam *lazdā* mūsdienu lietuviešu valodā jau ir nozīme 'pagale, nūja', un tikai dažās izloksnēs saglabāta senā nozīme 'lazda', sal. vēl variantus *lāzdas*; *lazā*, *lāzas* (par pēdējo divu cilmi skat. Būga I 273).

Nosaukumu *laz(d)ā* ar nozīmi 'lazda' joprojām lieto dažās dienvidzemaišu (ap Raseiņiem, Ķelmi, Kuršēniem) un to kaimiņu rietumaukštaišu izloksnēs (ap Jurbarku, Marijampoli), piem., *luņkā [buvo] iš lazū* 'loki [bija] no lazdas' DūnŽ 170; *senúovie viēdra būva lāzuōs mēdže luņkā* 'senos laikos spaiņiem bija lazdas koka stīpas' DūnŽ 170; *lazdos šjmet nu riešutu linksta* 'lazdas šogad no riēkstiēm līkst' Karklēnos (LKŽe); *sniegui bēgant, lāzdos pradeda žydēti* 'sniegam kūstot, lazdas sāk ziedēt' Užventē (LKŽe).

Šis vārds ar seno nozīmi fiksēts arī lietuviešu valodas dienvidaustrumu areālā: austrumaukštaišu Viļņas izloksnēs – ap Dūkštu, Dieveniškēm (šajā izloksnē pierakstīts arī vārdu savienojums *lazdū krūmas* 'lazdu krūms'), dienvidaukštaišu izloksnēs – ap Traķiem, Onušķiem, Leipaliņģi, piem., *lazdū aī.k pririņ.k ir suvīk* [akēčias] 'ej pie lazdam, salasi un nopin [ecēšas]' DrskŽ 186; *in lazdōs kok'ī riešut'ī randz'ī* 'lazdā kādu riēkstu var atrast' DvŽ I 346; *daū.gel' lazdu | al' mārza riešutū* 'daudz lazdu, bet maz riēkstu' DvŽ I 346; *Ivonēlis kāro lazdu krūme* 'Ivonēlis karājas lazda' DvŽ I 346; *paskorē [...] krumi lazdu šil'ko kustu. ažu. karklō* 'pakārās [...] lazda, zīda lakats ap kaklu' DvŽ I 346; *šiemet pilnos lazdos riešutu* 'šogad pilnas lazdas riēkstu' Onušķos (LKŽe); *visa lazda apkepus kekēm* 'visa lazda pilna čemuru' Traķos (LKŽe).

Tas izplatīts Baltkrievijas lietuviešu izloksnēs (Gervēčos, Lazūnos, Pelesā, Varanavas apkaimē), piem., *ānas lazōn inliņdo ir sēdz* 'viņš ielīda lazdaī un tup' LzŽ 141; *un lazdōs riešutāi āuga* 'lazdaī riēksti aug' LzŽ 141; *cia daūg tū lazdu yā* 'šeit daudz to lazdu ir' LzŽ 141; *soietas renka riešutus – kas lazda, tai žmogus* 'cilvēki vāc riēksts – katrā lazdaī pa cilvēkam' Žirmūnos (LKŽe); *gaidukas inlindo lazdon* 'gailītis ielīda lazdaī' Pelesā (LKŽe); *pririšē veršelj pas lazdeļ ir nuej[ō] medin* 'piesēja bullēnu pie lazdiņas un aizgāja uz mežu' Armoniškēs (LKŽe).

Lietuviešu senajos rakstos arī dominē nozīme 'nūja', nereti ar simboliskām funkcijām, piem., *Purpurā apwīlko / erβkeczāis karunawōio / wieton' lazdos karāleus nēndre iam' padawinōio* 'purpura drēbes apvilka, ar ērkšķiem kronēja, karaļa zižļa vietā niedri viņam uzdāvināja' DP 169₄₁₋₄₂; *Ir norint waifchczocziau [sic!] tamfsoia pakalnya, nefsibijau ne quartunos, nefa tu fu manim efsi, tawa lafda ir tawa ramtis linksmin mane* 'kaut es staigātu tumšā ielejā, nebaidos nelaiimes, jo tu ar mani esi, tavs spieķis un tavs balsts ielīksmo mani' BB Ps 23,4;

Lāzdā Aronā pādžiuwufi ir umay prāžidufi 'Ārona rīkste nokaltusi un pēkšņi uzziedējusi' SE 80₁₉₋₂₀; Heroldjka lafka. Caduceum. *lazda pafjuntinio* 'sūtņa spieķis' SD³ 82; Laška pāftuša. Pedū. *lazda piemenies* 'gana rīkste' SD³ 149skk.

Taču otrajā Konstantina Sirvīda vārdnīcā (Leŕczyznā / drzewo leŕczyznowe. *Corylus. lazda* 'lazda' SD³ 152; Orzech lafkowy / Auel-lana nux *Riebutis lazdos* 'lazdas riēksts' SD³ 270) un 17. gs. Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcās (Nußbaum *Lazda* 'lazda' Lex 65a; Nußbaum. *Lazda, ōs*. F. 'lazda' C II 156) atrodama arī nozīme 'lazda'.

To, ka šī nozīme ir primāra, papildus latviešu valodas dotumiem rāda arī pr. *laxde* (< **lagzdē*) 'lazda' E 607. Šis vārds, tāpat kā iepriekš minētais la. *lagzda*, *lagzds*, *legzda*, *legzds*, ir ar -g- iespraudumu (ME II 399; Endzelīns 1943: 40; Endzelynas 1957: 57; Stang 1966b: 108; PKEŽ III 55).

No otras puses, mūsdienu lietuviešu valodā nostiprinājusies nozīme 'nūja', kaut arī ir sekundāra, tomēr nav gluži jauna. Kā rāda saliktenis *kel-laxde* 'šķēpa kāts' E 423 (: *kelian* 'šķēps' E 422), tā nav bijusi sveša arī prūšu valodā.

Baltu vārdam **laz-da* 'lazda' (darināts līdzīgi kā lie. *žaiž-dā* 'brūce, ievainojums', sal. Ambrazas 1993: 87sk.), šķiet, ir radniecīgs alb. *lajthi*, *ledhi* 'lazda' (Широков 1984: 17; Sabaliauskas 1990: 41). Šeit jāņem vērā, ka starp baltu un paleobalkānu valodām kādreiz ir bijuši ļoti cieši kontakti (sal. Dini 2000: 162skk.; Karaliūnas II 331skk. un lit.).

Līdzīgi radniecīgi vārdi augu apzīmēšanai ir arī slāvu valodās, piem., sensl. un mūsdienu krievu *loza* 'vīnogulāja zars, vīnogulājs', po. *loza* 'vītols, kārkls; rīkste; kārkļājs'; po. *laska* 'nūja, lazda, kr. *лязга* 'lazda' u.c. (Trautmann 1923: 153; LEW 348; ЭССЯ XIV 239skk., XV 34, XVI 118skk.; ПЯ L 48skk.; Smoczyński 2007: 341).

Tie visi, iespējams, darināti no viena un tā paša baltu-slāvu darbības vārda **lež-* 'rāpot, līst' (PKEŽ III 56; līdzīgi arī ПЯ L 50skk.), sal. jo sevišķi pr. *līse* 'rāpo, lien' III 107₃, la. *lēzēt* 'pamazām līst, rāpot pie kaut kā', sl. **lěsti* 'rāpot, līst'.

Bet šā vārda sakne varētu būt radusies no ide. **leg^h* 'gulties, gulēt' (PKEŽ III 70skk.), sal. lie. *lēgti* 'guldit', baznsl. *lešti* 'gulties', gr. *λέχεται* 'apgūlās' utt. (tālāk skat. IEW 658sk.).

Lietuviešu literārajā valodā un izloksnēs ieviesies kopuma atvasinājums *lazdýnas* (ar variantiem *lazdýnas*, *lazýnas*), kas darināts no jau aplūkotā vārda *lazdā*.

Tas izplatīts gandrīz visā lietuviešu valodas teritorijā, tikai nomales izloksnēs to lieto līdzās citiem nosaukumiem, piem., *isēļepāu i tū lazdiņ^a, nō, rēk skabit^e tus rēišō^ls* 'iekāpu tai lazdaī, nu vajag šķīt tos riēksts' MoŽK; *vēd^o priējūōu pō tuōk^o lazdiņ^o ē sōgōlēu* 'mēs abi divi piegājām pie tādas lazdas un likāmies gulēt' MoŽK; *ē daūgāu anūōs (rudmēsēs) āug kōr i lazdiņā* 'un visvairāk tās (rudmieses) aug, kur ir lazdas' MoŽK; *pērnā tūs lazdiņūs bōv^a daūg rēišutū* 'pērn tajās lazdas bija daudz riēkstu' MoŽK; *lazdzi.nū būvo. daū.g'is* 'lazdu bija daudz' DrskŽ 186; *tī apæ.* **kirdaiķūs lazdi.nai | ā.nies ræ.šutū. tū.ri* 'te ap Kirdeičkiem lazdas, tajās ir riēksti' KlŽ 140; *t'ī lazdz'inas ā.uga | [...]* *t'ī v'it'æ'l'u ir r'šutū būvo* 'te lazdas auga, [...] te klūgu un riēkstu [daudz] bija' DvŽ I 346; *nēr lazdynū par mum* 'nav lazdu pie mums' Labanorā (LKŽe); *ant lazdynū šiemet daūg žirginū* 'lazdas šogad daudz spurdžu' Ramīgalā (LKŽe); *lazdynē radau ežio lizdā* 'lazdaī atradu eža midzeni' Užventē (LKŽe); *šj metq mūso lazdynūs nē vieno riešuto nebuvo* 'šogad mūsu lazdas neviena riēksta nebija' Salantos (LKŽe).

K. Sirvīda otrajā vārdnīcā vārdam *lazdynas* ir arī nozīme 'lazdu birzīte': Leŕczynā lafek leŕczynowy / Coryletum. *lazdinas* SD³ 270. Šī nozīme fiksēta arī Druskininku izloksnē (LKŽe).

Lietuviešu valodā piedēkli *-ynas* (kas radies no īpašības vārda formanta **-no-*) jau sen plaši izmanto, lai darinātu atvasinājumus, kas apzīmē augu un citu priekšmetu vai lietu kopumu vienā vietā (Ambrazas 2000: 53sk.). Šā tipa kopuma apzīmējumiem ir atbilstmes prūšu, slāvu, daļēji arī latīņu, varbūt arī ģermāņu un albāņu valodā, bet pavisam nav latviešu valodā, kurā kopuma atvasinājumus darina nevis ar piedēkli **-īno-*, bet ar tā apofono variantu **-eino-* / *-oino-*, sal. lie. *eglynas* un la. *egliene, egliens, eglainis* ‘eglaine’ (skat. Ambrazas 2006: 67sk. un lit.).

Žemaitijā ap Mosēdi fiksēts no vārda *lazdynas* ar piedēkli *-ojas* veidots atvasinājums *lazdynojas*: *ōns ten brāižies po tus krūm^us, nārde po tus lazdi.nūoj^us* ‘viņš te lauzās caur tiem krūmiem, šaudījās (turp šurp) pa to lazdaļu’ MoŽK.

Balčos (austrumaukštaišu Utenas izlokšņu grupa) pierakstīts nosaukums *lazdōs mēdis* ‘lazdas koks’. Šīs sintagmas otrā komponenta pirmformas attīstība ir šāda: ide. adj. **med^hjo-* ‘vidējais’ > bl.-sl. adj. **medja-* ‘t.p.’ > bl.-sl. subst. **medja(n)* / **medjā* ‘tas, kas starpā, vidū’ > bl. **medja(n)* / bl. dial. *medjā* ‘mežs’ (mežs kādreiz varēja būt robeža, kas šķīra saimniecības, ciltis).

Šī nozīme sevišķi raksturīga latviešiem (*mežs*) un prūšiem (*median* E 586). Tā saglabājusies arī dažās lietuviešu valodas dienvidaustrumu izlokšnēs (sal. LKA I 191sk., 113. k., III 24, 3. k.). Taču ide. pirmvalodā **med^hjo-* ir bijis īpašības vārds, piem., go. *midjīs*, lat. *medius*, senind. *mādhya-* ‘vidējais’ (Būga II 257; LEW 424sk.; IEW 706sk.; ИЯ 485sk.; PKEŽ III 119sk.; Smoczyński 2007: 382).

Dažās lietuviešu valodas izlokšnēs lazdu apzīmē vārds *riešutas* (ar variantiem *riešutas, riešutys*).

Biežāk to lieto visā lietuviešu valodas teritorijas dienvidrietumu nomalē: tas fiksēts dienvidaukštaišu teritorijā ap Druskininkiem, Lazdijiem; rietumaukštaišu Kauņas apkaimes izlokšnēs (līdzās vārdkopai *riešutū krūmas*) – ap Kazlu Rūdu, Vilkavišķiem, Šaķiem, Jurbarku, kā arī Klaipēdas novada izlokšnēs, piem., *riešuto šāka palenki* | *i skini* ‘lazdas zaru pieliec un šķin’ KzRŽ II 174; *būvo i riešutūr* | *līpam i riešutus i trēškinam* ‘bija arī rieksti, kāpām lazdas un brakšķinājām’ KzRŽ II 174; *nuv^o.é.i gaidūko. vⁱ.zg^o.éc* | *rādo. gaidūku. riešuciñ*. ‘aizgāja gailīti paskatīties, atrada gailīti lazdā’ DrskŽ 304; *ten mežinē.š [šakēs] bū-ō. vā to.kōs* | *padarīta* | *gá l i(š) šitō. iš_riešučo* ‘tur koka [dakšas] bija, lūk, tādas sataisītas – varbūt no tās, no lazdas’ PpaŽK; *raugytū agurkū gausi mieste nusipirkti, o briliantū rasi sode po riešuto krūmu* ‘skābētus gurķus varēsi pilsētā nopirkt, bet briljantu atradīsi dārzā zem lazdas’ Žaļojos (LKŽe).

Riešutas ‘lazdas’ nozīmē pierakstīts arī žemaišu teritorijā ap Mosēdi un Pelesā (Baltkrievijā), piem., *nebōv^a tūs krūmūs ni vēin^a rēišōf^a* ‘nebija tajos krūmos nevienas lazdas’ MoŽK; *marškinius paleidžia, eina riešutuosna basi bernai* ‘kreklus izlaiduši, iet lazdas (riekstot) basi puiši’ Pelesā (LKŽe).

Aplūkotais senākais *t*-celma (sal. Trautmann 1923: 241; Fraenkel 1936: 192sk.; Skardžius I 361; Specht 1944: 23; Stang 1966b: 223; Zinkevičius 1966: 265; Kazlauskas 1968: 286) atvasinājums darināts ar piedēkli *-ut-* (kas radies no determinatīva **-t-*, kurš varbūt ir heteroklītiskas locīšanas relikts, skat. Ambrazas 2000: 103sk. un lit.) no **reisās* / *raisās*, sal. la. *rieksts*, pr. *bucca-reisis* ‘dižskābarža rieksts’ E 593, sl. **orěchv* ‘rieksts’, alb. *arrë* ‘lazda’ (LEW 731; PKEŽ I 163sk.; ПЯ A–D 261; Smoczyński 2007: 515sk.).

Pēdējais savukārt varētu būt radniecīgs lie. *rišti* ‘siet’, la. *rist* ‘rišti’, *riest*, pr. *per-rēist* ‘aizsiet’ III 89₂ utt. (PKEŽ I 163sk., III 270sk.), kam pamatā ide. **ureis-* ‘griezt(ies)’ (par to skat. IEW 1152sk.). Šajā

gadījumā **reisās* sākotnējā nozīme varēja būt ‘lokans, vijīgs koks’ (PKEŽ I 164).

Taču parasti šis vārds lietuviešu valodā apzīmē nevis lazdu, bet tās augļus. Tādēļ daudz plašākā izlokšņu teritorijā lazdas nozīmē lieto kopuma nosaukumu *riešutynas*, kas darināts ar jau minēto piedēkli *-ynas*.

Šis vārds pierakstīts dažādās Lietuvas vietās – biežāk lietuviešu valodas nomales izlokšnēs: dienvidaukštaišu izlokšnēs – ap Druskininkiem, rietumaukštaišu Kauņas izlokšņu areālā – ap Vištiti, dienvidžemaišu izlokšnēs – ap Tauraģi, rietumžemaišu izlokšnēs – ap Klaipēdu, ziemeļžemaišu izlokšnēs – ap Naujoji Akmeni, austrumaukštaišu Panevėžas izlokšnēs – ap Pakroji, Pasvali, Viļņas apkaimes izlokšnēs – ap Dūkštu, kā arī Zietelā (Baltkrievijā), piem., *vė.štas óntā reišotīnē bė-sōntes* ‘vistas, lūk, lazda’ KrŽ 343; *inlipo. taš_gaidūkas riešuciñan* ‘iekāpa tas gailītis lazdā’ PpaŽK; *riešuciño. žievē* | *tai_tō.kē kaip_izžūsta* | *tai_būna tō.kē rudā* ‘lazdas miza tā tāda, kā izžūst, tā ir tāda ruda’ PpaŽK; *verbōj apī.švi.sta. rē.šutīna*. | *lā.pai apsā.uga.jē na_perkūrna*. ‘svētītās lazdu lapas pasargā no pērkonā’ KlŽ 249; *tav^o.g^oi riešut^oinas nug n^o.eš^o.ēš^o.t^oi.s pakūps* ‘vai tad tevi lazda no nelaimes paslēps’ ZtŽ 546; *iž ri^o.šut^oino d^o.irba lañka* ‘no lazdas taisīja loku’ ZtŽ 546; *par mus riešutynū priaugē* ‘pie mums lazdas saaugušas’ Vidišķos (LKŽe); *inlindo gaidys riešutynañ ir riešutauna* ‘ielīda gailis lazdā un rieksto’ LKT387 Dubičos (LKŽe); *nuog riešutyno mesiu kekele*, – *sako gaidaitis* ‘no lazdas nometītu čemuriņu – saka gailītis’ Perlojā (LKŽe); *voverēs riešutus neša nuo riešutyno* ‘vāveres riekstus nes no lazdas’ Pasvalē (LKŽe).

19. gs. Frīdriha Kuršaiša vārdnīcā līdzās šai nozīmei minēta vēl cita – ‘lazdu mežs (birzīte)’. Pēdējā atrodama arī 17. gs. rokraksta vārdnīcā *Clavis Germanico-Lithvana*: NußGarten. *Rešutinne, ēs*. F. *Rešutynas, ô*. M. C II 156.

Šī nozīme pazīstama arī dažās mūsdienu izlokšnēs, piem., *Šimonių girioj tai ne riešutynas, o šič vien lazdynai* ‘Šimoņu mežā – tā nav lazdu birzs, bet tikai šeit [t.i., citā vietā] vienas lazdas’ Salamiestē (LKŽe); *riešutynē riešutus skabo, laužo* ‘lazdu birzī riekstus šķina, lauza’ Raudēnos (LKŽe); *nuėjau į riešutyną ir nusipjoviau lazda* ‘aizgāju uz lazdu birzi un nogriezu nūju’ Viekšņos (LKŽe).

Pabiržē pierakstīts variants *riešutynē* ‘lazda’.

Georga H. F. Nesselmaņa, F. Kuršaiša vārdnīcā un Užpaļu izlokšnē fiksēts *riešutynē* ‘lazdu birzīte’. LKŽe mēģināts šādu atvasinājumu saskatīt arī vārdnīcā *Clavis Germanico-Lithvana* minētajā citātā no Bībeles: *Aß nuejau i Rešutinne* ‘es aizgāju uz lazdu birzi’ Levit 6.10 (C II 156). Tomēr dubultais *n* liek apšaubīt šādu interpretāciju un liek domāt, ka te bijis piedēkļa *-inē* atvasinājums *riešutinē*, jo vairāk tādēļ, ka Apsā pierakstīts *riešutinis* ‘lazda’: *Kai vējas palēpes drasko, reikia švesto riešutinio inkišt* ‘lai vējš neplosītu pažobeles, vajag svētīto lazdu ielikt’ (LKŽe). Tas ir substantivējies adjektīvs *riešutinis* (*-ē*).

Līdzās vārdam *riešutynas* galvenokārt Lietuvas dienvidu daļā (Kučūnos, Rūdninkos, Vievē) daudz retāk lieto *riešutójas* un tā variantus *riešutójis* (Lazdijos, Seinos), *riešutojys* (Krosnā, Barčos), piem., *eina eina jieį ir daeina riešutóji* – *lazdyną* ‘iet, iet viņi un pienāk pie lazdas’ LKT375 Lazdijos (LKŽe); *lipk, vaike, riešutojiñ ir mums paraškyk riešutų* ‘kāp, bērns, lazda, un pašķin mums riekstu’ Seinos (LKŽe); *čia tik riešutojaį auga, o riešutų nėra* ‘šeit tik lazdas aug, bet riekstu nav’ Kučūnos (LKŽe).

Dažviet lazdu apzīmē saliktenis *riešutmedis* (Vertimos), *riešutmedis* (Lutkišķos), *riešutmedis* (Karčemās) vai vārdu savienojumi: *riešuto mēdis* (Balninkos), *riešutinis mēdis* (Lidoķos, Plašķos, Daršišķos), *riešutū krūmas* (Rusnē, Balbierišķē).

Aplūkotie lietuviešu valodas salikteni un vārdu savienojumi daļēji atgādina latviešu valodas izloksnēs sporādiski sastopamās vārdkopas *lazdu* (*lēgzdu*) *krūms*, *riekstu kuoks* un salikteņus *lazdkuoks* (Pabažos), *lazdukuoks*, *lagzdrūms*, *lēgzdkuoks* (Ainažos), *lēgzdrūms* (Duntē, Liepupē), *riekstkuoks* (Mārupē), piem., *lēgzdu krūms ar čemuriēm* 'lazda ar [riekstu] čemuriem' Allažos (LVDA); *kas te bij lazdkuôk!* 'kas te bija lazdu!' Dauguļos (LVDA); *laūkmale aūg liēls lagzdrūms* 'lauka malā aug liela lazda' Piltenē (LVDA); *apuž lēzd krūm bi nuôbirušš laps* 'zem lazdas bija nobirušās laps' Stienē (LVDA); *lēgzd krūma aūg riēksti* 'lazdu krūmā aug rieksti' Salacā (LVDA); *mañ añ iñ lēgzdkuôks* 'man arī ir lazda' Vitrupē (LVDA). Tiem pamatā mums jau zināmie la. *lazda*, *lagzda*, *lēzda*, *krūms*, *rieksts* un vēl neiztirzātais *kūoks* 'koks, koksne, nūja'.

Tas radniecīgs lie. *kúoka* 'runģa', *kūkis* 'āķis', pr. *queke* E 635 'žoga miets', serb.-horv. *kvàka* 'durvju rokturis; āķis' u.c.

Tie (tāpat kā lie. *Kaūkas* 'mājas gars', la. *kauks*, pr. *cawx* 'velns' E 11, lie. *kaūkuras* 'paugurs', *káukē*, *káuk-olē*, *kiáuk-utas*, *kiaūk-uras*, *kūkuras* 'muguras daļa pie sprandas; kupris', la. *kukurs* 'kupris', go. *hauhs* 'augsts', *hiuhma* 'kaudze' u.c.) radušies no ide. darbības vārda *(s)keuk- (sal. lie. *kūkti* 'liekties, svērties, uzmet kūkumu', la. *kukt* 'uzmet kūkumu', senind. *kuc-áti* 'viņš saliecass' (pēdējais savukārt varbūt no ide. *(s)keu- 'loku apliekt', no kā radies lie. *kiáutas* 'čaula', pr. *kento* (labojams uz **keuto*) 'cilvēka āda' E 156 u.c.; skat. Būga I 368, II 211; ПЯ I–K 293skk., 349, K–L 380skk.; PKEŽ II 148skk., 182skk., 327skk. un lit.).

Nosaukumi *lazdu krūms*, *lazdu kuoks*, *riekstu kuoks* arī atrodami senākajās vārdnīcās: *Laβda=kohx* Hafelftaude 'lazdu krūms' Phras

1638: 333; *Lagsda kohks* Depkin 1704 II 105; Leszczyna, drzewo leszczynowe. *Corylus. lozdu kryums, lozdas kuks, rykstu kuks* Kurmin 1858: 67.

Griškabūdē ar nozīmi 'lazda' fiksēts *žilvītis*. Šis vārds parasti apzīmē citus kokus: 'vītolu, kārķu' (*Salix*), (šāda nozīme tam ir jau abās K. Sirvīda vārdnīcās) un 'klūdziņu kārķu' (*Salix viminalis*) (LKŽe).

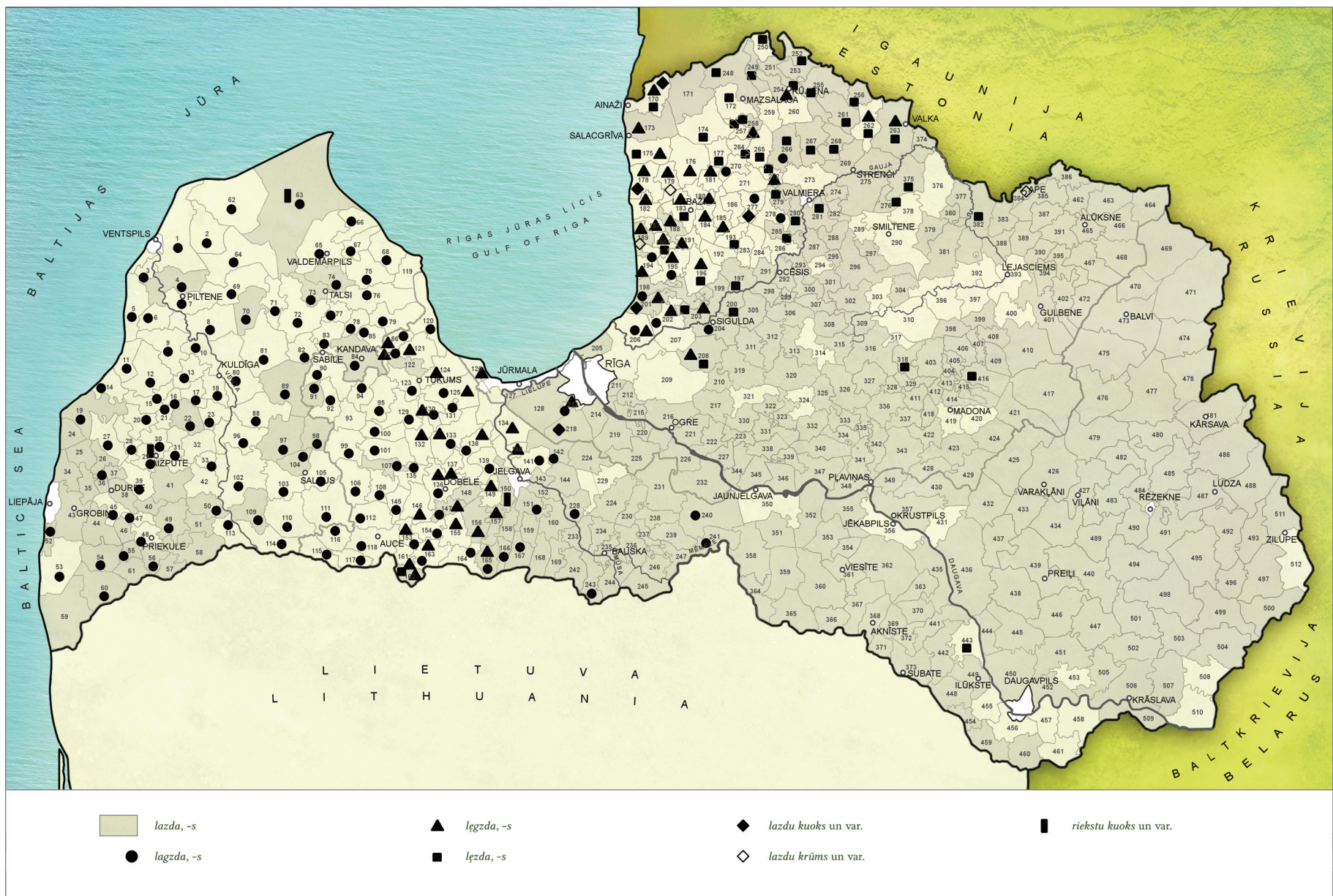
Tas ir saliktenis, kas saistāms ar *žālias* (sal. 56 lpp.) un *vytis* 'lokans zariņš': *výti* 'tīt, griezt' (Schulze 1966: 118; Būga II 661; LEW 1309; Smoczyński 2007: 785).

No tā paša ide. darbības vārda **uei-* 'griezt' (par to skat. IEW 1120skk.), tāpat kā *vytis*, radies pr. *witwan* 'kārķis' E 603, arī šī paša koka nosaukumi citās ide. valodās, piem., la. *vītuōls*, Av. *vaēiti-*, gr. *ιτέα*, lat. *vītis*, senisl. *vīdir* u.c. (ИЯ 628).

Skodā fiksētajam nosaukumam *bardýnas* ir neskaidra cilme. Iespējams, tas saistāms ar *barzdà* (bez līdzskaņa z, sal. *skruzdēlē* un *skrudēlē*, skat. LKA III 135, 120. k.; iespējama arī latviešu valodas ietekme, sal. la. *bārda*), kas ir kopīgs vārds baltu (piem., la. *bārda*, dial. *bārda*, pr. *bordus* E 101), sl. (piem., sensl. *brada*), ģerm. (piem., sav. *bart*), it. (piem., lat. *barba*), varbūt arī ilīr. (sal. personvārdu Σκενό-βαρδος) valodām (Trautmann 1923: 27; Specht 1944: 87; LEW 36; Фасмер I 196; Porzig 1954: 134; ПЯ A–D 240skk.; PKEŽ I 150sk.; Smoczyński 2007: 48).

Daži citi šī vārda atvasinājumi tiek izmantoti augu nosaukumu darināšanai, piem., *bařzdis* 'meža zirdzene (*Angelica silvestris*)', *barzdōnas*, *barzdžiūklis*, *barzdūkas*, *burzdūklis* 'pļavas kosa', *barzdžiūkas* 'tīruma kosa (*Equisetum arvense*)' (LKŽe).

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Bumbieres nosaukumi

Bumbieres nosaukumi

Komentāra autori: Asta Leskauskaite, Anna Stafecka, Saulus Ambrazs

Kartes pamatā atbildes uz ALE leksikas aptaujas 59. jautājumu. Komentārā izmantota arī LVDA leksikas daļas 2. karte un komentārs, atbildes uz IV (2) aptaujas jautājumiem. Izmantotas arī atbildes uz Antana Saļa 1. *Aptaujas (Apklaudas)* 69. jautājumu un KFRP 4. dialektoloģijas anketas 2. jautājumu.

Viens aplūkojamā koka (*Pirus* L.) un tā augļu (lat. *pirum*) nosaukums šķiet kopīgs lietuviešu, latviešu un prūšu valodā, sal. lie. *kr(i)áušē* (ar variantiem *kriaūšē*, *kriáušia*, *kriáušis*; *tráušē* (šeit *t* varbūt cēlies no *k*); *kráušis*; tas varēja rasties cita līdzīga augļu koka *obelis*, *obelē* nosaukuma formas ietekmē, skat. PKEŽ II 267sk.), la. *kraūsis* 'kriaušē (koks un tā augļi)', pr. *crausy* 'bumbieris (koks)' E 617, *crausios* 'bumbieri (augļi)' E 618 (Trautmann 1923: 140; ME II 264; LEW 296; Smoczyński 2007: 313).

Vietvārds *Krawselauken* ļauj domāt, ka arī prūšiem (tāpat kā lietuviešiem), bez *i-* / *iā-* celma, varēja būt arī *ē-* celma forma (PKEŽ II 266sk.).

Taču, uzmanīgāk ielūkojoties, kļūst skaidrs, ka šo vārdu vēsture nav tik vienkārša. Neapšaubāmi, *kráušē*, *kráušis* Mazajā Lietuvā ir lietots jau 17.–18. gs.:

Birn *Krauße* item Birnbaum Lex 18;

Birn----*Krauße*. *Gruße*; Birnbaum----*Krauße* Q92 (Kazimira Būgas izraksti rāda, ka divi identiski vārdu apraksti eksistējuši arī Otrā pasaules kara laikā pazudušajā Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcā Q¹, skat. Zubaitienē 2009: 46sk., 158, 186);

Birn. *Krauße*, *ēs*. F. *Gruße*, *ēs*. F; Birn=Baum. *Kraußis*, *iō*. M. *Krauße*, *ēs*. F. C I 356; *jeyb žalotumbim / ir žijdētumbim kaip ūbelis ir kraußes* 'ja mēs zaļotu un ziedētu kā ābeles un bumbieres' ŠM 97, 22–23.

Lietuviešu literārajā valodā nostiprinājusies forma *kriáušē* drīzāk ir jaunāka (par mīksto vai cieto līdzskani *r* dažādās izloksnēs, sal. Zinkevičius 1966: 153sk.).

Kopumā šis nosaukums un tā varianti lietuviešu izloksnēs sastopami reti. Tagad tos lieto tikai dažās austrumaukštaišu un Kauņas apkaimes rietumaukštaišu, kā arī žemaišu izloksnēs, piem., *kré.uš'ur būvor | kokæ_dù mēdžei* 'bumbieru bija kādi divi koki' KzRŽ II 392; *trēšņes ešāl^o, krāušes ešāla eš tūos žēimūos* 'saldais ķirsis izsala, bumbieres izsala tajā ziemā' MoŽK.

Vīriešu dzimtes variants *kráušis* pierakstīts rietumžemaišu areālā, piem., *kráušiai skani* 'bumbieri garšīgi' Saugās (LKŽe).

20. gs. piektajā desmitgadē pēc A. Saļa 1. *Aptaujas* savāktais materiāls rāda, ka nosaukums *kriáušē* un tā varianti minētajās izloksnēs bijuši biežāk sastopami. Turklāt tos lieto arī daži Kauņas apkaimes rietumaukštaišu kaimiņi – dienvidaukštaiši.

Šie fakti daļēji balsta K. Būgas (Būga I 478) hipotēzi, ka *kriáušē* varētu būt prūsisms.

Atbilstošais la. *krausis* sastopams reti. LVDA doti Lejaskurzemē (Nīcā) reģistrētie nosaukumi *krausis* un *kraušu bumbiere*: *kraūsis i nepuōtēta buṁbiēre* 'krausis ir nepotēta bumbiere' Nīcā (LVDA). Nosaukums *krause* reģistrēts arī Vidzemē – sēliskajā izloksnē Grostonā, bet vietvārds *Krāusaiņi* – Liezērē (Endzelins 1961: 127).

LVDA komentārā nosaukums *kraūse* dots vēl no Ugāles (*līdz žuōgmāļ jastād viss pīļ a kraūsem, le neṛēdz coūr* 'līdz žogmalei jastāda viss pilns ar bumbierēm, lai nerēdz cauri'), bet *krausis* – no Klosteres, kur tas, pēc teicēju atmiņām, dzirdēts 19. un 20. gs. mijā. Arī Kuršu kāpu latviešu runā reģistrēti nosaukumi *krāušis* (Plāķis 1927: 63), *kṛaušu kuoks* (ME II 296), *kraūškuoks* (EH I 644).

Tādēļ ir tikusi izvirzīta hipotēze, ka la. *krausis* ienācis caur lietuviešu valodu (sal. Sabaliauskas 1966: 111; ПЯ К–L 168). Vītauts Mažulis (PKEŽ II 268) domā, ka tas ir latviešu valodā pārveidots senais kuronisms. Tātad sākotnēji, pēc viņa domām, **kraušjā* piederējis rietumbaltiem. Nav tālu arī sl. **gruša* 'bumbieris' fonētiskā varianta **kruša* areāls (sal. jo īpaši Бернштейн 1961: 73sk.; ПЯ К–L 169sk.).

Tālāka šā vārda cilme nav skaidra. Vairākums pētnieku ir pārliecināti, ka tas ir aizgūvums no Kaspijas jūras reģiona valodām, minot kurdu *korēš(i)*, *kurēš(i)*, taču arī šīs saknes nogrimst neziņas miglā (sal. ПЯ К–L 170sk. un lit.).

Oļegs Trubačovs (ЭССЯ VII 156sk.) aplūkojamo baltu un slāvu bumbieres nosaukumu ir mēģinājis saistīt ar sl. **grušiti*, **krušiti* 'graut, sadalīt', lie. *krūšti* 'grūst, berzt, smalcināt; grūst, gremdēt, sist, blietēt, sist, kult; badīt; ēst, bāzt; apkampt; stumdīties; dzīt, trenkt', *kraušyti* 'ņurcīt, burzīt; darīt pāri, sist; stumdīt' (radušies no ide. **g^hrey-s-*, **kreu-s-*). Taču šī hipotēze semantisko iemeslu dēļ ir vēl mazāk ticama (sal. ПЯ К–L 171sk.).

No minētā sl. **gruša*, kā arī no tā atvasinātajām formām lietuviešu un latviešu valodā aizgūti slāvismi.

Nosaukums *grūšia* 'bumbiere' koka nozīmē vienu reizi fiksēts jau 16. gs. Mikolaja Daukšas *Postilā*: *wēliēme iimē turēt' obelis / grūbias /*

ir *kítus mēdžius* 'gribam, lai tajā ir ābeles, bumbieres un citi koki' DP 558₄₀ (sal. Skardžius IV 137).

Tāda pati nozīme atrodamā arī 17. gs. Konstantīna Sirvīda otrajā vārdnīcā, kur *grūšia* ir blakus citam slāvismam *dūlia*.

Dažās 17. gs. Mazās Lietuvas rokraksta vārdnīcās *īā-* un *ē-* celmu jaukuma dēļ (sal. Ambrazas 1993: 32 un lit.) izveidojies *grūšia* variants *grūšē* (līdzās *kraušē*) apzīmē bumbierkoka augļus.

Vēlākajos rakstos un izloksnēs *grūšiā* (resp. *grūšia*; *grūša*, *grūša*, *grūšā*), *grūšē* (resp. *grūšē*) lietota abās nozīmēs. Turklāt vietām (tāpat kā vārdā *krāušē*, skat. 145 lpp.) līdzskanis *r* tiek mīkstināts: *grūšiā*, *grūšē*, *grūšē*, *grūšiā*. Sastopami arī morfoloģiski varianti *grūšas*, *grūšas*; *grūšis*, *grūšis* (par cilmi sal. 145 lpp.).

Pēc A. Saļa *Aptaujas* 1 savāktais materiāls liecina, ka izloksnēs ir ne tikai šie, bet arī citi fonētiskie un morfoloģiskie varianti: *grūšiā*, *grūšiā*, *grūšia*, *grūšē*, *grūšas*, *grūšas*, *grūšis*, *grūšis*, *grūšis* u.c.

Šos nosaukumus lietoja un joprojām lieto gandrīz visās aukštaišu un žemaišu izloksnēs, piem., *šiēmet tój grūšā pirmūkaīt a(ž)žydėjo* 'šogad tā bumbiere pirmoreiz ziedēja' LzŽ 88; *ladūs nakciū dāu kap grūšos dzidziūmōs* 'naktī bija tik liela krusa kā bumbieri' LzŽ 88; *sūltingos grūš'os | burnō lé.idžesi* 'sulīgi bumbieri mutē kūst' KzRŽ I 259; *juōkempis | bá.ikaujāem | i.vá.lgōm tá.is grūš'as* 'jokojamies, blēņojamies un ēdām tos bumbierus' KzRŽ I 259; *šitōj grūšā paso.dzīta dā.r māno. dziēdo.* 'ši bumbiere vēl mana vectēva stādīta' DrskŽ 115; *kab grūšo.s māno. brāšk'ē.s | dzidzūlē.s* 'kā bumbieri manas zemes milzīgas' DrskŽ 115; *dabar gi tas grūšias padēk* 'tagad gan tos bumbierus noliec' DvŽ I 189; *anā aīt jau – k'itā stōv'i grū.šē ir prāšos'i* 'viņa [meitene] jau [gatavojas] iet – cita bumbiere jau stāv un lūdz' ZtŽ 222; *sakaū, dū'k mán gadnōs grū.šēs* 'saku, dod man labu bumbieri' ZtŽ 222; *nuv'āej pažu.rēt tōn grū.šēn ir rādo tā žieda* 'aizgāja paskatīties uz to bumbieri un atrada to gredzenu' ZtŽ 222sk.; *pakē.lē.m nuo.žē.mē.s óbuoli. ar grūš'ū.* | *taī mūs nūbaudē.* 'ja pacēlām no zemes ābolu vai bumbieri, tad mūs sodīja' PpaŽK; *to.kōs žīdele.s grūš'ō.s | ale.kad.dā.r žā'lo.s* 'tik lieli bumbieri, bet vēl zaļi' PpaŽK; *sodinykas nuskynē grūšas* 'dārznieks noplūca bumbierus' Leipaliņģē (LKŽe); *išdžiūvo mūsū sode žiemine grūšiā* 'nokalta mūsu dārzā ziemas bumbiere' Veiveros (LKŽe); *skani ta grūšē* 'garšīgs tas bumbieris' Mosēdē (LKŽe); *šiemet mūsū saldīnis grūšis labai žydėjo* 'šogad mūsu saldā bumbiere ļoti ziedēja' Kuļos (LKŽe); *rudenj grūšai prinoksta* 'rudeni bumbieres nogatavojas' Akmenē (LKŽe).

Simons Daukants savās vārdnīcās min bumbiera nosaukumu variantus *grūšē*, *grūšas*, *grūšus*: *grusze*, *gruszūs*; *grusze*, *gruszas* (DaDLL I 224); *gruszas* (DAMLL 50).

No bkr. *грушня* 'bumbiere' (kurš, šķiet, cēlies no īpašības vārda **grušьnъjъ* 'bumbieru-', sal. ЭССЯ VII 157) radies *grūšniā*, *grūšnia*, *grūšnia*, *grūšne*, *grūšne*, *grūšniā*, *grūšnia*, *grūšne*, *grūšne*, *grūšniā*, *grūšnia*, *grūšne* u.c. Šie nosaukumi zināmi no dažām Klaipeņas novada aukštaišu, rietumaukštaišu un austrumaukštaišu izloksnēm, piem., *'gruš'n' u.s bú.v. rudenī.na.s pí.ln. s | nū tai 'gr' čēiz dā.lī.ndav. senāu* 'rudens bumbieres bija pilnas, bumbierus garnicām (tilpuma mērs) dalīja agrāk' KpŽ I 760; *'tiek privó'l' gē.m klābo.nī.j. šī.tu. 'gruš'n' u. | kad privó.l' gēu kad li.g 'tvlai* 'tā pieēdāties mācītāja mājā tos bumbierus, ka pieēdos līdz šejieni' KpŽ I 760; *man geriau tinka grūšnēs, ne obuoliai* 'man labāk garšo bumbieri nekā āboli' Žagarē (LKŽe).

Pēc LVDA materiāliem vārds *grūša* sastopams visā Latgalē, izņemot dažas dienvidrietumu, ziemeļrietumu un dienvidu izloksnes, bet *grūška* (radies no sl. **grūša* deminutīva formas **grūška*; par izplatī-

bu skat. Бернштейн 1961: 72) – izloksnēs ap Rēzekni, Dricēniem, Gaigalavu, Viļāniem, Kalupi, Vārkavu, Aglonu, Izvaltu, Krāslavu; *grūža* reģistrēts Makašēnos un Nautrēnos, piem., *sadā aūg grūšys, uōbēlneicys, šl'ivys* 'dārzā aug bumbieres, ābeles, plūmes' Dricēnos (LVDA); *navaru daudz grūšku iēš'* 'nedrīkstu daudz bumbieru ēst' Kalupē (ALE); *fei tā leluo beja mēžoga grūža* 'tā te lielā bija savvaļas bumbiere' Nautrēnos (LVDA); *pī mūsū moz grūšu* 'pie mums ir maz bumbieru' Pildā (ALE); *bārūim grūšas patēik* 'bērniem bumbieri garšo' Šķilbēnos (ALE).

Lejaskurzemē reģistrēti citi varianti, acīmredzot aizguvumi no slāvu valodām caur lietuviešu valodu *grūša*, *grūšis* un *grūšu kuoks* – Rucavā, bet *grūše* – Dunikā.

Variants *grūškakuoks* (*Gruska-koks*) minēts Georga Elgera vārdnīcā (Elger 1683: 99), *grūšņa kuoks* – Jana Kurmina vārdnīcā: *Gruska drzewo. Pyrus. grusznia kuks* Kurmin 1858: 37.

Lietuviešu, kā arī latviešu valodā slāvismi radušies arī no bkr. *дўля* vai po. *dula*, kurš savukārt cēlies no sensl. **k̑̌dun'a / k̑̌dul'a*. Bet tas varbūt ir caur latīņu valodu ienācis aizguvums no gr. *κυδώνια*. Tas ir Krētas vietvārds, kas apzīmē ābolu šķirni (sal. ЭССЯ XIII 174sk. un lit.).

Nosaukumu *dūlia* rodām jau 17. gs. K. Sirvīda otrajā vārdnīcā: *Grušká drzewo. Py-||rus. Grúšia / dula*; *Grušká owoc / Pirum.* || *Dula SD³ 77*.

Lietuviešu izloksnēs vārdam *dūliā*, tāpat kā *grūšia*, *grūšnia*, arī ir *ē-*celma varianti (*dūlē*, *dūlē*, *dūlē*). Tos visbiežāk lieto dienvidaukštaišu un austrumaukštaišu, rietumaukštaišu Kauņas izloksnēs, kā arī Baltkrievijas lietuviešu izloksnēs, piem., *kap kās dūliās vālgē su meduūn* 'daži bumbierus ēd ar medu' LzŽ 63; *vaikai, nerāškait dūliū* 'bērni, neraujiet bumbierus!' LzŽ 63; *eī, bóba, po kām dūlios?* 'ei, sieva, cik maksā bumbieri?' DvŽ I 132; *šiemet jūs dūliū dūliū – net linksta šakos* 'šogad to bumbieru, bumbieru – pat zari likst' Švenčonē (LKŽe); *pernoko dūlios, kap miltai* 'gatavie bumbieri kā milti' Rudaminā (LKŽe); *šiņnakt vētra išpurtino visas dūlias* 'šonakt vētra nopurināja visus bumbierus' Kupišķos (LKŽe); *šiais metais tik dūliai teužderėjo* 'šogad tikai bumbieri labi padevušies' Breslaujā (LKŽe).

Tomēr dažās izloksņu vārdnīcās norādītas arī konkrētākas šo vārdu kā arī to variantu nozīmes:

'vasaras bumbieru šķirne, ražo sulīgus augļus; tās auglis', piem., *mačāū dū'l'u. dauk prikritē.* | *susirīnki[t] dz'ovīt* 'redzēju bumbieru daudz sakritušu, salasiet žāvēšanai' ZnŽ I 326; *dūllez grēi[t] trēšta* 'bumbieri ātri pūst' ZnŽ I 326;

'bumbiere, kurai lieli augļi (koks un augļi)', piem., *senāu tai 'burdav. 'viena [rūšis] | vadī.ndav. 'dul' u.s | alē kú.m's'tina. [s] šī.t.v.z 'dur' l' u.s* 'senāk tā bija viena [šķirne], kuru sauca *dūlios*, bet dūres lielumā šie bumbieri' KpŽ I 467; *bú.v. senāu 'dul'u. | bú.v. labai dī.deli. [s]* 'srdas' 'bija agrāk bumbieri, bija ļoti liels dārzis' KpŽ I 467; *dūlē smāil' grū.šēlē, tēiv' gālā, par vēdōr' drūktesn' dūliai* – smaili bumbieri, tievi gali, vidū resnāki' MoŽK.

Līdzīgas nozīmes ir arī dažiem citiem variantiem, kas pierakstīti kā atbildes uz A. Saļa *Aptaujas* 1 jautājumiem, piem., ap Kuniģišķiem – *dūlia* 'lieli bumbieri, saldi, plaisājoši', ap Seirijiem – 'potēta bumbiere'; ap Pandēli – *dūlē* 'bumbiere, kurai lieli augļi, vasaras [šķirne]'; ap Kazlu Rūdu – *dūlē* 'kāda bumbieru šķirne'.

Arī Latgalē (galvenokārt tās austrumu un dienvidu izloksnēs) reģistrēts slāvisms *duļa*. Tas parasti apzīmē lielaugļu bumbieru šķirni: *duļa – lēluōka grūša – aūglīs i stumbrys* 'duļa – lielāka bumbiere – auglis un stumbrs' Istrā (LVDA); *duļa – lēluo grūša – kūks i aūglīs* 'duļa

ir lielā bumbiere – koks un auglis' Nirzā (LVDA); *kas soka* – *grušys*, *kas* – *dulīš* 'cits sauc par *grušām*, cits par *duļām*' Šķaunē (LVDA).

Lielākajā Latvijas teritorijas daļā izplatīts ģermānisms *bumbiere* – aizguvums no vā. dial. *Bumbeere* (ME I 349; Sehwers 1953: 20 un lit.) – vai tā fonētiskie un morfoloģiskie varianti. Vārds *bumbiere* ir arī latviešu literārās valodas vārds. Tas izplatīts lielākajā daļā Kurzemes izlokšņu, Zemgalē, retāk Vidzemē un Latgalē: *buṁbiēres pīllas a buṁbiēriēm*; *rudzu buṁbiērus vaṁ êst rudzu pļaujamâ laikâ*; *meža buṁbiērēm iṁ mazi uṁ ciēti buṁbiēriši* 'bumbieres pilnas ar bumbieriem; rudzu bumbierus var ēst rudzu pļaujas laikā; savvaļas bumbierēm ir mazi un cieti bumbieriši' Džūkstē (ALE); *pa buṁbiēri mēs saūcam gaṁ aūgli, gaṁ kuōku* 'par bumbieri mēs saucam gan augli, gan koku' Kursišos (ALE); *muṁs bi buṁbiēri, ziēms sâl nevarēi isturēt* 'mums bija bumbieres, ziemas salu nevarēja izturēt' Rendā (ALE); *buṁbiēri iṁ gaṁšīgi buṁbiēri* 'bumbierei ir garšīgi bumbieri' Ropažos (ALE); *būmbira aūglis iṁ būmbirs* 'bumbieres auglis ir bumbieris' Stāmerienā (ALE).

ijō-celma forma *bumbieris* kompakti sastopama Kurzemes ziemeļu daļā, tā reģistrēta arī Kurzemes vidusdaļā un ap Lutriņiem, Saldu, kā arī plašā areālā Vidzemē (retāk tās dienvidrietumu un dienvidaustrumu daļā): *buṁbiēris* – *gān kūoks, gān aūglis* 'bumbieris – gan koks, gan auglis' Kauguros (ALE).

LVDA kartotekā atrodami arī vairāki citi šā nosaukuma varianti. *o*-celma forma *bumbiers* sastopama daļā Kurzemes ziemeļu izlokšņu (Alsungā, Užavā, Vandzenē, Zlēkās u.c.), Vidzemē (Alsviķī, Augstrozē, Ērgēmē, Gaujienā, Litenē, Pabažos, Raunā u.c.): *buṁbiēram i oūkstak t'e zar'* 'bumbierei ir augstāk tie zari' Idū (ALE).

Variants *bumbere* reģistrēts galvenokārt Vidzemes lībiskajās izlokšnēs (Alojā, Salacā, Svētcimā u.c.), bet *bumbēre* – vietām Kurzemē

(Dunikā, Usmā u.c.), Zemgales dienvidos (Ceraukstē, Jaunsvirlaukā, Sesavā, Vilcē, Panemunē, plašā kompaktā areālā Vidzemes un Zemgales sēliskajās izlokšnēs ap Dvieti, Sunāksti, Susēju, Vidzemes sēliskajās izlokšnēs ap Aizkraukli, Iršiem, Kraukļiem, Plāteri, Sarkaņiem).

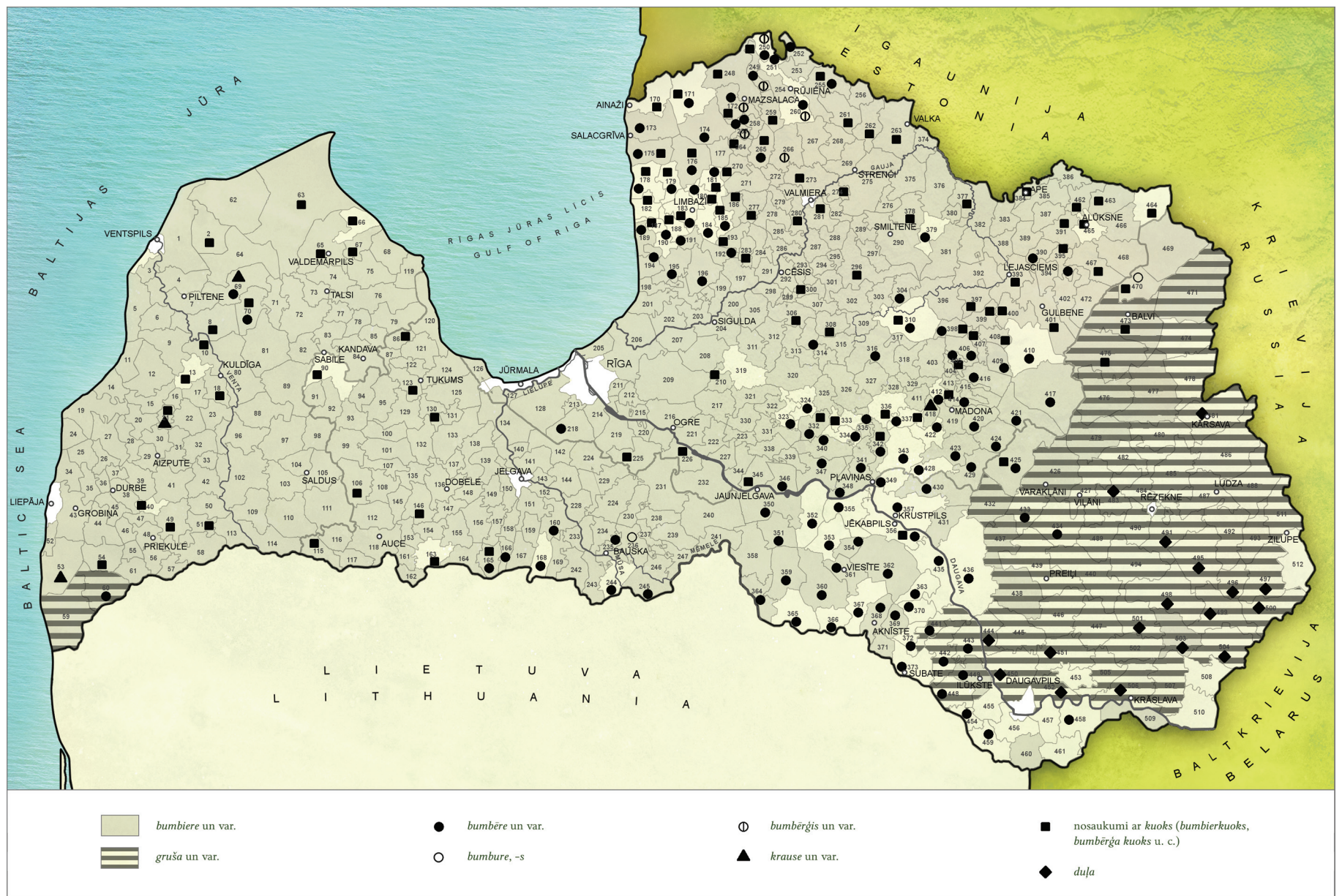
Plaši pazīstami ir arī nosaukumi *bumbēre*, *bumbērīca*, *bumbērīca*, *bumbērīce*, kuri reģistrēti galvenokārt Vidzemes un Zemgales sēliskajās izlokšnēs: *vacōa buṁbēriēca pṁtṁi pṁtṁa būmbēru* 'vecā bumbiere pilnum pilna bumbieru' Aknīstē (ALE).

Izplatīti arī salikteņnosaukumi: *bumberkuoks* – lībiskajās izlokšnēs (Rozēnos, Svētcimā, Vitrupē, Tūjā u.c.), arī Bauņos, Naukšēnos; *bumbērkuoks* (Bērzaunē, Drabešos, Jaunpiebalgā, Meņģelē, Sarkaņos, Sērmūkšos, Skaņkalnē u.c.); *bumbierkuoks* – galvenokārt Kurzemē (Bārtā, Dundagā, Matkulē, Padurē, Popē, Usmā, Zlēkās u.c.) un Vidzemē (Ainažos, Naukšēnos, Rozulā, Sēļos, Vitrupē u.c.). Sastopama arī vārdkopa *bumbieru kuoks* (Asītē, Naudītē, Jērcēnos, Kārķos, Lejasciemā, Mārkalnē, Vecgulbenē u.c.), kā arī dažās Latgales izlokšnēs – Balvos, Rugājos, Varakļānos.

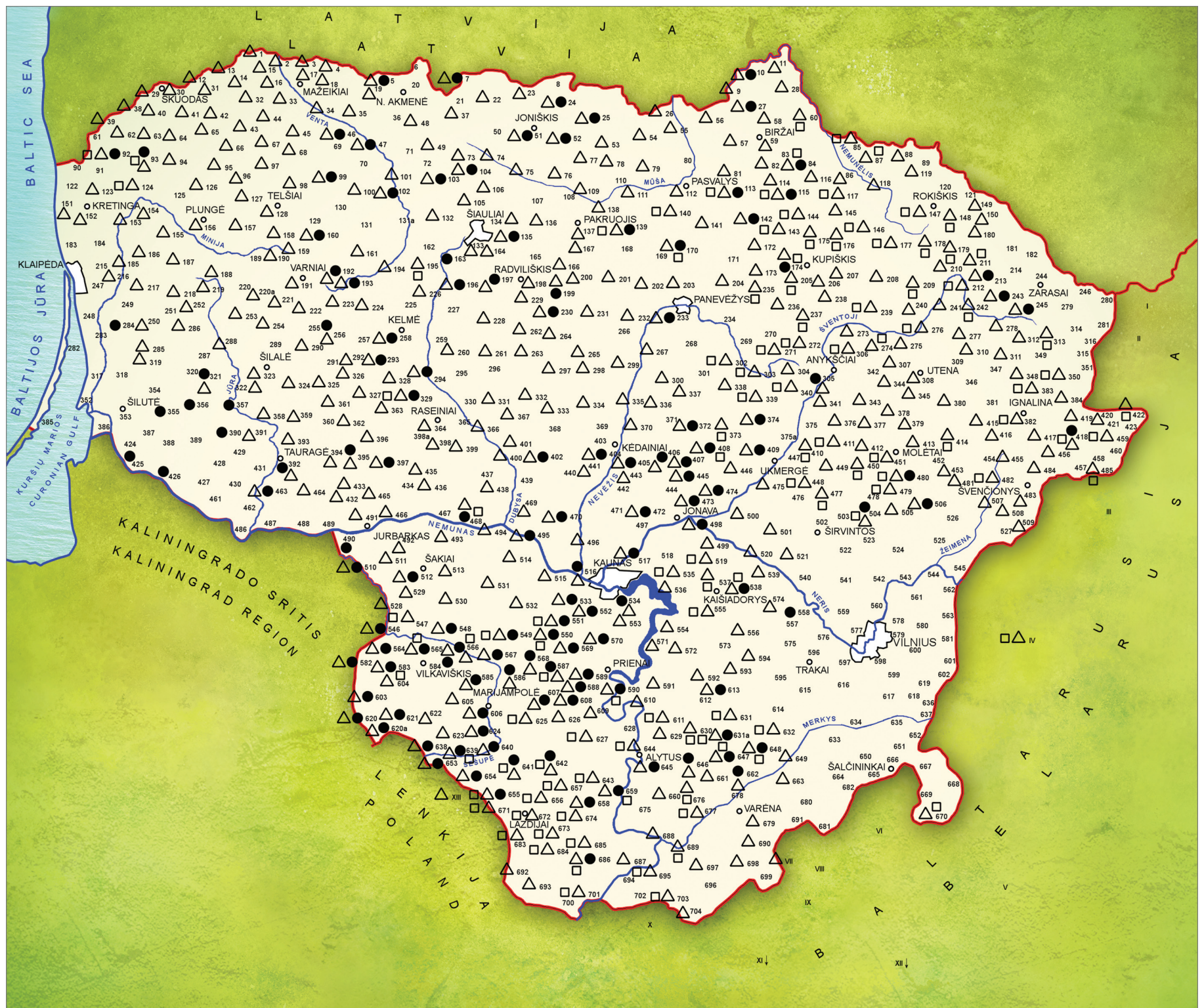
Šo nosaukumu otrais komponents ir *kuoks* (par tā cilmi skat. 141. lpp.).

Retāk sastopami daži citi varianti: *bumbēģis* Bauņos, Burtniekos, *bumbēra* Aiviekstē, *būmbire* Viļakā, *buṁbure* Vecsaulē, *būmbūrs* Viķsnā, vārdkopas *buṁbērga kuōks* Vilzēnos, *buṁbiēra kūoks* Kauguros, *būmbieres kūoks* Mārkalnē, *būmbiru kuoks* Pededzē, *būmburu kūoks* Viķsnā.

Ar nozīmi 'bumbiere' 18. un 19. gs. rakstu avotos atrodamas sintagmas *bumbehra kohs* Birnbaum Lange 1773: 68; *bumberu kohks* Stender 1789 I 32; *bumbehru kohks* Stender 1789 II 144; *bumbehru kóhks* Ulmann 1872: 40.

● kriaušė un var.

△ gr(i)uš-, grūš-, gr(i)uš-, grus-,
gr(i)ušn-, gr(i)ušn-, grūsn-,
grūž-, grūž-, grūžn-,
grūšč-, grieš- var.

□ dūl-, dul-, dūn-, dun- var.

Baltu valodu atlants
Leksika 1: flora

Galotnes nosaukumi

Galotnes nosaukumi

Komentāra autori: Rima Bakšiene, Ilga Jansone, Anna Stafecka, Sauļus Ambrazs

Kartes un komentāra pamatā LVDA 12. karte un komentārs, LKŽe materiāls.

Kartē rādīti koka galotnes nosaukumi. Kompaktu kopīgu areālu baltu valodu teritorijā veido lie. *viršūnē* / la. *viršūne*.

Lietuviešu *viršūnē* ir literārās valodas vārds, ko lieto gandrīz visās izloksnēs, piem., *anā tā viršūne ēda āmaras* 'to galotni ēd laputis' ZnŽ III 682; *jēgu vārnos viršūnē | tai žinok | šāls* 'ja vārnas [sēž] galotnē, tad, zini, tas uz salu' ZnŽ III 682; *ītai kaml'īs, o ītai v'iršūn'ē* 'šis ir resgalis, bet šī – galotne' ZtŽ 774; *kap atp'jāunam v'iršūn'ē m'ēdžō, tadā jau d'erev'ēkas* 'kad nozaģējam koka galotni, tad jau [paliek] resgalis' ZtŽ 774; *vējas nugūrino aģlēs viršūnē* 'vējš nolauza egles galotni' LzŽ 289; *pati viršūnē obeles nušalo* 'pati ābeles galotne nosala' Daugēlišķos (LKŽe); *varnos ka liuob tūps ī pačiā viršūnē, sakys – priš speigā* 'ja vārnas mēdz nolaisties pašā koku galotnē, saka – tas uz aukstumu' Endriejavā (LKŽe); *aprišimas te tavo, visos viršūnēs liko grynos obeliūčiū* 'te nu tavs apsējs – visas ābelišu galotnes palika neapsegta' Kaltanēnos (LKŽe); *amalai viršūnēsa išauga, krūmas didelis* 'āmuļi galotnēs aug, krūms liels' Kapčamiestē (LKŽe).

Nosaukums *viršūs* un atvasinājums *viršūnē* (ar variantu *viršūnis*) diezgan bieži atrodams 16.–17. gs. rakstu avotos, taču šie vārdi bieži apzīmē ne tikai koka galotni, bet arī kāda priekšmeta augšējo daļu, aso galu, tiem ir arī nozīme 'vara, spēks', piem., *wirβune* Lex 42v, 82r; *wirβunis* Lex 106v; *padarītas ant' wirβūnes kālnu* 'izveidots uz kalnu virsotnes' DP 458₁₇; *wiffokia wirβune ir prakelimas nūg Diewō yrā* 'jebkura vara un paaugstinājums ir no Dieva' DP 497₂₇.

Latviešu izlokšņu *viršūne* (ME IV 610; Endzelīns 1951: 320; LEW 1262) un varianti izplatīti Latvijas austrumu daļā – augšzemnieku dialekta teritorijā. Nosaukums *viršūne* veido plašu kompaktu areālu Latgalē, tas izplatīts arī Augšzemē un Vidzemes dienvidaustrumos. Variants *virsaune* (atvasināts ar piedēkli *-aun-* [Endzelīns 1951: 320sk.]) reģistrēts galvenokārt Vidzemes sēliskajās izloksnēs (Aiviekstē, Bērzaunē, Lubānā, Sarkaņos u.c.), kur to bieži lieto blakus nosaukumam *galuotne*. Galvenokārt Vidzemes un Zemgales sēliskajās izloksnēs sastopams variants *virsuone*. Vārds *virsuotne* arī raksturīgs galvenokārt Zemgales un Vidzemes sēliskajām izloksnēm, taču tas reģistrēts arī dažās Kurzemes izloksnēs (piem., Pērkonē, Planīcā [LD 220,1], Tāšos, Vērgalē). Variants *viršūtne* fiksēts sēliskajās (Ērgļos, Koknesē, Liep-

kalnē, Susējā) un latgaliskajās izloksnēs (Kalncempjos, Kārsavā, Mērdzenē, Nīcgalē u.c.), bet *viršūtne* EH dots no Kaunatas.

Citi varianti sastopami retāk – *virsaune* reģistrēts Saukā (LD 2763,1), *virsaunice* – Mētrienā, *virsaune* Kraukļos, *virsaune* Beļavā, Stāmerienā (FBR XIX 126), Zeltiņos, *virsuokne* Trikātā. Apzīmējumi *virsi*, *virsus* zināmi galvenokārt tikai no tautasdziesmām. Piemēri: *virsoūnic' nūozō'ģē* 'galotni nozāģēja' Mētrienā; *žimā ka vūornys saamat kūka vūersyūnī, soka – byūs soltumi* 'ziemā, kad vārnas nosēžas koku galotnē, saka – būs aukstumi' Nautrēnos (LVDA); *kūkām jūr kaml'īs, vyducs i vūersyūna* 'kokam ir resgalis, vidus un galotne' Asūnē (LVDA); *noiet saule vakarā, meža virsus līgodama* 'noriet saule vakarā, mežu galotnes šūpodama' Pļaviņās (LD 33879,3v).

Latviešu 18.–19. gs. vārdnīcās minēti dažādi nosaukuma *viršūne* varianti: *wirfons* Gipfel eines Baumes Stender 1789 I 363; *wirfonis, -na* der Gipfel Ulmann 1872: 342; *wirfenes* die Spitzen von Bäumen Jaunlaicēnē, Veclaicēnē Ulmann 1872: 342; *wirfune, wirfunit* Gipfel des Baumes Ulmann 1872: 343.

Lie. *viršūnē* / la. *viršūne* ir atvasinājumi ar piedēkli *-ūnē* / *-ūne* no lietvārda – lie. *viršūs*, la. *virsa* 'augšēja kāda priekšmeta daļa, augšpuse' (Ambrazas 2000: 159), kas tiek saistīts ar sensl. **vrchv*, kr. *верх*, po. *wierzch*. Tālāk šis baltu un slāvu vārds ir saistāms ar senind. *váršma* 'augstiene, virsotne, virsma', gr. οὐρανός 'debesis', lat. *ver-rūca* 'paaugstinājums, uzkalns' (LEW 1262; Sabaliauskas 1990: 134sk.; LEV II 537sk.).

Nosaukumu *galuotne*, kas par literārās valodas vārdu nostiprinājies 20. gs. sākumā, izloksnēs lieto visplašāk, galvenokārt Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē. Retāk tas sastopams sēliskajās izloksnēs un Latgalē.

Variants *galuokne* kompakti sastopams Kurzemē un Zemgales rietumu daļā, *galuoksne* – Kurzemes dienvidrietumos, retāk ziemeļos (Stendē, Strazdē u.c.), kā arī Zemgalē ap Tērveti, retāk Vidzemē, *galuone* – reģistrēts Dienvidrietumkurzemē (Grobiņā, Nīcā, Rucavā, Pērkonē [EH], Bārtā [EH] u.c.). Sporādiski fiksēti vēl citi varianti: *galūne* Rankā, Sinolē, Tīrzā, *galaine* Vārvē, Ugālē (FBR VII 17), *galainis* (Piltēnē, Užavā, Ventā, Zirās), *galautne* (Ērgemē, Kārķos, Kūdumā, Omuļos), *galuote* (Kandavā [LD 33748,1]) u. c., piem., *pa galuokni vaīrak saūc, galuokne* – *kas tāt gaŗāks istecējis* 'par galokni vairāk

sauc, galotne – kas tāds garāks iztecējis ‘izaudzis, izstiepies’ Vērgalē (LVDA); *tādi kuōki kam kruōņi kā ābelei, tiēm nevar atrast galuōkni* ‘tādi koki, kam vainagi kā ābelei, tiem nevar atrast galotni’ Grenčos (LVDA); *zeģenes bij nuōcīrstas priēdes galuōtnes* ‘zārdi koki bija no-cirstas priedes galotnes’ Iecavā (LVDA).

Varianti *galuotne* (arī *galuodne*), *galuotnis* reģistrēti 18.–19. gs. vārdnīcās: *galloodne* der Gipfel Lange 1773: 115; *gallohtnis* Gipfel am Baum Stender 1789 II 66; *galohhtnis*, *-ņa*, *galohhtne*, *-es* der Gipfel Ulmann 1872: 70; Gipfel .. des Baumes *galotnis*, *galotne* Ulmann 1880: 346.

Varianti *galuote* un *galuone* (*galuons*) sastopami 17.–19. gs. rakstu avotos: *gallohtes* die Zopff=Enden von gefälleten bäumen Fürecker 1685 II 99; *Gallohns* ein End vom abgehauenen Balcken oder Holtz Langius 1685: 72; *Gallohns* Ein Ende vom abgehauenen balken oder Holz MLG I 141; *Gallohtes* die Zopf=Enden Von gefelleten bäumen Depkin 1704 I 219; Gipfel .. des Baumes .. *galone* Ulmann 1880: 346.

Latviešu rakstu avotos reģistrēti arī vēl citi koka galotnes nosaukumi: *kuoka gals* – der Gipffel / *Kohka-ghalls* Phras 1638: 332; Gipfel des Baums, *kohka gals* (*gallohtnis*, *wehjenize*) Stender 1789 I 289; *virsgals*: *wirśs=galls* spitze. E.g. des bergs, baumes etc. Fürecker 1685 II 98.

Lietuviešu valodā nosaukums *galūnē* un tā akcentētais variants *galūnē* ar nozīmi ‘galotne’ sastopams reti, biežāk to lieto žemaišu izloksnēs, galvenokārt tas fiksēts folkloras materiālos. Piem., *kām reikījē* *lēptē i tūok aukšāus bēzā, kēltē un pat gālunīs* ‘kam vajadzēja kāpt tādā augstā bērzā, celt pašā galotnē [stārķa ligzdu]’ MoŽK; *ēglē dō mētē*

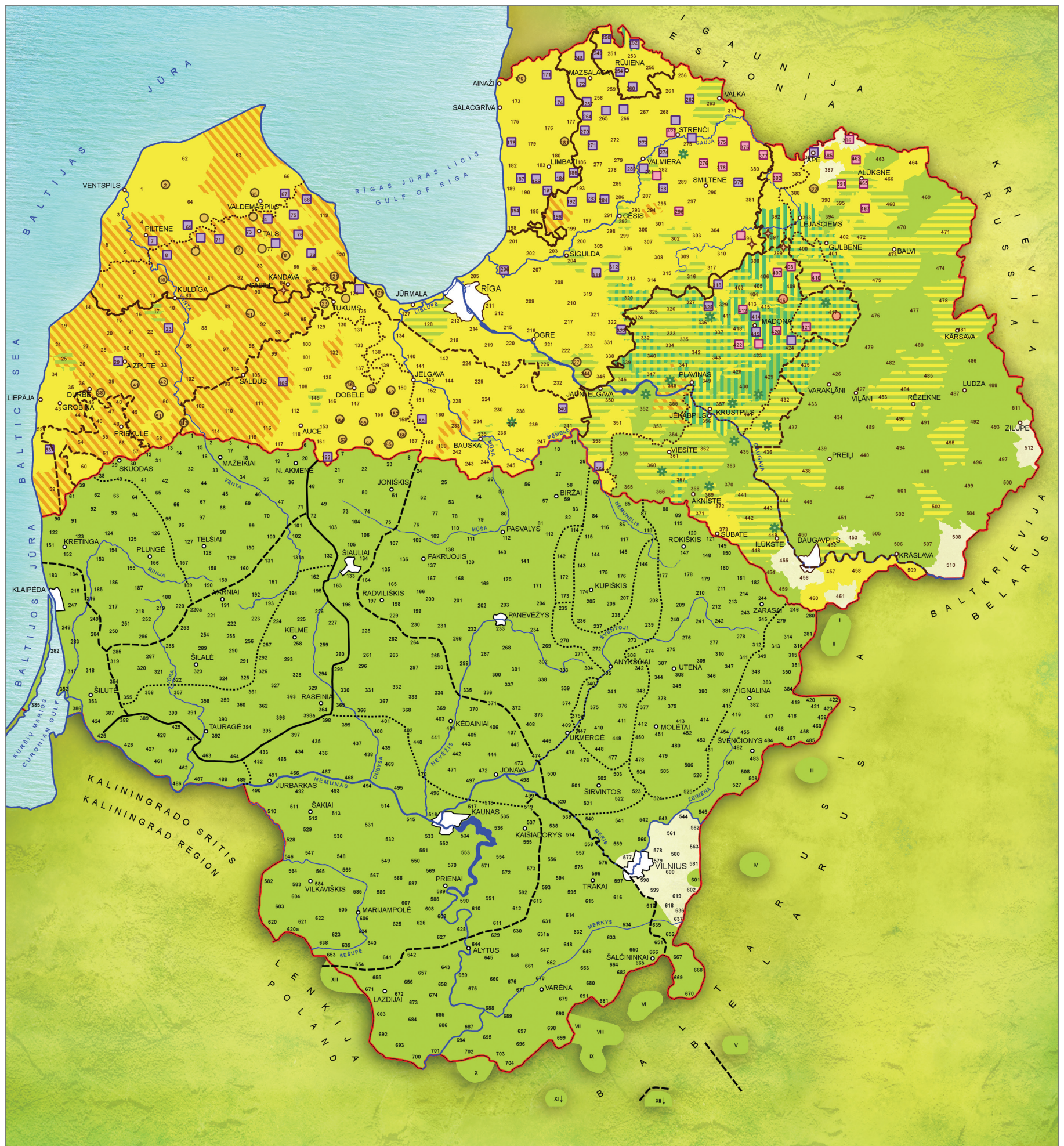
netorījē gālunīs ‘egle divus gadus bija bez galotnes’ MoŽK; *anām tōr mēdūs galūnē išpājūtē* ‘viņam [stārķim] vajag koka galotni nozāģēt’ MoŽK; *sāulē ēit unt mēdū gālunīems* ‘saule iet ‘riet’ aiz koku galotnēm’ MoŽK; *taboko galūnes skabo, kad neišeitū i žydūles* ‘tabakas galotnes noplūc, lai nesāktu ziedēt’ J (LKŽe); *aug galūnēle aukštesniai, linkst pašakēlēs žemesniai* ‘aug galotnīte uz augšu, liecas zariņi uz leju’ JD 1516 (LKŽe); *tū liepeliū galūnēlēj margoji gegelē* ‘to liepiņu galotnītē raiba dzeguzīte’ D8 (LKŽe); *galūnē prigaunama, šaknis išraunama* ‘galotne tiek sasniegta, sakne tiek izrauta’ Salantos (LKŽe).

Nosaukuma cilme acīmredzot saistāma ar vārda *gals* nozīmi ‘augstāka vieta’ (LEV I 284). Nosaukums *kuoka gals* sastopams arī 17. gs. avotā: der Gipffel / *Kohka-ghalls* Phras 1638: 332.

Samērā plaši Vidzemes ziemeļrietumu daļā un izloksnēs ap Valmieru, Cēsīm, retāk Kurzemes ziemeļu daļā ap Snēpeli, Usmu, Vandzeni sastop nosaukumu *spice*, Vidzemes ziemeļos un ziemeļaustrumos arī *špice* (< vā. *Spitze*), piem., *kuōks bez spic:es nemaz neaūg* ‘koks bez galotnes nemaz neaug’ Vilzēnos (LVDA).

Sporādiski reģistrēti vēl citi varianti: *spicaune* Saikavā, Sinolē, *spicene* Ozolos, *spicgale* Kauguros, *spicuotne* Vējāvā, *špicaune* Sinolē.

Latgalē reģistrēti dažī slāvismi: *makuška* Krāslavā (< bkr., kr. *макушка* ‘koka galotne; kalna virsotne; galvvidus’) un *makouka* Rundēnos (< bkr. *макаўка*; skat. ЛАБ I 169); semantiski tuvi Vidzemes austrumos sporādiski fiksētie *galvenīce* (Lubānā LD 13250, 530, tā reģistrēta arī 19. gs. vārdnīcā [Ulman 1872: 72]) un *galvenieks* Cēsvainē (LD 13250, 12, sal. *galva*).

la. viršūne / virsuone / virsuotne / virsūtne un var. lie. viršūnē	la. citi var. ar virs-	la. galuokne	la. galvenīce / galvenieks	la. spice / spicaune un var.
la. virsaune	la. galuotne / -is / -s	la. galuoksne / galuoksnis / galuokšnis un var.	la. citi var. ar gal-	la. špice / špicaune un var.

PIELIKUMI

LVDA izlokšņu tīkls*

Nr. Izlokšne

1	Venta	36	Aistere	71	Spāre (Spārne)	106	Blīdene
2	Pope	37	Rāva	72	Stende	107	Biksti
3	Vārve	38	Durbe	73	Pastende	108	Zebrene
4	Zūras	39	Vecpils	74	Laidze	109	Pampāļi
5	Užava	40	Krote	75	Vandzene	110	Kursīši
6	Ziras (Dziras)	41	Kalvene	76	Lauciene	111	Zvārde
7	Piltene	42	Rudbārži	77	Lībagi	112	Lielauce
8	Zlēkas	43	Grobiņa	78	Strazde	113	Nīgrande
9	Ēdole	44	Gavieze	79	Zentene	114	Ezere
10	Padure	45	Tadaiķi	80	Kuldīga	115	Ruba
11	Jūrkalne	46	Virga	81	Renda	116	Jaunauce
12	Alsunga	47	Bunka	82	Valgale	117	Vadakste
13	Īvande	48	Priekule	83	Virbi	118	Vecauce
14	Ulmale	49	Asīte	84	Kandava	119	Mērsrags
15	Gudenieki	50	Nīkrāce	85	Cēre	120	Engure
16	Basi	51	Embūte	86	Dzirciems	121	Sēme
17	Planīca	52	Pērkone	87	Pūre	122	Vecmokas
18	Kurmāle	53	Nīca	88	Vārme	123	Tume
19	Saka	54	Bārta	89	Kabile	124	Milzkalne
20	Apriķi	55	Purmsāti	90	Matkule	125	Smārde
21	Klostere	56	Gramzda	91	Vāne	126	Sloka
22	Turlava	57	Aizviķi	92	Aizupe	127	Sala
23	Snēpele	58	Vaiņode	93	Zante	128	Babīte
24	Ziemupe	59	Rucava	94	Zemīte	129	Irlava
25	Vērgale	60	Dunika	95	Grenči	130	Praviņi
26	Dunalka	61	Kalēti	96	Raņķi	131	Slampe
27	Cīrava	62	Ance	97	Lutriņi	132	Lestene
28	Dzērve	63	Dundaga	98	Gaiķi	133	Džūkste
29	Aizpute	64	Puze	99	Remte	134	Kalnciems
30	Laža	65	Ārlava	100	Strutele	135	Annenieki
31	Kazdanga	66	Lubezere	101	Jaunpils	136	Dobeles
32	Valtaiķi	67	Nogale	102	Skrunda	137	Sīpele
33	Sieksāte	68	Upesgrīva	103	Sātiņi	138	Bērze
34	Medze	69	Ugāle	104	Saldus	139	Līvbērze
35	Tāši	70	Usma	105	Ciecere	140	Valgunde

* ALE punkti pārstāvēto izlokšņu numuri doti trekniem burtiem.

141	Ozolnieki	198	Bīriņi	253	Ķoņi	310	Jaunpiebalga
142	Pēternieki	199	Turaida	254	Rūjiena	311	More
143	Tetele	200	Vildoga	255	Naukšēni	312	Nītaure
144	Garozā	201	Pabaži	256	Omuļi	313	Ķēči
145	Īle	202	Sēja	257	Braslava	314	Kosa
146	Naudīte	203	Krimulda	258	Vecate	315	Skujene
147	Auri	204	Sigulda	259	Sēļi	316	Vecpiebalga
148	Šķibe	205	Mangaļi	260	Jeri (Ģeri)	317	Veļķi
149	Glūda	206	Ādaži	261	Kārķi	318	Mēdzūla
150	Svēte	207	Inčukalns	262	Ērgeme	319	Mālpils
151	Vircava	208	Allaži	263	Lugaži	320	Zaube
152	Vecsvirlauka	209	Ropaži	264	Vilzēni	321	Kastrāne
153	Bēne	210	Sidgunda	265	Bauņi	322	Ķeipene
154	Penkule	211	Dreiliņi	266	Burtnieki	323	Plātere
155	Tērvete	212	Stopiņi	267	Rencēni	324	Taurupe
156	Zaļenieki	213	Mārupe	268	Ēvele	325	Ogre
157	Jēkabnieki	214	Katlakalns	269	Jērcēni	326	Ērgļi
158	Platone	215	Salaspils	270	Ozoli	327	Jumurda
159	Lielvircava	216	Ikšķile	271	Dikļi	328	Vēja
160	Jaunsvirlauka	217	Suntaži	272	Jaunburtnieki	329	Lubeja
161	Sņķere	218	Olaine	273	Valmiera	330	Laubere
162	Ukri	219	Dole	274	Brenguļi	331	Madliena
163	Bukaiši	220	Daugmale	275	Trikāta	332	Meņģele
164	Augstkalne	221	Ogresgals	276	Plāņi	333	Liepkalne
165	Vilce	222	Rembate	277	Dauguļi	334	Irši
166	Lielplatone	223	Lēdmane	278	Ķieģeļi	335	Sausnēja
167	Eleja	(A)224	Augšiecava	279	Mujāni	336	Vestiena
168	Sesava	224	Iecava	280	Kocēni	337	Bērzaune
169	Svitene	(L)224	Lejasiecava	281	Kauguri	338	Krape
170	Ainaži	225	Baldone	282	Jaunvāle	339	Viskāļi
171	Rozēni	226	Tome	283	Stalbe	340	Bebri
172	Skaņkalne	227	Lielvārde	284	Kūdums	341	Odziņa
173	Salaca	228	Salgale	285	Vaidava	342	Vietalva
174	Aloja	229	Zālite	286	Lenči	343	Kalsnava
175	Svētciems	230	Misa	287	Liepa	344	Jumprava
176	Pāle	231	Vecumnieki	288	Mārsnēni	345	Skrīveri
177	Puikule	232	Birzgale	289	Blome	346	Aizkraukle
178	Vitrupe	233	Mežotne	290	Smiltene	347	Koknese
179	Viļķene	234	Code	291	Raiskums	348	Pļaviņas
180	Katvari	235	Bauska	292	Cēsis	349	Aiviekste
181	Pociems	236	Vecsaule	293	Priekuļi	350	Sērene
182	Tūja	237	Brukna	294	Jaunrauna	351	Daudzese
183	Limbaži	238	Stelpe	295	Baižkalns	352	Secē
184	Umurga	239	Bārbele	296	Rauna	353	Sunākste
185	Vainiži	240	Taurkalne	297	Launkalne	354	Vārnavā
186	Augstroze	241	Kurmene	298	Kārļi	355	Sēlpils
187	Liepupe	242	Rundāle	299	Līvi	356	Ābeļi
188	Lāde	243	Īsliče	300	Vaive	357	Krustpils
189	Dunte	244	Ceraukste	301	Veselava	358	Mazzalve
190	Stiene	245	Panemune	302	Dzērbene	359	Zalve
191	Nabe	246	Jaunsaule	303	Drusti	360	Sauka
192	Mazstraupe	247	Skaistkalne	304	Gatarta	361	Viesīte
193	Rozula	248	Mazsalaca	305	Līgatne	362	Birži
194	Skulte	249	Idus	306	Drabeši	363	Zasa
195	Vidriži	250	Ipiķi	307	Rāmuļi	364	Mēmele
196	Lēdurga	251	Terneja	308	Sērmūkši	365	Nereta
197	Lielstraupe	252	Lode	309	Taurene	366	Rite

367	Elkšņi	404	Kārdzaba	441	Rubeņi	478	Baltinava
368	Aknīste	405	Graši	442	Bebrene (Bebrine)	479	Gaigalava
369	Susēja	406	Kraukļi	443	Dviete	480	Nautrēni
370	Slate	407	Virāne	444	Nīcgale	481	Kārsava
371	Gārsene	408	Aduliena	445	Kalupe	482	Dricēni
372	Asare	409	Dzelzava	446	Aizkalne	483	Sakstagals
373	Prode	410	Jaungulbene	447	Aglona	484	Makašēni
374	Valka	411	Viesiena	448	Laši	485	Bērzgale
375	Vijciems	412	Kusa	449	Pilskalne	486	Mērdzene (Mērdzine)
376	Cirgaļi	413	Oļi	450	Līksna	487	Zvirgzdene (Zvirgzdine)
377	Zvārtava	414	Sarkaņi	451	Višķi	488	Cibla
378	Bilskā	415	Patkule	452	Naujēne (Naujine)	489	Ružina
379	Birzuļi	416	Cesvaine	453	Biķernieki	490	Ozolaine
380	Grundzāle	417	Lubāna	454	Rauda	491	Rēzna
381	Palsmane	418	Grostonā	455	Svente	492	Pilda
382	Gaujiena	419	Lazdona	456	Laucesa	493	Nirza
383	Trapene	420	Prauliena	457	Skrudaliēna	494	Malta
384	Jaunroze	421	Meirāni	458	Saliēna	495	Kaunata
385	Jaunlaicene	422	Mārciēna	459	Kurcums	496	Rundēni
386	Veclaicene	423	Ļaudona	460	Demene	497	Istra
387	Karva	424	Saikava	461	Silene	498	Andrupene (Andrupine)
388	Dūre	425	Barkava	462	Ziemeris	499	Ezernieki
389	Ilzene	426	Varakļāni	463	Mārkalne	500	Šķaune
390	Zeltiņi	427	Viļāni	464	Pededze	501	Kapiņi
391	Alsviķi	428	Sāvienā	465	Alūksne	502	Auleja
392	Sinole	429	Mētriēna	466	Beja	503	Dagda
393	Lejasciems	430	Medņi	467	Anna	504	Asūne
394	Beļava	431	Vīpe	468	Mālupe	505	Īzvalta
395	Kalnecmpji	432	Atašiēne	469	Liepna	506	Krāslava
396	Ranka	433	Stirniēne	470	Vīksna	507	Skaista
397	Lizums	434	Galēni	471	Viļaka	508	Robežnieki
398	Druviēna	435	Dignāja	472	Litene	509	Kaplava
399	Tirza	436	Līvāni	473	Balvi	510	Indra
400	Galgauska	437	Rudzēti	474	Šķilbēni	511	Brigi
401	Vecgulbene	438	Vārkava	475	Rugāji	512	Pasiēne
402	Stāmeriēna	439	Preiļi	476	Bērzpils		
403	Liezēre	440	Silajāņi	477	Tilža		

LKA izloksņu tīkls*

Nr.	Punktas	Rajonas	Apylinkē
1	Pikeliai	Mažeikių	Juodeikių
2	Leckava	Mažeikių	Rievyčių
3	Knabikai	Mažeikių	Rievyčių
4	Laižuva	Mažeikių	Laižuvos
5	Klykoliai	Akmenės	Klykolių
6	Vegeriai	Akmenės	Vegerių
7	Žagarė	Joniškio	Žagarės
8	Gudaičiai	Joniškio	Gudaičių
9	Kuldūnai	Biržų	Sodeliškių
10	Nemunėlio Radviliškis	Biržų	Nemunėlio Radviliškio
11	Totorkalnis	Biržų	Nemunėlio Radviliškio
12	Kerviai	Skuodo	Aleksandrijos
13	Skliaustė	Skuodo	Ylakių
14	Židikai	Mažeikių	Židikų
15	Dapšiai	Mažeikių	Juodeikių
16	Zastaučiai	Mažeikių	Ukrinų
17	Urvikiai	Mažeikių	Mažeikių
18	Purvėnai	Mažeikių	Laižuvos
19	Kivyčiai	Akmenės	Klykolių
20	Gėpaičiai	Akmenės	Vegerių
21	Dilbinai	Joniškio	Žagarės
22	Skaistgirys	Joniškio	Skaistgirio
23	Vaineikiai	Joniškio	Daunoravos
24	Kriukai	Joniškio	Kriukų, Bučiūnų
25	Žeimelis	Pakruojo	Žeimelio
26	Namajūnai	Pasvalio	Kiemėnų
27	Užušiliai	Biržų	Medeikių, Sodeliškių
28	Lujėnai	Biržų	Pundurių
29	Skuodas	Skuodo	Skuodo
30	Šarkė	Skuodo	Aleksandrijos
31	Ylakiai	Skuodo	Ylakių
32	Mažaičiai	Mažeikių	Mažaičių
33	Tirkšliai	Mažeikių	Tirkšlių
34	Viešniai	Akmenės	Viešnių
35	Padvarėliai	Akmenės	Akmenės
36	Sablauskiai	Akmenės	Alkiškių
37	Dameliai	Joniškio	Juodeikių
38	Paluknė	Skuodo	Skuodo
39	Žemytė	Skuodo	Lenkimų
40	Mosėdis	Skuodo	Mosėdžio
41	Vabalai	Skuodo	Šačių
42	Puokė, Barstyčiai	Skuodo	Barstyčių
43	Seda	Mažeikių	Sedos
44	Skuodiškiai (Skuodo Ketūnai)	Mažeikių	Šerkšnėnų
45	Pievėnai	Mažeikių	Tirkšlių
46	Avižliai	Akmenės	Ventos
47	Papilė	Akmenės	Papilės
48	Kruopiai	Akmenės	Kruopių
49	Šakyna	Šiaulių	Šakynos
50	Kyburiai	Joniškio	Buivydžių
51	Noriūnai	Joniškio	Kepalių
52	Bučiūnai	Joniškio	Bučiūnų
53	Steigviliai	Pakruojo	Lauksodžio
54	Nairiai	Pasvalio	Vaškų
55	Saločiai	Pasvalio	Saločių
56	Smilgiai	Biržų	Smilgių
57	Pabiržė	Biržų	Pabiržės, Biržų
58	Parovėja	Biržų	Parovėjos
59	Obelaukiai	Biržų	Biržų
60	Virškupėnai	Biržų	Pundurių
61	Įpiltis	Kretingos	Laužmės
62	Serapiniai	Kretingos	Grūšlaukės
63	Šaukliai	Skuodo	Mosėdžio
64	Vindeikiai	Skuodo	Notėnų

* ALE punkti pārstāvēto izloksņu numuri doti trekniem burtiem.

65	Gudaliai	Skuodo	Barstyčių	121	Bučiučiai	Rokiškio	Lukštų, Obelių
66	Žemaičių Kalvarija (Varduva)	Plungės		122	Žibininkai	Kretingos	Darbėnų, Rūdaičių
67	Ketūnai	Mažeikių	Sedos, Šerkšnėnų	123	Ruginiai	Kretingos	Kurmaičių
68	Trimėsėdis	Telšių	Nevarėnų	124	Stropeliai	Kretingos	Kūlupėnų
69	Dauginiai	Akmenės	Kairiškių	125	Mišėnai	Plungės	Šateikių
70	Mickišké	Telšių	Tryškių	126	Babrunėnai	Plungės	Babruno
71	Klaišiai	Akmenės	Papilės	127	Lieplaukė	Plungės, Telšių	Telšių, Varnių, Žlibinų, Paukštakių
72	Auksučiai	Šiaulių	Šakynos	128	Telšiai	Telšių	Telšių, Gadūnavo
73	Dargaičiai	Šiaulių	Gruzdžių	129	Rūdupiai	Telšių	Luokės, Viešvėnų
74	Rudiškiai	Joniškio	Rudiškių	130	Kaunatava	Šiaulių, Telšių	Raudėnų, Tryškių, Upynos
75	Stupurai	Joniškio	Stupurų				
76	Mikniūnai	Pakruojo	Pašvitinio, Klovainių	131	Ginteniai, Urkuvėnai	Telšių, Šiaulių	Upynos, Micaičių
77	Gaižūnai	Pakruojo	Linkuvos				
78	Guostagalis	Pakruojo	Guostagalio	132	Džiūkai	Šiaulių	Kužių
79	Kriaušiškiečiai	Pasvalio	Grūžių	133	Lieporiai	Šiaulių	Šiaulių
80	Puodžiai	Pasvalio	Tetirvių	134	Šapnagiai	Šiaulių	Šiaulių
81	Daukniūnai	Pasvalio	Krinčino	135	Norušaičiai	Šiaulių	Kairių
82	Geidžiūnai	Biržų	Geidžiūnų	136	Joniškaičiai	Pakruojo	Lygumų
83	Anglininkai	Biržų	Geidžiūnų	137	Pakruojis	Pakruojo	
84	Papilys	Biržų	Biržų, Medeikių	138	Kapčiūnai	Pasvalio	Joniškėlio
85	Suvainiškis	Rokiškio	Suvainiškio	139	Dikoniai	Panevėžio	Skaistgirių
86	Aukštadvarys	Rokiškio	Panemunio	140	Jurgėnai	Pasvalio	Pumpėnų, Kriklinių
87	Užubaliai	Rokiškio	Juodupės	141	Berklainiai	Pasvalio	Daujėnų
88	Onuškis	Rokiškio	Juodupės	142	Vabalninkas	Biržų	Vabalninko
89	Juodupė	Rokiškio	Juodupės	143	Salamiestis	Kupiškio	Antašavos
90	Kalgraužiai	Kretingos	Laukžemės	144	Alizava	Rokiškio, Kupiškio	Alizavos, Pandėlio
91	Darbėnai	Kretingos	Darbėnų				
92	Grūšlaukė	Kretingos	Grūšlaukės	145	Sriubiškiai	Rokiškio	Pandėlio
93	Salantai	Kretingos	Imbarės	146	Rybokai	Rokiškio	Panemunėlio
94	Gintališkė	Plungės	Platelių	147	Rokiškis	Rokiškio	Panemunėlio, Žiobiškio
95	Skirpsčiai	Plungės	Alsėdžių				
96	Alsėdžiai	Plungės	Alsėdžių	148	Obeliai	Rokiškio	Obelių
97	Gadūnavas	Telšių	Gadūnavo	149	Kreščionys	Rokiškio	Lukštų
98	Eigirdžiai	Telšių	Eigirdžių	150	Svobiškis	Rokiškio	Obelių
99	Tryškiai	Telšių	Tryškių	151	Pryšmančiai	Kretingos	Rūdaičių
100	Raudėnai	Šiaulių	Raudėnų	152	Kretinga	Kretingos	
101	Pakšteliai	Šiaulių	Kuršėnų	153	Budriai	Kretingos	Kartenos
102	Kuršėnai	Šiaulių	Kuršėnų, Micaičių	154	Kalniškiai	Kretingos	Imbarės
103	Lukošaičiai	Šiaulių	Gruzdžių	155	Karklėnai	Plungės	Kulių
104	Dimšiai	Šiaulių	Gruzdžių	156	Plungė	Plungės	Nausodžio, Stalgėnų
105	Bridai	Šiaulių	Šiaulių	157	Žlibinai	Plungės	Žlibinų
106	Lūpaičiai	Šiaulių	Meškuičių	158	Lauko Soda	Telšių	Telšių
107	Beinoraičiai	Pakruojo	Lygumų	159	Eidžiotai	Telšių	Janapolės
108	Norvaišiai	Pakruojo	Lygumų	160	Luokė	Telšių	Luokės
109	Megučioniai	Pakruojo	Linkuvos	161	Vidsodis	Kelmės	Pašilėnų
110	Gailioniai	Pakruojo	Linkuvos	162	Gudmoniškė	Kelmės	Šaukėnų
111	Joniškėlis	Pasvalio	Joniškėlio	163	Aukštelkė	Šiaulių	Kurtuvėnų, Šiaulių
112	Pasvalys	Pasvalio	Pasvalio	164	Kirbaičiai	Šiaulių, Radviliškio	Kairių, Radviliškio
113	Šukionys	Biržų	Vabalninko				
114	Gataučiai	Biržų	Geidžiūnų	165	Voskoniai	Radviliškio	Aukštelkų
115	Kupreliškis	Biržų	Kupreliščio	166	Derveliai	Pakruojo	Rozalimo
116	Šiekštininkai	Biržų	Kupreliščio	167	Rozalimas	Pakruojo	Rozalimo
117	Pandėlys	Rokiškio	Pandėlio	168	Getautai	Pakruojo	Klovainių
118	Paliepis	Rokiškio	Panemunio	169	Medikoniai	Pasvalio, Panevėžio	Pušaloto, Skaistgirių
119	Sodeliai	Rokiškio	Juodupės, Rokiškio				
120	Lukštai	Rokiškio	Lukštų	170	Sereikoniai	Pasvalio	Pumpėnų

171	Stumbriškis	Panevėžio, Pasvalio	Karsakiškio, Kriklinių	225	Kušleikiai	Kelmės	Kelmės
172	Daršiškiai	Kupiškio	Antašavos	226	Padubysys	Šiaulių	Padubysio
173	Šalteniai	Kupiškio	Palėvenėlės, Subačiaus	227	Kiaunoriai	Kelmės	Kiaunorių
174	Kupiškis	Kupiškio	Aukštupėnų	228	Šiaulėnai	Radviliškio	Šiaulėnų
175	Jutkonys	Kupiškio	Palėvenėlės	229	Miežaičiai	Radviliškio	Sedūnų
176	Skapiškis	Kupiškio	Skapiškio	230	Vaiduloniai	Radviliškio	Šeduvos, Sedūnų
177	Robliai	Rokiškio	Panemunėlio	231	Sidabravas	Radviliškio	Sidabravo
178	Rageliai	Rokiškio	Ragelių	232	Naujamiestis	Panevėžio	Naujamiesčio
179	Kriaunos	Rokiškio	Kriaunų	233	Panevėžys	Panevėžio	Velžio
180	Aleksandravėlė	Rokiškio	Obelių	234	Miežiškiai	Panevėžio	Miežiškių, Taruškų
181	Suviekas	Zarasų	Suvieko	235	Subačius	Kupiškio	Subačiaus
182	Stelmužė	Zarasų	Imbrado, Suvieko	236	Navikai	Anykščių	Surdegio
183	Kalotė	Klaipėdos	Kretingalės	237	Viešintos	Anykščių	Viešintų
184	Plikiai	Klaipėdos	Kretingalės	238	Šimonys	Kupiškio	Šimonių
185	Lapiai	Klaipėdos	Lapių	239	Svėdasai	Anykščių	Svėdasų
186	Šakiniai	Klaipėdos	Lapių	240	Vilučiai	Rokiškio, Utenos, Anykščių	Obelių, Užpalių, Svėdasų
187	Mižuikiai	Plungės	Kulių	241	Vaiskūnai	Utenos, Zarasų	Sudeikių, Užpalių, Pakniškių
188	Alkas	Plungės	Bubėnų	242	Antalieptė	Zarasų	Antalieptės, Degučių
189	Medingėnai	Plungės	Medingėnų	243	Blyniškės	Zarasų	Ežerėnų
190	Vismaldai	Telšių	Žarėnų	244	Zarasai	Zarasų	Kimbartiškės, Magučių
191	Varniai	Telšių					
192	Šlapgirė	Kelmės, Telšių	Luokės, Užvenčio	245	Berčiūnai	Zarasų	Bikėnų, Magučių
193	Užventis	Kelmės	Užvenčio	246	Turmantas	Zarasų	Kimbartiškės
194	Šaukėnai	Kelmės	Šaukėnų	247	Dumpiai	Klaipėdos	Dovilų
195	Kurtuvėnai	Šiaulių	Kurtuvėnų	248	Dercekliai	Klaipėdos	Priekulės
196	Pakapė	Šiaulių	Pakapės	249	Kojeliai	Klaipėdos	Agluonėnų
197	Liutkiškiai	Radviliškio	Radviliškio	250	Veiviržėnai	Klaipėdos	Veiviržėnų
198	Karčemos	Radviliškio	Sedūnų	251	Mataičiai	Klaipėdos	Endriejavo, Judrėnų
199	Šeduva	Radviliškio	Alksniupių, Šeduvos	252	Žadvainai	Plungės	Pelaičių
200	Raginėnai	Radviliškio	Pakalniškių	253	Stirbiškė	Plungės, Šilalės	Tverų, Laukuvos
201	Smilgiai	Panevėžio	Smilgių	254	Laukuva	Šilalės	Laukuvos
202	Spirakiai	Panevėžio	Berčiūnų	255	Skabučiai	Šilalės	Laukuvos
203	Piniava	Panevėžio	Piniavos, Skaistgirių	256	Pašilė	Kelmės	Karklėnų
204	Karsakiškis	Panevėžio	Karsakiškio	257	Kražiai	Kelmės	Kražių
205	Noriūnai	Kupiškio	Noriūnų	258	Kelmė	Kelmės	Maironių, Grimzių
206	Papiliai	Kupiškio	Aukštupėnų	259	Kubiliai	Kelmės	Tytuvėnų
207	Juodpėnai	Kupiškio	Puožo	260	Tytuvėnai	Kelmės, Raseinių	Tytuvėnų, Šiluvos
208	Verksnionys	Rokiškio	Kamajų				
209	Kamajėliai	Rokiškio	Kamajų	261	Šaukotas	Radviliškio	Šaukoto
210	Minkūnai	Rokiškio	Jūžintų	262	Legėčiai	Radviliškio	Pašušvio
211	Antazavė	Zarasų	Antazavės	263	Pašušvys	Radviliškio	Pašušvio
212	Dusetos	Zarasų	Pakniškių, Žukliškių	264	Baisogala	Radviliškio	Baisogalos
213	Aviliai	Zarasų	Avilių	265	Pociūnėliai	Radviliškio	Skėmių
214	Imbradas	Zarasų	Imbrado, Kavoliškių	266	Vadaktai	Panevėžio, Radviliškio	Krekenavos, Sidabravo
215	Birbinčiai	Klaipėdos	Dovilų, Gargždų				
216	Gargždai	Klaipėdos	Gargždų, Vėžaičių	267	Ėriškiai	Panevėžio	Upytės
217	Antkoptis	Klaipėdos	Antkopčio	268	Uliūnai	Panevėžio	Velžio
218	Endriejavas	Klaipėdos	Endriejavo	269	Narbutai	Panevėžio	Miežiškių
219	Rietavas	Plungės	Pelaičių	270	Rukiškis	Anykščių	Juostininkų
220	Užpeliai, Tverai	Plungės	Stalgėnų, Tverų	271	Troškūnai	Anykščių	Juostininkų
221	Drobūkščiai	Telšių	Varnių	272	Andrioniškis	Anykščių	Andrioniškio, Stakių
222	Gomaliai	Telšių	Varnių	273	Mičionys	Anykščių	Debeikių
223	Labūnavėlė	Kelmės	Užvenčio	274	Debeikiai	Anykščių	Debeikių
224	Vaiguva	Kelmės	Vaiguvos	275	Vyžuonos	Utenos	Vyžuonų

276	Sudeikiai	Utenos	Sudeikių	328	Giniočiai	Kelmės	Liolių, Pakražančio
277	Daugailiai	Utenos	Daugailių	329	Alėjai	Raseinių	Alėjų
278	Kiemionys	Zarasų	Bikėnų	330	Tverjoniškė	Raseinių	Pagajukų
279	Smalvos	Zarasų	Smalvų	331	Šnipaičiai	Raseinių	Pagajukų
280	Tilžė	Zarasų	Kimbartiškės	332	Ažytėnai	Kėdainių	Krakių
281	Gaidė	Ignalinos	Gaidės, Rimšės	333	Krakės	Kėdainių	Krakių
282	Juodkrantė	Neringos m.		334	Šlapaberžė	Kėdainių	Dotnuvos
283	Priekulė	Klaipėdos	Agluonėnų	335	Surviliškis	Kėdainių, Panevėžio	Petriškių, Surviliškio
284	Pėžaičiai	Klaipėdos, Šilutės	Agluonėnų, Saugų	336	Truskava	Kėdainių	Truskavos
285	Švėkšna	Šilutės	Švėkšnos	337	Aukštadvaris	Panevėžio	Ramygalos
286	Judrėnai	Klaipėdos	Judrėnų	338	Šilai	Panevėžio	Vadoklių
287	Stirbiškė	Šilalės	Kvėdarnos	339	Radžiūnai	Ukmergės, Anykščių	Taujėnų, Traupio
288	Kvėdarna	Šilalės	Kvėdarnos, Laukuvos	340	Kavarskas	Anykščių	Kavarsko
289	Šiauduva	Šilalės	Padievyčio	341	Kurkliai	Anykščių	Kurklių
290	Kaltinėnai	Šilalės	Kaltinėnų	342	Rubikiai	Anykščių	Rubikių, Skiemonių
291	Nuomininkai	Šilalės	Poškų	343	Skiemonys	Anykščių	Skiemonių
292	Adomaičiai	Kelmės	Pakražančio, Stulgių	344	Leliūnai	Anykščių	Skiemonių
293	Pakražantis	Kelmės	Pakražančio	345	Deguliai	Utenos	Pakalnių
294	Lyduvėnai	Raseinių	Šiluvos	346	Tauragnai	Utenos	Tauragnų
295	Šiluva	Raseinių	Šiluvos	347	Balčiai	Utenos	Šeimaties
296	Reksčiai	Radviliškio	Šaukoto	348	Kazitiškis	Ignalinos, Utenos	Kazitiškio, Šeimaties
297	Gražiškiai	Radviliškio	Skėmių	349	Biržiniškė	Ignalinos	Gubavos, Grybėnų
298	Devynduoniai	Kėdainių	Gudžiūnų	350	Medešiai	Ignalinos	Grybėnų, Naujojo Daugėliško, Sokiškių
299	Krekenava	Panevėžio	Krekenavos				
300	Ramygala	Panevėžio	Ramygalos	351	Vėlūnai	Ignalinos	Šiulėnų
301	Jotainiai	Panevėžio	Ramygalos	352	Ventė	Šilutės	Kintų
302	Raguva	Panevėžio	Raguvos	353	Šilutė	Šilutės	Kintų
303	Traupis	Anykščių	Traupio	354	Ramučiai	Šilutės	Gardamo
304	Grybuliai	Anykščių	Troškūnų	355	Žemaičių Naumiestis	Šilutės	Žemaičių Naumiesčio
305	Anykščiai	Anykščių	Anykščių, Dabužių, Šeimyniškių	356	Vainutas	Šilutės	Vainuto
306	Čekonys	Anykščių	Debeikių	357	Žvingiai	Šilalės	Pajūrio
307	Aknystėlės	Utenos	Leliūnų	358	Pagramantis	Tauragės	Pagramančio
308	Utena	Utenos	Vyžuonų	359	Lomiai	Tauragės	Lomių
309	Spitrėnai	Utenos	Spitrėnų	360	Batakiai	Tauragės	Batakų
310	Juknėnai	Utenos	Daugailių	361	Skaudvilė	Tauragės	Skaudvilės, Vaidilų
311	Tolimėnai	Ignalinos, Zarasų	Kazitiškio, Salako	362	Petkaičiai	Tauragės	Dauglaukio
312	Luodžiai	Zarasų	Salako	363	Viduklė	Raseinių	Viduklės
313	Dūkštas	Ignalinos	Sokiškių	364	Raseiniai	Raseinių	Paliepių
314	Kalviškiai	Ignalinos	Rimšės, Sokiškių	365	Laužai	Raseinių	Raseinių
315	Rimšė	Ignalinos	Gaidės, Rimšės	366	Betygala	Raseinių	Betygalos
316	Vigutėnai	Ignalinos	Rimšės	367	Ilgiziai	Raseinių	Ilgizių
317	Sakūčiai	Šilutės	Kintų, Saugų	368	Sutkūnai	Kėdainių	Pajieslio
318	Saugos	Šilutės	Saugų	369	Dotnuva	Kėdainių	Dotnuvos
319	Tvaskučiai	Šilutės	Inkaklių	370	Pliupai	Kėdainių	Taučiūnų
320	Būdviečiai	Šilutės	Švėkšnos	371	Okainiai	Kėdainių	Truskavos
321	Teneniai	Šilalės	Piliaakalnio	372	Pagiriai	Kėdainių, Ukmergės	Pagirių, Tulpiakiemio
322	Pajūris	Šilalės	Pajūrio	373	Meilūnai	Ukmergės	Siesikų
323	Šilalė	Šilalės	Šilalės	374	Taujėnai	Ukmergės	Taujėnų, Lėno
324	Vytogala	Šilalės	Upynos	375	Knitiškiai, Vidiškiai	Ukmergės	Vidiškių
325	Girdiškė	Šilalės	Upynos	376	Dapkūniškiai	Molėtų	Balninkų
326	Stulgiai	Kelmės	Stulgių	377	Alanta	Molėtų	Alantos
327	Nemakščiai	Raseinių	Nemakščių	378	Skudutiškis	Molėtų	Skudutiškio

379	Suginčiai	Molėtų	Suginčių, Skudutiškio	433	Žindaičiai	Jurbarko	Žindaičių
380	Kuktiškės	Utenos	Kuktiškių	434	Pauliai	Jurbarko	Šimkaičių
381	Kirdeikiai	Utenos	Saldutiškio	435	Medininkai	Jurbarko	Stakių, Šimkaičių
382	Ignalina	Ignalinos	Palūšės	436	Stakiai	Jurbarko	Stakių
383	Antakmenė	Ignalinos	Vidiškių, Grybėnų	437	Juodaičiai	Jurbarko	Juodaičių
384	Kačergiškė	Ignalinos	Kačergiškės	438	Pagausantys	Raseinių	Kalnujų, Verėduvos
385	Nida	Neringos m.		439	Daugėliškiei	Raseinių	Ariogalos
386	Rusnė	Šilutės	Rusnės m.	440	Rugėnai	Kėdainių	Pernaravos
387	Juknaičiai	Šilutės	Jonaičių, Juknaičių	441 Jovainiai	Kėdainių	Kėdainių	Jovainių, Pelėdnagių
388 Kavoliai	Šilutės	Usėnų		442	Labūnava	Kėdainių	Nociūnų
389	Katyčiai	Šilutės	Katyčių	443	Slikiai	Kėdainių	Žeimių
390	Žygaičiai	Tauragės	Žygaičių	444	Žeimiai	Jonavos	Markutiškių
391	Jociai	Tauragės	Tauragės, Girininkų	445	Pasoda	Jonavos	Atkočių
392	Stragutė	Tauragės	Tauragės	446	Jakutiškiai	Ukmergės	Lyduokių
393	Joniškė	Tauragės	Tauragės, Kunigiškių	447	Juodausiai	Ukmergės	Šešuolių
394	Pašaltuonys	Jurbarko	Eržvilko	448	Šešuoliai	Ukmergės	Želvos
395	Eržvilkas	Jurbarko	Girdžių, Žindaičių	449	Želva	Ukmergės	Videniškių
396	Paupys	Raseinių	Viduklės, Raseinių	450	Videniškiei	Molėtų	Luokesos,
397	Vadžgirys	Jurbarko	Vadžgirio	451 Molėtai	Molėtų	Molėtų	Paąžuolių
398	Kalnujai, Gervinė	Raseinių	Kalnujų, Raseinių	452	Čiulai	Molėtų	Mindūnų
399	Girkalnis	Raseinių	Girkalnio	453	Pastovėlis	Molėtų	Mindūnų
400	Ariogala	Raseinių	Ariogalos, Verėduvos	454	Antaliedė	Švenčionių	Kaltanėnų
401	Lenčiai	Raseinių	Ariogalos	455	Kretuonys	Švenčionių	Reškutėnų
402	Pavinkšniai	Kėdainių	Pernaravos	456	Gražuliai	Švenčionių	Bielionių
403	Mištautai	Kėdainių	Kėdainių	457	Jurgeliškė	Ignalinos,	Mielagėnų, Svirkų
404	Kėdainiai	Kėdainių	Kėdainių			Švenčionių	
405	Bubliai	Kėdainių	Taučiūnų	458	Pirsteliškė	Švenčionių	Adutiškio
406	Šėta	Kėdainių	Šėtos	459	Radiškė	Ignalinos	Dysnos
407	Gaižūnai	Jonavos	Bukonių	460	Kavaltiškė	Švenčionių	Adutiškio
408	Siesikai	Ukmergės	Siesikų	461	Pagėgiai	Šilutės	Pagėgių
409	Kunigiškiai	Ukmergės	Laičių, Vidiškių	462	Vilkyškiai	Šilutės	Vilkyškių
410	Lyduokiai	Ukmergės,	Lyduokių, Kraštų,	463	Rūgaliai	Tauragės	Baltrušaičių, Dauglaukio, Tauragės, Batakių
		Anykščių	Žemaitkiemio				
411	Balninkai	Molėtų	Balninkų				
412	Girsteitiškis	Molėtų	Paąžuolių	464	Eičiai	Tauragės	Gaurės
413	Purvėnai	Molėtų	Čiulėnų	465	Girdžiai	Jurbarko	Girdžių
414	Labanoras	Švenčionių	Labanoro	466	Skirsnemunė	Jurbarko	Šilinės
415	Linkmenys	Ignalinos,	Linkmenų,	467	Raudonė	Jurbarko	Raudonės
		Utenos	Saldutiškio	468	Veliuona	Jurbarko	Veliuonos
416	Motiejūnai	Ignalinos	Linkmenų	469	Čekiškė	Kauno	Čekiškės
417	Ceikinėliai	Ignalinos	Zuikų	470	Vareikoniai	Kauno	Panevėžiuko
418	Mielagėnai	Ignalinos	Mielagėnų	471	Vandžiogala	Kauno	Babtų, Karmėlavos, Vandžiogalos
419	Šiulėnai	Ignalinos	Šiulėnų				
420	Tverečius	Ignalinos	Tverečiaus	472	Kulva	Jonavos	Kulvos
421	Sekonys	Ignalinos	Dysnos	473	Markutiškiai	Jonavos	Markutiškių, Upninkų
422	Vosiūnai	Ignalinos	Dysnos				
423	Lazinkos	Ignalinos	Dysnos	474	Vepriai	Ukmergės	Veprių
424	Sausgalviai	Šilutės	Jonaičių	475	Pabaiskas	Ukmergės	Pabaisko
425	Šilininkai	Šilutės	Juknaičių	476	Krikštėnai	Ukmergės	Ukmergės
426 Plaškiai	Šilutės	Usėnų		477	Kiaukliai	Širvintų	Zibalų
427	Rukai	Šilutės	Stoniškių	478	Šiaudžiai	Molėtų	Giedraičių
428	Timsriai	Šilutės	Natkiškių	479	Bijutiškis	Molėtų	Dubingių
429	Kulmenai	Šilutės	Natkiškių	480	Inturkė	Molėtų	Inturkės
430	Trakininkai	Šilutės	Rambyno	481	Medeikiai	Molėtų	Arnionių
431	Lauksargiai	Tauragės	Lauksargių	482	Švenčionėliai	Švenčionių	Švenčionėlių
432	Vertimai	Jurbarko	Žindaičių	483	Švenčionys	Švenčionių	Švenčionių

484	Trečiūnai	Švenčionių	Švenčionių	538	Žsliai	Kaišiadorių	Kaišiadorių
485	Adutiškis	Švenčionių	Adutiškio	539	Paparčiai	Kaišiadorių	Paparčių
486	Bitėnai	Šilutės	Rambyno, Vilkyškių	540	Kernavė	Vilniaus	Dūkštų
487	Sokaičiai	Šilutės	Vilkyškių	541	Maišiagala	Širvintų	Jauniūnų
488	Viešvilė	Jurbarko	Viešvilės	542	Ažulaukė	Vilniaus	Ažulaukės
489	Smalininkai	Jurbarko	Jurbarkų, Viešvilės	543	Nemenčinė	Vilniaus	Nemenčinės, Eitminiškių
490	Sudargas	Šakių	Kidulių				
491	Jurbarkas	Jurbarko	Jurbarkų, Girdžių	544	Šventininkai	Vilniaus	Buivydžių
492	Valenciūnai	Šakių	Gelgaudiškio	545	Magūnai	Švenčionių	Magūnų
493	Jotija	Šakių	Plokščių	546	Kudirkos Naumiestis	Šakių	Būblelių, Sintautų
494	Kriūkai	Šakių	Kriūkų	547	Žvirgždaičiai	Šakių	Žvirgždaičių
495	Vilkija	Kauno	Vilkijos	548	Barzdai	Šakių	Griškabūdžio, Barzdų
496	Muniškiai	Kauno	Babtų, Užliedžių				
497	Batėgala	Jonavos	Kulvos	549	Kazlų Rūda	Marijampolės	Bagotosios, Gavaltuvos
498	Pašilaičiai, Upninkai	Jonavos	Dumšių, Upninkų				
499	Gegužinė	Kaišiadorių	Zūbiškių	550	Skriaudžiai	Prienų	Skriaudžių
500	Mančiūšėnai	Širvintų,	Gelvonų,	551	Mauručiai	Kauno, Prienų	Garliavos, Veiverių
		Jonavos	Upninkų	552	Garliava	Kauno	Garliavos
501	Neveronys	Širvintų	Gelvonų	553	Margininkai	Kauno	Taurakiemio
502	Širvintos	Širvintų	Zibalų	554	Kruonis	Kaišiadorių	Kruonio
503	Šešuolėliai	Širvintų	Zibalų	555	Žiežmariai	Kaišiadorių	Žiežmarių
504	Giedraičiai	Molėtų	Giedraičių	556	Kietaviškės	Kaišiadorių	Kietaviškių
505	Dubingiai	Molėtų	Dubingių	557	Vievis	Trakų	Ausieniškių, Balceriškių
506	Joniškis	Molėtų	Arnionių, Joniško				
507	Melagėnai	Švenčionių	Šutų	558	Paneriai	Trakų	Balceriškių
508	Ziboliškė	Švenčionių	Strūnaičio	559	Sudervė	Širvintų, Vilniaus	Dūkštų, Jauniūnų
509	Ropiškė	Švenčionių	Strūnaičio				
510	Slavikai	Šakių	Slavikų	560	Gulbinai	Vilniaus	Paberžės, Riešės
511	Baltkojai	Šakių	Šakių	561	Bezdonys	Vilniaus	Bezdonių
512	Šakiai	Šakių	Šakių	562	Buivydžiai	Vilniaus	Buivydžių
513	Lukšiai	Šakių	Lukšių	563	Puntuzai	Vilniaus	Lavoriškių
514	Lekėčiai	Šakių	Lekėčių	564	Žalioji	Vilkaviškio	Augalų, Lygumų, Juodupėnų
515	Zapyškis	Kauno	Zapyškio				
516	Kaniūkai	Kauno	Užliedžių	565	Alksnėnai	Vilkaviškio	Augalų, Juodupėnų, Alksnėnų
517	Karmėlava	Kauno	Karmėlavos				
518	Užusaliai	Jonavos	Užusalių	566	Pilviškiai	Vilkaviškio	Paežerių, Alksnėnų, Pilviškių
519	Palomenė	Kaišiadorių	Palomenės				
520	Čiobiškis	Širvintų	Čiobiškio	567	Kazliškiai	Marijampolės	Gavaltuvos
521	Musninkai	Širvintų	Musninkų, Jauniūnų	568	Ažuolų Būda	Marijampolės	Gavaltuvos
522	Šiauliai	Širvintų	Jauniūnų	569	Mozūriškės	Prienų	Veiverių
523	Skliausčiai	Vilniaus	Glitiškių	570	Išlaužas	Prienų	Išlaužo
524	Akmena	Vilniaus	Glitiškių, Paberžės, Visalaukės	571	Darsūniškis	Kaišiadorių	Vilūnų
			Danilavos, Nemenčinės	572	Kalviai	Kaišiadorių	Kalvių
525	Troškūnai	Vilniaus	Arnionių	573	Pakertiškės	Kaišiadorių	Žiežmarių
			Šutų	574	Kaugonys	Kaišiadorių	Paparčių
526	Arnionys	Molėtų	Būblelių, Sintautų	575	Daugirdiškės	Trakų	Bagdononių, Rusakalnio
527	Šutai	Švenčionių	Sintautų				
528	Bajoraičiai	Šakių	Griškabūdžio	576	Rykantai	Trakų	Bražuolės
529	Sintautai	Šakių	Jankų	577	Buivydiškės	Vilniaus	Buivydiškių
530	Griškabūdis	Šakių	Višakio Rūdos	578	Baniškės	Vilniaus	Vilniaus dalies
531	Šunkariai	Šakių	Alšėnų, Noreikiškių	579	Naujoji Vilnia	Vilniaus	Naujosios Vilnios
532	Agurkiškė	Marijampolės	Rokų, Samylų	580	Uosininkai	Vilniaus	Mickūnų
533	Poderiškiai	Kauno	Rumšiškių	581	Petruliškės	Vilniaus	Lavoriškių
534	Armališkės	Kauno	Rumšiškių	582	Kybartai	Vilkaviškio	Lygumų, Molinių, Pajevonio
535	Pravieniškės	Kaišiadorių	Kaišiadorių,				
536	Rumšiškės	Kaišiadorių	Palomenės	583	Alvitas	Vilkaviškio	Alvito, Augalų, Gražiškių
537	Kaišiadorys	Kaišiadorių					

584	Vilkaviškis	Vilkaviškio	Alvito, Šeimenos	637	Tabariškės	Šalčininkų	Turgelių
585	Šunskai	Marijampolės	Šunskų	638	Liubavas	Marijampolės	Liubavo
586	Sasnavas	Marijampolės	Sasnavos	639	Kalvarija	Marijampolės	
587	Plutiškės	Marijampolės	Guobų	640	Želsva	Marijampolės	Liudvinavo, Naujienos
588	Pašlavantys	Prienų	Naujosios Ūtos				
589	Prienai	Prienų	Ašmintos, Birštono	641	Krosna	Lazdijų	Krosnos
590	Birštonas	Prienų	Birštono	642	Simnas	Alytaus	Simno, Verebiejų
591	Jieznas	Prienų	Jiežno, Stakliškių	643	Mirolavas	Alytaus	Santaikos
592	Užuguostis	Prienų	Lielionių	644	Alytus	Alytaus	Domantonių, Luksnėnų
593	Mergiškės	Trakų	Ubiškių				
594	Semeliškės	Trakų	Semeliškių	645	Alovė	Alytaus	Alovės
595	Barčiai	Trakų	Tolkiškių, Obelių	646	Daugai	Alytaus	Daugų
596	Trakai	Trakų	Bražuolės	647	Genionys	Varėnos	Pavarėnio, Jakėnų
597	Lentvaris	Trakų	Kariotiškių	648	Pūčkornės	Varėnos	Valkininkų
598	Kirtimai	Vilniaus	Lavoriškių	649	Valkininkai	Varėnos	Valkininkų
599	Rudamina	Vilniaus	Rudaminos	650	Gudeliai	Šalčininkų	Daučiūnų
600	Čepurniškės	Vilniaus	Žemaitėlių	651	Šalčininkėliai	Šalčininkų	Šalčininkėlių
601	Šumskas	Vilniaus	Juodšilių, Kalvelių, Šumsko	652	Kurmilionys	Šalčininkų	Akmėnynės
602	Kuosinė	Vilniaus	Kalvelių	653	Salaperaugis	Marijampolės	Liubavo
603	Pajevonys	Vilkaviškio	Pajevonio, Keturalakių, Molinių	654	Navininkai	Marijampolės	Sangrūdos
604	Klampučiai	Vilkaviškio	Bartninkų	655	Rudamina	Lazdijų	Rudaminos
605	Keturalakiai	Vilkaviškio	Keturalakių, Gižų	656	Barčiai	Lazdijų	Veisiejų
606	Marijampolė	Marijampolės	Meškučių, Šunskų	657	Meteliai	Lazdijų	Žagarių
607	Igliauka	Marijampolės	Igliaukos	658	Seiliūnai	Lazdijų	Noragėlių
608	Naujoji Ūta	Prienų	Naujosios Ūtos	659	Nemunaitis	Alytaus	Nemunaičio
609	Balbieriškis	Prienų	Balbieriškio	660	Ilgininkai	Varėnos	Merkinės
610	Nemajūnai	Alytaus, Prienų	Birštono, Punios	661	Druckūnai	Varėnos	Varėnos
611	Butrimonys	Alytaus	Butrimonių	662	Akmuo	Varėnos	Jakėnų
612	Gripiškės	Prienų	Lielionių	663	Čebatoriai	Varėnos	Daržininkų
613	Aukštdvarys	Trakų	Ubiškių	664	Kuršiai	Varėnos	Daržininkų
614	Panošiškės	Trakų	Tolkiškių	665	Kaniūkai	Šalčininkų	Gerviškių
615	Šklėriai	Trakų	Rūdiškių	666	Šalčininkai	Šalčininkų	Šalčininkų
616	Lygainiai	Trakų	Paluknio	667	Dailidės	Šalčininkų	Poškonių
617	Marijampolis	Vilniaus	Rudaminos	668	Daulėnai	Šalčininkų	Jurgelionių
618	Akmeniškės	Vilniaus	Rudaminos	669	Miežionys	Šalčininkų	Dieveniškių
619	Žemaitėliai	Vilniaus	Visalaukės	670	Maciučiai	Šalčininkų	Dieveniškių
620	Vištytis, Vygreliai	Vilkaviškio	Vištyčio, Gražiškių	671	Vingrėnai	Lazdijų	Būdviečio
621	Gražiškiai	Vilkaviškio	Gražiškių	672	Šventežeris	Lazdijų	Šventežerio
622	Bartninkai	Vilkaviškio	Bartninkų	673	Avižieniai	Lazdijų	Šlavantų
623	Vilkabaliai	Vilkaviškio	Rasių	674	Seirijai	Lazdijų	Seirijų
624	Liudvinavas	Marijampolės	Meškučių	675	Savilionys	Alytaus	Raitininkų
625	Daušiai	Marijampolės	Padovinio	676	Nedzingė	Varėnos	Nedzingės
626	Gelčiai	Marijampolės	Gudelių	677	Perloja	Varėnos	Nedzingės
627	Ūdrija	Alytaus	Krokialaukio	678	Varėna	Varėnos	Varėnos
628	Kriauniai	Alytaus	Dubėnų, Luksnėnų	679	Vydeniai	Varėnos	Vydenių
629	Žagariai	Alytaus	Punios	680	Vėžionys	Šalčininkų	Dainavos
630	Pivašiūnai	Alytaus	Pivašiūnų	681	Eišiškės	Šalčininkų	Eišiškių
631	Onuškis, Dusmenys	Trakų	Onušio, Dusmenų	682	Butrimonys	Šalčininkų	Butrimonių
632	Tiltai	Trakų	Lieponių	683	Kučiūnai	Lazdijų	Kučiūnų
633	Maceliai	Varėnos	Valkininkų	684	Veisiejai	Lazdijų	Šlavantų, Veisiejų
634	Rūdninkai	Šalčininkų	Rūdninkų	685	Jovaišiai	Lazdijų	Leipalingio
635	Jašiūnai	Šalčininkų	Jašiūnų	686	Leipalingis	Lazdijų	Leipalingio
636	Dainava	Vilniaus	Medininkų	687	Liškiava	Varėnos	Kibyšių
				688	Merkinė	Varėnos	Merkinės
				689	Puvočiai	Varėnos	Marcinkonių
				690	Kaniava	Varėnos	Kaniavos
				691	Daugidonys	Šalčininkų	Kalesninkų

692	Sapiegiškiai	Lazdijų	Kučiūnų	VIII	Rodūnia, Plikiai	Varanavo	
693	Kapčiamiestis	Lazdijų	Kapčiamiesčio	IX	Pelesa	Varanavo	
694	Druskininkai	Varėnos	Ratnyčios	X	Azierkai	Gardino	
695	Mašnyčios	Varėnos	Ratnyčios	XI	Nauji Giernykai	Ščiutino	
696	Darželiai	Varėnos	Marcinkonių	XII	Zietela	Zietelos (Djatlovo)	
697	Marcinkonys	Varėnos	Marcinkonių	XIII	Punskas	Seinų	
698	Rudnia	Varėnos	Dubičių, Kaniavos	LAT	Latvija		
699	Dubičiai	Varėnos	Dubičių		Akmenė	Akmenės	Akmenės
700	Macevičiai	Lazdijų	Panemunės		Linkuva	Pakruojo	
701	Lipliūnai	Lazdijų	Panemunės		Biržai	Biržų	
702	Ratnyčia	Varėnos	Ratnyčios		Klaipėda		
703	Šklėriai	Varėnos	Marcinkonių		Žarėnai	Telšių	
704	Kabeliai	Varėnos	Marcinkonių		Tauragė	Tauragės	
I	Breslauja	Breslaujos			Grinkiškis	Radviliškio	
II	Apsas	Breslaujos			Gelvonai	Širvintų	
III	Kamojys	Pastovių			Dusetos	Zarasų	
IV	Gervėčiai	Astravo			Dūkštas	Ignalinos	
V	Lazūnai	Vijos			Mielagėnai	Ignalinos	
VI	Varanavas, Nevašiai, Asava	Varanavo			Griškabūdis	Šakių	
VII	Nočia	Varanavo			Švendubrė	Varėnos	
					Dieveniškės	Šalčininkų	

- Ademollo Gagliano 2007: Maria Teresa Ademollo Gagliano. Le denominazioni del sangue in area baltica. – *Acta Linguistica Lithuanica* 56, 1–21.
- Adt – *Augšzemnieku dialektu teksti. Latgaliskās izloksnes*. Sast. N. Jokubauska, red. B. Laumane, Rīga: Zinātne, 1983.
- Akelaitienē 1999: Gražina Akelaitienē. Paviršiaus ypatybę reiškiančių būdvardžių variantai ir jų atsiradimo priežastys. – *Baltistica* 34(2), 209–213.
- ALE – *Atbildes uz Eiropas valodu atlanta (Atlas Linguarum Europae) Leksikas aptauju*; kartotēka glabājas LU Latviešu valodas institūtā.
- Alminauskis 1934: Kazimieras Alminauskis. *Die Germanismen des Litauischen* 1. *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen*, Kaunas: Šv. Kazimiero D-jos Knygynas.
- Ambrazas V. 1979: Vytautas Ambrazas. *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*, Vilnius: Mokslas.
- Ambrazas 1989: Saulius Ambrazas. Priesagų *-tojas* ir *-ėjas* vedinių raida. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai*, A serija 2(107), 105–112.
- Ambrazas 1992: Saulius Ambrazas. Baltų ir slavų kalbų vardažodžių daryba (senosios bendrybės ir skirtybės). – *Baltistica* 27(1), 15–34.
- Ambrazas 1993: Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmožodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas 1998: Saulius Ambrazas. Lietuvių kalbos ypatybės turėtojų pavadinimų su priesaga **-no-* darybos raida. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 148–176.
- Ambrazas 2000: Saulius Ambrazas. *Daiktavardžių darybos raida 2. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Ambrazas 2002: Saulius Ambrazas. Veiksmožodiniai būdvardžiai su priesagomis *-tinis (-ė)* ir *-tinas (-a)* XVI–XVII a. raštuose. – *Baltistica* 36(2), 237–244.
- Ambrazas 2004a: Saulius Ambrazas. Zur Verbreitung und Entwicklung der Adjective auf **-injo-*. – *Indogermanische Forschungen* 109, 355–363.
- Ambrazas 2004b: Saulius Ambrazas. Dėl būdvardžių su priesaga *-intelis (-ė)* kilmės. – *Baltistica* 39(1), 71–76.
- Ambrazas 2005: Saulius Ambrazas. Dvi Zietelos šnektos būdvardžių darybos ypatybės istoriniu požiūriu: dėl *o* ir *(i)jo* kamienų mišimo. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 117–139.
- Ambrazas 2006: Saulius Ambrazas. Lietuvių etnogenezės problema žodžių darybos požiūriu. – *Acta Baltico-Slavica* 30, 61–87.
- Ambrazas 2007: Saulius Ambrazas. Vedinių su priesaga **-mo-* raida. – *Baltistica* 42(1), 13–30.
- Ambrazas 2008a: Saulius Ambrazas. Lietuvių kalbos būdvardžiai su priesaga **-uo-*. – *Baltistica* 43(1), 31–50.
- Ambrazas 2008b: Saulius Ambrazas. Lietuvių kalbos būdvardžių darybos tyrimai. – *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 99–127.
- Ambrazas 2010a: Saulius Ambrazas. Dėl kankorėžių pavadinimų kilmės. – *Baltistica* 45(1), 95–104.
- Ambrazas 2010b: Saulius Ambrazas. Dar dėl Kárvaičių vardo kilmės. – *Baltistica* 45(1), 105–118.
- Ambrazas 2011: Saulius Ambrazas. *Būdvardžių darybos raida*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ancītis 1977: Krišjānis Ancītis. *Aknīstes izloksne*, Rīga: Zinātne.
- André 1956: Jacques André. *Lexique des termes de botanique en latin*, Paris: Klincksieck.
- Antano Salio *Apklauso* 1 atsakymų kartoteka.
- Apv – Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta apvidvārdu kartotēka.
1. *apvidvārdu aptauja. Sēnes*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1967.
 2. *apvidvārdu aptauja. Zivis*. Sast. B. Laumane, Rīga: Zinātne, 1967.
 3. *apvidvārdu aptauja. Noskaidrojamie augu nosaukumi*. Sast. I. Ēdelmane, Rīga: Zinātne, 1969.
 4. *apvidvārdu aptauja. Aizguvumi no Baltijas somu valodām*. Sast. S. Raže, Rīga: Zinātne, 1969.
 5. *apvidvārdu aptauja. Zemkopības darbarīki*. Sast. Dz. Liepiņa, Rīga: Zinātne, 1970.
 6. *apvidvārdu aptauja. Putni*. Sast. L. Smagare, Rīga: Zinātne, 1971.
 7. *apvidvārdu aptauja. Aizguvumi no ģermāņu valodām*. Sast. O. Bušs, Rīga: Zinātne, 1976.
- Bader 1975: Françoise Bader. Adjectifs verbaux hétéroclitiques (**-i/-nt-*, **-u-*) en composition nominale. – *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes* 49, 19–48.
- Baldi 1999: Philip Baldi. *The foundations of Latin*, Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Baldžius 2005: Juozas Baldžius. *Rinktiniai raštai. Etnologijos ir tautosakos baruose*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Bańkowski I–II – Andrzej Bańkowski. *Etymologiczny słownik języka polskiego* 1–2, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
- BB – [Jonas Bretkūnas.] BIBLIA tatai eĭti Wiĭsas Schwentas Raĭchtas, Lietuwiŭch-kai pergulditas per Janą Bretkuną Lietuwas Pleboną Karalia[u]cziuiė. 1590; rankraštis. Remtasi Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centre saugoma rankraščio fotokopija.
- Beekes 1995: Robert S. P. Beekes. *Comparative Indo-European linguistics*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Co.
- Benveniste 1935: Émile Benveniste. *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris: Adrien-Maisonneuve.
- Benveniste 1946: Émile Benveniste. *Etudes iraniennes*, [London]: [David Nutt].
- Benveniste 1970: Émile Benveniste. *Le vocabulaire des institutions indo-européennes* 1, Paris: Le Éditions de Minuit.
- Benveniste 1984: Émile Benveniste. *Origines de la formation des noms en indo-européen*. Cinquième tirage, Paris: Adrien-Maisonneuve.
- Bezenberger 1877: *Beiträge zur Geschichte der litauischen Sprache auf Grund litauischer Texte des XVI. und des XVII. Jahrhunderts von Adalbert Bezenberger*, Göttingen: R. Peppmüller.
- Bezenberger 1885: Adalbert Bezenberger. *Lettische Dialekt-Studien*, Göttingen: Vandenhoeck.
- Bezenberger 1897: Adalbert Bezenberger. Anzeige. Erich Bernecker, Die preussische sprache. Texte, grammatik, etymologisches wörterbuch. Strassburg. Karl J. Trübner. 1896. XI und 335 s. – *Beiträge zur Kunde der indogermanischen Sprachen* 23(3–4), 283–321.
- Bielenstein 1863–1864: August Bielenstein. *Die lettische Sprache nach ihren Lauten und Formen* 1–2, Berlin.

- Bilenšteins, Auniņš, Volters 1888: Augusts Bilenšteins, Roberts Auniņš, Eduards Volters. Lūgšana. – *Latviešu Avīzes* 8, 1.
- Blažek 1999: Václav Blažek. *Numerals. Comparative-etymological analyses and their implications*, Brno: Masarykova univerzita.
- Blažienė 2005: Grasilda Blažienė. *Baltische Ortsnamen in Ostpreußen*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Blinkena 2002: *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība. Lokāmās vārdšķiras*. Darbs izstrādāts Ainas Blinkenas vadībā, Rīga: Latvijas Universitāte, Latviešu valodas institūts.
- BP I – [Jonas Bretkūnas.] POSTILLA Tatai efiti Trumpas ir Praftas Iščguldimas Euangeliu / fakamuiu Baŋniczoie Krikščczioniščkoe / nūg Aduento ik Wæliku. Per Iana Bretkuna Lietuwos Plebona Karaliaucziui Prufūfu. Iŋpau-de Karaliaucziui Iurgis Ofterbergas. Mæta Pono 1591. Remtasi elektroninēmī BP žodžių formų konkordancijomis, parengė Ona Aleknavičienė ir Vytautas Zinkevičius 1996–1998 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, saugomos Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje, Inv. Nr.: K-1-1.
- Breidaks 1972: Antons Breidaks. Latgalisko izlokšņu prosodijas jautājumi. – *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam*, Rīga: Zinātne, 89–107.
- Breidaks I–II – Antons Breidaks. *Darbu izlase* 1–2, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2007.
- BRMŠ I–IV – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai* 1–4. Sudarė N. Vėlius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–2005.
- Brückner 1877: Alexander Brückner. *Die slavischen Fremdwörter im Litauischen*, Wien: Böhlau.
- Brückner 1957: Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Brückner 1974: Aleksander Brückner. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wyd. 3e, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Brugmann 1903: Karl Brugmann. *Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen* 2, Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Brugmann 1906: Karl Brugmann. Verdunkelte Nominalkomposita des Lateinischen und des Griechischen. – *Philologisch-historische Klasse* 58(4), Leipzig: B. G. Teubner.
- BTB I–XIV – *Jono Basanavičiaus tautosakos biblioteka* 1–14, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993–2003.
- Buck 1928: Carl Darling Buck. *Introduction to the study of the Greek dialects*, Boston & San Francisco: Ginn and Company.
- Būga I–III – Kazimieras Būga. *Rinkiniai raštai* 1–3, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958–1961.
- Burrow 1955: Tomas Burrow. *The Sanskrit language by T. Burrow*, London: Faber and Faber.
- Bušmane 2006: Brigita Bušmane. Ēdienu nosaukumi latviešu tautas garamantu arodos. – *Э. А. Вольтер и балтистика как комплексная дисциплина. Санкт-Петербург, 21–23 сентября 2006 года*. Тезисы докладов, Санкт-Петербург: Филологический факультет Санкт-Петербургского государственного университета, 7–8.
- Bušs 2003: Ojārs Bušs. *paeglis 'der Wacholder' unter den Ortsnamen von Lettland*. – *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. Litauen und Lettland*, März 2003. Heft 129, Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler, 109–114.
- BVAP – *Baltu valodu atlants. Prospekts / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. A Prospect*. Red. D. Mikulėnienė, A. Stafacka, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- C. Agr. – M. Portius Cato *De agri cultura*.
- C I–IV – CLAVIS GERMANICO-LITHVANA; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius: f. 137 13–14; rankraštis. Remtasi faksimiliniu leidimu: *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštis XVII amžiaus vokiečių-lietuvių kalbų žodynas* 1–4, ats. red. A. Ivaškevičius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1995–1997.
- Ch – BIBLIA tatey ira Rasztas Szweťas seno ir naujo TESTAMENTA. Pirmą kartą dabar perguldytas Lietuwiszkañ liežuwiñ. užmariofe. nog Samuelies Baguslawo CHylinska. Lietuwniko. ó nokłodu Diewo-baymos Karalistes Anglios, už karalawima Jo Milistos Karalaus KAROLO ANTROIA Karalaus Anglios, Szkocios, Irlandios ir Francios. [London 1660]. Remtasi faksimiliniu leidimu: *Samuelio Boguslawo Chylinskio Biblija*. Senasis Testamentas. *Lietuviško vertimo ir olandiško originalo faksimilės* 1. Parengė G. Kavaliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Clackson 2002: James Clackson. Composition in Indo-European languages. – *Transitions of the Philological Society* 100(2), Oxford (USA), 163–167.
- Cortelazzo, Zolli 1999: Marco Cortelazzo, Pietro Zolli. *Il nuovo etimologico Zanichelli. Deli-Dizionario etimologico del-la lingua italiana*, Bologna: Zanichelli.
- Crevatin 1981: Franco Crevatin. Note sulla preistoria linguistica dell'Europa. – *Ponto Baltica* 1, 1–13.
- Čepienė 2006: Nijolė Čepienė. *Lietuvių kalbos germanizmai ir jų fonetinės ypatybės*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- DaDLL I–III – *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų-lietuvių kalbų žodynas* 1–3. Parengė G. Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993–1996.
- Dambe 1972: Vallija Dambe. Saknes *bal(i)-, pal(i)-* (skaņu mijā) ar slapjas vietas nozīmi vietvārdos. – *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelīnam 1873–1973*, Rīga: Zinātne, 125–150.
- DAMLL – [Simonas Daukantas. *Mažasis lenkų-lietuvių kalbų žodynas*, po 1838] Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštynas: f. 1–13; rankraštis.
- Depkin 1704 I – Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch* 1. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005 [1704].
- Depkin 1704 II – Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch* 2. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2006 [1704].
- Depkin 1704 III – Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch* 3. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005–<2011>.
- Depkin 1704 IV – Liborius Depkin. *Lettisches Wörterbuch* 4. The original manuscript transcribed and annotated by Trevor G. Fennell, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2005–<2011>.
- Derksen 1996: Rick Derksen. *Metatony in Baltic*, Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- Dini 2000: Pietro Umberto Dini. *Baltų kalbos. Lyginamoji istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas.
- Dini 2008: Pietro Umberto Dini. Guliano Bonfantės domėjimasis baltų kalbomis. – Giuliano Bonfante. *Baltistikos raštai=Scritti baltistici*. Parengė P. U. Dini, B. Stundžia, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 13–24.
- Dispositio imperfecti ad Optimum seu Rudimenta grammatices Lotavicae Ab imperfecto Authore Imperfecti pariter Idiomatis Explanatore Ad salutem et Perfectiorem rudium Animarum cum Adjuncta Catechesi Apostolico Missionarum Zelo Suppeditata Permissu Superiorum*. Anno Loquentis nobis in Verbo Infante Dei 1732. Vilnae typis Collegii Academici Societatis Jesu.
- DLKŽ⁵ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Red. S. Keinys, 5-asis pataisytas ir papildytas leidimas (kompaktinė plokštelė), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.
- DoneR – Kristijonas Donelaitis. *Raštai*, Vilnius: Vaga, 1977.
- Dowson 1888: John Dowson, M.R.A.S. *Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography, History, and Literature*, London: Trübner & Co., Ludgate Hill.
- DP – [Mikalojus Daukša.] Poftilla CATHOLICKA. Tái efit: Ižguldimas Ewangeliu kiekwienos Nadelos ir Bwetes per wiffús metús. Per Kúniga MIKALOIV DAVKSZA Kanonika Médniku / iž Iėkiško pergūldita. Su walá ir dařáidimu wíreufiuii. W Wilniui / Drukárnioi Akadēmios SOCIETATIS IESV, A. D. 1599. Remtasi elektroninēmī DP žodžių formų konkordancijomis, parengė Veronika Adamonytė, Ona Aleknavičienė, Milda Lučinskienė, Jūratė Pajėdienė, Mindaugas Šinkūnas, Eglė Žilinskaitė, Vytautas Zinkevičius 2002 m. Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=2>.
- DrskŽ – Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas. *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslo, 1988.
- DŠŽ – Vitas Labutis. *Daukšių krašto žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2002.
- Dulaitienė 1958: Elvyra Dulaitienė (Glemžaitė). *Kupiškėnų senovė*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla.
- DūnŽ – Vytautas Vitkauskas. *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslo, 1976.
- DvŽ I – *Dieveniškų šnektos žodynas. A–M*. Autoriai: Laima Grumadienė, Dan-guolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- E – Vokiečių-prūsų kalbų Elbingo žodynėlis (XIV a. pradžia). – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai* 2, Vilnius: Mokslo, 1976, 14–46. Citatose nurodyti žodžių numeriai.
- Eckert 1971: Rainer Eckert. *Baltische Studien*, Berlin: Akademie.
- Ēdelmane, Ozola 2003: Inese Ēdelmane, Ārija Ozola. *Latviešu valodas augu nosaukumi*, Rīga: Augsburgas institūts.
- Ēdelmane, Ozola 2007: Inese Ēdelmane, Ārija Ozola. *Latviešu valodas augu nosaukumi. Pielikums: augu nosaukumu alfabētiskais rādītājs*, Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- EH I–II – Jānis Endzelīns, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbacha „Latviešu valodas vārdnīcai“* 1, Rīga: Kultūras fonds, 1934–1938; 2, Rīga: Grāmatu apgāds, 1946.

- Einhorn 1848 [1649]: [Paulus Einhorn.] HISTORIA LETTICA. Das iſt Befchreibung der Lettiſchen Nation In welcher von der Letten als alten Einwohner und Befitzer des Lieflandes/ Curlandes und Semgallen Namen/ Uhrſprung oder Ankunfft/ ihrem Gottes// Dienft/ ihrer Republica oder Regimente fo ſie in der Heydenſchafft gehabt/ auch ihren Sitten/ Geberden/ Gewonheiten/ Natur und Eigenſchafften etc. gründlich und ūmbſtändig Meldung geſchickt. Der Teutſchen Nation und allen der Hiſtorifchen Warheit Liebhabern/ zu einem nöthigen Unterricht zufammen getragen und in den Druck verfertigt durch PAULUM Einhorn/ Fürftlichen Curländifchen Superintendenten P.M. Dorpt in Liefland Gedruckt Durch Johann Vogel/ der Königl. Acad. Buchdrucker/ im Jahr 1649. – *Scriptores rerum Livonicarum* 2(2), Riga und Leipzig.
- ĒIV I–III – Elga Kagaine, Silvija Raġe. *Ērgemes izloksnes vārdnīca* 1–3, Rīga: Zinātne, 1977–1983.
- Elger 1683: [Georgii Elger.] Dictionarium Polono-Latino-Lottavicum. Opus posthumum. R. P. Georgii Elger [...] Vilnae 1683.
- Endzelynas 1957: Janis Endzelynas. *Baltų kalbų garsai ir formos*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- Endzelins 1943: Jānis Endzelins. *Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika*, Rīga: Universitātes apgāds.
- Endzelins 1951: Jānis Endzelins. *Latviešu valodas gramatika*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelins 1961: Jānis Endzelins. *Latvijas PSR vietoārdi* 1(2), Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Endzelins 1971: Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 1, Rīga: Zinātne.
- Endzelins 1974: Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 2, Rīga: Zinātne.
- Endzelins 1979: Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 3(1), Rīga: Zinātne.
- Endzelins 1980: Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 3(2), Rīga: Zinātne.
- Endzelins 1980 [1933]: Jānis Endzelins. Latviešu valodnieku turpmākie uzdevumi. – Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 3(2), Rīga: Zinātne, 104–108.
- Endzelins 1981 [1938]: Jānis Endzelins. Latviešu valodas skaņas un formas. – Jānis Endzelins. *Darbu izlase* 4(1), Rīga: Zinātne, 303–525.
- Ernout, Meillet 2001: Alfred Ernout, Antoine Meillet. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris: Klincksieck.
- EvTA 1753: EVANGELIA Toto Anno lingulis Dominicis et Feſtis diebus juxta antiquam Eccleſiæ conſvetudinem in Livonia Lothavis prælegi SOLITA, Cum precibus et precatiunculis nonnullis, curâ quorundam ex Clero Livonico recentiffimè juxta uſitatioem loquendi modum Lothavicum VERSA & TRANSLATA, Ac in Lucem EDITA, Annò, Quo æternum Patris Verbum per Angelos in terris evangelizatum eſt 1753. – VILNÆ: Typis S. R. M. Academ: Societ: Jeſu. 1753.
- FBR I–XX – *Filologu biedrības raksti* 1–20, Rīga, 1920–1940.
- Fraenkel 1922: *Indogermanische Eigennamen als Spiegel der Kulturgeschichte von Felix Solmsen*. Hrsg. und bearb. von E. Fraenkel, Heidelberg: C. Winter's Universitaetsbuchhandlung.
- Fraenkel 1936: Ernst Fraenkel. *Die indogermanischen -i-Stämme. Zur Suffixsubstitution im Litauischen*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- Fraenkel 1938: Ernst Fraenkel. Zur Herkunft der litauischen Verba auf *-inti* und der Adjektiva auf *-intelis*. – *Archivum Philologicum* 7, 17–39.
- Frazer 1925: James George Frazer. *The golden Bough. A Study in Magic and Religion*, New York: The MacMillan Company.
- Frenkelis 1969: Ernstas Frenkelis. *Baltų kalbos*, Vilnius: Mintis.
- Frisk I–III – Hjalmar Frisk. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch* 1–3, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1960.
- FrŽ – *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- Fürecker 1685 I – Lettisches und Teutsches Wörterbuch zusahmen geschrieben und mit fleiß gesamlet Von Christopher Fürecker. – Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the first manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1997 [1685].
- Fürecker 1685 II – Christoph Füreckers Candidat des Predigtamts in Kurland lettisch-deutschen Wörterbuchs erster theil A–P, zweyter Theil R–Z. – Trevor G. Fennell. *Fürecker's dictionary: the second manuscript*, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 1998 [1685].
- Gäters 1977: Alfreds Gäters. *Die Lettische Sprache und ihre Dialekte*, The Hague, Paris, New York: Mouton publishers.
- Gerullis 1922: Georg Gerullis. *Die altpreussischen Ortsnamen*, Berlin: Walter & Co. de Gruyter.
- Geržotaitė 2011: Laura Geržotaitė. Anties pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse. – *Baltu filologija* 20(2), 13–23.
- Girdenis, Zinkevičius 1966: Aleksas Girdenis, Zigmas Zinkevičius. Dėl lietuvių tarmių klasifikacijos. – *Kalbotyra* 14, 139–147.
- Gliwa 2009: Bernd Gliwa. Pflanzennamen mit Präfix *pa-* und Angrenzendes im Litauischen und Lettischen. – *Baltistica* 44(1), 77–90.
- Grabis 1984: Rūdolfs Grabis. Latviešu valodas gramatikas 18. gadsimta pirmajā pusē. – *LPSR ZA Vēstis* 9, 88–99.
- Grinaveckis 1973: Vladas Grinaveckis. *Žemaičių tarmių istorija (fonetika)*, Vilnius: Mintis.
- Gritėnienė 2006: Aurelija Gritėnienė. *Augalų pavadinimų motyvacija šiaurės panevėžiškių patarmėje*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Hamburger 1973: Oswald Hamburger. C. Valerius Catullus „Carmina“. Auswahl, Einleitung und Erklärungen von Dr. O. Hamburger, Bamberg: Bayerische Verlagsanstalt.
- Henn 1874: Victor Henn. *Kulturpflanzen und Hausthiere in ihrem Übergang aus Asien nach Griechenland und Italien sowie in das übrige Europa*, Berlin: Gebrüder Borntraeger.
- Hirša 1987: Dzintra Hirša. Ieskats bij. Sarkanmuižas (resp. Ventas) pagasta tonīmijā. – *Onomastikas apcerējumi*, Rīga: Zinātne, 48–124.
- HN – C. Plinius Secundus *Historia Naturalis*. <http://donelaitis.vdu.lt>.
- IEW – Julius Pokorny. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern, München: Francke Verlag, 1959.
- Jakaitienė 1994: Evalda Jakaitienė. Veiksmazodžių daryba. – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Red. V. Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 385–410.
- Jakulis 2004: Erdvilas Jakulis. *Lietuvių kalbos tekėti, teka tipo veiksmazodžiai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- JBR I–V – Jonas Balys. *Raštai* 1–5. Parengė R. Repšienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.
- JE – [Jonas Jaknavičius.] EWANGELIE POLSKIE Y LITEWSKIE TAK NIEDzielne iáko y wŕzytkich Swiat, ktore w Koſciele Katholickim, wedlug Rzymſkiego porzádku przez caŕy rok czytáia. Wydáne za dozwoŕeniem ftárbych. Na imie Paná Iezufowe niechay klęka wŕbelkie kolano / niebiefkich / ŕziemfkich / y podziemnich. philip 2 w WILNIE. W Drukániey Akademiey Soc. IESV Roku / 1647. Remtasi elektroninėmis JE žodžių formų konkordancijomis, parengė Milda Lučinskienė ir Vytautas Zinkevičius 1998 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=9>.
- Jėgers 1966a: Benjamiņš Jėgers. *Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Jėgers 1966b: Benjamiņš Jėgers. *Verkannte Bedeutungsverwandtschaften baltischer Wörter. – Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 80, 6–162, 291–307.
- Jėgers 1970: Benjamiņš Jėgers. Zur Etymologie von lit. *kaulyti* ‘zudringlich, betteln, feilschen’ und lett. *kaulēt* ‘ds’. – *Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the occation of his seventieth birthday 15 March 1979*, Stockholm: Almqvist&Wiksell, 211–221.
- JT 1685: Tas Jauns Testaments Muhū KUNGA JESUS KRISTUS/ Jeb Deewa Swehtajs Wahrds/ Kas Pehz ta KUNGA JESUS KRISTUS Peedfīmčhanas no teem Swehteem Preezas//Mahzitajeem un Aputuŕteem usrakftihs. RIGA/ Gedruckt durch Johann Georg Wilcken/ Königl. Buchdr: Im Jahr MDCLXXXV [1685].
- Juška 1861: Jon's Juszka. *Kalbos lėtuviszko lėžuw'o ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija*, Peterburge: Spaustuvėje Moksłu Akademijos, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biRecordId=526> (2011 02 03).
- Kabašinskaitė 1998: Birutė Kabašinskaitė. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Kalbos faktų rinkimo programos* 4-osios dialektologijos anketos atsakymų kartoteka. *Kalbos faktų rinkimo programos* 5-osios dialektologijos anketos atsakymų kartoteka.
- Karaliūnas 1982: Simas Karaliūnas. Lie. *ráizyti (-o)* ‘pjaustyti, karpyti į dalis’. – *Baltistica* 18(1), 105–109.
- Karaliūnas 1987: Simas Karaliūnas. *Baltų kalbų struktūrų bendrybės ir jų kilmė*, Vilnius: Mokslo.
- Karaliūnas I – Simas Karaliūnas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* 1, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004.
- Karaliūnas II – Simas Karaliūnas. *Baltų praeitis istoriniuose šaltiniuose* 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- Kazlauskas 1968: Jonas Kazlauskas. *Lietuvių kalbos istorinė gramatika*, Vilnius: Mintis.
- KFRP – *Kalbos faktų rinkimo programa*, Vilnius: Mokslo, 1983.
- KIV I–II – Antoņina Reķēna. *Kalupes izloksnes vārdnīca* 1–2, Rīga: Latviešu valodas institūts, 1998.
- Klimavičius 1970: Jonas Klimavičius. Dėl kai kurių žodžių literatūrinės formos ir kirčio. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 12, 189–193.
- KING – [Danielius Kleinas.] NAUJOS GIESMJU KNYGOS, Kurrofe fénos Giefmes fu pritárimu wilfú Bažnyčgos Mokitoju per muŕu Lietuwa yra pagérintos / O náujos grážos Giefmes pridėtos. Taipajeg MALDU KNYGELES didžauŕey Bážnyčgoŕe wartojamos / Su labay priwálingu Pirm=pamokinnimu

- bias knygeles ikaitanczaju / Patogiej fuguldytos ir isdutos. KARALAU CZUJE ispaude lawo ifiradimais PRIDRIKIS REUSNERIS Metufe M. DC. LXVI. Remtasi elektronineis KING zodziu formu konkordancijomis, parengė Vaidotas Rimša, Mindaugas Sinkunas ir Vytautas Zinkevicius 2001–2006 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos ir Europos Sąjungos programos PHARE 2003 lėšomis, saugomos Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=41>.
- Kluge ²⁴2002: Friedrich Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 24 Aufl. Barb. von E. Seebold, Berlin & New York: Walter de Gruyter.
- KIV I–II – *Krievu–latviešu vārdnīca*, Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1959.
- KIŽ – Angelė Vilyutė. *Kaltanėnų šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Kniūkšta 1976: Pranas Kniūkšta. *Priesagos –inis būdvardžiai*, Vilnius: Mokslas.
- KpŽ I – Klementina Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas. A–H*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- KpŽ II – Klementina Vosylytė. *Kupiškėnų žodynas. I–O*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
- Kregždys 2003: Rolandas Kregždys. Dėl lie. *āmas*. – *Baltistica* 37(2), 269–272.
- Kregždys 2006: Rolandas Kregždys. Were the Baltic and Slavic names of the “Felix” fern taboo? – *Acta Baltico-Slavica* 30, 135–143.
- Kregždys 2008: Rolandas Kregždys. Teonimų, minimų „Sūduvių knygelėje“, etimologinė analizė – dievybių funkcijos, hierarchija: *Bardoayts / Gardoayts / Perdoayts*. – *Res humanitariae* 4, 79–106.
- Kregždys 2010a: Rolandas Kregždys. *Baltų kalbų leksinės semantinės gretybės (paveldėtoji ō/ā kamienų kūno dalių pavadinimai)*, Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas.
- Kregždys 2010b: Rolandas Kregždys. M. Strykowski veikalo *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi* teonimai: *Chaurirari*. – *Acta Linguistica Lithuanica* 62–63, 50–81.
- Kregždys 2011: Rolandas Kregždys. Baltų kalbų nomina agentia su suff. **-inā* kilmės ir semantinės raidos ypatumai („deivės“ Žemynos verifikavimo klausimu). – *Baltu filologija* 20(1), 53–78.
- Kronasser 1966–1987: Heinz Kronasser. *Etymologie der hehitischen Sprache* 1–2, Wiesbaden: Harrassowitz.
- KrŽ – Juozas Aleksandravičius. *Kretingos tarmės žodynas*. Sudarė D. Mikulėnienė, D. Vaišnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
- Kurmin 1858: *Słownik polsko łacinsko lotewski*, ułożony i napisany przez xiędza Jana Kurmina, Wilno.
- Kurschat 1876: Friedrich Kurschat. *Grammatik der littauischen Sprache* [...], Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses.
- Kwauka, Pietsch 1977: Paul Kwauka, Richard Pietsch. *Kurisches Wörterbuch. Mit einer Einführung von prof. Dr. Erich Hofmann*, Berlin: Verlag Ulrich Camen.
- KzRŽ I – Aldonas Pupkis. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 1. A–M*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- KzRŽ II – Aldonas Pupkis. *Kazlų Rūdos šnektos žodynas 2. N–Ž*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- KŽ I – Alexander Kurschat. *Litauisch–deutsches Wörterbuch=Thesaurus linguae Lithuanicae*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1968.
- Lange 1773: Lettisch–Deutscher Theil des volftändigen Lettischen Lexici, darinnen nicht nur sämtliche Stammwörter dieser Sprache samt ihren Abtämlingen, sondern auch die feltene, nur in gewissen Gegenden gebräuchliche Wörter, zum Nachschlagen, angezeigt werden. Schloß Ober//Pahlen.
- Langius 1685: Lettisch–Deutsches Lexicon worinnen Der Lettischen Sprachen Gründe, Wörter, Bedeutung vnd Gebrauch in deutlicher Sprachen gezeiget vnd erklärt werden. Sampt einer kurtzen Grammatica, wodurch Den Außländern ein richtiger Weg gewiesen wird zur Erlernung der Lettischen Sprachen leichtlich zukommen, gestellet vnd außgegeben von Johanne Langio, Paltoren zur Ober vnd Nieder=Bartaw in Curland. – *Nicas un Bārtas mācītāja Jāna Langija 1685. gada latviski–vāciskā vārdnīca ar īsu latviešu gramatiku*. Pec manuskripta fotokopijas izdevis un ar īsu apcerējumu par Langija dzīvi, rakstību un valodu papildinājis E. Blese, Rīga: Latvijas Universitāte, 1936.
- Larsson 2002: Jenny Helena Larsson. Nominal compounds in the Baltic languages. – *Transactions of the Philological Society* 100(2), 203–231.
- Larsson 2003: Jenny Helena Larsson. Nominal compounds in Old Prussian. – *Studies in Baltic word formation*, København: Københavns universitet, Det Humanistiske fakultet, 175–232.
- Lašinytė 2007: Benita Lašinytė. Prūsų kalbos sudurtinių daiktavardžių kilmės klausimu. – *Baltistica* 42(2), 243–259.
- LATŽ – *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas* 2, Vilnius: Mintis, 1976.
- Laumane 1999: Benita Laumane. Latviešu valodas dialektu atlanta veidošanas gaita. – *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*, Rīga: Zinātne, 10–17.
- LBŽ – *Lietuviškas botanikos žodynas* 1. Red. J. Dagys, Kaunas: Varpas, 1938.
- LD – Krišjānis Barons, Henrijs Visendorfs. *Latuju dainas* 1–6, Jelgava–Pēterburga, 1894–1915.
- LE I–XXXVII – *Lietuvių enciklopedija* 1–37, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.
- Leskauskaitė, Mikulėnienė 1998: Asta Leskauskaitė, Danguolė Mikulėnienė. Dėl priebalsių *l’, d’* ir *k’, g’* mišimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių tarmėse. – *Baltistica* 33(1), 95–102.
- Leskauskaitė, Mikulėnienė 2010: Asta Leskauskaitė, Danguolė Mikulėnienė. The Principles of Making Maps and Commentaries to the Atlas of the Baltic Languages. – *Acta Baltico-Slavica* 34, 57–72.
- Leskien 1884: August Leskien. *Der Ablaut der Wurzelsilben im Litauischen*, Leipzig: S. Hirzel.
- Leskien 1891: Die Bildung der Nomina im Litauischen von August Leskien. – *Abhandlungen der philologisch-historischen Klasse der Königl. Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften* 12(3), Leipzig: S. Hirzel, 151–618.
- Lettus 1638: LETTUS, Das ift Wortbuch / Sampt angehegtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache; / Allen vnd jeden Außheimfischen / die in Churland / Semgallen vnd Lettischen Liefflande bleiben / vnd sich redlich nehren wollen / zu Nutze verfertigt / Durch / GEORGIVM MANCELIVM Semgall. der H. Schrifft Licentiatum &c. Erster Theil. Gedruckt vnnnd verlegt zu Riga / durch Gerhard Schröder / Anno M. DC XXXVIII [1638].
- Lex – LEXICON LITHUANICUM; Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius: f. 137–10; rankraštis. Remtasi kritiniu leidimu: *Lexicon Lithuanicum. Rankraštis XVII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas*. Parengė V. Drotvinas, Vilnius: Mokslas, 1987.
- Lex ²⁹1959: *Matthias Lexers Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*. 29. Aufl., Leipzig.
- LEW – Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch* 1–2, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1955–1962.
- LEV I–II – Konstantīns Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* 1–2, Rīga: Avots, 1992.
- Levin 1974: Jules Fred Levin. *The Slavic Element in the Old Prussian Elbing Vocabulary*, Berkeley: University of California Press.
- Lewis, Short 1958: Charlton T. Lewis, Charles Short. *A Latin dictionary*, Oxford: At the Clarendon Press.
- LGL 1631: Lettische Geiftliche Lieder Und Psalmen/ Collecten vnd Gebehte /fo das ganze Jahr durch in Chriftlicher verfamlung zu Haufe vnd in der Kirchen gebraucht werden. Von neuen vberlehen/ corrigiret vnd vermehret Durch GEORGIVM MANCELIVM Semgallum P. Gedruckt zu Riga in Liefland / durch vnd Verlegung Gerhard Schröders/ 1631.
- LGL 1685 K1 – Lettische Geiftliche Lieder Und Collecten/Wie fie fo wol in ofentlicher Chriftlicher Verfammlung/ alß auch zu Haufe in Andacht zugebrauchen; Theils vormahls von dem Weyland HochEhrwürdigen und Hochgelahrten Herrn GEORGIO MANCELIO, Der Heil: Schrifft Licentiate, und HochFürftlichen Curländifchen Hof//Predigern/ auß dem Teutfchen überfetzt/ Theils hernach von dem auch Weyland/ WolEhrenfeften und Wolgelahrten Herrn CHRISTOPHORO Fürecker/ Der Heil: Schrifft Beflifsenen in wol//lautende Reime verfaffet/ und fo wol von Ihm/ alß auch andern Chriftlichen Liebhabern der Lettischen Sprache mit vielen fchönen Reim// Liedern vermehret/ zum erftenmahl zufammen außgegeben/ und mit der Überfetter Namen Initial-Buchftaben angedeutet/ Von HENRICO ADOLPHI, Der Hertzogthümer Curland und Semgallen Superintendentente, und Ober//Paltorn in Mitau/. Gedruckt/ in der HochFürftl: Refidenz Mitau/ von Sr. HochFürftl: Durchl: Hof//Buchdrucker George Radetzky. 1685.
- Lyberis 1972: Antanas Lyberis. Metatonijos reiškinių vediniuose. – *Kalbos kultūra* 22, 43–48.
- Lietuvių kalbos tarmių ir jų sųveikos tyrimo programas* kartoteka.
- Linde I–VI – Samuil Bogumil Linde. *Słownik języka polskiego* 1–6, Warszawa: W Drukarni Xieży Piarów, 1807–1814.
- Lyne 1996: Richard Oliver Allen Marcus Lyne. *The Latin Love Poets from Catullus to Horace*, Oxford: At the Clarendon Press.
- Linnaeus 1753: Caroli Linnæi *Species plantarum, exhibentes plantas rite cognitatas, ad genera relatas, cum differentiis specificis, nominibus trivialibus, synonymis selectis, locis natalibus, secundum systema sexuale digestas*. Tomus I, Holmiæ: impensis Laurentii Salvii.
- Lipskienė 1964: Jonina Lipskienė. Dėl kadagio pavadinimo. – *Kalbos kultūra* 7, 63–65.
- LIV – *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1998.
- LKA I – *Lietuvių kalbos atlasas* 1. *Leksika*, Vilnius: Mokslas, 1977.

- LKA II – *Lietuvių kalbos atlasas 2. Fonetika*, Vilnius: Mokslas, 1982.
- LKA III – *Lietuvių kalbos atlasas 3. Morfologija*, Vilnius: Mokslas, 1991.
- LKA MRI – *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*. Parengė J. Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1 leid. – 1954, 2 leid. – 1958.
- LKT – *Lietuvių kalbos tarmės. Chrestomatija*. Red. E. Grinaveckienė, K. Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970.
- LKŽ I, I²–II², III, VII–VIII, IX–X – *Lietuvių kalbos žodynas 1*. Red. J. Balčikonis, Vilnius, 1941; 1–2, 2 leid. Atsak. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1968–1969; 3. Atsak. red. K. Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1956; 7–8. Atsak. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1966–1970; 9–10. Vyr. red. J. Kruopas, Vilnius: Mintis, 1973–1976.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*, elektroninis variantas. Red. kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, <http://www.lkz.lt>.
- LKŽK – Lietuvių kalbos instituto *Lietuvių kalbos žodyno* kartoteka.
- LKŽKP – Lietuvių kalbos instituto *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekos papildymai. Llvv I–VIII – *Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1–8, Rīga: Zinātne, 1972–1996.
- LM I–III – *Lietuvių mitologija* 1–3. Sudarė N. Vėlius, G. Beresnevičius, Vilnius: Mintis, 1995–2003.
- LS – Henry George Liddell, Robert Scott. *A Greek-English lexicon*. Eighth ed., New York & Cincinnati: American Book Company, 1882.
- LT V – *Lietuvių tautosaka* 5, Vilnius: Mintis, 1968.
- LTE I–XIII – *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija* 1–13, Vilnius: Mokslas, 1976–1985.
- Lurker 2005: Manfred Lurker. *The Routledge Dictionary of Gods and Goddesses, Devils and Demons*, London & New York: Routledge.
- LVDA – Brigita Bušmane, Benita Laumane, Anna Stafecka. *Latviešu valodas dialektu atlants. Leksika*. Darba zin. vad. B. Laumane, Rīga: Zinātne, 1999.
- LzŽ – Jonas Petrauskas, Aloyzas Vidugiris. *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.
- Macdonell 1910: Arthur Anthony Macdonell. *Vedic Grammar*, Strassburg: Verlag von Karl J. Trübner.
- Machek 1957: Václav Machek. *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha: Československé Akademie.
- Machek 1966: Václav Machek. Lituaniens *pa-* et *pō-*. – *Kalbotyra* 14, 93–99.
- Machek 1971: Václav Machek. *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha: Československé Akademie.
- Mayrhofer I–IV – Manfred Mayrhofer. *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen* 1–4, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956–1980.
- Mancelius 1631 LVM – Lettifch Vade mecum. Handbuch/ darinnen folgende fechs Stücke begriffen: 1. Evangelia vnd Epifteln/ fo durchs gantze Jahr auff alle Sontag vnd fürnehmste Feite in den Lettifchen Kirchen in Lieffland/ Churland vnd Semgallen gelesen werden. 2. Die tröftliche Hiſtoria des ſchmerzlichen Leidens vnd Sterbens vnfers Erlöfers JEſu Chriſti/ aus den Vier Evangeliften. 3. Die trawrige Hiſtoria der erbärmlichen Zerſtörung der Statt Jerufalem/ 40. Jahr nach des HERren Leiden/ hiebevör in Lettifcher Sprach nie in Durck geſehen. 4. Geiftliche Lieder vnd Pfalmen/ Collecten vnd Gebete/ fo das gantze Jahr durch in Chriſtlicher Verfammlung zu Hauſe vnd in den Kirchen gefungen werden. 5. Der kleine Catechiſmus D. MARTINI LUTHERI, Seliger gedächtnis. 6. Das Haus//, Zucht// vnd Lehrbuch Syrachs/ zum erften mahl in Lettifcher Zungen gebracht vnd außgangen. So wol für die Lettifche Kirchendiener/ alß auch für folcher Sprache Chriſtliche Hauß//Väter. Von neven reßpective vberbehen/ corrigiret vnd gemehret/ Durch GEORGIUM MANCELIUM Semgallum, teutfchen Paſtorn zu Dörpt bey S. Iohan. Kirchen/ vnd deffelben Kräyſes Probt. Gedruckt zu Riga/ durch vnd in Verlegung Gerhard Schröders [1631].
- Mancelius 1637 Sal – Die Sprüche Salomonis in die Lettifche Sprache gebracht/ Durch GEORGIUM MANCELIUM, Semgall: SS. Th. Licentiatum & Professore &c. Zu Riga/ Gedruckt durch vnd in verleg: Gerhard Schrödern/ 1637.
- Mancelius 1654 LP1 – LETTISCHE Lang//gewünſchte POSTILL/ Das ift: Kurtze und Einfältige/ jedoch Schrifftmäßige Erklärung Aller Sontäglichen und Vornehmſten Feſt-Evangelien/ die im Fürftenthum Cuhrland und Semgallen/ auch im überdüniſchen Liefflande/ fo weit die Lettifche Sprache ſich erſtrecket/ durchs gantze Jahr geſehen werden/ GOtt zu Ehren/ allen Chriſtlichen Hauß//Vättern zu Nutz und fehligter Erbauung/ verfertigt Durch GEORGIUM MANCELIUM Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum, und Fürftl. Cuhrl. Hoff//Prediger. Erfter Theil/ von Advent biß zum Feſt der hochheiligen Drey//Einigkeit. Zu Riga gedruckt und verlegt durch Gerhard Schrödern/ Im Jahr/ 1654.
- Mancelius 1654 LP2 – Lang//gewünſchte LETTISCHE POſtill/ Das ift: Kurtze und Einfältige/ jedoch Schrifftmäßige Außlegung und Erklärung der Sontäglichen und vornehmſten Feſt//Evangelien/ fo im Fürftenthumb Cuhrland und Semgallen/ auch im überdüniſchen Liefflande/ fo weit die Lettifche Sprache ſich erſtrecket/ geſehen werden/ ANDER THEIL/ Vom Feſt der Hochheiligen Drey//Einigkeit biß auff Advent/ Verfertigt durch GEORGIUM MANCELIUM, Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum, und Fürftl. Cuhrländiſchen Hoff//Prediger. Zu Riga/ Durch Gerhard Schrödern gedruckt und verlegt Im Jahr Chriſti/ 1654.
- Matasović 2009: Ranko Matasović. *Etymological dictionary of proto-Celtic*, Leiden & Boston: Brill.
- Mažiulis 1957: Vytautas Mažiulis. Apie lietuvių kalbos skaitvardžius. – *Kai kurie lietuvių kalbos gramatikos klausimai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 40–65.
- Mažiulis 1959: Vytautas Mažiulis. Hethitico-Baltica (по поводу клинописно-хеттского *kutru-* „свидетель“). – *Rakstu krājums veltījums akadēmiķim profesoram dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darbu gadu atcerei*, Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 173–180.
- Mažiulis 1981: Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai 2*, Vilnius: Mokslas.
- ME I–IV – K[ārļa] Mūlenbacha *Latviešu valodas vārdnīca* 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns, Rīga: Izglītības ministrija, 1923–1932.
- Meid 1957: Wolfgang Meid. Das Suffix *-no-* in Götternamen. – *Beiträge zur Namenforschung* 8, 72–108, 113–126.
- Melchert 1994: Craig H. Melchert. *Anatolian historical phonology*, Amsterdam: Rodopi.
- Mezger 1953: Fritz Mezger. Ahd. *jungīdi*, lit. *vilkytis* und got. *niþjis*. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 71, 117–119.
- Mikulėnienė 1994: Danguolė Mikulėnienė. Linksniuojamųjų priešdėlio **pā-* veidinių kirčiavimas. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 118–129.
- Mikulėnienė 1997: Danguolė Mikulėnienė. Dėl cirkumfleksinės metatonijos dūrinuose. – *VIII tarptautinis baltistų kongresas*, Vilnius, 99–100.
- Mikulėnienė 1998: Danguolė Mikulėnienė. Dėl cirkumfleksinės metatonijos lietuvių kalbos dūrinuose. – *Baltistica* 33(1), 59–64.
- Mikulėnienė 2005: Danguolė Mikulėnienė. *Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Mikulėnienė 2006: Danguolė Mikulėnienė. Lithuanian Dialectology: the Present Challenges. – *Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists*, Riga: University of Latvia, 345–353.
- Mikulėniene, Stafecka 2008: Danguolė Mikulėniene, Anna Stafecka. Latviešu un lietuvišu valodas leksikas un semantikas atspoguļojums „Baltu valodu atlantā”. – *Linguistica Lettica* 17, 133–149.
- Mikulėnienė 2009: Danguolė Mikulėnienė. Lietuvių valodas geolingvistisko pētījumu apskats / Lietuvių kalbos geolingvistinių tyrimų apžvalga / Overview of Geolinguistic Research into the Lithuanian Language. – *Baltu valodu atlants. Prospektas / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. A Prospect*. Red. D. Mikulėnienė, A. Stafecka, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 40–44.
- Mikulėnienė, Stafecka 2009: Danguolė Mikulėnienė, Anna Stafecka. *Baltu valodu atlanta* karšu un komentāru izveides principi / *Baltų kalbų atlaso* žemėlapių ir komentarų sudarymo principai / Principles of Compiling Maps and Commentaries for the *Atlas of the Baltic Languages*. – *Baltu valodu atlants. Prospektas / Baltų kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic Languages. A Prospect*. Red. D. Mikulėnienė, A. Stafecka, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 45–49.
- Mikulėniene, Stafecka 2010: Danguolė Mikulėniene, Anna Stafecka. „Baltu valodu atlants”: latviešu un lietuvišu paralēles. – *XI starptautiskais baltistu kongress, Rīga, 27.09.2010–30.09.2010*, Rīga: Latvijas Universitāte un Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 118–119.
- Mikulėnienė, Stafecka 2011: Danguolė Mikulėnienė, Anna Stafecka. Iš lietuvių ir latvių tarmėtyros istorijos: leksikos klausimai Eduardo Volterio programose. – *Baltistica* 46(1), 123–133.
- Mikulėnienė 2012: Danguolė Mikulėnienė. Lietuvių tarmių tinklas: jo ištakos ir optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* 67 (rengiamas spaudai).
- Mikulskas 2002: Rolandas Mikulskas. „Kablo“ figūros nominacinės sistemos raiška lietuvių kalbos tarmėse. – *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 81–119.
- MLG I – *Manuale Lettico-Germanicum* 1. A–O. The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennel, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2001.
- MLG II – *Manuale Lettico-Germanicum* 2. P–Ž. The text of the original manuscript transcribed by Trevor G. Fennel, Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2001.
- MLLG I–VI – *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft* 1–6, Heidelberg, 1883–1912.

- Monier-Williams 1872: M. A. Monier-Williams. *Sanskrit-English Dictionary*, Oxford: At the Clarendon Press.
- MoŽK – Mosėdžio šnektos žodyno kartoteka.
- MP I–III – Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla* 1–3. Parengė I. Lukšaitė, Vilnius: Pradai; Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1999–2006.
- Mund. Stende I – Kārlis Draviņš, Velta Rūķe. *Laute und Nominalformen der Mundart von Stenden* 1. *Einleitung, Akzent und Intonation, Lautlehre*, Lund: Håkan Ohlssons Boktryckeri, 1955.
- Mž – Gesmes Chrikszoniskas gedomas Baŝniczосу per Aduenta ir Kaledas ir Gramniczu Isch spaustas Karalauczui nūg Jona Daubmana Metu Diewa MDLXVI. – Martynas Mažvydas. *Katekizmas ir kiti raštai=Catechismus und andere Schriften*, Vilnius: Baltos lankos, 1993.
- NEB VIII – *The New Encyclopædia Britannica* 8, Chicago, Aucland etc., 1998.
- Nesselmann 1851: *Wörterbuch der Littauischen Sprache von G. H. F. Nesselmann*, Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger.
- Niedermann 1923: Max Niedermann. Die Benennungen der Kartoffel im litauischen und im Lettischen. – *Wörter und Sachen* 8, 33–96.
- OLD – *Oxford Latin Dictionary*, Oxford: At the Clarendon Press, 1968.
- Otrębski 1932: Jan Otrębski. *Wschodniolitewskie narzeczce Twereckie* 3, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Otrębski 1934: Jan Otrębski. *Wschodniolitewskie narzeczce Twereckie* 1, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Otrębski 1939: Jan Otrębski. *Indogermanische Forschungen*, Wilno: Nakładem Towarzystwa przyjacziół nauk w Wilnie.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 1. *Lopkopība*. Sast. S. Raģe, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1963.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 2. *Zemkopība*. Sast. E. Kagaine, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1964.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 3. *Zvejniecība*. Sast. B. Laumane, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1964.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 4. *Vērpšana un aušana*. Sast. E. Kagaine, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1965.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 5. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1966.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 6. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, 1966.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 7. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1966.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 8. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1966.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 9. *Noskaidrojamie vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1966.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 10. *Apģērbs, tekstilijas, apavi*. Sast. E. Kagaine un S. Raģe, Rīga: Zinātne, 1966.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 11. *Apgaismošana*. Sast. B. Bušmane, Rīga: Zinātne, 1968.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 12. *Ēdieni*. [1. un 2. grām.] Sast. B. Bušmane, Rīga: Zinātne, 1969.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 13. *Izsauksmes vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1971.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 14. *Skaņu vārdi*. Sast. D. Zemzare, Rīga: Zinātne, 1971.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 15. *Daba. Cilvēks*. Sast. B. Bušmane, Rīga: Zinātne, 1984.
- Palīgs apīdu vārdu vācējiem 16. *Apdzīvotās vietas. Iedzīvotāju ģimenes un sabiedriskā dzīve*. Sast. B. Bušmane, Rīga: Zinātne, 1992.
- Palionis 1975: Jonas Palionis. Nikolajus Sokolovas. – *Mūsų kalba* 6, 47–49.
- Pawlowsky 1911: J. Pawlowsky. *Deutsch-Russisches Wörterbuch*, Riga: Verlag von N. Kymmell.
- Pedersen 1909: Holger Pedersen. *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Persson 1912: Per Persson. *Beiträgen zur idg. Wortforschung* 1–2, Uppsala.
- Petit 2000: Daniel Petit. Lituanien taūsti, čiūtнас et le nom du „people“ an indo-européen. – *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 95, 119–146.
- Phras 1638: PHRASEOLOGIA LETTICA, Das ift: Täglicher Gebrauch der Lettifchen Sprache. Verfertigt / durch GEORGIUM MANCELLIUM, Semgallum, der H. Schrifft Licentiatum &c. Ander Theil. Diefem ift beygefüget das Spruchbuch Salamonis. Zu Riga Gedruckt vnnnd Verlegt durch Gerhard Schröder/ 1638.
- Pisani 1968: Vittore Pisani. Rom und die Balten. – *Baltistica* 4(1), 7–21.
- PKEŽ I – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 1. A–H, Vilnius: Mokslo, 1988.
- PKEŽ II – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 2. I–K, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- PKEŽ III – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 3. L–P, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996.
- PKEŽ IV – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas* 4. R–Z, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
- Pl. Bac. – T. Maccius Plautus *Bacchides*.
- Plāķis 1927: Juris Plāķis. Kursenieku valoda. – *Latvijas Universitātes raksti* 16, 33–124.
- PLKG – *Pirmoji lietuvių kalbos gramatika. 1653 metai*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- Porzig 1954: Walter Porzig. *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- PpaŽK – Pietinių pietų aukštaičių šnektų žodyno kartoteka.
- Pranskūnaitė 1993: Vita Pranskūnaitė. Gandro pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse (A. Salio „Apklauso 1“ duomenimis). – *Tarptautinės konferencijos Lietuvių kalba: tyrėjai ir tyrimai Jurgiui Geruliui (1888 03 13–apie 1945) paminėti pranešimų tezės 1993 m. spalio 20–22 d.*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 25.
- Pranskūnaitė 1994: Vita Pranskūnaitė. Avies ir ėriuko pavadinimai tarmėse (A. Salio anketos „Apklauso 1“ duomenimis). – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 34, 93–96.
- Pranskūnaitė 1997: Vita Pranskūnaitė. Kielės pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 185–189.
- Prinz 1966: Jürgen Prinz. Betrachtungen zu Fragen der baltischen Substratforschung. – *Beiträge zur Namenforschung* 1, 153–174.
- Programa 1951: *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*. Autoriai: Juozas Balčikonis, Borisas Larinas, Juozas Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1 leid. – 1951, 2 leid. – 1956.
- Programa 1983: *Kalbos faktų rinkimo programa*. Autoriai: Antanas Balšaitis, Aleksas Girdenis, Aldona Jonaitytė, Vitas Labutis, Adelė Laigonaitė, Vitalija Maciejauskienė, Kazys Morkūnas, Marija Razmukaitė, Adelė Valeckienė, Aleksandras Vanagas, Aloyzas Vidugiris, Vytautas Vitkauskas, Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Mokslo.
- Programa 1995: *Lietuvių kalbos tarmių ir jų sąveikos tyrimo programa*. Leksika. Sudarė A. Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Programma 1892: *Programma tautas gara mantu krājējiem*, Jelgava: Jelgavas Latviešu biedrības Rakstniecības nodaļa.
- Programma 1954: *Latviešu valodas dialektu atlanta materiālu vākšanas programma*, Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Ps 1615: Pfalmen vnd geiftliche Lieder oder Gefenge/ welche in der Kirchen Gottes zu Riga/ vnd anderen örtern Lieffflandes mehr/ in Liefffländischer Pawrfprache gefungen werden/ Dem gemeinen Haußgefenge vnd Pawren zur erbawung nutz vnd fromen. Gedruckt zu Riga in Lieffflandt/ bey Nicolaus Mollin.
- PS I – [Konstantinas Sirvydas.] PVNKTY KAZAN od Adwentu aż do Poftu / Litewskim ęzykiem, z wytłumáczeniemi ná Polskie / PRZEZ KŚIĘDZĄ KONSTANTEGO SZYRWIDĄ / Theologą Societatis IESV / Z DOZWOLENIEM STARSZYCH wydáne. W WILNIE W Drukárni Akadémiey Societatis IESV Roku M. DC. XXIX [1629]. Remtasi elektroninėmis PS žodžių formų konkordancijomis, parengė Virginija Vasiliauskienė ir Vytautas Zinkevičius 1997–2000 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, saugomos Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje, Inv. Nr.: K-1-4.
- Puhvel I–VII – Jaan Puhvel. *Hittite Etymological Dictionary* 1–2, Berlin & Amsterdam: Mouton Publishers, 1984; 3–7, Berlin & New York: Mouton de Gruyter, 1991–2007.
- Pupkis 2010: Aldonas Pupkis. *Andrius Ašmantas: gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Trys žvaigždutės.
- PŽ – *Dionizo Poškos lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynas*; Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštnas; rankraštis. Autorius gyveno 1765–1830 m.
- Q – Rankraštinis vadinamasis Krauzės vokiečių–lietuvių kalbų žodynas, XVIII a. 3–4 deš.; Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštnas: f. 1–5792.
- Q¹ – Neiškles XVIII a. rankraštinis žodynas, sen. sign. Staatsarchiv Königsberg Msc. 84¹.
- Raģe 1986: Silvija Raģe. Baltijas somu valodu aizguvumi latviešu valodā, ko pirmais etimologizējis J. Endzelīns. – *Dialektālās leksikas jautājumi* 1, Rīga: Zinātne, 18–126.
- Rasmussen 2002: Jens E. Rasmussen. The compound as a phonological domain in Indo-European. – *Transitions of the Philological Society* 100(3), Oxford (USA), 331–350.
- Reichelt 1909: Hans Reichelt. *Awestisches Elementarbuch*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.

- Reķēna 1975: Antoņina Reķēna. *Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās*, Rīga: Zinātne.
- Reķēna 1995: Antoņina Reķēna. Dienvidlatgales izloksņu un lietuviešu valodas paralēles vārdarināšana. – *VII Starptautiskais baltistu kongress 1995.g. 13.–15. jūnijā. Referātu tēzes*, Rīga: Latviešu valodas institūts.
- Rembiševska 2011: Dorota Kristina Rembiševska. Par Baltu valodu atlantu. – *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, A daļa, 65.(1./2.), 100–102.
- RG – [Jonas Rikovijus.] Neues Abermahl verbeffert= und mit vielen neuen Liedern ermehrtes Littaufches Gefang=Buch / Sambt einem fehr nützlichen Gebeth=Büchlein. Naujos Su pritarimu willū Bažicōs mufu Lietuwojē Mokitojū pagérintos GIESMJU KNYGOS, Taipojeg MALDU KNYGELES, Labjaufej Bažnycōfē Wartosimos Patogiej futaititos ir šwežey išdutos per M. Iona Rikowia / Norikiū Klebona. KARALAUČUJE, Išpauftos per PRI-DRIKIO REUSNERO, paliktā Našlę / 1685. Remtasi elektroninēmis RG žodžiu formų konkordancijomis, parengē Mindaugas Šinkūnas ir Vytautas Zinkevičius 1995 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, saugomos Lietuvių kalbos instituto Senųjų raštų duomenų bazėje, Inv. Nr.: K-1-40-41.
- RHS V, IX – *Rječnik hvarsckoga ili srpskoga jezika* 5, 9. Red. T. Maretić, Zagreb: Knjižarnici jugoslavenske akademije, 1898–1903, 1924–1927.
- Rozenbergs 2005: Jānis Rozenbergs. *Tautas un zemes latviešu tautasdziesmās*, Rīga: Zinātne, 2005.
- Rudzīte 1964: Marta Rudzīte. *Latviešu dialektoloģija*, Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Rudzīte 1982: Marta Rudzīte. Latviešu valodas dialekti. – *Latvijas Padomju enciklopēdija* 2, Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, kartes ielīme starp 386. un 369.
- Rudzīte 1993: Marta Rudzīte. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*, Rīga: Zvaigzne.
- Rudzīte 2005 [1969]: Marta Rudzīte. *Latviešu dialektoloģija (fonētika un morfoloģija)*. Doktora disertācijas autoreferāts. – Marta Rudzīte. *Darbi latviešu dialektoloģijā*, Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 100–101, 1. karte.
- Rūķe 1939: Velta Rūķe. Latgales izloksņu grupējums. – *Filologu biedrības raksti* 19, Rīga: Latviešu filologu biedrības izdevums, 133–188.
- Rūķe 1940a: Velta Rūķe. *Programma izloksņu aprakstiem*, Rīga: Ramaves apgāds.
- Rūķe 1940b: Velta Rūķe. Kurzemes un Vidzemes lībiskais apgābs. – *Filologu biedrības raksti* 20, Rīga: Latviešu filologu biedrības izdevums, 75–128.
- Rūķe 1947: Velta Rūķe. Latviešu valodas dialektu atlants. – *Zviedrijas Latviešu filologu biedrības raksti* 1, Stokholma, 62–131.
- Rūķe-Draviņa 1959: Velta Rūķe-Draviņa. *Diminutive im Lettischen*, Lund: Håkan Ohlssons Boktryck-keri.
- RV. – *ṚgvedaSamhitā*.
- Sabaliauskas 1958a: Algirdas Sabaliauskas. Baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmės klausimu. – *Literatūra ir kalba* 3, 454–461.
- Sabaliauskas 1958b: Algirdas Sabaliauskas. Dėl baltų kalbos svogūno pavadinimų kilmės. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai* 2(5), 171–177.
- Sabaliauskas 1959a: Algirdas Sabaliauskas. Dėl baltų kalbos griežčio (Brassica napus) pavadinimų kilmės. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai* 2(7), 159–165.
- Sabaliauskas 1959b: Algirdas Sabaliauskas. Dėl lietuvių kalbos žodžio *jāvas* kilmės. – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai* 1(6), 213–216.
- Sabaliauskas 1960: Algirdas Sabaliauskas. Dėl kai kurių baltų kalbų žemės ūkio augalų pavadinimų kilmės. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 3, 257–267.
- Sabaliauskas 1963: Algirdas Sabaliauskas. Baltų ir Pabaltijo suomių kalbų santykiai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 109–136.
- Sabaliauskas 1966: Algirdas Sabaliauskas. Lietuvių leksikos raida. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 8, 5–141.
- Sabaliauskas 1968: Algirdas Sabaliauskas. Baltų kalbų naminių gyvulių pavadinimai. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 10, 101–190.
- Sabaliauskas 1972: Algirdas Sabaliauskas. Dėl lie. čiūtė „kankorėžis“ kilmės. – *Baltistica* 8(2), 167–168.
- Sabaliauskas 1979: Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija. Iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas.
- Sabaliauskas 1990: Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*, Vilnius: Mokslas.
- Sakalauskienė 1995: Vilija Sakalauskienė. Dėl veiksmažodžių su priešdėliu *pa-* valentingumo. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 121–128.
- Salys 1933: Antanas Salys. Kelios pastabos tarmių istorijai. – *Archivum Philologicum* 4, 21–34.
- Saussure 1963: Ferdinand de Saussure. *Cours de linguistique générale*, Paris: Pegeot.
- Schiller I–VI – Karl Schiller, August Lübben. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch* 1–5, Bremen: Verlag von J. Kührtmann's Buchhandlung, 1875–1880; 6, Bremen: Verlag von Hinricus Fischer, 1881.
- Schleicher 1856: August Schleicher. *Handbuch der litauischen Sprache*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung.
- Schmidt 1889: Johannes Schmidt. *Die Pluralbildungen der indogermanischen Neutra*, Weimar: Böhlau.
- Schmid 1970: Wolfgang P. Schmid. Zur primären *-u*-Ableitung in einigen baltischen Gewässernamen. – *Donum Balticum. To Professor Christian S. Stang on the occasion of his seventieth birthday 15 March 1970*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Schmid 1993: Wolfgang P. Schmid. Bemerkungen zu litauischen gintaras 'Bernstein'. – *Anglo-Saxonica. Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte der englischen Sprache und zur altenglischen Literatur. Festschrift für Hans Schabram zum 65. Geburtstag*, München: Fink, 425–430.
- Schrijnen 1933: Lithuanie. – Jos. Schrijnen. *Essai de bibliographie de géographie linguistique générale*, Nimègue: N. V. Dekker & van de Vegt en J. W. van Leeuwen, 77.
- Schrijver 1995: Peter Schrijver. *Studies in British Celtic Historical Phonology*, Amsterdam & Atlanta: Rodopi.
- Schulze 1931: Wilhelm Schulze. *Tocharische Grammatik*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Schulze 1966: Wilhelm Schulze. *Kleine Schriften*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- SD³ – [Konstantinas Sirvydas.] DICTIONARIUM TRIVM LINGVARVM, *In vfum Studiofæ Iuuentutis*, AVCTORE CONSTANTINO SZYRWID è SOCIETATE JESV; *Cum Superiorum permiffu editum*. Tertia editio recognita & aucta, VII-NÆ, Typis Academicis Societatis JESV. Anno Domini M.DC.XLII. [1642]. Remtasi faksimiliniu leidimu: *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas. Konstantinas Širvydas: Dictionarium trium lingvarum*. Parengė K. Pakalka, Vilnius: Mokslas, 1979.
- SE – SUMMA Abá Trumpas Iszguldimas EWANIELIV SZWENTU. – *Knyga nobažnystės krikščioniškos* 1653. Parengė D. Pociūtė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, <http://www.lki.lt.seniejirastai/db.php?source=23>.
- Sehwers 1953: Johannes Sehwers. *Sprachlich-kulturhistorische Untersuchungen vornehmlich über den deutschen Einfluß im Lettischen*, Berlin.
- SG2 – GIESMES TIKIEIMVY KATHOLICKAM PRIDIARANCIAS, o per metu szwiētes giedam[a]s: Kuriūp prifiduoda P[ā]lmay Dowida. ś. Tre[ci]oy daley dedafe ape Szwentus Diewa, o a[n]t gało ape giwenima ir tułus reykałus Krikščionies. Iż tu Kitos iß lankiþka ir iß łotiniþka ißgulditos Kitos iż nauia fudetos ira. Auctore SALOMONE MOZERKA SLAWOCZYNSKI, Summi Pontificis Alumno.VILNÆ, Typis Academicis Societatis IESV, Anno Dni 1646. ANTRA DALIS GIESMIV KVR DEDASE GIESMESARBA PSALMAY DOWIDA S. Remtasi elektroninēmis SG2 žodžių formų konkordancijomis, parengė Ričardas Petkevičius, Birutė Kabašinskaitė, Vytautas Zinkevičius 2003 m. Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=10>.
- Sgr – *Sinoles grāmata*. Sastādītāja un zin. redaktore A. Stafecka, Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2009.
- SJP III–IV, VII – *Słownik języka polskiego* 3–4, 7. Red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa, 1904, 1909, 1919.
- SJPD I – *Słownik języka polskiego* 1. Red. W. Doroszewski, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Wiedza Powszechna, 1958.
- Skardžius I–V – Pranas Skardžius. *Rinktiniai raštai* 1–5. Parengė A. Rosinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–1999.
- SKES I–VII – *Suomen kielen etymologinen sanakirja* 1–7. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1955–1981.
- Sławski 1976: *Słownik prasłowiański 2. C–Daŭnota*. Oprac. przez zespół Zakł. Słowianoznawstwa PAN. Pod red. F. Sławskiego, Wrocław [u.a.]: Zakł. Nar. Im. Ossolińskich.
- Skok I–IV – Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1–4, Zagreb: Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, 1971–1974.
- SLKŽ – Jonas Paulauskas. *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987.
- Smoczyński 2001: Wojciech Smoczyński. *Język litewski w perspektywie porównawczej*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Smoczyński 2006: Wojciech Smoczyński. *Laringalų teorija ir lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Smoczyński 2007: Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- SP XVI w. I – *Słownik polszczyzny XVI wieku* 1. A–Bany. Sekretarz Redakcji Franciszek Peplowski, Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo polskiej akademii nauk, 1966.
- Specht 1932: Franz Specht. Die Flexion der *n*-Stämme im Baltisch-Slavischen und Verwandtes. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 59, 213–298.

- Specht 1935: Franz Specht. Eine Eigentümlichkeit indogermanischer Stammbildung. – *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 62, 216–235.
- Specht 1944: Franz Specht. *Der Ursprung der indogermanischen Deklination*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- SPr – [Konstantinas Sirvydas. *Prompt[uarium] dictionum Polonicarum Latinarum et Lituanicarum*] (ne vėliau kaip 1625). Remtasi faksimiliniu leidimu: *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Parengė K. Pakalka, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=20>.
- SS III – *Słownik staropolski* 3, Wrocław etc., 1960–1962.
- SSA II – *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2. L–P*, Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1995.
- SSJ III – *Slovník slovenského jazyka* 3, Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie vied, 1963.
- Stafecka 2009: Anna Stafecka. Latviešu valodas ģeolingvistisko pētījumu gaita / Latviešu valodas ģeolingvistisko pētījumu raida / Overview of Geolinguistic Research into the Latvian Language. – *Baltu valodu atlants. Prospektas / Baltu kalbų atlasas. Prospektas / Atlas of the Baltic languages. A prospect*. Red. D. Mikulėnienė, A. Stafecka, Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 35–39.
- Stafecka 2010: Anna Stafecka. The Atlas of the Baltic Languages: from idea to pilotproject. – *Acta Baltico-Slavica* 34, 37–72.
- Stang 1942: *Das slavische und baltische Verbum von Chr. S. Stang*, Oslo: I Kommissjon hos Jacob Dybwad.
- Stang 1966a: Christian Schweigaard Stang. *Slavonic accentuation*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Stang 1966b: Christian S. Stang. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo [etc.]: Universitetsforlaget, 1966–1975.
- Stang 1972: Christian S. Stang. *Lexikalische Sonderübereinstimmungen zwischen dem Slavischen, Baltischen und Germanischen*, Oslo [etc.]: Universitetsforlaget.
- Stender 1789 I–II – *Lettisches Lexikon*. In zween Theilen abgefasst, und den Liebhabern der lettischen Litteratur gewidmet von Gotthard Friedrich Stender, Präpofitus emeritus zu Selburg, Paltor zu Selburg und Sonnaxt, und der k. d. G. zu Göttingen M. Mitau, gedruckt bey I. F. Steffenhagen, Hochfürstl. Hofbuchdrucker [1789].
- Strods 1958: Henrihs Strods. Kartupeļu audzēšanas sākums Latvijā XVII gs. beigās XIX gs. pirmā pusē. – *LPSR ZA Vēstis* 10, 45–56.
- Stundžia 1978: Bonifacas Stundžia. Dėl o/ā-kamienių daiktavardžių gretybių. – *Baltistica* 14(2), 113–118.
- Stundžia 1981: Bonifacas Stundžia. Dėl cirkumfleksinės metatonijos išvestiniuose lietuvių kalbos daiktavardžiuose. – *Baltistica* 17(1), 58–65.
- Stundžia 1995: Bonifacas Stundžia. *Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema*, Vilnius: VU leidykla.
- Sturtevant 1936: Edgar H. Sturtevant. *A hittite glossary*, Philadelphia: University of Pennsylvania.
- Szemerényi 1970: Oswald Szemerényi. *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft*, Darmstadt: Wiss. Buchges.
- Škofic 2011: Jožica Škofic. [Rec.:] Anna Stafecka & Danguolė Mikulėnienė, ed. *Baltu valodu atlants–Baltų kalbų atlasas–Atlas of the Baltic Languages*, Rīga/Vilnius. 2009, 184 p. – *Dialectologia et geolinguistica* 19, 119–121.
- ŠM – [Danielius Kleinas, Frydrichas Šusteris.] Naujos maldų knygelės. 1704. Remtasi elektroninėmis ŠM žodžių formų konkordancijomis, parengė Mindaugas Šinkūnas ir Vytautas Zinkevičius 2008 m. Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=35>.
- Šmits 1923: Pēteris Šmits. Programma tautas tradīciju krājējiem. – *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1. burtnīca, 178–187; 3. burtnīca, 278–288; 4. burtnīca, 398–415; 5. burtnīca, 559–570; 6. burtnīca, 703–712.
- Tischler 1983: Johann Tischler. *Hethitisches etymologisches Glossar 1. a–k*, Innsbruck: Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft.
- Toporov 2000: Vladimir Toporov. *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*, Vilnius: Aidai.
- Trautmann 1910: Reinhold Trautmann. *Die altpreussischen Sprachdenkmäler*, Göttingen: Vandenhoeck u. Ruprecht.
- Trautmann 1923: Reinhold Trautmann. *Baltisch-Slavisches Wörterbuch*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Ulmann 1872: *Lettisches Wörterbuch*. Erfter Theil. Lettisch-deutsches Wörterbuch von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann, Riga.
- Ulmann 1880: *Lettisches Wörterbuch von Ulmann und Brafche*. Zweiter Theil. Deutsch-lettisches Wörterbuch mit Zugrundelegung des von Bischof Dr. Carl Christian Ulmann zurückgelassenen Manuscriptes bearbeitet von Guftav Brafche, Paltor emer., Riga u Leipzig.
- Urbutis 1963: [Rec.:] Ernst Fraenkel. Litauisches Etymologisches Wörterbuch. [...] Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg (1962). – *Kalbotyra* 9, 215–218.
- Urbutis 1965: Vincas Urbutis. Daiktavardžių daryba. – *Lietuvių kalbos gramatika* 1, Vilnius: Mintis, 261–473.
- Urbutis 1981: Vincas Urbutis. *Baltų etimologijos etudai*, Vilnius: Mokslo.
- Urbutis 2009: Vincas Urbutis. *Baltų etimologijos etudai 2*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- V. A. – Publi Vergili Maronis *Aeneis*, Petropoli: Типографія Товарищества „Обществ. Польза“, МДСССХС.
- Vaan de 2008: Michiel de Vaan. *Etymological Dictionary of Latin and the other Italic Languages*, Leiden & Boston: Brill.
- Wagner 1960: Max Leopold Wagner. *Dizionario etimologico Sardo* 1, Heidelberg: Winter.
- Vaillant 1974: Andre Vaillant. *Grammaire comparée des langues slaves* 4, Paris: Éditions Klincksieck.
- Vaitkevičienė 2001: Daiva Vaitkevičienė. *Ugnies metaforos. Lietuvių ir latvių mitologijos studija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- ValančR I – Motiejus Valančius. *Raštai* 1, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.
- Walde 1910: Alois Walde. *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Walde 1938: Alois Walde. *Lateinisches Etymologisches Wörterbuch*. Neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Vanagas 1981: Aleksandras Vanagas. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslo.
- Vasmer 1950: Max Vasmer. *Russisches etymologisches Wörterbuch* 1, Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Watkins 1966: Calvert Watkins. Italo-Celtic revisited. – *Ancient Indo-European dialects*, Berkeley-Los Angeles: University of California Press, 29–50.
- Vėlius 1983: Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra*, Vilnius: Mintis.
- V. G. – Publi Vergili Maronis *Georgica*.
- Vidugiris 1997: Aloyzas Vidugiris. Ypatybės stiprinimo vediniai su priesaga *-itkas, -ickas* pietrytinėse lietuvių tarmėse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 38, 207–213.
- Wied. – Ferdinand Johann Wiedemann. *Estnisch-deutsches Wörterbuch*, St. Petersburg, ¹1869 (Tallin, ²1973).
- Windekens 1976: Albert J. van Windekens. *Le tokharien confronté avec les autres langues indoeuropéennes* 1, Louvain: Centre international de Dialectologie Général.
- Volters 1892: [Eduards Volters.] Par Jāņu dienas svinēšanu. Pēc poļu avotiem sastādījuši mag. E. Volters un stud. J. Ansberģis. – *Etnogrāfisks ziņās par latviešiem. „Dienas Lapas” pielikums* 6(144), 89–92; 10(247), 150–153.
- Wörterbüchlein 1705: *Wörterbüchlein, wie etzliche gebräuchliche Sachen auff Teutsch, Schwedisch, Polnisch und Lettisch zu benennen seynd*, Riga, 1705.
- WP – ISCHGVLDIMAS EVANGELIV PER WISVS METTVS, SVRINKTAS DALIMIS ISCH DAVGIA PASTILLV, TAI EST ISCH PASTILLAS NICVLAI HEMINGY, ANTONY CORVINI, IOANNIS SPANGENBERGI, MARTINI LVTHERI, PHILIPPI MELANTHONIS, IOANNIS BRENTY, ARSATY, SCHOPER, LEONARDI KVLMANI IODOCY WILICH IR ISCH KITTV. Remtasi elektroninėmis WP žodžių formų konkordancijomis, parengė Jolanta Gelumbeckaitė ir Vytautas Zinkevičius 2008 m. Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo lėšomis, <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=27>.
- Zeps 1962: Valdis J. Zeps. *Latvian and Finnic Linguistic Convergences. Uralic and Altaic Series* 9, Bloomington: Mouton and Co, The Hague, The Netherlands.
- Zinkevičius 1966: Zigmās Zinkevičius. *Lietuvių dialektologija*, Vilnius: Mintis.
- Zinkevičius 1981: Zigmās Zinkevičius. Apie A. Tatarės „Pamokslų išminties ir teisybės“ (1851 m.) kalbą. – *Baltistica* 17(2), 170–176.
- Zinkevičius 1990: Zigmās Zinkevičius. *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslo.
- Zinkevičius 1997: Zigmās Zinkevičius. Dėl balsių a, o, e, é kaitos slavizmuose. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 196–200.
- Zinkevičius 2006: Zigmās Zinkevičius. *Lietuvių tarmių kilmė*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Zinkevičius 2010: Zigmās Zinkevičius. [Rec.:] *Baltu valodu atlants–Baltų kalbų atlasas–Atlas of the Baltic Languages*, Rīga: Latvijas universitātes Latviešu valodas institūts, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, 180 p. – *Gimtoji kalba* 1, 25.
- Zinkevičius 2011: Zigmās Zinkevičius. Nauji žodžiai, atsiradę sumišus dviem ar timos reikšmės ar skambesio žodžiams. – *Baltistica* 46(1), 86.
- ZnŽ I – *Zanavykų šnektos žodynas 1. A–K*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003.
- ZnŽ II – *Zanavykų šnektos žodynas 2. L–R*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.

- ZnŽ III – *Zanavykų šnektos žodynas* 3. S–Z, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.
- ZtŽ – Aloyzas Vidugiris. *Zietelos šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.
- Zubaitienė 2009: Vilma Zubaitienė. *Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščių žodynų fragmentai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Андронов 1996: Алексей Андронов. Некоторые замечания о просодических явлениях в диалектах латышского языка и их представлении на карте. – *Baltistica* 31(2), 201–212.
- Анненков 1878: Николай Анненков. *Ботанический словарь*, Санкт-Петербург: Типография императорской академии наук.
- Барановский 1898: Антоний Барановский. *Замѣтки о литовскомъ языкѣ и словарь*, Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наук.
- Барроу 1976: Томас Барроу. *Санскрит*, Москва: Прогресс.
- Бенвенист 1955: Эмиль Бенвенист. *Индоевропейское именное словообразование*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Бенвенист 1974: Эмиль Бенвенист. *Общая лингвистика*, Москва: Прогресс.
- Бернштейн 1961: Самуил Б. Бернштейн. *Очерк сравнительной грамматики славянских языков*, Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- БСЭ I–XXXI – *Большая советская энциклопедия* 1–31. Ред. Б. А. Введенский, Москва: Большая советская энциклопедия, 1969–1981.
- Булатова 1975: Римма В. Булатова. *Старосербская глагольная акцентуация*, Москва: Наука.
- Варбот 1969: Жанна Ж. Варбот. *Древнерусское именное словообразование*, Москва: Наука.
- Варбот 1984: Жанна Ж. Варбот. *Праславянская морфонология. Словообразование и этимология*, Москва: Наука.
- Вейк ван 1957: Николаус Ван-Вейк. *История старославянского языка*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Власова 2008: Марина Власова. *Энциклопедия русских суеверий*, Санкт-Петербург: Издательский Дом „Азбука-классика“.
- Гаспаров 1986: Михаил Л. Гаспаров. *Поэзия Катулла*. – Катулл. *Книга стихотворений*. Издание подготовили С. В. Шервинский, М. Л. Гаспаров, Москва: Наука, 155–207.
- Гиндин, Калужская 1991: Леонид А. Гиндин, И. А. Калужская. Реконструкция карпатского регионального компонента позднеславянского лексического фонда. – *Сравнительно-историческое изучение языков разных семей*, Москва: Наука, 14–36.
- Горячева 1989: Т. В. Горячева. Этимологические заметки. – *Этимология* 1986–1987, 153–159.
- Грошева 2009: Антонина В. Грошева. *Латинская земледельческая лексика на индоевропейском фоне*, Санкт-Петербург: Наука.
- Даль I–IV – Владимир Даль. *Толковый словарь живого великорусского языка* 1–4, Москва: Русский язык, 1989–1991.
- Дегтярев 1994: Владимир И. Дегтярев. Рефлексы индоевропейской формы собирательности на *-ā в балтийских и славянских языках. – *Baltistica* IV pridesas, 29–41.
- Диллон, Чедвик 2006: Майлз Диллон, Нора Кершоу Чедвик. *История кельтских королевств*, Москва: Вече, Санкт-Петербург: Евразия.
- Дыбо 1981: Владимир А. Дыбо. *Славянская акцентология*, Москва: Наука.
- Дыбо 2000: Владимир А. Дыбо. Из балто-славянской акцентологии. Проблема закона Фортунатова и поправки к закону Ф. де Соссюра. – *Балто-славянские исследования* 1998–1999, 27–82.
- Дыбо, Иллич-Свитыч 1963: Владимир А. Дыбо, Владислав М. Иллич-Свитыч. К истории славянской системы акцентуационных парадигм. – *Славянское языкознание*, 70–87.
- Елизаренкова 1982: Татьяна Я. Елизаренкова. *Грамматика ведийского языка*, Москва: Наука.
- Елизаренкова 1987: Татьяна Я. Елизаренкова. *Ведийский язык*, Москва: Наука.
- Иванов 1965: Вячеслав В. Иванов. *Общеевропейская, праславянская и анатолийская языковые системы (сравнительные-типологические очерки)*, Москва: Наука.
- Иванов 1977: *Луна, упавшая с неба. Древняя литература Малой Азии*. Пер. с древнемалоазийских языков Вячеслав В. Иванов, Москва: Художественная литература.
- Иванов 1981: Вячеслав В. Иванов. *Славянский, балтийский и раннебалканский глагол. Индоевропейские истоки*, Москва: Наука.
- Иванов, Топоров 1974: Вячеслав В. Иванов, Владимир Н. Топоров. *Исследования в области славянских древностей*, Москва: Наука.
- Ивић 1994: Павле Ивић. *Српскохрватски дијалекти 3. Њихова структура и развој*, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Иллич-Свитыч 1963: Владислав М. Иллич-Свитыч. *Именная акцентуация в балтийском и славянском*, Москва: Наука.
- ИЯ – Тамаз В. Гамкрелидзе, Вячеслав В. Иванов. *Индоевропейский язык и индоевропейцы* 1–2, Тбилиси: Издательство Тбилисского университета, 1984.
- Кисилиер, Федченко 2011: Максим Л. Кисилиер, Валентина В. Федченко. О языке новогреческой литературы. – *Acta Linguistica Petropolitana* 7(1), 409–444.
- Кочергина 1990: Вера А. Кочергина. *Словообразование санскрита*, Москва: Изд-во МГУ.
- Крегждис 2009: Роландас Крегждис. Прусс. *Curche*: этимология теонима, функции божества; проблематика установления культовых соответствий на почве обрядовой традиции восточно-балтийских, славянских и других индоевропейских народов. – *Studia Mythologica Slavica* 12, 249–320.
- Крегждис 2010: Роландас Крегждис. Восточнославянские боги Киевской Руси: *Стрибог* (сопоставительный анализ данных славянской и балтийской мифологических систем). – *Studia Mythologica Slavica* 13, 211–232.
- Крегждис 2011а: Роландас Крегждис. К этимологии греч. ἑσθη. – *Индоевропейское языкознание и классическая филология – XV*, Санкт-Петербург: Наука, 282–289.
- Крегждис 2011б: Роландас Крегждис. Прусс. *laucks* ‘поле’, лат. *lūcus* ‘священная роща, лес’, арх. лат. *lūcus* ‘свет, день’ и др. – *Acta Linguistica Petropolitana* 7(1), 48–63.
- ЛАБ I – *Лексічны атлас беларускіх народных гаворак у пяці тамах* 1, Мінск: Мінская картаграфічная фабрыка Белгеадэзіі, 1993.
- Мейе 1951: Антуан Мейе. *Общеславянский язык*, Москва: Издательство иностранной литературы.
- Меркулова 1967: Валентина А. Меркулова. *Очерки по русской народной номенклатуре растений*, Москва: Наука.
- Немченко, Сеница, Мурникова 1963: В. И. Немченко, А. И. Сеница, Татьяна Ф. Мурникова. *Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики*, Рига: ЛГУ.
- Ожегов, Шведова V – Сергей И. Ожегов, Наталья Ю. Шведова. *Толковый словарь русского языка* 5, Москва: Азъ, 1992.
- Откупщиков 1967: Юрий В. Откупщиков. *Из истории индоевропейского словообразования*, Ленинград: Издательство Ленинградского университета.
- Откупщиков 1993: Юрий В. Откупщиков. Балтийские и славянские названия овцы и барана. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 30, 63–69.
- Откупщиков 2001: Юрий В. Откупщиков. *Очерки по этимологии*, Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета.
- Плуцер-Сарно I–II – Алексей Плуцер-Сарно. *Большой словарь мата. Опыт построения справочно-библиографической базы данных лексических и фразеологических значений слова* 1–2, Санкт-Петербург & Москва: Лимбус Пресс, 2005.
- Преображенский I–III – Александр Г. Преображенский. *Этимологический словарь русского языка* 1–2, Москва: Типография Г. Лисснера и Д. Совко, 1910–1914; 3, Москва, Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1949.
- Программа 1886: [Эдуардъ Волтеръ.] *Программа для указанія особенностей говоровъ Литвы и Жмуди*, Санкт-Петербург: Типография Императорской Академии Наук.
- ПЯ A–D – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь A–D*, Москва: Наука, 1975.
- ПЯ E–H – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь E–H*, Москва: Наука, 1979.
- ПЯ I–K – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь I–K*, Москва: Наука, 1980.
- ПЯ K–L – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь K–L*, Москва: Наука, 1984.
- ПЯ L – Владимир Н. Топоров. *Прусский язык. Словарь L*, Москва: Наука, 1990.
- Расторгуева, Эдельман I–III – Вера С. Расторгуева, Джой И. Эдельман. *Этимологический словарь иранских языков* 1–3, Москва: Восточная литература, 2000–2007.
- РИС – *Рим: эхо имперской славы*, Москва: «ТЕРРА»—«TERRA», 1997.
- Роллестон 2004: Томас Роллестон. *Мифы, легенды и предания кельтов*, Москва: Центрполиграф.
- Сабалюскас 1959: Алгирдас Сабалюскас. Относительно происхождения названий растений в балтийских языках. – *Rakstu krājums veltījums akadēmīķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei*, Rīgā: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība, 219–242.
- САР VI – *Словарь Академии Российской* 6, Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук, 1794.

- СД I–IV – *Славянские древности. Этнолингвистический словарь* 1–4, Москва: Международные отношения, 1995–2009.
- Симпсон 2005: Жаклин Симпсон. *Викинги. Быт, религия, культура*, Москва: ЗЛО Центрполиграф.
- Скржинская 2009: Марина В. Скржинская. *Древнегреческие праздники в Элладе и северном Причерноморье*, Киев: Институт истории Украины.
- СМ – *Славянская мифология. Энциклопедический словарь*, Москва: Международные отношения, 2002.
- Срезневский I–III – Измаил И. Срезневский. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам* 1–3, СанктПетербург: Типография Императорской Академии Наук, 1893–1912.
- СРНГ I–XLIII – *Словарь русских народных говоров* 1–43, Ленинград (Санкт-Петербург): Наука, 1965–2009.
- СРЯ XIV – *Словарь русского языка XI–XVII вв.* 14, Москва: Наука, 1988.
- Сумцов 1996: Николай Ф. Сумцов. *Символика славянских обрядов. Избранные труды*, Москва: Восточная литература.
- СЦРЯ III – *Словарь церковно-славянского и русского языка* 3, Санкт Петербург: Типография Императорской Академии Наук, 1867 (Leipzig, 1972).
- Тодд 2005: Малькольм Тодд. *Варвары. Древние германцы. Быт, религия, культура*, Москва: ЗАО Центрполиграф.
- Топоров 1974: Владимир Н. Топоров. О брахмане. К истокам концепции. – *Проблемы истории языков и культуры народов Индии*, Москва: Наука, 20–74.
- Топоров, Трубачев 1962: Владимир Н. Топоров, Олег Н. Трубачев. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья*, Москва: Издательство Академии Наук СССР.
- Трубачев 1966: Олег Н. Трубачев. *Ремесленная терминология в славянских языках (этимология и опыт групповой реконструкции)*, Москва: Наука.
- Трубачев I–IV – Олег Н. Трубачев. *Труды по этимологии: Слово. История. Культура* 1–4, Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2004–2009.
- Фасмер I–IV – Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка* 1–4, Москва: Прогресс, 1986–1987.
- Хабургаев 1974: Георгий А. Хабургаев. *Старославянский язык*, Москва: Просвещение.
- Чекмонас 1988: Валерий Чекмонас. *Введение в славянскую филологию*, Вильнюс: Мокслас.
- Чемоданов 1962: Николай С. Чемоданов. Место германских языков среди индоевропейских языков. – *Сравнительная грамматика германских языков* 1, Москва: Издательство Академии Наук СССР, 19–113.
- Черных I–II – Павел Я. Черных. *Историко-этимологический словарь современного русского языка* 1–2, Москва: Русский язык, 1999.
- Широков 1984: Олег С. Широков. Балто-албано-славянские глоттогенетические связи по этимологическим данным. – *Baltistica* 20(1), 15–22.
- Широкова 2005: Надежда С. Широкова. *Мифы кельтских народов*, Москва: АСТ, Астрель, Транзиткнига.
- Эндзелин 1974 [1908]: Янис Эндзелин. О родственных отношениях латышских говоров к литовским. – Jānis Endzelīns. *Darbi izlase* 2, Rīga: Zinātne, 41–56.
- ЭСБМ I, V, VIII – *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы* 1, 5, 8, Мінск: Навука і тэхніка, 1978, 1989, 1993.
- ЭССЯ I–XXX – *Этимологический словарь славянских языков* 1–30. Отв. ред. О. Н. Трубачев, Москва: Наука, 1974–2003.
- ЭСУМ I–V – *Этимологічний словник української мови* 1–5. Отв. ред. О. С. Мельничук, Київ: Наукова думка, 1982–2006.
- Явнись 1908–1916: Казимирь Явнись. *Грамматика литовского языка. Литовский оригинал и русский перевод*, Петроград: Типография Императорской Академии наук.

Saīsinājumi*

accus. – akuzatīvs	horn. – hornu	perf. – perfekts	senpo. – senpoļu
adj. – adjektīvs, īpašības vārds	horv. – horvātu	pers. – persiešu	senpr. – senprūšu
adv. – adverbs	i. – irāņu	piem. – piemēram	senrietskand. – senrietumskandināvu
alb. – albāņu	ide. – indoeiropiešu	pirmanat. – pirmanatoliešu	sensakš. – sensakšu
anat. – anatoliešu	ig. – igauņu	pirmbl. – pirmbaltu	senskand. – senskandināvu
angl. – angļu	ilir. – iliriešu	pirmiran. – pirmirāņu	serb. – serbu
anglosakš. – anglosakšu	imperf. – imperfekts	pirmital. – pirmitāļu	serb.-horv. – serbu-horvātu
apv. – apvidvārds	indoir. – indoirāņu	pirmla. – pirmlatviešu	sg. – singularis, vienskaitlis
arm. – armēņu	inf. – infinitīvs	pirmlie. – pirmlietuviešu	skat. – skatīt!
augšluž. – augšlužiciešu (sorbu)	instr. – instrumentālis	pirmsl., pirmslāv. – pirmslāvu	sk. – un sekojošā [lappusē]
austr. – austrumu	interj. – interjekcija, izsaukšanas vārds	pl. – pluralis, daudzskaitlis	skk. – un sekojošās [lappusēs]
austrbalt., arī: austrumbl. – austrumbaltu	īr. – īru	po. – poļu	skr. – sanskrita
austrsl. – austrumslāvu	isl. – islandiešu	poet. – poētisms	sl. – slāvu
Av. – Avestas	it. – itāļu	pol. – polābu	slov. – slovēņu
balt., arī: bl. – baltu	jav. – jaunaugšvācu	pr. – prūšu	slovā. – slovāku
baltkr., bkr. – baltkrievu	jlv. – jaunlejasvācu	praanat. – pirmanat.	slv. – senlejasvācu
baznsl. – baznīcslāvu	Y – <i>Yasna</i> (Avestas daļa – Dieva slavēšanas tekstu krājums)	prakrt. – prākrti	so. – somu
bl. – skat. balt.	Yt – <i>Yašt</i> (Avestas daļa – Dievībai veltīta himns)	pref. – prefikss	subst. – substantīvs, lietvārds
bl.-sl. – baltu-slāvu	kašb. – kašubu	prep. – prepozīcija, prievārds	suf. – sufikss, piedēklis
bot. – botānikas termins	kim. – kimru	prt – partikula	t. dz. – tautasdziesma
bret. – bretaņu	korn. – kornu	psk – pasaka	t. i. – tas ir
bu. – bulgāru	kr. – krievu	raj. – rajons	tic. – ticējums
c. – vārda celms	Kr. – Kristus	r. av. – rakstu avots	toh. – tohāru
cie. – ciems	kurd. – kurdu	rietbalt. – rietumbaltu	toh. A – tohāru A
čak. – čakavu	ķe. – ķeltu	rietsl. – rietumslāvu	toh. B – tohāru B
če. – čehu	la. – latviešu	rum. – rumāņu	top. – toponīms
dāk. – dāku	lat. – latīņu	sal. – salīdzināt!	t. p. – tas pats
dat. – datīvs	lejasluž. – lejas lužiciešu (sorbu)	sav. – senaugšvācu	trāk.-maķ. – trākiešu-maķedoniešu
demin. – deminutīvs	lejasv. – lejasvācu	sen. – senās	t. s. – tā sauktais
dial. – dialektāls	lib. – libiešu	senang. – senangļu	u. c. – un citi
fem. – sieviešu dzimte	lie. – lietuviešu	senbaznsl. – senbaznīcslāvu	ukr. – ukraiņu
frī. – frīzu	lit. – literatūra	senbkr. – senbaltkrievu	u. tml. – un tamlīdzīgi
gal. – gallu	loc. – lokatīvs	senče. – senčehu	utt. – un tā tālāk
gAv – Avestas vissenākā perioda dziesmās lietotā (valodas) forma	lpp. – lappuse	senhorn. – senhornu	vā. – vācu
gen. – ģenitīvs	luv. – luviešu	senhorv. – senhorvātu	vav. – vidusaugšvācu
g. fem. – sieviešu dzimte	lv. – lejasvācu	senind. – senindiešu	vbret. – vidusbretaņu
g. neutr. – nekatra dzimte	maķ. – maķedoniešu	senir. – senirāņu	vdīr. – vidusīru
g. masc. – vīriešu dzimte	masc. – vīriešu dzimte	senīr. – senīru	veps. – vepsu
ģerm. – ģermāņu	neutr. – nekatra dzimte	senisl., arī: senīsl. – senislandiešu	vlv. – viduslejasvācu
go. – gotu	norv. – norvēģu	senit. – senitāļu	vpers. – viduspersiešu
gr. – grieķu	oset. – osetīnu	senkorn. – senkornu	vval. – vidusvalu
gs. – gadsimts	pag. – pagasts	senkr. – senkrievu	zool. – zooloģijas termins
he. – hetu	par. – parasti	senla. – senlatviešu	zv. – zviedru
hidr. – hidronīms		senlat. – senlatīņu	žem. – žemaišu
		senlie. – senlietuviešu	

* Pārējos saīsinājumus skat. sarakstā „Literatūra un avoti”, kā arī: <http://www.lkz.lt/dzl.php?11>.